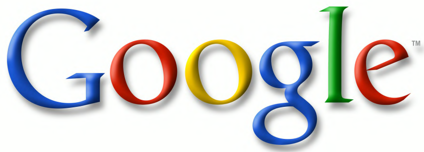
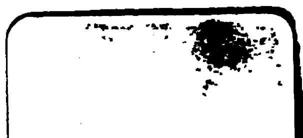
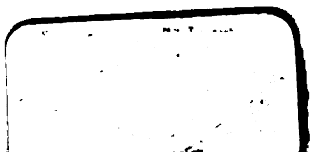

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1852.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

Kunsten en Wetenschappen,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1852.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

J. STEMVERS.

1852.

BOEKBESCHOUWING.

Merkwaardigheden uit de geschiedenis van de vestiging en uitbreiding des Christendoms, in verschillende werelddeelen, voornamelijk in betrekking tot den arbeid der Protestantsche Zendelingen; in voorlezingen, door H. HOFFMANN, *buitengewoon Professor enz. te Bazel. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Te Rotterdam bij* van der Meer en Verbruggen. 1849. *In gr. 8vo. XIV en* 153 *bl. f* 1-30. (*)

Op allen die den naam van CHRISTUS belijden, rust eene heilige verpligting, om naar vermogen mede te werken, dat Hij worde verkondigd aan alle volken der aarde. — De erkentenis hiervan heeft de verschillende Zendeling-Genootschappen, wier leuze en doel de uitbreiding van het Evangelie is, in het aanzijn geroepen. Wij verheugen ons, dat de arbeid dier Genootschappen meer en meer begint gewaardeerd en ondersteund te worden. De vroegere onverschilligheid, die te lang omtrent de Evangelieverspreiding onder de Heidenen heerschte, werd bij velen door opgewekten ijver vervangen. Maar nog is de deelneming verre van zoo algemeen te zijn, als zij wezen kon en moest. Wij schrijven dit grootendeels aan onkunde toe. Velen weten het niet, hebben althans geen levendig besef er van, welk een groot gedeelte des menschdoms van het licht des

(*) Ofschoon dit werkje, hoofdzakelijk vertaald en uitgegeven om de deelneming aan het Zendeling-Genootschap te bevorderen, reeds in een vroeger Nommer van dit Tijdschrift (voor April 1851, N°. IV) met nadruk is aanbevolen, willen wij toch deze ingezonden aankondiging van een hooggeachte hand niet terughouden, wijl zij den inhoud van het boeksken in treffende bijzonderheden nog méér bekend maakt en zoo krachtdadig opwekt tot deelneming aan het werk der zending onder de Heidenen, die nimmer genoeg kan worden aanbevolen. DE RED.

Christendoms verstoken, in de treurigste duisternis wandelt. Niet weinigen ook zijn er wie de kennis ontbreekt van de groote gevolgen, die, binnen een nog maar kort tijdsbestek, de arbeid van Evangelische Zendelingen in verschillende oorden der wereld heeft gehad. Wij wenschen daarom, dat het werkje, 't welk wij aankondigen, vele lezers moge vinden, en wij durven ook gerustelijk de verzekering geven, dat niemand zich over de lezing zal beklagen.

Gij vindt hier zeven voorlezingen (*Missions-Stunden*), waarin de waardige HOFFMANN op eene onderhoudende en boeijende wijze u verhaalt van *China*, *Nieuw-Zeeland* en *de Sandwich-eilanden*. Gij wordt met die landen bekend gemaakt, zoowel wat hunne natuurlijke gesteldheid betreft als den zedelijken en godsdienstigen toestand der volken, die daar wonen. Uw hart zal bewogen worden bij de aanschouwing van de jammerlijke ellende des Heidendoms, die hij u schildert, en gij zult u verblijden over de gunstige verandering, die door de gezegende werking des Evangelies reeds in meerdere of mindere mate in die landen is te weeg gebragt, en over de bemoedigende uitzigten, die voor de zaak van het Koningrijk der Hemelen, vooral ook in *China* het zoogenaamde hemelsche rijk, geopend zijn. En dit alles wordt u zoo voorgesteld, dat gij u te meer ingenomen zult gevoelen met de uitnemende voorregten, die gij zelven in CHRISTUS geniet, — waarbij dan tevens de bereidvaardigheid des gemoeds in u zal worden opgewekt of versterkt, om, biddende: Hemelsche Vader! Uw Koningrijk kome! — tevens gewillig bij te dragen, opdat die bede meer en meer tot vervulling worde gebragt.

Wilt gij, lezer! enkele proeven van den inhoud des geschrifts, om eenigzins den geest des beminnelijken Schrijvers te leeren kennen?

Na vermeld te hebben dat de *Europeërs*, die eenmaal bij de *Chinezen* achterstonden, thans eene hoogte hebben bereikt, waarvoor het oog van den *Aziaat* duizelen moet, en waarvan ook de *Chinees* geen denkbeeld heeft: — vervolgt hij bl. 14.

»En wat anders, mijne Vrienden! heeft ons *Europeërs* »tot die hoogte gebragt, dan het woord des kruises, »ofschoon dat voor de mannen der wetenschap nog zoo »vaak ergernis is en dwaasheid? — Dat woord tempert »de woeste kracht van barbaarsche horden, en doet hen »tot welgeregelde volken worden; dat woord stort vuur »en geestdrift uit, zelfs in harten, die volstrekt gevoel- »loos schijnen voor de dingen die van boven zijn; dat »woord, in den geloove aangenomen en bewaard, schenkt »troost en kracht, beide in leven en in sterven; dat »woord is de tooverstaf, waarmede gewapend de hardste »gemoederen verteederd, en de weerstrevigste geesten »gedwee gemaakt worden. En daarom, eerst dan wan- »neer *China* door het woord van CHRISTUS vernieuwd, een »treffend voorbeeld zal geworden zijn der magt van »de eenvoudige Evangelieprediking: eerst dan zal het, »zedelijk en geestelijk, heerschappij kunnen voeren over »de volkeren van *Midden-Azië.*"

Bl. 89. — »*Kindermoord* is het vreesselijke woord, »dat deze eilandbewoners (het zijn de *Sandwich-eilanden*, »waarvan hij hier spreekt) in bloedig schrift als aan het »voorhoofd dragen. De pen weigert de wreede bijzon- »derheden te vermelden, die met dien kindermoord van »oudsher in verband stonden. Genoeg zij het op te mer- »ken, dat de *Sandwich-eilander* zijne kinderen om het »leven bragt, zoo hij arm was, omdat hij ze niet zou »behoeven te onderhouden; was hij in betere omstan- »digheden, dan deed hij het, omdat de zorg er voor »hem te lastig viel; terwijl twist tusschen echtgenooten »gewoonlijk den dood van een onschuldig kind ten ge- »volge had. Eén voorbeeld slechts. Een man uit de »lagere volksklasse had oneenigheid met zijne vrouw. »Nadat de twist een tijd lang geduurd had en hooger »en hooger geklommen was, grijpt hij in woede zijn »zevenjarigen zoon, neemt hem bij armen en beenen, »breekt met éénen sterken ruk, tegen zijne knie, den »armen jongen de ruggegraat, en werpt daarop het gru- »welijk mishandelde kind der moeder voor de voeten. — »Men zag ouders met de grootste onverschilligheid in

»hunnen tuin een gat graven, hun zuigeling levend »daarin leggen, de opening met aarde weder aanvullen »en dan den grond met den voet vasttreden. — Men wil, »dat voor het minst twee derde van het aantal kinderen, »welke op deze eilanden geboren werden, op zulke en »andere geweldadige manieren om het leven werden ge»bragt. — Mijne Vrienden! ik kan hier de opmerking »niet terughouden, dat ik mij geen denkbeeld kan ma»ken van die menschen, die terwijl zij weten, dat »aan al dergelijke gruwelen hier en elders door de »bemoeijingen der Evangelische Zendelingen een einde »is gemaakt, toch voortgaan met omtrent dat werk »der genade koud en onverschillig te blijven, of die, »wat erger is, dát groote en goede werk blijven tegen»staan, zich daarbij verschuilende achter schoonschij»nende redeneringen van humaniteit, beschaving en hoe »dat alles meer heeten mag. Zou men dezulken niet »voor willens blind mogen houden?"

Vervolgens doet de Schrijver opmerken, welk een bijna ongeloofelijke ommekeer er op die eilanden heeft plaats gehad, en dan gaat hij voort:

»Mijne Vrienden! wat dunkt u, zijn deze merkwaar»dige feiten, die zulk eene scherpe tegenstelling ople»veren met de terugstootende trekken van het vroeger »ontworpene beeld, niet verheugend en bevredigend ge»noeg, en wijzen zij ons niet duidelijk den weg aan, »dien wij te volgen hebben, wanneer het geldt wilde hor»den tot beschaafde menschen te maken? — *Het Evan»gelie van* JEZUS CHRISTUS, *den Gekruisigde, heeft op de »Sandwich-eilanden, in den tijd van naauwelijks 20 jaren, »dat verbazend wonder uitgewerkt.* En vertrouwen wij »er op, dat Evangelie zal overal op aarde dat zelfde won»der wrochten, al is het ook, dat wij aan vele oorden »langer geduld moeten oefenen, en het uitgeworpen zaad »niet overal zoo vroege en tevens zoo rijpe vruchten zien »dragen. Maar... zal dat Evangelie een stroom worden, »die de dorre akkers der Heidenwereld in vruchtbaar »land herschept, en eene kracht, die frissche, lommer»rijke, een milden oogst belovende boomen doet opwas-

»sen, alom waar de van nature paradijsachtige bodem, »in bittere tegenspraak met zich-zelven, slechts dorre »struiken en giftige onkruidplanten aanbiedt: dan moet »het eerst, in hen die er de bodem van zijn zullen, »*geloovige harten* gevonden, en uit dat geloof des harten »bij die allen individueel een werkzaam Christelijk *leven* »ontwikkeld hebben; het moet uit het *hart*, als de bron, »langs menigvuldige kanalen in het *leven* vloeijen, en »*daden* des lichts en des levens moeten bewijzen, dat »het *beginsel* van alle licht en leven daar binnen aan»wezig is. Met andere woorden: wij moeten de ijdele »poging nimmer weer herhalen, daar zoo velen reeds »schipbreuk op leden, om *zonder dat wij als ware Chris»tenen gevoelen en handelen*, de Heidenen tot betere men»schen te willen maken. Zoo lang wij zelven slechts »Christenen zijn in naam, kunnen wij de arme Heidenen »onze beschaving, onzen handel, onze gemakken en ge»riefelijkheden, onze weelde brengen, maar daarmede »brengen wij hun geen zegen, geene verlossing van het »hatelijkst juk, geen leven, maar vloek, maar nieuwe »kluisters, verderf en dood. Het is eene heilige waar»heid, dat slechts één *geloovig* volk, eene *levende* ge»meente bij anderen geloof en leven kan te weeg brengen. »Daarom, mijne Vrienden! rust op ons, wanneer wij in »zedelijk en godsdienstig opzigt werkeloos en onver»schillig daar heen leven, de geduchte dubbele verant»woordelijkheid, dat wij, willens en wetens, onze eigene »zielen in het verderf storten, en dat wij, daar wij het »middellijk *konden* verhinderen, het verterend vuur on»gehinderd laten voortwoeden; dat onder al de vormen »van bijgeloof en afgodendienst den gewissen ondergang »bereidt van millioenen Heidenen."

Wij danken den Vertaler voor het goede werk, dat hij heeft verrigt, en hoopen, dat hij genoegzame aanmoediging zal vinden, om ook de nog overige voorlezingen van HOFFMANN in het *Hollandsch* ter perse te geven.

Nog iets. — De lezer verzuime niet zijne opmerkzaamheid ook aan de voorrede van den Vertaler te schenken.

Waar is ellende, waar heil op aarde bij menschen en volken? beantwoord door berigten van een ooggetuige. Feestrede, gehouden in de Hervormde kerk te 's Hertogenbosch, den 13 Junij 1851, op de feestelijke bijeenkomst van Bestuurders, Leden en belangstellenden der Zendelingsafdeeling aldaar, door L. J. VAN RHIJN. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr. 8vo. 32 bl.* *f*: - 30.

De Heer VAN RHIJN heeft zich bij de uitgave van zijne rede het tweeledig oogmerk voorgesteld; om eene proeve te leveren, hoe men in onze dierbare, maar in feesten en feestelijkheid arme, vaderlandsche kerk in waarheid Christelijk feest kan vieren; en om, onder hooger zegen, iets, zoo mogelijk, er aan toe te brengen, dat er meerdere KASU's opstaan in onze gemeenten; dat de geest, die in hem was, bij ons leve meer en meer.

Zal de uitgave dezer feestrede aan die oogmerken voldoen? Wij hopen dat. Het gesprokene althans heeft ook, als 't gelezen wordt, veel dat boeit en indruk maakt. De toon is feestelijk, eenvoudig en krachtvol. De inhoud is, gelijk men haar verwachten mag van een man, die zijne hooge ingenomenheid met de Christelijke Zending zoo nadrukkelijk heeft bewezen.

De Spreker stelt de volgende waarheden op den voorgrond: »Alle menschen en alle volken, waar ter wereld ook, buiten de gemeenschap met CHRISTUS, zijn ellendig.— Alle menschen en alle volken, waar ter wereld ook, naar mate zij met den eenigen Heiland in gemeenschap treden, naar die zelfde mate wijkt hunne ellende en wordt zijn heil aanschouwd." Hij staaft die beide stellingen met hetgeen op *Java* en elders zijne oogen gezien, en zijne ooren gehoord hebben.

Wij wenschen zijn hartelijk woord al de aandacht toe die het verdient. Moge het ook velen aansporen, om zich de reisbeschrijving aan te schaffen, in welke de zaak meer in het breede behandeld wordt.

Eene kleine proeve van den inhoud laten wij hier volgen; de lezer kan er uit zien, wat hij hier te wachten hebbe:

»Waaraan kon ik daar ginds in het Heidenland van *Celebes* reeds op den eersten blik gewaar worden, of CHRISTUS er door de inboorlingen gekend werd of niet.... Reeds terstond aan geheel het uiterlijk; aan, beter en welvoegelijker kleeding, zindelijker woning, zorgvuldiger bebouwde akkers. Nog meer: De Heidensche *Alfaer* gaat u stompzinnig, zwijgend, vreesachtig of wantrouwend voorbij — de Christelijke *Alfaer* groet u vriendelijk, roept u een hartelijk welkom toe. Zoo heb ik het ervaren in het binnen- en bergland van *Menado*. Ik trad in hunne woningen, in hunne vergaderplaatsen, zij het onder het dak der eenvoudige bedehuizen, zij het onder het lommer der boomen: ik hoorde hunne toespraken en betuigingen, hunne gebeden en liederen aan. »Alles begint bij ons nieuw te worden," zeide de een. — »De satan regeerde hier vroeger," sprak de ander, »maar nu komt hier het rijk Gods." — »Wij *Alfaeren*," hervatte een derde, »zijn allen bang voor den dood, maar de vorige week stierf mijne vrouw zoo gerust en welgemoed, alsof zij van deze zijde des meers (het was aan het meer van *Tondano*) — naar gene zijde werd overgevoerd." — »Ik was een priester des Duivels," zeide een grijsaard, »maar nog in mijn ouden dag heeft God mij Zijne hemelboodschap van vergeving en bekeering in JEZUS bloed bekend gemaakt door dezen Zijnen tolk (wijzende op den Zendeling ACEDEL); ik heb ze gehoord en aangenomen: nu ben ik gerust gesteld voor mijne zonden, en wanneer nu straks de Heer daar boven mij roept, zoo antwoord ik: Ja Heer! ik kom, en ik sterf met zieleblijdschap, omdat ik naar den hemel ga!" — Zulke heerlijke en roerende betuigingen heb ik zeer velen gehoord in onze bloeijende zending van *Menado*."

Dagboek van eenen Evangeliedienaar, gehouden op zijne reis naar en door het Heilige land. Naar het Engelsch van* GEORGE FISK*, Predikant te Londen. In II Deelen

met platen. Te Haarlem bij de Erven F. Bohn. 1850. *In gr. 8vo.* 553 *bl. f* 5 - 90.

»De Schrijver heeft zich voorgesteld, den Christelijken lezer naauwkeurig bekend te maken met den tegenwoordigen toestand van *Palestina*, en hij doet dat met den bijbel in de hand. Hij is een ijverig Protestant van behoudende beginselen, en Evangeliedienaar. Deze hoedanigheden heeft hij op geene enkele bladzijde verloochend.

Het is een zigtbaar teeken van Gods bescherming over Zijne Openbaring, dat, terwijl hoogmoed en zelfwaan de roeping der Heilige Schrift miskennen, hare waarde ontkennen, en zelfs haren inhoud naar het rijk der verdichting zoeken te verbannen, een zoo krachtig middel zich opdoet, dat haar bestaan bevestigt en haar gezag regtvaardigt. Het zal meer en meer algemeen worden naar het Heilige land te trekken, om er de Heilige Schrift nog beter te leeren verstaan. Die grond, welke als ware het nog een weergalm geeft op het woord Gods, dat er gehoord werd, is er een betere *commentarie* van, dan ook de beste uitlegger zou kunnen leveren; want dáár worden de feiten, op de plaats zelve aan de plaats getoetst, en de overtuiging wordt er uit geboren. Het is, dunkt ons, niet mogelijk, op den grond zelven waar de wonderen Gods zijn geschied, de gedenkboeken Zijner Openbaring te blijven minachten. Den ongeloovige bevangt er eene huivering over zijn ongeloof, den twijfelaar gaat er een licht op, tot zekerheid. De profetie wordt er gebeurtenis zonder haar dichterlijk kleed af te leggen, en gelijk er de geest in alles de vervulling der strafgerigten aanschouwt, zoo wordt er ook het gemoed met de hoop vervuld, dat de belofte der wedergeboorte van het verstrooide en verspreide volk te zijner tijd insgelijks zal worden bevestigd.

Hoe men er de profetiën vervuld ziet, getuigde reeds DE LAMARTINE, in de beschrijving van 't geen hem te *Tyrus* trof (*): »Het hedendaagsche *Tyrus*, — aldus

(*) Herinneringen enz. II. 4. Wij kunnen ons niet weerhouden, er een paar bladzijden van aan te halen.

schreef hij — heeft geen haven meer aan zee, geene wegen te land; de profetiën zijn over haar reeds lang vervuld.

Wij trokken stilzwijgend door, ons bezig houdende met de beschouwing van dat rouwkleed en dat stof van een rijk, hetwelk wij betraden. — Wij volgden een voetpad midden door het veld van *Tyrus*, tusschen de stad en de grijze, naakte heuvelen, welke de Libanon op den Zoom der vlakte neêrwerpt. Wij kwamen ter hoogte zelve van de stad en bereikten een hoop zand, die thans nog haar eenigen wal schijnt uit te maken, totdat hij haar overdelve. Ik dacht aan de profetiën, ik bragt mij eenige der welsprekende bedreigingen te binnen, welke eene goddelijke ingeving EZECHIËL deed ontboezemen. Ik vond ze niet in woorden terug, maar in de betreurenswaardige werkelijkheid zelve, welke ik voor oogen had. Eenige dichtregelen door, mij bij het vertrek uit *Frankrijk* naar *'t Oosten*, geschreven, kwamen mij alleen in de gedachten.

Begeerig is mijn oor, om 't stemgeluid te hooren,
  Dat door de ceders stijgt op Libans trotsche kruin;
Begeerig zoekt mijn oog, waar *Tyrus* tinnen gloren....
  Maar de arend giert er rond, want *Tyrus* ligt in puin.

Ik had den zwarten Libanon voor mij; maar de verbeelding, zeide ik tot mij-zelven, heeft mij bedrogen: ik zie noch de adelaren, noch de gieren, die, om de profetiën te vervullen, onophoudelijk van de bergen moesten neêrstrijken, om het doode ligchaam der door God verworpen, en zijn volk vijandige stad te verslinden. Op het oogenblik, toen ik deze opmerking maakte, deed er zich aan onze linkerhand, op den top eener steile rots, die te dezer plaatse in de vlakte tot tegen den weg van de karavanen zich verheft, iets groots, wonderlijks, onbeweegbaar op. Het geleek naar vijf gestalten van zwarten steen, op de rots als op een voetstuk geplaatst; maar aan eenige bijna onmerkbare bewegingen dier kolossale gedaanten, begonnen wij, onder 't naderen te gelooven, dat 't vijf Arabische Bedouins waren,

in hun zakkleed van geitenwol gewikkeld, die ons bij 't overtrekken van dit bergje nazagen. Eindelijk, toen wij slechts een vijftig schreden van deze hoogte afwaren, zagen wij eene dier vijf gedaanten breede wieken uitslaan en ze tegen de zijden klappen, met een geluid even als een zeil, hetwelk men in den wind ontplooit. Wij ontdekten, dat het vijf arenden waren van de allergrootste soort, welke ik ooit nog op de *Alpen*, of in de diergaarden onzer steden opgesloten gezien heb. Zij vlogen niet weg, zij bewogen zich niet eens bij onze aannadering: als koningen der woestijn, op den rand der rots gezeten, sloegen zij *Tyrus* gade, gelijk een gebied, dat hun toebehoorde, en werwaarts zij terugkeerden. Zij schenen het bij Goddelijk regt in eigendom te hebben; als werktuigen van een bevel, hetwelk zij ten uitvoer bragten, van eene profetische wraak, welke zij moesten oefenen op en in weerwil van menschen. Ik werd niet moede van de beschouwing dezer werkdadige profetie, van dit wondervol vervullen der Goddelijke bedreigingen, waarvan het toeval ons ooggetuigen liet zijn.

Nooit had er iets meer bovennatuurlijks mijne oogen en mijnen geest zoo sterk getroffen, en het kostte eene groote inspanning van mijne rede, om niet achter de vijf reusachtige adelaren de groote en verschrikkelijke gedaante van den wraakprofeet EZECHIËL te zien, die zich boven hen ophief, en met oog en vinger de stad aanwees, welke God hun ter verslinding heeft gegeven, terwijl de ademtogt der goddelijke gramschap, de vlokken van zijnen witten baard bewoog, en 's hemels toorengloed den profeet uit de oogen schitterde. Wij hielden op veertig schreden afstands stil; de arenden deden niet dan met minachting den kop draaijen, om ons ook te bezien, eindelijk zonderden zich twee onzer van de karavanen af, en snelden in galop, met hunne geweren in de hand, tot aan den voet van de rots; nog vloden zij niet. — Eenige kogelschoten deden hen loom wegtrekken, maar zij kwamen op het vuur af, en zweefden langen tijd over onze hoofden, zonder door onze kogels

getroffen te worden, even alsof zij ons gezegd hadden: »*Gij vermoogt niet, wij zijn arenden Gods!*"

Aldus is er voor het oog des bezoekers, de profetie in de gebeurtenissen vervuld.

Wij achten 't daarom hoogst belangrijk, kennis te nemen, van hetgeen zij, die dezen méér dan klassieken grond bezoeken er in geschrifte van mededeelen. Eene groote verantwoordelijkheid ligt er op zoodanigen arbeid, die dan alleen aan de eischen voetdoet, als hij de volle waarheid teruggeeft. Het doet er weinig toe of het Heilige land met een Protestantsch of Katholiek, met een liberaal of orthodox oog beschouwd worde, als dat oog maar open is, om te zien wat God gedaan heeft. De veelzijdigheid van beschouwing brengt voordeel aan, en daarom zal dit werk van FISK, ook naast dat van anderen, naar ons gevoelen, zijne waarde behouden.

De reis, in den zomer van 1842 volbragt, gaat van *Londen*, over *Frankrijk*, door *Italië* naar *Egypte*, van *Caïro* door de woestijnen naar *Palestina*, en terug over *Bairuth*, langs de kusten van *Klein-Azië* door den *Archipel* over *Konstantinopel* langs den *Donau* en den *Rhijn*. Men volgt den waardigen Evangeliedienaar zonder inspanning. Hij verdiept zich niet in wetenschappelijk onderzoek, noch weidt breed uit over afgetrokken aardrijkskunde, belangrijk voor den geleerde, maar die anderen zoo ligt door vreemde namen vermoeit; noch zweeft op de vleugelen van eene dichterlijke verbeelding, maar hij vergoedt dat alles door de eenvoudigheid en nadruk, waarmede hij zijne belangrijke indrukken mededeelt. Overal vindt men hem met den bijbel in de hand, en met de feiten der openbaringsgeschiedenis voor zijne oogen, en de voorstellingen die hij aan zijn Dagboek vertrouwd, zijn zoodanig, dat men wel eens vragen kon, of het niet eene gedaante is uit de voorgeslachten, die daar, op den grond zijner voormalige woning nadenkt, over 't geen hij er vroeger heeft ondervonden, genoten en geleden.

Ons bestek vergunt niet, dat wij hem op zijne togten vergezellen. Onder de belangrijkste gedeelten van 't

werk, rekenen wij de beschrijving van zijnen weg door de woestijn van *Suez* naar den *Sinai*, vandaar naar *Akaba* en verder door de woestijn van *Paran* naar *Kanaän*; omdat niet ieder die het Heilige land bezoekt, dezen moeijelijken en soms bedenkelijken togt onderneemt.

Wij kunnen het ligt begrijpen, dat de Protestant zich bij den eersten aanblik nog meer ergert aan het bijgeloof der tegenwoordige bewoners van *Palestina*, dan wanneer hij te *Rome* het oude beeld van JUPITER, tot een standbeeld van den Apostel PETRUS herdoopt, aan den voet ziet uitgesleten door de kussen der vromen. Maar terwijl wij lezen in het Dagboek van FISK, ontvangen wij van eenen vriend, die méde het Heilige land bezocht heeft, eenige voorwerpen, door hem vandaar medegebragt: een blad van een der olijfboomen, een weinig aarde uit *Gethsemané*, een stukje steen van den *Olijfberg*, een tessara van marmer, gevonden op den berg *Zion* enz. Waarom wordt dit geschenk met een ander gevoel door ons beschouwd, dan een eikenblad uit de *Thiergarten* van *Kleef?* Wij behoeven 't niet te zeggen. — Doch wat ons behoedt voor eene bijgeloovige vereering van doode stof, is het hooger leven van het Woord-zelf in ons gemoed. Dat ontbreekt, helaas! onder de belijders van den Christelijken naam in *Palestina.* Het goddelijke is er slechts ingekerkt: het hemelsche slechts tusschen steenen muren ingevoegd. En daar komt bij, dat de gewoonte behoefte baart aan een voortdurenden prikkel om niet in te sluimeren. Een sterke prikkel eischt weldra een nog sterkeren, en zoo is men gekomen van verval tot verval, en afgedaald tot allerlei nietigheden en beuzelarijen, die er met geveinsden of opregten eerbied, altijd met grooten ophef worden aangewezen en opgehemeld. Doch wat hier van zij; wij leeren uit dit verschijnsel, dat de grond zonder het woord niet voldoende is, om den levenden CHRISTUS in het gemoed te prenten. De verlichte Christen gaat dan ook naar *Palestina*, om de plaatsen-zelve te beschouwen, die vroeger het tooneel waren van grootsche en invloedrijke

gebeurtenissen; doch geenszins om te vereeren, wat menschen van lateren dag er hebben opgerigt. Wij voor ons schenken den monniken, de nis, waar de Wijzen uit het Oosten zich zouden hebben nedergezet; zelfs die kribbe, waarin men beweert, dat de Heiland werd nedergelegd; maar in de plaats, waar ABRAHAM zijnen zoon wilde offeren, waar DAVID zijne psalmen zong, waar de Zoon des Vaders sprak, leed, stierf en in zegepraal het graf en de aarde verliet, kan men zich niet vergissen. Steden en dorpen mogen verdwenen zijn voor den invloed des tijds en de verwoestende hand der menschen, toch stuwt de *Jordaan* nog zijne wateren voort in hetzelfde bed, en het meer van *Gennesareth* ligt nog binnen dezelfde oeverboorden. Nog staan er de *Olijfberg*, de *Zion* en *Morea*, als in de dagen toen het woord vleesch werd. Wij hebben FISK dáár vergezeld, alsof wij tot zijn gezelschap behoorden. En was het ons niet gegund, te zien, wat hij aanschouwde, wij mogten toch iets ondervinden van 't geen hij heeft gevoeld, en dachten, terwijl hij verhaalde van *Bethlehem* en *Nazareth*, van den *Olijfberg* en *Gethsemané*, hoe zalig zal het zijn, wanneer wij eenmaal het Hemelsche *Jeruzalem* binnentreden en Hem aanschouwen met de kroon der eeuwen gesierd, wiens slapen eens in de stad van DAVID met eenen distelkrans omslingerd waren.

H. J. H. S.

Dissonanten met den grondtoon onzer eeuw. Aphorismen over godsdienst en staatkunde en over Christenkerk en Christengeloof in onderlinge betrekking, door L. J. VAN RHIJN, *Predikant bij de Hervormden te Chaam c. a. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 41 *bl. f*: - 50.

Met zekeren weêrzin — wij ontveinzen het niet — kondigen wij, na herhaalde lezing, dit boeksken aan. Wij vroegen ons-zelven rekenschap af van dien onwillekeurigen tegenzin, dien het ons inboezemde, en vonden

de oorzaak niet in gebrek aan welwillendheid omtrent den Schrijver, wiens verdiensten en gaven wij van heeler harte huldigen. Maar van den eersten oogenblik af, dat wij met deze *Aphorismen*, eerst elders afgedrukt en thans afzonderlijk uitgegeven, kennis maakten, mishaagde ons zoowel de vorm als de inhoud. Onze veelbewogen tijd heeft aan iets anders, dan aan korte stellingen, die *apodiktiesch* spreken en weinig gemotiveerd zijn, zooals hier gevonden worden, behoefte. Kennis, diepe, grondige kennis moet er onder de menschen verspreid worden, indien zij bevoegd zullen zijn, om mede te oordeelen over zoo hooge belangen, als hier ter sprake komen. Zulke *stellingen*, die als hooge orakelen klinken, zijn regt dienstig, om op den volksgeest te werken en bij onkundigen ingang te vinden, maar verspreiden overigens geen genoegzaam licht en worden ligtelijk eenzijdig, zoodra zij van een standpunt uitgaan, dat slechts betrekkelijke waarde heeft. De Schrijver erkent zelf, opregt genoeg, dat hij liever een *te* sterk, dan een te flaauw woord gebruikt, waar hij slapenden of valschelijk gerusten wenscht wakker te schudden, en meent, dat *Nederland* aan slaapwekkende en verdoovende middelen overgenoeg heeft. Wij bezigen liefst op het terrein van waarheid en wetenschap het *regte* woord, al moeten wij ook lang zoeken, eer wij het gevonden hebben. In dagen van allerlei overdrijving als de onze, *nocet omne nimium*, en valt de mogelijke schade van het *te* niet op den Schrijver alleen, zooals v. RHIJN beweert, maar ook en grootendeels op anderen terug, die er door gebragt worden tot uitersten. Och, of een ieder, die het eerlijk meent en geene partij, maar de zaak der waarheid zoekt te dienen, hiervan overtuigd ware! De verbittering der partijen in het staatkundige en godsdienstige is reeds hoog genoeg geklommen, en behoeft niet meer aangeblazen te worden. Het is meer dan tijd, dat men, in plaats van de hartstogten langer in beweging te brengen, kalm en bezonnen te werk ga; door middel van bedachtzaam onderzoek wikke en wege, en, waar men meent op vasten bodem te staan, de waar-

held, om wier zegepraal het ons alleen te doen moet zijn, betrachte in liefde. Wij zullen er v. RHIJN en anderen, die hem volgen en ter zijde staan, te hooger om achten, wanneer zij ons daarvan voortaan het navolgenswaardig voorbeeld geven. — En wat nu den inhoud dezer *Aphorismen* betreft, wij komen er voor uit, ons thans alleen tot de *tweede* reeks: *over Christenkerk en Christengeloof* bepalende, dat zij veel waars en goeds bevatten, waarmede wij ons best zouden kunnen vereenigen. Dat bijv. de kerk, terwijl zij eenzijdige dwalingen zocht af te weren, ligtelijk door hare bepalingen tot tegenovergestelde dwalingen heenleidde; dat men door het te streng handhaven der eenmaal vastgestelde kerkleer ten allen tijde, ten koste van het waarachtige leven des geloofs, tot een min vruchtbaar *dogmatisme* verviel; dat het twisten over hooge, speculatieve punten der heilswaarheid altijd, blijkens geschiedenis en ervaring, met groot gevaar verbonden is; dat elke ontwikkelde kerkleer in vele opzigten slechts eene relatieve, tijdelijke waarde en in zooverre alleen *historische* beteekenis heeft. Wie verblijdt zich niet, dit hier onbewimpeld erkend te zien? Maar wanneer er dan, daartegenover, op *gematigde* handhaving der aangenomene kerkleer met kracht wordt aangedrongen, zonder dat de *maat* wordt opgegeven en de mogelijkheid en uitvoerlijkheid van zulk eene handhaving duidelijk blijkt; wanneer er tegen hen, *die de kerkleer als zoodanig bestrijden* en slechts het Evangelie zuiver zonder menschelijke bijvoegselen wenschen terug te geven, schrikkelijk wordt te velde getrokken, zonder er dat het eigenlijk gezag dier leer, nevens het geheel éénig gezag van Gods onfeilbaar woord, op goede, deugdelijke gronden bewezen wordt; wanneer er bij herhaling van *kerkleeraars* wordt gesproken, *die er hun werk van maken, om onze kerkleer te bestrijden*, terwijl zij enkel, zooveel wij weten, het vermeend en onbewezen *gezag* dier leer bestrijden, en zich daarvan geene andere afwijkingen veroorloven, dan waartoe het hoog gezag van Gods woord hen gewetenshalve verpligt: dan weten wij in waarheid niet, wat wij van zulke onnauwkeu-

rige, ongegronde en gevaarlijke stellingen, en van hem; die ze in onze dagen onvoorzigtig verspreidt, denken en gelooven moeten. Liefst houden wij het er voor, dat hier een niet ongewoon, onwillekeurig zelfbedrog heeft plaats gehad; maar dat onverschoonlijk is in iemand, die voorgeeft — eene niet onbeduidende pretentie! — bij weinig *boekengeleerdheid*, naar zijnen aard en aanleg, bij voorkeur uit *het boek des levens* geleerd te hebben, en — dit wordt er mede bedoeld — door ervaring wijs geworden te zijn. Gulhartig bekennen wij, dat wij van zulk eenen wijze meerdere helderheid en diepte zouden verwacht hebben. Wat meer is, wij achten ons in staat, om, uitgaande van het *formèle* beginsel der Hervorming, dat ook in de Hervormde kerk op den voorgrond staat, eene reeks van stellingen te leveren, tegen die van v. RHIJN lijnregt aangekant, maar zouden niet meenen, daarmede de volle waarheid te hebben uitgesproken. Wil men er eene proeve van?

1. De Hervorming der zestiende eeuw is uitgegaan van het vrije onderzoek der goddelijke waarheid, die in CHRISTUS is, en zij verloochent haren oorsprong, zoodra zij die vrijheid van onderzoek in eenig opzigt mogt willen beperken.

2. Juist daarom hebben de eerste Hervormers de kerk van *Rome* verlaten, omdat zij in haar midden belemmerd werden in de belijdenis der waarheid, en onafhankelijk willen zijn van alle menschelijk gezag in zaken van godsdienst en geweten. Hunne getrouwe volgelingen hebben ernstig toe te zien, dat zij geen ander soortgelijk juk zich laten opleggen. Het zou welhaast te zwaar zijn, om te dragen.

3. Gebonden aan het woord van God, moet alzoo het Protestantismus, naar zijnen aard, tegen alle menschelijk gezag blijven protestéren, dat zich in of buiten de kerk verheft.

4. De formulieren van éénigheid, bij de Evangelische kerken aangenomen, zijn oorspronkelijk niet ingesteld, om banden des geloofs te zijn. Zij moeten, uit den aard der zaak, allengs verouderen, *deels* omdat het

onderzoek der waarheid, onder de leiding van Gods geest, onafgebroken voortgaat, *deels* omdat er gedurig nieuwe dwalingen opkomen, die bestreden moeten worden, *deels* omdat het Christelijk geloof zich telkens, naar de behoefte des tijds, andere, nieuwe vormen schept.

5. De ondervinding in ons vaderland heeft geleerd, dat zulke formulieren, ofschoon ingevoerd met verbindend gezag, den voortgang des onderzoeks en der godgeleerde ontwikkelingen niet bij magte zijn te stuiten. Elke nieuwe proeve moet en zal noodwendig hetzelfde resultaat weder voortbrengen. De geest laat zich niet binden, allerminst de Geest van God, die alleen in de waarheid leidt.

6. De voorstanders der formulieren, als zij de gematigde handhaving der kerkleer vorderen, weten eigenlijk niet regt, wat zij willen, zoolang zij de grenzen dier handhaving en de mate, daarin te houden, niet zóó naauwkeurig omschrijven, dat er geen gevaar van misverstand te vreezen is.

Waartoe meer? Wij herhalen het, deze vlugtige stellingen, hoe waar ook in zich-zelve, omvatten de gansche waarheid niet. Terwijl wij ze, zonder ernstige voorbereiding, nederschreven, enkel om ze in hare betrekkelijke waarheid te plaatsen tegenover de even eenzijdige *Aphorismen*, die voor ons liggen, wachten wij alleen van den tijd de oplossing van een vraagstuk, waarover wij ongaarne, geroepen of ongeroepen, beslissende uitspraak zouden willen doen. En vraagt iemand, of zulk eene handhaving der formulieren, als hier wordt voorgestaan, in den geest der Evangelies ligt — eene vraag, die bij V. RHIJN in zijn ijveren niet eenmaal schijnt opgekomen te zijn — hij zoeke daarop het antwoord in de *Christelijke bijdragen No. 2 door een' jurist*, die menigen theolegant beschaamt.

Lettre à Monsieur R...., Membre de l'assemblée législative, sur la situation politique de la France, par G. E. DE MAD, ancien officier de cavalerie, chevalier etc. La Haye,

chez *H. C. Susan*, éditeur, et à Bruxelles, ches *Perichon*. 1851. *In gr. 8vo. 44 pag. f* - 40.

Wij zullen den doorzigtigen sluijer niet opligten, die onder een gemakkelijk om te zetten pseudoniem, den waren naam van den Schrijver verbergt. Deze geestige Brochure, behandelt een der opmerkelijkste verschijnselen van den tegenwoordigen toestand van *Frankrijk*, namelijk den invloed, dien de Roomsch Catholieke geestelijkheid, daar, sedert de omwenteling van 1848, weder herkregen heeft.

Het is tegen den geest van reactie, die zich in het algemeen, onder de regeringen van *Europa* openbaart, dat de Schrijver te velde trekt; een geest, even gevaarlijk als de Socialistische Communistische Demagogie.

Men heeft dikwijls en met regt herhaald, dat het éénigste redmiddel der *Europesche* beschaving in het Christendom ligt; maar dat Christendom bestaat voorzeker niet in de vormen van het Catholicisme, noch in die van oude Geloofsbelijdenissen. — Het is in zij verheven aard *boven* beiden, en geschikt om eene gedaante aan te nemen, meer overeenkomstig met de ontwikkeling der 19e eeuw. Wij leven in een overgangstijdperk, waarin de onbruikbaar geworden vormen langzaam verdwijnen, en de nieuwe nog niet tot genoegzame vastheid gekomen zijn. Maar de middelen om hun die te doen erlangen, moeten op een anderen toon, dan vroeger door VOLTAIRE en ROUSSEAU werd aangeslagen, aangewezen worden. Hooge zedelijke ernst moet naar ons gevoelen, voor de *Satire* in de plaats komen. De bedoeling van dit kleine geschrift, is echter zéér loffelijk; ofschoon wij omtrent de middelen eenigermate van den hooggeachten Schrijver zouden verschillen. Hij schijnt de bijgevoegde verzen aan de *Charivari* ingezonden te hebben, die ze niet heeft geplaatst, en wier Redactie aldus getoond heeft, meer geestig dan beleefd te zijn; hetgeen bij zoogenaamde geestige lieden wel meer het geval is. — De Schrijver maakt daar eene gelukkige uitzondering op. Wij bevelen dit nieuwe voortbrengsel van zijne vruchtbare pen met veel genoegen aan.

Handelingen van het Nederlandsch Congres, gehouden te Gent den 26, 27, 28 *en* 29 *Augustus* 1849. *Te Gent ter Boek- en Steendrukkerij van* L. Hebbelynck. 1850, *voor België bij* Hoste *te Gent, en voor Holland bij* G. B. van Goor *te Gouda. In gr. 8vo.* 177 *bl. f* 1-60.

Als dit werk ons in tijds ware toegezonden, hadden wij er verslag van kunnen doen vóór de zamenkomst van het tweede Congres, dat te *Amsterdam* heeft plaats gehad. Nu wij 't daartoe te laat ontvingen, zullen wij er maar kort over zijn; te meer omdat de Handelingen van het tweede Congres reeds voor ons liggen, die eene breedere behandeling vorderen, en aangekondigd zullen worden in een volgend Nommer. Wij doen daarom van die Handelingen van het Eerste Congres alleen maar den inhoud kennen.

De titel van het werk is niet naauwkeurig en had moeten zijn: »*Nederlandsch* Letterkundig Congres," zoo als op bl. 2 staat. Ook blijkt nergens, door wien deze Handelingen zijn uitgegeven, zoodat zij uiterlijk geene teekenen hebben van echtheid. Wij zouden het eigenaardig hebben gevonden, als zij waren uitgegeven door de »Voorbereidende Commissie," van welke de Heeren H. A. SNELLAERT, Voorzitter en PH. BLOMMAERT, en de Baron JULES DE SAINT-GENOIS Secretarissen waren; of anders door het Bureel, »dat de Vergaderingen heeft geleid, en bestaan heeft uit de Heeren Mr. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, als Voorzitters, B. SCHREUDER en J. DAVID als Ondervoorzitters, J. A. ALBERDINGH-THIJM en PH. BLOMMAERT als Secretarissen. De Handelingen echter brengen inwendig overvloedige bewijzen van echtheid mede, zoodat niemand behoeft te twijfelen, of het werk door eene bevoegde redactie zij te zamen gesteld.

In de zitting van het Gezelschap »*Nederlandsch Taalverbond,*" te *Gent* den 24e December 1848 gehouden, werd besloten tot eene oproeping aan de Geleerden en Letterkundigen van *België* en *Holland*, om het Congres te komen bijwonen. In den uitnoodigingsbrief van den

20 Januarij 1849 werd opgegeven, dat behandeld zouden kunnen worden alle punten, welke het behoud van den *Nederlandschen* stam ten doel hebben, onder bijvoeging, dat, om eene vastere regeling aan de werkzaamheden van het Congres te geven, de Uitvoerende Commissie dezelve had bepaald tot:

Nederlandsche Tael- en Letterkunde,
Nederlandsche Geschiedenis,
Nederlandsch Tooneel- en Zangmuzijk,
Nederlandsche Boekhandel.

Voorts werd er in gesproken van de bewaring der godsdienstige en staatkundige verdraagzaamheid, en herinnerd dat de tegenwoordige toestand der beide Afdeelingen van *Nederland* door de sprekers op het strengst diende te worden geëerbiedigd."

De namen der Letterkundigen, die aangenomen hadden voorlezingen te doen of bijdragen te leveren, werden aangekondigd in een Programma, hetwelk echter op het Congres-zelven, eenige wijziging heeft ondergaan. — Wij gelooven wel te doen, als wij, ofschoon 't eenigzins droog zij, hier de namen der Verhandelaars, en de door hen behandelde onderwerpen vermelden. Men zal er eenigzins uit kunnen oordeelen, of en in hoeverre aan het doel van het Congres werd beantwoord. Zij zijn de volgende:

De Jager: Over het belang, dat er in de zamenwerking van *Belgische* en *Noord-Nederlandsche* Letterkundigen gelegen is voor den bloei der *Nederlandsche* taal.

David: Over stijlverbetering en het nut dat uit de grondige kennis der levende of gesprokene taal te trekken is.

De Haerne: Over de uitgestrektheid van het *Nederlandsche* Taelgebied, en over de eigenlijke bedoelingen van het Congres.

De Sleeckx: Over de strekking der beoefenaren van de Vaderlandsche Letterkunde, vooral in *Vlaemsch België.*

Willems: Over de *Nederduitsche* Letterkunde en geestontwikkeling in *Vlaanderen.* — Dit stuk is voor de vuist uitgesproken, en daarom in den bundel niet voorhanden.

Een overzigt, hoe beknopt dan ook, van den inhoud, ware derhalve aangenaam en nuttig geweest.

VAN BEERS: een dichtstuk, getiteld: Eene Bloem uit de Volksklas.

JOTTRAND: Hoe zal men in het toekomende de *Nederlanders*, zoo van de *Waelsche* en *Nederduitche* als van de *Hoogduitsche* stammen bijeenhouden, zonder hun natuurlijk regt wegens het gebruik hunner wederzijdsche Talen te krenken.

COSTERMAN: *De la signification de l'Etat Belge comme centre des trois nationalités et par conséquant des trois littératures française, allemande et neérlandaise; par* OLIVIER.

DE JONGHE: Om de tael te doen dienen als middel van volksbeschaving en onderwijs in *Vlaanderen*, door tijdschriften en boekwerken.

GERTH VAN WIJCK: Over den stand en de eischen onzer gemeenschappelijke moedertaal.

NOLET DE BRAUWERE VAN STEELANT: Een fragment uit het onafgewerkte Epos De Zendeling; getiteld: De Storm.

SURINGAR: Over den nadruk, bepaaldelijk: of, en op welke gronden men den nadruk meent te kunnen billijken en regtvaardigen? en: of men dien acht in het belang van de *Vlaamsche* Letterkunde en den *Belgischen* boekhandel?

ECREVISSE: Over de ontwikkeling der *Nederduitsche* Tael- en Letterkunde in de zuid-oostelijke *Belgische* provinciën onder het Rijk der *Nederlanden*.

TER HAAR: een dichtstuk, getiteld: *Parijs* op een der Junijdagen 1848.

KESTELOOT: Over de Archieven der in 1830 geslotene Maatschappij van *Nederlandsche* Tael en Letterkunde: *Regat prudentia vires*.

CRACCO: Een fragment van de door hem vertaelde *Ilias*.

DE DEYN: voorgelezen door RENS: Over het vraagstuk. Wat moet de *Nederduitsche* Schrijver bij ons voornamelijk bedoelen?

DIRICKSENS gezegd ZETTERNAM: Over eene verbindtenis tusschen alle dorpen van *Vlaemsch België*.

SNELLAERT: Wenken over het Nationaal Tooneel, van A. VAN HALMAEL.

ONDEREET: Over de vereischten om het Nationaal Tooneel te doen bloeijen.

BLIECK: Een dichtstuk: Over het misbruik der vrije drukpers. Dit gedicht schijnt om het vergevorderde uur niet te zijn voorgelezen.

ALBERDINGK-THIJM: Een dichtstuk, getiteld: Afscheidsgroet.

ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN: Eene toespraak tot sluiting van het Congres, met uitnoodiging aan de »Broeders van het Zuiden, om een volgend jaar binnen *Amstels* muren zich te verzamelen, en daar het feest te vernieuwen der verbroedering van het Noorden en Zuiden, door ééne en dezelfde zucht voor de handhaving en den bloei der *Nederlandsche* Letterkunde."

Eene verhandeling »over JAKOB VAN MAERLANT als *Zuid-Hollander*," door den Heer BUDDINGH ingezonden, werd ter tafel gebragt, doch niet voorgelezen.

De bundel is zeer belangrijk. Velen der voorgedragen stukken moeten door hunne wetenschappelijke waarde of kunstverdienste diepen indruk hebben gemaakt. Wij betreuren buiten de gelegenheid te zijn geweest, om het Congres te gaan bijwonen. Het belangrijkst gedeelte der Handelingen is echter geweest: *a.* de benoeming van eene Commissie, om een verzoekschrift op te stellen en in te zenden aan de wederzijdsche staatsbesturen tot beveiliging van den lettereigendom, en maatregelen te beramen tegen den nadruk, en *b.* eene uitnoodiging aan beroemde taalgeleerden, om hunne gedachten te laten gaan over een ontwerp van een algemeen Taal- en Letterkundig Woordenboek voor *Zuid-* en *Noord-Nederland*, en om hunne denkbeelden daarover op het eerstvolgend Congres mede te deelen. Wij achten het overbodig, daaromtrent in bijzonderheden te treden; wijl zij algemeen bekend zijn. Uit de aankondiging der Handelingen van het Tweede Congres, zullen wij zien, dat, wel is waar, deze belangrijke maatregelen voor als nog weinig vrucht hebben opgeleverd, maar dat dit ligt aan moei-

-lijkheden, die van beide de opdragten onafscheidelijk zijn. Het denkbeeld van het *Nederlandsche* Taalverbond om de geleerden en letterkundigen van *België* en *Holland* (*Nederland*) toteen te brengen is een allergelukkigst denkbeeld geweest, waarvan de gevolgen voor de Nederduitsche taal en letteren nog niet zijn te berekenen, maar buiten twijfel groot en heilzaam zullen zijn, al kunnen zij niet als met een tooverstaf in het leven worden geroepen.

Ongaarne missen wij eene lijst der geleerden en letterkundigen, die aan het Eerste *Nederlandsche* Letterkundig Congres hebben deel genomen. Daaruit zou, waarschijnlijk, gebleken zijn dat bij het noemen van *Professor* TIEDEMAN (*Utrecht*) (bl. 25) eene vergissing heeft plaats gehad. — Vele *Noord-Nederlandsche* Geleerden en Letterkundigen werden, door de in 1849 heerschende ziekte, van deelneming aan het Congres te *Gent* terug gehouden. Om meer dan ééne reden verheugen wij ons, dat dit niet het geval is geweest met den Hoogleeraar AB: DES AMORIE VAN DER HOEVEN en onzen puikdichter TER HAAR.

Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene Oorkonden opgehelderd en bevestigd. Door IS. AN. NIJHOFF. *Vde Deel. De Bourgondische Heerschappij. Te Arnhem bij* Is. An. Nijhoff. 1851. *In 4to. XC en* 218 *bl. f* 4 - 10.

Dit Vde Deel van NIJHOFF's belangrijk werk, geeft ons de Geschiedenis van *Gelderland* van den jare 1473 tot 1492, of van den dood van den ongelukkigen Hertog ARNOLD tot aan de bevrijding van diens kleinzoon, den jeugdigen, later zoo beroemden, KAREL *van Egmond*. Het bevat alzoo het geheele tijdperk der *Bourgondische* regering, eerst onder KAREL *den Stoute*, later onder MAXIMILIAAN *van Oostenrijk*. Een twintigjarig en woelig tijdvak, waarvan de Schrijver in de XC eerste bladzijden een hoogst lezenswaardig overzigt geeft, dat in allen opzigte gunstig afsteekt bij de 25 bladz. die de, in ons

oog onleesbare, SLICHTENHORST er van opdischt. Dit zou nu wel op zich-zelf een schrale lof zijn: doch NIJHOFF heeft meer gedaan. Hij heeft in zijn bondigen en vloeijenden stijl een geregeld, helder en volledig verhaal geleverd van het geheele, zoo uit- als inwendige beloop der zaken in dit ongelukkige tijdvak, en dit verbonden met eene beschouwing van het goede, 't welk daarin zoo door verbetering der Regtsbedeeling en van het Muntwezen als anderzins werd voorbereid of deels te weeg gebragt.

Het tweede gedeelte van het boekdeel bevat, als naar gewoonte, de Verzameling der Oorkonden. Wij prijzen de wijze spaarzaamheid, waarmede de Schrijver hierin is te werk gegaan, en waardoor dit deel ook de helft minder omslagtig, en daardoor ook minder kostbaar is geworden dan de voorgaande. Inderdaad groeit ook met de XVde en XVIde Eeuw niet alleen het aantal der bewaard gebleven Oorkonden, maar ook de langwijligheid van elk stuk op zich-zelve zoodanig aan, dat al het onuitgegevene in zijn geheel te willen afdrukken, bijna niet meer uitvoerbaar wordt. Wanneer wij nu nagaan dat wij nu juist aan het meest belangrijke tijdperk der geheel *zelfstandige* Geschiedenis van *Gelderland*, de regering van den roemzuchtigen KAREL *van Egmond*, den onbedwongen tegenstander van Keizer KAREL gekomen zijn, kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat de zoo uitnemend voor de Geschiedpen berekende Schrijver, ons spoedig in een volgend Boekdeel die Geschiedenis in haar geheel levere, zonder naar het afdrukken der Oorkonden te wachten. Hoe belangrijk deze in vele opzigten zullen zijn, daarbij is minder haast, en er zou ook minder bij verloren worden, dan aan de slotsommen, die de daarin zoo doorkneede Schrijver er zelf uit getrokken heeft.

Ook het uitwendige, smaakvolle druk en hoogst naauwkeurige correctie, doet den Schrijver, tevens Uitgever, alle eer aan.

Het scheppingswonder beschouwd in de geschiedenis van het geschapene, of de Asterolepis van Stromness. Door HUGH MILLER. *Naar de derde uitgaaf uit het Engelsch vertaald door Dr.* D. LUBACH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1851. *In gr. 8vo. XVIII en* 342 *bl., benevens* 3 *uitslaande Platen. f* 3-60.

Bij sommige lezers van dit Tijdschrift zal misschien nog de aankondiging niet geheel vergeten zijn, die in 1850 door mij van het uit het *Engelsch* vertaalde werk: »*Sporen van de natuurlijke geschiedenis der Schepping*" gegeven is. Het is met dit werk gegaan gelijk met zoo vele andere voortbrengsels der drukpers; en hoezeer het in den aanvang levendige *sensatie* maakte, hoort men het nu bijkans niet meer noemen. In zoo verre komt dus de thans aangekondigde vertaling van eèn, daar tegen hoofdzakelijk gerigt werk te laat. Het is daarom ook te voorzien, dat het debiet niet zoo ruim zal zijn, als de moeite van Vertaler en Uitgever wel verdiend hadden. Wat de uitwendige uitvoering van dit boek betreft, deze onderscheidt zich door druk, papier en eenvoudige netheid van vele andere voortbrengsels der vaderlandsche pers. Gaarne zagen wij het in veler handen, en, hoezeer deze aankondiging, buiten onze schuld, later komt, dan het belang der zaak anders zou geëischt hebben, zullen wij ons echter verheugen zoo zij iets mag bijdragen tot meerdere verspreiding van dit merkwaardige werk.

Er is in dat boek een schat van kennis ten toon gespreid, met krachtige oorspronkelijkheid in het licht gesteld, en door onmiskenbaren luim verhelderd, zoodat er wel geen beschaafd lezer zijn zal, die er niet veel uit leeren kan; maar het is daarbij, meer dan het werk waar tegen het gerigt is, voor natuurkenners geschreven; het veronderstelt meer kennis en meerdere belangstelling in speciaal onderzoek. Daarbij heeft het, behalve kleinere misslagen en gebreken, naar ons be-

scheiden oordeel, een hoofdgebrek, en dit bestaat in gemis aan *eenheid*. De Schrijver schijnt dit zelf gevoeld te hebben. Hij vangt zijn berigt aan den lezer aldus aan: »Er zijn hoofdstukken in dit boek, die, naar ik vrees, den gewonen lezer te uitvoerig zullen toeschijnen, en die toch den geoloog minder zouden bevallen, indien er eenig gedeelte van was weggelaten. Die hoofdstukken hebben betrekking op organismen, die tot dusverre niet afgebeeld noch beschreven zijn, en hebben hunne waarde juist aan die groote, in kleinigheden loopende uitvoerigheid te danken, welke door bloot letterkundige beoordeelaars, die niet zeer bekend zijn met, of weinig belang stellen in fossilen, beschouwd zal worden als een groot gebrek, waardoor het algemeene onderwerp van het werk als overstelpt wordt." Hij geeft daarom den raad, van sommige deelen van het werk slechts vlugtig te doorloopen, zoo men niet bijzonder met palaeontologie bekend is, en wijst die deelen zelve aan. Intusschen ligt de fout hierin, dat de Schrijver zich niet duidelijk heeft voorgesteld, voor welke klasse van lezers hij zijn boek bestemde. De beschrijving van de *Asterolepis* had de stof kunnen leveren tot eene verhandeling voor een deel der werken van eene of andere geleerde Maatschappij, en de overige hoofdstukken van dit boek zijn, dikwerf op eenen zeer populairen toon, tot een groot publiek gerigt. In *Engeland* kan het laatste zijne nuttigheid hebben, wanneer werkelijk, zoo als MILLER verzekert, de in het anonyme boek der *Sporen* voorgedragene leer zich in de Maatschappij zoo wijd verbreid heeft, dat men moeijelijk met den spoorwagen of de stoomboot reizen of een troep kundige handwerkslieden ontmoeten kan, zonder blijken van haren invloed te bespeuren. Maar het boek zou voor die klasse van lezers winnen bij besnoeijing. Van de beschrijving der *Asterolepis* kon dan veel gemist worden. Om deze redenen zouden wij ons scharen naast »die bloot letterkundige beoordeelaars," van welke de Schrijver verwacht, dat zij dit beschouwen zullen »als een groot gebrek"; maar wij zouden dit niet alleen als letterkundige beoordeelaars doen. Van het tegenoverge-

stelde standpunt toch uitgaande, en het werk als voor den geoloog of palaeontoloog geschreven beschouwende, zouden wij bijkans twee derde gedeelten van het boek kunnen missen, en wel juist die gedeelten, welke voor het groot publiek bestemd zijn. De Schrijver had dus twee werken uit zijn boek kunnen zamenstellen, en, beide gedeelten in zijn boek opnemende, ontneemt hij aan zijn arbeid éénheid, en in het eene deel verstaanbaarheid voor de eene, en in het andere belangrijkheid voor eene tweede klasse van lezers. In het vervolg hopen wij gelegenheid te hebben op dit werk nogmaals terug te komen, en zullen dan onze aandacht meer bijzonder op de wetenschappelijke *détails* vestigen. Voor het tegenwoordige willen wij de hoofdstrekking van het voor een grooter publiek bestemde gedeelte in korte trekken schetsen.

Het werk dan is gerigt tegen de *ontwikkelings-theorie*, want door dit woord kan men op de beknoptste en meest kenmerkende wijze het gevoelen uitdrukken, door DE MAILLET, LAMARCK, OKEN en, in navolging van hen, door den ongenoemden Schrijver der »Sporen" voorgedragen, aangaande het ontstaan der dieren- en planten-soorten, welke thans op onze aarde leven. Hij bestrijdt deze theorie in den aanvang reeds door op hare gevolgen voor zedelijkheid en godsdienst te wijzen. Hij zegt hier het een en ander omtrent de voorbereidende kennis, die de Godgeleerden der *Engelsche* kerken op de Hoogescholen ontvangen, waarvan veel ook op ons Vaderland past, en daarom kan het zijne nuttigheid hebben er iets van over te nemen. »De groote verandering, welke gedurende de tegenwoordige eeuw stand gevonden heeft in de rigting, welke de talenten der eerste klasse [van den eersten rang?] aan hunne studiën geven, schijnt te zeer aan de opmerking van onze godgeleerden te zijn ontsnapt; ofschoon die verandering toch voor het aangezigt des geheelen lands, aangewezen is in letteren, die niet verkeerd geduid kunnen worden. Bespiegelende godgeleerdheid en bovennatuurkunde zijn verwante takken van ééne en dezelfde wetenschap; en toen zoo als in de laatst

verloopene en nog vroegere tijden het geval was, de hoogere wijsbegeerte der wereld metaphysisch was, namen de kerken gereedelijk kennis van die omstandigheid, en, in behoorlijker overeenstemming met de eischen des tijds, werd de strijd tusschen geloof en ongeloof gevoerd op metaphysischen bodem. Maar, te oordeelen naar de voorbereiding, die men in hare collegiën en gehoorzalen ontvangt, schijnen die kerken *thans* niet genoegzaam op hare hoede te zijn,' — ofschoon toch de holle donder van elken spoorweg, en het snorren van elk stoomwerktuig en het suizen van den wind langs de metaaldraden van elken electrischen telegraaf allen er toe strekken, om deze daadzaak algemeen en openlijk bekend te maken: dat de grootste geesten van onzen tijd hunne krachten besteden aan de beoefening van de verschillende vakken der natuurkunde, en niet aan die der bovennatuurkunde, dat de LOCKE's, de HUME's, de KANTEN, de BERKELEY's, de DUGALD STEWART's en de THOMAS BROWN's, tot het verledene behooren — en dat de wijsgeeren van den tegenwoordigen tijd, groot genoeg om de geheele wereld door gezien te worden, de HUMBOLDT's, de ARAGO's, de AGASSIZ, de LIEBIG's, de OWEN's, de HERSCHEL's, de BUCKLAND's en de BREWSTER's zijn." — »De geestelijkheid, als klasse, vindt er geene zwarigheid in, dat zij ver in de achterhoede van een ligchaam van kundige en goed onderwezene leeken achteraankomt — een geheele leeftijd ten achter, voor zoo ver de eischen des tegenwoordigen tijds aangaat." Doch ik wil niet meer afschrijven. Te meermalen reeds heb ik door mond en pen trachten aan te wijzen, dat de natuurkundige wetenschappen bij de algemeene geleerde opvoeding ook bij ons te zeer op den achtergrond staan, en 't geen van de *Engelsche* Godgeleerden door MILLER gezegd wordt, is ook op die van ons Vaderland althans niet geheel ontoepasselijk.

De ontwikkelings-theorie nu aan daadzaken toetsende, beschouwt de Schrijver thans de *Asterolepis* als het oudste gewerveld dier, dat in de oudste, fossilen bevattende geologische formatiën van *Schotland* voorkomt. Het is een fossiel vischgeslacht, waarvan de overblijfsels in den

ouden rooden zandsteen bij *Stromness*, eene kleine havenstad op *Mainland*, het grootste der *Orkadische* eilanden, zijn gevonden. Bij deze beschrijving staan wij thans niet stil, maar vergenoegen ons met te doen opmerken, dat de Schrijver daaruit vooral twee gevolgen afleidt: vooreerst, dat die fossile visch eene aanzienlijke grootte bereikte, en ten andere, dat hij niet onder de laag bewerktuigde visschen behoorde. Volgens de ontwikkelings-theorie had men reden, om juist het tegendeel te verwachten. Volgens deze zouden de oudste fossilen *klein* moeten wezen, en op een *lagen trap* van organisatie behooren te staan. Hij toont vervolgens aan, tegen het beweren van den Schrijver der »Sporen", dat er visschen voorkomen in de oudste, fossilen bevattende formatiën (bl. 108—122). Vervolgens handelt hij over den rang der kraakbeenige visschen, en toont hier de drogredenen of de onkunde van den Schrijver der »Sporen" overtuigend aan (bl. 130 en verv.). Volgens MILLER is er, wel verre van eene opklimming, in elke reeks eene *degradatie*, zoodat de visschen minder volkomen zouden geworden zijn, nadat de Reptilen op onzen aardbol verschenen, en deze wederom, nadat de hoogste gewervelde dieren, de zoogdieren, waren voortgebragt. Dit is, onzes oordeels, een der zwakste punten van het wetenschappelijk gedeelte van dit werk, maar voor het tegenwoordige willen wij daarbij niet stilstaan. Hierop volgt eene beschouwing der weekdieren en van de vegetatie, waarvan overblijfsels in de Silurische formatie voorkomen; ook hier zijn de feiten niet ten gunste van de ontwikkelings-theorie. Maar het meest belangrijke en algemeen meest bevattelijke gedeelte van dit werk achten wij het betoog, 't welk de Schrijver hierop laat volgen; *dat opeenligging geene verwantschap* is (bl. 211—225). Inderdaad is deze zaak voor den onbevooroordeelde duidelijk, maar de min-kundige wordt vaak door den beslissenden toon der theoretische schrijvers op een dwaalspoor geleid, terwijl als bewezen wordt aangemerkt, 't geen in den aanvang en vóór al het andere bewezen had moeten worden. Wanneer verschillende fossile planten en dieren

op elkander volgen in elkander bedekkende lagen, dan zal daaruit niet kunnen worden afgeleid, dat het later gevormde, hooger gelegene ontstaan is door wijziging en ontwikkeling van het vroeger gevormde en lager liggende. De Schrijver vlecht hier eene épisode in, die inderdaad aanschouwelijk verhaald is. Hij stelt, dat een wijsgeer aan een eenvoudigen landman vertelt, hoe hij in de kanten van eenen diepen sloot de geschiedenis der schepping gelezen had. Er waren menschelijke beenderen in de bovenste laag gevonden, wat lager apenbeenderen — want een doortrekkende *Italiaansche* knaap had daar zijnen aap begraven enz. De boer zegt: »Ik ben een eenvoudig man, maar toch niet geheel en al dwaas; en voor zoo ver ik nu in de laatste veertig jaren hier in dezen (deze) omstreek rondom mij heen heb gezien, is mij nog geene zaak te voren gekomen, die mij de verzekering geeft, dat het eene ding uit het andere groeit, omdat het bij geval boven op het andere ligt. Zie ginder ligt mijn paard op zijn gemak op een hoop hooi; en ginder is de kleine JAAP met een toom in de hand; en binnen eenige minuten zal deze (hij) boven op het paard zijn. En alles wat ik in die sloot zie, mijnheer, is niet anders dan zulk eene opeenstapeling van dingen. Ik zie verzamelingen van beenderen en doode planten liggen boven andere verzamelingen van beenderen en doode planten — dingen, die boven op andere dingen geplaatst zijn, zoo als ik zeg, even als het paard op het hooi en JAAP op het paard. Ik twijfel er geenszins aan, of het was eenmaal hier op deze plaats zee, even als het éénmaal dáár zee was, waar gij dat laag gelegen land ziet, dat ik er tien jaren geleden aan ontwoekerde. Ik heb zeegras en kelpwier bij wagens vol ingezameld, waar ik nu klaver en gras maai, en ik heb alikruiken geraapt, waar ik nu slakken zie kruipen. Maar het is *volkomen tegen de ondervinding*, zoo als mijn oude buurman, de wever, gewoon was te zeggen — tegen *mijne* ondervinding, mijnheer — dat het kelpwier gras is geworden, of dat de alikruiken in slakken veranderd zijn. Het kelpwier en de alikruiken behooren

tot die planten en dieren der zee, welke wij bevinden dat *alleen* in de zee leven; het gras en de slakken daarentegen tot die planten en dieren van het land, die *alleen* op het land leven. Het strijdt met alle ondervinding, en daarbij met alle getuigenis, dat het eene in het andere is overgegaan, en dus kan ik het niet gelooven; maar daarentegen geloof ik, en moet ik gelooven — want dit strijdt niet met de ondervinding, en komt met het getuigenis overeen — dat de Schepper van alle dingen de voortbrengselen van het land en van de zee beiden geschapen heeft ten vooraf bepaalden tijde, en de grenzen van hunne woonplaats heeft afgebakend." (bl. 217, 218.)

De Schrijver onderzoekt vervolgens de hypothese der Lamarckianen aangaande den oorsprong der planten. Hier komt ook de *Acarus Crossii* ter sprake, waaraan de Schrijver der »Sporen" geloof en vertrouwen schonk. Hij wijdt vervolgens eenige bladzijden aan de beschouwing van de *flora* der zee en die van het land. Hierbij voegt hij eenige opmerkingen over het op de ervaring gegronde bewijs. De Schrijver der »Sporen" maakt geen regtstreeksch gebruik van het bewijs tegen de wonderwerken, eerst door HUME in eenen zuiver metaphysischen vorm gebezigd, en later in algebraïschen vorm overgebragt door LA PLACE in zijn *Essai philosophique sur les probabilités*. Maar wij vinden deszelfs invloed door het geheele boek werkzaam. »Dewijl de Schrijver voor zich het onmogelijk acht, om te komen tot het algemeen geloof aan het *wonderwerk* der schepping, neemt hij in de plaats daarvan de toevlugt tot de zoogenoemde *wet* van ontwikkeling. De *wet* en het *wonder* zijn de alternativen, tusschen welke hij te kiezen heeft; en het *wonder* verwerpende houdt hij zich aan de *wet*. In deze omstandigheden kan hij, wanneer wij, hem bejegenende met het argument van HUME en LA PLACE, van hem vorderen, dat de zekerheid zijner *wet* strikt met de eischen van dat argument moet stemmen, zich evenmin beklagen, als de soldaat van een leger, welks veldstukken met roestige spijkers geladen worden, reden tot klagen

hebben kan, wanneer hij gewond wordt door een dergelijk projectiel, hem door de artillerie des vijands toegezonden. Gij kunt, zou men zeer goed tot hem kunnen zeggen, niet berusten in het wonder, als zijnde eene verkrachting van de wetten der natuur, omdat er zekere op onveranderlijke ervaring gegronde tegenwerpingen zijn, die regtstreeks inloopen tegen het geloof daaraan. Wel, hier zijn die tegenwerpingen in den krachtigsten vorm, in welken zij ooit te voorschijn zijn gebragt; en hier is uwe hypothese betrekkelijk de ontwikkeling van zeewieren tot landplanten. Wij houden het er voor, dat dezelfde tegenwerpingen ten minste even regtstreeks tegen deze hypothese inloopen als tegen eenig wonderwerk wat het ook zijn moge enz." bl. 256. De bedenking tegen de wonderwerken uit het ervaringsbewijs wordt echter door MILLER niet aangenomen, gelijk men uit zijne vergelijking van »roestige spijkers" wel vermoeden en uit zijn geloovig, godgeleerd standpunt wel verwachten kan. Hij merkt op, dat er in dit argument uit de ervaring een tastbaar gebrek is. »Het bewijst niet, dat er *geene wonderen plaats hebben kunnen gehad*, maar dat men aan wonderen, 't zij ze al of niet plaats gehad hebben, *geen geloof moet geven*, eenvoudig omdat zij wonderen zijn", en hij resumeert zijn belangrijk betoog met deze woorden. »Van eene wet weten wij niets, dan wat de ervaring er ons van leert. Een wonder, dat tegen de ervaring, in den zin van HUME strijdt, is eenvoudig een wonder; eene veronderstelde wet, die met de ervaring strijdt, is in het geheel geene wet. Want uit de ervaring alléén weten wij iets van de natuurlijke wetten. Het bewijs van HUME en LA PLACE is, als zoodanig, volmaakt goed, wanneer het gerigt wordt tegen de ontwikkelings-visioenen der Lamarckianen." (bl. 265.)

De Schrijver laat hierop een uitmuntend hoofdstuk volgen, dat tot opschrift draagt: »*De ontwikkelings-hypothese in haren ontwikkelings-toestand.*" Hij toont aan, dat die hypothese niet gegrond is op feiten, maar dat zij eene, de feiten vooruitloopende meening was, waarvan de grondslagen reeds in het stelsel van EPICURUS

gelegd zijn. Het is een opmerkelijk voorbeeld van dien altijd terugkeerenden kring, dien de menschelijke geest in zijne bespiegelingen doorloopt. Niemand zal beweren, dat DE MAILLET een geoloog was. Evenmin is het de Schrijver der »Sporen". In elke editie van zijn werk heeft hij zijne stellingen aangaande de geologische en zoölogische verschijnselen verbeterd, gewijzigd of zelfs geheel teruggenomen. Zijne ontwikkelings-hypothese was reeds volkomen geconstruëerd, toen zijne geologie en zoölogie nog in hare beginselen en hoogst onvolkomen waren. Niemand kan den vooruitgang der Lamarckiaansche hypothese gadeslaan, met het oog op de tijden, wanneer, en de mannen, door welke zij verkondigd werd, zonder daarin eene schikking der feiten naar de theorie, iets voorafgaands, niet iets opvolgends, — eene eigendunkelijke aanname, niet een resultaat te zien. Niet de illiberale aanhanger van de Godsdienst verwerpt en veroordeelt haar, het is de inductive wijsgeer, die dit doet. »De wetenschap zelve spreekt tot de aanhangers dier hypothese met de taal van den bezetene tot de zonen van SCAERA, den Jood: »den sterrekundige ken ik, en den geoloog ken ik; maar gijlieden wie zijt gij?" bl. 289. Wanneer onder onze lezers misschien de een of ander mogt zijn, minder bijbelvast dan de *Schotsche* Geoloog, herinneren wij hem, dat hij de scherpe toespeling, waarop hier gedoeld wordt, *Handel.* XIX vs. 14 —16 vinden kan.

De Schrijver der »Sporen" is, zoo wij ons niet bedriegen, door dit werk volkomen wederlegd, en dat wel met eene uitvoerigheid, waarop Rec. geene aanspraak maakte, toen hij zijne korte aankondiging schreef. Was het werk van MILLER hem destijds bekend geweest, hij had er op heen gewezen en zich nog meer bekort. Thans weet hij niet beter, dan elk, die de »Sporen" gelezen heeft, ernstig aan te raden ook dit tegengeschrift aandachtig te onderzoeken. Al kan hij ook niet alles gaaf aannemen, al staat hij ook in godsdienstige meeningen op een verschillend standpunt, zoo aarzelt Rec. echter geen oogenblik met een dankbaar gevoel van den

Schrijver voor ditmaal afscheid te nemen. Later hoopt hij, zoo als reeds gezegd is, de lezers van dit Tijdschrift andermaal over dit werk te onderhouden.

J. v. D. H.

JAARBOEKJES VOOR 1852.

N°. 1. *Holland. Almanak voor* 1852. *Uitgegeven door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Kraay. *f* 3-50.

2. *Aurora. Jaarboekje voor* 1852. *Uitgegeven door Mr.* J. D. L. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *f* 4-90.

3. *Almanak voor het Schoone en Goede voor* 1852. (*Onder Redactie van M*^e A. L. G. BOSBOOM-TOUSSAINT.) *Te Amsterdam, bij* A. Jager. *f* 1-80.

4. *Nederlandsche Volks-Almanak, voor* 1852. *Onder Redactie van* A. J. DE BULL *en* H. J. SCHIMMEL *Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. *f* :-90.

5. *Erato. Miniatuur-Almanak voor Neêrlands Schoonen, voor* 1852. (*Onder Redactie van Dr.* W. B. J. VAN EYK *en* P. J. N. BROUWER.) *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon.

6. *Jaarboekje van het Zoölogisch Genootschap* NATURA ARTIS MAGISTRA. 1852. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. *f* 1-:

N°. 1 heeft in onze waardering iets vóór, om zijn uitvoerigen, door den Heer STAMKART met zorg bewerkten Kalender. Daarop volgt, in proza, een brief van Mr. J. VAN LENNEP: *Aan de beschaafde vrouwen in Nederland*, om het palladium onzer taal en spraak te blijven bewaren, door zich te wachten voor de *gallicismen, anglicismen, germanismen* en *allerlei-ismen* der Dagbladschrijvers en

Schoolmeesters, en te blijven spreken en schrijven zoo als zij 't van hare moeders hebben gehoord en gezien: los en ongedwongen; zonder inspanning om zoo precies SIEGENBEEK of WEILAND te volgen. »Onderhoudt" — zegt hij — »met elkander en bij uwe lievelingen die wendingen in de volzinnen, die ongedwongen losheid in de uitdrukking, die in 't oneindige genuänceerde verscheidenheid in de klanken, die bevallige zachtheid in de uitspraak, welke onze taal van ouds in den mond van beschaafde vrouwen gekenmerkt heeft, en welke, in naam der Heilige Eenparigheid, ons barbaarsch geslacht van Taalkenners ten eenemale zou wenschen uit te roeien en te doen vervangen

Door syfflend mondgebies en rochlend keelgegrom,
Door kwekkend kwaakgeklep en snorkend neusgebrom."

Verder in proza: *Bij het slot te Wijk bij Duurstede*, door ELISABETH JOHANNA HASEBROEK, eene bespiegeling over het vergankelijke van aardsche grootheid, met een terugblik op HEROLD den *Deen* (846), aan wien eene teêrgevoeligheid wordt toegedicht, daar de man, waarschijnlijk, niet aan geleden zal hebben; en op eene soort van minnehandel tusschen den adellijken jonker WALRAVEN (1460) en een dweepend echt *Arcadisch* tuinierstertje REINA, die hem ziet, en terstond bemint, en hoorende dat hij eene bruid heeft (*), haren vrijer WOLFERT in poëzij zijn afscheid geeft, zeggende:

JESUS *is syn name, die minre myn,*
Ik wil hem eeuwelic dienen, ende syn eigen syn."

De Schrijfster vergeve 't ons, dat wij met dit opstel geen vrede hebben. 't Heeft volstrekt niet de kleur van den tijd. De deernen, die omtrent de helft der XVde eeuw in de tuinen der Bisschoppen en Edelen hebben gewerkt, zijn van een geheel ander allooi geweest. Dat

(*) Op bladz. 62 r. 1 v. o. spreekt hij van zijne »*jonge bruid*"; op bladz. 63 r. 9 v. b. noemt hij zich verloofd; maar op bladz. 62 r. 1 v. b. is hij reeds gehuwd en vader.

middeleeuwsche *distichon* in den mond van zulk eene deerne is geheel misplaatst, om hare onbeschaafdheid, en omdat toen — zoo als bij WAGENAAR en anderen is te lezen — de kloosterlingen zich verliepen in ongebondenheid, en de tijdgenooten wel zullen geweten hebben, dat er in de kloosters aan geheel iets anders gedacht werd dan JESUS *eygen* te *syn*. Men dient toch de geschiedenis en den tijd eenigzins voor oogen te houden, al schrijft men maar novellen. De Heer TOLLENS hangt in 't *Historisch-Ironisch* gedicht: *Het klooster te Rijnsburg* (bladz. 18) een gansch ander tafereel van het toenmalige kloosterleven op, en als de Schrijfster méér daarvan wenscht te weten, raadplege zij vooral Dr. G. D. J. SCHOTEL's *Abdij van Rijnsburg*, bladz. 290 en volgg. — *Hoe het kwam dat de Hertog van Alva lachte*, is een niet onmerkwaardig historisch feit, door J. C. KOBUS medegedeeld. P. SCHELTEMA geeft bij eene fraaije afbeelding van den voormaligen Jan-Rooden-poorts-toren te *Amsterdam* eene belangrijke geschiedkundige beschrijving van deze oude stadspoort, die, na de uitlegging der stad, op de torensluis, tot in 1830, ieder in den weg, en zoo velen in 't licht heeft gestaan. — 't Historisch-romantische verhaal: *De Baron* LUBRECHT TURK *van Hemert*, als Bevelhebber te *Grave*, van Mej. BOSBOOM-TOUSSAINT, heeft ons diep getroffen. *De nicht van Den Bosch*, door Mr. BARTHOLOMEUS PEN, is eene vertelling, waarvan de bewerking niet minder aardig is dan het plan geestig. De *intrigue*, voor welke wij anders geen grooten aanleg schijnen te hebben, is hier zoo kunstig gelegd en volgehouden, dat de belangstelling klimt tot aan het einde, waar eene gevoelvolle ontknooping de *mystificatie* oplost. — Ten slotte vindt men 't *Vervolg der Korte Kronijk*, eene satire op enkele gebeurtenissen en handelingen, grappig genoeg om ook de leden van het gewezen »*Centraal Comité der Democraten in Nederland*" te doen glimlagchen; doch in welke 't ons bevreemdt de *Junijfeesten op het Loo* vermeld te vinden. — Nog talrijker en verscheidener zijn de stukken in dichtmaat: K. W., ERICA, P. D. B., Mej. L. V. H., droegen loffelijke proeven bij van hunne dichtoefening. — Mr. J. VAN LENNEP,

DE GENESTETT, W. J. HOFDIJK, F. WIJSMAN, H. J. SCHIMMEL, J. CHR. GEWIN, K. SIJBRANDI, verrijkten den bundel met stukken hunner waardig van meer of mindere uitgebreidheid. Men zal ons, om des kleinen besteks wille, het opgeven der ten deele breede titels wel willen kwijtschelden. Bijzonder verdienstelijk vinden we *Achab* en *Isebel* van N. M. TATUM ZUBLI, vier jaren geleden als dichter nog onbekend. Fraai zouden we *de Sneeuw* van onzen lievelingsdichter vinden, als de toepassing op 't geestelijke niet zoo gezocht, overdreven en gewrongen ware, dat de vijf laatste coupletten voor geen gezonde ontleding vatbaar, en niets dan gekunstelde klinkklank schijnen over de heiligste, goddelijkste zaak. Treffend schoon door eenvoud en rijkdom van gedachten is 't *Gevoel*, door S. J. VAN DEN BERGH. Zoo veel verschil is er tusschen de gezwollen poëzij van 't hoofd, en de heldere, ongekunstelde, waarachtige van 't gevoel des harten. Niet minder schoon, hoewel in een ander *genre*, is het naïf gevoelige *'t Muist wat van katten komt*, door A. J. DE BULL. En wát zullen we zeggen van *Het klooster te Rijnsburg*, door H. TOLLENS, CZ.? Wat anders dan dat wij 't Vaderland geluk wenschen, dat de tijd geen invloed heeft noch op de rijke verbeelding, noch op het diepe gevoel, noch op den éénigen stijl van dien Meester onzer Meesteren! — TEN KATE's *Lijsjen bij haar spinnewiel* is een juweeltje van naïveteit. Ook VAN ZEGGELEN's *Achttien jaar*, dat luimiger is en ons een gepasten overgang aanbiedt tot het allerkomiekste *Viertal proeven van Rhytmische of (zoogenaamde) Middel-Nederlandsche Poëzij, door een Schoolmeester: Barend de schutter, de Morgenstond, de Hond,* en *de Haan,* waarbij wel niemand ernstig kan blijven, al wil hem misschien 't eenigzins *burlesque genre* niet geheel behagen. Hiermede gelooven we genoemd te hebben, wie dezen Almanak hebben verrijkt. Van BILDERDIJK vindt men er een twaalftal onuitgegeven dichtregels, die, naar ons gevoelen, even goed ongedrukt hadden kunnen blijven. Onder de platen is het beukenbosch met de groep oudjes, naar eene teekening van den genialen ROCHUSSEN, ongemeen natuurlijk en bevallig. De fantastische afbeelding van den

koortsigen droom van een piano-virtuoos der XIXde eeuw, naar den niet minder genialen ALEXANDER V. H. is dien vindingrijken satirieken teekenaar waardig. Ook de andere platen en de titel zijn fraai. De zwarte band met goud en kleuren op den voorspiegel en rug, en goud op den achterspiegel overtreft, naar ons oordeel, de overige prachtbanden in rijkdom en smaak.

N°. 2. De band is mede zeer smaakvol en rijk. De platen zijn ongemeen fraai van teekening en gravure, behalve dat de regterschouder der jonge vrouw op de gravure naar F. WILLEMS te vierkant en beenerig is, en de gondel, op die naar G. POSTMA slechts een halven boeg heeft. Het portret van den dichter A. F. DE BULL is fraai, en sprekend. De rigting van 't hoofd en de opslag der oogen zijn wel wat théatraal, maar de Heer DE BULL is een verdienstelijk declamator, en de teekenaar zal verkozen hebben hem zóó voor te stellen. Zulk een portret alleen is genoeg om het boeksken meerderheid van debiet te verzekeren. Onze blik althans rust er op met welbehagen, en wij zouden 't ongaarne missen.

De *Astrea* heeft niet ten onregte geklaagd over de gelijkvormigheid van den inhoud der Jaarboekjes. In allen vindt men ongeveer dezelfde Schrijvers en Dichters; niet één der boekjes heeft eene bepaalde letterkundige, staatkundige, of zelfs godsdienstige of kerkelijke strekking en kleur. Wie één der Jaarboekjes koopt, bezit ze in dien zin reeds allen, en ook wie er één heeft aangekondigd, moet met de overigen wel eenigzins verlegen staan. Wij zullen echter pogen te vervolgen, gelijk we zijn aangevangen. De prozastukken in den *Aurora* zijn: *a. De zamenkomst te Plainty Hill*, door Mr BOSBOOM-TOUSSAINT, een verhaal gelijk alle verhalen van die beroemde Schrijfster; maar dat toch zoo als 't daar ligt, niet zeer veel belangstelling bij ons heeft opgewekt; waarschijnlijk omdat er, zoo als uit de *Astrea* blijkt, nog een ander verhaal bij behoort; *b. Eene bladzijde uit het leven eens kunstenaars*, door ELISABETH JOHANNA HASEBROEK; eene ongemeen compresse bladzijde, die bijkans 't geheele leven van dien kunstenaar bevat. Om de kunst verwaarloost die man

zijne vrouw, dat zij sterft, en de jaloezij, welke zijn kunstvermogen opwekt, doet een moord begaan, en voert hem-zelf onschuldig ten kerker en ten grave; terwijl zijn benijder, de moordenaar, in een gekkenhuis eindigt. De invloed der kunst wordt zoo ongunstig voorgesteld, dat men er schier bang voor zou worden. Het verhaal is in vloeijend dichterlijk proza geschreven; maar niet zonder groote overdrijving en overgevoeligheid. *c. De smokkelaars*, door C. E. VAN KOETSVELD. Hier vindt men verdichting, die aan waarheid grenst; onder een romantisch kleed het werkelijke leven; toestanden zoo als zij dagelijks kunnen voorkomen; karakters zoo als men die overal ontmoet, en door en om dat alles dringt dan ook de leering, van dit zeer waarschijnlijke, in eenvoudig burgerlijk, maar helder en mannelijk proza voorgedragen verhaal, diep in het verstand en hart der lezers. *d.* GEERTRUIDE VAN OOSTEN, door JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM. De heldin van deze, met veel bekwaamheid en niet minder gevoel en gloed, als waarachtige gebeurtenis voorgedragen legende is eene vrome Begijn, die wonderen doet en ook met onderscheidene aan haar zigtbare wonderen, en ten laatsten met een doorschijnend of doorzigtig ligchaam, en de vijf kruiswonden van den Verlosser in de handen, voeten en zijde voor de wereld geheiligd wordt. Méér zullen wij er niet van zeggen; ieder beseft, dat, en waarom zulk een verhaal in een Jaarboekje door Protestanten geredigeerd, en meest voor Protestanten, inzonderheid voor Protestantsche jonge dochteren bestemd, niet op zijne plaats is. — Slechts door vier coupletten van BEETS, bij eene gravure naar SCHEFFERS »*Reinen van harte*" is die Legende in het boeksken gescheiden van DE BULL's *De profeet van Florence*: SAVONAROLA, den voorlooper der gezegende Kerkhervorming en martelaar. Het is alzoo duister naar welke beginselen de verzamelaars zijn te werk gegaan. Naar 't beginsel van *onzijdigheid* waarschijnlijk; maar dat beginsel is gevaarlijk, ook voor den Uitgever, want geene der twee strijdende Kerken wil noch kan dat beginsel gedoogen, en de leden van elke moeten eindigen met hui-

verig te worden Jaarboekjes te koopen of in hunne gezinnen toe te laten, omtrent de vruchten van wier lezing zij in gemoede niet gerust kunnen zijn. Uit een protest van den Heer VAN DAM VAN ISSELT weet men reeds, dat ook de *Vergeet-mij-niet*, onder Redactie van Ds. TEN KATE in hetzelfde geval is. — De raad in de *Astrea*, 9e aflevering, bladz. 288, om elken der pracht-almanakken een bepaald systeem en doel uitsluitend te doen vertegenwoordigen, is dáárom allezins waardig door hunne Uitgevers en Redactiën overwogen en behartigd te worden.

De profeet van Florence is een dichtstuk dat beiden 't hart en hoofd van den zanger vereert; doch het vijfde tafereel is te onbeduidend. De Dichter schijnt er zich met overhaasting van te hebben af gemaakt. Het is te wenschen, dat hij er alsnog de uitbreiding aan geve, die het treurig maar verheven uiteinde van den geloofsheld verdient.

Het poëtische gedeelte van den inhoud wordt geopend met *De wachtende*, door S. J. VAN DEN BERGH; de dramatische alleenspraak eener vrouw en moeder, die bij den aanbrekenden dageraad van eenen zondag, met haar kind op den schoot, nog zit voor het venster, waar zij den ganschen nacht heeft gezeten, vruchteloos wachtende op haren man, die in de herberg, onder valsche vrienden, zijn ontvangen weekloon verdobbelt. De gravure van J. W. KAISER, naar P. M. MOLYN, die er stoffe toe gaf, is uitstekend schoon, en het gedicht is vol waarheid en gevoel. Deze *wachtende* en *De smokkelaars* van Ds. KOETSVELD hadden eigenlijk geplaatst moeten worden in den *Nederlandschen Volks-Almanak;* want beiden zijn voor het volk bestemd, maar zullen 't in het duurste Jaarboekje gewis niet bereiken. Wij erkennen nogtans, dat de *Aurora* dan twee van hare fraaiste bijdragen zou missen. Het verhevenste der gedichten is *De val van Babylon*, door TEN KATE. In statigen maatgang bezingen BELOO *Frederikstad aan de Eider;* WINKELER PRINS *des Landverhuizers afscheidsgroet aan Europa;* VAN BEERS eene wrake Gods *Bij 't kerkportaal;* DORBECK *een Levenscontrast;* GEWIN *Blindheid;* BRESTER *Lijkenlach;* en TATUM ZUBLI looft den

Herfst, in een lied, dat mede van zijne groote vorderingen getuigt. Op losseren trant of in zangeriger mate gaven HEIJE *Drie liederen;* VAN ZEGGELEN *Neef Kees en Neef Koos;* SCHIMMEL *Kennisdorst;* HOFDIJK *Uchtend in 't woud*, en *een Nachtschaduwe;* VAN LENNEP *Zes Zeemansliedtjens;* VAN DER HOOP, JRS.ZN. *Een les bij 't spinnewiel;* HASEBROEK *Trekvogels;* HUYSER *'t Is zonde;* J—S *In den gaard.* Wij kunnen over de verdienste van elke dier bijdragen niet uitweiden, en moeten 't bij de opgave van titels en namen laten berusten. Liet de plaats 't toe iets over te nemen, wij zouden met de keuze verlegen staan. Misschien kozen we dan iets uit den schilderachtig schoonen *Uchtend in 't woud* van onzen Natuurbeschrijver bij uitnemendheid; of uit de diepzinnige en zangerige *Kennisdorst*

In het bloembed stoeiend, gaârt ze
Of ontblaârt ze
Of vertreedt ze naar heur keur;
Door een zee van purper wadend
En zich badend
In een daauw van ambergeur.

Of uit de *Trekvogels*, als die dichterlijke *apostrophe* aan het slot niet óók verminkt wierd door eene gewrongene en gezwollene toepassing op 't geestelijke, waarin men ook het platte »*Wat's dit?*" uit de zoogenaamde lierzangen van de helft der vorige eeuw terugvindt, en 't verblijf der englen en gezaligden in de nabijheid Gods, zoo als er staat in »*Gods hof*", niet minder of meer genoemd wordt dan een *tooverland!!* — Zoo wordt de heilfontein der genade in CHRISTUS, in den *Holland*, eene *waschfontein* genoemd. Zulke lage beelden zijn ver beneden 't heilige en verhevene der zaken. Wij hopen, dat de rijkbegaafde Dichter van die verkeerde rigting terug kome! — In het Erotische *genre* hebben we in lang niets gelezen, beiden in de gedachte en in den vorm zoo bevallig en lief als het *In den gaard* van J—S.

Als het beste, voor 't laatste bewaard, noemen we het lied van den Heer TOLLENS, *Gezondheid*, dat wij wenschten te kunnen overnemen in zijn geheel.

N°. 3. Ook dit minder prachtig, maar ook veel goedkooper, en altijd zéér fraaije boekje, heeft de grijze Volksdichter met eene, hoewel kleine bijdrage, eene vertaling naar GÖTHE verrijkt. Dr. TATUM ZUBLI deed hetzelfde met eene fraaije Ode *de Regenboog*. SCHIMMEL grijpt in 't hart met eene toespraak aan den *Armen Vader* van een gevallen zoon, en HEIJE met het zangerige en edele *de Liefste;* dat is niet de schoone: bruine of blonde, links of regts, maar de oude vrouw met bleeke wangen en vergrijsde kruin; de moeder. Doch op die wijze kunnen we niet voortgaan. Men vindt hier poëzij van de Heeren: POTGIETER, *Aan d'ingang en aan d'uitgang van 't Haagsche Bosch;* PRUDENS VAN DUYSE, *Vlaemsch Pastoreel;* J. VAN LENNEP, *de Gravin van Overston* (naar TENNYSON); S. J. VAN DEN BERGH, *Willem Aelbrechtsz. Berkheij;* BEELOO, *Kamperduin;* VAN ZEGGELEN, *de liefste last;* VAN DER AA, *Op eene jonge schoone;* G. P. ROOS, *Avondmijmering;* J. JOBSE, *in 't Priëel;* N. J. TOORS, *aan een hoogen Populier;* en van ongenoemden *aan 't Meer van Geneve*, en: *de Dichter in Mei* 1851, eene aardige satire op onze zoogenaamde bloeimaand. De Heer ALBERDINGK THIJM deelt eene leerrijke sproke mede naar Heere DIERIC POTTER, van het einde der 15e eeuw: *Orphaen en de goede Lympiose*, die door elk met genoegen zal worden gelezen; en de Heer TEN KATE schetst in *uit God en tot God*, waar de onsterfelijke ziele henen wil en henen trekt; niet naar een *tooverland;* maar:

Hij wenscht zich vleugelen, en schept ze, en baant zich wegen,
Waar zelfs de bliksemvaart des arends werd gestuit;
In 't middenpunt der zon gestegen,
Vorscht hij nog hooger zonnen uit.

Maar eindlijk, hoe hij stijg' zal toch een grenspaal blaauwen;
En hoeveel hemelen uw ruimte dan omvat,
Toch zal ze u *eindlijk meer benaauwen,*
Dan de *omvang, dien uw stulp bezat.*

Uw plaats is, waar geen ruimte, o geest! u meer omvademt;
Want breeder is uw vlucht dan alle stargewelf
U *heeft de oneindige uitgeademd,*
Gij vindt geen rust dan in God zelv'.

In proza bevat het boeksken eene overdenking van N. COHEN STUART, bij SCHEFFER'S: CHRISTUS *Remunerator*; *Kerstgedachten* van ELIZ. JOH. HASEBROEK, een klein opstel, eenvoudig, innig, waar; dat naar onze schatting de meeste waarde heeft, van al 't geen de gewaardeerde schrijfster ditmaal heeft bijgedragen; eene *gedachte op Oudejaarsavond* van J. J. CREMERS; voorts twee Novellen: van T. VAN WESTREENE WZ., *eene Kunstbeschouwing*, die veel goeds van den Schrijver voorspelt, en van Mr. BOSBOOM TOUSSAINT: *het Adres van de Kantwerkster*, dat behalve de letterkundige ook historische waarde schijnt te hebben. Als we echter aan het beste der stukken een krans hadden te geven, zouden we dien toewijzen aan de *Melodie en Harmonie*, een Parabel, van den Eerw. KOETSVELD. — Dat de plaatjes, titel en band van dit lieve boekje fraai zijn, behoeft wel niet gezegd te worden.

N°. 4. Waren er van de bijdragen, die hier gevonden worden van de Heeren DA COSTA, VAN LENNEP, HEIJE, BÖESEKEN, THIELE en H., eenigen te ruilen geweest voor de *Wachtende* en de *Smokkelaars* uit de *Aurora*, dan zou deze Jaargang in alle opzigten aan de eischen van een Volks-Almanak hebben beantwoord. Niet dat die bijdragen geene waarde hebben; wie zou daaraan twijfelen? Er zijn er integendeel onder van betrekkelijk groote waarde; maar zij zijn niet opzettelijk voor het volk geschreven, en dus minder berekend, om op 't verstand, de zeden, of den smaak van het volk te werken, zoo als dat, naar onze meening, 't doel moet zijn van elk stuk in een Volks-Almanak. Wij hebben dat in het vorige jaar reeds met andere woorden gezegd, en om de aanmerkingen (in het belang van de Redactie en van 't boeksken) toen gemaakt, in een ander tijdschrift een snaauw gekregen. De steller van dat bitsche woord beweerde toen ook, dat wij den moed niet zouden hebben, om zekere bijdrage, in den vorigen jaargang geplaatst, te onderteekenen, en daarin had hij volkomen gelijk. Wij zouden den moed niet hebben, gezegden te onderteekenen die niet gegrond zijn; dwalingen uit gemis van ondervinding; declamatiën over een nationaal gebrek dat niet bestaat. —

Maar die bitsche uitval heeft onze belangstelling in dit Volksboekje, waarvan we veel goeds verwachten, niet doen verminderen, en wij verheugen ons, dat ver de meeste stukken in dézen jaargang reeds aan de voorwaarden van zulk een populair *Nederlandsch* werkje voldoen. De volgende jaargang, hopen we, zal geene enkele bladzijde meer bevatten, die er niet volstrekt te huis behoort.

Men krijgt den Volks-Almanak, hoe nederig hij er uitzie, met zijne steendrukprentjes en blaauw papieren omslag, al dadelijk lief, als men op de eerste bladzijde leest: *Ons Vaderland* door H. TOLLENS CZ., en wie dat warme lied des harten, en daarna SCHIMMEL's *Oud en Jong*, dat er op volgt, gelezen heeft, zal, dunkt ons, een exemplaar er van niet willen missen. Ook de Heer SCHIMMEL draagt schatten in zijne borst van dat onverklaarbare gevoel, alleen aan groote meesters eigen, en dat elk hunner werken adelt; zijn geest, bovendien, is ongemeen vindingrijk, en de gave der objectiviteit is hem in hooge mate geschonken. In dat *Oud en Jong* leverde hij, die ons elders in de dagen van het Consulaat en Keizerrijk verplaatst, een tafereeltje uit het lief en leed van den ambachtsman, zoo natuurlijk en waar alsof 't uit het leven ware genomen. Ook de *Zes uren op het Water*, door H. TH. BOELEN, is regt nationaal, en dat HONIG's *Wat een Luitenant-Admiraal van Zeeland in den Briel wedervoer*, ietwat pijnlijk aandoet, ligt niet aan den Schrijver maar aan het feit, waaruit elk leeren kan, zich te wachten voor zamenspanning met het ligt opgewonden, moordzieke graauw. — Het poëtische gedeelte bestaat verder uit bijdragen van de Heeren DE BULL, GEWIN, SCHIMMEL, S. J. VAN DEN BERGH, B. PH. DE KANTER en VAN ZEGGELEN, die allen, de eene meer, de andere minder voor het volk bestemd en berekend zijn, en de dichters tot eere strekken. Er zijn meesterstukjes onder van versificatie en heerschappij over taal, maat en rijm. Wij zouden er gaarne proeven uit mededeelen, en voorspellen dezen Almanak, wanneer hij voortgaat zulk een inhoud te leveren, een zeer groot debiet.

N°. 5. Vroeger alleen *Miniatuur-Almanak*, heeft verandering ondergaan, niet in 't formaat, maar in den titel en ook in de Redactie, nu opgedragen aan de Heeren Dr. W. B. J. VAN EYK en P. J. N. BROUWER; jeugdige zangers van groote verwachting, die al dadelijk krachtdadig zijn ondersteund, en de opgenomen taak loffelijk volbragt hebben. Een vijftigtal gedichten zijn uit de bijdragen van de Heeren BROUWER, PEYPERS, VAN DER NOORDAA, BERMAN, CLAVAREAU, ALBERDINGK THIJM, GEWIN, MOUTHAAN, TATUM ZUBLI, WIJSMAN, VAN EYK, LUBLINK WEDDINK, DORBECK, ELLIOT BOSWEL, QUACK, DUSSEAU, DE REGT, PERK, DEN BEER POORTUGAEL, KREUKNIET, Mr SCHEFFELAAR KLOTS, en eenige niet genoemde Dichters en Dichteressen hier opgenomen. Het getal is te groot om de titels der stukken te vermelden. Men koope het lieve boekje, voor *Neêrlands Schoonen* bestemd, en wel waardig om aan die schoonen te worden aangeboden. Het boekje is met staalgravuren versierd, en ook uitwendig in zijn miniatuur-prachtband allezins behagelijk. Daar men hier geen proza vindt, is de verscheidenheid van inhoud des te grooter; luim en ernst wisselen elkander gestadig af. Wie ook op de hoogte wenscht te blijven van hetgeen er op 't gebied der poëzij omgaat, dient dezen Almanak te raadplegen; wijl 't gewoonlijk dáárin is, dat zij hunne eerstelingen aan 't publiek voordragen, die, naderhand, immers ten deele zich als meesters en toongevers doen gelden. Ook deze jaargang bevat weêr zulke eerstelingen; terwijl onze bekende zangers er stukken in hebben geleverd, wel waardig om in elk ander Jaarboekje te worden geplaatst. — Het papier is fraai, en de letter niet groot maar helder. Redactie en Uitgevers verdienen voor hunne zorgen allen lof. Wij besluiten de aankondiging van het boeksken met de volgende niet malsche apostrophe van DIDYMUS (een verdienstelijke *pseudonym*) aan BILDERDIJKS verguizers:

Wat poogt ge, ontzind gespuis! den achtbren Bard te schennen?
Wat doelt ge op d'adelaar die met ontploken pennen
In hooger spheren zweeft?

De onwisse pijlenzwerm, dien ge in de wolken dreeft,
Bereikt den Koning niet der hemelsche gewelven;
Doch hagelt op u-zelven!

N°. 6. Is uitgegeven om in het Vaderland en zijne Overzeesche Bezittingen, de aandacht meer bepaald op het Zoölogisch Genootschap NATURA ARTIS MAGISTRA te vestigen, en om aan de leden van dat Genootschap een algemeen of beter overzigt te geven van deszelfs inrigting en doel. De tweede afdeeling van den inhoud is daartoe strekkende. Om het boeksken ook voor dagelijksch gebruik nuttig te maken, is er eene eerste afdeeling bijgevoegd, die, behalve den kalender, met een kolom van merkwaardige gebeurtenissen op elken dag des jaars voorgevallen, de dienstregeling van het Postkantoor te *Amsterdam*, en opgaven bevat van het vertrek der Stoomtreinen, Stoombooten, Diligences, Vracht- en Postwagens enz. De derde afdeeling bevat Mengelingen en verbindt alzoo het genoegelijke aan het nuttige.

In de tweede afdeeling vindt men de namen der leden van 't Bestuur sedert de oprigting, der effectieve leden, buitenleden, honoraire leden, leden van verdienste, en der donatrices, te zamen meer dan 2000 leden en begunstigers. Voorts opgaven van de geschenken in het afgeloopen boekjaar ontvangen voor de Diergaarde, het Museum, en de Bibliotheek.

De derde afdeeling wordt geopend met een tamelijk uitvoerig, historisch verslag, betreffende de oprigting en de vijf eerste jaren van het bestaan des Genootschaps. Daarop volgt eene verhandeling van den Hoogleeraar W. VROLIK, *over het doel* des Genootschaps; vervolgens eene afbeelding van het apenhuis met bijgevoegde beschrijving, en daarna eene kleine verzameling van ernstige en luimige gedichten. Het boekje is allezins belangrijk, niet alleen voor de leden, maar voor elk die in dit merkwaardig Genootschap belang stelt, en, ofschoon ook buiten de hoofdstad woonachtig, te *Amsterdam* komende, het gaarne bezoekt.

De gedichten betreffen NATURA, of zijn daar bij onder-

scheidene gelegenheden uitgesproken. *Natuur en God* van den grijzen KLIJN, is verheven schoon, en getuigt, dat de jaren ook op 't gevoel en de verbeelding van dien godvruchtigen Dichter en wijsgeerigen denker nog geen invloed hebben. Moge dat nog lang zoo blijven! In gespierde en gladde Alexandrijnen bezingt KERKHOVEN *de Stoom en Stoomkracht.* Van HILMAN vindt men hier nog 't fiksche *Inwijdingslied* van 1839. De geestige VAN LENNEP geeft een scherp raadsel op, welks oplossing menigen geest kan opscherpen; en WIJSMULLER, een der oprigters van het Genootschap, heeft als ware 't zichzelven overtroffen, in een paar luimige stukken: *Weeklagt van den olijphant*, en *De dieren* — bij monde van den hond, den pelikaan en den salamander, met een slotkoor van papegaaijen, kaketoes en raven — *aan hunnen Opperverzorger.* KERKHOVEN besluit het poëtische gedeelte met een request aan de Leden in *Oost-Indië*, om present-exemplaren van 't gedierte, hun dáár gevaarlijk of tot last. Een drietal *gedachten in den dierentuin*, besluit het boekje, dat wel reeds in vele handen zijn zal; en hun, die 't nog niet bezitten, bij dezen wordt aanbevolen.

(*Het vervolg hierna.*)

Oud en nieuw. Novellen van HEINRICH Z. SCHOKKE. *Te Schiedam bij* H. A. M. Roelants. 1851. *In gr. 8vo.* 306 *bl. f* 3-10.

De naam van ZSCHOKKE blijft steeds eene aanbeveling, en onder zijne banier zullen dan ook deze novellen zich wel eenen weg banen naar de meeste leesgezelschappen. »Oud en nieuw," bevat vier verhalen. »Het ongehoorde wonder" is luimig; de historie van »BLONDIJN *van Namen*" dol fantastisch; de fabelachtige geschiedenis »der Prinses *van Wolfenbuttel*" is gerekt genoeg, ofschoon 't er niet in ontbreekt aan lessen van levenswijsheid. De laatste novelle: »de gebroken vaas" is lief en naïf. Als men ons vraagt of er behoefte aan was,

dat zij vertaald wierden, staan wij met het antwoord verlegen; doch nu zij vertaald zijn, wenschen wij hun een gunstig onthaal.

Beknopt overzigt der Bijbelsche geschiedenissen. Derde verbeterde druk. Door W. F. VAN RIJKOM, *Godsdienst-onderwijzer bij de Nederd. Herv. Gemeente te Amsterdam. Met een Kaartje. Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. 1850. *In kl. 8vo.* 93 *bl. f* :-25.

Het kaartje achter dit werkje gevoegd is van geen belang; maar het overzigt der Bijbelsche historie is kort en kernrijk, en in den verhaaltrant eenvoudig. Nog meer beviel ons de methode, hier gevolgd, om de bijgevoegde vragen, door welke de leerlingen met eigene woorden de antwoorden uit elke les moeten zoeken. Die methode is, wèl aangewend, zeer doeltreffend, waarom wij dit reeds veel gebruikte werkje thans met vernieuwden aandrang aanbevelen.

Keur van rekenkundige Voorstellen, ter herhaling en uitbreiding van het geleerde bij eenigzins gevorderden; door H. SLUYTERS. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1851. *In kl. 8vo.* 71 *bl. f* :-25.

Men vindt hier een aantal van 430 rekenkundige voorstellen van den zeer bekwamen onderwijzer SLUYTERS te *Capelle*, op het eiland *Zuid-Beveland.* — Even als zijne vroegere verzamelingen zal ook deze keur aan onderwijzers en leerlingen zeer welkom zijn. Ofschoon wij niet al de voorstellen hebben opgelost, namen wij toch verschillende proeven, en die allen vielen zeer gunstig uit. Ook de antwoorden zijn zeer naauwkeurig.

BOEKBESCHOUWING.

Commentarius perpetuus, in prioris PAULI ad Corinthios Epistolae. Caput quintum decimum, cum Epistola ad WINERUM, Theologum Lipsiensem. Auctore WESSELO ALBERTO VAN HENGEL. Sylvae ducis, apud *Fratres Muller*. 1851. Oct. maj. XII et 259 pag. *f* 2-70.

De Paulinische voorstelling van de leer der onsterfelijkheid, gelijk zij in het vijftiende Hoofdstuk van zijn Brief aan de Gemeente te *Corinthe* voorkomt, is voor de Christelijke dogmatiek van zoo hoog belang; zij werd van oudsher tot op onzen tijd, door velen, zoo dikwerf verkeerd begrepen, en zij verdiende zoo zeer op nieuw ter sprake gebragt, en in een helder licht geplaatst te worden, dat wij ons met regt verblijdden, toen wij vernamen, dat de grijze en arbeidzame *Leydsche* Hoogleeraar VAN HENGEL deze gewigtige taak op zich genomen had, voor welken wij hem, boven vele anderen, berekend achtten.

Bij de aankondiging van 's mans *Commentarius*, willen wij de lezers van ons Tijdschrift eenigermate in de gelegenheid stellen, om over de waarde en het belang er van te kunnen oordeelen; wij zeggen *eenigermate*, want eene stukswijze en uitvoerige beschouwing ligt geenszins in ons plan, en wij spreken slechts van eene *aankondiging*, omdat wij ons, om meer dan ééne reden, van eene eigenlijk gezegde recensie onthouden willen.

Een brief aan den beroemden *Leipziger* Hoogleeraar WINER, onder ons algemeen bekend door zijne voortreffelijke: *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms*, vervangt de plaats eener voorrede. Uit dezen brief leeren wij den Koninklijken weg kennen, dien de Schrijver bij de behandeling van zijn onderwerp heeft gevolgd. Geene Godgeleerde of wijsgeerige stellingen, maar de regelen der Hermeneutiek alléén zijn het rigtsnoer, waarnaar

onbewimpeld en naauwgezet wordt te boek gesteld, wat de woorden des Apostels schijnen aan te duiden. (pag. VII.) Moge deze vertalingswijze ook al niet in den geest van allen vallen; moge zij bij den bevooroordeelde, afkeering en berisping uitlokken: zij is toch de eenig ware. Want wat zal er van de kennis der echte Evangelieleer worden, als men ze niet aan de meening van JEZUS en zijne Apostelen ontleent, maar ze naar zekere aangenomene begrippen wijzigt? Men hoort velen zoo dikwerf spreken van de oude, zuivere en beproefde leer; maar wat is dan toch die oude, zuivere en beproefde leer? Is zij die van AUGUSTINUS, van ANSELMUS, of van eenige Synode?. Neen, voorwaar! *Zij* is het alléén, die wij vinden in de Goddelijke Schriften des O. en N. Verbonds; en waar wij haar, ten gevolge eener gezonde uitlegkunde, aantreffen, daar behooren wij ze ook aan te nemen, om het even of de slotsommen onzes onderzoeks, al dan niet overeenkomen met hetgene wij tot dusverre als houdbaar geloof beschouwden. Hoedanig nu de verstandige en milde oordeelvelling des Hoogleeraars over zulken zij, die hij »*superstitiosa majorum reverentia obcoecati*" noemt, leze men pag. IX en X.

Alzins keuren wij goed, dat VAN HENGEL zijn *Commentarius* in het *Latijn* heeft geschreven; en de reden, die hij daarvoor (pag. XII) opgeeft, is gegrond; eene reden echter, die de kieschheid *hem* verbood aan te wijzen, meenen wij nog daarenboven te mogen aanvoeren, namelijk: dat het schrijven over geleerde onderwerpen in het *Latijn*, over het algemeen het beste, zoo niet het eenige middel is, om den alouden vaderlandschen roem van bijbelsche uitlegkunde, in den vreemde te handhaven. Wij wenschen dáárom van harte den Hoogleeraar tijd, lust, en krachten toe, om het zijne daartoe bij te dragen, en zijn voornemen te vólbrengen: »*ut quae supra ad editionem destinata scripsit, eorum quoque nonnulla latine prodeant.*" (pag. XII.)

In de Inleiding deelt ons de Schrijver zijne gedachten mede, over de aanleiding die PAULUS had tot het schrijven van dit gedeelte zijns briefs; t. w.: hij wilde de Chris-

tenen te *Corinthus* zijn gevoelen kenbaar maken, aangaande eene *herleving uit den dood*, ten einde de gemoederen zijner lezers gerust te stellen, die hij vernomen had, dat door sommige spotters waren verontrust geworden. (pag. 1.)

Een is het onderwerp, dat in het geheele Hoofdstuk wordt behandeld (pag. 3); aan eene eigenlijke *opstanding des vleesches* valt niet te denken, daar zij evenmin hier, als in andere plaatsen des N. T. wordt geleerd. Dit begrip, reeds in de zoogenaamde Apostolische geloofsbelijdenis geslopen, is eene oude dwaling, hoe zeer ook door lateren verdedigd en aangekleefd. (pag. 5, 6.) De bedoeling des Apostels is geene andere geweest, dan om de onsterfelijkheid des menschen te betoogen, of zoo als het nog meer bepaald wordt uitgedrukt: *necessitati serviens id unum Paulus agit, ut beato sectatorum Christi reditu in vitam, contra nonnullorum argutias defendendo, jacentes erigat, stantes in fide confirmat.* (pag. 8 vergel. met pag. 64.)

De belangrijke vraag: *wanneer* de Christen zal herleven, wordt beantwoord door de verzekering, dat naar dit geheele Hoofdstuk, het zalige herleven allen, op een en denzelfden tijd wacht; dat onder het wijs Godsbestuur de leeraars van het Evangelie, de zekere hoop eener aanstaande zaligheid, op het gezag en voorbeeld van JEZUS hebben gepredikt; hoezeer zij ten opzigte van den tijd en de wijze der herleving vermeld hebben, wat hun hieromtrent het aannemelijkste toescheen. (pag. 11, 12.) Te regt was echter reeds vroeger (pag. 9, 10) opgemerkt, dat ook JEZUS en zijne Apostelen gedacht hebben aan eene herleving, die onmiddellijk op het sterven zoude volgen.

De verdeeling van het Hoofdstuk is drieledig. In het eerste gedeelte wordt het herleven des Christens betoogd; in het tweede worden de bedenkingen daar tegen wederlegd; het derde gedeelte behelst in het kort de practische aanwending van het betoogde.

Wij zouden ongetwijfeld de grenzen van ons Tijdschrift verre overschrijden, bijaldien wij den Hoogleeraar op den voet overal wilden volgen, waar zijne opvatting en vertaling van de gewone afwijkt; en uit hetgene wij

boven van eene eenvoudige aankondiging gezegd hebben, vloeit reeds voort, dat het nog veel minder in onze bedoeling ligt, in eene beoordeeling te treden (gesteld wij waren er voor berekend,) van zijne zienswijze in tegenoverstelling van die van andere geleerden, bij zoo veel woorden en zaken: genoeg zij het in het algemeen aan te merken, dat de geleerde Schrijver, niet dan na ernstig wegen der gedachten van anderen, de zijne met waarde en bescheidenheid voordraagt; doch ze dan ook tevens met zulke redenen staaft, dat men overal den Professor in de Exegese herkent, die ons telkens door zijn betoog òf medevoert, òf waar hij ons niet ten eenenmale overtuigt, nogtans tot een ernstig en herhaald nadenken noopt, over onze tot hiertoe gekoesterde denkwijze.

Belangrijk noemden wij boven dezen *Commentarius* voor de Christelijke Dogmatiek: en dit is hij niet alleen voor een wèl begrepen geloof aan de onsterfelijkheid, waar het grove begrip eener opstanding des vleesches bestreden wordt; maar ook ten opzigte van andere gewigtige leerstukken onzer belijdenis; indien men toch onbevoordeeld leest, wat (pag. 30) bij vs. 3, 4 wordt bewezen, aangaande de juiste beteekenis der voorzetsels ὑπέρ en περί, dan twijfelen wij niet, of menigeen zal tot helderder inzigt geraken omtrent het leerstuk onzer verzoening met God, door JEZUS-CHRISTUS.

Tot proeve van des Hoogleeraars verklaring stippen wij alleen het volgende aan: In vs. 6 is μένειν niet hetzelfde als ζῆν. Zeer goed hebben derhalve de onzen vertaald: »*zijn overgebleven*". Misschien zouden wij de bedoeling des Apostels nog beter uitdrukken, door over te zetten: *zijn nog aanwezig;* namelijk: om de opstanding des Heeren te getuigen.

JACOBUS, in vs. 7 vermeld, is niet de bloedverwant van JEZUS, maar zijn broeder, en een eigen zoon van MARIA. (pag. 43.)

Wat in de Inleiding in het voorbijgaan was aangewezen, dat PAULUS geenszins heeft geschreven om de opstanding der ligchamen te betogen, wordt bij vs. 12, in de verklaring der woorden: ἀνάστασις νεκρῶν voldingend

aangewezen (pag. 63 sqq.); ofschoon daarbij tevens wordt herinnerd, dat de Apostel door deze spreekwijze, niet zoo zeer de onsterfelijkheid des menschen *in het algemeen*, maar meer bepaald, het zalig herleven van den Christen, heeft in het oog gehad.

Heeft onze Staten-overzetting, in vs. 15: *want wij hebben van God getuigd*, dan treffen wij hier eene juistere vertaling (pag. 74): *want wij hebben tegen God, κατὰ τοῦ Θεοῦ, getuigd.*

Daarentegen wordt onze gewone vertaling van vs. 22 gehandhaafd; evenwel in dien zin, dat »even gelijk allen in ADAM, dat is: die ADAM in zijne overtreding navolgen, sterven, zoo ook allen die in CHRISTUS zijn, die zijn beeld op aarde dragen, tot een heerlijk leven zullen overgaan." (pag. 94.) En deze zelfde meening ontmoeten wij ook bij onzen Apostel, *Rom.* v: 12, alwaar de dood, die door ADAM in de wereld gekomen is, gezegd wordt tot alle menschen te zijn doorgegaan, *omdat* (ἐφ' ᾧ) allen gezondigd hebben.

De παρουσία des Heeren, waarvan vs. 23 gesproken wordt, geeft eigenlijk JEZUS verblijf op aarde te kennen, en wat wij in onze overzetting lezen: »die van CHRISTUS zijn in zijne toekomst", duidt hen aan, die belijders van JEZUS zijn geweest, gedurende zijn verblijf onder de menschen. (pag. 103.)

Indien sommigen in vs. 28 grond meenen gevonden te hebben voor de verwachting eener algemeene zaligheid, en dus ook der vijanden van CHRISTUS: dan wordt dit gevoelen, naar des Hoogleeraars opvatting, veeleer in dit vers weêrsproken, naardien de Apostel alleen van de te verwachten zaligheid der CHRISTUS-belijders gewaagt, en het oog zelfs niet eens gehad kan hebben, op zoo vele goeden en edelen, als van den beginne der wereld geleefd hebben. (pag. 128.) Gaarne deelen wij de paraphrase mede van dit belangrijke vers, dus luidt zij: »maar wanneer Gode alles zal onderworpen zijn, dan »zal ook de Zoon Gods, die tevens de Zoon des menschen »is, vóor zoo ver Hij het bewind voerde over het Hem

»toevertrouwde gebied, even als alles, Gode en den Vader »onderworpen worden, opdat de eenige God blijke, de »bron van alle zegeningen te zijn voor hen, die door »CHRISTUS tot Zijn rijk zijn verzameld."

Ongetwijfeld blijft het eene moeijelijke vraag, wat de ware beteekenis zij der woorden in vs. 29: οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; na al het daaromtrent (van pag. 130—140) aangevoerde, komt ons nog altijd het verkieselijkst voor te denken, dat PAULUS het oog gehad heeft op een te *Corinthe* ingeslopen bijgeloovig gebruik, waardoor sommigen zich voor het heil van zulken lieten doopen, die ongedoopt gestorven waren. Dit gevoelen, dat ook VAN HENGEL niet geheel schijnt te verwerpen, is onder anderen insgelijks verdedigd door DE KEIZER in het *Nieuw Christelijk Maandschrift*, XIe Deel, bl. 516. Wijlen Prof. HERINGA draagt eene andere opvatting voor (*in quæst. de locis N. T. difficilioribus*) en zegt: οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *videntur dici, solemni ritu lavati* PROPTER *mortuos, qui ex hoc vita excesserunt sustentati spe vitae melioris, quorumque exemplo et admonitione esti fuerint inducti ad* CHRISTUM *profitendum.*

Onzes ondanks moeten wij van des Hoogleeraars opvatting der woorden in vs. 32: εἰ ἐθηριομάχησα verschillen, en meenen ze gevoegelijk te kunnen verstaan van de gevaren, welke PAULUS te *Efeze* van den kant van zoo velen ondervonden had, die hem als wilde dieren hadden willen verscheuren. Men denke aan hetgene ons *Hand.* XIX: 9, en XX: 19 berigt wordt, want daaruit valt ligt op te maken, hoe veel hij van den kant der hardnekkige en ongeloovige Joden, κακῶν θηρίων! hebbe moeten lijden. De geleerde Schrijver zelf geeft toe, dat het woord θηριομάχειν die overdragtelijke beteekenis kan hebben, als het verband die opvatting wettigt; maar waarom ook niet, waar het gelijk hier op zich zelf staat, en in spreekwoordelijken zin, even gelijk het ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος bij 2 TIM. IV: 17 kan verstaan worden?

Zal men het den Hoogleeraar gaarne toestemmen, dat

het geenszins de bedoeling van PAULUS geweest is, eene opstanding des menschen *uit het graf* te bewijzen, maar wél om aan te toonen, dat het tegenwoordig aardsche ligchaam geen beletsel zal opleveren voor de onsterfelijkheid en het nieuwe leven; zal men uit het beredeneerde bij vs. 42, 43 (pag. 180—188) gereedelijk tot de overtuiging geleid worden, dat alles wat men tot hiertoe van eene eigenlijke opstanding *uit het graf* mogt gelooven, blootelijk op eene verkeerde Exegetische *traditie* rust; (men zie de ware beteekenis van *ἐγείρεται* op pag. 184 aangewezen:) zoo gelooven wij toch, dat de Apostel, waar hij de bedenkingen wederlegt, die tegen het voortleven gemaakt werden uit de ongerijmde voorstelling der ligchamelijke verrijzenis; deze gelegenheid waarneemt, om zijne zienswijze mede te deelen aangaande het ligchaam, dat geschikt voor onzen toekomstigen stand, het reiner en edeler omkleedsel der ziele zal zijn. Ook van deze zijde beschouwd, wordt dit Hoofdstuk zijns briefs voor ons van eene hooge waarde, want het bevestigt ons niet alleen in het geloof aan onze voortduring, maar het beantwoordt ook de vraag, met welke ligchamen wij zullen voortbestaan.

Wij vragen waarom bij vs. 43 *σπείρεται* door »*procreatur*" wordt geëxpliceerd, daar het bij vs. 37 in zijne oorspronkelijke beteekenis van »zaaijen" is vertaald, en de Apostel kennelijk in beide plaatsen hetzelfde woord, bij dezelfde leenspreuk, in denzelfden zin heeft gebezigd?

Niet bepaald drukt de Hoogleeraar zijn gevoelen uit of de laatste woorden van vs. 44: *ἔστι σῶμα — πνευματικόν*, al dan niet voor echt te houden zijn. Het eenigst historisch en kritisch bewijs voor hunne echtheid, bestaat in de *Syrische* vertaling, en wat daartegen kan worden in het midden gebragt, vindt men in het kort bijeenverzameld door MORUS in zijne *Diss. Theol. et Phil.*, Tom. I, pag. 162 *in nota*. Wij voor ons vinden geen genoegzamen grond om aan de *volstrekte* onëchtheid te twijfelen; te minder omdat, naar ons inzien, deze woorden geheel in het redebeleid des Apostels passen, en daarvan het voeg-

zame slot uitmaken; want, daar hij in het voorgaande had gesproken van de gesteldheid des aardschen, en des hemelschen ligchaams, zoo is er wel niets natuurlijker, dan dat hij de slotsom zijner redenering opgeeft in de verklaring: dat er dierlijke, grof zinnelijke ligchamen bestaan, die op deze aarde te huis behooren, maar dat er ook ligchamen zijn, die van het grof zinnelijke ontheven, in zoo verre »geestelijke" zouden mogen genoemd worden, derhalve: *σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια.* vs. 40.

Wat vroeger ERASMUS, en later BOSVELD uit vs. 51 geloofden te kunnen besluiten, dat PAULUS zijne vroegere meening, van de wederkomst des Heeren op aarde nog te zullen beleven, gewijzigd hebbe, strookt met de verklaring, die ons VAN HENGEL geeft pag. 218. Bij dit vers vermoedde TELLER, dat de woorden die op *λέγω* volgen, tot het 52ste vers, een *scholion* waren, hetwelk men over de woorden van het volgende vers: *νεκροὶ ἐγερθήσονται — ἀλλαγησόμεθα,* gemaakt heeft, omdat TERTULLIANUS, die meer dergelijke *scholia* heeft gemaakt, ze het eerst vermeld. Zie ERNESTI, *Anmerkungen über die Bücher des N. T.* S. 203.

De uitdrukking *εἰς νῖκος*, in vs. 54, beschouwen wij als een Hebraïsmus, die zich het best uit de Alexandrijnsche overzetting laat verklaren; en daar de Hoogleeraar het *Hebr.* לָנֶצַח aanhaalt, als meermalen door *εἰς νῖκος, εἰς τέλος*, en *εἰς τὸν αἰῶνα* vertaald, zoo gelooven wij daaruit te mogen besluiten, dat het gronddenkbeeld van PAULUS is geweest, om te spreken van eene algeheele overwinning des doods, welke met zijne vernietiging gelijk stond, in den zin van het *Latijnsche: ad internecionem.* Overigens zie men ook over deze plaats: GLASSIUS l.l. *edit. Dathii*, p. 1279, en MORUS in zijne *Acroases Academicæ super Hermen. N. T.* Vol. II, p. 77.

Doch hier leggen wij de pen neder en sluiten onze beschouwing. Ongetwijfeld heeft de Hoogleeraar door dit belangrijk werk, den gevestigden roem zijner bekende geleerdheid verhoogd, en allen aan zich verpligt, die prijs stellen op eene grondige uitlegkunde. Bij den

dank dien de Schrijver dezer regelen Z.H.Gel. betuigt, voor het nut en genoegen bij het doorlezen van zijn *Commentarius* ondervonden, voegt hij den welgemeenden wensch, dat Gods goedheid hem nog vele jaren, kracht en lust verleene, om *in otio negotiosus*, door echte wetenschap, de vriendin der echte Theologie, voor de belangen der *Nederlandsche* Hervormde Kerk werkzaam te zijn!

H. C. W. P.

De Evangelieberigten aangaande des Heeren lijden, sterven en opstanding, naar tijdsorde tot een overzigt gerangschikt. Door bijvoeging der overige feestteksten tevens ingerigt om als leiddraad te kunnen dienen bij de jaarlijksche prediking der feest- en lijdensstoffen; door C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* A. Jager. 1851. *In 4to.* 52 *bl. f* 1-25.

»Het nevensgaande werkje" — zegt de auteur — »werd door mij reeds in het jaar 1848 vervaardigd. Aanleiding daartoe gaf mij het gemis van een feestboekje in de Gemeente te *Hoorn*. Een oude, onbruikbaar geworden leiddraad was aldaar reeds vóór jaren afgeschaft en, bij de mindere talrijkheid der Gemeente, om de vele kosten aan de oplage eener verbeterde uitgave verbonden, slechts door eene gedrukte lijst der te behandelen stoffen vervangen. Dit wekte in mij het denkbeeld, om naar de beste bronnen een overzigt der Lijdensgeschiedenis, dat door aanschouwelijkheid, volledigheid en naauwkeurigheid zich kenmerkte, te bewerken, en dit na bijvoeging der overige Feestteksten zoo in te rigten, dat het, behalve voor huiselijk gebruik, ook zou kunnen strekken tot een algemeen bruikbaar feestboekje in kleine Stads- en in Dorpsgemeenten, waar de kosten tot aanschaffing van een eigen leiddraad of tot vervanging van een minder doelmatigen moeijelijk kunnen gedragen worden.

Zoo verkreeg deze *Synopsis* het aanzijn, en zou reeds toen zijn uitgegeven, had ik mij niet verpligt gerekend van mijne rangschikking in het breede rekenschap te geven, iets wat zonder aanmerkelijke prijsverhooging moeijelijk geschieden kon. Hiertoe bestaat thans minder noodzakelijkheid, daar ik met blijde verrassing heb mogen ontwaren, dat mijne schets in verreweg de meeste bijzonderheden geheel overeenstemt met het onlangs verschenen Derde Deel van Dr. J. J. VAN OOSTERZEE's *Leven van* JEZUS. In dat even voortreflelijk als algemeen verspreid werk wordt iedere belangrijke vraag beter en breeder beantwoord, dan mij zou mogelijk zijn, en gelijk het hun, die dit werkje willen aankoopen, gewis aangenaam zal zijn daarbij eene zoo uitgewerkte toelichting te kunnen verkrijgen, zoo zal het welligt ook voor menig bezitter van VAN OOSTERZEE's werk tot genoegen zijn, daarbij eene schets als de hier geleverde nevens zich ter tafel te hebben."

Met deze woorden leidt de Heer ADAMA VAN SCHELTEMA zijn feestboekje in, en het is voor onze lezers voldoende om met den aard en de strekking er van bekend te worden. De verdeeling, hier ontworpen, onderscheidt zich door juistheid, gemakkelijkheid, en, van wege de bijgevoegde opschriften boven elke afdeeling, door eene aangename aanschouwelijkheid. Het tegenwoordig formaat beveelt zich aan door zijn behagelijk uiterlijk. Wij houden het er voor, dat eene uitgave in kleiner formaat, welke de auteur doet verwachten, bij velen welkom zal zijn.

Merkwaardigheden uit de geschiedenis van de vestiging en uitbreiding des Christendoms, in verschillende werelddeelen, voornamelijk in betrekking tot den arbeid der Protestantsche Zendelingen; in voorlezingen, door W. HOFFMANN, *Buitengewoon Professor enz. te Bazel. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN.

Tweede Stuk. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo.* 195 *bl.* *f* 1-30.

Het was ons aangenaam dit vervolg van de vertolkte »*Missions-Stunden*" te ontvangen. De Uitgever had het voortzetten van dien arbeid van den bijval, welke het Eerste Stuk zou ontmoeten, afhankelijk gesteld. Zoo mag dan de vriend van solide lektuur zich verheugen, dat een nuttig en wèl geschreven boek nog zijne lezers vindt. De inhoud der negen Voorlezingen in dit stuk is niet minder belangrijk dan der zeven vroegere die deze verzameling geopend hebben. HOFFMANN brengt de vrienden der zending naar *Otaheite*, doet hen de *Schippers-eilanden* bezoeken, treedt met hen onder de verzengde luchtstreek van *West-Afrika*, en voert hen rond onder de wilde *roodhuiden* van *Noord-Amerika*. Wij spreken niet van de kennis, die de Schrijver ten toon spreidt van deze landen en volken; want wij letten meer bepaaldelijk op het wezen en doel der voorlezingen: het werk der Christen-zending in de Heidenwereld.

Indien het den lezer gaat als ons, zal hij zich verblijden over den zegevierenden vooruitgang der waarheid die uit God is, en den moed, de volharding, de gehoorzaamheid en trouw van menig vredebode bewonderen; maar zich ook ergeren over het kwaadwillig indringen van sektehaat, en stof vinden om zich te schamen over hen, die tegenover heidenen den Christelijken naam onteeren.

Zoo aanschouwelijk als de Heer HOFFMANN alles voordraagt, kan ieder hem gemakkelijk volgen, en wie het Petrinische woord gelooft: dat er in geenen anderen heil, en ook geen naam onder den hemel gegeven is, waardoor de menschen zalig worden dan die van JEZUS CHRISTUS, verheugt zich gewisselijk, als hij op de *Schippers-eilanden* in het wijken der afgoderij voor het kruis, niet bloot eene afwisseling ziet van naam en vorm, maar een volslagen ommekeer van leven en wandel: den morgen na den nacht. Het is treffend zoo als de Schrijver

voor onze oogen de tempelen doet oprijzen, waarin de *Neger* voor den Heiland knielt; de *Neger*, die niet meer moordt en niet meer steelt, maar vlijtig en eerlijk het brood der verzoening aan den disch des vredes breekt. Wil men die verandering naar waarde schatten, dan moet men ook de duisternis kennen in dat land, waar de zon hare stralen loodregt op 't hoofd doet vallen. Laat ons hooren wat HOFFMANN er van zegt:

»Al de Negerstammen, voor zoo ver wij ze kennen — om het even of wij de ver verspreide *Gallas* en *Jaggas*, of de wilde *Cameron-Negers*, of de stammen aan den *Niger*, of de *Kongo-Negers*, de *Foela's*, de *Mandingo's*, of de *Ashantijnen* ons voor oogen stellen — de laagste trappen des Heidendoms innemen, zoo wat hunne godsdienst als wat hun maatschappelijk en huiselijk leven betreft. Hier zien wij den vraatzuchtigen haai, ginds de vreeselijke reuzenslang, dáár de alligator, en elders weder de hijena als god vereerd, en door priesterhanden met levende menschen als met welgevallige offers gevoed. De gier wordt bijna overal in *Afrika* als *Fetisch*, dat is heilig beschouwd. De honderden menschen, die jaarlijks en bij de groote lijkfeesten, zoo in het land der *Ashantijnen*, in *Badagry*, op de Goudkust, als in het binnenland aan de schimmen der afgestorvenen geofferd en geslagt worden, naar het heet om de afgestorvenen in de andere wereld geen gebrek aan dienaren te doen hebben; de koele wreedheid, met welke men de ongelukkige slagtoffers, in stede van hen dadelijk een' spoedigen dood te doen sterven, eerst een mes door de beide wangen en dan door de tong boort; de onmenschelijkheid, waarmede men hun het hoofd langzaam afzaagt, of hun ligchaam, daar zij nog leven, letterlijk in stukken houwt; de ergerlijke koudhartigheid, met welke de Neger de op het veld daarheen geworpene overblijfselen der gemartelden voorbijgaat: dit alles bewijst ons met treurige gewisheid, dat het eene godsdienst is van moord en bloedvergieten, die door *Afrika's* zonen gehuldigd wordt. Ook daar, waar ten gevolge van handelsverkeer eenige

Europesche beschaving is doorgedrongen, en waar b. v. het opperhoofd, den term aan dat verkeer ontleenende, zijnen eersten Staatsdienaar den naam geeft van »Stoomschip," — ook daar zien wij aan het wilde feestmaal uit de schedels en bekkeneelen der verslagenen den brandewijn drinken, die, helaas, door Christenen werd aangebragt; en menschenvleesch wordt daarbij met gulzige gretigheid verslonden. Overal, waar men den voet zet, eischt de »Fetisch" menschenöffers, en het zonderlinge welgevallen der diep gezonkene menschen aan het afschuwelijke en wreede, dat eene doorgaande grondtrek is van hunne godsdienst des jammers, geeft tot tooneelen aanleiding, die men om hunne gruwelijkheid naauwelijks waagt te beschrijven. Dit ééne voorbeeld slechts. Er moet aan den Fetisch te *Badagry* een offer gebragt worden. Koning en volk zijn verzameld. Een misdadiger (zijn misdrijf bestaat daarin, dat hij iets ten nadeele gezegd heeft van 's Konings vrouwen) wordt voorgebragt. Men geeft hem eene kokosnootschaal met rum gevuld in de hand; terwijl hij die schaal aan den mond brengt, wordt hem van achteren met eene bijl de schedel gekloofd, en aanstonds zijn velen gereed om zijn bloed in eene kalebas op te vangen. In een oogenblik is hem ook het nog lillende hart uit het ligchaam gesneden, waarin de Koning nu bijt, hetwelk vervolgens door de ommestaanden eveneens gedaan wordt, tot dat, ten laatste, dat hart aan de honden wordt voorgeworpen..., De lijken van zulke slagtoffers worden aan den Fetischboom gehangen. Van dien boom geeft de reiziger J. LANDER eene beschrijving, die meer dan iets anders berekend is, om ons een' waren indruk te geven van den diep beklagenswaardigen toestand der bevolking van *Afrika*. »Naauwelijks was ik *Badagry* tot op drie uren afstands genaderd," zoo verhaalt die reiziger ons, »of de beruchte Fetischboom deed zich plotseling aan mij voor. Zijne wijduitgebreide takken waren in den letterlijken zin met menschelijke ledematen bedekt, terwijl zijn monsterachtig dikke stam aan alle zijden met groote

hoopen menschenschedels omringd was, die sinds vele jaren hier waren zamengebragt. De boom stond in het midden van eene ruime, opene plaats, in het binnenste van het woud gelegen. Nooit had ik een' stam van zulk eene buitengewone zwaarte gezien. Honderden gieren, die wij door onze onwelkome verschijning voor een oogenblik verjaagd hadden, vlogen krijschend om de verschrikkelijke verzamelplaats van rottend aas heen en weder; doch hier en daar zagen wij ze al spoedig zonder eenige vrees weder neêrstrijken, op een' half verteerden arm of op een half afgeknaagd been, waaraan zij, voor onze komst, zich hadden te goed gedaan. Ik stond als aan den grond genageld, en staarde sprakeloos het menschönteerende schouwspel aan. De geweldig dikke takken van den boom bogen onder den last van menschenvleesch en menschenbeenderen, en bewogen zich langzaam op en neder, zoo dikwijls een der groote roofvogels opvloog. De bijna ondragelijke gloed der zonnestralen, die loodregt nederschoten; de onuitstaanbare stank der lijken; de hoopen doodshoofden, die mij met hunne ledige oogholten vreeselijk aangrijnsden; de akelige stilte en verlatenheid der plaats, die alleen gestoord werd door het naauwelijks merkbaar suizen van den wind, die de digte massa van donkerkleurige bladeren ritselen deed, en somtijds ook door een raauwen schreeuw der vraatzuchtige gieren, die mij nu en dan zoo digt naderden, dat zij mij met hunne vale vleugels bijna in het aangezigt sloegen; — dit alles overweldigde mij geheel en al. Het hart kromp mij ineen, en het begon mij voor de oogen te schemeren; mijne beenen wilden mij niet langer dragen; ik wendde het hoofd af, en zonk bewusteloos in de armen van JOWDIA, mijn getrouwen bediende."

Met verbazing herinneren wij ons den onvergetelijken krijgstogt van den *Macedonischen* ALEXANDER, met zijne dertigduizend *Grieken* tegen de kolossale *Perzische* monarchij. Met eerbied zegenen wij de gedachtenis van den ondernemenden *Genuees*, die voor geene gevaren, zelfs

niet voor vertwijfeling terugdeinsde, om de nieuwe wereld, die reeds in zijn brein lag, over de *Atlantische* golven te vinden; maar als wij HOFFMANN's redevoeringen lezen en de onderneming van eenen CAREY, MARSHMAN, PEARCE en LESLIE in *West-Afrika*, van eenen ELIOT, RAUCH, BRAINERD en zoo vele anderen meer, die verdienen genoemd en geroemd te worden, in *Noord-Amerika*, met hen vergelijken, taant de glorie om de slapen van *Persepolis* overwinnaar en wordt de ontdekking van *Amerika* eene kleinigheid. De zendeling, die zich waagt aan den verhitten dampkring van *Afrika* en onder ruwe horden een vrijwillig nachtverblijf kiest, zoekt geen troon of heerschappij. Hij vindt, en hij wist het vooruit, ziekten en een vroegen dood. Maar stervende slaakt hij den juichkreet des geloofs: »laat eerst duizend zendelingen gestorven zijn, dan zal het uur der verlossing voor *Afrika* wel geslagen hebben!" Hij gaat uit op verovering voor zijnen Heer, die in den hemel woont, en poogt den troon van den vorst der duisternis omver te werpen. — De Zendeling onder de *Amerikaansche* volkstammen, als vijand geschuwd, met moord bedreigd, zoekt geene goudmijnen of handelswegen naar het geurig Morgenland, maar offert zich blijmoedig op, om arme zondaren, die dwalen in de schaduwen des doods, eenen weg te banen tot de woningen van »den grooten geest", voor wien zij te schuw zijn, om hem als eenen vader lief te hebben.

Jammer, dat wij ook getuigen moeten zijn van ondernemingen, die ons, zoo als wij reeds zeiden, met ergernis vervullen, over kwaadwillig indringen van sektehaat. Hetgeen HOFFMANN uit *Engelsche* berigten mededeelt over het gedrag der Roomschgezinden op *Otaheite*, onder bescherming van het *Fransch* kanon, geeft ons daartoe rijke stof. Wij betreuren het met weemoed. Of ligt dan niet voor *Romes* zendelingen de Heidenwereld open? Wanneer wij hen alzoo zien handelen, komt onwillekeurig het droefgeestig vermoeden bij ons

op, dat men in *Rome* meer door broederhaat dan door Christelijke menschenliefde geleid wordt.

Bij ergernis over sekte-haat worden wij, zonder nog van de gruwelen des slavenhandels te reppen, hier naar verdienste ten toon gesteld, met schaamte vervuld over het gedrag van hen, die Christenen heeten, tegen de ongelukkige *roodhuiden*, die zij, uit lage woekerzucht, met behulp van den brandewijn, van het onzedelijk voorbeeld, en van het regt van den sterkste bijkans hebben uitgeroeid. De *Indianen* hadden daarom geen ongelijk, dat zij den Zendelingen te gemoet voerden: »Indien dat de grondstellingen uwer Godsdienst zijn, gaat dan en predikt ze nadrukkelijk aan uwe landgenooten. Zoo die grondstellingen bij uw eigen volk iets beteekenen, laat ons dan de uitwerking er van zien. Maakt uwe medeblanken tot deugdzame, regtvaardige menschen, en stort hun die liefde in, welke gij ons verkondigt. Laat hen de regten en den eigendom der *Roodhuiden* ontzien. Wij weten bovendien, dat gij een arm volk in dienstbaarheid houdt, nadat gij het uit zijn vaderland weggevoerd en in slavernij gesleept hebt. Keert huiswaarts, en laat het uwe eerste verrigting zijn, aan dat volk de vrijheid weder te geven. Doet eerst zelven gelijk uw boek (de Bijbel) zegt, en daarna moogt gij tot ons wederkomen en wij zullen u aanhooren.”

Dit arme volk, door CATLIN verdeeld in drie klassen: *de gestorvenen, de stervenden* en *de weinige nog levenden*, is het slagtoffer geworden der *Europesche* beschaving. Moge het overschot in de Arke des Nieuwen Verbonds eene veilige rustplaats vinden.

Onze lezers zien hieruit, welke gewigtige onderwerpen in deze redevoeringen ter sprake komen. Wij verlangen naar het slot, dat over de Zuidkust van *Afrika*, en over *Oost-* en *West-Indië* zal handelen.

H. J. H. S.

Dr. W. R. VAN HOËVELL. *Reis over Java, Madura en Bali in het midden van* 1847. *Met Platen en Kaarten. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr.* 8*vo. XII en* 227 *bl. f* 2-75.

Het Eerste Deel van deze Reis is reeds in 1849 verschenen (zie ons verslag er van in de *Vaderl. Letteroefeningen* 1850, N°. VII, bl. 305). De Uitgever van het Eerste Deel, Professor VETH te *Amsterdam*, is ook uitgever van het Tweede, dat nu voor ons ligt, en geeft, in »Een woord vooraf", berigt van de oorzaken der vertraging, en van die, om welke hij zich steeds met de uitgave belast, hoewel de Schrijver-zelf, zoo als bekend is, zich sedert geruimen tijd in het Vaderland bevindt. De lezer verneemt er ook uit, dat het Tweede Deel door een Derde zal worden gevolgd, zoowel om eene onevenredige dikte van deelen te vermijden, als om niet te lang naar het vervolg op het Eerste Deel te laten wachten.

De lezer ontvangt nu het verhaal van des Schrijvers reis naar en over *Madura*, en van het bezoek door hem aan de hoven op *Madura* afgelegd, doorvlochten met een aantal bijzonderheden betrekkelijk dat eiland, zijne voortbrengselen, bevolking en beheerschers. De terugkomst te *Soerabaija* wordt beschreven met de grootsche, schilderachtige natuurtooneelen en overblijfselen van vroegere grootheid, welke *Java's* oosthoek aanbiedt, — en dat alles in dien sierlijken, hier en daar wegslependen stijl, welke den lezer, die met het Eerste Deel bekend is, reeds zoo veel genoegen heeft veroorzaakt.

Tegen de voorgenomen reis naar *Bali* deden zich bergen van moeijelijkheden op, — doch de Heer VAN HOËVELL maakte er ten laatste een einde aan door te zeggen: »Ik ga." (bl. 165.) Nu bood zich juist van pas eene goede gelegenheid aan door de komst van den Heer LANGE, met den schoener »*De Venus*". Gelukkiger kon de Schrijver 't bezwaarlijk treffen, wijl die Heer sedert verscheidene jaren op *Bali* is gevestigd, en ook Agent of Commissaris is van het *Nederlandsch-Indisch* Gouvernement bij de

Balische Vorsten. Er werden den Heer VAN HOËVELL dan ook belangrijke bijzonderheden medegedeeld over *Bali* en *Lombok*, alsmede over de verhouding en voortdurende betrekkingen tusschen die beide eilanden, en de gebeurtenissen in *Java's* oosthoek, die meer of min betrekking hebben op de geschiedenis van *Bali;* — al hetwelk hoogst wetenswaardig, en den Schrijver bijzonder welkom was. Dit Deel eindigt met het ankeren van den schoener ter reede van *Séjét*, op de kust van het Rijk *Tabanan*, zoo als wij op bl. 216 lezen.

Van de platen en kaarten zullen wij thans niet spreken; maar ons over het geheel met deze aankondiging vergenoegen. Wij hopen eerlang in staat gesteld te worden, om van het Derde Deel verslag te geven, en zullen dan welligt op dit Tweede nog eens terugkomen.

Intusschen worde het werk zeer aanbevolen.

M. D. TEENSTRA. *Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche bezittingen voor beschaafde lezers uit alle standen, uit de beste bronnen en eigen ervaring in Oost- en West-Indië geput. 9de en 10de Aflevering. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1850. *In kl.* 8*vo. bl.* 633 *tot* 792. *f* 1-20.

Bij ons verslag van de vorige twee Afleveringen (*Vaderl. Letteroefeningen* 1850, N°. IX, bl. 401) hebben wij reeds gezegd: over de waarde van den arbeid in zijn geheel of over de wijze hoe de vroegere gedeelten waren bewerkt, niet te kunnen oordeelen, dewijl ons de vorige stukken niet zijn toegezonden. Wij hebben toen gezien, dat de 7de en 8ste Aflevering bepaaldelijk handelden over de oostelijke Eilanden van den *Indischen Archipel*, die het *Nederlandsch* gezag erkennen. Het laatste stuk eindigde met eenige berigten omtrent den *Nederlandschen* handel op *Japan*, en het tegenwoordige vangt aan met geschiedkundige berigten omtrent het verkeer in en den handel der *Nederlanders* op dat rijk. Zeer naauwkeurig zijn de berigten niet, door den Heer TEENSTRA medegedeeld, want

de naam JACOB QUAKERNAAT, is evenmin juist als de namen van de bevelhebbers der beide schepen, die niet, zoo als op bl. 635 staat, in 1609 voor *Tirando*, maar wel voor *Firato* het anker wierpen. Wij zien ook niet in, welk nut het kan hebben in eene beschrijving als deze, artikelen uit dagbladen over te nemen, zoo als dat aan het slot van hetgeen over *Japan* gezegd wordt, op bl. 650 en volgg. Ware het nog, dat het opstel uitmuntte door scherpzinnigheid, of 't openen van treffende gezigtspunten, wij zouden er vrede meê hebben, maar dat is het geval niet, en tot nog toe heeft het *Japansch* Gouvernement de beide klippen weten te vermijden, op een van welke het, volgens *The Polynesian*, had moeten schipbreuk lijden.

Op bl. 653 wordt een begin gemaakt met de behandeling van »*West-Indië*". Na een »Algemeen overzigt" volgt de bijzondere beschouwing van »*Nederlandsch-Guyana*" op bl. 663. In dat Overzigt worden wij almede door eene onnaauwkeurige voorstelling getroffen. Op bl. 661 staat: »Van alle onze *Amerikaansche* Bezittingen »waren ons nu slechts overgebleven: *Suriname*, met de »daartoe behoorende *Nickerie-Districten*, *Berbice*, *Demerary* »en *Essequebo*, alle aan den vasten wal van *Zuid-Amerika* »in *Guyana* gelegen." De voorafgaande zin sluit met den vrede van *Westminster* van 1674, derhalve moet het woordeken *nu*, in de aangehaalde regels, daarop slaan. Evenwel men kende destijds nog geene *Nickerie-Districten*. Vergissen wij ons niet, dan dagteekenen de eerste plantaadjes in die streek, eerst van ruim eene eeuw later. In 1674 echter sprak men in *Guyana* van de *Nederlandsche* Koloniën: *Suriname*, *Demerary*, *Essequebo* en *Paumerone*.

De »*Nederlandsche West-Indische* Eilanden" worden behandeld van bl. 692 tot 725, terwijl ze nog in twee hoofd-afdeelingen worden gesplitst:

a. *Curaçao* en bijliggende eilanden;

b. De *Kleine Antillen*.

Deze laatste, namelijk *St. Eustatius*, *Saba* en *St. Martin*, vindt men op bl. 709 en volgg. — *Guinea*, of, zoo als men

veelal zegt, *De kust van Guinea*, neemt de overige ruimte in, tot aan bl. 757, alwaar de »Aanteekeningen" een aanvang nemen. Deze, met eene kleinere letter, en digt ineen gedrukt, loopen alhier tot N°. 62, terwijl in het werk de aanteekeningen tot N°. 215 doorloopen. Er is derhalve gewis nog stoffe voor twee afleveringen. Mogen ze spoedig volgen, en dit werk voltooijen.

In weerwil van de onnaauwkeurigheden, waarvan wij er een paar hebben aangetoond, ontmoet men er veel belangrijks en dat men elders bezwaarlijk zal aantreffen, daar Heer TEENSTRA zoo wel in *Oost-Indië* als in *West-Indië* is geweest. Zoo vinden wij in het tegenwoordige stuk een vergelijkenden staat van de productie van *Suriname* in 1836 en 1846; eene naamlijst van de Gouverneurs, met den tijd van hun bestuur, in *Suriname;* ook, voor zoo verre bekend, van *Eustatius*, enz. — Wil men de verhouding kennen tusschen de inkomsten en uitgaven ter kuste van *Guinea*, dan verwijzen wij naar bl. 749—750. — Doch genoeg.

Dr. W. BOSCH, *Chef over de Geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië. De vermeerdering van Java's bevolking, beschouwd als de grootste bron van rijkdom voor Nederland. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1851. *In gr. 8vo. VI en* 145 *bl. f* 1-20.

Dit boekje onderscheidt zich gunstig door 't fraaije papier en een fraaije letter. Ook de cijfers, die er niet weinig in voorkomen, doen zich scherp en duidelijk voor. Daar de Schrijver zich, blijkens de voorrede, in *Indië* bevindt, komt voor dit eene en andere des te meer dank toe aan de Uitgevers.

De Chef van de Geneeskundige dienst op *Java*, schrijft over *Java's* bevolking en hare vermeerdering, dus, in zoo verre, naar het zich laat aanzien, over een onderwerp, waarover zijne betrekking hem welligt meer dan anderen aanleiding geeft om na te denken. Over het geheel spreekt hij met hoogen ernst, en de tafereelen

die hij ophangt, zijn niet zelden somber van verwe; zoodat zich hier weder hetzelfde verschijnsel opdoet, waarover onlangs, in de Tweede Kamer, is gehandeld, en waaromtrent toen niet eenstemmig werd gedacht: het verschijnsel, namelijk, dat een ambtenaar openlijk optreedt om het bestaande en deszelfs gevolgen met zwarte kleuren af te malen, en daarvan de schuld te geven aan het vigerende regeringsstelsel. — Met de beoordeeling laten wij ons niet in; wij vermelden slechts het *factum*.

Dit geschrift bevat velerlei berekeningen, en daaruit worden gevolgtrekkingen opgemaakt; maar het komt ons voor, dat de bronnen niet altijd met oordeel zijn gekozen. Meermalen zijn de bronnen zelfs niet opgegeven, en dat is in een werk van zoo ernstigen aard, een wezenlijk gebrek. Er ontbreken voorts rustpunten, en eene gelijdelijke orde; zoodat eene analyse niet wel mogelijk is. Wij kunnen dus ook maar hier en daar eenige aanmerking maken, of des Schrijvers voorstellingen in het licht plaatsen.

Gaarne stemmen wij toe het beweerde op bl. 21: »Deze gemakkelijkheid om zijne levens-noodwendigheden »te bevredigen, is echter doodend voor de nijverheid en »ontwikkeling zijner krachten en intellectuële vermo»gens.” Dit is op *Java* en elders binnen de keerkringen het geval, en uit dien hoofde is zekere dwang noodwendig om den *Javaan* te doen arbeiden, ter verkrijging van meerdere gemakken en van betere voedingsmiddelen. Wanneer echter de Schrijver dat stelsel, van gevolgtrekking tot gevolgtrekking doorvoert, (zoo als op bl. 22 en 23 het geval schijnt te zijn,) om tot de bewering te komen, dat wanneer, in de *Kadoe* en *Pekalongan*, — op *Patjietan* na de beide klein-districten — 8000 à 9000 zielen, op de □ geogr. mijl gevonden worden, ook de *Preanger Regentschappen* (de Residentie *Bezoekie* had hier kunnen worden bijgevoegd) eene even groote bevolking kunnen en moeten voeden, — dan gaat de theorie te verre. Het kleine, te midden van *Java* gelegene *Kadoe*, is bekend als bijzonder vruchtbaar; maar zijn de zeekusten van de *Preangers* even vruchtbaar?

Zijn er niet moerassige woudstreken, waar de natuurlijke vruchtbaarheid gemist wordt, die allerwege in de *Kadoe* het oog bekoort?

Zulke bloot theoretische gevolgtrekkingen ontmoeten wij meer in dit boekske, als b. v. op bl. 35. Dáár wordt beweerd, dat, dewijl de vermeerdering der bevolking van 1828—1838 2,92 °/₀ 's jaars is geweest, zij ook van 1838—1850 in dezelfde progressie moest zijn voortgegaan, en vermits dat niet zoo gebeurd is, *moet* er ach en wee geroepen worden over het Opperbestuur, waaraan 't, volgens den Schrijver, is te wijten. Wij ontkennen de juistheid der gevolgtrekking, dat om de vermeerdering van 1828—1838, eene arithmetische progressie van 2,92 °/₀ 's jaars als *norma* moet worden aangenomen. Maar men stelle eens dat zij juist ware, is het dan *per se* aan het Gouvernement te wijten, wanneer de vermeerdering daar onder blijft? Immers neen; — ten ware men het Gouvernement ook aansprakelijk wille stelle voor ziekten en kwalen, overstroomingen en aardbevingen, uitbarsting van vulkanen, en wat er meer zij van natuurlijke volksrampen. — Niemand voorzeker kan zoo iets beweren.

Op bl. 53 wordt geklaagd, dat de bevolking van *Cheribon* »*zonder eenige betaling* te onderhouden heeft, 600 »palen lengte weg, 600 palen lengte waterleiding, 500 »bruggen en 450 wachthuisjes.” Wij nemen die cijfers allen als onberispelijk aan, zonder eenigen twijfel te opperen; doch veroorloven ons te vragen: of dergelijke corvéen of lasten niet ook hier bekend zijn? Hoe vele verpligtingen voor wegen, sloten, dijken, molens enz. moeten niet hier te lande, in arbeid of geld worden gepresteerd! En is het *onderhoud* in de Residentie *Cheribon* werkelijk zwaar te noemen, als er p. m. *duizend zielen* eene paal lengte wegs en eene paal lengte waterleiding te onderhouden hebben?

De Schrijver zegt op bl. 89: »Mogt ik in mijne be»schouwing en gevolgtrekking dwalen, dan zal mij elke »voegzame teregtwijzing aangenaam zijn, mits men tegen»bewijzen levert, en zich niet bepaalt tot oppervlakkig

schoonklinkende woorden, beweringen en holle phrasen."— Wij vleijen ons gedaan te hebben, wat in redelijkheid te verwachten is in een eenvoudig verslag, en duidelijk ons gevoelen te hebben geopenbaard, met vermijding van het holle zoo wel als van het oppervlakkige, dat in het werkje-zelf geenszins ontbreekt.

Uit de laatstgemelde bladzijde vernemen wij, dat in de *Preanger Regentschappen*, in 1846 zijn geslacht 5775 buffels, zoodat de ingezetenen van die Residentie op eene consumtie van 2½ ℔ vleesch per hoofd in het jaar kunnen berekend worden. Het is gewis niet veel, wanneer men rekent, dat voor een huisgezin van vijf tot zes personen, die opgave eene consumtie vertegenwoordigt van maar 15 pond in het jaar. Toch verheugt het ons, dit van den Heer BOSCH te vernemen, omdat wij daarin een bewijs erlangen, dat het cultuurstelsel gunstig werkt. Vijf-en-twintig jaren geleden werd er op *Java*, behalve bij de aanzienlijken, door de bevolking geheel geen vleesch geproefd. Het eenigste dierlijke voedsel van den *Javaan* was toen visch, zoodat menig reiziger zich verbeeldde dat de *Javaan* van het eten van vleesch afkeerig was. Nu eet hij, al is het niet dikwijls, karbouwevleesch en gevogelte: hoenders, eenden enz. Zijn toestand is dus werkelijk verbeterd.

Wij zullen ons bij de slotsom van des Schrijvers redeneringen (zie bl. 93) niet lang ophouden. Van de vijf hoofdpunten zullen wij alleen de laatste of vijfde overnemen: »Dat door de gezamenlijke werking der aangevoerde oorzaken, de mortaliteit op eene zorgelijke wijze toeneemt, en den toewas der bevolking belet." — Hetgeen wij hiervoren besproken en toegelicht hebben, zal bij dezen of genen lezer welligt als beantwoording eenigermate mogen gelden. Hun die met *Indië* bekend zijn, bevelen wij de overweging van dit boeksken aan. L.

Het Brieven-Postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Eene bijdrage tot de Staathuishoudelijke geschiedenis van dat tijdvak, door Mr. J. C. W. LE JEUNE,

Lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van het Triersch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, enz. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1851. *In gr. 8vo. VI en 376 bl. f* 3-60.

Eene eigenlijke beoordeeling van dit belangrijk werk van den Heer LE JEUNE, als grootendeels van geschiedkundigen aard, zal wel niet verlangd of verwacht kunnen worden. Wij zullen ons dus eenvoudig bepalen tot een kort verslag van den rijken inhoud van het werk; eene taak, ons gemakkelijk gemaakt in het uitvoerig algemeen overzigt door den Schrijver voorop gezet. Na eene zeer korte Inleiding, p. 1 en 2, wordt in de Eerste Afdeeling, zeven Hoofdstukken bevattende, over de buitenlandsche briefwisseling gesproken, bl. 4—132. In de Tweede Afdeeling wordt de binnenlandsche Inrigting van het Postwezen behandeld in drie Hoofdstukken, waarin alle provinciën, steden en plaatsen worden opgenomen, bl. 133—296. Een aantal veelal officieele bescheiden, resolutiën enz. worden ten slotte als bijlagen aan dit werk toegevoegd, bl. 298—376. Eene uitgebreide verzameling van papieren, het brieven-postwezen in de voormalige Republiek der Vereenigde *Nederlanden* betreffende, aan den Schrijver als den laatsten zijner familie in eigendom verbleven, heeft hem tot het zamenstellen en de bewerking dezer Proeve in staat gesteld. Die bewerking-zelve is duidelijk, ordelijk en volledig. Wij aarzelen niet deze Proeve eene *belangrijke* voor de Staathuishoudelijke geschiedenis van ons Land, in het aangegeven tijdvak, te noemen, die met belangstelling ontvangen, en met voldoening gelezen zal worden.

Druk en uitvoering zijn goed.

B.

De Banken van Leening in Nederland nader onderzocht in verband met een ontwerp van wet op die Inrigtingen. Door C. J. VAN HEEL, DZ., *Ambtenaar bij de Administratie der Stads Bank van Leening te 's Gravenhage. Te*

Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 128 *bl. f* 1-30.

Gelijk de titel dat aanduidt, heeft de Schrijver reeds vroeger zijne gedachten over de bestaande Banken van Leening openbaar gemaakt in een werkje, getiteld: *De Banken van Leening in Nederland onderzocht, met het oog op den toestand en de vorderingen dezer inrigtingen in andere landen*, 1849. Een ontwerp van wet op dit hoogst aangelegen onderwerp tijdens het Ministerie DE KEMPENAER voorbereid, en aan de Gedeputeerde Staten der Provinciën ter beoordeeling ingezonden, spoorde den Schrijver aan, die inrigtingen in verband met dat ontwerp nader te onderzoeken. Vooral een hoogst gewigtig punt wordt hier behandeld en aangedrongen, de oprigting namelijk van Hulpkantoren tot vervanging der inbrengers bij de Banken van Leening. Dit onderwerp, door voorbeelden toegelicht, wordt door den Schrijver voorop gesteld, p. 1—36. Daarop volgt eene oordeelkundige beschouwing van het ontwerp van wet op de Banken van Leening, waarbij dat ontwerp in zijn geheel gevoegd is, p. 37—92. Ter vergelijking wordt alsnu medegedeeld het Kon. Besluit van 30 Oct. 1826, betreffende de Banken van Leening, p. 93—102; terwijl eindelijk in een Naschrift de bedenkingen van den Heer SWART, in zijn werkje: *Iets over de Banken van Leening enz.*, waarin hij de inbrengkantoren verdedigt, wordt opgelost en wederlegd.

De hoofdinhoud van het werkje bepaalt zich derhalve tot de inbrengkantoren; het is dáárom des te belangrijker, omdat ieder, die de zaak onbevooroordeeld beschouwt, de overtuiging moet hebben, dat eene der grootste misbruiken bij de Banken van Leening in de toelating van inbrengers en inbrengsters moet gezocht worden. Met nadruk worden door den Schrijver de nadeelen dezer instelling, en het goede daárentegen der hulpkantoren aangetoond; en het voornaamste bezwaar, waarop het bij de uitvoering ten slotte zou nederkomen, de kosten namelijk, wordt op, onzes inziens, vrij voldoende wijze opgelost, p. 9—15; terwijl ook zijne verdere aan- en

opmerkingen, bij het ontwerp van wet gevoegd, van kennis van zaken en een goed oordeel getuigen. Wij twijfelen niet of ook daarvan zal een goed gebruik kunnen gemaakt worden.

Aanmerkingen op taal en stijl, die niet altijd even correct zijn, zullen wij, om het goede doel dat den Schrijver bezielde, achterwege laten. Moge dat doel meer en meer bereikt worden, en de Banken van Leening eenmaal in waarheid worden: Instellingen van Liefdadigheid.

B.

Schets eener Wet op het Lager en Middelbaar Onderwijs. Door Mr. C. J. VAN HEUSDEN, *Vice-President van het Provinciaal Geregtshof voor Noord-Braband. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 31 *bl.*

Het zal inderdaad den Minister van Binnenlandsche Zaken niet aan voor- en inlichting ontbreken bij de bearbeiding van het met ongeduld verwacht wordende ontwerp van wet op het onderwijs. Misschien is het raadplegen van al die schetsen en ontwerpen over dit hoogst gewigtig onderwerp in het licht gegeven, mede eene der oorzaken, waaraan het te wijten is, dat men reeds zoo lang en volgens de Grondwet *te lang*, naar de bevrediging der billijke wenschen op dit punt heeft moeten wachten.

De Schrijver der bovenstaande Schets heeft in vele opzigten onze sympathie opgewekt. De meerdere deelname in het schoolöpzigt aan den schoolmeester-zelven toegekend; — de opbeuring daardoor van den onderwijzerstand; — het weglaten van het in den grond weinig beteekenend, en in de uitvoering onmogelijk *Christelijk* onderwijs op de openbare lagere scholen, (de Schrijver meent zeer te regt, dat, waar het beginsel van deugd en braafheid — het Godsdienstig beginsel — in waarheid aanwezig is, het onderwijs uit zijnen aard althans niet *on*Christelijk zijn zal) zijn punten, waarop wij het met

den Schrijver volkomen eens zijn. Jammer echter, dat er één artikel in deze Schets gevonden wordt, dat het goede van het geheel aanmerkelijk verkleint. Wij bedoelen Art. 36, waar de Schrijver verlangt, dat »elk onderwijs, hoe ook genaamd, door geördende of kerkelijke personen, of door of van wege niet verbodene inrigtingen tot eene godsdienstige gezindheid behoorende en door die gezindheid als een van haar onderwijs erkend, gegeven binnen de gebouwen onder haar onmiddellijk toezigt staande, *geheel en al vrij* worde gelaten."

Hoe de Schrijver dit verlangen in overeenstemming kan brengen met Art. 194 van de Grondwet, hetgeen *zonder eenige uitzondering* als voorwaarde van het vrijlaten van het geven van onderwijs, het *toezigt der overheid* stelt, is ons niet duidelijk. Wel poogt hij dit in eene noot te verdedigen, doch ieder zal spoedig gewaar worden, hoe onhandig en geheel onjuist de verdediging van het voorstel is. Wat de Schrijver beöogt, is te duidelijk dan dat wij het hier behoeven aan te wijzen; maar wij verklaren gaarne, dat wij de vrijheid van onderwijs — overigens door ons als een voorregt beschouwd — liever geheel zouden missen, dan dat door dergelijke bepalingen de noodzakelijke waarborg voor haar *onschadelijk* bestaan weggenomen, en het geheele voorschrift der Grondwet *illusoir* gemaakt worde. B.

Geschiedenis der Staathuishoudkunde van de vroegste tijden tot op onze dagen. Naar de derde uitgave uit het Fransch van BLANQUI, *door Mr.* J. VERSFELT, *Lid van het Provinciaal Geregtshof van Noord-Brabant. Eerste Deel. Te 's Hertogenbosch, bij* de Gebr. Muller. 1851. *In kl. 8vo. X en* 384 *bl. f* 2-50.

Beginselen der Staathuishoudkunde ten gebruike van jonge lieden, die zich aan eene Staatkundige of administratievē loopbaan willen toewijden. Door den Graaf FERDINAND

DE HAMAL. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1850. *In kl.* 8*vo.* 140 *bl.* *f* :- 75.

Ref. beschouwt vertaalde werken steeds uit het oogpunt der vraag; verdient het boek aan ons lezend publiek door den Vertaler en Uitgever aangeboden, en door een Recensent aanbevolen te worden? En deze vraag kan hij, wat het werk van BLANQUI betreft, met hetwelk hij, door lang en veelvuldig gebruik bekend en vertrouwd is, tot zijn genoegen toestemmend beantwoorden, ook ondanks de latere en beknoptere en inheemsche geschiedenis der Staathuishoudkunde van Mr. MOLSTER. Immers BLANQUI is omstandiger dan deze, en toch niet zoo diep of uitgebreid, of zijn werk kan in eene goede vertaling (als deze is) ook voor een gewoon, niet bepaald wetenschappelijk lezer, in dezen tijd, waarin men zoo zeer tracht zich met de Staathuishoudkunde bekend te maken, eene even zoo aangename als nuttige lectuur opleveren.

Dit Eerste gedeelte begint met de *Grieken* en *Romeinen*, loopt de Oudheid en de Middeleeuwen door, en gaat zelfs voort tot in den tijd van LODEWIJK XIV en diens beroemden Staatsdienaar COLBERT.

De kundige Vertaler, die hier en daar eene kleine ophelderende aanteekening heeft bijgevoegd, erkent in zijne Voorrede, 'dat er veel meer aan te vullen en te verbeteren geweest ware — en dat zou nog veel meer het geval zijn bij het tweede gedeelte des werks. Doch wij laten de redenen gelden, waarmede hij zich deswege verschoont; ook mogen wij hopen, dat vooral voor de latere geschiedenis, en wat ons Vaderland betreft, de Heer MOLSTER tot verbetering en aanvulling zal kunnen strekken.

Wij zeiden reeds, dat de vertaling goed is, waarvoor trouwens de naam des geachten Vertalers waarborgt. Ook de druk is goed en net, ofschoon de kl. 8vo. bladzijde wél zoo veel behelst als eene gewone in gr. 8vo. — Ref. beveelt dit werk in alle opzigten aan.

N°. 2 is reeds gunstig beoordeeld in het Tijdschrift van den Baron SLOET. Minder gunstig is het kortelijk

aangekondigd in de *Nieuwe Bijdragen* van de Heeren DEN TEX en VAN HALL, die nogtans erkennen, dat het een van de besten der kleine, uit het *Fransch* vertaalde, oppervlakkige *Compendia* is; doch waaraan, bij ons, na het uitmuntende inheemsche werkje van den Heer DE BRUYN KOPS geene behoefte meer bestond. Ref. kan er evenwel bijvoegen, dat, als voorbereiding of nabetrachting van die meer volledige Grondbeginselen — dit goed vertaalde en in den druk goed uitgevoerde werkje nog wel met genoegen en nut gelezen kan worden. Om echter als opleiding te dienen voor jonge lieden, die zich tot eene Staatkundige of Administratieve loopbaan willen bekwamen, dáártoe is het kort en te oppervlakkig.

JACOB CATS, *de Gids en Troost, inzonderheid der ouden van dagen. Eene Bloemlezing uit zijne belangrijkste werken; in zamenhang gebragt door* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1852. *In post 8vo.* 141 *bl.* *f* : - 90.

Er is geen dichter, die ongelijker en eenzijdiger beoordeeld is, dan onze beroemde JACOB CATS. Zij, die bij eenen dichter bijzonderen prijs stellen op kern- en krachtvolle poëzij, en daarom eenen CAMPHUYZEN en HUYGENS hoog waarderen, vinden in CATS weinig smaak. Zij, daarentegen, die van een zoetvloeijenden, gelijkmatigen, leerzamen, beeldrijken dichttrant houden, stellen hem bovenaan in hunne waardeering. Hoe het zij, niemand kan ontkennen, dat CATS door rijkdom van voorstelling, door volheid van geestige gedachten en sierlijke uitdrukkingen, door beelden, ontleend aan allerlei zaken, en door verscheidenheid van behandelde stoffen, ongemeen nuttig, leerzaam en verdienstelijk is. Er is zelfs iets bijzonder leerzaams en oorspronkelijks in hem: het natuurlijke, zedelijke en godsdienstige verliest hij nooit uit het oog, en ofschoon de vruchtbaarheid van zijn vernuft van dien aard is, dat hij dezelfde gedachten dik-

werf in andere beelden of woorden herhaalt, en daardoor van eentoonigheid niet geheel is vrij te pleiten, is er evenwel iets naïfs, medeslepends en stichtends in hem, hetgeen bijzonder lezers van hoogere jaren aantrekt. Het is dus niet te verwonderen, dat de hoogbejaarde en als Schrijfster gunstig bekende Mevrouw VAN MEERTEN, geboren SCHILPEROORT, eene Bloemlezing zijner Werken heeft uitgegeven. Zij noemt het een *gids en troost inzonderheid der ouden van dagen.* Wie zou zulk eene verdienstelijke Schrijfster, bij zulk een doel, in de beoordeeling hard willen vallen? wij althans niet; hetgeen wij dus aanmerken geschiedt met de meeste bescheidenheid, en na betuiging van onze algemeene goedkeuring. In het Voorwoord zegt zij, dat bij CATS het eene beeld het andere verdringt, de eene gedachte de andere voortbrengt, en dat hij die uitwerkt en mededeelt *zeer oppervlakkig.* — Wij zouden liever zeggen *zeer uitvoerig;* want van oppervlakkigheid is CATS zeer zeker niet te beschuldigen. Verder: dat zij het oordeel van een *verzamelaar* zijner gedichten (in eene aanteekening haalt zij den naam van SANDELIN aan) niet gaarne zou onderschrijven: dat *de moeder de lezing van* CATS, *zoo als hij daar ligt, onbepaald zou kunnen aanbevelen.* Wij merken hierop aan, dat wij steeds in CATS zijne bijzondere kieschheid, behoudens de meest mogelijke naïveteit, hebben bewonderd, en dat de Heer SANDELIN — die, zoo ver wij weten, geen *verzamelaar* of uitgever van de gedichten van CATS is, maar wel een zeer verdienstelijk werk in 1822 te *Brugge* heeft uitgegeven, getiteld: JACOB CATS *zedelijke en meest bijzondere schoonheden, bijeenverzameld, op eene Alphabetische Orde* — aan het slot van zijn zeer beknopt levensberigt van CATS dit schrijft: »hij (CATS) was ook in zijne vroegere, meer aan de genoegens van dit leven toegewijde gedichten, altijd streng zedelijk, de moeder kan de lezing hare dochter aanbevelen." — Wij voor ons zouden volstrekt geen zwarigheid maken, om die uitspraak te onderschrijven. Het werk van den Heer SANDELIN, groot bijna 500 bladzijden, met een tafel

of register, in alphabetische orde der onderwerpen of leeringen uit CATS aangehaald, is zeer oordeelkundig zamengesteld, en wij zouden eene dergelijke bewerking, bepaald toegepast op den ouden dag, ten dezen ook voor Mevrouw VAN MEERTEN verkieslijker geacht hebben. De vorm van een leven in uittreksels zijner gedichten, was over het algemeen, naar ons oordeel, minder verkieslijk, te meer omdat CATS zijn eigen leven in zijn ouden dag brèedvoerig medegedeeld of, zoo men wil, berijmd heeft. — De Schrijfster zegt ook nog, dat zij een enkele maal zich wel eenige verwisseling heeft veroorloofd. Wij zouden dan op bladz. 6 den regel:

Dies gloeide mijn verstand gelijk een luiksche kool

en de herhaling van twee gelijke regels bovenaan op bladz. 131 en onderaan op bladz. 98:

Al wist ik alle ding en Christus niet en kende
Soo waar ik maar alleen een winckel vol ellende

vermeden hebben.

Doch wij willen niet verder nasporen wat er hier gebrekkigs te vinden en dus te verbeteren zijn zou.

In het algemeen gelooven wij, dat een werk, in den trant van dat van SANDELIN, met behoorlijke aanwijzing, waar de uitgetrokken plaatsen in CATS werken staan (eene aanwijzing, die bij hem, even als bij Mevr. VAN MEERTEN ontbreekt), met smaak en kunde in een doorloopenden vorm gebragt, hoogst nuttig en leerzaam zijn zou. Wij nemen de vrijheid de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* daarop aandachtig te maken tot uitschrijving, zoo mogelijk, eener prijsvraag tot zamenstelling van een Zedekundig Leer- en Leesboek, met eene Bloemlezing uit CATS Werken; in afwachting van de door het *Zeeuwsch* Genootschap uitgeschreven Prijsverhandeling over het Leven van CATS. Maar, wat wij ook aanmerken, verwachten of hopen, wij willen intusschen het boekje van deze bejaarde, verdienstelijke dame gaarne en met ruimte aanbevelen.

†††

Eenige woorden aan alle voorstanders onzer Moedertaal, bijzonder aan de Leden van het in September 1850 *te Amsterdam gehouden Tweede Nederlandsch Letterkundig Congres. Met een snuifje uit de oude Belgische doos; door* P. VAN GENABETH. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1851. *In gr. 8vo.* 26 *bl. f* : - 25.

De Schrijver, gepensioneerd oud-Professor der Vaderlandsche Letteren aan het Athenaeum te *Brugge*, heeft zich geërgerd aan de spelling van den Heer ALBERDINGK THIJM (J. A.), in het voormalige Tijdschrift *de Spectator*, en in het Programma der grondslagen van het op den titel gemelde Congres. Hij hekelt, op lossen trant, inzonderheid zijne spelling der bastaardwoorden, en voegt er 't snuifje bij, in een brief hem-zelven in 1820 toegezonden door den toenmaligen *Belgischen* schoolmeester te *Oostnieuwekerke*, waarin de *Bataven* wegens de onzuiverheid hunner taal worden doorgestreken, en opgewekt om, indien zij de dingen niet met *Nederlandsche* woorden weten te noemen, liever dan bastaardwoorden te gebruiken, zich tot de *Belgen* te wenden, die hun dan de *Nederlandsche* woorden zullen aanwijzen.

Ook op het Tweede Congres is het gebruik en die spelling der bastaardwoorden vrij scherp gegispt door Dr. H. A. CALLENFELS te *Oostburg*, Schoolopziener in het 4de District van *Zeeland*, die er, in eene door hem ingezonden *Taalkundige Bedenking* onder anderen, van schreef: »Als men nu regelmatig voortgaat, zal men weldra *goeverneur*, *koerant*, *buro*, *nasionaal*, *Ponsius Pilátus*, *mensie maken*, en *ekzamineren* zien voor den dag komen." — De Hoogleeraar A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN heeft daarop gezegd, dat de Commissie tot regeling van het Congres de spelling, in de door haar uitgevaardigde stukken gevolgd, geheel ter rekening liet van haren Secretaris, en daarmede het vermoeden afgewend, dat zij die spelling zou hebben goedgekeurd.

Hoe verschillend er over gedacht wordt, bleek echter

uit het slot van eene door den Heer DA COSTA, zoo het schijnt, geïmproviseerde redevoering, dat wij hier laten volgen:

»Ten slotte" — zeide de Spreker — »nog een enkel woord betreffende een nieuw systeem van spelling, in het algemeen: het systeem van den Heer ALBERDINGK THIJM.

»Hoe meer ik daarover nadenk hoe stouter ik het vind. Het is een stout systeem, en ik ben wellicht op het punt het *en principe* aan te nemen.

»In het eerst heb ik er van geschrikt, werkelijk geschrikt; al mijne sympathiën kwamen er tegen op, en nogtans zou ik er mij vroeg of laat toe kunnen *converteren*, (dat woord zal ik dan met eene *k* moeten schrijven).

»Doch toen ik zijn programma voor het eerst zag, heb ik geschrikt, zeide ik. Want de man is stout; hij durft wat, die het woord *couvert* niet *couvert*, maar koevert schrijft. Het is stout niet waar? maar het is consequent tevens."

De toon dier improvisatie zou nog kunnen doen twijfelen of de Heer DA COSTA hier wel in goeden ernst gesproken hebbe; maar 't geen er in zijne rede volgt, schijnt allen twijfel weg te nemen.

Wij voor ons zouden liever met Dr. CALLENFELS de bastaardwoorden geweerd, dan dat systeem van spelling algemeen aangenomen zien; maar wie 't berispt moet toch ook niet vergeten, dát het een *systeem* is, en dat de Heer ALBERDINGK THIJM de gronden er van heeft geopenbaard in eene uitvoerige Verhandeling *Over de spelling van de Bastaardwoorden in 't Nederduitsch*, te *Amsterdam*, bij NAYLER EN C°., in 1843 uitgegeven. Ook *wij* kunnen met koevert, koerant, mensie maken, inkarneren enz., enz., dat de Heer DA COSTA *stout* vindt, en op het punt staat *goed* te vinden, ons niet vereenigen; maar die gronden zijn daarmede nog niet wederlegd, en als wij van de bastaardwoorden-zelve niet kunnen ontslagen worden, wenschen we, dáárom te méér met den Heer DA COSTA, dat er over de zaak der spelling ernstig worde nagedacht, en dat vooral *zij* een punt van beraadslaging tus-

schen de *Zuid-* en *Noord-Nederlanders* moge uitmaken. Zou de Heer ALBERDINGK zijne spelling misschien als een middel willen gebruiken om de geheele *Nederlandsche* wereld van de misselijke bastaardwoorden te doen walgen? Als dát het geval is, en 't middel doel treft, mag het nageslacht hem, als taalzuiveraar, wel een standbeeld oprigten.

De woorden van den Heer GENABETH zijn niet onbelangrijk, ook als bijdrage tot de geschiedenis van voor 1830, en de medegedeelde brief bevat goede wenken, al is hij maar van een schoolmeester van den 3den rang.

FREDERIK WÜLFF's *nagelatene lessen. Uit het Hoogduitsch, met eene voorrede van* U. P. OKKEN, *Theol. Doct. en Predikant te Solwerd en Marsum, Te Groningen, bij* P. van Wicheren, Hz. 1851. *In gr. 8vo. 39 bl. f* :-40.

De voorrede van den Eerw. OKKEN doet ons den Schrijver van dit boekje kennen als iemand, die na vele levensbeproevingen in de kracht van zijn leven vóór twee jaren te *Hamburg* is overleden. Van zijne heldere denkwijze en warm gevoel voor waarheid en Christendom geven deze bladzijden eene voortreffelijke getuigenis. Zij bevatten korte stellingen (*aphorismen*), als: vijftig voor het leven, ter overdenking en behartiging voorgesteld aan iederen Christen; vijf-en-twintig voor eenen jongen Evangelie-dienaar; twaalf voor pleegzusters, die in een gesticht zieke kinderen verplegen, en even zoo vele voor gehuwde Christenen. Het vóórlaatste twaalftal is ten onzent niet van regtstreeksche toepassing; maar dit neemt niet weg, dat de echt Christelijke toon eenen weldadigen indruk zal achterlaten.

De vertaling is zeer goed; de vorm van een zakboekje ware, dunkt ons, verkieselijker geweest.

ELIZABETH MUSCH. *Een tafereel uit de zestiende eeuw;*

door Mr. J. VAN LENNEP. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. *In gr. 8vo.* 703 *bl. f* 2-40.

Er zullen onder onze lezers wel niet vele zijn, die dit tafereel niet reeds kennen. Het werpt eene schaduw over het Staatkundig leven van een groot man, op welken *Nederland* roem draagt, al zij het niet blind voor zijne feilen. Er is niet aan te twijfelen: de lezing van dit verhaal, waarin het historische het romantische slechts als bijwerk toelaat, zal verschillende gewaarwordingen inboezemen en ver uiteenloopende beoordeelingen uitlokken. Het is de geschiedenis van een feit, dat wij, zoo niet om de eer, dan toch om den roem van DE WITT, wenschten tot het gebied der verdichting te behooren. Het is door Mr. VAN LENNEP zóó goed in het licht gesteld, dat wie nog lust heeft een klad te werpen op de nagedachtenis van MAURITS, door aan hem den dood van OLDENBARNEVELD te wijten, verstomd terug moet deinzen, daar ten minste een gelijke schuld op het geweten van DE WITT drukt, en zijne gedachtenis verdonkert.

ELISABETH MUSCH heeft een titel aan dit werk geleend; BUAT is er de ongelukkige held van. HENRY DE FLEURY DE COULON, Heer van *Buat*, was een edelman van *Fransche* afkomst, vol moed en dapperheid, braaf en regtschapen, doch zoo als VAN LENNEP hem teekent, niet vrij van zwakheid, en door onbedachtzaamheid, hetzij dan verdiend of onverdiend in het verderf gestort. Hij was gehuwd met de kleindochter van den onvergetelijken CATS. Haar vader was de bij zekere partij zoo gehate Griffier der Staten-Generaal, CORNELIS MUSCH, die, zoo men wil, den Tweeden WILLEM tot overmoedige stappen dreef en zich daardoor den wrok der *Loevesteinsche* faktie berokkende, aan wier wraakoefening hij slechts door eenen tijdigen dood ontkwam. De schoonmoeder van BUAT was eene Staatkundige vrouw, volleerd in kuiperijen tegen den alvermogenden Staatsman, bijgestaan door KIVIET, VAN DE HORST en anderen, die, gelijk de meeste karakters in dit tafereel, geene zeer goede rol spelen.

BUAT, de zoon van een Kolonel, in dienst der Repu-

bliek, had, in 1659, tegen de *Zweden*, op het eiland *Funen* in *Denemarken*, proeven van zijne onversaagdheid gegeven. Gunsteling van FREDERIK HENDRIK, was hij page geweest bij WILLEM II, en na diens vroegen dood in dienst van het *Groote kind* van *Nederland* overgegaan. Als militair bekleedde hij den rang van ridmeester. Met hart en ziel aan het hem dierbare Oranjehuis verknocht, zag hij met leede oogen zijnen Vorst in vernedering gehouden door eenen Staatsman, die wel het geluk van zijn Land bedoelde, maar, onder een bescheiden titel, een zoo groot gezag uitoefende, dat, hem te beleedigen, was *crimen laesae Majestatis*. In den ongelukkigen oorlog, die den onwaardigen KAREL meer schande dan *Nederland* schade heeft berokkend, onderhield hij eene briefwisseling met zekeren AENEAS SYLVIUS, die, vroeger in dienst van de Koninklijke Prinses, thans in *Engeland* zich ophield. Door een laaghartige, met een verdichten naam, dien wij om de eere onzes volks voor den waren niet zouden willen verruilen, wordt hij in betrekking gebragt met J. DE WITT, en hoezeer hij van die correspondentie niet onkundig is, en zich overtuigd moet houden, dat zij de belangen van den Prins ten doel heeft, waagt hij den minder bedachtzamen page aan eene geheime briefwisseling, die op de bevordering van eenen eervollen vrede zou moeten uitloopen.

Wij beklagen den ridmeester, die, volgens VAN LENNEP, met en tegen zijnen wil, zich op eenen weg waagt over smeulend vuur. Met de hem eigene losheid volgt hij zijnen held op dit gevaarlijke pad, tot hij, eindelijk, door onvoorzigtigheid vastloopt en in het verderf stort. Een brief, met het noodlottig opschrift: »*Pour vous même*", die vooral onder de oogen van DE WITT niet komen mogt, viel dezen in handen, en de bescheidenheid ter zijde stellende, opende hij den brief, en de val van BUAT was besloten. Wij danken den Heer VAN LENNEP, dat hij in den Raadpensionaris beginselen van menschelijkheid nog eene wijle laat worstelen met zijne Staatkundige bedoelingen; eer het goede beginsel geheel bezwijkt door den invloed van zijn kwaden demon VAN ESPENBLAD.

Elke poging om het Huis van Oranje in het bestuur des Lands terug te brengen, gold in het oog der *Loevesteiners* voor hoog verraad, al wierd het ook door de meerderheid der Natie gewild. Zonderlinge wijze van het volk republikeinsch te besturen. En daar ligt die brief, waarin uit *Engeland* de wensch wordt uitgedrukt naar eene verandering in Staatsvorm, die den Prins aan het roer van den Staat zou plaatsen, en hem DE WITT, zoo hij al niet viel, tot den zedigen rang van zijnen dichterlijken voorganger terug zou voeren. Hij was schrander genoeg te voorzien dat geschieden zou wat hij niet in staat was te beletten, en toch wilde hij 't afwenden door den maatregel eens door eenen Staatkundigen Hoogepriester aanbevolen: »Het is beter dat één mensch sterve, dan dat het gansche volk — zijn regeringstelsel — verloren ga." — Wij gelooven, dat hij ter goeder trouw handelde; maar was 't ook billijk? was 't regtvaardig? — Men zie den gang van BUATS regtsgeding, en de breede aanmerkingen van Prof. TYDEMAN op het Negende Deel van BILDERDIJKS geschiedenis des Vaderlands (bladz. 272 en volgg.) en leze er zelfs den zeker tegen DE WITT niet ingenomen WAGENAAR op na, en oordeele!

BUAT was schuldig aan verregaande onvoorzigheid, maar niet schuldig aan eene misdaad, die den dood verdiende; een dood die, daarenboven, nog door wreedheid werd verzwaard. DE WITT en de Staten van *Holland* waren misschien veel méér strafbaar, dat zij, zonder de overige Gewesten te kennen of te rade te nemen, met *Engeland* afzonderlijk handelden of deden handelen. Maar het hoofd van BUAT moest vallen, om schrik te brengen onder de vrienden van Oranje, en eene dreigende demonstratie te voorkomen, welke de nog bovendrijvende partij van het kussen kon dringen. Immers de regtbank werd geïntimideerd door de *Hollandsche* Staten, die het doodvonnis begeerden, waartoe de regters zelve moeijelijk konden verstaan. Eindelijk werd hij veroordeeld met vijf tegen drie stemmen; van die vijf stemmen werd er één slechts schoorvoetend gebragt, en de stem van VAN DER GRAAF ging door verraderlijk opzet verloren. De

Schrijver heeft zijnen *pseudoniem* die het stuk uitvoert. De geschiedenis heeft den sluijer nog niet opgeligt. Vergissing was hier niet; maar kwaadaardig en boos opzet van hem of hen, die 't gemunt hadden op den ongelukkigen. Daarom was men ook doof voor de *Brandenburgsche* tusschenkomst, voor de reclames van *Zeeland*, en voor de openbare meening. De laatste heeft zich allerverschrikkelijkst gewroken. De intimidatie werkte, als doorgaans, ten nadeele desgenen, van wien zij kwam. Velen onttrokken hunne achting aan DE WITT; de haat werd scherper; de wraakzucht vuriger, en de ure der vergelding aanschouwde een Kannibalen-moord. Er is een zwart blad te meer in onze geschiedenis, dat wij niet dan met schaamte en droefenis opslaan.

Dit verhaal zal gewis allerwege met groote belangstelling worden ontvangen en het verlangen vermeerderen, dat de beroemde Schrijver zijne grootsche beloften nakome. Dan zullen wij eerlang niet alleen van de voorouders, maar ook van de vaderen tafereelen bezitten, die de innige bekendheid met en van ons volk bevorderen.

Gedenkwaardigheden uit het leven van ELISABETH FRY, *door eene harer jeugdige vriendinnen in Duitschland, naar echte bescheiden bewerkt. Uit het Hoogduitsch, door* A. H. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1851. *In gr. 8vo.* 364 *bl. f* 3-60.

Voorzeker is aan niemand onzer lezers de naam geheel onbekend van de voortreffelijke Christin, die, door den geest des geloofs en der liefde gedreven, als eene vrouwelijke JOHN HOWARD, haar leven gewijd had aan het bezoeken van kerkers en het opheffen van gevangenen uit hunne diepe zedelijke en geestelijke ellende. Hoewel de edele ELISABETH FRY ook ten onzent vrij bekend zij in hare levens- en lotgevallen, werkzaamheid, reizen, onvermoeide pogingen en warme godsvrucht; en onderscheidene, hier en daar verspreide opstellen in godsdien-

sige en andere tijdschriften daartoe in de laatste jaren hebben medegewerkt, verdient zij nogtans, door een opzettelijk, uitvoerig geschrift als een van de sieraden onzer eeuw in aandenken te worden gehouden. Het ware daarom een even aangename als belangrijke arbeid, dien de Eerw. VAN DER HOEVE op zich nam, toen hij zich zette tot de vertaling van een werk, door eene *Duitsche* vriendin van de onsterfelijke FRY met gevoel, met warmte, maar ook met juiste kennis van zaken en waarheidsliefde geschreven. Het heet te regt: *Gedenkwaardigheden uit haar leven;* het is alzoo aan de eene zijde meer — en aan de andere minder dan eene eigenlijke levensbeschrijving. Maar het is er in ons oog te voortreffelijker om, dat het geene breede vermelding geeft van al die kleinere levensomstandigheden, die niet zoozeer betrekking hebben op de hoofdzaak: het beeld van hare Christelijke werkzaamheid; en dat het ook omgekeerd eenen schat behelst van brieven en andere stukken, welker mededeeling hoogst belangrijk is om die werkzaamheid naauwkeurig te leeren kennen en op den waren prijs te schatten.

Zeer belangrijk voor de kennis van ELISABETHS opleiding en inwendige ontwikkeling is echter de schets van hare jeugd. Men ziet er uit, hoe zich in de jeugdige GURNEY (haar geslachtsnaam) reeds vroeg onder den invloed van hare opvoeding — zij behoorde tot het genootschap der Kwakers — een ernstige zin ontwikkelde, zelfs uit zekere neiging tot het »wereldsche", en hoe zij na haar huwelijk als vrouw en moeder zich met voorbeeldigen ijver kweet van de pligten die op haar rustten, totdat haar eerste bezoek in de gevangenis van *Newgate* eene beslissende rigting gaf aan haar leven. Dat leven was van nu af aan gerigt op één hoofddoel, en zoowel hare bemoeijingen, tot het stichten eener vrouwen-vereeniging om vrouwelijke gevangenen te bezoeken, als hare opöfferende, met vele bezwaren vergezelde werkzaamheden ten behoeve van gevangenen, die ontslagen of naar de strafkoloniën gezonden werden, dragen er den stempel van, hoe zij zich wijdde aan de grootsche

levenstaak, die zij zich met het oog op de Goddelijke Voorzienigheid had voorgeschreven. Niet lang daarna vingen hare reizen aan, eerst naar *Schotland* en *Ierland*, daarna in *Frankrijk* en *Duitschland*. Niets, wat tot haar doel behoorde, ontging haren scherpzinnigen blik; geene tegenkanting was in staat haar af te schrikken; geene vermoeijenis haar te verslappen; geene miskenning haar te ontmoedigen. In nadruk was zij allen alles; gevangenen, hulpeloozen, dienstbaren, ouden en jongen waren voorwerpen van haren ijver. Onmogelijk hadde die ijver zich zoo volstandig, op die wijze en in die mate kunnen openbaren, indien het Evangelisch geloof en de geest van CHRISTUS er het bezielend beginsel niet van geweest waren. In dit opzigt levert het een hoogst leerzamen aanblik, wanneer men haar volgt op hare togten. Dat is een aanschouwelijk beeld van hetgeen het leven in en door den Heer vermag. Men leert er door gevoelen, wat PAULUS eigenlijk wilde te kennen geven, toen hij scheef: »Ik vermag alle dingen door CHRISTUS." ELISABETH FRY paarde de kracht van den man aan de zich nimmer en nergens verloochenende zachtheid der vrouw. Haar geloof en hare liefde stelden haar in staat tot hetgeen het werk schijnt van een tiental menschenlevens.

Maar nog in een ander opzigt is het verhaal van hare bemoeijingen uit een Evangelisch oogpunt hoogst leerzaam. Niet altijd beantwoordde de uitslag aan hare verwachting »en dikwijls oogstte zij slechts de treurige ervaring, in de doornen te hebben gezaaid. Maar die ondervinding is toch betrekkelijk zeldzaam. ELISABETHS pogingen leverden veelal het hartverheffend schouwspel van de kracht, waarmede het geloof en de liefde ook op anderen werken, zelfs op hen, aan wier zedelijke verheffing de oppervlakkige beschouwer zou meenen te moeten wanhopen. Treffende bijzonderheden vindt men daarvan opgeteekend, en toen zij eindelijk bezweek na een smartelijk lijden, ging zij in tot een leven, waarin zij er velen, ja velen had die haar ontvingen in de eeuwige tabernakelen, omdat zij hen had »bekeerd van de dwaling huns wegs."

Het is vooral dezen indruk van de kracht en van de werking des geloofs en der liefde, dien de lezing van dit boek op ons heeft gemaakt. Wij achten het voor eene eigenlijke beoordeeling minder vatbaar. 't Ware toch een ongepast denkbeeld, hier — òf te onderzoeken, in hoe ver de bekwame en ook in het stellen zeer geoefende *Duitsche* Schrijfster iets merkwaardigs hebbe overgeslagen, òf hier en daar eenen anderen vorm aan haar werk hadde kunnen geven. Na alles wat wij over ELISABETH FRY hebben gelezen, houden wij het daarvoor, dat haar beeld in deze bladen even zuiver is afgedrukt, als haar portret en haar handschrift ons ook van de uitwendige zijde eene vrouw doen kennen, wier inwendig leven zich in hare daden afspiegelt.

Vertaler en Uitgevers hebben, ieder in 't zijne, eer gedaan aan een werk dat dit ruimschoots verdiende. Wij bevelen het met warmte aan, en verblijden ons over het gelukkig denkbeeld van den overzetter, om het boek op te dragen aan den *Nederlandschen* JOHN HOWARD — WILLEM HENDRIK SURINGAR.

De Hollanders in Brazilië; of lotgevallen van Kapitein ALDERIK. *Schetsen uit de 17de eeuw, door* JACOB HONIG, JANSZ. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1851. *In gr. 8vo. 466 bl. f* 4-70.

De romantiek heeft in ons Vaderland den oorlog tegen *Spanje*, vooral het eerste derde jarental, oneindig meer — ja tot uitputting toe — geëxploiteerd, dan eenig ander deelte onzer geschiedenis. Vooral zijn de lotgevallen der *Nederlanders* in andere werelddeelen een nog bijna onontgonnen veld, dat echter óók in dit opzigt eene ijveriger bewerking ten vólle verdient. Reeds deze gedachte stemt ons tot een niet te gestreng oordeel over het voor ons liggend verhaal van den Heer HONIG, die reeds meermalen in dit vak van letterkunde zijne krachten beproefde. Het tooneel, waarop hij zijne lezers verplaatst, behoort juist niet tot de schitterendste punten

in onze historie: — het verlies van het belangrijke *Brazilië*, in 1654 afgestaan aan de *Portugezen*, die het ook niet voor zich hebben weten te behouden. Of hij de zaken en personen allen in het regte licht plaatst, laat zich niet ontwikkeld en met bewijzen gestaafd zeggen bij de eenvoudige aankondiging van een werk, hetwelk zijne verdienste heeft, maar geenszins bijzonder uitmunt. Het verhaal behoort, naar ons gevoelen, tot die, welke de middelmaat houden; eene maat door vader HORATIUS in de poëzij (en een roman behoort immers ook tot de poëzij) reeds veroordeeld. Minder gestreng dan de *Romein*, willen wij liever zeggen, dat de lezer, die zulke boeken ter hand neemt om zich van ernstiger bezigheden te verpozen, het verhaal met genoegen lezen zal. Het onderscheidt zich in ons oog gunstig boven *de wraak eener huishoudster*, waarop het een vervolg moet heeten; hetwelk ons, wij erkennen het onverbloemd, geen hoogen dunk gaf van den indruk, dien het op ons zou maken. Het is er echter slechts in zoo ver een vervolg op, dat de lotgevallen van één der dáár ingevoerde personen er den grondslag van uitmaken. De Schrijver behoefde zich over het uitblijven van dat beloofde vervolg niet te verontschuldigen. Gaarne zouden wij hem het: *sat cito si sat bene* hebben toegeroepen: dat had al ligt meerder diepte opgeleverd in opvatting van het historische. Dat b. v. JAN MAURITS VAN NASSAU meer spreekt (o. a. D. I, bladz. 52 en volgg.) als Staathuishoudkundige van de negentiende eeuw, dan als Gouverneur van de zeventiende, en ELVIRA vrij *savante* gesprekken houdt over den loop der politieke zaken, moet elk in het oog vallen. Doch genoeg. Tot uitspanningslektuur is ook deze roman niet ongeschikt.

Mijne oude Vrienden en Vriendinnen. Bijeenverzamelde schetsen en verhalen uit verschillende standen in onzen tijd, door J. F. BOSDIJK. *Te Maarssen*, *bij* C. van Nederhasselt, Jr. 1850. *In gr. 8vo.* 285 *bl.* *f* 2-90.

Wij schrijven dezen titel niet zonder leedgevoel en

genegenheid om nog een bloempje van hulde te strooijen op het graf des Schrijvers, die te vroeg bezweek voor de Maatschappij en zijn gezin, hoewel niet te vroeg voor de eeuwigheid en zich-zelven. Hij deelde in het lot van de meeste beoefenaars der Fraaije Letteren: miskenning en verlatenheid. Doch de wereld gaat voorbij met hare bekoorlijkheden, maar ook met hare teleurstellingen; weelderig voor den een, armoedig voor den ander; kortstondig voor allen. En de kunstenaar en letteroefenaar, die hier tracht voor eene hoogere toekomst te werken en te leven, leeft, ook nà zijnen dood, onder de stervelingen voort, en het is waarlijk als of hij nog bij ons ware, wiens geest nog leeft in zijne werken, nog leeft in onze harten, en nog werkt op ons gemoed. Bosdijk is weder een dier verdienstelijke letterkundigen, aan wiens naam te beurt valt, wat den man-zelven had moeten geschieden en hem welligt voor ons had gespaard. Maar hoe veel zaad verstikt niet in onze moerassige aarde, waar 't geld alleen de sleutel van alles is! Naauwelijks is het gezag der aristocratie van geboorte verdwenen, of dat der aristocratie van het geld verrijst; wanneer zal eens de aristocratie der verdienste den schepter zwaaijen? Bosdijk zou die vraag thans welligt kunnen beantwoorden, maar wij kunnen zijne stem niet meer hooren; zijn vinger wijst op het verre verschiet, waar ons weten eindigt bij den blaauwen sluijer, die de heerlijkheid der toekomst verbergt, maar in welke de hoop verblijven en toestanden ontdekt, die troost in den boezem storten en stemmen hoort galmen, die ons toeroepen: hier is het licht! — Terwijl wij dit bloempje nog planten op zijn graf, bevestigt ons het aangekondigde werk op nieuw, dat hij-zelf vruchten heeft nagelaten, wier geur en smaak, echtheid en frischheid het hart verkwikt en den geest verlicht. Zijne »Oude vrienden en vriendinnen" zijn meerendeels zulke frissche en geurige vruchten, die van zijn vernuft, gevoel, juiste waarneming en veelomvattende menschenkennis getuigen. Had het dien boom niet aan voedsel ontbroken, welke vruchten zoude hij dan gedragen hebben! Sommigen dezer schetsen zijn schoon

en treffend, anderen zijn luimig en met waren humor geschreven. Dat een geneesheer als EIKENBROEK een stetoscoop draagt is niet waarschijnlijk; dat hij 't draagt om er zich van te bedienen is nog onwaarschijnlijker, en dat hij er werkelijk een nuttig gebruik van maakt kan niet wel mogelijk zijn, want daartoe behooren grondige studie en veeljarige oefening. Wij bedenken echter bij de lezing van deze schetsen, dat zij *oude* vrienden en vriendinnen betreffen, en: »*Tempora mutantur et nos mutamur cum illis.*" De typographische uitvoering en het papier zijn niet meer dan goed.

Wie dit boek koopt doet een goed werk: hij vereert de nagedachtenis van den Schrijver, hij zal er zich aangenaam meê bezig kunnen houden, en geeft aan de nagelaten betrekkingen een bewijs van achting en belangstelling. Zoo veel goeds te kunnen doen met het koopen van één boek gebeurt zelden.

L. H. V.

De Pastorij van R. TÖPFER, *uit het Fransch vertaald door* S. S. *II Deelen. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1850. *In gr. 8vo.* 742 *bl. f* 6-60.

Deze roman behoort in de *Zwitsersche* Kantons te huis, en dit dient tot opheldering van de voor ons ongewone betrekking tusschen leeraar en voorzanger, en de vereeniging dezer personen in ééne pastorij. Zijt ge, lezer! een vriend van brieven, dan zult gij hier eene verzameling vinden, die ruim 700 bladzijden beslaat. Ref. is met den brievenvorm van romans niet ingenomen, en dat heeft zijne goede redenen. De schrijvers toch verplaatsen zich doorgaans niet genoeg in de bijzondere omstandigheden hunner personen; de briefstijl heeft altijd iets gedwongens, dat de levendigheid en losheid der zamenspraken wegneemt; de brieven bevatten meestal eene tamelijke hoeveelheid onverschillige zaken, en er worden niet zelden brieven gewisseld tusschen personen, die anders niet zoo uit den aard der zaak zouden geschreven hebben.

Dit alles is op dit werk volkomen van toepassing. Men erkent in alle brieven den zelfden steller, zelfs de keuze van woorden en voorstellingen zijn in allen dezelfden. De IXe brief, b. v., is geen brief van een zeventienjarig meisje; de Xe niet die van een even ouden knaap. Mevrouw DE LA COUR heeft brieven geschreven aan CHAMPIN, dat zou eene zoodanige vrouw niet hebben gedaan als haar de pen niet in de hand gewrongen ware.

De *intrigue*, dat groote raadsel der romans, dat geliefkoosde geheimzinnige der waarheden of verdichtselen, is in haar beloop zeer eenvoudig. De held der *intrigue* is een vondeling, op- en aangenomen door den leeraar; hij bemint de dochter van den voorzanger, wordt er mede verloofd, doch het huwelijk breekt af ten gevolge van den invloed van een omgekochten *intriguant;* het meisje krijgt de tering, en nog eenige dagen vóór haren dood wordt de hereeniging, doch te laat, verkregen. En wat nu de hoofdpersonen betreft — de leeraar is een dorpsleeraar zoo als zij veelal worden geschilderd: hij paart geleerdheid met eenvoudigheid, achtbaarheid aan nederigheid, menschenmin aan onbaatzuchtigheid; hij is, wat hij behoort te zijn: een dienaar des Heeren. Zijn beeld mag met regt aan vele zijner ambtsbroeders aangeprezen worden. De voorzanger is een man, euvel gaande aan het zwak van de meesten zijner ambtsbroeders; hij ziet het trapje naar den lessenaar, niet zelden voor den trap naar den kansel aan. Hij is een man, die, zoo als de meesten zouden zijn, ongenegen zijne dochter aan een vondeling te geven; doch wordt door de rede van den leeraar verweekt, en is nu even standvastig in zijn voornemen om zijn kind af te staan; maar bezwijkt eindelijk voor de listige en boosaardige inblazingen van een ouden zoogenaamden vriend, die niet deugt en een werktuig is van den jongen heer DE LA COUR, die liefde heeft opgevat voor de dochter des voorzangers. Alle deze hoofdpersonen zijn zeer goed, dat van den geslepen CHAMPIN is uitmuntend geschilderd. De kunst van het werk ligt eigenlijk in de uitgewerkte laagheden en wraakoefening van dit zedelijke monster, dat kwaad doet zonder de rust

van het geweten er bij te verliezen, en na jammer en dood veroorzaakt te hebben, rustig als in den Heere ontslaapt. Drük- en taalfouten zijn er vele. Hier en daar vonden we wel eens een plat woord, dat in lectuur van smaak moest vermeden worden. Ref. meent te weten, dat de vertaling door eene vrouw is geschied, en ofschoon hij moet erkennen, dat zeker niet vele vrouwen zulk een goeden stijl schrijven, en hare moedertaal zoo goed verstaan, heeft zij echter nog noodig zich daarin te oefenen, vooral omtrent het gebruik der bijwoorden, en van den *conjunctief*, en der betrekking tusschen het zelfstandige naamwoord en het aansluitende werkwoord.

Wij zetten dezen roman om zijne eenvoudigheid en zuiver zedelijken geest in onzen boekenkast naast die van ZSCHOKKE. Dit moge, in weerwil van onze mindere ingenomenheid met den brievenvorm, hem strekken tot eene nadrukkelijke aanbeveling.

De typographische uitvoering is net en het papier goed.

ADELAÏDE LINDSAY. *Uitgegeven door de Schrijster van:* »MONT-SOREL" *en* »EMILIA WYNDHAM". *II Deelen. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr. 8vo.* 443 *bl. f* 4-50.

Deze wèl geschreven roman mag met alle gerustheid algemeen worden aanbevolen. Men vindt er niet dat degelijke, hetwelk de romans van eenige beroemde landgenooten der Schrijfster, b. v. die van WALTER SCOTT, de BULWERS, Miss. BRAY, en anderen, onderscheidt; maar ook niet het al te romaneske en 't ligtzinnige, die zoo vele romans tot eene schadelijke lectuur maken. Van hare levendige verbeelding en fijn gevoel geeft de Schrijfster eene fraaije proeve in het Tweede Deel, Hoofdst. VII, waar zij het ziekbed schetst der kinderen, het sterven van TEKLA, de terugkomst van Sir THOMAS, en de verzoening der echtgenooten aan het sterfbed van hun kind. — Als wij gelegenheid hadden de reeds zoo gunstig bekende Schrijfster-zelve te naderen, zouden wij haar vragen of

't niet tegen het gevoelige karakter van ADELAÏDE strijdt, dat zij haren beminden vader zoo spoedig vergeet: immers de lezer weet niet of zij nog eenen zucht of traan aan hem wijdt; en heeft reden er aan te twijfelen, daar zij zoo veel vermaak schept in de genoegens en afleidingen op *Bury-Hill*, en ook later het rouwgewaad tegen een ander zonder eenigen weemoed schijnt te verwisselen. Evenzeer zoude men van ADELAÏDE verwachten, dat zij meermalen haren vaderlijken vriend BROWN deelgenoot zoude maken van hare aandoeningen en gewaarwordingen; met hem toch had zij kunnen denken aan *Jamaïca* en de *watervallen*, en aan zijn hart de gevoelens kunnen ontboezemen, welke de gedachte aan het verledene en aan haar tegenwoordigen toestand opwekten. — Bij alles wat op *Bury-Hill* voorviel, had men ook mogen ververwachten een enkele maal meer den naam van den Heer WILLOUGHBY te hooren noemen, daar ten zijnen huize de gewigtigste gebeurtenissen plaats hebben, en de familie WILLOUGHBY steeds eene hoofdrol speelt bij alle diné's, bals, *pic-nics*, watertogtjes enz. Aan tallooze onverwachte connexiën en familie-relatiën ontbreekt het hier niet. — Maar wij herhalen, dat het werk alle aanprijzing verdient, en kunnen er nog bijvoegen, dat de vertaling zeer goed en de stijl over het algemeen vloeijend en zuiver is. Taal- en drukfouten zijn er maar enkele. Wij vonden: *zijnen hand* voor *zijne hand; verlangen* voor *erlangen; welke reden hebt te veronderstellen?* voor *welke reden hebt gij te veronderstellen?* Druk en papier, de titel en het vignet zijn zoo als men die van den zorgvuldigen Uitgever gewoon is.

†—.

Schets der Algemeene geschiedenis. Leer- en Leesboek voor school en huis. Door Dr. W. HECKER. *Twee Stukjes: Oude, Middel- en Nieuwe geschiedenis. Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1851. *In kl.* 12*mo.; te zamen* 104 *bl. f* :-32½.

Er zijn in de laatste jaren zoo vele verkorte Algemeene

Geschiedenissen voor schoolgebruik uitgekomen, dat er aan nog meerdere waarlijk geene behoefte is. Echter onderscheidt zich deze door hare zaakrijke beknoptheid. De nieuwe geschiedenis is er tot het jaar 1850 in voortgezet. Ook de betrekkelijk zeer geringe prijs beveelt haar aan als leesboekje voor de lagere scholen. Als handboekje kan het door den onderwijzer gebruikt worden ter nadere uitbreiding. Het is toch wenschelijk, dat de jeugd in de Algemeene zoo wel als in de Vaderlandsche geschiedenis met zorg onderwezen worde. Dat onderwijs kweekt van zelve vele noodzakelijke kundigheden aan, van welke anders op de scholen geen gewag wordt gemaakt. Geschiedkundige kennis is voor alle standen der Maatschappij noodzakelijk, tot het verkrijgen van onöntbeerlijke Godsdienstige en Staatkundige denkbeelden. Moge dit boekje daartoe het zijne bijdragen.

Beginselen der Nederlandsche taal. Een schoolboekje voor vlijtige kinderen, met vele opgaven en punten; door J. BLOKBERGEN, *Onderwijzer te N.-Pekel-A. Eerste Stukje. Tweede, vermeerderde druk. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1851. *In kl. 8vo. 32 bl. f* :-12½.

Als dit boekje met verstand gebruikt wordt, de onderwijzer zich met zorg van zijne taak kwijt, door de noodige verklaringen en ophelderingen er bij te voegen, en de opgaven en punten goed uit te werken, kunnen de leerlingen er eenige oppervlakkige taalkennis uit opdoen, genoeg voor de bewoners ten platten lande. Wij verlangen met het Tweede Stukje kennis te maken.

De Taalvriend. Een leer- en leesboekje voor de middelste klasse der scholen. Te Groningen, bij J. Oomkens, J.zoon. 1851. *In kl. 8vo. 96 bl. f* :-20.

Dit boekje bevalt ons over het over het geheel nog beter dan het bovenstaande. Het is nog eenvoudiger, ook is er nog meer methode in, en daarenboven ontbreekt het ook hier niet aan opgaven, en punten, ofschoon die niet op den titel vermeld staan.

BOEKBESCHOUWING.

JEZUS CHRISTUS *de ware Hervormer. Een woord van ernst en liefde aan mijne voormalige Roomsch-Katholijke geloofsgenooten, door* H. GROOTEGOED. *Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.Hz. 1850. 96 *bl. f* :-80.

Dit werkje is, gelijk reeds uit den titel blijkt, door iemand geschreven, die, door zijn geweten gedrongen, van de Roomsche Kerk tot de Protestantsche is overgegaan. Het is niet zeldzaam, dat zulke menschen behoefte gevoelen, om van een zoo beslissenden stap in hun leven openlijk rekenschap te geven aan hunne voormalige geloofsgenooten. Maar onder de zeldzaamheden behoort het, zoo wij meenen, dat hunne geschriften regt beantwoorden aan het doel, dat zij zich hadden voorgesteld. Doorgaans slaan zij, aan de heerschappij des bijgeloofs ontworsteld, een te hoogen toon aan en beijveren zij zich meer om de dwalingen en misbruiken der Roomsche Kerk te wederleggen, dan om hunne tegenwoordige, meer Evangelische belijdenis in helder licht te plaatsen, en op goeden grond aan te bevelen. Te verwonderen is dit niet, daar het eenigermate in den aard der zaak ligt; maar wie zou niet wenschen, dat het anders ware? Bij eenige bedrevenheid in de H. Schrift valt het in waarheid niet moeijelijk, om duizendmaal wederlegde dwalingen nog eenmaal te wederleggen en eene menigte bedenkingen in te brengen tegen eene leer, die in zoo menig opzigt in tegenspraak is met het Evangelie. Maar naauwlettend zelfonderzoek en opgewekte geloofskracht wordt er vereischt, om in duidelijker en bestemde bewoordingen op te geven, wat men in CHRISTUS gevonden heeft en waarin eigenlijk het Evangelie van Gods genade bestaat. En zoo lang men daartoe buiten staat is, al is ook de overgang tot de Protestantsche Kerk in volkomene opregtheid geschied, deed men in den

regel beter, om de pen te laten rusten. Eene meerendeels negatieve verantwoording levert zelden andere dan bloot negatieve vruchten op. En al gelukt het soms een voormaligen geloofsgenoot de oogen te openen voor de dwalingen zijner Kerk, wat zal het hem baten, indien hij niet tevens den éénigen weg des behouds, in overeenstemming met zijne zondaarsbehoeften, zich ziet voorgesteld Bovendien heeft zulk eene negatieve verantwoording ligt den schijn van groote liefdeloosheid, die vermeden ware bij eene meer positieve voorstelling der Christelijke waarheid. En hoe zal het goede woord, dat om den man, van wien het komt, reeds verdacht is, ingang vinden, indién daarin meer scherpheid van toon, dan liefde heerscht?

Deze opmerkingen zijn, naar ons oordeel, in menig opzigt van toepassing op den, overigens niet onbelangrijken inhoud van dit geschrift. Wij wenschen den Heer GROOTEGOED, dien wij niet kennen, van harte geluk met zijnen, naar 't schijnt, welgemeenden overgang, en kunnen het ons begrijpen, wat bange dagen en jaren daaraan zijn voorafgegaan. Wij wenschen hem echter toe, dat hij, van zijne vroegere dwalingen genezen en aanvankelijk tot eene meer zuivere kennis van het Evangelie gebragt, van nu aan voortga met zijn onderzoek der waarheid en, in plaats van in enkele kennis te berusten, door het geloof opwasse in CHRISTUS zijnen Heer. Wij verbeelden ons dat zijne geloofsbelijdenis, hier in korte woorden opgegeven, dan nog veel winnen zal in veelzijdigheid en diepte, en dat hij de onuitsprekelijke waarde van het kruis van CHRISTUS, nu slechts van ter zijde aangeroerd, voor zijn eigen hart meer zal leeren gevoelen. Daartoe is hij, zoo wij hopen, op den weg, en gaarne vernemen wij later iets van zijnen voortgang te dezen opzigte. Wat overigens zijn geschrift betreft: daarin is veel goeds en het ontbreekt den man blijkbaar niet aan kennis der waarheid, in tegenoverstelling van de dwaling. Maar wij hadden den toon lager, kalmer, bedaarder gewenscht, en tegenover zijne vroegere geloofsgenooten bescheidener. De ernst van dit woord kon over

het algemeen heiliger en de liefde reiner en overvloedi-ger zijn. Onbepaald aanbevelen kunnen wij het daarom niet, en van de uitgave beloven wij ons weinig nut, tenzij er middel bestond, om het te brengen in de regte handen.

God geve, dat, te midden van den strijd onzer dagen, de waarheid, die in CHRISTUS is, in liefde betracht en daardoor menig hart geopend worde voor hare geloovige erkenning!

De Heer is Koning, of gedachten omtrent de verwachtingen der Christelijke Kerk voor hare toekomst overeenkomstig de Heilige Schrift. Uit het Engelsch. Vooraf-gegaan van een woord ter toelichting en aanprijzing door Mr. IS. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1850. *In gr. 8vo. XVIII en* 114 *bl. f* :-90.

De uitgave van dit boeksken, oorspronkelijk geschreven door den Heer LEWIS WAY, in leven Leeraar der *Anglikaansche* Kerk, moet blijkbaar strekken, om aan de *letterlijke* opvatting der nog onvervulde prophetiën des O. en N. Verbonds, in tegenoverstelling van hare meer *geestelijke* verklaring, ingang te verschaffen onder onze landgenooten. Daarom wordt het ook aanbevolen door den Heer DA COSTA in een niet onbelangrijk woord dat voorafgaat, en waarin hij den schijn van onregtzinnigheid tracht weg te nemen, die op gezegde letterlijke opvatting rust, daar zij lijnregt in strijd is met de *eschatologische* denkbeelden, in de belijdenisschriften der Hervormde Kerk uitgedrukt. Te regt merkt hij aan, dat geen ding om zijne betrekkelijke nieuwheid mag gewantrouwd worden, en dat de vraag hier alleen is en zijn kan: Wat staat geschreven? Welke is de zin des Woords en de meening des Geestes? Wij zouden deze opmerking, bij het zoeken naar waarheid, in den meest uitgestrekten zin wenschen in acht genomen te zien, terwijl het ons meermalen is voorgekomen, dat men haar uiterst ongaarne gelden laat, waar het andere gedeelten

der waarheid geldt, die voor uitgemaakt gehouden worden, en waaromtrent elke afwijking van het eenmaal aangenomen gevoelen aanstonds voor gevaarlijke ketterij wordt uitgekreten. Maar terwijl alzoo geene overdrevene gehechtheid aan het oude ons verhindert, om den gulden regel te volgen, die hier wordt aangeprezen, kunnen wij ons volstrekt niet vereenigen met de wijze, waarop in dit geschrift de leer der Schrift aangaande de toekomende dingen wordt voorgesteld. Als dat Bijbelonderzoek moet heeten, dat de woorden op den klank af en om het even, bij welken Propheet of Apostel zij gevonden worden, worden verklaard en tot één geheel zamengevoegd, dan kennen wij geen meer onöordeelkundig bedrijf dan dit. Wij achten het zelfs in hooge mate oneerbiedig, zóó om te gaan met de H. Schrift. En geen wonder dan ook, dat de resultaten van zulk een onderzoek zonderling uitvallen en voor den nadenkenden Christen alle overtuigende kracht missen. Het is ons althans niet gelukt, om van die kracht iets te ondervinden, ofschoon wij wel degelijk vasthouden aan de wezenlijkheid der prophetische gave en openbaring. Men zal nog anders moeten voor den dag treden, indien men met goed gevolg de meer *geestelijke* verklaring der prophetieën, door DA COSTA in den grond eene *te niet doening* genoemd, onder ons bestrijden wil. Het ware, bij de zoo algemeen gevoelde behoefte aan herziening der *eschatologie*, te wenschen, dat een bekwaam man, even vrij in de wetenschap als vast in het geloof, zich aangordde, om de *letterlijke* opvatting, hier voorgestaan, langs zuiver uitlegkundigen weg, bedachtzaam en vrijmoedig te handhaven. Wij voor ons zouden verwachten, dat hij haar, eer hij ter helfte van zijn onderzoek gekomen was, reeds zou moeten laten varen en zich gewonnen geven. Wij kennen er, wie het alzoo gegaan is.

De viering van de Vijftigjarige dienst aan CHRISTUS *Gemeente te Utrecht, den* 29 *November* 1801, *door* JACOBUS HINLÓPEN. *Na vijftig jaren, in de herinnering ver-*

levendigd, door zijnen achter-kleinzoon F. C. HINLÓPEN, *Predikant te Haarlem. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1851. *In gr. 8vo. VIII en 32 bl. f* :-40.

Deze gelegenheidsleerrede van »vader HINLÓPEN" (ofschoon, voegt Ref. er bij, tweemalen gedrukt) was niet zoo algemeen bekend als de overige schriften des voortreffelijken Evangeliedienaars. Zij verdiende echter het ook nog in en voor onze dagen te zijn. De Eerw. achterkleinzoon deed dus wèl, haar na eene halve eeuw op nieuw uit te geven. Dat is geschied zonder verandering in taal of spelling. Wij willen, niet geheel, maar voor een gedeelte, ook ter aankondiging herdrukken, wat in der tijd ons Tijdschrift (*) van deze feestrede gezegd heeft:

»Op de voorafspraak en het gebed volgt de Leerrede, naar de woorden, *Hebr.* XIII: 8: »JEZUS CHRISTUS is gisteren en heden dezelfde, en in der eeuwigheid"; of, gelijk volgens des Redenaars gevoelen, deeze woorden beter zouden vertaald worden: »JEZUS CHRISTUS was gisteren en heden dezelfde, en zal dat in eeuwigheid zijn." De volgende leeringen worden uit deeze woorden afgeleid: »JEZUS CHRISTUS moet de inhoud van de leer der voorgangeren wezen; — wij moeten Hem, die dezelfde is, niet willen veranderen; — wij moeten naar Hem veranderd worden; — en in alle smartelijke veranderingen, ons daarmede troosten, dat Hij dezelfde is en blijft." In de bewerking van deeze leeringen geeft vader HINLÓPEN rekenschap van de wijze, op welke hij zich van zijnen post heeft gekweeten, alles met dien gemoedelijken ernst, die ongemaaktheid, welke van zuivere opregtheid des harten inwendige blijkbaarheid vertoont. Des wij niet twijfelen, of allen, welke den mondelingen voordragt, zekerlijk niet zonder aandoening, hoorden, zullen in eene herhaalde leezing zich van nieuws verlustigen."

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1802, bladz. 137.

Waar is ellende, waar heil op aarde bij menschen en volken? Beantwoord door berigten van een' ooggetuige. Feestrede, gehouden in de Hervormde Kerk te 's Hertogenbosch, den 13 Junij 1851, op de feestelijke bijeenkomst van Bestuurders, Leden en belangstellenden der Zendings-Afdeeling aldaar, door L. J. VAN RHIJN. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr. 8vo. 32 bl. f* :- 30. (*)

CHRISTUS *en de Heidenwereld. Opwekkende rede, uitgesproken bij de Broedergemeente te Zeist, den 6 Augustus* 1851, *bij gelegenheid der Algemeene Vergadering van de Societeit tot uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen, door* J. J. VAN OOSTERZEE. *Uitgegeven ten voordeele van het Zendeling-Genootschap der Broedergemeente. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo. 36 bl. f* :- 40.

Beide deze opwekkende redenen betreffen dezelfde, voor ieder die den Heer in waarheid lief heeft, hoogst gewigtige zaak: — de verkondiging van het Evangelie aan, en de vestiging van Christelijke gemeenten in de Heidenwereld. VAN RHIJN spreekt als ooggetuige van de ellende die hij *gezien* heeft, waar men CHRISTUS niet kent, en van de vernieuwing der gedaante van alle dingen, ook in het maatschappelijk en huiselijk leven, waar de Evangelieboodschap doorgedrongen is. Dit zijn spreken uit eigene aanschouwing geeft aan 's mans rede eene eigenaardige belangrijkheid, en het zal zeker even zoo gaan aan degenen, die het gelezen hebben, of, misschien op

(*) Deze feestrede is reeds aangekondigd in N°. I van dezen Jaargang. Dit zal den Eerw. inzender zijn ontgaan. Wij willen echter de weinige regels die hij er aan wijdt, niet laten verloren gaan, maar nemen ze op in hun verband met de rede van den Eerw. VAN OOSTERZEE, ook uit overweging, dat het de belangen der zending onder de Heidenen betreft. DE RED.

enze aanprijzing, nog wel zullen lezen. En aanprijzing verdient inderdaad het met warmte geschreven stuk, ook al stemt men niet in met alles en bepaaldelijk niet met hetgeen VAN RHIJN bladz. 27 heeft ter neder gesteld. Het slot der rede moet juist te *'s Hertogenbosch* eenen bijzonderen indruk gemaakt hebben, gelijk de schilderachtige inleiding wèl geschikt is om de aandacht te spannen en de belangstelling in te nemen.

De toespraak van VAN OOSTERZEE heeft den vorm eener leerrede, over MATTH. XV: 21—28. Zij beschouwt de Heidenwereld als staande tegenover den Heer, met eene diepe ellende, met een ontwakend verlangen, met eene bescheidene vraag, — en den Heer, als staande tegenover de Heidenwereld, met een mond die lang kan zwijgen, met een hart dat niet kan veranderen, met eene hand die alles kan schenken. Puntigheid zal niemand aan deze schets ontzeggen; het geheele stuk zal met wèl verdiende belangstelling gehoord zijn, ook al vindt men met ons hier en daar de tegenstellingen en spraakwendingen eenigzins gekunsteld, of de herinnering van den dag der bijeenkomst (6 Aug. — in de Roomsche Kerk aan de herinnering van 's Heilands verheerlijking op den berg gewijd) niet zeer ongezocht.

Gods zegen ruste op alles wat gedaan, gesproken, geschreven en gelezen wordt ter opwekking van belangstelling in de uitbreiding van het Koningrijk Gods!

De Christelijke Volksvriend. Te Zuidbroek, bij F. T. Borgesius. 1851. *In kl. 8vo. 48 bl.; per Jaarg. f* 1-80.

De Jaargang dezer Christelijke lektuur voor eenvoudigen zal bestaan uit zes Nommers, ieder voor den prijs van 20 cents, of bij twaalftallen ter verspreiding *f* 1-80. Voor zoo ver wij uit het eerste, ons ter aankondiging toegezonden Nommer kunnen oordeelen, verdient de onderneming alle aanbeveling aan eenvoudigen. Het bevat eene korte levensbeschrijving van den Kerkhervormer ZWINGLI, eene beantwoording der vraag: waarom is JEZUS

u niet dierbaarder? en een stukje, getiteld: ZAMBA (*een Afrikaansch Negerkoning*).

Bij deze gelegenheid kondigen wij tevens aan de

Traktaatjes en berigten, uitgegeven door: De Vriend van Armen en Rijken. Te Amsterdam, bij E. S. Witkamp.

De inrigting, van welke de uitgave dier stukjes uitgaat, stelt zich ten doel, de bevordering van volksgeluk en volkswelvaart door verspreiding van nuttige kennis. Zij geeft daartoe in het licht en verspreidt bijna om niet: kleine weekblaadjes, en mengelwerk over allerlei nuttige onderwerpen, schetsen uit de Vaderlandsche geschiedenis, ook uit de algemeene, voorts verhaaltjes uit het volksleven, en wat dies meer zij. Er is ook eene leesbibliotheek aan de inrigting verbonden. In en buiten *Amsterdam* stichte deze proeve het beoogde nut!

Het Protestantsch Landbouwkundig Gesticht te Montfoort. Door L. VAN HOOGEVEEN STERCK, *met een Voorberigt van* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1851. *In gr. 8vo.* 64 *bl.* *f* :-60. (*)

Onder de inrigtingen, door de philantropie van onze dagen in het leven geroepen, verdient die van den Heer VAN FRANKENHUYSEN te *Montfoort* eene eervolle onderscheiding en algemeene belangstelling. Deze vielen haar tot dus ver niet ten deel in die mate, waarin zij het verdient. Wel kan het edele van het doel: opleiding van verwaarloosde kinderen tot nuttige leden der Maatschappij, vlijtige landbouwers, bruikbare werklieden, nijvere kunstenaars, naarmate van aanleg en bekwaamheden, voorafgegaan door doelmatig onderwijs, vergezeld door zindelijke verpleging, en gekroond door godsdienstige ontwikkeling, — bij niemand bedenking lijden; maar gelijk

(*) Eigenlijk is deze *brochure* een overdruk uit het *Christelijk Museum*, 1851, Aflev. IV, bl. 162—224. *Rec.*

alles wat aan algemeene beoordeeling bloot staat, zoo heeft ook het gesticht te *Montfoort* van den beginne af te kampen gehad tegen miskenning en veroordeeling, omdat men misschien naauwlettender had opgemerkt, welke gebreken nog in de pas jeugdige stichting (kon het ook anders?) te verbeteren overbleven, dan het oog geopend had voor den geest des Christelijken geloofs, die er het beginsel en den adem der Christelijke liefde, die er de hefboom is.

Intusschen behoeft men op dat Christelijk element niet te wijzen als eene verontschuldiging voor gebrekkige pogingen: integendeel, het: kom en zie! is de beste lofspraak op de onvermoeide werkzaamheid van den stichter, en daarom heeft de Schrijver dezer *brochure* een nuttig werk gedaan met zijne poging, om eene inrigting meer bekend te maken, die — dit zeggen wij den Schrijver van het voorberigt na — eene kroon is voor het Vaderland en eene hoop voor de toekomst. De Eerw. ADAMA VAN SCHELTEMA komt er openhartig voor uit, dat hij voor de eerste maal zijne schreden rigtte naar *Montfoort*, »onbekend met den stichter en geenszins gunstig vooringenomen met zijnen arbeid." Des te onpartijdiger is zijne getuigenis, die het zegel hecht aan de warme lofspraak van den Heer VAN HOOGEVEEN STERCK. Moge het eene en andere eene wekstem worden om deze Vaderlandsche stichting naar waarde op prijs te stellen en naar behoefte te ondersteunen. Doch daarin heeft VAN SCHELTEMA ook volkomen gelijk, dat ieder, die het werk van VAN FRANKENHUYSEN uit goedkeurende liefde wil schragen, ook den moed des vertrouwens moet toonen. Daardoor alleen kan, naar onze overtuiging, de stichting op den duur aan het schoone doel beantwoorden. Het is eene kwaal van onzen leeftijd, dat men bij het medewerken tot nuttige doeleinden aanstonds te veel bedingt, er ook »een duit in het zakje wil leggen"; of, om het minder triviaal te zeggen, te weinig overlaat aan de persoonlijkheid dergenen, die tijd en vlijt en kracht van ligchaam en geest ten koste leggen aan het overzien van het geheel en van al zijne bijzonderheden. Een heldere

geest en een warm hart worde aan het hoofd geplaatst, — maar daaraan late men het dan ook over. En zoo men twijfelen mogt of VAN FRANKENHUYSEN er de geschikte man voor zij, dan neme men de moeite, zich door zien en onderzoeken te overtuigen; wij twijfelen niet, of men zal ons volmondig nazeggen: indien ik over de stichting had moeten schrijven, mijn lof zou geen mindere zijn dan die in dit wèl geschreven stukje.

Ook voor u staat de weg tot geluk open. — Een handboekje voor jonge lieden bij hunne intrede in de wereld, door Dr. L. S. P. MEYBOOM, *V. D. M. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1850. *In* 12*mo*. 224 *bl.* *f* 1-80.

De Heer MEYBOOM geeft in dit bebagelijk uitgevoerd handboekje voldoende blijken van zijne bevoegdheid, om de raadsman en gids van anderen op den weg des levens te zijn. Hij wijst den jongen lieden aan, wat vrijheid, genot, eer, invloed en geluk, waarnaar ieder streeft, beteekenen, en leert hun, hoe de mensch door ontwikkeling des verstands, door 't verzamelen van kennis, door vorming van 't hart, door 't kiezen van goede beginselen, door 't oefenen zijner wilskracht met aanneming en bewaring van goede zeden, door omgang met God, met de menschen en zich-zelven, het grootsche doeleinde van zijn bestaan bereiken kan. Eenvoudig, bevattelijk en kernrijk is de voorstelling. De raadgever leert, hoe de mensch door eigen inspanning en kracht zich uit zich-zelven ontwikkelt. Van den Evangeliedienaar, die den CHRISTUS *consolator* voorop stelt, hadden wij verwacht, dat hij wat meer op den voorgrond zou plaatsen: »Zonder mij kunt gij niets doen", en het geestelijk leven uit zijnen geestelijken oorsprong had afgeleid: den geest van God, die het willen geeft en het volbrengen bewerkt.

De maandbode, op het gebied der Christelijke beschaving. —

De Kruistogten. Te Amsterdam, bij W. H. Kirberger. 1851. *In 12mo.* 212 *bl. f* --60; 25 *exempl. f* 12-:

Zietdaar een nieuwen bode, die zijn voet zet op den heiligen grond. Hij wil zijnen lezers geene novellen opdringen, noch hen overladen met zoogenaamde stichtelijke lektuur. Hij neemt zich voor, met vast beleid het gebied der Christelijke beschaving te betreden. Hij zal zijne blikken op de rijke domeinen der historie rond werpen. Hij zal zijne lezers, zonder een oogenblik rust te nemen, bekend maken met landen en volken, en hun de beeldtenissen leveren van belangrijke personen. Hij zal ook zijn blik laten gaan over de tooneelen der natuurlijke historie en natuurkunde, en, waar het te pas komt, ook voorwerpen van wetenschap en kunst in zijn valies opnemen.

Met welk een oog zal de bode zijne voorwerpen beschouwen? — met een stellig Christelijk. En wat wil hij? — godsdienstige en maatschappelijke beschaving bevorderen. Als hij aan die toezegging voldoet, is deze onderneming belangrijk. Men ziet overigens uit den titel, dat zij ook niet duur is: 212 bladzijden voor zestig cents; en men kan zich tot enkele deelen blijven bepalen.

Het eerste deeltje zal den koopers niet uit de hand vallen. Het bevat: de kruistogten, eenvoudig, populair en onderhoudend behandeld. Eerst worden de oorsprong der kruistogten opgespoord en de voorbereidende gebeurtenissen gadegeslagen; daarna wordt de geschiedenis van hunnen duur geleverd, en eindelijk in een algemeen overzigt de middelen opgegeven, door welke de geest der kruistogten in het leven werd gehouden; vervolgens wordt op de oorzaken van hun verval en op hunne gevolgen gewezen, en eindelijk naar de zedelijke waarde dier ondernemingen een onderzoek ingesteld.

Om den geest, in welken deze bode het land doortrekt, en het oog waarmede hij ziet, te doen uitkomen, weten wij niet beter te doen, dan het besluit van dit deeltje voor onze lezers over te nemen: »Door den Christen zullen de kruistogten zeker uit een godsdienstig — door

den wijsgeer uit een zedelijk — door den Staatsman uit een Staatkundig oogpunt worden beschouwd.... Wij zullen ons tot het eerste bepalen, dat dan ook verre weg het belangrijkste is. Hoe somber is het tafereel, dat zij ten dezen opzigte aanbieden? *Judea* en de stad *Jeruzalem*, eerwaardig om hunne oudheid en voor ons dierbaar en vereerenswaardig om hunne betrekking tot de geschiedenis onzer verlossing en den aanbiddelijken naam en de daden van Hem, door wiens leven en dood zij werd bewerkstelligd, *Judea* en *Jeruzalem* met al hunne belangwekkende tooneelen, werden niet alleen de voorwerpen van vereering, maar ook van bijgeloof en afgodische aanbidding. Het kruis, het verheven zinnebeeld van des Heeren zelfopöffering, van des zondaars verzoening met God en van algemeene verbroedering tusschen alle menschen, dat kruis gedragen als het onderscheidingsteeken van den krijgsman, en vóór hem op het slagveld wapperende, te midden van een verward gedruisch en kleederen druipende van bloed! Het harnas der geregtigheid, het schild des geloofs, de helm der heiligheid en het zwaard des Geestes, 't welk is het Woord Gods, ter zijde gelegd en vergeten, en verwisseld met de ijzeren borstplaat, de scherpe lans en de strijdbijl! Wraak en geen genade, de uitroeijing en niet de bekeering der ongeloovigen, dit de wapenkreet der Kerk, en deze kreet op de luidste en vermetelste wijze geuit door hem, die zich het Hoofd der Christenheid noemde; en door belijders van het Evangelie van vrede en zaligheid! Wij zien in de kruistogten, die valschelijk dezen naam dragen, uitgedost in het gewaad des oorlogs, slechts krijgshaftige gevoelens zich openbaren, en zich verheugen in oorlogzuchtige ondernemingen, en dat niet door eene sombere onbeduidende secte, maar door Christenen van alle natiën van de geheele wereld. In de kruistogten zien wij de leer der menschelijke verdienste door boete verkregen; bedevaart en oorlog tegen de Mahomedanen in de plaats gesteld van de Apostolische leer der regtvaardiging door het geloof; roemen in het hout des kruizes, in plaats van in de verzoenende en alvoldoende

offerande van den Gekruiste, en het ledige graf bezocht met aanbiddende vereering en waanzinnige geestdrift, terwijl de verrezen en ten hemel gevaren Heer alle ware heerschappij heeft verloren over de harten der aanbidders op de plaats zijner begrafenis. Nog eens, wij zien in de kruistogten den geest des Christendoms omgekeerd: den vorm der goddelijkheid zonder hare magt; bijgeloof in plaats van godsvrucht; zonde en losbandigheid in plaats van zelfverloochening en reinheid van zeden; gierigheid in plaats van weldadigheid; de hoogmoed van den krijgsman in plaats van de zachtheid en edelmoedigheid des Christens; bedrevenheid in den wapenhandel in plaats van de vastheid des geloofs; haat in plaats van liefde; verbittering in plaats van verdraagzaamheid en vergevingsgezindheid; wraakzucht, zich verlustigende in tooneelen van wreedheid en bloedvergieten, in plaats van barmhartigheid, die den toorn overwint.... Als onderwerp van geschiedenis zullen de kruistogten wel altijd met gevoelens van Romantische belangstelling worden beschouwd. Hiervan is misschien niet weinig toe te schrijven aan de nog steeds voortdurende hoogachting voor dat land, 't welk het tooneel hunner werkzaamheid was. *Jeruzalem*, »de stad des grooten Konings", zal nimmer hare aantrekkelijkheid verliezen. Eene nieuwe sympathie is andermaal ontwaakt. Genie en dichtkunst wenden andermaal hare schreden naar *Palestina*. Onderscheidene landen hebben hunne zonen derwaarts gezonden; maar zij zijn mannen van een verheven geest en eene heilige vermaardheid. Zij gehoorzamen niet aan de dolzinnige ingevingen van een dweepziek bijgeloof, maar aan de uitspraken der Christelijke liefde. Zij brengen het Evangelie van CHRISTUS naar gindsche oorden. Dit is de bedevaart vol van edele godsvrucht en teedere barmhartigheid, die geene wreedheid in vuur kan zetten, die geen bijgeloof kan benevelen. Dit is de ware kruistogt. De mannen, van welke wij spreken, zijn noch de roovers uit het leger, noch de dweepers uit het klooster. Geëerd door allen, die hen kennen, bekommeren zij zich niet om toejuiching of afkeuring. Zij hebben hun leven

arbeid en opöffering toegewijd. Het is de zendeling, dien wij met welgevallen naar het Heilige Land volgen. Op zijne werkzaamheid zullen onze blikken rusten. *Judea* staat op, als in de tijden van ouds; — het is herleefd. De Apostel wordt andermaal op zijnen bodem gezien, en het Koningrijk des Hemels wordt weder aan zijne kusten gepredikt."

Een woord over het bestaan van de wetgevende magt der Waterschappen, door Mr. R. J. M. DE GRAAFF, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Te Amsterdam, bij* de Erven Wed. F. G. onder de Linden. 1851. *In gr.* 8*vo. VIII en* 66 *bl. f* :-70.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft nog onlangs in de vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal erkend, dat de organieke wet op de Waterschappen, die een uitvloeisel zijn moet van de Grondwets-herziening van 1848, door hem onder de meest moeijelijke onderwerpen wordt gerangschikt. Elke bijdrage, om dit ingewikkeld stuk van wetgeving met meerdere juistheid te doen kennen en beoordeelen, moet dus welkom zijn. In die organieke wet op de Waterschappen, zal ook de door dezen Schrijver behandelde quaestie moeten worden beslist, en na beslissing, geregeld. Dit werkje van den Heer DE GRAAFF, onder de bescheiden benaming van »EEN WOORD over het bestaan van de wetgevende magt der Waterschappen", zal dus ook aan het goede doel, om de wetgeving op de Waterschappen op goede grondslagen te vestigen, dienstbaar zijn. Hij geeft een geschiedkundig overzigt van de wetgevende magt, dat is, de magt om Keuren en Reglementen te maken, vroeger door de Waterschappen-zelve, met onbetwist regt uitgeoefend; welke bevoegdheid de Schrijver vermeent, aan die Waterschappen-zelve ook nu regtens en grondwettig toe te behooren. Dit geschiedkundig overzigt is het eigenlijke werk; het beslaat het geheele Tweede Hoofdstuk, van bl. 15—66; terwijl het Eerste

Hoofdstuk, in 14 bladzijden, over de wetgevende magt der Waterschappen in het algemeen handelt, en eenige tegen het bestaan dier *autonomie* aangevoerde bedenkingen wederlegt: dit gedeelte is niet het meest volledige; het geheel echter is allezins lezenswaardig.

De Regtspraak van den Hoogen Raad, van 1 *October* 1838 *tot* 1 *September* 1850, *gebragt op de artikelen der Staats- en burgerlijke wetten, besluiten en verordeningen, alles met ophelderingen en geschiedkundige toelichtingen, verwijzingen, enz., door Mr.* D. LÉON, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden en Lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland. Tweede Deel. Tweede Aflevering (Burgerlijk Wetboek, Boek* 1 *en* 2)*: van bl.* 85 —312. *Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belinfante. 1851. *(Voor rekening des Schrijvers.) In gr.* 8vo.

De bekwame Schrijver gaat voort met het voltooijen der uitgave van zijnen belangrijken arbeid, waarvan wij de strekking, het hooge gewigt en de volledigheid reeds een en andermaal hebben aangewezen. Ook dit gedeelte van zijn werk beveelt zich daardoor aan; getuige menige uitvoerige aanteekening, b. v. op art. 625, waar ook de nieuwe Wet op de ontëigening ten algemeenen nutte in hare hoofdbeginselen verklaard wordt. Met genoegen merkten wij, op meerdere plaatsen, ook eene bescheiden beöordeeling der Jurisprudentie op: waar het zuivere regts-quaestiën geldt, is dat bijzonder nuttig.

De geachte Schrijver berigt, dat zijne aanteekening op het Derde en Vierde Boek van het Burgerlijke Wetboek binnen kort zal volgen.

Het is ons niet gebleken, dat de Heer LÉON reeds gebruik heeft gemaakt van de sedert eenige maanden te *Amsterdam* uitkomende »*Amsterdamsche regtspraak*", waarin vele vonnissen en ook enkele belangrijke vertoogen voorkomen: de nadere kennisneming daarvan, ook voor het te verwachten Bijvoegsel, zij hem daarom aanbevolen.

De Nederlandsche Regtsbedeeling in Burgerlijke zaken getoetst aan de beginsels en het wezen van goedkoopheid en eenvoudigheid, door Mr. E. G. VAN SENDEN, *Plaatsvervangend Kantonregter in het Kanton Zwolle, en Advokaat bij het Provinciaal Geregtshof in Overijssel. Eerste Stuk. De regtskundige bijstand. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1851. *In gr.* 8*vo.* 88 *bl.* *f* :-90.

Het is onmiskenbaar, dat in de laatste jaren de regtspraktijk zeer is afgenomen, en het aantal der gevoerde procedures tot een zoodanig gering cijfer verminderd is, als voorheen nimmer werd waargenomen. Vraagt men naar de oorzaken, velen zullen u in de eerste plaats de hooge kosten noemen, die een te voeren proces kan na zich slepen, en beweren, dat dáárin alleen de wortel van het kwaad moet gezocht worden. En voorzeker, wij zijn er verre af, die bewering tegen te spreken, en houden ons overtuigd, dat krachtdadig de hand aan het werk zal moeten geslagen worden, om een einde te maken aan eenen toestand van zaken, die ten slotte moet leiden tot geheele vernietiging en ondergang der regtsstudie en regtspraktijk, en niet minder strekt tot schade der Justiciabelen, die hun goed regt niet meer durven vervolgen, ten ware zij dood-arm of buitengewoon bemiddeld zijn.

De Schrijver dezer *brochure* heeft dit gevoeld, en zich voorgesteld de middelen aan de hand te geven, om tot meerdere goedkoopheid der Regtsbedeeling te geraken. Die middelen acht hij te zijn:

»1°. Een enkelvoudige en goedkoope regtskundige »bijstand.

»2°. Weinige uitgaven of verschotten tot het opzet»ten en vervolgen van het proces, en tot het ten uit»voer leggen der verkregen regterlijke uitspraken.

»3°. De aan de beslissing des regters onderworpene »zaken langs eenen korten en eenvoudigen weg in staat »van gewijzen te brengen, en de ten uitvoer legging der ver»kregene uitspraken op eene snelle en krachtige wijze »te verzekeren.” p. 9 en 10.

Het eerste punt, de regtskundige bijstand, wordt in dit stuk behandeld; de beide andere zullen het onderwerp van het tweede en derde stuk uitmaken.

Dien bijstand nu wil hij vereenvoudigd en goedkooper gemaakt hebben, niet door de afschaffing van het *ministerie* der procureurs, maar door de opheffing van derzelver *verpligte assumtie* in elke procedure. Hij wil daartoe aan partijen slechts de verpligting opleggen, enkelvoudigen bijstand in te roepen door het assuméren òf van een advocaat, òf van een procureur. (p. 19.) Hij gaat vervolgens na, welke de gevolgen van die opheffing zijn zullen, in betrekking tot de vereenvoudiging der procedures en hare meerdere goedkoopheid (p. 21—54); onderzoekt en toetst de bezwaren tegen zijn voorstel (p. 55—82), en betoogt ten slotte, dat de ingezetenen aan dergelijke vereenvoudiging oneindig meer behoefte hebben dan aan eene Regterlijke Organisatie, die slechts dienen moet om eenige gelden voor den schatkist te bezuinigen.

Wij vreezen, dat het plan van den Schrijver veel tegenstand zal ontmoeten. De quaestie over de afschaffing van het ministerie der procureurs heeft reeds tot veel en velerlei geschrijf aanleiding gegeven. Zonder het vóór of tegen hier te beöordeelen, zouden wij toch eene geheele afschaffing van het ministerie der procureurs verre verkiezen boven de door den Schrijver voorgestelde wijzigingen in de uitoefening hunner betrekking. Er zullen toch weinig menschen gevonden worden, die lust gevoelen om procureur te worden op de voorwaarde door den Schrijver gesteld; terwijl het daarenboven in den regel onmogelijk een fatsoenlijk middel van bestaan kan opleveren. 't Is waar, partijen hebben de vrijheid een procureur, bij uitsluiting van een advocaat, te assuméren; doch van die bevoegdheid zal weinig gebruik gemaakt worden. In de meeste gevallen toch, vermits de procureurs in den regel ongegradueerd zijn, zal men, en te regt, den advocaat verkiezen, en wat blijft dan aan de procureurs over? »Alles wat thans aan de procureurs is opgedragen, voor zoo ver de reeks dier verschillende

extra-processale verrigtingen; ligt buiten den geheelen omvang van het eigenlijk proces voeren, blijve uitsluitend aan de procureurs opgedragen", zegt de Schrijver op bl. 49; en wat hij daaronder verstaat, wordt op bl. 50 en 51 aangegeven. Die werkzaamheden zijn echter zoo maar slechts formulierwerk, en leveren zoo weinig voordeel op, dat er zeker niet velen zullen gevonden worden, die daaraan alleen hun leven en hunne vermogens willen toewijden. Neen, dan liever het ministerie der procureurs geheel opgeheven; 't geen voorzeker eene aanmerkelijke besparing van kosten voor de justiciabelen zou met zich brengen; en het door den Schrijver voorgestelde, moge dan als maatregel van overgang dienstbaar gemaakt worden aan den billijken wensch om het lot der tegenwoordige, ongegraduëerde procureurs te verzekeren.

De Schrijver houde ons deze opmerkingen tegen zijn zoo wèl geschreven werkje ten goede. Moge het tweede Stuk spoedig volgen. De tarieven, zegel-, registratie- en ook vooral griffie-regten leveren voorzeker het grootste bezwaar tegen eene goedkoope regtsbedeeling op. Moge eerlang dit geheele zoo belangrijke onderwerp, op goeden voet, *wettig* geregeld worden!

Over den beslissenden Eed, door Mr. P. F. A. KETELAAR, *Advocaat te Arnhem. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1850. *In gr. 8vo. VI en 58 bl. f* :-70.

Een door den Schrijver gevoerd regtsgeding voor de Regtbank te *Arnhem*, het Hof van *Gelderland* en den Hoogen Raad der *Nederlanden*, was de aanleiding tot deze *brochure*. Hij onderzoekt daarin de twee volgende vragen: »1°. Wat is de beslissende eed? Is deze eed »eene transactie, of is hij een bewijsmiddel?" en »2°. »Wat moet de beslissende eed, zoo hij wordt opge»dragen, inhouden? Moet deze het *eigenlijk* geschil der »partijen bevatten, of een *regtskundig* geschil?" Als bijlagen worden, ten slotte, de Arresten van het Hof van

Gelderland en van den Hoogen Raad in de bedoelde procedure, medegedeeld.

Wij stemmen met den Schrijver in, dat de eed, opgedragen zijnde, over het *geschil* tusschen partijen loopen moet, en dat de *in casu* opgelegde beslissende eed daarom juist niet *litis decisoir* was, omdat zij alleen betrof hetgeen tusschen partijen reeds *in confesso* was, en niet datgene waarover werkelijk *geschil* bestond. Omtrent het eerste punt echter, dat de beslissende eed eene *transactie* zijn zoude, moeten wij van den Schrijver in gevoelen verschillen. Niet alleen toch, dat in Art. 1902 B. W. de eed bepaaldelijk wordt opgenoemd als *bewijsmiddel*, waardoor een iegelijk, die beweert eenig regt te hebben, of zich op eenig feit tot staving van zijn regt, of tot tegenspraak van eens anders regt beroept, het bestaan van dat regt of feit moet bewijzen; maar vooral het wezen van eene dading, de definitie daarvan in ons Wetboek voorkomende, verzet zich o. a. tegen dergelijke opvatting. Wat toch is eene dading? Art. 1888 B. W. zegt: »Dading is eene overeenkomst, waarbij partijen, tegen overgave, belofte of terughouding eener *zaak*, een aanhangig geding ten einde brengen, of een te voeren geding voorkomen." Een *essentiëel* vereischte is dus, dat er eene *zaak* worde overgegeven, beloofd of teruggehouden. Iets dergelijks nu vindt bij den beslissenden eed geen plaats. Wel zegt de Schrijver op pag. 4, dat het terugnemen eener *bewering* hetzelfde is als het laten varen of *terughouden* eener *zaak;* maar deze interpretatie is al te vrijgevig. Wat verstaat de *Nederl.* Wet onder *zaken?* Art. 555 B. W. leert het ons: »De Wet verstaat door *zaken* alle goederen en regten, welke het voorwerp van eigendom zijn kunnen." Hieronder zal nu wel het laten varen eener bewering (een bloot *factum*) niet kunnen gerangschikt worden; evenmin als de aflegging van den beslissenden eed in het algemeen, als zijnde insgelijks een *factum* hetwelk geen voorwerp van eigendom zijn kan. Men zou ook nog het 2e lid van Art. 1888 tegen het gevoelen van den Schrijver kunnen aanvoeren, waar gevorderd wordt,

dat de dading bij *geschrifte* zij aangegaan. De Schrijver tracht deze zwarigheid op te lossen door de opmerking (p. 5), dat ook de eed bij geschrifte wordt aangegaan, omdat bij Regtbanken en Hoven de opdragt van den eed en deszelfs aanneming bij conclusie geschiedt; maar wij moeten daartegen opmerken, dat de *dading* niet in de opdragt en aanneming, maar in de *eeds-prestatie zelve* (als waardoor eerst het geschil eindigt) gelegen is, en die toch altijd mondeling geschiedt; terwijl de zwarigheid nog grooter wordt ten aanzien van de regtspleging bij het Kantongeregt, en de meening van den Schrijver, dat die regtspleging ook meer exceptioneel is te noemen, bitter weinig afdoet om haar voldoende op te lossen.

De Schrijver beroept zich verder op het *Romeinsche* regt tot staving zijner meening. Er bestaat echter, wat den aard en het wezen eener *dading* betreft, dit verschil tusschen het *Romeinsche* en het *Nederlandsche* regt, dat bij het eerste niet bepaald de overgave, belofte of terughouding eener *zaak* in den eigenlijken zin des woords gevorderd werd, maar de praestatie van eenig *factum* voldoende was; de *transactie* mogt slechts niet geheel *gratuita* zijn. Volgens de beginselen dus van het *Romeinsche* regt, kon de beslissende eed te regt eene *species transactionis* genoemd worden (l. 2, *ff de Jure jurando*), terwijl die daarenboven meestal niet schriftelijk, maar bij uitdrukkelijke ondervraging en beantwoording (*verborum stipulatione*) werd aangegaan. Zoo laat het zich ook verklaren, dat, volgens het *Fransche* regt en de *Fransche* Schrijvers door den Schrijver aangehaald, de beslissende eed eene transactie genoemd wordt, omdat het *requisitum* in ons Art. vereischt, in Art. 2044 C. N. in het geheel niet gevonden wordt, als waar geleerd wordt dat transactie is: »*un contrat par lequel les parties terminent une contestation née, ou préviennent une contestation à naitre.*"

De Schrijver zegt op pag. 25 tegen hen, die meenen, dat de beslissende eed een bewijsmiddel is, »dat het niet genoeg is, dat men zich beroept alleenlijk op de letter van een enkel Artikel der Wet, zonder nog dat Artikel

in zijn geheel te lezen, en zonder zoo vele andere wetsbepalingen in te zien, en zonder te vragen, wat de wetenschap zegt." — Wij geven dit gaarne toe; wij nemen zelfs aan, dat tegen de opvatting van den eed als bewijsmiddel, groote bezwaren bestaan. Maar wij zeggen hem van onze zijde: noem den eed geene transactie, wanneer zich de letter en de geest der Wet, het wezen en de aard der zaak daartegen verklaren. Overigens zal, gelijk op zoo vele punten, ook hier wel verschil blijven bestaan. Mogen er maar vele zulke wakkere strijders gevonden worden, als de Schrijver dezer *brochure* getoond heeft te zijn! B.

Bronnen van Volkswelvaart. Voorlezing gehouden in de Vergadering der Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart, op den 14 *December* 1849, *door* J. ZEEHUIZEN, *Lid der Staten van Overijssel. Met Portret en Kaart. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1850. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl. f* 1-90.

Behalve de eigenlijke voorlezing (48 bl.), bevat dit werkje vele belangrijke bijvoegselen en aanteekeningen (96 bl.). Dat de Verhandeling niet voor *Overijssel* alleen, maar voor ieder de lezing zeer waardig is, moge uit de korte inhoudsopgave blijken, die wij ter aanbeveling hier laten volgen. De Schrijver ontwikkelt in de eerste plaats de oorzaken van den tegenwoordigen, treurigen maatschappelijken toestand in het algemeen, en de oorzaken, welke meer bepaald *Overijssel* betreffen; waarop terstond de middelen worden aangewezen, welke die provincie ruimschoots bevat om welvaart te doen herleven, als: de uitkomsten die zullen verkregen worden van het Kanaal de *Dedemsvaart;* — van de Markenverdeelingen; — en van den verkoop der Domaniale en Gemeentegronden. Vervolgens noemt de Schrijver de middelen op, die kunnen worden aangewend, om met de reeds bestaande vereenigd, de verloren welvaart te doen herleven. Deze bestaan z. i. hoofdzakelijk: in het aan-

moedigen en ondersteunen van handel en industrie, en in het terugzoeken van den transito-handel; — terwijl hij eindelijk aandringt, dat men den landbouw in staat stelle om de cultuur van woeste gronden op gemakkelijker en minder kostbaren voet aan te vangen en voort te zetten.

Dusver de voorlezing-zelve. In de daarop volgende bijlagen geeft de Schrijver een beknopt overzigt van het onrustwekkend toenemen der armoede; — een geschiedkundig overzigt van de rivieren in *Overijssel*, ten bewijze, dat haar verwaarloosde toestand veel heeft bijgedragen tot den achteruitgang van velerlei bedrijven, en tot de verplaatsing van den transito-handel; terwijl zij bij doelmatige verbetering in staat zijn, om mede te werken, ten einde verloren welvaart weder te vinden; — een overzigt van het Kanaal de *Dedemsvaart;* — eindelijk een overzigt van den tegenwoordigen toestand van *Hanover* en *West-Duitschland*, voornamelijk met betrekking tot de scheepvaart, den eigenen en transito-handel, de industrie en den landbouw in die rijken met *Nederland.*

Uit deze korte inhouds-opgave kan men de belangrijkheid opmaken van hetgeen in dit werkje geleverd wordt.

Eene uitvoerige kaart van *Overijssel* met aanwijzing van de geprojecteerde kanalen, mede in *Drenthe* en *Hanover*, benevens het portret van (nu wijlen) den grooten stichter der *Dedemsvaart:* Mr. WILLEM JAN Baron VAN DEDEM TOT DE ROLLECATE, versieren dit werkje, dat wij in veler handen wenschen.

De Grondwet, omschreven (inzonderheid voor niet regtsgeleerden) door Mr. M. NEUSTAETTER, *Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Kraay. 1850. *In gr. 8vo. XXI en 142 bl. f* 1-75.

Tot bevordering van den openbaren geest (*public spirit*), strekt inzonderheid de juiste kennis van de grondwettelijke bepalingen, waaronder wij leven. Uit die kennis toch wordt een helder besef geboren van de regten en

verpligtingen van den Staatsburger. De Heer NEUSTAETTER heeft dus eene goede dienst bewezen aan de *Nederlandsche* Staatsburgers met zijne eenvoudige, in populairen trant en zonder praal van geleerdheid bewerkte verklaring en omschrijving der bepalingen van onze Grondwet. Hij behandelt, zoo als hij in 't voorberigt, bl. VIII, zegt, de Grondwet, zoo als zij is; zonder daarom als haar lofredenaar of beoordeelaar op te treden. Te regt voegt hij er nogtans bij: »Geen oogenblik echter mag worden vergeten, dat de Grondwet, zoo als zij is, ons regeert, dat wij haar gehoorzaamheid verschuldigd zijn, en tot hare stipte opvolging en getrouwe naleving ons reeds door het verblijf in den Staat stilzwijgend verpligten."

Tot proeve van de behandeling willen wij enkele stalen mededeelen: zij zullen te gelijk, naar wij vertouwen, tot aanbeveling strekken van dit regt nuttige en doelmatige werk; hetwelk zich bovendien, door een naauwkeurig overzigt van de korte geschiedenis der Grondwetsherziening, voor het gebruik gunstig aanbeveelt.

Op Art. 10 luidt de eerste aanteekening: »*Vereeniging en vergadering* zijn der menschelijke natuur ingeschapen, de hefboom der civilisatie, het magtige middel tot ontwikkeling en vooruitgang. Zonder haar ware de mensch nimmer in staat geweest die ontzaggelijke hoogte te bereiken, waarop wij hem thans reeds mogen aanschouwen. Zonder haar ware de baan van vooruitgang voor hem gesloten. Alleen, hulpeloos, wordt de mensch meester der aarde door vereeniging. — Zoo kan ook vereeniging en vergadering in het Staatkundige een treffend middel worden, om door wisseling van denkbeelden, helder inzigt en oordeel te scheppen, te kweeken en te verspreiden."

Op Art. 53: »De Koning is onschendbaar: de Ministers zijn verantwoordelijk", is aangeteekend: »Dit artikel bevat den grondregel van het Constitutionele stelsel: De onschendbaarheid des Konings en de verantwoordelijkheid der Ministers. Deze dient tot waarborg voor de naleving der wetten van de zijde der kroon, zoodat het

gezag der Wet blijft bestaan. De onschendbaarheid plaatst het Hoofd van den Staat op dat onzijdig terrein, waar de Vorst als middenpunt, eenheid van het Constitutionele Rijk, zijn natuurlijk standpunt heeft. De verantwoordelijkheid rust op en hangt zamen met de bepaling der laatste alinea van Art. 73 (zie ald.)." En aldaar, Art. 73, waar van de mede-onderteekening der Koninklijke Besluiten en beschikkingen door een der Ministers sprake is, lezen wij in de aanteekening: »Deze onderteekening doet van de medewerking blijken en hierop rust de verantwoordelijkheid der Ministers. Zij zijn dus verantwoordelijk voor *eigen* daden. — Zonder deze mede-onderteekening (contrasignéren) zijn de besluiten en beschikkingen niet uitvoerbaar. Men heeft dit ten overvloede — want het is een wezenlijk beginsel van Constitutioneel Staatsregt — nog bij de beraadslagingen uitdrukkelijk gezegd."

Bij de bepaling van Art. 195; dat het armbestuur door de Wet geregeld wordt, lezen wij, o. a.: *geregeld.* Vooreerst om ook hier gelijkheid en billijkheid in te voeren door het lot dier behoeftigen, welke door bijzondere inrigtingen niet of niet genoegzaam bedeeld worden, zoo veel mogelijk te verzachten. 2°. Toezigt op bijzondere instellingen, niet om der bijzondere weldadigheid eenige rigting voor te schrijven, maar integendeel als waarborg, dat de wil der gevers worde uitgevoerd, een waarborg die niet dan heilzaam kan werken."

Dit weinige zij tot aanbeveling van het door nette druk en uitgave tevens uitmuntende werk, voldoende.

Over plaatselijke belasting, eene Staathuishoudkundige proeve door Mr. W. R. BOER *en Jhr.* E. W. J. SIX TOT OTTERBEECK. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1850. *In gr. 8vo.* 60 *bl. f* :-60.

Dit boekje draagt de dagteekening van 15 November 1850. Het is een vlugschrift geweest: dat getuigt ook

menige overhaasting in den stijl en den druk (*), en menig min doordacht, straks weder verlaten of betwijfeld voorstel van wijziging in het belastingstelsel.

En toch heeft dit boekje eene blijvende waarde: niet om de statistieke opgaven omtrent den toestand onzer plaatselijke belastingen; want de Schrijvers erkennen, dat die hoogst onvolledig zijn; en men vindt in de tabellen, die na uitgave van dit boekje bij de verdere raadpleging over de Gemeente-wet in de Staten-Generaal zijn medegedeeld, ettelijke meer deugdelijke opgaven. De blijvende waarde van dit boekje bestaat evenmin in de aanmerkingen door de Schrijvers gemaakt op dat gedeelte van de ontworpen Gemeente-wet, 't welk over plaatselijke belastingen handelde; want deels zijn die aanmerkingen door den Heer DE BRUYN KOPS en anderen reeds wederlegd, deels door wijziging van het ontwerp grootelijks vervallen.

Dit boekje verdient echter blijvende belangstelling op te wekken, om de vermelding van hetgeen in andere landen, bepaaldelijk in *Frankrijk* en *België*, voorgesteld en beproefd is, om het stelsel der plaatselijke belastingen te verbeteren.

Tot dus verre schijnt het evenwel nog niet gelukt te zijn, een volmaakt en algemeen werkend middel uit te denken, om in de bezwaren, die bij een stelsel van Indirecte plaatselijke Belasting gevoeld worden, behoorlijk te voorzien. Onder deze omstandigheden acht Ref. het een groot geluk, dat bij de aangenomen Gemeente-wet eenige goede beginselen zijn vastgesteld, en voorts de aandacht der Gemeente-besturen uit nooddwang op deze aangelegenheid is gevestigd. Het is bekend, dat, op ettelijke plaatsen, de afschaffing van de Indirecte Belasting op de eerste levensbehoeften reeds een gelukkig gevolg van de wettelijke maatregelen geweest is. Deels door

(*) B. v. bl. 1, reg. 4 v. o. *dien*, lees: *die*; bl. 8, reg. 14, dele verb. *dus*; bl. 13 MONTAIGNE, l. MONTAGNE (MONTAIGNE was een geheel ander man.); bl. 21, reg. 6, 7 v. o., *worden betaald*, l. *betalen*; bl. 22, r. 8, *zekeren*, l. *zekere*; bl. 24, reg. 16, *werd bevolen*, l. *kon worden bevolen*; bl. 35 *concentbilletten*, l. *consentbilletten* enz.

bezuiniging, deels door opcenten op de Directe Rijks-belasting, deels door hoofdelijke omslagen op billijken voet, volgens zekere grondslagen daar te stellen, schijnt vrij algemeen aan de wettelijke vereischten te kunnen worden voldaan.

In het voorbijgaan teekenen wij een protest aan, tegen hetgeen op bl. 50 te lezen staat, dat men de hoop zou mogen voeden, »dat de overtuiging meer veld zal winnen, dat de armenbedeeling aan kerkelijke en bijzondere liefdadigheid moet worden overgelaten.” Ref. meent daaromtrent mede gerustelijk naar het jongst uitgekomen werkje van den Heer DE BRUYN KOPS (*) te mogen verwijzen.

Overigens is de zaak van de plaatselijke belastingen nog genoeg aan de orde van den dag, om dit geschrift aan de aandacht der belanghebbenden of belangstellenden te blijven aanbevelen.

(*) *Over het beginsel der armverzorging door den Staat.* 1852. Te *Leyden* en *Amsterdam*, bij J. H. GEBHARD EN C°.

Handboekje der Staathuishoudkunde, getrokken uit de geschriften van JEREMIAS BENTHAM, *door* ET. DUMONT. *Naar het Fransch. Met korte aanteekeningen van Mr.* B. W. A. S. SLOET TOT OLDHUIS. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1851. *In kl.* 8*vo.* 127 *bl.* *f* :-90.

Voor den zeer geringen prijs van 90 cents zal menig beminnaar der Staatshuishoudkunde, of menig vriend of bewonderaar van BENTHAM of van den Heer SLOET, zich gaarne dit boekje aanschaffen, hetwelk, ofschoon geen volledig Handboek der Wetenschap zijnde, toch altijd eene betrekkelijke waarde heeft. Men leze wat de Heer SLOET op bl. 113 er zelf van zegt: »Men moet hier... geene geleidelijke ontwikkeling van de Staathuishoudkundige beginselen verwachten; de zoogenaamde methode is aan de *Engelsche* Schrijvers over dit vak minder eigen; hij doet slechts grepen in de wetenschap, maar het zijn de grepen van de meesterhand. Wij weten niet uit welken

leeftijd dit geschrift is (*); maar wij gissen, dat het handschrift opgesteld is in een tijd, toen de wetenschappelijke beoefening van de Staathuishoudkunde nog niet zoo ver gevorderd was, als op het eind zijns levens; of is het, dat groote genieën wel eens schijnbare kleinigheden voorbijzien, die dikwijls een bron van groote dwalingen kunnen worden, dat wij het een en ander in dit geschrift aantroffen, dat wij minder wetenschappelijk bevonden. Om dat te doen opmerken, en tevens om met enkele feiten de groote oeconomische waarheden, in dit geschrift vervat, op te helderen, voldoen wij aan het verzoek des uitgevers om hetzelve met eenige aanteekeningen te voorzien."

Het boekje-zelve, 110 bladzijden groot, leest overigens alleraangenaamst; men ziet overal den ouden, denkenden en toch practischen *Engelschman* doorstralen; het is in populairen trant geschreven; het vordert geene inspanning, en effleureert eenige onderwerpen, meer dan het bedoelt ze te behandelen. Zoo zal men b. v. verbaasd staan, wanneer men over het nut en het schadelijke der broodzetting slechts deze woorden, maar waarin toch een diepen zin ligt, vindt: »De prijsstelling van het brood is alleen eene zaak van policie, die slechts goede gevolgen heeft, wanneer men dien naar den vrijen prijs der granen laat verschillen." bl. 40. — Klugtig is BENTHAM's redenering over het huwelijk, bl. 49; maar in degelijkheid valt er wel wat op af te dingen.

De aanteekeningen van den Heer SLOET, van bl. 111—125, verhoogen de waarde van dit werkje. Hij neemt hier ook de gelegenheid waar, om aan zijne bekende bezwaren tegen het *Oost-Indisch* kultuur-stelsel en de be-

(*) De titel zegt immers, dat het geen afzonderlijk geschrift is maar uit verschillende werken van BENTHAM zamengetrokken! Vandaar juist de schijnbare onvolledigheid; misschien zou er voor een *Nederlandsch* oorspronkelijk Verzamelaar uit BENTHAM's geschriften nog wel meer te trekken zijn, dan in dit Handboekje is opgenomen. Bij uittreksels, hangt ook veel af van den smaak van den Verzamelaar-zelven; doch over den Heer ET. DUMONT bewaart de Heer SLOET het stilzwijgen. *Ref.*

handeling der *Javanen* lucht te geven; om tegen het houden van Gezantschappen aan vreemde Hoven te ijveren; om op de gebreken van de Wetgeving op de Octrooijen voor uitvinding te wijzen; om de kapitalisten aan te sporen eene buitenplaats in *de hooge Veluwe* of in eene pittoresque streek van *Overijssel* aan te leggen, enz.

De vertaling uit het *Fransch* is doorgaans goed: er zijn echter enkele onduidelijkheden, als b. v. bl. 6: »De mensch, wien zich eenigerlei wijze laat bezigen om den rijkdom te vermeerderen", in plaats van: »De mensch die op eenigerlei wijze den rijkdom wil vermeerderen" enz.

De Fransche Omwenteling. Een geschiedkundig tafereel; door THOMAS CARLYLE. *Naar het Engelsch en Hoogduitsch door* F. F. W. KOCH, *Theol. Cand. Met eene voorrede van* O. G. HELDRING. *In III Deelen. Te Maarssen, bij* C. van Nederhasselt, Jr. *In gr.* 8*vo. Eerste Deel, 2de en 3de Aflev. van bl.* 80 *tot* 312; *IIde Deel in* 2 *Aflev.*, 325 *bl.; IIIde Deel in* 3 *Aflev.*, 318 *bl. f* 1-: *de Aflev.*

Dit in 1849 aangevangen, en eerst zeer onlangs voltooid werk, kan nu in zijn geheel overzien en beoordeeld worden. Uit het *Naschrift van den Vertaler* blijkt, dat ook hij van oordeel is, dat men met de geschiedenis die behandeld wordt, zeer vertrouwd moet zijn, om CARLYLE goed te verstaan. Dit wordt met de volgende woorden gezegd, die wij ons verpligt achten vooraf te laten gaan: »Toen ik in 1849 de taak aanvaard had, om CARLYLE's werk voor *Nederlandsche* lezers te vertolken, bleek het den Uitgever al ras, dat het werk, zoo als het *nu* is, voor het groote publiek minder toegankelijk zoude zijn; weshalve het zijne uitdrukkelijke begeerte was, dat sommige voor den minder ervaren geschiedkenner duistere plaatsen door aanteekeningen opgehelderd zouden worden. Hoezeer ik mij ook tegen een verlangen verzette, welks vervulling mij bij den deskundigen niet dan een medelijdenden glimlach, bij hem die er behoefte aan had, slechts het verwijt van karigheid zou hebben berokkend, mogt

liet mij echter niet dan te laat gelukken, den Uitgever in mijne overtuiging van het ongepaste van dergelijke ophelderingen te doen deelen. De lezer gelieve dus de reeds geplaatste cijfers als niet aanwezig, en mijne pogingen, om het eigenaardige van CARLYLE's stijl zoo getrouw mogelijk terug te geven, met die toegeeflijkheid te beschouwen, waaraan zij zoo zeer behoefte hebben." — Wij ontveinzen het niet, dat wij bij het lezen van dat naschrift eene bittere teleurstelling ondervonden; wij hadden wel geene *verklarende* aanteekeningen van *duistere* plaatsen verwacht; maar wij hadden ons gevleid, dat men sommige zelfs nu nog zeer betwistbare of nog niet geheel aan het licht gebragte omstandigheden zoude hebben gestaafd of toegelicht, met hetgeen uit oorspronkelijke gedenkstukken of uit de schriften van uiteenloopende Schrijvers over dat tijdvak kon worden medegedeeld. Echter zijn wij 't met den verdienstelijken Vertaler daarin eens, dat men tot *verklaring* van het onderwerpelijk geschrift een geschiedverhaal van de voornaamste gebeurtenissen van dat tijdvak zou moeten leveren, even breedvoerig misschien als THIERS of CAPEFIGUE of MIGNET dat geleverd hebben. De Schrijver deelt toch geene andere denkbeelden mede, dan over daadzaken, die hij onderstelt dat den lezer bekend zijn; voor hem, die met het in *Frankrijk* en *Europa* op het laatst der vorige eeuw gebeurde, niet grootendeels bekend is, zal dit werk een wonderboek zijn, want hij zal er niet veel van begrijpen, en als hem de sleutel er van niet gegeven wordt, zal 't hem evenmin doenlijk zijn den gang der denkbeelden te volgen, als derzelver juistheid en gepastheid te beoordeelen.

Toen wij in N°. XII der *Vaderl. Letteroefeningen* voor October 1849 verslag deden van de eerste aflevering van dit werk, hebben wij, zoo als nu blijkt, niet misgetast: over den stijl en de wijze van behandeling van het onderwerp behoeven wij dus verder niets te zeggen. Wij willen thans liever trachten een beknopt overzigt van het werk te geven; te meer omdat, naar het ons toeschijnt, zulk een werk voor geene afzonderlijke beschou-

wingen vatbaar is, wijl alles in elkander grijpt. — In het Eerste Deel worden de daadzaken, die tot de omwenteling van 1789 hebben geleid, en door de inname der *Bastille* gevolgd werden, op des Schrijvers eigenaardige wijze, doch vrij geleidelijk behandeld. Hij verplaatst den lezer bij het ziek- en sterfbed van LODEWIJK XV, en bij diens geldelooze door verkwisting en weelde over en over met schulden bezwaarde nalatenschap, tot wier aanvaarding de goedhartige maar besluitelooze, voor zijne taak niet berekende LODEWIJK XVI geroepen werd; en schetst in krachtige vertoogen de handelingen van het Parlement, der Ministers en des Konings, de bijeenroeping der Staten-Generaal, met den lang miskenden derden Stand, die welhaast, door de omstandigheden geholpen, zich gelden deed, en de ziel werd van het verarmde, wanhopende, door den overmoedigen adel verachte en verguisde, en door eene verbasterde geestelijkheid verdrukte en uitgemergelde volk; welks gewapende opstand eindelijk de steeds nader en nader gekomen omwenteling deed stand grijpen en bevestigde. Met die gebeurtenis ontstond er een omkeer van begrippen, van regten, van zaken, die zich welhaast over alle volken van *Europa* uitstrekte, en, waar de geweldige stroom niet geleid maar afgedamd werd, tot schrikkelijke uitspattingen dreef — maar die ook veel voortreffelijks deed ontstaan; zoodat de vloed van denkbeelden, die, in zijne worsteling tegen de hinderpalen, eerst alles omverwierp en vernielde, na het graven zijner bedding ook krachtvol zijne golven voortwentelde, en verlichting en gematigde vrijheid en welvaart voor alle standen der zamenleving met zich bragt.

In het Tweede Deel wordt het *Fransche* wereldtooneel geopend met het beruchte piekenfeest, het feest der verbroedering, de bezweering der nieuwe Constitutie, die haren naam aan dit boekdeel heeft gegeven. Verblindende en roerende plegtigheden, maar die niets hebben nagelaten dan treurige herinneringen aan gehuichelde gevoelens en beloften en eeden, die men reeds vooraf besloten had niet na te komen! Was het niet een gevolg

daarvan, dat men niet begreep of niet wilde begrijpen, dat het stelsel van dwingelandij versleten was; dat met het aangematigde regt, van zijn ouden mantel van heiligheid ontdaan, nog wel te dreigen was, maar niet meer te overwinnen; dat de verguizing van den derden stand, door Adel en Geestelijkheid moest ophouden, wijl alles zijn uiterste grens had bereikt. Zóó werd datgene 't welk heilzaam had kunnen werken, indien 't van opregtheid en zuivere bedoelingen ware uitgegaan, integendeel de bron der opgevolgde ontzettende gebeurtenissen, welke door geen MIRABEAU of BARNAVE bezworen; door geen BOUILLI belet; door geene ridderlijke maar aan een bepaald persoon verbonden trouw onschadelijk gemaakt konden worden. Daarvan getuigen de woelingen te *Nancy*, de geheime raadplegingen op de *Tuilleriën*, de verongelukte reis naar *Varennes*, en de zoo smadelijke terugvoering des gevlugten Konings naar zijn paleis, waar nu voor hem geene vrijheid meer te vinden was, en dat hij weldra voor de gevangenis in den Tempel moest verruilen. Wie hier melding vindt gemaakt van den optogt der volksmenigte, waarbij de schaduwkoning LODEWIJK XVI, in dat paleis zijner voorzaten, gedekt met de teekenen des oproers, drie uren lang het scheldend en dreigend gepeupel hem voorbij moest zien trekken, roept zich de dramatische beschrijving diens gruwels van den dichterlijken Staatkundige DE LAMARTINE in zijne *Girondins* voor den geest, en vult er het verhaal mede aan, door CARLYLE met groote maar scherpe trekken daarvan gegeven. Intusschen hebben de Girondijnen, en het Ministerie ROLAND zich beroemd gemaakt. De mannen van talent en welsprekendheid, gematigd bij hoogen ernst in het behandelen der Staatsaangelegenheden, aangenaam en gekuischt in het gezellig verkeer zullen zij niet alles vermogen: het bedreigde Koningschap redden; de onverjaarbare regten der Natie bevestigen; de oproeren dempen; de welvaart doen terugkeeren; de *émigratie* naar *Coblentz* onschadelijk maken, en BRUNSWIJK met zijne steeds dreigende benden bedwingen?! — Helaas, de magt ontbreekt hun tegenover het geweld; de zes

honderd door BARBAROUX opöntbodene *Marseillers* kwamen op den 10 Augustus 1792, bij de sloping der Monarchie, in het bloed der trouwhartige *Zwitsers*, den val dier waarlijk groote mannen voorbereiden.

In het Derde Deel vindt men, hoewel mede slechts in vlugtige trekken, de laatste bedrijven van het groote treurspel herdacht, met al zijn jammer en rouw, met al zijne gruwelen. De moordtooneelen, tot opruiming van overvolle gevangenissen, van welke ieder de verantwoordelijkheid van zich afwerpt, en die plaats hebben onder het oog, immers ten aanhoore van het gevangen Koninklijk geslacht; het vormelijk beraadslagen voor het te houden regtsgeding over den gevallen Koning, dien de Girondijnen het leven niet konden redden; dat treffend regtsgeding-zelf, waar de ongelukkige LODEWIJK XVI zich moet laten verdedigen voor de vierschaar des volks, dat met ongeduld het »schuldig" verbeidt, en over het tijdverlies mort, en reikhalst dat het lot des edelen Monarchs beslist, en zijn hoofd voor het mes der guillotine gevallen zal zijn: — dat alles vertoont zich als het voorspel van nog gruwzamer daden! De krijgskundige bekwaamheden van DUMOURIEZ leveren eenige verpoozing op; maar de honger en het geldgebrek; de halstarrige dweepende Staatkunde van het Jacobinismus, dat zelfs de Nationale Conventie, na de oplossing der Wetgevende Vergadering, beheerscht; de slagting der Girondijnen, en het ombrengen door beulshanden van MARIE ANTOINETTE, doen die wapenfeiten schier voorbijzien. Wat al verfoeijelijke kabalen, wat al berekende wreedheden om den triomf van dat naakte Jacobinismus, zoo mogelijk te verzekeren! En, helaas! het spaart jeugd noch deugd, schoonheid noch talenten; rigt zich een triomfzuil op in bloed, en schrijft alles de wet voor, met verguizing van alle godsdienstig en zedelijk gevoel: — het bloedgerigt is immer werkzaam, de moordwagens voeren immer nieuwe slagtoffers naar de guillotine; en DANTON, de MIRABEAU der lagere volksklasse, en zijne medestanders; ook de om hare schoonheid en begaafdheden beroemde Madame ROLAND, wier geest en hart van bloed afkeerig waren,

vallen zoo wel onder het mes van SAMPSON, als later ROBESPIERRE en DE SAINT-JUST. Wie der lezers bewondert niet met huivering de vastbeslotene CHARLOTTE CORDAY, als zij den afschuwelijken MARAT nedervelt, en vraagt niet met smart: zal er dan geen einde aan dien toestand komen? Maar wie herkent ook niet in al de ramp en rouw over *Frankrijk* uitgestort, de bezolding der zonden van Vorst en Volk, wier maat reeds sedert eene reeks van jaren ten boorde toe was gevuld? Met de oplossing der Nationale Conventie en het kanonvuur van den jeugdigen NAPOLEON BUONAPARTE, in de straten van *Parijs*, bij eene vernieuwde poging tot herstel van het Jacobinismus, eindigt CARLYLE zijne beschouwing.

Het is iets vreemds, zoodanig eene beschouwing te lezen in des Schrijvers eigenaardigen, krachtigen stijl, door satirieke wendingen dikwerf scherp, maar soms ook duister, en omtrent zijne ware meening in twijfel latende. Men vindt hier overigens diepe blikken in het hart der voornaamste personen geworpen; een gemoedelijk onderzoek naar de oorzaken der zedelijke verdorvenheid van eenigen, der beginselloosheid van anderen, en van het volslagen gebrek aan godsdienstzin, waaraan toch later eene behoefte gevoeld wordt, die door geene vereering van de rede kan bevredigd worden.

Wij herhalen 't geen wij reeds vroeger hebben te kennen gegeven. Het werk van CARLYLE biedt een leerrijk overzigt aan van de voornaamste gebeurtenissen van dat altijd merkwaardig tijdperk, en het ware te wenschen, dat het ook in het *Fransch* wierde vertaald, en vooral in *Frankrijk* in veler handen kwame. Dáár vooral zou het menigeen nuttig kunnen zijn, bij het immer voortsmeulen van hartstogten, die omwenteling op omwenteling voortbrengen; waardoor ten laatste geheel *Europa* andermaal in vuur en vlammen kan worden gezet.

M. Dec. 1851. M. V.

Reis door den Indischen Archipel, in het belang der Evangelische Zending, door L. J. VAN RHIJN, *Afgevaardigde*

van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Met Platen en Kaarten. Uitgegeven ten voordeele van dat Genootschap. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen, *Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.* 1851. *In gr.* 8*vo. XX en* 655 *bl., de Bijlagen* 28 *bl. f* 7-:

(*Vervolg van bl.* 196, *in den Jaarg. van* 1850.)

Na lang oponthoud is eindelijk het reisverhaal van den voormaligen Inspekteur onzer Zendingsposten in den *Oostindischen Archipel* gelukkig voltooid. Ons verslag weder opvattende, vinden wij hem aan boord van een oorlogsschoener-brik, en beklagen hem op den vervelenden togt naar *Menado*, in het gezelschap van eenen niet aangenamen Kommandant. Doch gelijk zijn onderhoud ons onder het lezen niet verveeld heeft, zal ook, hopen wij, zijn verblijf op dien bodem niet vruchteloos zijn geweest. Moge hij den ruwen doch goedwilligen zeeman zijn onbedacht dagelijksch »gebed om verdoemenis" voor goed afgeleerd en, daarentegen, de »bede om behoudenis" in het hart gegrift hebben! Van rhijn besteed zijn tijd aan boord met ons de zeden en gebruiken der *Alfaeren* te schetsen, en een geschiedkundig overzigt te geven van den vroegeren staat der zending op *Menado*.

Met innig genoegen zal men het wedervaren en het gedrag van van rhijn in de *Menehasse* van *Menado* vernemen. Wij verblijden ons, dat zijn verblijf aldaar zegenvolle vruchten gedragen heeft. Wel is er veel, dat ons beschaamt, als wij van hem hooren, hoe het zedeloos gedrag der *Europesche* Christenen de uitbreiding van het Christendom belemmert. Dat is eene droevige bevestiging van het somber woord, door een onzer Vertegenwoordigers in de Tweede Kamer uitgesproken: »Dat wij eerst ons-zelven bekeerden!" — Waarom het niet beproefd? Maar dat dit nagelaten wordt, geeft ons nog het regt niet, en evenmin geeft Staatkundig belang ons het regt, om de verkondiging van de boodschap des heils in onze *Oost-Indische* bezittingen af te breken. Wij zullen die bezittingen door de verkondiging van het Evangelie

niet verliezen, maar licht en beschaving zullen er grooter worden, naarmate hunnen volken 't talrijker en ijveriger zullen aannemen.

Het Zesde Hoofdstuk bevat het naïf verhaal van eenen zeetogt, die niet voorspoedig was, maar vruchtbaar werd door VAN RHIJNS leerzamen omgang met het scheepsvolk. Zijn historische blikken op *Ambon* zijn lezenswaardig. Men zal hem gewis ook dankbaar zijn voor de levensberigten, hoe kort dan ook, van de *Ambonsche* Zendelingen.

Nog welkomer zijn ons de mededeelingen betreffende de kweekschool voor inlandsche meesters op *Ambon*. Aan die heerlijke stichting heeft *Nederland* groote verpligting, en zij strekt den onvermoeiden ROSKOTT tot eene onverwelkelijke eer.

De reis naar *Timor* verlevendigt VAN RHIJN door het mededeelen van de niet gunstige lotgevallen der *Timorsche* zending en van hare Zendelingen; en het verslag van zijn bezoek op de beide eilanden, *Timor* en *Rotti*, doet de hooge waarde der Christelijke zending aldaar levendig uitkomen,

Een geruimen tijd brengt de werkzame afgevaardigde op *Java* door, hetgeen hem in staat stelt voor zich-zelven ervaring op te doen, en aan anderen, zelfs aan de hoogst geplaatste personen nuttige wenken te geven. Wij achten den levendigen, vurigen man te hooger, om de kiesche bescheidenheid, waarmede hij wat ongunstig zou kunnen zijn voor personen, weet te verzwijgen of te bedekken, zoodat hij niemand kwetst of beleedigt. o Mogten zijne wenschen aangaande de Evangelisatie van *Java* verwezenlijkt worden! De stem die opwekt om haar te bevorderen, is nimmer zoo luide en krachtig opgegaan als thans.

Het slot is vol van het verlangen des reizigers naar het Vaderland, maar zelfs dat verlangen wordt geheiligd door de zucht, om geheel den terugtogt aan zijne zenning dienstbaar te maken. Belangrijk zijn de berigten van hetgeen te *Singapore* en op *Ceilon* tot uitbreiding van

het Christendom gedaan wordt. Wij beamen 't ten volle, als hij ten slotte zegt, dat hem alom sterk in het oog viel »hoe de heilige zending bij *Engelschen* en *Schotten* van allerlei kerkelijke gezindheid veel hooger en veel algemeener in eere staat, dan bij onze landgenooten in onze *Indische* bezittingen. »Ik heb — dus gaat hij voort — overal onder hen hoogere en lagere ambtenaren, officieren, regters, planters en kooplieden aangetroffen, die met belangstelling kennis namen van de Zending, die er hart voor hadden, die de Zendelingen krachtdadig ondersteunden en aanmoedigden, die er gaven en gebeden voor offerden. Dezulken zijn, ja, ook in *Neêrlands-Indië*, maar zij zijn er zeer schaarsch. De meesten weten er niets van, en rekenen het ook niet der moeite waardig, om er iets van te weten te bekomen. Wel kunnen zij, desniettegenstaande uit de hoogte er over oordeelen en veroordeelen. ‚Ach, wanneer zal dit anders en beter worden! Komen dan de *Europeërs*, de heeren en meesters aldaar, niet uit een Christenland, uit ons land, uit onze Christelijke familiën en scholen? Hebben zij ook niet, als eene der éérste beden, die om de komst van Gods Koningrijk leeren bidden? Of verliezen zij hun Christendom aan gene zijde der linie?"

De Heer VAN RHIJN heeft zijne Zenders eere gedaan met de uitgave van dit reisverhaal. Het is een blijvend gedenkstuk voor het *Nederlandsche* Zendelinggenootschap.

Het spreekt van zelf, dat hij niet alle bijzonderheden kon en mogt openbaren; dit was hij alleen aan zijne lastgevers verpligt. Maar wat hij in zijn verhaal geeft is allezins geschikt en voldoende, om de betrekkingen, die wij, in het belang der Evangelisatie, met onze *Oost-Indische* bezittingen onderhouden, in een helder licht te plaatsen, en er in *Nederland* meerdere deelneming voor opte wekken.

Moge zijn gewigtige arbeid rijke vruchten dragen!

H. J. H. S.

Geschiedenis der Zaanlanden, door JACOB HONIG, JSZ., Jr. *II Deelen. Met Kaart en Platen. Te Zaandijk, bij* J. Heynis, Tsz. 1849. *In gr. 8vo.* 823 *bl.* *f* 6-25.

Wie van *Amsterdam* eens naar *den Helder* moet, heeft eene geschikte gelegenheid tot een pleizierreisje, veel aangenamer dan langs het eentoonig *Noord-Hollandsche Kanaal.* Hij stappe aan de *Nieuwe Stadsherberg* aan boord van den *Merkurius.* Terwijl de trotsche stad van het *IJ* zich van lieverlede met de rookwolken harer nijverheid omsluijert, wordt aan den overkant meer en meer een woud van molenwieken zigtbaar, dat den vreemdeling steeds met verbazing vervult. Als men te *Zaandam* aan wal stapt, aldaar van de hooge sluis een blik werpt op de *Achterzaan*, gelooft men gaarne, dat NAPOLEON, wiens trotsche geest de nederige hut van PETER *den Groote* als een monument van *Russische* botheid minachtte, evenwel bij dat eigenaardig schoon gezigt uitriep: »*sans-pareil!*" Op de »*Zaanstroom*", die u verder brengt, voelt men zich te huis. Het personeel aan boord is gedienstig, beleefd, en de vaart is allerliefst en vol afwisseling. Maar wij zouden bijkans een *Zaanlandsch* reistoertje beschrijven, en zijn enkel geroepen om eene geschiedenis van die streek aan te kondigen. Dat die aankondiging zoo laat geschiedt ligt niet aan ons; doch het werk verliest er niet bij, wijl het eene blijvende waarde heeft.

De Schrijver heeft een nuttig en loffelijk werk verrigt met de geschiedenis van den *Zaankant* aaneengeschakeld en uitvoerig te beschrijven; want de meesten onzer landgenooten wisten er weinig anders van, dan dat te *Zaandam* het huisje van Czaar PETER te zien is, en dat er vele molens en fabrijken zijn. Jammer, dat het boek niet méér inteekenaars buiten den *Zaankant* gevonden heeft. Men hecht tegenwoordig misschien wat al te veel aan geijkte namen. Als er een werk van hooggevierde mannen in het licht zal verschijnen, moet het om den naam des Schrijvers goed zijn. Dan windt de een den ander op,

en ieder neemt het, en prijst het, zelfs ongelezen. Zoo toont men zijn goeden smaak; terwijl andere, zelfs uitmuntende werken geen ondersteuning vinden.

De Heer HONIG heeft van de bestaande bronnen een gepast gebruik gemaakt. Hij klimt met zijn onderzoek tot de vroegste tijden dier streken op, en geeft derzelver geschiedenis eer te uitvoerig dan te beknopt tot in het jaar 1845.

Met veel zorg heeft hij de geschiedenis in het tijdvak der *Spaansche* beroerte nagegaan, en wij stemmen in met zijn oordeel over SONOY. *Sine ira et studio* behandelt hij de verdeeldheden, welke de scheiding tusschen *Oost-* en *Westzaandam* heeft te voorschijn geroepen, die kerkelijk nog voortduurt. Levendig en aanschouwelijk is zijne voorstelling van PETERS verblijf te *Zaandam*, dat de *Zaandammer* niet ligt zal vergeten. Te regt mogt de Heer HONIG dit tafereel aldus besluiten: »Wij hebben PETERS verblijf aan de *Zaan* beschreven, en beschouwd hoe hij er leefde, wat hij er verrigtte; tevens hebben wij zijne betrekkingen met vele *Zaanlanders* uit verschillende bronnen doen kennen, en doen zien hoe vroegtijdig reeds personen uit onze streek in *Rusland* gevestigd waren, hoe belangrijk de handel was, die door PETERS invloed, van hier op zijn magtig rijk gedreven werd, die de nijverheid ten top voerde en kapitalen deed winnen. En wat was het dat dit alles had doen gebeuren? Het was de rondheid, de trouw, de eenvoudigheid, de werkzaamheid der vaderen, die PETER aantrok en boeide en aan de mannen hechtte, die zijn hart wisten te winnen, door hunne deugden, die zijne vriendschap verwierven, door hunne welwillendheid en onbekrompenheid, en die, door de begunstiging van PETER in hunne zaken, de uitgezette kapitalen met verdubbelde renten zagen terugvloeijen. Het was een schoon tijdperk, dat wij doorliepen; de *Zaan* heeft geen bloeijender gekend. Maar mogt de tijdgenoot met een gerust hart zijne zaken nederleggen voor zijnen opvolger, die opvolger ondervond het, dat al het voordeelige uit PETERS verblijf, ten laatste na-

deelig begon te werken, want *Rusland* zelf werd mededingster, waar het vroeger voorzien moest worden. Wij kunnen ons echter in die gevolgen hier niet verdiepen, maar het doet het harte goed, dat eenmaal uit het verre *Noorden* een Vorst onder ons woonde; het verheft ons gevoel, dat hier de grond gelegd werd, die het magtige *Noordsche* rijk den Kolossus van *Europa* heeft doen worden."

Dank zijn wij den Schrijver schuldig voor vele minder bekende of nog geheel onbekende bijzonderheden; ook van de ongelukkige dagen in *April* 1813; maar nog meer voor zijn naauwkeurige ontwikkeling van de opkomst en den bloei van den handel en de nijverheid in de *Zaanlanden*, welke hij ook met hun tegenwoordigen toestand vergelijkt.

Het werk is zeer onderhoudend en draagt alle blijken van waarheidsliefde en onpartijdigheid, die het goede openlegt, en 't kwade niet verzwijgt. De *Zaankantenaars* vooral kunnen tevreden zijn met deze geschiedenis, die belangrijker is, dan men, alvorens haar gelezen te hebben, zoude vermoeden.

Uitstapje te voet van Frankfort over Darmstadt naar Heidelberg, langs de geheele bergstraat. Door S. A. F. *Te Utrecht, bij* J. H. Siddré. 1851. *In gr. 8vo.* 176 *bl.* *f* 1-70.

Eene voetreis zoo als er meer zijn gemaakt, maar die dáárom nog niet behoefde beschreven en uitgegeven te worden. Men vindt hier weinig belangrijks, en het belangrijke is reeds van elders bekend. Er is ook niets in, dat bijzonder aantrekt of verrast; of 't moest dit zijn, dat de man, die uitgaat om zich in het leven te bewegen, het (bl. 16) een stuitend denkbeeld vindt, het stille verblijf des doods te verlaten, om zich weder in het gewoel der wereld te begeven. — Van een kluizenaar, die *bon gré mal gré* aan zijne kluis ontscheurd wordt,

zouden wij 't best kunnen begrijpen; maar niet van eenen reiziger, die een pleiziertogtje gaat doen. — Wij zijn nooit te *Heidelberg* geweest; maar van onzen reiziger zouden wij haast vermoeden dat hij nooit te *Kampen* geweest is. »Ik vond," — zegt hij — »wat de ligging van *Heidelberg* betreft, geene vergelijking met eenige andere door mij bezochte stad, of het zou *St. Jamestown*, op *St. Helena*, moeten zijn, indien men zich, in plaats van eene ontzettend ruime baai, (N.B.!) eene rivier verbeeldt; of, meer nog, *Kampen*, aan den *IJssel*, wanneer men achter die stad (!!!) en aan deze zijde van de breede rivier, eene onafzienbare rij van hemelhooge bergen doet oprijzen, die aan derzelver voet niet meer ruimte laten, dan om eene zeer ondiepe stad, gelijk *Kampen*, te plaatsen." Wie *Kampen* kent, en de ligging dier stad vergelijkt met het wèl uitgevoerde plaatje, dat de ligging van *Heidelberg* allerliefst voorstelt, zal de vergelijking, daar is geen twijfel aan, ten zachtste genomen — mislukt vinden. Zoo kan men, behoudens allen eerbied voor de genoemde plaatsen, een kelder met een toren vergelijken; als eene sterke verbeelding het ontbrekende maar aanvult. Op bl. 65 ziet de Schrijver FREDERIK den Derden aan voor FREDERIK den Eersten: BARBAROSSA. Waarschijnlijk is het eene drukfout. Vraagt men ons: of wij het werkje geheel afkeuren? Dat niet; het is niet onaangenaam geschreven, en ook niet onbelangrijk in zijne Antiquarisch-historische voorstelling van hetgeen *Heidelberg* merkwaardigs bevat. Maar de uitgave wordt dáárdoor alleen niet geregtvaardigd.

Uit het dagelijksche leven. Door J. HORK. *Uitgegeven ten voordeele der armen van de Hervormde Gemeente te Giethoorn. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1851. *In post 8vo. XIV en 247 bl. f* 1-40.

De Heer HORK heeft wèl gedaan met deze verspreide

verhaaltjes in éénen bundel ten voordeele van de armen te verzamelen. Men kent hem als een aangenaam verteller. Het eenvoudig, maar, ook uitwendig, bevallig boekje, met een aardig vignet, bevat vier verhalen, die wij met genoegen hebben gelezen. In het eerste worden de gevallen geschetst van een dienstmeisje, dat zich boven haren stand wil verheffen, in vernedering voor hare verkeerdheden boet, en ten slotte opgebeurd wordt uit haren val. Het tweede bevat die van eenen dronkaard, door hem-zelven beschreven; ofschoon niet vrij van eenige overdrijving, kan het buiten twijfel nut stichten, wanneer het gelezen wordt door dezulken, die zich aan den drank te buiten gaan. Mogen velen hunner er door tot inkeer en behoudenis gebragt worden! Het derde, eene fiks bewerkte karakterstudie, behaagt ons minder, doch alleen wijl het strekken moet om zekere rigting hatelijk voor te stellen. Wij kunnen dat niet goedkeuren. Het laatste en grootste verhaal is, naar ons gevoelen, het beste. De Schrijver legt daarin veel menschenkennis aan den dag, en werpt een diepen blik vooral in het vrouwelijk gemoed. Het viertal getuigt op nieuw, dat hij eene gelukkige gave bezit. Moge hij voortgaan die nuttig aan te wenden, en zijn weldadig oogmerk met de uitgave van dezen bundel bereikt worden.

BLENDA VAN KUHLEN. (*De Romaneske*) *van* EMILIE FLYGARE-CARLÈN. *Uit het Zweedsch vertaald door Mr.* C. J. ZWEERTS. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1851. *In gr. 8vo.* 419 *bl. f* 4-:

Het verhaal beantwoordt volkomen aan den titel. De begaafde Schrijfster heeft hare heldin met eene geoefende hand geteekend. Zij is romanesk, en omringd van personen, die, willens en onwillens, 't romaneske in haar levendig houden, en wordt ten slotte zeer romanesk van hare kwaal genezen. Hare moeder is eene goedhartige,

ijdele en daarom zwakke vrouw; de type van zoo velen, die al hunne eer en heil in eenen adellijken stamboom stellen, al is het dan ook maar een verdorde tronk. De tante heeft een even goed hart, maar openbaart hare deugd in zeer scherpe vormen. Van dat ruwe is haar zoon PATRIK erfgenaam geworden en te gelijk van het goede, dat haar karakter siert. Neef JOHAN, die als een dubbel persoon optreedt, speelt zijne rol meesterlijk. Al de karakters, in één woord, zijn vernuftig gedacht, fiks uitgewerkt, en goed volgehouden. Er is ook gang in de handeling, de nieuwsgierigheid blijft tot het einde gespannen, en de ontknooping behaagt.

De vertaling is goed; doch men vindt wel eens woorden aan wier burgerregt men twijfelt. Zoo zouden we b. v. wel lust hebben den Heer ZWEERTS te vragen, wat het woord »verstemmen" — bl. 154, reg. 2, van het Tweede Deel — in het *Hollandsch* beteekent?

Het werk is overigens zeer goed uitgevoerd.

De WILMINGTONS, *of de kracht der beginselen; door de Schrijfster van:* »ANGELA, MONT-SORELL, EMILIA WYNDHAM," *enz. Uit het Engelsch, door* P. VAN OS. *II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1851. *In gr.* 8*vo.* 532 *bl.* *f* 5-50.

Deze karakterroman is der begaafde Schrijfster waardig, die er immer naar streeft alleen het ware, schoone en goede te bevorderen. Men zal hem met veel genoegen ten einde lezen, als men zich maar niet late afschrikken door de schijnbare langdradigheid van het begin; want ofschoon wij gelooven, dat de beschrijving der kinderjaren van HENRY en FLAVIA, van GEORGE SELWYN en CAROLINE veel beknopter kon zijn, moet men toch bij dieper inzien, de verdienste harer uitvoerigheid erkennen, omdat de beginselen, die in deze personen werken, in hun eerst ontstaan worden opgespoord en

gadegeslagen. Aldus heeft de lezer, wanneer hij niet met den stoomgang des ongeduldś het boek doorvliegt, maar bedaard voortgaat, en wèl toeziet, aanleiding en gelegenheid, om den oorsprong, den voortgang en de uitwerking van uiteenloopende karakters op te merken, en er zijn voordeel mede te doen; te meer dewijl uit het rein gemoed dezer romandichteres geene gruwelen opwellen.

De goede Hertogin echter is een van de minst gelukkige karakters. Zij is goed uit zwakheid, en wij staan in twijfel of de Schrijfster dat zóó heeft gewild. WILMINGTON staat daar als een echt toonbeeld van loszinnigheid, weelde en verkwisting; verschrikkelijk drietal, dat den mensch, in wien 't heerschappij voert, tot onberekenbare dwaasheden en verkeerdheden brengt. De tweede gade des loszinnigen is eene ijdele vrouw, wier verstand het ongeluk van haren man verhaast. In CRAIGENTHORPE is de wraakzucht geschilderd, zoo als zij wrokt en wroet in den beklagenswaardige, die, vervreemd van God, alleen zich-zelven zoekt. Eerbied en achting boezemt de edele HENRY in; een voorbeeld van zelföpoffering, die liever met schande in den dood gaat, dan zijnen vader, hoe wèl verdiend ook, in het verderf te storten. FLAVIA, zijne gade, is eene beminnelijke, innig liefhebbende vrouw. Zijne zuster CAROLINA is mede achtingwaardig, en hare moeder, de ziekelijke vrouw met edele beginsels, doch wil zonder magt, verdient medelijden.

Wij hebben deze karaktergalerij met genoegen doorwandelt. Het verhaal van de gebeurtenissen en handelingen van deze en andere optredende personaadjen is levendig, boeijend en natuurlijk.

De uitvoering verdient lof; maar de verwarring van het laatste blad des Eersten Deels is lastig.

Een drietal verhalen. Uitgegeven ten voordeele van het Nederlandsch Mettray op Rijsselt, bij Zutphen. Door

J. F. VAN BINSBERGEN, *Predikant te Schore. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1851. *In post 8vo. XII en* 196 *bl.* *f* 1-25.

Wie deze verhalen koopt draagt iets bij tot het bevestigen en uitbreiden van eene Instelling van liefdadigheid, en eert den waardigen Schrijver, die den dank van alle weldenkenden verdient, dat hij zijne pennevruchten daartoe dienstbaar maakt. Wij verzekeren den lezer, dat hetgeen hier wordt aangeboden, wèl geschikt is om harten te treffen en te behagen. De verhalen van den Heer BINSBERGEN spreken tot het gemoed meer dan tot de verbeelding. Er is een zuiver Christelijke toon in het werkje. Alleen is de stijl niet vrij van eenige langwijligheid. Mogten wij den Eerwaarden Schrijver een raad geven, het zou deze zijn: wees beknopt. — De Schrijver behoeft ook niet voor het publiek te denken. Hij zal meer voldoen, naarmate hij meer gedachten bij den lezer opwekt.

Wij bevelen het werkje met nadruk aan.

Zoo gaat het in de kinderwereld. Leesboekje voor de hoogste afdeeling eener laagste klasse, door P. BEST, *Onderwijzer te Amsterdam. Eerste Stukje. Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1850. *In kl. 8vo.* 62 *bl.* *f* :-15.

De Heer BEST is als Schrijver voor de jeugd bekend. Er bestaan verschillende werkjes van zijne hand, die bijval vinden. Ook aan dit werkje zal die bijval niet ontbreken, wanneer de onderwijzers het niet in de *laagste,* maar in de *middelste* klasse der school gebruiken. Voor éérstbeginnenden achten wij den inhoud hier en daar iets te hoog.

BOEKBESCHOUWING.

Twaalftal Preken, uitgesproken te 's Gravenhage, door C. E. VAN KOETSVELD. (1849—1851.) *Te 's Gravenhage en Schoonhoven, bij* K. Fuhri *en* S. E. van Nooten. 1851. *In gr. 8vo. XVI en 371 bl. f* 3-60.

De Eerw. VAN KOETSVELD begint de wèl geschrevene en hoogst belangrijke Voorrede voor dezen preekbundel, met de volgende woorden: »Het is zonderling, dat de *Voorrede* voor bijna de meeste in ons land uitgegevene preken, eene verontschuldiging van de uitgave is; gelijk dan ook de recensie daarvan meestal met eene klagt over die te ruime uitgave aanheft, en slechts als bij uitzondering de nu aangekondigde toelaat."

Men houde het ons ten goede, wanneer wij al aanstonds tegen deze bewering opkomen. Het is zoo: zelden kwamen er tot dus ver leerredenen in het licht, zonder dat zij voorafgegaan werden door eene verontschuldiging der uitgave; maar evenmin als wij het aan eigenwaan wijten, dat ZEerw. dergelijke verontschuldiging *niet* vooròp zendt; evenmin mogen wij toestemmen, dat zij bij anderen alléén zoude moeten strekken ter regtvaardiging der uitgave van een slecht boek, of dat zelfs een goed werk ze *somtijds* niet behoeven zoude.

Er is eene andere reden, welke menig leeraar noopt tot de uitgave van leerredenen, die hij anders wel geenszins het plan zoude gehad hebben het licht te doen zien; dezelfde namelijk, welke mede den Schrijver drong, »om, behalve het algemeene doel der uitgave, te voldoen aan den uitgedrukten wensch van velen in zijne tegenwoordige gemeente, om datgene, wat bij het hooren den meesten indruk op hen had gemaakt, of hun welligt nog niet helder genoeg was, nog eens te herlezen." (bl. XII).

Wat de klagt betreft, die, naar ZEerw. meening, in de recensie van preken, meestal over de te ruime

uitgave daarvan wordt aangeheven: twijfelen wij zeer, of deze wel zóó algemeen zij, als ZEerw. schijnt te gelooven. Te regt mogen Recensenten soms een scherp oordeel uitspreken over preken, die beter ongedrukt waren gebleven; maar gelukkig zijn zij daartoe niet *meestal* genoodzaakt: veeleer is hun oordeel doorgaans gunstig, omdat de billijkheid vordert, èn op het algemeene doel te letten der uitgave, èn de redenen te waardeeren, waarom zij geschiedt. Wij voor ons beschouwen het als een afdoend bewijs, voor de blijvende Godsdienstige stemming onzes volks, dat het gaarne preken leest; en wij zouden het niet van ons geweten kunnen verkrijgen, door ongunstige recensiën die stemming eene andere rigting te geven: wèl te verstaan, zoo lang de uitkomende leerredenen het Evangelie van CHRISTUS in zijnen milden geest rondragen, als eene *kracht Gods tot zaligheid, voor een iegelijk die gelooft.*

Onze algeheele goedkeuring schenken wij aan de meening des Schrijvers, als hij zegt: dat de uitdrukking »modellen van kansel-welsprekendheid" hem altijd verdacht is voorgekomen, in zoo ver zij namelijk tot eene slaafsche navolging zouden worden misbruikt; en menig openbaar spreker zoude het gewis in de kunst van wèl te spreken, en in het vermogen om op zijne hoorders te werken, verder gebragt hebben, wanneer hij bij het bewaren van *originaliteit,* zich het goede in de modellen, die hij voor de beste hield, had eigen gemaakt, terwijl hij nu slechts een gebrekkig kopiïst, ook van de uitmuntendste voorbeelden geworden is.

De Eerw. KOETSVELD reikt ons, in zijne Voorrede, zelf den maatstaf, naar welken wij in het algemeen den inhoud zijner preken moeten beoordeelen. De vijf eerste geven ons een overzigt hoe hij, naar zijne overtuiging, en op zijne wijze het Evangelie van CHRISTUS den zondaar predikt, als *eene kracht Gods tot zaligheid, een iegelijk die gelooft.* De drie volgende zijn gehouden bij het ontstaan, bij het woeden, en bij het ophouden der *cholera.* De negende en tiende preek wijst ons het vreedzaam en verzoenend standpunt aan, waarop de Schrijver in de

verkondiging van het Evangelie staat, tegenover het *exclusief* beginsel van sommigen in onzen tijd. De twee laatste preken zijn een offer aan eene dierbare nagedachtenis. (Bl. XII.)

Na deze algemeene opgave willen wij kortelijk de Leerredenen in het bijzonder nagaan, en met onze bescheidene aan- en opmerkingen vergezellen.

Eerste leerrede over JOH. VII: 17. (*Een godvruchtig gemoed, de eerste voorwaarde tot erkentenis der Goddelijkheid van het Christendom.*) De Zaligmaker drukt hier uit: 1°. den toets Zijner leer; 2°. de vastheid Zijner Kerk; 3°. de rust Zijner geloovigen. Het eerste denkbeeld doet een blik slaan over het gebied der *uitlegkunde;* het tweede over dat der *geschiedenis;* het derde in het Christelijk *gemoedsleven.* Van harte beamen wij de opmerking op bl. 9: »De beschouwing van Bijbel-*leer*, Bijbelsche *openbaring*, en *Evangelie*, is merkelijk gewijzigd in onze dagen, en — niet zelden verward. Stelde men vroeger het Christendom zich voor als een afgerond stelsel van *waarheden*, op bovennatuurlijke wijze *geopenbaard*, en in den Bijbel, als Gods woord, ons *geleerd;* — onze tijd zou ligt in een ander uiterste vallen, en voor de *daadzaak* »de openbaring van God in Zijnen Zoon, door het Evangelie aangekondigd" het *onderrigt* in de schaduw stellen, ons gegeven door Hem, en in den naam van Hem, *die in de wereld gekomen was, om der waarheid getuigenis te geven.*"

Tweede leerrede: JOH. VIII: 34ᵇ. *De slavernij der zonde.* Om ons de rijke en krachtige beteekenis van het eenvoudige woord des Heeren te doen opmerken, worden wij eerst dáár verplaatst, waar het werd uitgesproken; voorts wordt de slavernij der zonde uit drieërlei oogpunten beschouwd; de zondaar toch bukt voor haren wil; hem knellen hare ketenen; hij sterft onder hare geeselslagen. Ten slotte wordt aangewezen, dat hier juist het Evangelie *licht* en *veiligheid*, *redding* en *hope* biedt. Met evenveel genoegen lazen wij deze leerrede, als de vorige, en woorden van wijsheid en waarheid behelst zij onder

anderen tegen den vrijheidszwijmel, die zoo velen in onze dagen doet duizelen.

Derde leerrede: JAC. I: 13—17. *Oorsprong en voortgang der zonde in den mensch.* Na eene belangrijke uitweiding over JACOBUS, dien de Schrijver, onzes inziens te regt, voor een halven broeder des Heeren houdt; en een kort betoog zijner overeenstemming met PAULUS: wordt eerst de oorsprong der zonde aangewezen uit ons *geloof* en *geweten;* dán haar voortgang geschetst; en eindelijk aangetoond, dat het Evangelie ons leert, de *begeerlijkheid* te bestrijden, de *zonde* te verzoenen, en den *dood* te vernietigen door eeuwig leven.

Wij vroegen ons-zelven bij de lezing van het eerste gedeelte, of de oorsprong der zonde wel uit den tekst is betoogd, en of, daar de Schrijver zich alléén bij het *negative* van dien oorsprong bepaalt, hij niet veeleer *positief*, volgens JACOBUS woorden, de begeerlijkheid had behooren aan te wijzen, als de moeder der zonde?

Zoude de uitdrukking, die wij bl. 69 lezen: »iedere waarheid wordt leugen door overdrijving", wel met grond kunnen verdedigd worden? Of is de waarheid in zich-zelf dan niet eeuwig en onveranderlijk?

Wij kunnen ons niet onthouden uit deze leerrede het volgende mede te deelen. »Zoo vinden wij de eenig mogelijke verklaring van den oorsprong der zonde in het misbruik van den vrijen wil; en in het voeden en voortplanten der zinnelijkheid, die haren prikkel reeds in den zuigeling verborgen houdt, en daarmede zoo wel lagere lusten scherpt, als hoogere begeerten verstompt. Maar hier staan wij nu ook aan den grenspaal van ons denkvermogen; ja, aan den rand van een bodemloozen afgrond. Die de eerste grondslagen van ons redelijk aanwezen opdelven, en onzen zedelijk vrijen wil naar de wetten der noodzakelijkheid oplossen wil, is den man gelijk, die het ontleedmes in een levend ligchaam zet; waar hij doortast is de adem gevloden, en de bron des levens die hij zocht, niet gevonden maar vernield." (bl. 77.)

Naar *Rom.* XI: 32 wordt in de vierde leerrede *het Godsplan met het gevallen menschdom* overwogen, en de tekst beschouwd: als sleutel tot geheel de redenering van PAULUS; tot zijn diep inzigt in het Godsplan met eene zondige wereld; eindelijk ook tot de leiding Gods met een iegelijk onzer.

Met genoegen volgden wij den Eerw. KOETSVELD in de vlugtige, ofschoon daarom geenszins oppervlakkige beschouwing van het verband zijner tekstwoorden; en wij stemmen in met zijne meening, dat hier evenmin van eene onherroepelijke verkiezing tot eeuwige zaligheid wordt gesproken, als dat de eindelijke zaliging van allen er zou worden geleerd. Te regt is daarom zijne aanmerking, dat PAULUS alleen van het Godsbestuur over de *volken* der aarde spreekt. (bl. 101.) En hoe weinig de Apostel bij het woord: *verkiezing*, *kan* gedacht hebben aan hetgene later daarvan in het Theologisch systeem gemaakt is, blijkt het duidelijkst uit vs. 28, waar hij de Joden *die nog vijanden waren aangaande* (of ter zake van) *het Evangelie*, wegens *de verkiezing*, *beminden noemt om der vaderen wil.*

ADAM *en* CHRISTUS, *de eerste en tweede mensch*, is, naar *Rom.* v: 14[b], het onderwerp der vijfde leerrede. De Evangelische leer omtrent *de erfzonde*, en *de regtvaardiging van het zondig menschengeslacht*, wordt derhalve hier behandeld. Daartoe worden de woorden des Apostels eerst in hun verband verklaard; in de tweede plaats wordt de oorsprong en de werking van het rijk der zonde en dat der geregtigheid overwogen, en dieper in het wezen en den zamenhang dezer dubbele heerschappij doorgedrongen; terwijl het derde deel de toepassing van het behandelde behelst op het Christelijk geloofsleven.

Wij twijfelen geenszins, of deze leerrede zal met ingenomenheid gelezen worden door allen, die Evangelisch onderwijs boven kerkelijke begrippen schatten; en zeer juist wordt aangemerkt, dat ook onze Catechismus nergens zegt, dat wij »in ADAM hebben gezondigd", of »alleen om ADAMS zonde worden veroordeeld: maar slechts, dat »in het paradijs onze natuur alzoo verdorven is, dat allen thans

in zonde ontvangen en geboren worden." Ofschoon dan ook vader HELLENBROEK ter goeder trouwe moge verzekeren, dat ADAMS zonde ons wordt toegerekend, wij gelooven van harte het tegendeel, omdat het Evangelie ons ten dezen aanzien redelijker, en daarom Gode waardiger leert denken.

De Schrijver meent, dat de juiste vertaling van ἐφ' ᾧ bij *Rom.* v: 12 niet geheel zeker is, maar dat het waarschijnlijk toch gevoegelijk door: *gelijk dan* kan worden overgezet. Wij mogen dit niet toegeven: reeds de kantteekening op onze Staten-overzetting heeft t. a. p.: ofte *voor zoo veel*, ofte *omdatse allen gesondight hebben;* en deze opvatting achten wij de eenig ware en door het *Grieksche* taalëigen gevorderd. Prof. VAN HENGEL schrijft daaromtrent in zijnen *Comment. perp. in prioris* PAULI *ad Cor. Ep. Cap.* XV op vs. 22, pag. 94: »*Similiter Rom.* v: 12 *mors, per* ADAMUM *hunc mundum ingressa, ad omnes homines penetrasse dicitur, ἐφ' ᾧ, id est, propterea quod omnes una cum* ADAMO *peccarunt.*"

De zesde leerrede heeft, naar MATTH. XIV: 31, tot thema: PETRUS, *de kleingeloovige;* wij vinden uit de geschiedenis des Apostels kleingeloof, hier eerst *geschetst*, dàn *bestraft*, maar ook terstond daarop *gered*. Het tweede deel bevat de schets en bestraffing van *ons* klein geloof, bij de aanwijzing hoe het insgelijks gered en getroost wordt. Een schat van menschen-, wereld- en bijbelkennis bevat deze leerrede, die wij onder de uitmuntendsten in dezen bundel rangschikken.

Het thema der zevende leerrede: *de vreugde der wanhoop*, naar JES. XXII: 13[b], vergel. met 1 *Kon.* XV: 32[b], heeft ons minder bevallen; wij gelooven, dat het had behooren te zijn: *de vreugde der goddelooze ligtzinnigheid.* Na eene treffende, maar welligt eenigzins gezochte voorafspraak, worden het aanwezen, en de verschijnselen van de vreugde der wanhoop nagegaan; daalt men voorts af tot haren wortel, en klimt eindelijk op tot hare vrucht. Van het een en ander wordt naar tijds gelegenheid (onder het woeden der *cholera*) een hoog ernstig gebruik gemaakt. Of niet hier en daar met te sterke kleuren

enkele tafereelen zijn geschetst, was eene vraag, die onwillekeurig onder het lezen bij ons opkwam. In de noot is, op bl. 202, eene drukfout; moet zijn: Hoofdst. II: 1—20.

De achtste leerrede behandelt, volgens 1 *Kon.* XIX: 9—13: *De Goddelijke verschijning van* ELIA *op Horeb.* Na de toelichting der geschiedenis wordt zij beschouwd als de beeldspraak der natuur, als de sleutel des O. Verbonds, en als de dageraad van het Evangelie. In de toepassing wordt aangewezen, dat wij in die geschiedenis oök nog *het beeld van onzen tijd* vinden. Er is wel niet aan te twijfelen, of de schoone ontwikkeling van het belangrijk onderwerp is met de meeste aandacht gehoord, gelijk zij met stichtelijk genoegen zal gelezen worden.

STEFANUS. *De Godsdienst die doodt; en de Godsdienst die sterven leert* is, naar *Handel.* III: 59, 60, het onderwerp der negende leerrede. Eerst wordt de geschiedenis toegelicht, dàn in de steeniging van STEFANUS eene Godsdienst die doodt, en eene Godsdienst die sterven leert voorgesteld, en hieruit aanleiding genomen, om menig gepast woord voor onzen tijd te spreken. In weerwil van al het schoone en goede, dat ons onder de lezing roerde en trof, gelooven wij toch, dat deze aandoenlijke geschiedenis doelmatiger had kunnen behandeld worden, indien het thema ware geweest: *De valsche en de ware Godsdienstijver.*

De tiende leerrede behandelt, naar *Handel.* VIII: 4, 5: FILIPPUS. *De Godsdienst die verdeelt, en de Godsdienst die hereenigt.* De Eerw. KOETSVELD heeft zelf gevoeld, dat dit thema niet *geheel* in zijn tekst lag opgesloten; maar »hij wilde het onderwerp ruimer nemen, door niet alleen op FILIPPUS te zien, predikende in *Samarië*, maar ook op hen, die hem verdreven uit *Samarië.*" Wij gelooven dat, als ZEerw. tot thema genomen had: *de vervolging van het Evangelie, het middel tot zijne uitbreiding*, hij geene minder noch ongepaster stof ter behandeling zoude hebben gekozen. Nu wordt in het eerste deel aangetoond, dat de raadselspreuk des Heeren (MATTH. X: 34—36) 'het onderscheidend kenmerk is geworden van

de grondvesting der Christelijke Kerk; van *de geschiedenis der wereld;* en dus ook *van den raad des Allerhoogste.* In het tweede deel beschouwt men *een ander Godsdienstig beginsel, dat te zamen bindt, en zelfs hereenigt wat gescheiden was,* weder in die zelfde orde. Het practische gedeelte geeft ons wenken voor onzen *tijd* tot *rust* in het Godsbestuur; voor *de gemeente* tot *vooruitgang* in den echten geest van het Christendom; en voor ons *hart,* dat het *wederkeere* in zich-zelf, en beproeve wat beginsel ons aandrijft. Onzes erachtens had in het oog behooren gehouden te worden, dat de Heer in de aangehaalde plaats van MATTHEUS, de meening der Joden weêrspreekt, die, uit JES. II: 1—4, zich het Messias-rijk voorspiegelden als een gebied van enkele tijdelijke rust en vrede. De Verlosser doet hun veeleer gevoelen, dat Zijne leer aanleiding zoude geven tot tweedragt en vete: niet, omdat zulks in de beginselen lag der Godsdienst die Hij predikte, welke louter liefde en vrede ademde; maar uit hoofde der tegenkanting, welke zij zouden ondervinden van den kant der zonde en des ongeloofs. Wij twijfelen daarom zeer, of de Eerw. Schrijver de bedenkingen, die hij zijne hoorders doet opperen (bl. 290), wel genoegzaam hebbe opgelost, en of er in zijne redenering niet eenige verwarring plaats grijpe van Godsdienst en verkeerden Godsdienstijver.

De beide laatste leerredenen leveren twee schoone proeven op, hoe de leeraar zijne eigene huiselijke omstandigheden, dienstbaar kan maken aan het onderwijs, en de opbouwing zijner Gemeente.

De eerste heeft tot tekst: *Deut.* III: 26[b], en beschouwt *het onverhoord gebed, in het voorbeeld van* MOZES. Uit drieërlei oogpunten wordt de tekst voorgesteld, als: *het gebed van den boeteling,* en daarop *het antwoord der Goddelijke regtvaardigheid;* vervolgens: als *het gebed des grijsaards,* en daartegen *de beschikking der Goddelijke wijsheid;* eindelijk: *als het gebed der geloovigen,* en daar tegenover *den verborgen zegen der Goddelijke genade.*

Ter navolging wordt in MOZES bede opgemerkt: *kinderlijke vrijmoedigheid, die hem tot bidden drijft; kin-*

derlijke onderwerping, die hem daarbij bezielt; en een *kinderlijk volgen, waartoe hij daarvan opstaat, ook als zijn gebed niet wordt verhoord.*

De tweede of laatste leerrede schetst ons, naar 1 *Thess.* IV: 13: *Den Christelijken rouw. De droefheid zonder hoop, op de graven onzer ontslapenen* leert men eerst kennen in »de anderen" van welke PAULUS spreekt: de ongeloovigen van zijnen tijd; daarna in de gemeente te *Thessalonika,* waaraan hij schrijft; eindelijk in volgende eeuwen, waarvoor zijn woord is bewaard gebleven. In het tweede gedeelte worden wij bepaald bij: *de onwankelbare hoop des Christens, die zijne droefheid bij de graven verzacht en heiligt.* Om drie hoofdpunten beweegt zich de ontwikkeling hiervan: om de hoop der liefde, de hoop des geloofs, en het middelpunt des geloofs. Een woord over onze dooden, en een woord tot de levenden, sluit deze leerrede.

Minder juist achten wij de stelling, dat van oudsher uit de hoop der liefde, de leer der onsterfelijkheid zoude ontstaan zijn (bl. 357); maar vereenigen ons volkomen in hetgeen ons van den eenigen en houdbaren grond der hope des wederziens wordt medegedeeld; en wij danken den Eerw. Schrijver, dat hij aan het verzoek om de beide laatste leerredenen aan het algemeen mede te deelen, gehoor heeft willen geven.

En nu, na dit vlugtig overzigt, ons oordeel over dit predik*werk* en de predik*wijze* des Eerw. Schrijvers. Wat het eerste betreft, zoo zal het reeds genoegzaam zijn gebleken, hoe hoog wij het schatten, en welken prijs wij er op stellen. De weinige aanmerkingen, die wij ons hebben veroorloofd, hadden wij, ja, kunnen vermeerderen, maar wij hielden ze liefst terug, gedachtig aan het bekende: *ubi plura nitent etc.* En wat 's mans predik*wijze* belangt, zoo kenmerkt zij zich bij de plannen, en de ontvouwing daarvan, in zoo vele wendingen en grepen, door zulk eene *originaliteit,* dat wij gaarne hem op zijn woord gelooven: »dat hij zich-zelven niet te beschuldigen heeft immer »naar model" gewerkt te hebben." (*Voorr.*, bl. XI.) Populair, woordenrijk en beeldrijk is zijne

voordragt, en, waar het onderwerp zulks medebrengt, in het hart grijpend, schilderachtig-verheven. Men voelt overal, dat hij zijne stof meester is, ze overal *con amore* behandelt, uit het hart tot het hart spreekt, en ruim zoo veel »Leeraar" als »Redenaar" is. Wat wonder, dat hij wèl spreekt, en zijne hoorders boeit! Wij herhalen dus, wat wij reeds gezegd hebben: dat wij met veel genoegen, en tot eigene stichting zijne leerredenen hebben gelezen, en verlangen, dat zij door meerdere mogen achtervolgd worden, waarop ons trouwens in de Voorrede hope gegeven wordt. Spare de Heer der Kerke dezen Zijn dienaar nog lang tot heil der Christelijke Gemeente van ons Vaderland in het algemeen, en van de *'s Gravenhaagsche* in het bijzonder; en stelle Hij hem door Zijnen Geest in staat, om zelfstandig en vrij het Evangelie des kruises te blijven prediken, gelijk het alleen zonder menschelijke wijsheid, eene kracht van boven, tot onze opvoeding voor den hemel kan zijn!

H. C. W. P.

Godgeleerd Nederland. Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden. Door B. GLASIUS, *Predikant te Geertruidenberg. Aflev. I—III. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr. 8vo.* 480 *bl. f* 5-40.

Schetsen en Beelden uit de Nederlandsche Hervormingsgeschiedenis. Door en bij dezelfden. 1851. *In gr. 8vo.* 228 *bl. f* 2-20.

Sedert lang was de Eerw. GLASIUS bekend als een onvermoeid onderzoeker van, en verdienstelijk Schrijver over de Kerkelijke geschiedenis, inzonderheid die van ons Vaderland. Boven velen had hij dus de voorstudie (gelijk de *Duitschers* haar noemen), die noodig is tot het op touw zetten van een werk, als het eerst opgegevene, dat zich niet ten doel stelde »van allen te spreken, die ooit op het gebied der godgeleerde wetenschappen in ons Vaderland hebben gewerkt", maar zich »hoofdzakelijk

zal bepalen tot hen, die zich daarop in hunnen tijd bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt." Deze onderscheiding, hoe noodig ook om zich in het algemeen ten regel te stellen, maakt in de toepassing dikwijls de keuze tusschen opnemen of weglaten niet gemakkelijker. »Bijzondere verdienstelijkheid" is een kenmerk, welks beoordeeling meest afhangt van de subjectiviteit des Schrijvers. Er zijn namen, omtrent welke ten deze geen verschil is of kan zijn; wij noemen slechts CLARISSE, ERASMUS en anderen; maar of b. v. BALTHASAR BEKKER eene plaats verdiene onder de »verdienstelijke" Godgeleerden, hangt alleen daarvan af, hoe men zijne stellingen beoordeelt, en het is gevaarlijk, van dat oordeel te laten afhangen, of men iemand al dan niet zal vermelden. Wij hebben dan ook in den loop van het werk, voor zoover het is uitgegeven (tot FIJNE (PASCHIER DE)), niet kunnen ontdekken, dat GLASIUS partij gekozen hebbe en zich door die keus laat besturen; het werk heeft dus niets van de eenzijdigheid, die de voorrede zou kunnen doen vreezen; want dat BILDERDIJK is overgeslagen, zal wel een bloot verzuim zijn. Met dat al zou GLASIUS zich duidelijker hebben uitgedrukt, indien hij in plaats van »die zich in hunnen tijd hebben verdienstelijk gemaakt" had geschreven: »die op dit gebied naam hebben gemaakt." Dat het opnemen of voorbijgaan zich niet overal bepaald laat verdedigen, ligt in den aard der zaak; ieder, die ooit een alphabetisch werk heeft uitgegeven, weet dat bij ondervinding, en zeer te regt schreef Mr. S. DE WIND (*): »Doch wij hebben altijd onze redenen gehad, waarom wij dezen opnamen, genen weglieten, en vertrouwen, dat niemand van elk bijzonder geval daaromtrent eene breedvoerige verantwoording van eenen Schrijver vorderen zal."

Intusschen geeft ons juist het werk, waaruit wij deze aanhaling doen, aanleiding tot de vraag: of het wel eene gelukkige keuze zij, de biographie en bibliographie der *Nederlandsche* Godgeleerden alphabetisch te behandelen?

(*) *Biblioth. d. Ned. Geschiedschr*, *Voorr.* bladz. VIII.

Wij betwijfelen het, en houden het er voor, dat, behoudens beter oordeel, de chronologische orde in vele opzigten de voorkeur hadde verdiend. Die voorkeur grondt zich op de volgende bedenkingen:

Vooreerst, dat de Schrijver minder gevaar loopt om namen over te slaan, die hij naderhand in een, altijd ongevallig, bijvoegsel moet aanvullen; gelijk de beoordeelaars in andere tijdschriften er dan ook reeds eenigen genoemd hebben, van welke GLASIUS waarschijnlijk niet zou verzuimd hebben melding te maken, indien hij tijdvak voor tijdvak hadde kunnen *»einstudiren"* tot dit zijn werk.

Ten tweede. Het is in een woordenboek als dit, er niet zoozeer om te doen, wanneer iemand geboren, met wie gehuwd, waar predikant of professor, waar overleden zij, maar om hem in zijne eigenaardige vorming, rigting en werking als Godgeleerde voor te stellen. Hiertoe moet men hem beoordeelen naar en beschouwen in het licht van zijnen leeftijd. *Il faut juger les auteurs d'après leur dates.* Zonder dat kan men niet leveren wat men belooft, en oordeelt — loopt ten minste gevaar van te oordeelen — onjuist en onbillijk. Wij leggen dit gebrek aan GLASIUS niet ten laste; integendeel zijn wij hem de getuigenis schuldig, dat hij er zich over het geheel van heeft weten vrij te houden. Maar wanneer een persoon geheel geïsoleerd staat tusschen iemand die misschien honderd jaren vroeger en eenen die even zoo lang later in een ander Kerkgenootschap werkzaam was; kan het niet anders dan dat hij òf in algemeenheden blijve hangen, òf zich genoodzaakt zie, gedurig in herhalingen te vallen ten opzigte van geest en rigting des tijds, en wat dies meer zij? GLASIUS moest dit al spoedig gevoelen, en dat hij het gevoeld heeft blijkt uit zijne opmerkingen, dat het eene of andere punt in de levensbeschrijving van dezen of genen reeds is ter sprake gebragt. Hij had zich en den lezer dat ongerief kunnen besparen, indien hij zijn werk in tijdvakken hadde afgedeeld, zoo als zij door veranderde rigting in de theologische denkwijze en literatuur gescheiden worden; in-

dien hij telkens — niet eene kleine Kerkgeschiedenis, maar een beknopt overzigt van den gang der theologische wetenschap en literatuur — had voorop gezet en daarna zijne Schrijvers afzonderlijk behandeld. Hij had dan het voordeel gehad van zijne personen in hunne gansche omgeving te doen optreden, en van zelf zouden zijne biographiën het oogpunt hebben vaster gehouden, waaruit zij hier moeten geleverd worden. Met behulp van een eenvoudig register had hij dan

Ten vierde al de voordeelen gehad van een »biographisch woordenboek", ten behoeve van hen die slechts één enkel artikel ten bepaalden gebruike willen naslaan.

Doch wij geven hier geenen raad, in welken vorm eene beeldengalerij van *Nederlandsche* Godgeleerden best wierde aangelegd; het werk is nu in alphabetischen vorm en gang, en wij hebben te letten op deszelfs inhoud.

Wijttenbach moet in een zijner kleine schriften aan Philologen, die eenen klassieken auteur willen uitgeven, geraden hebben, vooraf de vragen te beantwoorden: of de Auteur de moeite eener uitgave waardig zij — of er reeds eene goede uitgave van besta — of de Philoloog voor de voorgenomene uitgave berekend zij. Wij willen dezen raad van wijttenbach nu eens toepassen op de uitgave van een Biographisch en Bibliographisch overzigt van *Nederlandsche* Godgeleerden. Dan kan er, wat het *eerste* betreft, wel geen verschil over wezen of het onderwerp is de behandeling ten volle waardig. *Nederland,* in geene wetenschap bijna immer achterlijk, heeft ook starren van de allereerste grootte aan zijnen hemel zien schitteren. Als *acceet* heeft thomas à kempis al zijne tijdgenooten in roem overleefd. Als voorbereider der Hervorming heeft agricola eenen *Europeschen* naam. Erasmus moge misschien ruim zooveel als Letterkundige dan als Theoloog beroemd zijn, — als uitlegger der Heilige Schriften verdient hij nog te worden geraadpleegd. Geen volk heeft getrouwer Bijbelvertaling dan die wij aan onze Vaderlandsche Godgeleerden verschuldigd zijn. Huig de Groot, dilettant — maar welk een! — overschaduwt in exegetischen roem bijna alle mannen van het vak. Om

VENEMA en VITRINGA te hooren, kwamen er uit alle oorden van *Europa* naar *Franeker*... Doch wat behoeven wij ons Vaderland te roemen als ten allen tijde eenen allergelukkigsten zetel der Theologische wetenschap? Men behoort de *Oratie* nog niet vergeten te zijn, met welke Prof. BOUMAN in 1823 zijn ambt te *Utrecht* aanvaardde (*), en niemand is zulk een vreemdeling in *Nederlands* letterkundigen roem, dat hij eene goede uiteenzetting van de verdiensten der Vaderlandsche Godgeleerden eenen nutteloozen of overtolligen arbeid rekenen zou.

Wat het *tweede* punt aangaat: het ontbreekt ons nog aan eene *historia theologiæ et theologorum* in ons land, die aan de eischen der wetenschap beantwoordt. Maar gesteld al, zij bestond; was zij dan nog wat het voor ons liggend werk bedoelt? In geenen deele. Men zou zich zeer vergissen, wanneer men meende, dat GLASIUS, *over* Godgeleerde *Nederlanders* (†) schrijvende, ook enkel *voor* dezulken de pen hadde opgevat. Toch niet! Hetgeen hij levert is een boek ook voor beschaafde Christenen in het algemeen. De letterkundige geschiedenis heeft er veel verpligting door gekregen aan den Schrijver. De opgewekte zucht voor familie-geschiedenis en geslacht-rekening zal hem dikwijls dank weten voor zijne narigten. De bibliograaph kan het werk niet missen, en de onderhoudende wijze, waarop over vele punten van Kerkelijke geschiedenis en historie der letterkundige of wetenschappelijke ontwikkeling van onze Natie ge-

(*) H. BOUMAN, *Oratio de Belgio, nostro potissimum tempore, sede Theologiæ opport.*

(†) Zoo moest, onzes inziens, de titel luiden. HUIG DE GROOT, PERPONCHER en anderen, waren wel *Godgeleerde Nederlanders*, maar geene *Nederlandsche Godgeleerden*. GLASIUS beroept zich niet op de *Fransche refugiés*, — met hetzelfde regt, waarmede zij Godgeleerden, door hunne overkomst *Nederlandsche* Godgeleerden werden, kan men hen ook *Nederlanders* noemen, die de Godgeleerdheid beoefenden. GLASIUS heeft *species* en *genus* niet onderscheiden. Maar *à propos* van *Franschen*. Verdiende SAURIN om zijnen invloed op velerlei Godgeleerde beschouwingen hier geene plaats? Of is hij vergeten? *Rec.*

sproken wordt, maakt het boek voor vele en velerlei lezers zelfs eene aangename letterkundige uitspanning, terwijl de beschaafde stijl en het behagelijk voorkomen van het werk, ons althans de erkentenis afdwingen, dat er inderdaad (behoudens onze vroegere aanmerking op het alphabetische) in eene »bestaande behoefte" ook nog op eene hoogere wijze door voorzien is, dan indien die woorden de gewone prospectus-beteekenis hadden. In 't kort: het werk geeft iets, dat nog niet bestond, en echter zeer waardig is te bestaan.

Wij komen tot het *derde*, of de Schrijver tegen zijne taak zij opgewassen? 't Ware onzen waardigen medebroeder GLASIUS eene onverdiende onbeleefdheid aangedaan, zoo wij met een lantaarntje wilden gaan zoeken, of er ook mannen in den lande zijn, die misschien boven hem berekend zijn voor het schrijven van zulk een werk. Hij-zelf zou zeker de eerste zijn om er te noemen; maar die vergelijking zou eerst dàn ophouden onheusch te zij, wanneer GLASIUS *nevens* die anderen eenen arbeid voortzette, dien hij nu alléén ondernam.

Alléén ondernam — doch niet alléén voortzet. Wij vernamen met genoegen, dat hem, naarmate zijn werk vordert en bekender wordt, meerdere en meerdere bronnen toevloeijen. Dat genoegen zal gansch onvermengd zijn, wanneer wij in 't vervolg mogen bespeuren, dat zulks het gewone gevolg niet heeft gehad — uitlokken tot een afdalen tot beuzelingen, die in den oorspronkelijken aanleg des werks niet lagen; maar aldus »*veranlasst*" worden, 't zij door zucht om niets wat men weet onvermeld te laten, 't zij door overmatige beleefdheid voor de openaars der bronnen. Doch klein is onze vreeze hiervoor, als wij bemerken, dat het werk inderdaad hoe langer zoo beter wordt en de juistheid van blik en scherpte der omtrekken het in de *derde* aflevering vrij wat winnen van de eerste. Het »*fabricando fabri fimus*" laat zich ook hierin niet miskennen, en daar de Schrijver, onvermoeid navorscher als hij is, ook zoo kennelijk toont, mate te verstaan, en het »*est modus in rebus sunt certi denique fines*" vóór zijne schrijftafel te hebben staan,

durven wij deze gelegenheid gerust te baat nemen om allen die deze bladen zullen zien, met al den aandrang van liefde tot de wetenschap uit te noodigen, om door mededeelingen en berigten eenen arbeid te helpen volmaken, waarvan het resultaat evenzeer eene eervolle plaats verdient in het boekenrekje van den beschaafden man, als in de bibliotheek van den eigenlijken theoloog.

Lang genoeg is onze recensie, en toch daalden we nog niet af tot bijzonderheden. Ditmaal durven wij er ook geene plaats voor vragen. Er is ook nog gelegenheid om bij de volgende afleveringen op dit belangrijk werk terug te komen. Dit zij nog gezegd: het werk wordt zoo goed uitgevoerd als het verdient. Trouwens, dat zijn wij van den soliden winkel der Uitgevers gewoon.

Wij hebben ons zóó lang met het *Woordenboek* opgehouden, dat de *Schetsen en Beelden* slechts kort kunnen worden aangemeld. GLASIUS betrad hier het gladde ijs »eener losser en vrijer behandeling van de geschiedenis." Met andere woorden: hij gaf *acht* schetsen van gebeurtenissen of beelden van personen uit den tijd der Hervorming in »luchtige omtrekken." Aanvankelijk vonden wij er wel iets stijfs in, en sporen van ongeoefendheid des Schrijvers in de romantieke inkleeding. Maar bij nadere studie bevonden wij, dat vele uitdrukkingen van *contemporains* letterlijk waren overgenomen en goed te pas gebragt. Het boek leest aangenaam, en is eene hoogst aanprijzenswaardige bijdrage tot de — anders in *gehalte* arme, ofschoon in *getal* rijke — keuze voor leesgezelschappen en leesbibliotheken. Geen van beiden zal zich de aanschaffing beklagen. V. O.

Godsdienstig Handboek voor den Zeeman, door J. C. KINDERMANN, *V. D. M. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1851. *In gr. 8vo. XII en* 319 *bl. f* 2-60.

De zeemansstand verdient de oplettendheid en zorg van ieder wien het volksgeluk ter harte gaat. De zeevaart

heeft eeuwen lang milde bronnen van welvaart en rijkdom doen vloeijen in ons Land, door de Natuur niet kwistig met voorregten bedeeld. Zouden dan zij, die hunne krachten van geest en ligchaam aan dien tak van volkswelvaart toewijden, niet de belangstelling wekken van hen, die de voordeelen trekken, welke zij aanvoeren en te huis blijven?

Zaagt gij wel eens uit het *Nieuwe Diep* een schip uitzeilen? Wat gewaarwordingen en aandoeningen, die zich van den wal naar boord en van boord naar den wal, zelfs zonder electro-magnetischen draad, mededeelen, worden door de zwellende zeilen in beweging gebragt. Begluur eens de moeder dáár, die aan dat bovenraam den majestueus voortglijdenden bodem naoogt, wier tranen zoo vele gebeden zijn voor haar kind, op zijne eerste reis naar *Oost-Indië*. Op den dijk staat een vader het drijvend kasteel na te staren. Zijn hart is vol. »God! bewaar mijn zoon!" bidt hij, en gaat zwijgend naar huis. Hebt gij wel eens gelezen in het hart der mannen en knapen, die van boord hunne blikken werpen naar den wal. Zie, daar wuift er een uit het wand met zijn doek. Het is een groet aan al wat hij lief heeft, zoo als een zeeman dien brengt, sprakeloos maar welsprekend.

Er zijn er die den neus optrekken voor een zeeman, omdat hij er wat bar uitziet en zulke ruwe handen heeft; maar met fluweelen vingeren wordt de boeg niet gedreven over het onstuimig golvenveld. Die forsche knaap, met dat wilde haar om het hoofd, laat hem naar zee gaan, en er zal een zeeman uit groeijen, die 't gevaar zijn broeder noemt, en een vrolijk lied zingt, al gaat het niet alles voor het lapje. — Doch de zeeman heeft zoo'n ruw hart. Heeft hij ook een ruw hart, als hij zijn zuur verdiend maandgeld in een armbos stopt, of zich laat opligten door bedriegers, die zich arm veinzen; of als hij zijne arme moeder den laatsten Willemskop in de hand drukt, en zich weder laat aanmonsteren? Gewis, het leven op zee is anders dan op het land, en velen doen er hunnen stand, even als die aan den wal leven, schande aan. Maar omdat de zeeman meer dan

iemand anders aanleiding tot ruwheid en verwildering heeft, verdient hij te meer en te eer onze zorg voor de vorming en besturing van zijn gemoed. Hij is niet slechts onze natuurgenoot, onze medeburger, maar hij is ook Christen, onze broeder als kind van God, die met ons de groote levenszee bevaart. Het is dus goed hem een kompas in de hand te geven, waarmede hij op de haven der eeuwigheid kan aanstevenen. Dit hebben vele *Nederlanders* gedaan. Hunne namen zijn bekend. De Heer KINDERMANN, digt aan het *IJ* geboren, en zelf bijkans zeeman geworden, heeft zijne krachten beproefd om den zeeman een Handboek te leveren, dat hem tot heiliging van hart en wandel opleidt, dat hem zeeman laat blijven, maar Christen doet worden.

Vorm en inhoud bevelen zich beiden gunstig aan. Het boek is regt vóór den zeeman geschreven, zoo als dit in onzen tijd inderdaad eene behoefte is. Tegenwoordig toch is het niet enkel de vreemdeling of de lagere stand, die het roode of gestreepte hemd aantrekt, niet weinigen van deftige afkomst gaan het zeegat uit. Onder hen, half beschaafd, kunstmatig verlicht door lectuur van den dag, ontdekt men niet zelden eene neiging tot den heerschenden smaak, om de Voorzienigheid buiten boord te houden, den Heere CHRISTUS te miskennen, Gods Woord te minachten en de godsdienst overbodig te houden. De Heer KINDERMANN neemt hier eene gelukkige proef om dit kwaad te stuiten, door de bron er van te dempen. Het zijn vooral de jonge lieden, dien men dit boek in handen moet geven, maar menig stuurman en kapitein mogen óók met dit boek in de hand nog wel eens opzien naar het licht, dat uit de openbaring van genade in CHRISTUS opgaat.

De Heer KINDERMANN heeft zijn werk gegoten in den vorm van gesprekken, bijkans allen aan boord gehouden, gedurende eene *Oost-Indische* reis. Het personeel, dat hij sprekende invoert, getuigt van zijnen goeden smaak. Het is de stuurman en niet de kapitein, die de eerste rol heeft. Slechts nu en dan doet zich de gezagvoerder uit het heilige der heiligen zien. Ware de kapitein de hoofd-

persoon geweest, dan zou het onderhoud onnatuurlijk of zelfs onwaar zijn geworden. Geen onderwerp dat in behandeling komt of het neemt in en boeit door belangrijkheid. De gang van het gesprek is levendig en leidt tot het doel. Geene Jeremiaden, die de zeeman toch niet aanneemt, vermoeijen het oor; geene strafpredikatiën, die hij met een luchtig mutsje afwijst, gaan te hoor, maar alles dient ter zake, wat de zeeman wel hooren wil. Dit is daaraan te danken, dat de Heer KINDERMANN zich aan boord gevoelde, dacht en schreef zoo als hij het volk vóór en achter de mast beluisterde. Dit is het geniale, dat het werk als uit de oogen kijkt. Aan de wetenschappelijke vorming en het diep doordenken van den Auteur mag men dank weten het diep en ver ingrijpen der gesprekken, vooral in den mond van Stuurman ZEEGERS. Deze man verdiende wel eens gehoord te worden in eenen anderen kring van menschen, die zich vrij wat meer verlicht en beschaafd dan een stuurman houden, maar van zulk eenen wel mogten leeren wat ootmoed, geloof, hoop en liefde beteekenen.

Het boek bevat zeven-en-twintig Hoofdstukken. De vier eerste handelen, bij wijze van Inleiding, over de geschiedenis, de schaduwzijde en de lichtzijde, benevens de uitwerkselen der zeevaart, over het geoorloofde en het vereischte van het zeemansberoep. De overigen, op enkele na, in den vorm van gesprekken, loopen over ongeloof en twijfeling, de Godsdienst, Gods grootheid; over de waarde, kracht en invloed des Bijbels; over onze behoefte aan CHRISTUS en het geloof in Hem; over onsterfelijkheid en vergelding; over onze pligten jegens God, CHRISTUS, ons-zelven en den naasten enz. enz. Achteraan zijn eenige gebeden gevoegd.

Het gesprek wordt nergens mat of eentoonig. Daarvoor zijn de onderwepen te levendig, en telkens gegrepen uit toestanden of voorvallen aan boord, die de woordvoerders steeds in spanning houden. Het spreekt van zelf, dat Stuurman ZEEGERS den palm der overwinning moet wegdragen; doch de schepper van deze groep heeft

zijne partij niet weerloos overgeleverd, en het is slechts enkele malen gebeurd, dat wij dachten: die VAN DA geeft wat te ligt of te spoedig toe. De Heer KINDERMANN heeft wijs gehandeld met al wat aan boord laag, gemeen en onrein kan gevonden worden buiten behandeling te houden. Ruwe, onzedelijke tooneelen en tafereelen prikkelen wel, maar verbeteren niet. Het is hem goed gelukt eene type te geven van een geloovigen en ongeloovigen, van een vromen en loszinnigen zeeman, en de middelen, die hij aanwendt, om den ongeloovige tot geloof te bewegen, den loszinnige tot ernst te stemmen, zijn gepast, omdat hij den mensch heeft gezien en beoordeelt zoo als hij is, en hem te regt wijst, zoo als een zeeman zich dit laat doen.

Wij zouden wel wenschen, dat ieder reeder, die prijs op stelt, dat zijn volk aan boord een goed stuk spek of vleesch in den mond steekt, ook eenige exemplaren onder den scheepsvoorraad medegave, om den zeeman in de gelegenheid te stellen zich ook te voeden met spijze die niet vergaat. Het is geen boek dat als preek kan voorgelezen worden, maar ieder kan er zich uit stichten. Eene goede zondags-lectuur. Waarom zijn er zoo vele gezagvoerders, die aan boord geen zondag kennen? Reeders! weet het, dat de meeste orde en geschiktheid heerscht, waar de kapitein een voorbeeld geeft van godsdienstigen zin! Jongelingen! leest en volgt dit Handboek, en gij zult stuurlieden worden als Stuurman ZEEGERS, en, ook als gij het gezag zelf voert, een voorbeeld voor uw volk zijn.

Wij zijn hoog ingenomen met dit Handboek. Men vrage ons niet: of wij in alles de zienswijze van den Schrijver deelen? Maar vraagt men ons: of wij het er voor houden, dat de zeeman, die dit boek leest, beter zal worden, indien hij ter harte neemt wat hier wordt voorgehouden en aangedrongen — dan antwoorden wij hartgrondig: ja.

H. J. H. S.

De Staatsregelingen in Europa, sedert 1848. *Eene bijdrage tot de kennis van het hedendaagsche Staatsregt. Door* IZ. J. LION, *Stenograaph bij de Kamers der Staten-Generaal. Eerste Stuk. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.H.z. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 126 *bl. f* 1-40.

Op zich-zelven moge het een onvruchtbare arbeid schijnen, eenige nieuwe Staatsregelingen, die in den regel in het *Fransch* of *Duitsch* gedrukt, en dus voor den beschaafden *Nederlander* gemakkelijk leesbaar zijn, in het *Nederduitsch* te vertolken. Men zal echter dit oppervlakkig oordeel terugnemen na eene meer zorgvuldige kennismaking met het werk van den Heer LION. Hij geeft niet slechts de vertaling der Staatsregelingen; maar hij stelt vóórop eene korte geschiedenis der Staats-instellingen van ieder volk, en voegt bij de vertaling vele belangrijke aanteekeningen, die een overzigt aanbieden van de Staatkundige gesteldheid, van de uitvoering nagaan bij organieke Wetten aan de Staatsregelingen-zelve gegeven, en de naauwkeurige bekendheid met de nieuwe regerings-vormen en instellingen-zelve bevorderen. Met regt kon hij dus zijn werk eene bijdrage noemen tot de kennis van het hedendaagsche Staatsregt, en aan den Minister van Binnenlandsche Zaken opdragen. Een werk als dit mag in de boekerij van geenen geschiedkundige of beoefenaar van het Staatsregt ontbreken; en de lezing en overweging daarvan zal reeds voor de Academische kweekelingschap veelzins nuttig kunnen zijn.

Dit Eerste Stuk geeft, na eene belangrijke Inleiding van 20 bladzijden, de vertaling der Staatsregeling van het *Zwitsersche* Bondgenootschap, op den 12 September 1848 afgekondigd, bl. 21—60, met talrijke aanteekeningen; voorts, bl. 61—89, eene Inleiding op de *Fransche* Staatsregeling van 4 November 1848, en die Staatsregeling-zelve met vele aanteekeningen, bl. 90—126. Hier heeft de Schrijver gelukkig juist de uitgave van zijn werk afgebroken, om er nog in 't eerstvolgende stuk de geoctroijeerde Constitutie van 14 Januarij 1852 bij te voe-

gen. Het is te vreezen, dat, in den veelbewogen tij waarin wij leven, het hem nog wel meer gebeuren zal dat hij, meenende de nieuwste Constitutie vermeld t hebben, door eene nieuwere worde verrast: althai wordt op dit oogenblik in 't Zuiden van *Europa* wed het een en ander daartoe voorbereid.

Wij eindigen met lof en aanbeveling en de uitdru king van den wensch, dat het werk weldra comple moge zijn en lang compleet moge blijven.

De Russische Schuld. Bedenkingen tegen de Conve van $^{30}/_{18}$ *Augustus* 1850. *Door Mr.* G. W. VREEDE. *Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1851. *In gr.* 8 72 *bl. f* :-70.

De Schrijver van deze *brochure*, over het veel bespr ken onderwerp der *Russische* vorderingen, heeft m warmte zich van zijne taak gekweten. Hij stelde zi ten doel de noodzakelijkheid te betoogen der verwerpi van het Wets-ontwerp tot verhooging der Staatsbegro ting van 1850 met *f* 1,318,750, voor achterstallig a deel in de *Russische* Schuld. Dat Wets-ontwerp wo door den Schrijver bestreden op grond dat *Nederla* niet verder verpligt is tot betaling dan *uiterlijk* 18 bruarij 1831, toen WILLEM I de 24 Artikelen aann Een aanbod daartoe strekkende, is, naar zijn gevoel het eenige wat aan de waardigheid van *Nederland* p Bij zijne redeneringen ten betooge van een en and wordt het tegenwoordige Ministerie, dat het bewu Wets-ontwerp voordroeg, niet gespaard, maar integ deel tamelijk scherp over den hekel gehaald. Daaren gen heeft de Schrijver naauwelijks lofs genoeg v wijlen den Minister onder WILLEM I, den Heer VERSTO VAN SOELEN, wiens verstandige en voorzigtige Diploma hemelhoog geprezen wordt.

Wij kunnen den geleerden Schrijver in alle zijne a gumenten, meestal uit authentieke diplomatische stukk geput, waardoor zeker deze *brochure* belangrijk m

genoemd worden, niet volgen. Een beslissend oordeel in deze zaak uit te spreken, willen wij evenmin.

Alleen kwam het ons voor, dat het motief, waardoor de tegenwoordige Minister van Buitenlandsche Zaken tot het aanbieden van het Wets-ontwerp gebragt werd, niet voldoende wederlegd is, — de verklaringen namelijk door den Minister VERSTOLK op den 4 Junij en 10 September 1831 afgegeven aan den *Russischen* Gezant, waarbij hij bepaaldelijk de *Nederlandsche* schatkist heeft erkend als *debitrice* van een voorschot door de *Russische* gedaan. Die erkenning ligt tot grondslag van de *Russische* vordering, en is zij waarachtig, is zij gegrond, zoo als naauwlijks valt te betwijfelen, waar blijft dan die hooggeroemde voorzigtigheid, die fijne diplomatische kennis van den Minister VERSTOLK? Is dan niet veeleer hetgeen hij in deze zaak heeft verrigt, de oorzaak van de tegenwoordige, zeker hoogst onaangename vordering?

Zoo de Staten-Generaal vermeenen mogen het Wetsontwerp te moeten afstemmen, dan hopen wij voor de eer van *Nederland*, dat zij meer solide argumenten zal aanvoeren, dan de hooggeleerde Schrijver in deze overigens zoo keurig geschrevene en *con amore* bewerkte *brochure* aan de hand geeft. (*) B.

(*) Eene zeer uitvoerige en vrij scherpe beoordeeling van en kritiek op deze *brochure* wordt gevonden in »*de Gids*" voor Februarij, door een ongenoemden, voor velen zeker niet onbekenden Referent.

De Revolutie, hare oorzaken, gevolgen en geneesmiddelen; geschreven voor hoogere en lagere standen, door S. C. KAPFF, *Deken te Herrenberg in Wurtemberg. Als bekroonde Prijsverhandeling uitgegeven door het Centrale Committé voor de binnenlandsche Zending van de Duitsche Evangelische Kerk. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. Spijker, Az. 1851. *In kl. 8vo.* 204 *bl. f* :-90.

Wij kunnen best begrijpen, dat een Godsdienstig Ge-

nootschap, hetwelk de *innere Mission*, dat is, eene zorgvuldige en getrouwe Evangelie- en zede-prediking onder alle, bijzonder onder de mindere standen, met getrouwheid voorstaat, in Junij 1849 in het hart van het veel bewogen *Duitschland* eene Prijsvraag heeft uitgeschreven, met het doel om een nuttig geschrift uit te lokken, waarbij, van een Evangelisch-Christelijk standpunt, met vermijding van Staatkundige partijkleur, de algemeene vragen van den dag in helder licht moesten worden gesteld, »om den geest van zedelijke verwarring tegen te gaan, die, naar den inhoud der dagbladen, met betrekking tot de grondslagen van het maatschappelijk leven gebleken was de heerschende te zijn." Wij kunnen ook best begrijpen, dat de benoemde Commissie van onderzoek het antwoord van den Deken KAPFF als het beste van de twee-en-dertig ingekomen stukken — maar zeker toch niet geheel aan het doel beantwoordende — den tweeden (*niet* den eersten) prijs heeft waardig gekeurd. Maar wij kunnen niet begrijpen, welk heil men er in gezien heeft dit werkje voor ons Land en voor onze Natie juist woord voor woord te vertolken; immers had men dit met een geest des onderscheids moeten doen: weglatende wat geheel *Duitsch*, aanvullende wat *Nederlandsch* was. Het boekje-zelf getuigt van eenen vromen zin, van de beste bedoelingen, maar ook van zekere bekrompenheid en gebrek aan algemeene, vooral ook aan Staathuishoudkundige kennis. Wil men van het laatste een bewijs, zie dan slechts bl. 21 en volgg, waar, onder deren, als oorzaken van toenemende armoede genoemd worden: het afschaffen der gilden; te veel vrijheid in de nijverheid; gebrek aan belasting op eenige takken van nijverheid, enz. Ongepast komt ons voor de mededeeling van het godslasterend lied van *Duitsche* Communisten, bl. 131, hetwelk, zelfs niet om het afschuwelijke er van aan te toonen, gedrukt moest zijn.

Wil men overigens eene proeve van de Evangelisch-Christelijke rigting, waarin dit boekje geschreven is? men zie b. v. bl. 148 en volgg., waarvan wij ten besluite het volgende overnemen: »Ook zal men tot de overtui-

ging gekomen zijn, dat er iets gewigtigers bestaat dan het twisten over geloofsstellingen, over de hooge waarde van de eene gezindheid boven de andere, over de vormen van bestuur. Eene gezonde geloofsleer is noodzakelijk, en hoe meer die volgens den Bijbel is, des te beter, en hoe meer door wetenschap en kerkelijke overeenstemming bevestigd, des te verblijdender; maar het moet het hoofddoel van elke leer zijn, om het leven beter en gelukkiger te maken. Eene levendige vroomheid, die zich in de getrouwe vervulling van iedere pligt kenmerkt, is beter dan dorre orthodoxie. Bij alle regtzinnigheid ontbreekt het dikwijls aan het ware geloof, dat namelijk, hetwelk werkzaam is door de liefde, hetwelk al wat slecht en laag is wederstaat, elke edele, onbaatzuchtige bedoeling daarentegen aankweekt..... Dat moesten zoowel Lutherschen en Gereformeerden, als Evangelieschen en Katholijken bedenken. Eer zij hunne twistpunten over leer en kerk beslisten, moesten zij er naar streven om hunne leerstellingen, zoo naauwkeurig mogelijk, naar het Woord van God in te rigten, en ze dan met alle middelen, die de Christelijke liefde en de Christelijke wijsheid aan de hand geven, levendig werkende onder het volk in te voeren, ten einde het te vormen naar de grondstellingen van het praktische en levendige Christendom, welks hoogste doel algemeene menschenliefde en volmaking van alle menschen naar het beeld van God is."

Onder de middelen ter bestrijding van revolutie en armoede zijn dan ook die, welke uit een Christelijk oogpunt door den Schrijver worden voorgedragen, wel de meest en best uitgewerkte.

Het Heilige Land, of mededeelingen uit eene reis naar het Oosten, gedaan in de jaren 1849 *en* 1850, *in gezelschap van Hare Koninklijke Hoogheid de Prinses* MARIANNE *der Nederlanden, door* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doctor enz. Eerste Deel. Te Gorinchem, bij* J. Noor-

duyn en Zoon. 1851. *In gr. 8vo. XXXVI en 386 bl.* *f* 3-:

Met diepen weemoed nemen wij dit boek in handen. De hand die het geschreven heeft is reeds verstijfd; de mond zwijgt, die de wonderen Gods zoo welsprekend verkondigde; het hart klopt niet meer, dat gloeide voor de eer zijns Goddelijken Zenders, wiens wieg en graf hij bezoeken mogt. De waardige VAN SENDEN is reeds naar een beter land dan het Heilige Land verplaatst. Noodigde eene aardsche Vorstin hem uit om haar gids en raadsman te zijn op de gewijde plekken, waar de Engelenzang werd gehoord; waar de Vorst des levens uitriep: »Het is volbragt." en waar de Seraf verkondigde: »Hij is opgestaan!" zijn Heer en Heiland heeft hem opgeroepen naar het *Jeruzalem* niet met handen gebouwd, en welks grenzeloozen omtrek meer heerlijks bevat, dan de *Thabor*, de *Sion* en de *Olijfberg* kunnen aanbieden.

Wij gevoelen, niet geroepen te zijn om eene eerzuil voor den beroemden man te stichten, en laten dat aan bevoegder hand, aan begaafder pen over; maar wij wijden zijnen persoon onze dierbare herinnering, en zijner vriendschap een warmen traan, en spreken hier den wensch uit, dat zijne voormalige kweekelingen hem op zijn graf een gedenkteeken mogen oprigten, zijner waardig.

Hoe ontroerde het geheele Land op het kort maar zoo veel omvattend berigt der dagbladen: »VAN SENDEN is overleden!" De schrik deed het blad, waarin wij die treurige mare gedrukt zagen, aan onze handen ontvallen. Nog kort te voren hadden wij eenen brief vol hartelijkheid en vriendschap van hem ontvangen, waarin hij er van gewaagde, dat wij het laatst in het Vaderland hem het »vaarwel!" hadden toegeroepen, en betuigde, dikwijls op de reize aan onze laatste ontmoeting te hebben gedacht. Ook ons blijft de ure onvergetelijk, die wij aan boord van de stoomboot met hem en de Koninklijke Vorstin mogten doorbrengen. Welk een hemel lag er

op het gelaat des waardigen mans, en sprak uit zijn bewogen gemoed, nu hij zijnen wensch, den wensch van zijn leven, zoo als hij bij herhaling zeide, der vervulling nabij zag. Het scheen ons uit den toon en gang van zijn gesprek, vooral toen wij te zamen alleen aan de haven op en neder wandelden, alsof hij geene andere toekomst meer had dan het Heilige Land, en alsof geheel zijn leven, aanzijn en werk zich daarin stonden op te lossen. — Helaas, die toekomst, waarin het verlangde heden een verleden werd en tot de geschiedenis overging, is ook spoedig — naar ons kortzigtig oordeel te spoedig — afgesneden.

Hoe groot was het algemeen verlangen naar zijne terugkomst! *Nederland* had met een Nationaal regt, hoewel in geen wetboek beschreven, *beslag* op zijne wijsheid en begaafdheid gelegd. Men wachtte, ja, men eischtte van den man, die als Wijsgeer, Geschiedkundige, Natuurkenner en Dichter de: »Alpenrozen" in ons Vaderland had overgeplant, dat hij, met betrekking tot zijne Oostersche reis, in één persoon, voor *Nederland* zou wezen wat DE LAMARTINE voor *Frankrijk*, SCHUBERT voor *Duitschland*, ROBINSON voor *Engeland* is geweest. Stoute eisch voorwaar! VAN SENDEN had moeds genoeg dien 't hoofd te bieden, wijl hij de kracht bezat er aan te beantwoorden.

Terwijl zijn ligchaam in den gloed van het warme Morgenland — zoo als hij ons schreef — vertroeteld van de reize uitrustte, om aan onze koude en vochtige atmosfeer weder te gewennen, ontplooide zijn adelaarsgeest zijne vleugelen, en toonde aan zijne verbeelding nogmaals al de gewijde tooneelen, welke zijn voet zoo rusteloos betreden had. Maar de engel des doods raakte hem aan toen hij de pen naauwelijks had opgenomen, om aan den wensch en den eisch des Vaderlands te voldoen, en — schier àl de schat zijner waarnemingen zonk met hem in het donkere graf.

Toen VAN SENDEN, in de helft van September l.l., ons eenige voorwerpen uit *Palestina* (thans een dierbaar aandenken en kostbare erfenis) ten geschenke zond, deelde

hij ons mede, tot de voltooijing van het vierde blad des Tweeden Deels genaderd te zijn, en de hoop te voeden, dat Deel nog in den loop van 1851 in het licht te kunnen geven. Hoe weemoedig klaagde hij ons, over zoo veel geest en hart belemmerends dat hem in den weg trad. Van senden heeft veel verdriet geleden. Die veel weten en grootsche werken uitvoeren zijn niet altijd de gelukkigsten. Hem is nu de last ontnomen; hun, wier verwachting zoo zeer gespannen was, rest de teleurstelling bij de smart. Daar ligt het Eerste Deel voor ons, als het voetstuk van een majestueuzen dom, welks bouwmeester gevallen is. Beoordeelen kunnen wij het niet, want de voorwaarden die er regt toe gaven ontbreken. Wat er verder op dit voetstuk zal worden opgetrokken, zullen wij als winst begroeten; maar het is de arbeid van den pelgrim niet meer alleen. Hopen wij, dat zijne hand ons nog de heilige stad zal binnen leiden.

Het plan van van senden was stout, doch de aanvang van het werk waarborgde eene gelukkige uitvoering, hoe moeijelijk en gewaagd het zij: dichterlijke vormen met wetenschappelijke zaken te verbinden, gelijk hem in de »Alpenrozen" zoo meesterlijk is gelukt. — Mogen zijne erfgenamen het vervolg dier rozen in het *Tyroolsche*, wanneer 't uitgegeven *kan* worden, aan het publiek niet onthouden! — Van senden wilde niet alleen verhalen wat hem was wedervaren, maar ook wat het Land is, 't welk hij gezien heeft, en dat het schouwtooneel is geweest van de heerlijke wonderen des Hoogsten, en de wieg en bakermat der *Europesche* verlichting en beschaving; het Land waarheen tienduizenden met zielsverlangen hunne schreden rigten, en dat welligt eene toekomst te gemoet gaat, waarvan alleen de door hooger geest bezielde Dichter iets in het heilig licht der verrukking ziet doorschemeren. Hij wilde het Heilige Land, met zijnen grond en met zijne bewoners, zoo als het was en is, en zoo als hij het na veeljarige, diep doordachte studie, in zijnen alomvattenden geest opgenomen en nu met zijne oogen aanschouwd had, wedergeven. Daarom had hij ook zonder eenige aanmatiging het regt

van te zeggen, dat men niet in staat zou zijn over zijn werk te oordeelen, eer het voltooid was. Uit dien hoofde verdienen zij ook minder gehoord te worden, die, welligt een romantich tafereel, geschakeerd met avonturen, waar of verdicht, verwachtende, bij de lezing van dit deel, dat hier en daar inspanning vordert en tot het verstand spreekt, zich min of meer teleurgesteld achten. Indien het oordeel derzulken iets beteekende, zou het ontslapen des Schrijvers ook daarom smartelijk vallen, dewijl hij niet meer in staat is de uitspraken der voorbarigheid te beschamen. Wij voor ons zouden welligt, indien de waardige Schrijver nog leefde, ons alleen veroorloofd hebben een paar bescheidene vragen te doen, die wij nu terughouden, en volbrengen onze taak nu door eenvoudig den inhoud van dit Eerste Deel kortelijk op te geven.

Het Eerste en Tweede Hoofdstuk: »De woestijnreis", is voor een groot gedeelte eene reize op het papier, waarbij het verlies alleen is aan de zijde van den ontslapene; want de voorstelling is hoogst aanschouwelijk. Wij raden den bezitters van het Dagboek van FISK, die de woestijn is doorgetrokken, om bij het lezen van diens werk het werk van onzen VAN SENDEN te raadplegen en te vergelijken. Beiden helderen elkander op. Maar vooral sla de lezer de gedenkstukken open van den man Gods, MOZES, en hij zal zich verkwikken bij het licht, dat VAN SENDEN werpt over de togten van Israël in en door de woestijn.

Bijkans op elke bladzijde verrassen ons de scherpzinnige opmerkingen des veel geoefenden mans, die te hoogere waarde hebben, omdat ze geene geestige invallen van het oogenblik, maar de uitkomsten van langdurig en gezet onderzoek zijn. Geen plek zoo dor of hij geeft er een geschiedkundig leven aan. Zoo zien wij gebeurtenissen van eeuwen op enkele punten zamengedrongen en tevens uit de natuurlijke-geschiedenis, wonderverschijnselen, niet weggeredeneerd, maar opgehelderd. Men leze b. v. zijne aanmerking over het Manna en de kwakkels, en oordeele. Van zijn vernuft — al moeten

wij het ook voor eene bloote veronderstelling houden, gelijk VAN SENDEN het niet hooger wil laten gelden — geeft hij eene proef, als hij de berigten van HERODOTUS met de begrippen, die JOZEF bij de priesters aankweekte, in verband brengt. Laat ons den waardigen man-zelven eens hooren:

»Ik zag de ruïnen bij *Matariëh;* ik weet zij zijn geene andere dan die van *Heliopolis.* Deze stad ken ik door HERODOTUS, den vader der ongewijde geschiedenis; ik ken haar ook door MOZES, den vader der gewijde historie. De eerstgenoemde vertoefde er langen tijd. Intusschen, het is opmerkelijk, dat hij geene beschrijving geeft, noch van de stad, noch van hare heiligdommen, — hij, die anders zoo gaarne en veel verhaalt! — Alleenlijk en als in het voorbijgaan berigt hij, dat men daar jaarlijks een groot feest viert ter eere van de zon. — Was het eene belofte van geheimhouding, die zijne tong boeide, of sloot de eerbied hem de lippen, of bestond er nog eene andere reden? Althans, terwijl hij zegt, dat de priesters van *Heliopolis* gehouden worden voor de meest verlichte van het geheele land, voegt hij er iets zeer opmerkelijks bij. Hij verklaart, dat hij zich wel zal wachten, de geheimen mede te deelen, die ze hem hebben toevertrouwd, terwijl hij goddelijke dingen van hen leerde. — En welke goddelijke dingen mogen het geweest zijn, die HERODOTUS juist daar leerde, en die hij niet waagde te verraden aan het volk?

»Ik neem MOZES ter hand. Ook hij spreekt van deze stad, maar hij vermeldt haar onder haren eigenlijken *Egyptischen* naam. De verheffing van JOZEF verhaald hebbende, deelt hij eenen maatregel van den FARAO mede, die strekken moest, om zijnen gunsteling steun te doen vinden bij de aanzienlijke en magtige priesterkaste des lands. *Hij gaf hem* ASNATH *de dochter van* POTIFERA, *den priester van On ter vrouwe.* (*) Dat *On* is geene andere plaats, dan het *Heliopolis* der *Grieken*, de zelfde, op welker overblijfselen ik mij thans bevind. — Hier verrijst JOZEF voor mijnen geest. De schoonste dag zijns

(*) *Gen.* XLI: 45, 50.

levens is aan de kimmen gebroken. Reeds heeft de Liefde haren geurigen bloemenkrans geslingerd door de schakels van de gouden keten, die FARAO hing om JOZEFS hals. Maar ook de Trouw is nu toegetreden. De hand, waaraan de zegelring van den Koning schittert, neemt zij, en aan den vinger des begunstigden steekt zij den ring, het schoone teeken en pand van de eeuwigheid der verbindtenis. — Wanneer en waar heeft ooit de mond kunnen gesloten blijven, terwijl het hart overliep? En kan een JOZEF dan zijn gevoel weêrhouden in oogenblikken, welke die zijn der geheele ontknooping van de raadsels zijns levens? Bewogen in bewondering en dank jegens Hem, dien hij zoo gaarne roemt als den hoogen Beschikker van zijn lot (*), geeft hij getuigenis van zijnen God. Voor den alleenheerscher van *Egypte* van Hem, als den Beschikker van alles en niet zonder gevolg gesproken hebbende (†), zwijgt hij van Hem niet, zijnde bij den priester van *On*. En van nu zie ik hem dikwerf, waar, voor de tent van JAKOB, in de woning van POTIFERA, de bekoorlijkheid van een ouderlijk dak hem voor het eerst is wedergegeven. Terwijl hij zijne zonen opkweekt in de vereering van den éénigen, waren God (§), blijft hij ook te *On* de tolk zijner heilige overtuiging. Sprekende in bezielde taal van den Vader der lichten, die de zon aan den hemel gesteld heeft, hoort hem de weetgierige priesterschaar. Hoe heeft zij in het binnenste haars heiligdoms te *On* deze hoogere Godskennis weggelegd, — is zij ook in de toen volgende eeuwen door haar gekweekt, en, als geheime leer, zorgvuldig bewaakt tot op de dagen van HERODOTUS? Zoude dus de éénheid van den Allerhoogsten, den Schepper en Heer aller dingen, die wetenschap van het goddelijke geweest zijn, welke HERODOTUS bedoelt? Dan begrijp ik, dat hij eenen sluijer er over werpen moest. Opnemen mogt hij haar niet, terwijl hij schreef voor zijne *Grieken*, een volk, dat de

(*) *Gen.* XLV: 5, 7—9. L: 20.
(†) *Gen.* XLI: 16, 25, 28, 32, 38, 39.
(§) *Gen.* XLI: 51, 52. XLVIII: 1, 9.

veelheid der goden, met de tempels voor hen, met de beelden van hen dagelijks vermenigvuldigde."

Het Derde Hoofdstuk bevat schatten van litteratuur over de pelgrimstogten naar het Heilige Land. Wijsgeerig en menschkundig gaat des Schrijvers blik over den oorsprong, aard en strekking der bedevaarten. Hij geeft een volledig overzigt van de bedevaarten der Christenen, zoo als zij met de vierde eeuw in gebruik kwamen, onder voorgang eener vrome Christin, de moeder van den Grooten KONSTANTIJN, die het Heilige Land met kerken, kloosters en altaren als zoo vele gedenksteenen van haar dankbaar gemoed bedekte; zoo als zij vervolgens talrijker werden voortgezet, door de Mohamedanen belemmerd, doch door het zwaard beschermd; zoo als zij, sedert de laatste veste der kruisvaarders bezweken was, aan het kwijnen geraakten, doch in latere eeuw nieuw voedsel vonden, terwijl zij in onzen tijd eene eigenaardige rigting nemen. Onder het lezen kwam het ons voor, of de wetenschap zich met het geloof verzoenen zal op de plek waar voor het hoogmoedig Paradijs-weten verzoening is aangebragt. De wetenschap kan in de spheer van Geloof, Hoop en Liefde niet ongeloovig blijven. Wij bewonderen des Schrijvers belezenheid en boekenkennis, en zijne gelukkige gave, om wat uit den aard der zaak droog en stroef is, levendig en behagelijk in te kleeden.

Met het Vierde Hoofdstuk begint het eigenlijk reisverhaal, dat ongetwijfeld het gros der lezers het meest zal aantrekken. Wij vergezellen het Hooge reisgezelschap bij de gevaarlijke nadering en ontscheping voor *Jaffa* of *Joppe*, en bezoeken 't in het quarantaine-gebouw. Indien wij voor de zwakheid van *National-stolz* vatbaar waren, zouden wij ons misschien ergeren, dat eene *Nederlandsche* Prinses met haar gevolg als een vreemd verschijnsel uit het onbekende Zuiden wordt aangegaapt, en klagen, dat onze driekleur er niet onder het *Europesche* dundoek wappert. Doch waartoe zou 't beklag ook baten? Hadden wij te *Jaffa* eenen Konsul, de Regering zou van verkwisting worden beschuldigd. Daarom

luisteren wij liever als de pelgrim uit *Zwolle* ons mededeelt wat *Jaffa* belangrijk heeft gemaakt; ofschoon het reeds bekend zij, wat hij verhaalt laat zich toch aangenaam hooren.

Het Vijfde Hoofdstuk bevat den togt door de *Sefala*, of de Laagte; van *Jaffa*, over *Ramleh* en *Ludd*, naar *Latrum*.

In dit Hoofdstuk geeft VAN SENDEN eene proef van zijne ervarenheid in de *pomologie*. Op zijne wijze, dat is, onderhoudend en met historische opmerkingen doorvlochten, beschrijft hij de cactus-plant, den vijgen- en den granaatboom, den pistacie en den amandelboom, den sykomore- en den moerbezieboom en de geurige oranjebosschen.

De aanteekeningen, achter het Deel gevoegd, zijn van buitengewone letterkundige waarde, voor elk die met *Palestina* en de litteratuur over dit Land wenscht bekend te worden.

Zoo zijn wij aan het einde van dit boek gekomen, en eindigen nu, gelijk wij begonnen zijn, met weemoed. Wij hopen en wenschen, dat hetgeen VAN SENDEN verder heeft opgeteekend, hem die zijne afgebroken taak welligt zal opvatten, in staat moge stellen om het werk alzoo te voltooijen, dat het den ontslapene waardig zij. Hij-zelf rust van zijn veelvuldigen arbeid, en zal in de nabijheid van zijnen Heer de waarheid ondervinden der boodschap, die hij zijnen ambtgenoot voor zijne Gemeente van zijn sterfbed opdroeg: »ZEG AAN MIJNE GEMEENTE, DAT IK VREDE HEB IN HET BLOED DES KRUISES!"

H. J. H. S.

IGNAZ PALLME. *Beschrijving van Kordofan en eenige aangrenzende landen, benevens een overzigt van den handel aldaar, de zeden en gewoonten der inwoners, en de slavenjagten door* MEHEMED-ALI; — *opgesteld tijdens zijn verblijf aldaar in de jaren* 1838 *tot* 1839. *Uit het Hoogduitsch. Met eene Kaart en Aanteekeningen van*

den Vertaler. Te Zwolle, bij W. E. J. Tjeenk Willink. 1851. *In gr. 8vo. X en* 511 *bl. f* 3-25.

In bijzonderheden veel belangrijks te hooren omtrent een gedeelte der binnenlanden van *Afrika*, is een genot, waarop wij zeldzaam vergast worden. Wanneer de berigten een deel van *Afrika* betreffen, waarvan nog weinig bekend is, dan is het vooral geschikt om de weetgierigheid te prikkelen van allen, die in de aardrijkskunde belang stellen, en verlangen nader bekend gemaakt te worden met die geheimzinnige binnenlanden en hunne bewoners, welke door zandzeeën en *samoums*, tegen den navorschenden blik van den rusteloozen *Europeër* schijnen beveiligd te zijn. Van des te meer waarde zijn daarom de mededeelingen van waarheidlievende, helderziende reizigers. — Uit dien hoofde zijn wij, met betrekking tot het aangekondigde werk, veel danks verschuldigd aan den Uitgever TJEENK WILLINK, dat hij in zijne landgenooten genoeg degelijkheid heeft verondersteld om eene vertaling der »Beschrijving van *Kordofan*" uit te geven. Bovendien moeten wij hem danken, dat hij de vertaling heeft toevertrouwd aan een man met de wetenschap gemeenzaam. De Vertaler, die zich aan het einde zijner voorrede teekent: S. T. W. is ons geheel onbekend; maar wij aarzelen niet te erkennen, dat hij zijnen arbeid met zorgvuldigheid heeft behandeld, en zoo wel door zijne voorrede, als door zijne aanteekeningen heeft getoond, het werk met ingenomenheid te hebben overgebragt. De bijgevoegde kaart van *Kordofan*, *Darfoer* en eenige aangrenzende landen, die wij geheel aan den Heer S. T. W. te danken hebben, levert daarvan een nader bewijs. — Jammer voor de daaraan bestede moeite, dat de uitvoering van den lithograaf de lijnen, strepen, letters enz. niet beter heeft doen uitkomen.

Wij worden bekend gemaakt met *Kordofan*, dat tot *Nubië* behoort, ten zuiden van *Egypte* gelegen, tusschen *Habesch* en *Soedan*, het land waar de bronnen van den *Nijl* te zoeken zijn. De Geneesheer MICHAEL HEY uit *Rudesheym* kwam, in 1824, in deze streken, en werd er,

in het volgende jaar, vervangen door zijnen vriend Dr. EDUARD RUPPELL van *Frankfort a/M.*, aan wien vooral de Natuurlijke historie veel verpligting heeft. Deze beiden zijn de wegbereiders geweest. Na hen komen de Geoloog RUSSEGGER en de *Fransche* reiziger ANTOINE D'ADBADIE, en als gelijktijdig met hen, de Schrijver van het tegenwoordige werk. Voor handelsaangelegenheden sedert geruimen tijd in *Egypte*, was hij met de landtaal en het *Arabisch*, zoo wel als met de zeden der inwoners vertrouwd geworden. Ten einde met de hulpbronnen, voortbrengselen en behoeften der landen, die de Onderkoning van *Egypte* kortelings onderworpen had, zich bekend te maken, doorkruiste hij die landen, gedurende negentien maanden in allerlei rigtingen. Ofschoon dus het eigenlijke doel was: inlichtingen op te doen betreffende de meerdere of mindere raadzaamheid, om regtstreeksche handelsbetrekkingen met *Lobeid* en andere plaatsen van *Nubië* aan te knoopen, zoo moest het gevolg van deze moeitevolle reize tevens zijn, het opzamelen van belangrijke en wetenswaardige bijzonderheden voor de land- en volkenkunde. Zelfs hebben zijne berigten, omtrent zeden en gebruiken, meer waarde dan van vroegere reizigers, omdat hun verblijf van zeer korten duur was, en zij meestal verzeld waren van zulk een groot geleide, dat hun veel onbekend bleef, wat mij, zegt PALLME, »die geheel alleen alle gevaar trotseerde, en bij vele gelegenheden slechts met éénen, ja, zelfs zonder bediende reisde, niet zoo ligt kon ontgaan, daar ik het tevens niet beneden mij achtte, zelfs met den kameeldrijver in de woestijn het eenvoudige maal te gebruiken, en mij met de bewoners, in hunne benaauwde *toekkoli's* te onderhouden, evenmin als het aan gelegenheid ontbrak om bij de aanzienlijke ambtenaren en zelfs bij den Gouverneur, die mij op alle feesten noodigde, naauwkeurige berigten in te winnen."

Aldus heeft PALLME rondgezworven in een land, waar het in den droogen tijd, die acht maanden van het jaar duurt, op den middag zoo heet wordt, dat de mensch, zonder kracht om te denken, wezenloos daar neder ligt;

welke hitte des nachts van eene doordringende koude wordt gevolgd. Het drooge saizoen is dus niet alleen onaangenaam maar tevens ongezond. Het natte jaargetijde is echter nog ongezonder, geen huisgezin wordt verschoond, en zelden ontsnapt een *Europeër* aan de kwaadaardige koortsen. Ziet hier hoe de saizoenen door onzen reiziger beschreven worden. — In den droogen tijd »staart treurig het oog op de woeste, uitgebrande vlakten, welke als zoo vele zegeteekenen van de overwinning, die zij op de bezielde Natuur hebben behaald, niets anders kunnen vertoonen, dan door de zon uitgebleekte beenderen van menschen en dieren; de hemel is, gedurende al dien tijd, wolkeloos en helder, en de hitte, inzonderheid in de maanden April en Mei onverdragelijk. Van 11 uur 's morgens tot 3 uur 's namiddags, wanneer de thermometer, in de schaduw tot op 38, ja zelfs 40 graden RÉAUMUR staat, is het voor geen levend wezen mogelijk, om in de opene lucht te verkeeren. Alles, menschen en dieren, zoekt schaduw, om zich te beschutten voor den gloed der zonnestralen. De mensch zit in deze uren als in een zweetbad; verwezen en schier zinneloos staart ieder voor zich heen en wendt treurig zijne blikken naar een of ander koel plekje. De lucht, die men inademt, is zoo heet alsof zij uit eenen gloeijenden oven kwam. — Alle bezigheden rusten, alles ligt als in een doodslaap. — En toch zijn de nachten weder zoo koel, dat men zich steeds voor het vatten van koude moet in acht nemen; want de gevolgen zijn meermalen doodelijk." — Doch genoeg voorzeker omtrent het drooge saizoen, zonder nog te vernemen van den verschrikkelijken *samoum*, of van de bedriegelijke en teleurstellende luchtspiegeling.

Het natte jaargetijde is, bij meerdere ongezondheid, niet verstoken van eenige vergoeding. Men hoore PALLME. »Als door een tooverslag ontwaakt de Natuur uit haren doodslaap, want terstond na den eersten regen begint de grond groen te worden, de boomen botten uit, en allengs breidt zich een bloemtapijt uit over de geheele landstreek. Eenige streken van *Kordofan*, die eenigzins laag liggen, kunnen inderdaad een paradijs worden ge-

noemd. Alles staat daar uiterst weelderig, alle boomen en struiken zijn, als het ware, bezaaid met bloemen en vruchten, zoodat men bijna geene bladeren ziet. Het gras bereikt zulk eene hoogte, dat een ruiter met zijn paard er zich in kunne verbergen. Slingerplanten kronkelen zich tot aan de kruin der hoogste boomen; kortom alles duidt de groote kracht der vegetatie aan. Het oog verlustigt zich, zoo wel in de kleurenmengeling der bloemen, als in de tallooze verwen der papegaaijen, kolibris en andere fraai gevederde bewoners der woestijn en der tuinen, die in de bontste kleurenwisseling de boomen verlevendigen en door hun gezang het oor betooveren; als om strijd ruischen de melodieuse, liefelijke toonen door het gebladerte, en reeds spoedig kon ik de nachtegalen en leeuwrikken van mijn lieve vaderland vergeten. Maar deze zilverklanken zijn niet lang van duur, hun gekweel is te welluidend om lang aan te houden. Naauwelijks is de sluijer der ochtendschemering opgegaan, of het gezang vangt aan en wordt hand over hand sterker, hoe meer het licht zich verspreidt; maar ter naauwer nood is de zon boven de kimmen der woestijn gerezen, ter naauwer nood verguldt zij de bergen met hare stralen, of de eene zanger na den anderen verstomt, en men verneemt slechts enkele toonen meer."— Nu een paar woorden van de keerzijde, opdat dit paradijs niemand verlokke. »Onwillekeurig wordt, door den invloed van het ongezonde klimaat, de vrolijke opgewektheid verdreven; de mensch wordt door eene beklemdheid bevangen, die hem alle rust ontrooft. Eene slappe maag, afkeer van alle spijzen, kortom alle voorboden eener ziekte maken ongeschikt voor elk genot, dat de schoonheid der Natuur zoude kunnen verschaffen, en reeds spoedig ligt men uitgestrekt op het ziekbed, waarvan een vreemdeling nooit geheel vrijkomt."

De Schrijver verdeelt zijn belangrijk werk op de volgende wijze:

I. Ligging, grenzen, wateren, bodem en luchtgesteldheid. II. Geschiedenis. III. Regering. IV. Zeden en gewoonten. V. Karakter der inwoners.

De volkeren worden beschreven in vier Hoofdstukken:

VI. De *Bakkavas* (Herdervolken).

VII. De *Kabobisjen*.

VIII. De *Darhammers*.

IX. De *Sjeloeks*, *Roebas*, *Takelers* en andere volkstammen, die aan *Kordofan* grenzen.

X. Godsdienst. XI. Ziekten. XII. Het krijgswezen. XIII. Voortbrengselen.

XIV. *Lobeid*, hoofdstad van *Kordofan*. Waarom de kaart *'L Obeid* heeft, begrijpen wij niet.

XV. Handel. — De voornaamste artikelen van uitvoer zijn: zoogenaamde *Arabische* gom; elpenbeen, dat voornamelijk over *Soeakim* aan de *Roode zee* door de *Engelschen* wordt uitgevoerd, die het voor *Aziatisch* ivoor doen doorgaan; struisvederen; goud en andere meer. *Engelschen*, *Duitschers* en *Franschen* koopen die goederen te *Kaïro*, of dringen zelf tot in deze streken door. Wanneer zal zoodanige ondernemingszucht ook bij de *Nederlanders* gevonden worden?

XVI en XVII. MEHEMED-ALI's slavenjagten in het algemeen; en in het bijzonder die van de jaren 1838 en 1839, toen PALLME ooggetuige was van die barbaarschheid.

XVIII. Berigten omtrent den loop van den *Bacher-Abbiad* (witte *Nijl*) en de oudheden in *Kordofan* gevonden. Op de kaart heeft men ook des Schrijvers gissingen omtrent den nog onbekenden oorsprong van de *Witte rivier*, en wordt hare zamenvloeijing met de *Azrek* (*Blaauwe rivier*), bij *Karthoem*, en met de *Atbara*, bij *Damar*, opgegeven.

Eenige berigten over het genoegzaam onbekende *Darfoer*, en de Aanteekeningen van den Vertaler besluiten het werk. — Men ziet het, in allerlei opzigten wordt het onderwerp behandeld, en wij bezitten in den Schrijver een man, begaafd met een opmerkzamen geest en met een helder hoofd. Overal vinden wij een levendigen en belangwekkenden verhaaltrant. — Tot een voorbeeld kiezen wij de verovering van *Kordofan*, door den beruchten *Defterdar*, schoonzoon van den *Egyptischen* Onderkoning, in 1821.

»Mohsalem, de *Melik*, trok met zijne troepen den *Defterdar* te gemoet, tot aan *Baraš* twaalf uren van *Lobeid*. Zijn talrijk, doch ongeregeld leger was, wel is waar, gewapend, maar had geene schietgeweren, die ook in het geheele land zeer weinig, of zelfs in het geheel niet, bekend waren. De kavallerie droeg, even als de oude *Numidische* ruiterij, geschubde harnassen, op het hoofd een spitsen helm zonder visier en een tweesnijdend zwaard van zeven-en-dertig duim lengte; de paarden droegen dekken met koperen platen belegd. Het voetvolk, bijna geheel naakt, was gewapend met schild en lans en slechts een klein gedeelte met tweesnijdende zwaarden (*toerbatsj*), en eene soort van strijdkolven. Het gevecht was moorddadig, de *Kordofanen* wierpen zich als razenden in den strijd, en verdedigden hunne vrijheid met waren heldenmoed; ja, zelfs vrouwen namen deel aan het gevecht. Honderden sneuvelden door 's vijands kogels getroffen. De gewonden legden de vingers in de wonden, en konden niet begrijpen hoe zij, zonder door een wapen te worden aangeroerd, gewond konden worden; zoo onbekend waren hun, toen ter tijde, de vuurwapenen. Zij slingerden met alle geweld hunne lansen op de kanonnen; en toen het hun gelukte, voor een oogenblik een kanon te veroveren, zochten zij zich door sabelhouwen, wegens de aangerigte verwoesting, aan hetzelve te wreken. De slag duurde lang en bleef onbeslist. De *Defterdar* aan het hoofd zijner ruiterij, hoewel ongesteld, verliet het slagveld niet; meerdere aanvallen werden dapper afgeslagen. De *Bedoeïnen* beschaamden de *Turken* door hunne heldhaftigheid; daar, waar het gevecht het heetst was, stiet men op *Bedoeïnen*, die den aangrijpenden vijanden het meest afbreuk deden. Het voordeel was nu eens aan de zijde der *Turken*, dan weder aan die der *Kordofanen*. De zege bleef steeds twijfelachtig; ja, zelfs eenige malen geraakten de *Turken* zeer in het naauw, tot dat het eenen *Sjech* der *Bedoeïnen*, uit den stam der *Gemeats*, gelukte, om Mohsalem, den aanvoerder der *Kordofanen*, door een pistoolschot, neder te vellen. Zijn dood besliste den slag."

Moge een ruim debiet den Uitgever voor de gemaakte kosten schadeloos stellen. L.

Dr. OTTO ZIRCKEL. *Schetsen uit en over de Vereenigde Staten. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1851. *In gr. 8vo. IV en 218 bl. f* 2-10.

Dit werk heeft men te danken aan de pen van een man, die vroeger onder de *Pruissische* huzaren heeft gediend, en nu, sedert veertien jaren, burger is van de *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika.* Hij woont in den Staat *Ohio*, is geneesheer en tevens grondbezitter. Een dagboek, door den Schrijver, gedurende den *Mexikaanschen* veldtogt gehouden, en in zijn voormalig vaderland uitgegeven, was er met zoo veel welwillendheid ontvangen, dat hij besloot ook de tegenwoordige Schetsen uit te geven. De levendigheid zijner schrijfwijze, en de scherp geteekende omtrekken zijner beelden, die de aangebodene schetsen tot tafereelen verheffen, maken het ons begrijpelijk, dat het Dagboek — ons niet bekend dat het in onze taal is overgebragt — algemeen in *Duitschland* met genoegen is ontvangen. De schetsen zullen gewis den lezer vermaken, al zij het ook dat, op sommige plaatsen, de Schrijver zijne beelden eenigermate tot karikaturen heeft gemaakt, en de toestanden van verschillende klassen in de *Unie*, met wat overdrijving heeft voorgesteld. — Voor het overige behoeft het geen betoog, dat velen, met de uiterste ligtzinnigheid, tot verhuizing naar *Noord-Amerika* zijn overgegaan, en uit dien hoofde kan het geen kwaad, wanneer de kleuren van den maatschappelijken toestand in de Westelijke Staten der *Unie*, wat heel donker zijn opgelegd.

Wel spreekt de Schrijver over de onpartijdigheid, die hij denkt in acht te nemen, en handelt over de uiteenloopende voorstelling van zaken door hen, die voor korteren of langeren tijd de *Noord-Amerikaansche* Republiek hebben bezocht. ZIRCKEL vermeldt hoe wetenschappelijk gevormde mannen, in weinige maanden het Noorden

en het Zuiden hebben doorgevlogen, en »den indruk, welken zulk eene oppervlakkige beschouwing op hen maakte, en op iederen beschaafden mensch maken moest", voortreffelijk wisten af te malen; hoe anderen zich, in eenen beperkten kring, bewogen en »naar waarheid schilderden, wat hen, gedurende hun verblijf onder de oogen kwam." Op die wijze verkrijgt men »aanprijzingen en loftuitingen, die niet onverdiend zijn", maar die evenwel niet de geheele waarheid behelzen. Men vindt onder de Schrijvers »republikeinsche enthusiasten", en ook »menschen, die zich in *Amerika* bitter bedrogen hebben."— »Beschrijft men" — lezen wij in die beschouwing verder — »alleen de schaduwzijde van den een of anderen toestand, dan is het gemakkelijk, om, zonder eene onwaarheid te zeggen, eene hel te schilderen; beschrijft men alleen de lichtpunten, en laat men de schaduwzijde weg, dan verschijnt dezelfde toestand, als van een bovennatuurlijken glans omgeven, en ook hier kan de schilder op feiten wijzen, die hem voor iedere beschuldiging, van eenen groven leugen gezegd te hebben, vrijwaren."

Aan het laatste heeft de Schrijver der Schetsen zich geenszins schuldig gemaakt, zoodat niemand bij zijne komst in *Noord-Amerika* hem zal vloeken, als waren de rampen, die hij er te gemoet gaat, aan zijne verkeerde raadgevingen toe te schrijven. Veronderstellen wij eens, dat hij enkel de schaduwzijde heeft voorgesteld; welnu, dan is het gevolg daarvan, dat menigeen, in plaats van zijn vaderland te verlaten, in zijnen tegenwoordigen toestand met tevredenheid zich schikt, en te huis blijft. — Zou de Schrijver daaraan wel veel misdreven hebben? Evenwel het is zoo niet. Het is er verre af, dat hij de landverhuizing onvoorwaardelijk zou afkeuren. Maar hij geeft goeden raad, en daaronder behoort die op bl. 2: »Voor ieder beroep kan men als eersten grondregel aanraden, dat men een vol jaar na de overkomst moet besteden, om gedurende dezen tijd, zoo veel mogelijk bedaard en zonder vooroordeelen, den toestand der *Amerikaansche* Maatschappij gade te slaan." — Wie zal dien raad wraken?

De Schrijver verdeelt zijne Schetsen onder de volgende hoofden, Inleiding. — Zeereis. Aankomst te *Nieuw-York*. — Het Oosten, het Zuiden, het Westen. — De Landbouwer. — De Geneesheer. — De Predikant. — De Onderwijzer. — De Regtsgeleerde. — De Koopman. — De Dagblad-redacteur. — Geldbelegging en windhandel. — Staatsschuld. — Schuldbrieven der Staten en der groote handelsteden. — Spoorweg-aandeelen. — Geldbeleggen.

De »Zeereis en aankomst te *Nieuw-York*" behelst veel belangrijks en behartigenswaardigs voor den landverhuizer; voornamelijk die van den »bemiddelden en onbemiddelden burgerstand", welke klasse de Schrijver voornamelijk op het oog heeft gehad, toen hij zich den landverhuizer, bij het zamenstellen van de Schetsen, voorstelde. »Het beste scheepswater is nog slecht; het middelmatige staat echter hem, die geen zeeman is, zoo tegen, dat het alleen bij razenden dorst mogelijk is de walging te overwinnen; daarom is het raadzaam zich zoo wel van andere dranken te voorzien, als van ingrediënten, om het scheepswater drinkbaar te maken." — Waarlijk alles, wat over de reis wordt gezegd, is er verre af van te sterk gekleurd te zijn.

In onderscheidene afdeelingen ontvangt de lezer meermalen wat hij er niet verwacht. Zoo ontmoet hij in »Het Oosten, het Zuiden, het Westen" een afzigtelijk tafereel van de zedeloosheid van het gemeen in de oostelijke zeesteden, waarbij, tot bevestiging der waarheid van het hartverscheurende beeld, het rapport, door den Policie-Directeur van *Nieuw-York*, op den 1 Januarij 1850 aan het Stedelijk Bestuur ingeleverd, wordt medegedeeld. — Slechts *Londen* en *Parijs* leveren van een zoo menschönteerend zedebederf de afschuwelijke wedergaden. Overigens vindt men in die schets raadgevingen voor den landverhuizer, tot verligting van zijne keus voor een aanstaand verblijf.

In den »Landbouwer" vinden wij, van bl. 38 tot 60, eenige brieven van een landverhuizer uit Staat *Missouri*, die, zoo ze al niet door GUTZKOW zijn geschreven, evenwel niets dan waarheid behelzen. Zoo is 't met de meeste

schetsen en tafereelen. De situatiën zijn waar, hoewel hier en daar wat gedramatiseerd. — Doch waartoe meer? Voor den landverhuizer behelzen de Schetsen belangrijke wenken; voor den gewonen lezer bevatten zij eene onderhoudende lectuur, en bij den minnaar van Land- en Volkenkunde vermeerderen zij de kennis aan den Maatschappelijken toestand der *Noord-Amerikaansche Unie*. De vertaling zal door het lezend publiek met des te meer welwillendheid ontvangen worden, daar de Vertaler zich verdienstelijk van zijne taak heeft gekweten, en de Uitgever voor fraai papier en een goeden druk heeft zorg gedragen.

Wenken omtrent den arbeid van Christelijke vrouwen onder de Heidenen. Ontleend aan het verslag van het Genootschap tot bevordering der opvoeding van vrouwen in het Oosten, in den jare 1834 *te Londen opgerigt. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1851. *In kl. 8vo.* 103 *bl.* *f* 1-20.

Wat de vrouw kan en wil doen voor de zaak van Hem, die de zoon was van de beste der moeders, van de meest begenadigde onder de vrouwen? — Veel meer dan men denkt of zich verbeelden kan; want het Evangelie is de zuivere uitdrukking der liefde, en wie dan de vrouw is, zoo zéér voor liefde gevormd, of gevoelt zich zoo wèl in haren hemelschen dampkring? Vrouwen plengden tranen op den weg naar *Golgotha*, maar geene enkele heeft voor het *pretorium* van PONTIUS PILATUS geroepen: »kruisig hem!" Terwijl Farizeën en Schriftgeleerden den Mond der waarheid voor een kind van den vader der logenen scholden, verzorgden vrouwen den getrouwen herder, en aan den gastvrijen disch te *Bethaniën* hielpen twee zusters hem den hoon van wijze mannen vergeten. Terwijl de jongeren nog sliepen, waren reeds vóór zonsopgang de vriendinnen van JEZUS op weg, om Hem in zijn graf eene dienst van liefde te wijden, gelijk zij Hem met tranen naar Zijne rustplaats hadden begeleid.

Mannen hebben elkander om begrippen gehaat, gevloekt, en gemoord; vrouwen hebben voor de liefde en uit liefde jegens God en Zijn Woord, zich-zelve opgeofferd. Het grijpt ons aan, als wij jaarlijks in de broederlijke bijeenkomst te *Rotterdam* jongelingen zien, die weldra de breede wateren zullen oversteken, om voor hen, die in de nevelen zijn der dwaling, den fakkel der waarheid en geregtigheid te ontsteken; maar een heilig vuur doortintelt ons, als wij hooren van de edele vrouwen, die midden in het land der Heidenen scholen oprigten, kinderen tot zich lokken, en harten winnen en heiligen voor het Koningrijk der hemelen. »Och, 't is maar dweeperij, opgewonden geestdrift!" roepen sommigen uit. Zulke uitroepingen brengen ons den gierigaard voor den geest, die over geldbeleggen redeneert, terwijl de liefde den noodlijdende voedt en tegen den hongerdood beschermt.

Het lieve boekje, dat met de afbeelding eener *Chinesche* school voor ons ligt, geeft in eenige proeven wat er, door vrouwen vooral, ten behoeve van de vrouwen in *China* en in de naburige landen gedaan is en nog gedaan wordt. Gelijk in *Engeland* zoo veel groots en goeds tot stand komt, werd ook in 1834, in de konsistoriekamer van de Sint JANS-Kapel te *Londen*, door eenige dames, tot verschillende Kerkgenootschappen behoorende, een genootschap opgerigt, met het doel »om in *China* en in de naburige landen, overal waar zich eene gunstige gelegenheid daartoe aanbiedt, scholen op te rigten en daarover een wakend oog te blijven houden; — en in het Moederland godsdienstige en welopgevoede vrouwen op te leiden, om aan het hoofd dezer scholen te staan; insgelijks ook tot het vormen en aanmoedigen van hulponderwijzeressen uit de inboorlingen; — terwijl men in de scholen, die met dit Genootschap in verband staan, er zich vooral op zal toeleggen, om de leerlingen bekend te maken met de waarheden der Heilige Schrift, hun den Heere CHRISTUS te doen kennen als haar Verlosser en Heiland; en hun tevens onderwijs te doen ontvangen in al die kundigheden, welker verkrijging naar aanleiding der omstandigheden wenschelijk wordt geacht."

Hoewel het Genootschap meer bepaaldelijk het oog op *China* had gevestigd, strekten zich weldra zijne bemoeijingen tot de geheele Oostersche wereld uit. De eerste uitgezondene was Miss ELIZA THORNTON, die tot hulp-onderwijzeres van Miss WALLACE, op hare scholen te *Malacca* bestemd was, doch door een zamenloop van omstandigheden op *Batavia* bleef werken.

»Een belangrijke post is *Singapore*, alwaar door een der Hulpgenootschappen van het *Engelsch* Comité, eene zendelinge wordt onderhouden. Die wijze van medewerken wordt als zeer doelmatig aanbevolen, naardien de regtstreeksche betrekking, waarin het Hulpgenootschap alsdan met die zendelinge blijft, niet weinig bijdraagt om de belangstelling op den duur gaande te houden..... Na verscheidene teleurstellingen had men het genoegen van in Maart 1843, Miss GRANT, wier godsvrucht en overgegevenheid aan de zaak des Heeren algemeen bekend waren, naar *Singapore* te zien vertrekken. Hier stond Mrs. DYER van het *Londensche* Zendeling-genootschap (van Broeders) aan het hoofd eener kostschool van twintig *Chinesche* Meisjes."

Wij raden onze lezeressen aan, kennis te maken met dit Christelijk boekje. — Onder het lezen mogen zij zich wel eens afvragen: wat doen ook wij voor Hem, van Wien wij geleerd hebben, dat Zijn Vader ook onze Vader is, en Vader van de kinderen der Heidenen, gelijk van onze kinderen.

H. J. H. S.

Het Schouwtooneel der wereld. Naar het Engelsch van W. M. THACKERAY. *III Deelen. Met zes Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1850. *In gr. 8vo.* 768 *bl. f* 7-80.

Deze roman is niet vol van avonturen en uitkomsten, die den lezer doen sidderen, en hem schokken of met afgrijzen vervullen. Het leven, zoo als het is, wordt er met waarheid en diepe kennis in geschilderd. Personen

fereelen en verhalen. Onder Redactie van P. DUYS. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. *In kl. 8vo.*

Kinderbrieven; leesboek voor scholen en huisgezinnen; ter bevordering van een' duidelijken en ongekunstelden briefstijl; door H. BAARSCHERS, *Hulp-onderwijzer te Zwolle. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1851. *In kl. 8vo.* 50 *bl.* *f* :-15.

De drie eerstgenoemde kinderboekjes zijn voorzien van nette bandjes met vergulde letters. Gekleurde steendrukplaatjes maken ze nog sierlijker. Van deze laat evenwel de teekening in N°. 1 vrij wat te wenschen over, en dat de kleuren in de andere hard genoeg zijn, zal de jeugd niet zeer hinderen. Wij kunnen de lieve boekjes met ruimte aanprijzen, ofschoon de versjes bij de vertellingen van *moeder de Gans* niet zoo bijzonder zijn, om er in aankondigingen zoo veel ophef van te maken.

De tweede bede verdient aanbeveling. Het paart eenen onderhoudenden verhaaltrant aan nuttige lessen, en is voor meisjes vooral zeer nuttig. De titel is niet zeer gemotiveerd.

De *Spiegel voor jonge lieden* is een maandschriftje. De vertellingen zijn niet kwaad; de versjes meerendeels sober. Ieder nommer is van 24 bladz., en kost 17½ cent. De plaatjes zijn middelmatig.

Het kinder-brievenboekje is voor kinderen niet ongeschikt, ofschoon wij, voor ons, niet veel op hebben met model-brieven. Beter is het, opmerkzaam te maken op fouten die algemeen gemaakt worden, zoo als hier de brief op bladz. 40. Woorden als *vergeetzaamheid* moest men niet aantreffen.

Deze korte aankondiging volsta. Wij waren buiten de gelegenheid haar vroeger of uitvoeriger te geven.

BOEKBESCHOUWING.

De strijd der partijen in de Nederlandsche Hervormde Kerk van het Kerkelijk standpunt beschoud. Een woord van vrede, door IRENAEUS ALETHOPHILUS, *Evangeliedienaar in de Hervormde Gemeente. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr. 8vo.* 47 *bl.* *f* : - 50.

De aanleiding tot het schrijven dezer *brochure* lag in het op nieuw ontvlammen van den strijd tusschen de zich noemende regtzinnige partij in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk en de *Groninger* School, gelijk die zich heeft geopenbaard ten gevolge van eenen uitval der eerstgenoemde tegen het prediken van den Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT in *'s Gravenhage.* Het was niet de *inhoud,* maar de *daad* dier prediking, welke was aangevallen. Aanvankelijk meenden wij dus, dat de *kerkelijke* beschouwing dezer zaak — in welke het waarnemen der predikbeurt slechts eene onbeduidende aanleiding is tot het op nieuw voor den dag komen met den eisch, dat de onregtzinnige *Groningers* eenvoudig buiten de gemeenschap der Kerk moeten gezet worden — zich bepalen zou bij het betoog, dat »van het Kerkelijk standpunt beschouwd", de aangevallen Professor wel dégelijk regt had om zoo wel in de hofstad als elders, zonder dat eenig Kerkelijk persoon of bestuur daar iets tegen kan inbrengen, als voorganger op te treden bij de openbare godsdienstoefening. Maar dit is zóó duidelijk, dat het niet eens betoog noodig heeft, en HOFSTEDE DE GROOT heeft het dan ook in zijnen open brief aan de *Haagsche* Gemeente even weinig noodig geacht, dit zijn regt te bewijzen, als Dr. DOEDES het in zijnen overbekenden bitteren brief heeft durven wagen, er aan te tornen.

IRENAEUS ALETHOPHILUS, een *pseudonym* (*) reeds in de tijden der Remonstrantsche kwestie gebruikt, gaat echter eenen geheel anderen weg, en wel den eenigen, die in dit geval te pas komt. Hij laat alle verschil van inzigt in de Christelijke waarheid bij beide partijen rusten; hij acht het onmogelijk en ook geheel en al noodeloos, de uiteenloopende gevoelens tot één te brengen, niet alleen ten aanzien van de bekende drie punten: het gezag der Apostelen — de Goddelijke natuur van onzen Heer — de kracht van Zijnen kruisdood; maar hij wil de zaak van haren juisten grond ophalen, namelijk door de beantwoording der vraag: wat het eigenlijk zij, te behooren tot de *Nederlandsche* Hervormde Kerk? In zoo verre is het dus eene korte, maar bondige, en voor ons althans volkomen overtuigende beantwoording der prijsvraag, die DOEDES wenschte te zien uitgeschreven, hoe men de *Groninger* leer in hare betrekking tot die Kerk hebbe te beschouwen. Althans indien de man, die in zijnen »Brief" een zoo doorslaand bewijs van zijnen scherpen zin gegeven heeft, deze *brochure* gelezen heeft *sine ira et studio* (dat maar ál te dikwijls miskend hoofdvereischte bij alle wetenschappelijk en ook Kerkelijk geschil), gelooven wij niet, dat hij die uitschrijving nog noodig zal achten. — Doch zien wij, hoe ALETHOPHILUS zijn stuk aanlegt.

Na eene korte Inleiding, waarin de stand der zaak duidelijk wordt uiteengezet, zal hij uitgaan »van hetgeen waaromtrent men overeenstemt, althans behoort te stemmen, zoo men het standpunt niet verloochenen wil, dat men zegt te kiezen. Dat standpunt is — de betrekking der partijen tot de *Ned.* Herv. Kerk." De vraag, of iemand sta *binnen* die Kerk, kan alleen »beantwoord worden door een beroep op de aangenomen Formulieren

(*) Wij kunnen ons niet begrijpen, dat een zoo geacht en achtingwaardig blad als de Kerkelijke Courant, hare kolommen heeft kunnen openzetten voor de laffe teleurstelling van iemand, die zich onlangs beklaagde, den naam I. A. in het gansche Dominé's-boekje niet te hebben kunnen vinden. Zoutelooze scherts is geene wederlegging!

van eenigheid." De *Ned.* Geloofsbelijdenis en de *Heidelb.* Catechismus worden als zoodanig tot het geven harer stemmen toegelaten; maar de *Dordsche* leerregelen worden afgewezen, als nooit *algemeen* in de *Ned.* Herv. Kerk aangenomen. De Geloofsbelijdenis nu, want de Catechismus laat er zich niet over uit, wil, zoo als bij de stukken met kracht en klem wordt aangetoond, niet gehouden zijn voor *regel*, alleen voor *uitdrukking* des geloofs. Slechts éénen geloofsregel wordt er opgegeven als hetgeen, waarmede de hoofdzaak staat of valt: »om tot de *Ned.* Herv. Kerk te behooren, moet men onvoorwaardelijk aannemen, hetgeen de mensch, naar den wille Gods, in den Bijbel vervat, schuldig is te gelooven om zalig te worden."

Wij komen alzoo aan de hand van onzen Schrijver tot een *resultaat*, hetwelk ons althans geheel nieuw was. Men heeft namelijk altijd, in zoo ver men zich tot staving van het vrijzinnig standpunt op Art. 7 der *Ned.* Geloofsbelijdenis beriep, geschermd met »de H. Schrift". *Deze* alleen is regel des geloofs. Neen — zegt ALETHOPHILUS: de Geloofsbelijdenis zegt dat niet: zij verklaart alleen datgene voor geloofsregel, hetwelk in den Bijbel *als noodig ter zaligheid* wordt voorgedragen. Deze fijne onderscheiding vordert eenig nadenken. Zij bakent de grenzen af tusschen het fundamentéle en niet-fundamentéle. Is dat in het oog van den een of ander niet genoeg — ik kan het niet helpen, zegt I. A.; ik ben het niet die dat beweer; het is de leer van het Formulier van eenigheid, van welks aanneming of verwerping het al of niet »Hervormd, *Nederlandsch* Hervormd" zijn afhangt. Van dit standpunt vraagt de Schrijver niet eens naar den inhoud eener Bijbelsche Theologie, of liever: naar eene uit den Bijbel geputte voorstelling van de Christelijke waarheid: gij beweegt (zoo is de geest zijner redenering, op grond van de *Ned.* Geloofsbelijdenis) u geheel vrij, mits gij aanneemt hetgeen de Bijbel als noodig tot zaligheid voordraagt. Eene naauwlettende beschouwing van het N. V. doet hem tot het resultaat komen, dat dit alleen bestaat in »de kennis des éénigen Waarachtige en van JEZUS CHRISTUS dien Hij gezonden

heeft; het geloof in Hem tot vergeving van zonden: een wandel des Evangeliums waardig."

»Maar — zoo gaat hij voort — ontkennen wij dan al de andere leerstukken? In geenerlei wijze, maar wij beweren, dat zij nergens door de Apostelen als ter zaligheid noodig zijn voorgedragen. Men zal dit met niet ééne bewijsplaats kunnen staven. De Apostelen geven nergens eene uitgewerkte of bepaalde (de Schrijver zal meenen: bepaald voorgeschrevene) geloofsleer op, als weg ter zaligheid; enkel en alleen de verkondiging van CHRISTUS JEZUS en het geloof in Hem."

Dit — en niets dan dit — als de ware en eigenlijke Formulierregtzinnigheid te zien voorgesteld, zal zeker den meesten lezeren even nieuw zijn, als het ons was, zóó geleidelijk en overtuigend tot dit verrassend resultaat te worden gebragt. Zeker verdient deze geheel ongewone voorstelling nog nadere toetsing; hier is het daartoe de plaats niet, maar wij bevelen het aan een bezadigd, onpartijdig onderzoek. De zaak is zulks wel waardig, en de beschaafde, bezadigde toon van den Schrijver geeft er hem aanspraak op.

Hij betoogt nu verder — altijd uit de Geloofsbelijdenis *qua* Formulier — dat men geene nadere voorschriften heeft willen geven en geene andere banden aanleggen: terwijl het ongegronde der bedenking: »waar moet het heen, indien men niet verder gaat?" wordt aangetoond door ontwikkeling van deze drie punten: 1) vrij onderzoek van Gods Woord is het formeel beginsel van het Protestantisme: de *Ned.* Herv. Kerk mag dat beginsel niet prijs geven, gelijk zij het ook nooit prijs gegeven heeft; 2) de bedenking toont overdrevene vrees; 3) zij wordt geheel weggenomen door den hoogsten geloofsgrond, dien de *Ned.* Herv. Kerk in hare algemeen aangenomene Formulieren van eenigheid uitspreekt. Die hoogste geloofsgrond nu bestaat in »de getuigenis des H. Geestes. (Art. 5, 9.)"

Met gepaste opmerkingen, een broederlijk woord aan beide partijen en eene ernstige waarschuwing tegen verdeeldheid tegenover *Rome*, eindigt dit stukje.

Van wien is het? Men heeft het gevraagd en er naar gegist, doch dat zal wel uit enkele nieuwsgierigheid zijn, daar de Schrijver verklaart: »het gewigt van eenen gevestigden naam niet te kunnen leggen op zijne woorden." Blijkbaar is het een man die de waarheid in de liefde zoekt, en zich het: *non me cuiquam mancipavi* in zijn wapen voert. Hij is niet blind voor het goede, maar ook niet voor het minder goede in de zienswijze der uitersten. Hij wil geenen vrede door het opöfferen van een gedeelte der waarheid, en alzoo door transactie; integendeel: hij wil de volle waarheid, en niets dan haar, zien gehuldigd, opdat men door haar tot den vrede kome. En daarin gelooven wij, dat hij gelijk heeft. Men zal elkander nimmer leeren of althans blijven verdragen, indien men zich bewust is, om des lieven vredes wille inwilligingen te doen. En volgens den hier aangewezen weg is dat ook niet noodig.

Eenige maanden reeds is dit duidelijk geschreven stukje in het licht. Wij meenden, dat het om zijnen inhoud al spoedig aan een even bezadigd onderzoek zou zijn onderworpen. Tot ons leedwezen vernamen wij hiervan nog niets. Indien zich de werking dezer *brochure* daarin openbaart, dat de toon der zich noemende *orthodoxen* vrij wat gedaald is, zou den Schrijver de zelfvoldoening niet ontgaan, daartoe te hebben medegewerkt. Wij schreven deze breedvoerige aankondiging niet om den twist levendig te houden, maar alleen om de opmerkzaamheid te vestigen op eene *brochure*, die wij niet ernstig genoeg kunnen aanbevelen aan ieder, die in de gewigtigste van alle zaken tot zekerheid en helderheid wenscht te komen. Hiertoe, en afgescheiden van alle kerktwist, kan de lezing van dit stukje, in ons oog, uitnemend dienen.

Gods beloften zijn getrouw. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, *bij* W. H. Kirberger. 1851. *In* 32*mo*. 65 *bl*. *f* :-15. 25 *Exempl*. *f* 3-:-

Het Goddelijk Socialisme, of de mensch CHRISTUS JEZUS.

Door NEWMAN HALL, B.A., *Schrijver van:* »*Vreest niet, ik ben het!*" *en:* »*Kom tot* JEZUS!" *Bij denzelfden. In 32mo.* 87 *bl.* *f* :-30. 25 *Exempl.* *f* 6-:

Het eerste dezer werkjes is een soort van maandboekje, waaruit de lezer elken morgen iets lezen kan, om zich te sterken in de gedachte aan de zekerheid van de trouw des Heeren.

Het tweede is een stukje van den dag. Maar zóó voortreffelijk is het Evangelie, dat er niets in het leven voorkomt, of het weet dat te bezielen of onschadelijk te maken. Het vertoog is rijk, de strekking belangvol, de redenering overtuigend, de stijl levendig, de gang krachtig. Zie hier eene proef: »Wij staan bij de bouwvallen van eenen prachtigen tempel. Zijne stevige muren gapen ons met menige scheur en spleet tegen; zijne edele marmerzuilen liggen ter aarde; zijn keurig beeldhouwwerk is verbrijzeld. Hoe prachtig stond die tempel eenmaal daar met zijne gewelfde bogen en statigen toren en ten hemel reikende tinne, toen de stem des gebeds nog onafgebroken door zijne ontzaggelijke gewelven weergalmde! Kan die tempel nooit weder herbouwd worden? De menschen hebben het beproefd; maar ofschoon zij die scheuren en spleten weder gevuld hebben, de muren zijn niet gesterkt geworden, en die marmeren zuilen werden wel wederom opgerigt, maar zij zijn op nieuw gevallen. De wijsgeeren hebben hunne verschillende theoriën tot herstelling van de maatschappij voorgedragen, geleerden en zedemeesters hebben gepeinsd, geleerd en gezwoegd; maar hoe weinig hebben zij, ook met hunne uitstekende uitvindingen, kunnen te weeg brengen! Men heeft den menschen afgetrokkene beginselen van waarheid en regt opgedrongen; maar hoezeer zijn die gebleken krachteloos te zijn tegenover de magt der begeerlijkheid en zelfzucht! Men heeft verschillende vormen van regering voorgedragen: de *alleenheersching*, om de bandeloosheid der menigte te beteugelen; de *volksregering*, om de tirannij der weinigen te weêrstaan; *constitutiën*, *volksvertegenwoordigingen*, *socialisme*, *communisme*, *vrijheid*, *ge-*

lijkheid, *broederschap*, *algemeene broederliefde*; — maar hoe veel teleurstelling is niet het einde geweest van alle deze proefnemingen! De steenen van den bouwval zijn, de een na den ander, nevens elkander geplaatst geworden, maar er was geen cement om ze aan elkander te verbinden. Vele arbeiders hebben gewerkt om den hof in zijne vroegere schoonheid te herstellen; maar de loten, die zij plantten, wilden zelden wortel schieten. De takken, die wederom aan de boomen verschenen, in plaats van uit het hart der boomen op te groeijen, waren alleen van buiten af daarop gebonden, en de bloemen en vruchten, welke eenen korten tijd een schoon gezigt opleverden, bleken maar al te dikwijls slechts kunstbloemen en kunstvruchten te zijn. Is er dan in al deze verschillende proefnemingen tot welzijn der menschheid hoegenaamd niets goeds geweest? Is er geene waarheid in de wijsbegeerte, in afgetrokkene beginselen, in regtvaardige wetten, in gelijke regten, in Constitutionele regeringen? Gewis, waarheid genoeg. Maar zij bezitten geen *inwendig leven*. Wij moeten naar hooger bron opzien dan deze aarde. De bouwval kan zich-zelven niet herbouwen. Hij, die het eerst den hof plantte, moet dien ook weêr herstellen. Hij, die het eerst den tempel stichtte, moet hem ook weder oprigten. De pogingen van wijsgeeren, Staatkundigen, philantropen zag men altijd mislukken. Maar God heeft een plan van herstelling ingerigt, en dit plan heeft dáár waar de mensch het geloofde en involgde, nooit gefaald. Dit plan, en dit alleen, wanneer het slechts ten volle uitgevoerd wordt, zal datgene, wat gebroken is, weder heelen, de verbrokkelde deelen van het groote menschelijk gezin weder bijeenvergaderen en in de toekomst een goddelijk *Socialisme* te voorschijn brengen, die gouden eeuw, dat beloofde duizendjarige rijk, wanneer liefde en gelukzaligheid over de gansche aarde heerschen zullen. De Stichter van dit goddelijk *Socialisme*, de werkmeester en tevens de eerste schakel van deze gouden keten van algemeene broederschap, is DE MENSCH CHRISTUS JEZUS."

Uit de persoonlijkheid en in de kracht van Zijn leven

en regering wordt de ware gelukstaat der zedelijke wereld ontwikkeld. De Schrijver ziet in den persoon van CHRISTUS een hooger wezen dat hij aanbidt, en verschilt daarin van velen, maar staat toch met dezen ook in zoo verre op één zelfde standpunt, dat hij het geheel tot den persoon des Heeren terugbrengt. Het zal niemand berouwen hem-zelven te hooren: »Daar loutere begrippen weinig kracht op ons uitoefenen, stelde JEZUS zich onder de waarneming onzer zinnen, door onder ons te wonen. Zijn geheele leven was ééne grootsche leerrede. En hoe welsprekend werd zij tot de harten der menschen gerigt! Dit was de eenige godgeleerdheid der eerste Kerk. Eer er nog eene geloofsbelijdenis opgesteld of eenig leerstelsel geordend was, vervulde het leven van CHRISTUS de harten der menschen en bestuurde hunne daden. De Evangeliën gingen de brieven vooraf. Waarom anders hebben wij eene meervoudige beschrijving van dat wondervol leven, indien niet om ons te overtuigen hoe gewigtig het is, dat leven te *bestuderen?* De Apostelen predikten niet zoo zeer de Godgeleerdheid als CHRISTUS. De eerste rede van PETRUS, waardoor drieduizend bekeerd werden, was eene verkondiging van CHRISTUS. De menschen werden op Hem gewezen als op eenen levenden Verlosser. Zij werden vermaand niet zoo zeer in kerken, geloofsbelijdenissen en leerstukken, maar in *Hem* te gelooven. »*Geloof in den Heere* JEZUS CHRISTUS. *Wij prediken* CHRISTUS *en dien gekruist.*" Het werd der *Galatiërs* herinnerd, hoewel zij in letterlijken zin den Verlosser niet gezien hadden, »*dat* JEZUS CHRISTUS *te voren hun voor de oogen geschilderd geweest was, onder hen gekruist zijnde.*" Zoo zeer was de prediking van PAULUS eene voorstelling van den CHRISTUS!

»Het Christendom was onafscheidbaar van zijnen Stichter. Wij kunnen de wijsbegeerte van PLATO, ARISTOTELES, BACO of KANT aanhangen, en echter onbekend zijn met hare grondleggers; ja, wij kunnen zelfs hunne personen veroordeelen, en nogtans hunne wijsbegeerte aankleven. Maar het Christendom is geloof, liefde en gehoorzaamheid, die jegens den persoon van CHRISTUS beoefend wordt.

In dien geest spraken en schreven de Apostelen altijd. In latere jaren evenwel heeft men het stelsel afgescheiden van zijnen Grondlegger. De menschen zijn dikwijls Godgeleerden geweest zonder Christenen te zijn. Geloofsbelijdenissen, leerstukken, stelsels, kerken, hebben de plaats van CHRISTUS ingenomen. Men heeft liever in leerstellingen dan in CHRISTUS geloofd. Naarmate men *Hem*, den mensch CHRISTUS JEZUS, meer uit het gezigt verloren heeft, is het Christendom meer een vorm, eene philosophie en niet *leven* geworden. Onder het haarkloven over woorden, heeft men de stem van JEZUS uit het gehoor verloren; onder het twisten over het onbeduidende kleed des Heilands, heeft men den Gekruiste-zelven vergeten. Wij hebben thans behoefte aan datgene, waaraan de wereld altijd behoefte gehad heeft, namelijk, een ernstig geloof in eenen persoonlijken CHRISTUS. Wij hebben het noodig, dat wij Hem als eenen levenden Persoon, die onder ons tegenwoordig is, bij ons gevoelen; als eenen Persoon, die ons door Zijn eigen gedrag toont hoe wij leven moeten, en die ons door de alvermogende kracht der liefde dringt »*Zijne voetstappen na te volgen.*" Een der vaders zegt, dat, aangezien CHRISTUS het *Woord Gods* is, al de daden-zelven van Zijn leven woorden zijn, waarop men niet slechts behoort te staren als op louter schilderijen, maar als op letteren, om ze te lezen en te verstaan. Laat ons slechts behoorlijk de groote lessen leeren, welke Hij door Zijn leven ons aanbiedt, en de woestijn zal wederom *juichen en bloeijen als eene roos.*"

De man die aldus het woord voert, is wel waardig gehoord te worden. Wij gunnen zijn boekje de onderscheiding en bijval die het verdient, en wenschen, dat het bijdrage tot bevordering van geloof, hoop en liefde: dat hemelsche *Socialisme* van het Christendom.

Stichtelijke uren. Door NICOLAAS BEETS. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1850. *In gr. 8vo.* 480 *bl. f* 4-20.

Stichtelijke uren: een zedige en bescheiden, doch ware

titel voor dit Godsdienstige huisboek. Wij hebben ons aan dit Derde Deel niet minder verkwikt dan aan de vorige deelen. De bundel bevat Twee-en-veertig Hoofdstukken, van welke geene enkele als misplaatst kan worden beschouwd. Zij onderscheiden zich door eenvoudigheid en kracht, door diep ingrijpen in het gemoed, en door kortheid, die het gemakkelijk en mogelijk maakt, dat ook in een bedrijvig gezin een Hoofdstuk achtereen kan worden uitgelezen. Met een menschkundigen en dichterlijken blik beschouwt de waardige BEETS onderscheidene Bijbelsche tafereelen, zoo als: de toebrenging van den hoofdman CORNELIUS, den eersten heiden, die door den waterdoop in de Gemeente des Heeren werd ingeleid; — de vervolging van JEZUS vrienden door Koning HERODES AGRIPPA, en zijn dierlijk uiteinde; — de Evangelieprediking te *Filippi*. Voortreffelijk is het paradijs-tafereel geteekend: de mensch begaafd met het beeld van den Schepper, doch het wegwerpende in den stroom der zonde, omdat hij zich-zelven voor het origineel in plaats van voor de kopij aanziet.

Wij roemen de gelukkige takt van den Heer BEETS in de keuze der stukken. Gepaste afwisseling voorkomt elken zweem van eentoonigheid. Men wordt telkens verrast, beter met zich-zelven bekend, en indien ook niet met zijn eigen hart, dan toch met God en Dien dien Hij gezonden heeft nader bevriend. Dit is de hoofdverdienste van een werk, dat men er niet alleen wijzer door wordt, maar ook zich er beter bij gevoelt.

Prijsverhandeling (bekroond met den prijs van het legaat van J. MONNIKHOFF) over de goed- en kwaadaardige gezwellen door Dr. J. M. SCHRANT. Eerste en tweede Aflev. Met twee op koper gegraveerde Platen. Te Amsterdam, bij Ipenbuur en van Seldam. 1851. *In gr. 8vo.* 300 *bl.; de 2 Aflev. f* 1-95.

Het was een gelukkig denkbeeld van de Uitgevers der hier boven aangekondigde Verhandeling, om ze bij

afleveringen door den druk bekend te maken. Het leerstuk der gezwellen ziet, wat hare histologische ontwikkeling betreft, voornamelijk van het microscoop hare wetenschappelijke oplossing meer en meer te gemoet; en dagelijks wordt op dit veld eene nieuwe ontdekking gedaan, die als een eigendom der geneeskundige wetenschap aan de kennis van hare beoefenaren niet mag worden onthouden. De bekendmaking van zulke ontdekkingen vereischt dàn te meer spoed, wanneer de Schrijver-zelf, gelijk de werkzame en verdienstelijke Dr. SCHRANT, aan die oorspronkelijke werkzaamheden een ijverig deel neemt. Dáárom willen ook wij met de aankondiging dezer Verhandeling niet wachten, tot de *derde* of laatste Aflevering, hoezeer ook de belangrijkste, het licht zal zien. Ons verslag zal voorloopig alleen strekken, om de aandacht van de Genees- en Heelkundigen op deze belangrijke monographie te vestigen, ten einde in het belang der wetenschap en kunst hare verspreiding onder de geneeskunst-oefenaren te bevorderen. Haar inhoud toch bepaalt zich niet enkel tot het ontleed-, natuur- en ziektekundig onderzoek der goed- en kwaadaardige gezwellen, maar tevens tot de toepassing, die daaruit voor de genees- en heelkundige behandeling is af te leiden.

In eene *Inleiding*, b. 1—16, wordt gesproken over het begrip van het woord *gezwel*, voorts over de meest gepaste verdeeling, waarbij het histologisch element voornamelijk op den voorgrond is gesteld; verder over het verschil tusschen een goed- en kwaadaardig gezwel, met opgave van de orde, in welke de Schrijver alle deze behandelen zal, namelijk: bloedgezwellen, vezelstof-, pigment-, vezel-, vaat-, kraakbeen-, been-, vet-, en *epithelium*-gezwellen, waaronder ook het *colloed* behoort, gezwellen, wier beschouwing in deze twee Afleveringen ten einde loopt. Volgens de hier bepaalde orde zal de derde Aflevering, behalve de beschrijving der wei- en beursgezwellen en het *alveolaire* weefsel, het hoofdstuk bevatten over den veelvormigen *kanker*, dien, even als de tuberkels

onder de vezelstofgezwellen beschreven, eene uitvoerige en veelzijdige bewerking is ten deel gevallen.

Onze bedoeling is alleen eene korte aankondiging van deze oorspronkelijke Verhandeling te doen, en de kritiek over al die onderwerpen uit te stellen tot de derde Aflevering zal zijn uitgegeven. Voor als nu willen wij er daarom slechts bijvoegen, dat de Heer SCHRANT, sedert zijn werk de eer der bekrooning te beurt viel, al de onderwerpen door vermelding der microscopische waarnemingen van anderen en van zich-zelven, op de hoogte der wetenschap, tot aan de uitgave toe, heeft opgevoerd, dat hij daarbij met eene bescheiden kritiek is te werk gegaan, en door goed geteekende en in koper gegraveerde figuren de verschillende micrographische voorwerpen heeft zoeken duidelijk te maken. De vaderlandsche kunstgenooten, die thans zelden eene oorspronkelijke Verhandeling, op eigen onderzoek gegrond, in handen krijgen, zullen het zich niet beklagen, wanneer zij dit verdienstelijk werk, dat bovendien zich door de typographische uitvoering aanbeveelt, aanschaffen, niet, om het voor eens oppervlakkig in te zien, maar, om het als eene kritische verzameling van àl wat over dit onderwerp door verschillende geleerden geschreven is, aandachtig te lezen en te bestuderen.

Le Dualisme de la raison humaine, ou le criticisme de EM. KANT, amélioré sous le rapport de la raison pure, et rendu complet sous celui de la raison pratique: par Mr. J. KINKER, publié par les soins et sous les auspices, et avec des notes de J. D. COCHERET DE LA MORINIÈRE, Pasteur émérite etc. etc. Tome deuxième. A Amsterdam, chez *Weytingh et van der Haart.* 1852. Grand in oct°. 374 pag. Prix des deux Volumes: *f* 9-20.

Wij ontvangen hier in het Tweede en laatste Deel van dit diepzinnig wijsgeerig werk, het tweede en derde

standpunt (*phase*), waaruit men het daarin behandelde vraagstuk kan bezien. Vooreerst wordt het *Dualismus* en de schijnbare tegenstrijdigheid, waarin de menschelijke rede vervalt, en de vruchtelooze pogingen, die sommige wijsgeeren aangewend hebben om die op te heffen, in de tweede *phase* ten duidelijkste aangetoond. Noch het *Materialismus*, noch het *Spiritualismus* is hiertoe in staat. Zij kunnen de kennis der *objective* en *subjective* verschijnselen (*phenomenen*) niet in overeenstemming brengen. Wij zullen zien, dat noch het *Hylozoïsmus*, of de leer der wereldziel, van de oude wijsgeeren, noch het *Pantheïsmus* van SPINOZA, noch de verschillende stelsel van FICHTE, SCHELLING en HEGEL, de *identiteit* van onze *subjective* kennis, met het *objective* heelal hebben kunnen bewijzen. KANT is in zijne stelling, dat wij de zaken zoo als zij zijn, niet kunnen bereiken, en niet in staat zijn om tot eene *nonmenale* kennis op te klimmen, niet wederlegd geworden. Zijne kritische *méthode* is wel door de *speculative* wijsbegeerte van onzen tijd vergeten, maar het nieuwe *Dogmatismus* is tot zulke resultaten vervallen, dat deze *méthode* de eenige ware blijkt te zijn, om de wijsbegeerte te hoeden voor afwijkingen, zoo als wij bij de jong Hegeliaansche School gezien hebben, waarin zich de uitersten van het *Spiritualismus* met die van het *Materialismus* vereenigd hebben, en het *idé* van HEGEL zich met het grove *Pantheïsmus* van het *Systême de la Nature* heeft zamengesmolten.

KANT heeft de onwrikbare grondslagen van de kritische *méthode* gelegd, maar heeft die niet volledig uitgewerkt en toegepast, hij is op het dualistisch standpunt blijven staan, zijne zuivere, of theoretische, en zijne praktische rede zijn twee polen, die lijnregt tegenover elkander geplaatst, door geen hooger *idé* tot overeenstemming gebragt worden. Met de eerste is onze kennis geheel *subjectief* onderworpen aan de vormen onzer zinnelijkheid, ruimte en tijd, en aan de *categoriën* des verstands, door de laatste worden wij in eenen *nonmenalen* staat verplaatst, die de scherpste tegenstrijdigheid met onze zinnelijke kennis oplevert. Vandaar de *antinomiën*

der rede, die hij als onoplosbaar voorstelt, de onbewijsbaarheid van het bestaan van God en onsterfelijkheid, die als *postulaten* der praktische rede moeten aangenomen worden.

De *idéën* der rede zijn voor hem niet daarstellend (*constitutief*), maar slechts regelend (*regulatief*), en kunnen ons niets zekers leeren van de *nonmenale* gesteldheid van het groote geheel, waarvan wij een deel uitmaken. Dit *subjectief Idéalismus* heeft vele denkers van de kritische *méthode* afkeerig doen worden, in plaats van te pogen, die volledig te maken, zoo als hier door den scherpzinnigen en diepdenkenden KINKER geschied is, die in zijne wijsgeerige onderzoekingen er op uit is geweest om de klove tusschen de *phenomenale* en *nonmenale* kennis te dempen, en hierin, volgens ons gevoelen, door zijne *hypothese*, die hij zedig als eene proeve voorstelt, geslaagd is.

De inhoud der uiteenzetting van de tweede en derde *phase*, waarin de schijntegenstrijdigheden der menschelijke rede op eene voldoende wijs opgelost worden, is zóó rijk, dat het ons te ver zoude leiden, die, hoe kort ook op te geven, hij dient in het werk-zelf nagegaan en bestudeerd te worden. — Als wij eene korte schets van de besluitende Narede van het geheele werk geven, kan men genoegzaam zien hoe veel voortreffelijks het bevat, en met welk een vertrouwen de *hypothese*, die KINKER in de derde *phase* van zijn geschrift voorstelt, kan aangenomen worden, ter oplossing van het onvermijdelijk *Dualismus*, dat tot nog toe de menschelijke rede in hare kennis aankleeft.

KANT zou door de kritische *methode* de weg ter oplossing hebben kunnen vinden, indien hij de *categoriën* des verstands ook op onze *in-* zoo wel als op onze *uitwendige* gewaarwordingen had toegepast. Maar nadat hij de wetten van het kenvermogen als niet van aanwending op het *phenomenale* IK beschouwde, zonder echter op te houden het IK als verschijnsel aan te zien, moest hij wel in tegenstrijdigheden vervallen. Vandaar de *antinomiën* der rede, waardoor de noodzakelijkheid en de

vrijheid tevens te bewijzen en te ontkennen is, en de mensch te gelijk een wezen wordt, dat zoo wel aan de onveranderlijke Natuurwetten als verschijnsel is gebonden, als hij tevens als *nonmenon* verpligt is het ontvoorwaardelijk gebod der zedewet (*categorisch imperatief*) op te volgen. Zoo hij de denkwetten op het onzinnelijke zoo wel als op het zinnelijke had toegepast, zou hij de *ruimte* en *tijd* tot de *oneindigheid* en *eeuwigheid* verheven hebben, en zich boven de werking en tegenwerking der beide *objective* en *subjective* Naturen hebben gesteld, waardoor hij tot het inzigt en besef van eene kracht zou gekomen zijn, die in het onbegrensd en oneindig geheel alle de onveranderlijke wetten in werking brengt, door welke de *nonmenale* Natuur, die de grondslag van de beide vorige uitmaakt, haren onwederstaanbaren invloed op deze twee vleugels van het gebouw onzer kennis uitoefent. De *physische* Natuur aan de noodzakelijke wetten gebonden, en de vrije en zedelijke zijn even noodzakelijke uitdrukkingen van die oneindige kracht, die ook noodwendig door hunne tegenstelling verondersteld wordt, omdat zij — *mystiek* huwelijk van een *Fatalismus* zonder vrijheid en eenen vrijen wil zonder beperking — door een volmaakt doel moeten opgelost worden. Dit is ook in het kort de *hypothese* van KINKER, waardoor de *identiteit* van deze beide uitersten door eene derde *nonmenale* Natuur, die wij niet kunnen kennen, maar wiens bestaan zich aan onzen geest onvermijdelijk opdringt, wordt daargesteld, en die alleen in staat is, het onvermijdelijk *Dualismus* der menschelijke rede te verklaren en eenigzins op te heffen.

Wij hebben reeds aangemerkt, dat het *Dogmatismus*, zoo wel het *materiëele* als het *spirituëele*, vergeefsche pogingen aangewend heeft om tot dit doel te geraken; het is alleen door de kritische wijsbegeerte, waarvan KANT de grondslag gelegd en het aanvangspunt aangewezen heeft, dat deze hoogst gewigtige vraagstukken tot eene gedeeltelijke oplossing kunnen gebragt en sommige schijntegenstrijdigheden uit den weg geruimd kunnen worden. Hij heeft de *objective* vleugel onzer kennis op

vaste grondslagen gebouwd, maar het IK, en, in het algemeen, de *subjective* zijde van het heelal liet hij zonder genoegzame oplossing; en het *Dualismus* van de *objective* Natuur zou nog beter verklaard kunnen zijn, indien de groote denker zich niet van zijn aanvangspunt verwijderd had, door van onze *phenomenale* ziel een *nonmenon* te maken, waarvan wij noch begrip, noch ondervinding bezitten: hoewel de ervaring het eenige middel onzer kennis is, als wij er de *categoriën* des verstands op toegepast hebben. Maar hebben wij ook geene ervaring van ons denkend *subject*, zoo wel als van de voorwerpen die ons omringen? Als wij op deze twee ervaringen de *categoriën*, die de wetten van ons kenvermogen zijn, aanwenden, is het voor ons duidelijk, dat er in het heelal twee Naturen bestaan: de *objective* of zinnelijke, en de *subjective* of zelfbewuste. Vandaar ook, dat er tweeërlei soort van verschijnselen zijn, waarop wij de *categorie* der oorzakelijkheid kunnen toepassen, waardoor wij tot de kennis van twee verschillende oorzakelijkheden komen, te weten: die van oorzaak en gewrocht, die tot een *absolut Fatalismus* geleidt, en die van middel en doel, die niet anders dan in een stelsel van volstrekte vrijheid eindigen kan, namelijk in eene vrijheid zonder wet of regel (?), — *Fatalismus*, dat in den grond niets anders dan een volslagen *Atheïsmus* is, — en eene vrijheid, die, zonder eene beperking, op willekeurig *Theïsmus* moet uitloopen, welke beiden van een zedelijke rigting verstoken zijn. Dit is het *Dualismus* op den hoogsten trap zijner tegenstelling: het *Antinomismus* ten top gevoerd; maar hier brengt ook het uiterste van het kwaad zijn geneesmiddel mede. Het is hier, dat geene uitkomst dan door de kritische wijsbegeerte bestaat, maar alleen als zij de kritiek op alle de geheime deelen van den doolhof van het menschelijk verstand, en de diepste schuilhoeken der vermogens van onzen geest poogt toe te passen. Uit hoofde dat wij deze twee oorzakelijkheden slechts kennen, zoo als zij ons *subjectief* voorkomen, en geenszins zoo als zij werkelijk zijn, kan deze tegenstrijdigheid slechts schijnbaar en geenszins wezenlijk zijn. Zij zouden zich

dus kunnen vereenigen door middel van de ideën der rede, dat een vermogen is, dat zich buiten en boven de grenzen der ervaring uitstrekt, en in alles onvoorwaardelijk eene volmaakte en *absolute* eenheid eischt. Maar het geheel, dat uit deze eenheid geboren wordt, kan niet anders dan uit de wederkeerige werking en tegenwerking der *objective* en *materiëele* Natuur en der *subjective* of zelfbewuste ontstaan, die in hunne geheelheid zich niet anders dan in het middelpunt ontmoeten kunnen, waarin zich deze twee schijnbare en *phenomenale* Naturen te zamen smelten.

Dit is eene *hypothese*, die geheel aan al de vereischten voldoet, om deze schijntegenstrijdigheid te doen ophouden; want uit hoofde het onmogelijk is, dat twee Naturen, waarvan de eene de andere vernietigen zoude, gelijktijdig en nevens elkander zouden kunnen bestaan, moet wel eene derde en hoogere Natuur, die KANT eene *nonmenale* zoude noemen, het onzijdig punt uitmaken, waarin beide elkander ontmoeten en zich in eene hoogere eenheid oplossen. Dit wordt door het voorbeeld van de zamenvloeijing van twee tegenovergestelde polen in een gemeenschappelijk en *neutraal* middelpunt, zonder hetwelk hunne vereeniging onmogelijk zoude zijn, zinnelijk opgehelderd.

Men kan met KANT zeggen, dat het hoofdgebod der zedewet: »Handel zoo, dat de regel (*maxime*) van uwen »wil, dien van alle zedelijke wezens kan uitmaken", een gebod is, dat wij overtreden kunnen. Maar het is tevens eene noodzakelijke wet van deze *nonmenale* Natuur, die boven de twee vleugels van het *Dualismus* der menschelijke rede verheven is. Zonder die Natuur te *kennen*, *weten* wij, dat zij niet dan wetten bevat, die opgevolgd *moeten* worden; dit is hetgeen KANT vergeet daarbij te voegen. Zoo deze wetten niet volkomen in de wereld der verschijnselen hunne verwezenlijking vinden, is het omdat zij in het groot geheel der *phenomenale* wereld overal geene voorwerpen vinden, die reeds geschikt zijn om daarvan te worden doordrongen. Door onze rede worden wij genoopt eene onfeilbare en scheppende kracht aan te nemen, die eene algemeene eenheid

van het stoffelijke en zedelijke daarstelt, en het *Dualismus* daarvan vernietigt. Hetgeen wezenlijk *paradox* in de kritiek der praktische rede van KANT is, zoude het niet zijn, zoo, in plaats van zich bij den vorm van eenen volmaakten en zuiveren wil te bepalen (het *categorisch imperatief*), hij zich tot een zuiver en *absolut* bestaan verheven had, dat hij, in plaats van eene algemeene wetgeving, eenen algemeenen en onveranderlijken wil had moeten noemen, waarvan de vrijheid slechts een gebrek zoude zijn; — of liever, waarin de vrijheid en noodzakelijkheid als in een onzijdig middelpunt te zamenvallen; terwijl dién vrij wordt in den *subjectiven* en als noodzakelijk in den stoffelijken vleugel zich vertoont, maar onveranderlijk blijft wat het geheel van zijne volmaakte en onwrikbare wetten aanbelangt. Dit had FICHTE, SCHELLING en HEGEL tot het aannemen van de oneindige kracht der *nonmenale* Natuur moeten brengen, zonder welke men tot de oneindige zelfstandigheid van SPINOZA, of tot het *Scepticismus* van HUME vervalt.

Maar keeren wij tot het *nonmenale* verband terug, dat de beide *phenomenale* Naturen tot een geheel verbindt, en trachten wij de vraag: welke de band is, die den zedelijken mensch met den natuurlijken vereenigt? te beantwoorden. Bezien wij uit dit oogpunt het *instinct*, of die vermogens van 's menschen geest, die het midden uitmaken tusschen de ervaring, die hij van de uitwendige voorwerpen, en van die welke hij van zijn denkend onderwerp verkrijgt, en die bovendien onverklaarbaar zijn, zonder eene werking, die in hem, onafhankelijk van hem-zelven, zijnen invloed uitoefent.

KANT merkt te regt aan, dat wij ons IK als *nonmenon* niet *kennen*, maar wij *weten* dat de mensch, als zoodanig, ons verschijnt, niet zoo als hij in zich-zelven is, maar zoo als hij ons in zijne beide *phenomenale* Naturen voorkomt; en omdat de uitwendige Natuur, onder het gebied der algemeene wetten, op ons eenen invloed uitoefent in eenen hoogeren graad dan bij de dieren, die in ontwikkeling het naast bij den mensch staan, komt de beschaafde denker tot de overtuiging van het onderscheid der indrukken, waarop hij de wetten van zijn kenvermogen

toepast, en die instinctmatige ervaring, die geheel afgescheiden is van de begrippen van doel en middel, van oorzaak en gevolg, en dat deze ervaring zich met eene onwederstaanbare kracht onmiddellijk aan hem opdringt. Bij de dieren werkt het *instinct* de bedoelingen der Natuur uit, zonder dat deze duidelijk weten wat zij doen, b. v. in de vormdrift der bijen, mieren en bevers.

Is het geen *instinct* van eenen hoogeren en goddelijken aard dit verheven gevoel, dat de kunstenaars in hun gevoel voor het schoone en verhevene bezielt, als zij, door een scheppend genie vervuld, niet volgens de regelen der *logica*, noch bedaard volgens de *ideën* der rede, maar door eenen onwederstaanbaren invloed, die zij niet kunnen verklaren, eene aandrift ontwaren, die hen in staat stelt om meesterstukken voort te brengen, die men niet bewondert omdat zij *waar* of *goed* zijn, maar omdat zij tot eene *idéale* Natuur behooren; dat is: boven de gewone werkelijkheid zijn verheven.

Het onderscheid, dat er tusschen het menschelijk verstand en het hem eigen *instinct* bestaat, is, dat sommige zijner vermogens nog niet tot eene vrije en zelfbewuste ontwikkeling gekomen zijn, waardoor verre weg het grootste gedeelte van het menschdom bijna geheel aan eenen zekeren instictmatigen invloed onderworpen is, en zijn verstand en rede niet tot eenige rijpheid zijn gekomen.

De rede-zelve schijnt in den mensch uit eene zich onbewuste en instinctmatige kiem voort te spruiten.

Kant, die niet tot den oorsprong van het *instinct* opklimt, en in de met een doel werkzame oorzakelijkheid, niet dan een regelend beginsel der oordeelskracht ziet, kan echter er niet van tusschen de verbeeldingskracht als een onafhankelijk vermogen van de overige krachten van 's menschen aanleg te beschouwen, en als eene scheppende oorzaak, die zelfs bij de minst ontwikkelde volken werkzaam is. Hij erkent ook, dat in de dichtkunst de verbeelding zich in al haren rijkdom en kracht ontwikkelt, en daardoor eene *ideale* wereld schept, die ons de werkelijke doet vergeten. De verbeeldings-

kracht werd, niet zonder grond, door JACOBI het *instinct der rede* genoemd. Door de verbeeldingskracht verheft zich het genie boven de waarheid der werkelijkheid, door eene instinctmatige aandrift, geholpen door de verstandelijke en redelijke vermogens van den geest. Maar deze verbeeldingskracht wordt zuiver *instinct* en daalt onderwerkelijk neder, in de droomen, in den waanzin, in het *Somnambulismus*, en in alle afwijkingen van eene *phantasie* zonder regel en gids.

Het *instinct* is dus een onzijdig middelpunt tusschen twee polen, en het komt hierdoor met den band, die de beide polen van het heelal vereenigt, overeen. En inderdaad alle de *polariteiten*, die wij kennen, of zij uit *positive* of *negative* hoedanigheden bestaan, behoeven, omdat zij als tegenovergestelden elkander terugstooten, eenen band, om zich niet geheel en al van elkander te verwijderen.

Men kan dezen algemeenen *typus* ook in het onmetelijk *Mechanismus* van het heelal, dat door zijne verwonderlijke kracht het geheel der ontelbare zonnestelsels in verband houdt, terugvinden. Eene kracht, door KEPLER gegist, en door NEWTON, HERSCHEL en LAPLACE aan de wiskundige berekening onderworpen, en die door KANT in zijne *Theorie des Hemels*, niet dan door de tegenovergestelde krachten der stof, de zamentrekkende en uitzettende, kan verklaard worden, waardoor de algemeene zwaartekracht ontstaat, die de instinctmatige en bewegende *polariteit* der eeuwige schepping uitmaakt.

De verbeeldingskracht, die door KANT zoo juist in zijne *Kritiek der Oordeelskracht* beschreven is, klimt daar nog niet tot dit scheppend vermogen op, dat door zijnen analytischen geest de wetenschappen door nieuwe ontdekkingen verrijkt, dat geene andere wetten dan die van zijne inwendige aandrift erkennende, het midden is tusschen het *physisch* en zedelijk kwaad, en in zijne vrije gewrochten zich boven de werkelijkheid verheft, of daar beneden daalt.

De verbeeldingskracht is te gelijk de moeder der verdichting en der fabel, de verspreidster van het kwaad

en de verkondigster van het goede, en de stem der waarheid. Zij beslist, waar niet anders dan vermoedens kunnen plaats hebben. Het is door haar, dat het *schoone* en het *lelijke* dat daaraan tegenovergesteld is, de *waarheid* en het *valsche*, de *deugd* en de *ondeugd* zich als in een onzijdig punt vereenigen. Zij vereenzelvigt zich hierdoor met de algemeene *nonmenale* Natuur, die de band van de beide *phenomale* vleugels uitmaakt, om daarvan slechts ééne wereld te vormen, die, door het algemeene leven bezield, een geheel is, waarin alles vereenigd te zamenhangt, en waarin zich alle mogelijke trappen van ontwikkeling bevinden.

Zoo wij het gebied der algemeene krachten het *nonmenale instinct* van het heelal genoemd hebben, wordt het hierdoor niet verlaagd, want als men het van de zijde van zijn verheven scheppenden aanleg wil beschouwen, waardoor het in het gebied der vrije gedachte werkzaam en voortbrengend is, kan men het 't goddelijk *instinct* van de drieledige Natuur noemen. De inwendige stem, die de gids onzer vrije handelingen is, maakt een gedeelte van dit *instinct* uit, als zijnde eene weerklank uit eene hoogere Natuur, dan die zich aan onze zintuigen vertoont. De grootste twijfelaars, zoo als een HUME, konden niet ontkennen, dat in de deugd alleen de ware grootheid van den mensch bestaat; hij was het, die overtuigend aantoonde, dat er geene grootere zedelijke en godsdienstige dwaling is, dan die van het *Endomenismus,* of de leer om de deugd als middel tot verkrijging van een zelfzuchtig geluk aan te zien; die haar tot eene aalmoezen vragende godin verlangt. Hij stelde, en betoogde het door zijn voorbeeld, dat de liefde tot de deugd uit het zedelijk gevoel voorspruit, even als de smaak uit dat voor het schoone, dat de bron der kunsten is; en dat het menschelijk verstand en zijne rede beide in voortreffelijkheid voor lager dan deze twee *instinctive* kenmerken van zijne grootheid te houden zijn; het zijn spranken van dit goddelijk *instinct,* dat het heelal met Zijnen adem vervult, beweegt en onderhoudt.

De oude Wijsgeeren noemden daarom de mensch een

Microcosmus, omdat hij in zijn zinnelijk en tevens ook in zijn geestelijk wezen het afbeeldsel van het heelal vertoont, zoo wel in de beweegkrachten zijner ziel als in de harmonie der deelen van zijn ligchaam.

KINKER besluit uit deze oplossing van het *Dualismus* der menschelijke rede, die overal zijnen *typus* in het heelal terugvindt, dat, zoo men zijne *hypothese* op de bovennatuurkundige (of liever wijsgeerige) beginselen der talen, der wiskundige wetenschappen en op de theorie der kunsten toepaste, en eene meerdere uitbreiding aan de *analysis* der bestanddeelen van de verbeeldingskracht gaf, men misschien zoude vinden, dat de *analogie* van alle deze *instinctive polariteiten* tot ééne noodzakelijke wet van de algemeene *analogie* van het menschelijk verstand en kenvermogen geleidt, en dat, hetgeen hij slechts als eene *hypothese* heeft voorgesteld, wezenlijk als een algemeen beginsel gelden kan, dat de hoofd*typus* van alle waarheid uitmaakt.

Hetgeen hij in de derde *phase* van zijne proeve bewezen of verklaard heeft, komt dus hoofdzakelijk hierop neder. Dat de zedelijke en natuurlijke mensch een en dezelfde persoonlijkheid, dat is, één *individu* is, waarin het *Antigonismus* tusschen stof en geest in eene éénheid is opgeheven. De zedelijke Natuur is hier in den algemeenen zin op te vatten, die tevens de verstandelijke en redelijke omvat niet alleen, maar ook die verhevene *instinctive* vermogens, waardoor de mensch, in verband met de twee *phenomenale* Naturen staande, den invloed van de hoogere *nonmenale* Natuur ontvangt, waarvan hij een voornaam deel uitmaakt. De Wijsgeeren, die den mensch als een *Microcosmus*, als eene afspiegeling van het *Macrocusmus*, van het heelal aanzagen, schijnen bewust of zonder er verder op door te denken, van het gevoelen van KINKER geweest te zijn. De mensch beslaat ook het onzijdig punt, dat het *Dualismus* tot eene hoogere eenheid oplost. Geen ligchaam zonder ziel, geen ziel zonder ligchaam, zelfs niet in de verschijnselen der stof, die men *inorganisch* vermeent te zijn. De jonge FICHTE heeft in een geschrift, waarin hij de *Dialectica*

van HEGEL poogt te regt te wijzen, heldere begrippen daaromtrent voorgesteld. De geest verwezenlijkt zich niet dan in de stof, en zoo min als er een onbezielde en *anorganische* stof is, bestaat er een onstoffelijke geest, beiden doordringen elkander, de eene is de kracht, de andere het werktuig.

KINKER, wel verre van het *Dogmatismus* van FICHTE, SCHELLING en HEGEL na te volgen, blijft aan de grondbeginselen van het *Kriticismus* getrouw, in plaats van zoo als FICHTE het IK als oorsprong van het heelal te verklaren; of met SCHELLING de *identiteit* van *object* en *subject*, dat voor hem God is, die zich in de wereld *objectiveert*, vast te stellen; of met HEGEL te zeggen, dat God het *logisch idé* van het zuivere denken is, en dus ook op zijne beurt de *polariteit* van de zedelijke en *physische* Natuur, die in hunnen *phenomalen* toestand, door de hoogere *nonmenale* en bezielende wereldörde tot éénheid gebragt zijn, God te noemen, laat hij zijne *hypothese* slechts als het *resultaat* van de gezuiverde en in alle opzigten volledig gemaakte kritische *méthode* voorkomen, zonder haar met eenige *theologie* te verwarren.

Terwijl de *Duitsche* Wijsgeeren, die KANT's opvolgers waren, het spoor dat hij afbakende, verlieten, zich in eene *constructie a priori* verwarden, en hunne *fictiën* als wetenschappelijk bewezen grondstellingen voordroegen, waarvan zij hun aanvangspunt namen, was de *hypothese* van KINKER de slotsom van zijn wijsgeerig kritisch onderzoek, die hij als de eenig mogelijke bewees, maar nogtans slechts als eene veronderstelling; zonder welke echter de eeuwige schepping van het *Macrocosmus*, waarin het zelfde *Dualismus* als in het *Microcosmus* van den mensch heerscht, een raadsel blijft, waarvan men te vergeefs de oplossing zoekt.

Hetgeen wij kunnen *kennen*, door de ervaring aan de *categoriën* des verstands te onderwerpen, zijn de twee *phenomenale* Naturen, en het onoplosbaar *Dualismus*, dat er het gevolg van is, maar wij *weten*, dat wij instinctmatige indrukken verkrijgen, die boven het gebied der *categoriën* verheven zijn, hierdoor zijn wij echter in

verband geplaatst met eene hoogere orde van zaken, die wij innig gevoelen zonder die te begrijpen.

De *hypothese* kan dit *weten* verklaren zonder het in een waarlijk wetenschappelijk stelsel te kunnen opnemen. Men kan niet ontkennen, dat de Godheid, die men volgens de *hypothese* van KINKER zoude kunnen aannemen, niet minder verheven is dan het *subject-object* van SCHELLING, dat zich als eene *incarnatie* van VISCHNOU in eene wereld herschept, of het *dialectisch idé* van HEGEL, dat zich in een oneindig proces moet ontwikkelen. Maar KINKER wil het geloof niet door eene wetenschappelijke slotsom bepalen, noch de wetenschap met de *theölogie* verwarren; hetgeen niet dan het vrije onderzoek belemmeren kan.

De Wijsgeeren hebben ten allen tijde naar deze hoogere wereld en den oorsprong der dingen gezocht: zoo wel de oude *Ioniërs* als de volgelingen van PYTHAGORAS en de ELEATEN. Gedurig in strijd met het *Dualismus*, dat de menschelijke rede aankleeft, meenden de laatsten de overwinning daarop in hun *Pantheïsmus* behaald te hebben. PLATO zocht de oplossing daarvan in zijne *Idéën*: ARISTOTELES in zijne onbewegelijke beweegöorzaak; de Stoïcijnen in hunne wereldziel, en de Nieuw-Platonisten in hunne geheimzinnige *eenheid*, die zich in eenen drieledigen vorm openbaart. Zij zelfs, die niet hooger dan tot de zinnelijke indrukken opklommen, zoo als EPICURUS, moesten de wereld als een groot geheel beschouwen, dat door, al waren het ook blinde krachten bewogen wordt. In de latere tijden duurde de strijd en de schijnbare overwinningen voort; vandaar de twisten der Realisten en Nominalisten in de middeleeuwen, het *Pantheïsmus* van GIORDANO, BRUNO en SPINOZA, de Monadenleer en de *harmonie préétablie* van LEIBNITZ. De ervaringswijsgeeren, zoo als BACO en LOCKE, konden zich ook van de tegenstelling tusschen *stof* en *geest* niet losmaken, en zelfs de Schrijver van het *Systéme de la Nature* beschouwt het groot geheel der zigtbare wereld als eeuwig en oneindig. De kritische *méthode* van KANT toonde het vruchtelooze van al deze dogmatische bespiegelingen aan,

voor de wetenschappelijke oplossing van het vraagstuk, en kwam, door een diep onderzoek van 's menschen kenvermogen, tot eene scherpe voorstelling van het *Dualismus*, tevens den waren weg tot eene meer voldoende oplossing daarvan aanwijzende. Zijne volgelingen weken van dien weg af, en waagden zich weder op dien van de dogmatische bespiegeling; hunne pogingen voerden hun dikwijls tot *paradoxe* stellingen, die de wijsbegeerte bij velen in mistrouwen bragten. Het oude *Materialismus* stak ook op nieuw het hoofd op, doch het nam in de *Philosophie positive* van COMTE een meer streng wetenschappelijken vorm aan, en wij zagen in onzen tijd, dat de uitersten der *speculatie* van de jong Hegeliaansche School, met de Materialistische wereldbeschouwing van het *Socialismus*, ongerijmd in *Humanismus* of in menschvergoding, zoo als zij zich op aarde vertoont, te zamen vielen.

KINKER, die meer dan een halve eeuw de kritische *méthode* bestudeerde, en, van hare waarde doordrongen, zich niet door de op elkander volgende latere stelsels liet wegslepen, zag, dat KANT die eenzijdig had toegepast; hij peinsde op middelen om de wijsbegeerte door deze *méthode* verder te brengen, en de leemten aan te vullen, die de groote denker van *Koningsberg* er in gelaten had. Hij kwam eindelijk tot de overtuiging, dat zoo wel de zedelijke als de stoffelijke wereld, zoo als zij ons verschijnen, aan de wetten van het kenvermogen onderworpen zijn, dat ruimte en tijd, mitsgaders de *categoriën* des verstands, tot eene hoogere orde van zaken behooren, die tevens als de *nonmenale* Natuur den grond van de beide *phenomenale* werelden uitmaakt. Door hetgeen hij hier in dit werk, zedig eene proeve genoemd heeft, en met voorzigtigheid, als eene *hypothese*, zijnde de slotsom van een veeljarig onderzoek, voorstelt, is de weg gebaand, om de *dualistische antinomiën* van vrijheid en noodzakelijkheid, oneindigheid en begrensdheid, goed en kwaad, te doen ophouden. Hij heeft met regt een zekeren aanleg van den geest, waarmede hij met het *alleven* in verband staat, door hem *instinct* genoemd, en de verbeel-

dingskracht, als de vermogens aangemerkt, waardoor de mensch eenigzins tot het besef van deze hoogere wereld kan opklimmen. Het doel der wijsbegeerte in haar verder streven is door hem daardoor aangewezen: even ver verwijderd van het grove *Materialismus* als van de bespiegeling *a priori*, sluit zich de philosophie, bij hem, met de vorderingen der overige wetenschappen in onzen tijd, tot een geheel te zamen.

Wij beschouwen dus het nagelaten werk van den diepzinnigen KINKER, als eene krachtige bijdrage om de Wijsbegeerte wederom op het spoor te brengen, dát zij in onze eeuw meestal verlaten had. Het is een bewijs, dat men de kritische *méthode* niet moet veronachtzamen, maar trachten die vollediger toe te passen; eene overtuiging, waartoe bedaarde denkers, in *Duitschland* onder anderen de jongere FICHTE, ook gekomen zijn. De wetenschap is niet bestemd om eeuwig in denzelfden kring rond te wentelen, maar om langzaam doch onophoudelijk vooruit te streven, en een werk als het *Dualisme de la raison*, waarop onze Philosophische Letterkunde, die niet zeer uitgebreid is, roem kan dragen, is uitnemend geschikt dien vooruitgang te bevorderen.

Wij danken den Heer COCHERET DE LA MORINIÈRE voor de moeite aan de uitgaaf van dit uitgebreide werk besteed, waaraan echter de Schrijver door den ouderdom belet werd de laatste hand te leggen, waarvan het derde hoofddeel niet volkomen schijnt afgewerkt te zijn geweest, waarin hier en daar eenigzins duistere volzinnen en minder gebruikelijke woorden voorkwamen, en dat niet vrij van herhalingen is. Wij zien met verlangen de beloofde *Commentarius* van den Uitgever te gemoet; want het is noodig voor allen die niet volledig met de kritische en latere *Duitsche* Wijsbegeerte bekend zijn.

J. A. B.

Het tijdvak der Babylonische Ballingschap, Chronologisch bepaald, en het nieuwste onderzoek daaromtrent, be-

schouwd en wederlegd door A. RUTGERS, *Hoogleeraar te Leiden. Te Leiden, bij* E. J. Brill. *In gr. 8vo. VII en* 159 *bl. f* 1-60.

Werd vroeger de *Kores* van Dr. OTTEMA door ons aangekondigd, thans willen wij evenzeer het tegenschrift van Prof. RUTGERS aan de lezers van dit Tijdschrift bekend maken; opdat, indien sommigen hunner het onderwerp dezer geschriften met belangstelling beschouwen, zij vernemen mogen, waar zij daaromtrent inlichting kunnen bekomen. In vraagstukken als dit, is het *audi et alteram partem* niet genoeg aan te bevelen. Wij ten minste hebben uit het voor ons liggend werk geleerd, dat er voor de gewone beschouwing der *Babylonische* ballingschap veel meer, dan wij meenden, te zeggen is. Over de belangrijkheid der verhandeling van Prof. RUTGERS zal men het best kunnen oordeelen, wanneer wij hier een korte inhoudsopgaaf doen volgen.

In de Voorrede zegt de Schrijver, dat hij geen voornemen had over dit vraagstuk iets in het licht te geven, voordat de onlangs gevondene *Assyrische* opschriften verklaard zouden zijn; doch dat de bijval, dien OTTEMA's boek heeft gevonden, hem genoopt heeft, om daar tegen te velde te trekken. Wanneer ook Ref. onder diegenen behoort, die den Hoogleeraar het harnas hebben doen aantrekken, dan verheugt hij zich daarover. Een vraagstuk als dit kan alleen door het vereend onderzoek van vele bekwame mannen behoorlijk in het licht gesteld worden. Daarom is het boek van Prof. RUTGERS een verblijdend verschijnsel, en het zou Ref. veel genoegen doen, wanneer hij iets had bijgedragen, om Z.Hooggel. tot het schrijven daarvan te bewegen.

Verder zegt de Hoogleeraar, dat hij zich bij het bestrijden van OTTEMA en zijne bondgenooten, tot hun gebruik der bronnen en tot hunne hoofdresultaten zal bepalen, zonder tot in de kleinste bijzonderheden af te dalen.

Eindelijk wil hij aan die bestrijding een zelfstandig tijdrekenkundig onderzoek toevoegen, ten einde te doen

zien, dat dit gedeelte der geschiedenis wel degelijk voor eene vaste Chronologische behandeling vatbaar is. Hoezeer toch de tijdrekenkunde geenszins het aangenaamste deel der geschiedkundige studie kan genoemd worden, is het evenwel noodig daarin bedreven te zijn, ten einde zich voor verwarring te bewaren.

In de Inleiding vindt men eene *Beschouwing van het nieuwste onderzoek omtrent de Babylonische ballingschap, en de bronnen daarin hoofdzakelijk gebruikt.* Hierin geeft de Schrijver eerst een kort overzigt van hetgeen door den Hertog van *Manchester*, Prof. EBERHARD en Dr. OTTEMA daaromtrent verkondigd is, en deelt vervolgens eenige voorname grieven tegen hunne redeneringen mede. 1. Zij hebben het werk van *oudere* Chronologen, van SCALIGER, PETAVIUS, enz. verwaarloosd. 2. Zij hebben de Bijbelboeken slechts gedeeltelijk gebruikt. 3. Zij hebben de opschriften in spijkerschrift van *Persepolis* enz. verwaarloosd. 4. Zij hebben de sterrekundige waarnemingen der *Chaldeën*, voorkomende in den *Almagest* van PTOLEMAEUS, over het hoofd gezien. 5. Zij hebben bij het bezigen der werken van BEROSUS en andere *Babylonische* Schrijvers zich van verkeerde lezingen bediend. 6. Zij hebben aan de beste *Grieksche* Schrijvers hun gezag ontnomen en dit aan de slechtsten toegekend. 7. Eindelijk maken de Hertog en zijne navolgers veelvuldig gebruik van schrijvers, die zij òf in 't geheel niet, òf met groote bedachtzaamheid hadden moeten gebruiken.

Nu volgt Hoofdstuk I. *Beschouwing van eenige voorname punten in de geschiedenis van* NEBUKADNEZAR *en* CYRUS. Deze beschouwing vervalt in de volgende deelen. § 1. *Chaldeën en Perzen zijn verschillende volken.* Dit wordt aldus bewezen. *a.* De geschriften der *Israëliten*, der *Babyloniërs* en der *Grieken* getuigen tegen hunne identiteit. *b.* De taal der *Chaldeën* verschilde van die der *Perzen*. *c.* Hunne godsdienst was verschillend. *d.* Hunne tijdrekening loopt uiteen. § 2. *De Koningen der Chaldeën zijn niet dezelfde als die der Perzen.* § 3. DARIUS *de Meder is* DARIUS HYSTASPIS *niet.* § 4. KORES *is geen ander dan* CYRUS, *de bekende Koning der Perzen.*

Hoofdstuk II. *Tijdrekenkunde van Babylons geschiedenis in het tijdvak der Joodsche Ballingschap.* Dit Hoofdstuk vervalt insgelijks in onderdeelen. § 1. *Hoofdtrekken der geschiedenis van het Chaldeeuwsch-Babylonisch rijk.* § 2. *De gegevene tijdsbepaling getoetst aan de Chronologie van naburige volken.* § 3. NEBUKADNEZAR. § 4. EVILMERODACH *en zijne Chaldeeuwsche opvolgers.* § 5. NABONITUS. Deze Koning wordt niet in den Bijbel vermeld. Het bestendige streven, om hem daarin te vinden, heeft veel verwarring veroorzaakt. § 6. DARIUS *de Meder.* Deze wordt gehouden voor een Onderkoning door den grooten CYRUS over *Babel* aangesteld. Wij kunnen niet nalaten hier vooral op de scherpzinnige verklaring van DAN. IX: 1 (blz. 106 en volgg.) opmerkzaam te maken. § 7. *De Perzische Koningen der Heilige Schrift.* Deze zijn: CYRUS, DARIUS HYSTASPIS, XERXES, ARTAXERXES LONGIMANUS en DARIUS NOTHUS. § 8. *De 70 jaren der Babylonische ballingschap.* De Hoogleeraar begint deze jaren te rekenen van de eerste wegvoering, in het vierde jaar van JOJAKIM. § 9. *De Jubelperiode.* Deze wordt als beginsel van tijdrekenkunde geheel verworpen.(*)

Het boek wordt besloten met een *kort overzigt der voornaamste gebeurtenissen omstreeks het tijdvak der Babylonische ballingschap.*

Na alzoo den inhoud van dit geschrift te hebben medegedeeld, willen wij hier nog eenige losse aanmerkingen bijvoegen.

Blz. v. De Hoogleeraar zegt, dat eene wederlegging van geschriften als die, welke hij bestrijdt, niet mét goed gevolg kan geschieden, wanneer men alle argumenten één voor één bestrijdt en wederlegt. Voor zoo ver zulk eene polemiek vrij vervelend is en de meeste lezers afschrikt, stem ik zulks toe; maar *objectief* beschouwd is toch zulk eene wederlegging de beste.

Blz. 3. 1). De Hoogleeraar vermeldt hier met afkeuring, dat; volgens den Hertog, één Koning *tien* verschillende namen zou gehad hebben. Dit is zeker vreemd, maar op blz. 84 1) zegt Z.Hooggel. zelf, dat er van den

(*) Het is bekend, dat Dr. OTTEMA vooral hierop het antwoord niet is schuldig gebleven.

naam EVILMERODACH *elf* verschillende schrijfwijzen bestaan; op blz. 87 geeft hij *vier* verschillende schrijfwijzen van den naam BELZAZAR; op blz. 89 en volgg. insgelijks *vier* benamingen van NABONNITUS.

Blz. 19. *want veel later vinden wij* TIGLATH PILEZER *enz.* Dit hangt zamen met de vraag omtrent een eerste en tweede *Assyrisch* rijk. Het is jammer, dat de Hoogleeraar zich hierover niet heeft uitgelaten.

Bl. 37. *De letter* s. De Hoogleeraar vermeldt evenwel op blz. 50 en blz. 118 *b*) een paar eigennamen, aan wier slot de *s* niet gevonden wordt.

Blz. 48. *De inneming door* CYRUS — *veronderstellen ze als bekend.* Is dit geene *petitio principii*?

Blz. 72. *Ten gevolge van een opstand der Babyloniërs wordt* BELSAZAR *gedood.* Hoe is dit met DANIËL V: 28 overeen te brengen? Aldaar staat uitdrukkelijk: uw Koningrijk is — den *Meden* en *Perzen* gegeven.

Deze aanmerkingen zijn ons onder het lezen ingevallen. Wij bekennen gaarne, dat zij niet van groot gewigt zijn. Overigens meenen wij het boek van Prof. RUTGERS zeer te moeten aanprijzen, zóó om zijn oordeelkundig gebruik der bronnen, vooral der *Perzische* opschriften, maar ook van de gewijde en ongewijde Schrijvers, als om den gematigden toon, die door het geheele boek heerscht. Het ware te wenschen, dat alle wetenschappelijke twisten met evenveel gematigdheid gevoerd werden. Het *fortiter in re, leniter in modo* wordt, helaas! te veel verwaarloosd; en toch verliest de waarheid er niets bij en kan de humaniteit er slechts bij winnen.

D. BURGER, JR.

Tabellarisch overzigt van de Geschiedenis der oude Aardrijkskunde. Naar het Hoogduitsch van Dr. A. FORBIGER, *door Dr.* J. J. VAN DER KLOES. *Te Doesborgh, bij* A. Mongers en Zoon. 1851. *In 4to. f* :-90.

Dit werk bevat in vier Tabellen, ieder van twee bladzijden in 4to., een overzigt van de trapsgewijze ontwikkeling der kennis van de oppervlakte der aarde bij de

Grieken en de *Romeinen*. Op iedere tabel worden eerst de jaartallen, vervolgens de Staatkundige gebeurtenissen, daarop de uitbreiding van de kennis der aarde, dàn de bronnen, waaruit wij den staat dier kennis kunnen opmaken, eindelijk de voorstellingen omtrent de aarde opgegeven.

Men zou zich misschien kunnen verwonderen over de plaats, waarop de bronnen vermeld staan; ware het niet, dat dit grootendeels om typographische redenen aldus schijnt geordend te wezen. Dit is evenwel van minder belang. Ook zou men kunnen vragen, of er geene Staatkundige gebeurtenissen vermeld slaan, die eene onmiddellijke betrekking op de aardrijkskunde hebben, b. v.: de slag van *Chaeronea*, de oorlog der Bondgenooten, enz. Dit is evenwel goed te keuren, daar het dienstig is, om zich gemakkelijker eene voorstelling van den tijd te maken, waarvan de aardrijkskundige denkbeelden worden opgegeven.

Over het geheel kunnen wij deze tabellen zeer aanprijzen, niet zoo zeer om ze ten grondslag voor het geographisch onderwijs te bezigen, waartoe zij trouwens ook niet bestemd zijn; als wel, om door middel van dezelve eene duidelijke voorstelling van de ontwikkeling der geographische kennis te bekomen. Alleen moeten wij opmerken, dat de titel wat ruim is. Slechts die geographische kennis wordt historisch nagegaan, welke bij de *Grieken* en de *Romeinen* gevonden werd; maar welke geographische denkbeelden oudtijds bij andere beschaafde volken, b. v. de *Egyptenaars*, de *Indiërs*, de *Chinezen*, gangbaar waren, wordt geheel in het midden gelaten. Voor een groot deel zijn dan ook de bronnen, waaruit de kennis van den staat der aardrijkskunde bij die volken kan geput worden, nog gesloten; doch daar zij meer en meer geopend worden, zoo zal het ook voor alle schrijvers over oude aardrijkskunde meer en meer pligt worden althans eenige melding van den toestand der wetenschap bij die volken te maken. Wanneer toch b. v. de aardrijkskundige begrippen der oude *Chinezen* bekend zijn, dan moet hetgeen zij van de aarde wisten

ook als oude aardrijkskunde beschouwd worden; en naarmate het oude *Indië* meer uit de schaduw, waarin het zoo lang gelegen heeft, te voorschijn komt, wordt het meer en meer een vereischte ook van zijne aardrijkskundige begrippen melding te maken. Voor een boek echter als het voor ons liggende was zulks niet noodig, daar het klaarblijkelijk voor de gymnasiën bestemd is. Wij wilden alleen dit punt even aanroeren, niet om de Heeren FORBIGER en VAN DER KLOES te berispen, maar om de lezers van dit verslag te herinneren, dat wij geen regt meer hebben, om bij het spreken over de oude wereld alleen aan *Rome* en *Griekenland* te denken, en de *Aziatische* beschaving als van nul en geener waarde te beschouwen.

Over het geheel komt het ons voor, dat dit tabellarisch overzigt goed en grondig bewerkt is. Een paar kleine aanmerkingen willen wij mededeelen.

De Schrijver zegt, dat SCYLAX van *Caryanda* een ontdekkingsreis *den Indus op* deed. Dit is denkelijk eene vergissing voor *den Indus af*. (Zie HEROD. IV. 44.)

Op de tweede tabel zegt de Schrijver, dat, volgens de voorstelling van HERODOTUS, de aarde door den Oceaan omgeven wordt. Uit HEROD. II. 23 en IV. 8 meen ik te mogen opmaken, dat HERODOTUS het bestaan van zulk eenen de aarde omringenden Oceaan ontkende. Verder wordt op die zelfde tabel gezegd, dat er geregelde wegen ten behoeve der karavanen in het *Perzische* rijk waren. Het bestaan dier wegen ontken ik niet, en evenmin, dat ze door de karavanen gebruikt werden; maar het komt mij toch waarschijnlijker voor, dat zij, even als de *Romeinsche* wegen, oorspronkelijk ten behoeve van het Gouvernement waren aangelegd, en de karavanen er slechts bij vergunning gebruik van mogten maken. Dit strookt meer met eene despotische regering. Een weinig lager wordt onder de voorstellingen van ARISTOTELES opgegeven, dat het zuidelijke halfrond geheel aan het onze gelijk is. Ik heb de plaats, waar dit gezegd wordt, te vergeefs in ARISTOTELES gezocht; en ben bereid, zoodra mij de stukken vertoond worden, mijne woorden

in te trekken, maar *a priori* vind ik het waarschijnlijk, dat ARISTOTELES wel eene gelijkheid in de hoofdpunten, maar geenszins eene volkomene gelijkheid tusschen het noordelijke en zuidelijke halfrond heeft aangenomen.

In de vierde tabel wordt gezegd, dat in den tijd van ANTONINUS PIUS de kennis der aarde voor de Ouden haar hoogste punt bereikt had, en toch wordt lager nog van PTOLEMAEUS en van het verbeteren der kennis van *Germanië* door den oorlog met de Marcomannen gesproken. Dit is eenigzins tegenstrijdig.

Deze aanmerkingen hebben wij onder het lezen gemaakt. Zij zijn evenwel van gering belang. Overigens meenen wij dit Tabellarisch overzigt aan allen te kunnen aanprijzen, die in de trapsgewijze uitbreiding der aardrijkskundige kennis belang stellen.

D. BURGER, JR.

A. V. MICHIELS. *De toestand van Sumatra's Westkust in* 1848. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr.* 8*vo.* 67 *bl.* *f* : - 60.

De Schrijver is een man geweest, die het Vaderland steeds met eere heeft gediend. Na in militaire betrekking van trap tot trap te zijn opgeklommen, werd hij in Mei 1837, Luitenant-Kolonel, tot Militair Kommandant van *Sumatra's* Westkust benoemd, doch reeds een half jaar later, Kolonel, tot Civiel en Militair Gouverneur der *Nederlandsche* Bezittingen aan die kust bevorderd. In deze eervolle en hoogst gewigtige bediening zag hij zich een aantal jaren gehandhaafd. Bij den aanvang van 1849 werd hem het Bevelhebberschap over het *Indische* leger opgedragen, tot tijd en wijle de Luitenant-Generaal Hertog BERNARD *van Saksen-Weimar-Eisenach,* bij zijne komst in *Indië*, het kommando zou kunnen aanvaarden. Als zoodanig werd hij aan het hoofd der *Nederlandsche* strijdkrachten op *Bali*, tusschen den 24 en 25 Mei 1849, bij een nachtelijken aanval des vijands te *Kasoemba,* doodelijk gewond, en blies weinige uren later den adem uit. Zie-

daar eene vlugtige levensschets van den Generaal-Majoor ANDREAS VICTOR MICHIELS. In de kracht zijns levens was hij, gedurende ruim elf jaren, Civiel en Militair Gouverneur van *Sumatra's* Westkust, en elk die weet in welke onrustige tijden *Sumatra's* binnenlanden en bovenlanden, bij zijne komst verkeerden, zal gaarne erkennen, dat dáár lauweren waren te oogsten, en dat hij er die ook gewonnen heeft. MICHIELS heeft vooral *die* streken gemaakt tot schouwplaatsen van schoone, heerlijke wapenfeiten, na zich ook vroeger op *Sumatra* en, gedurende den oorlog tegen DIEPO NEGORO, op *Java* roemrijk te hebben onderscheiden.

Het was geenszins te verwachten, dat een man, die, in een zoo belangrijken werkkring, zoo veel eere behaalde, en wiens verrigtingen door zoo velen aan groote bekwaamheden werden toegeschreven, onaangevochten zijnen weg zou hebben kunnen bewandèlen. — De Heer H. Ridder DE STUERS, Oud-Resident en Milit. Kommandant van *Sumatra's* Westkust enz., vatte in 1844 de pen op, om de beschouwing, vervat in *den Militairen Spectator*, over de militaire gebeurtenissen op *Sumatra*, te beantwoorden, ten einde de maatregelen door den Luitenant-Kolonel ELOUT, en anderen genomen, in de behartiging van *Nederlands* belangen op *Sumatra*, te gispen en af te keuren. Vergissen wij ons niet, dan was destijds de Heer Raad van *Indië* ELOUT reeds overleden; maar de Generaal Majoor MICHIELS kreeg naauwelijks kennis aan dat Couranten-artikel (*Arnhemsche* Courant van 8 Sept. 1844), of hij achtte zich verpligt, hetzelve toe te lichten, opdat het publiek in staat mogt gesteld worden »zich een eigen denkbeeld te vormen." Hij deed dat van *Padang* uit, op den 20 Mei 1845. In 1846 kwam het stukje in 't licht onder den titel: »*Neêrlands* Souvereiniteit over de schoonste en rijkste gewesten van *Sumatra*. — Onder dagteekening van den 16 Julij 1846 trad de Heer H. Ridder DE STUERS daar tegen te velde, in een uitvoerig artikel, in de Nieuwe *Rotterdamsche* Courant van den 25 Julij 1846 geplaatst. — Op zijne beurt lokte dit schrijven wederom uit, eene beantwoording

van den Heer MICHIELS, die in 1848 in *Nederland* zou zijn ter perse gelegd, ware het niet geweest dat de Generaal-Majoor MICHIELS gemeend had, zich aan de inzigten des Gouvernements, omtrent de »beantwoording van dagbladartikelen, door 's Lands ambtenaren," te moeten onderwerpen. Die beantwoording bleef derhalve onuitgegeven; maar, zoo lezen wij in het voorberigt, gedagteekend *Padang Januarij* 1851, »vermits thans de zelfde denkbeelden, die in het gemeld artikel voorkomen, op nieuw zijn opgenomen in het werk van den Heer DE STUERS, ten vorigen jare, door den Hoogleeraar P. J. VETH, te *Amsterdam* uitgegeven." (*De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, door den Generaal-Majoor* Jhr. H. J. J. L. RIDDER DE STUERS), »achten wij het dienstig, daartoe (de uitgave) alsnog over te gaan."

»De waarde," — heet het verder in dat voorberigt, »die men in *Nederland* aan dat nieuwe voortbrengsel der pen, van den Heer DE STUERS, schijnt te willen hechten, kan vooral worden toegeschreven aan de onbekendheid, waarin het publiek steeds gehouden is, ten aanzien van den vooruitgang, dien verbeterde instellingen van het bestuur aan landbouw en handel op *Sumatra's* Westkust hebben gegeven. Deze onbekendheid is, naar ons inzien, op nieuw versterkt geworden, door het artikel van 25 Julij 1846 onbeantwoord te laten, en welligt kan ook daardoor de Heer DE STUERS zijn aangemoedigd, om zijne verkeerde beschouwingen der zaken van *Sumatra*, en zijne onkiesche aanranding van het karakter eens te vroeg aan 's landsdienst en aan de welvaart onzer bezittingen roemvol ontrukten mans, in eene meer uitgebreide beschrijving te verspreiden."

Hiermede is, zoo wij meenen, de lezer op de hoogte gebragt, op welken hij, zonder verdere inlichting noodig te hebben, het aangekondigde werkje kan in handen nemen. De lezing is onmisbaar voor hen die het gemelde belangrijke, ofschoon dan ook eenzijdige, geschrift van den Ridder DE STUERS hebben gelezen, dewijl daarin dikwerf sprake is van den Generaal MICHIELS en van het

door hem op *Sumatra* gevolgde stelsel. Maar, ook zonder de *brochure* in betrekking tot dat uitvoerige werk van den Heer DE STUERS, te beschouwen is hare lezing en overweging op zich-zelve belangrijk. Die brochure, door de vrienden van den overleden Generaal MICHIELS uitgegeven, behelst zelfs eenigermate het voor en tegen, want op blz. 55 ontmoeten wij, als bijlage, het stuk door den Ridder DE STUERS, onder dagteekening van den 16 Julij 1846, aan de Redactie van de Nieuwe *Rotterdamsche* Courant ingezonden. Men zal dus wél doen, eerst de Bijlage te lezen, en dan hetgeen door den Generaal MICHIELS daarop tot antwoord was bestemd. Dan zal men inzigt krijgen in het Civiele beheer, en in de Militaire maatregelen van den man, die van 1837 tot 1849 Gouverneur van *Sumatra's* Westkust is geweest. Het spreekt van zelf, dat wij de beschouwingen van DE STUERS of van MICHIELS niet in behandeling kunnen nemen of ter toetse brengen. Wij moeten dit aan den lezer overlaten, en eindigen onze opgave met den *Padangschen* vrienden van den Generaal MICHIELS dank te zeggen voor de uitgave dezer Memorie, omdat wij daardoor een vollediger overzigt erlangen van hetgeen op *Sumatra* is verrigt en geschiedt. L.

De Abdij van Rijnsburg, door Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1851. *In gr. 8vo. 357 bl. f* 4-90.

Dit uitwendig sierlijke, inwendig belangrijke werk van den als Letter- en Oudheidkundige, zeer verdienstelijken SCHOTEL, doet de Abdij van Rijnsburg historisch en geographisch, innerlijk en uiterlijk kennen. Het is hoogst gewigtig voor de kennis van den aard van het nonnenwezen in ons vaderland, bij den hoogsten of adelstand, en kan strekken om hen die zich daarvan, ook nog in dezen tijd, een zuiver godsdienstig denkbeeld vormen, van hunne dwaling terug te brengen. Deze Abdij toch, bijzonder voor adellijke Juffers bestemd, en die wilde

zij getrouw zijn aan hare instelling en verordening (zie Hoofdstuk 13), ten voorbeelde had moeten strekken voor anderen van minder aanzien, was, gelijk de meeste kloosters van den ouden tijd, eene schouwplaats van weelde, overdaad en andere uitspattingen; de nonnen verdeelden haren tijd tusschen uitwendige ceremoniën in kerk, abdij en kapel, en jagt- en danspartijen, brasserijën en allerlei uitspattingen. Zij waren (blz. 290) des voormiddags *wereldsch* en des namiddags *geestelijk*, terwijl zij een groot gedeelte van den dag aan de genoegens der wereld, en slechts een klein gedeelte aan dat der kerk wijdden. Hun best gebruikten tijd was die, welken zij besteedden aan de verzorging van armen en ellendigen; zoodat wij geheel instemmen met de betuiging van den Schrijver op blz. 303:

»Wanneer wij een blik werpen op de breede lijsten »der weldaden door *Rijnsburg* bewezen, op die vier eeuwen, »waarin zij tot zegen, tot heil en uitkomst voor dui»zenden was; dan vergeten wij het, dat de zusters niet »altijd hare geloften indachtig bleven; niet altijd hare »kloosterpligten vervulden; dan vergeven wij het haar, »dat zij der wereld te zeer gelijkvormig werden; de »zeden harer slothallen, haar binnen de kloosterwanden »volgden, zij bij guiterne en luyte door de ruime zalen »zweefden; vlogen en joegen, door de wouden en wa»randen van *Kennemerland*, en de genoegens van den »disch niet versmaadden: herhalen wij met onzen »Tollens:

»Wie zou niet blij zijn van gemoed,
»Die de armen naasten kleedt en voedt...."

Hierop volgt een uitvoerig en zeer verdienstelijk gedicht van dezen met regt beroemden, en door de Natie hoogst vereerden Volksdichter, genaamd: *het Klooster te Rijnsburg* — gevoegd bij het belangrijke, en wat aangenaamheid van lezing betreft, meest uitlokkende XIX Hoofdstuk; bevattende *de Levenwijs der Nonnen.* Ook andere Hoofdstukken zijn veelal door ingevoegde ge-

dichten van voorname Dichters versierd. Zoo vindt men in Hoofdstuk II, *Beschrijving en Lotgevallen der Abdij*, op blz. 14, een gedicht van Ds. J. P. HASEBROEK. Op blz. 30, bij Hoofdstuk III, *de Abdijkerk*, een gedicht: van W. J. HOFDIJK.

Bij Hoofdstuk IV *de Abdij en de Pausen*, blz. 44, een van J. A. ALBERDINGH THIJM.

Bij Hoofdstuk VII *de Abdij en de Graven*, blz. 95, een van B. TER HAAR.

Bij Hoofdstuk IX *de Abdij en de Edelen*, blz. 113, nog een gedicht, getiteld: *een Hofdag op Rijnsburg* 1430, van W. J. HOFDIJK.

Bij Hoofdstuk XIV, *Namen der Abdissen*, blz. 201, een van E. J. POTGIETER, en blz. 204 een van NICOLAAS BEETS. Tegenover deze blz. is het afbeeldsel van ELBURG VAN DEN BOETSELAER, *Abdis van Rijnsburg*, door C. KRAM: genomen naar eene afbeelding op een der glazen door haar aan de kerk geschonken, en door den vermaarden WOUTER CRABETH geschilderd. Behalve deze prent, heeft men op den titel een fraaije en keurige afbeelding van *de puinhopen der Abdij van Rijnsburg*, door een kunstkundige hand uitnemend vervaardigd. Nog vindt men tegenover blz. 224, bij Hoofdstuk XV, *de Abdis*, de afbeelding van het groot en klein zegel van de Abdij. Achter Hoofdstuk XVII *de Consecratie*, heeft men blz. 262 een uitvoerig gedicht, genaamd, *de Wijding eener Non in* 1420, door S. J. VAN DEN BERGH. Achter Hoofdstuk XVIII *de Kloosterpligten*, op blz. 280 en vervolgens, een niet minder uitvoerig gedicht van A. P. VAN GRONINGEN, met het opschrift: *de Profetie*. Bij Hoofdstuk XXI *de Abdij onder de Ridderschap*; eindelijk blz. 323 en 324 nog eenige regelen van J. P. HASEBROEK. Behalve de aangeduide Hoofdstukken, heeft men nog Hoofdstuk I, blz. 1, *Stichting der Abdij*. Hoofdstuk V. blz. 55, *de Abdij en de Bisschoppen van Utrecht*. Hoofdstuk VI, *de Abdij en de Abten van Egmond, Middelburg en andere Geestelijke gestichten*, blz. 74. Hoofdstuk X. blz. 119, *de Bezittingen der Abdij*. Hoofdstuk XI. blz. 142, *de Inkomsten der Abdij*. Hoofdstuk XII. blz. 152, *de Voorregten der*

Abdij. Hoofdstuk XIII. blz. 176, *de Orde der Abdij.* Hoofdstuk XVI. blz. 243, *de Namen der Nonnen.* Hoofdstuk XXI. blz. 311, *het Hofgesinde.* Hoofdstuk XXII. blz. 332, CORNELIS VAN ALKEMADE. Hoofdstuk XXIII bevat een zeer uitvoerig en naauwkeurig *Register der voornaamste Charters in de Handvesten-kist op den Dormter in de Abdij.* Het voormelde Hoofdstuk omtrent CORNELIS VAN ALKEMADE, is belangrijk, en bevat de aanleiding tot dit werk voor den Heer SCHOTEL. Het had, met eenige verandering, zeer geschikt voor eene *Voorrede* of *Inleiding* kunnen dienen, doch staat ook hier uitnemend op zijne plaats; — het eindigt met deze, allezins zedige woorden van den vromen en geachten Schrijver.

»Mogt op deze geschiedenis der Abdij van *Rijnsburg*, »het woord van BEVERWIJCK slechts toegepast kunnen »worden: »»In dit schrift heeft den autheur wél getoond »»de waarheid lyef te hebben, en verdient daarom prijs; »»doch, gelyck in alle humane dinghen nyet en is, dat »»volmaeckt verdient genoemt te worden, soe ist dat »»ook in dit geschryf nootwendich veel berispelycks zal »»bevonden worden te syn, doch 't is genoegh, getoont »»te hebben, dat hy yet vermoght door Godes hulp. SOLI DEO GLORIA (Gode alleen zij de roem).”” Maar ook onder God en Zijne hulpe zij roem, lof en eer, door ons den Heer SCHOTEL toegebragt, in dit, wiens werk, ofschoon 't gelijk alle menschelijk werk niet volmaakt moge zijn, wij gaarne betuigen, maar weinig of niets berispelijks te hebben gevonden. De plaatsing der Bijlagen tot bevestiging achter ieder Hoofdstuk, is goed en doeltreffend. Het is, zooveel men van menschelijken arbeid verwachten kan, een juist en aangenaam geheel; hoewel in sommige Hoofdstukken de herhaalde namen van plaatsen en personen, en de optelling van jaargetijden enz., de doorloopende lezing niet altijd even geleidelijk en welgevallig maakt. Maar dit was uit den aard van dit werk en zijne verdeeling niet te vermijden, en moest bijdragen tot de volledigheid; hier nog meer gepast dan in andere werken van den naauwgezetten Schrijver, bijv. in zijn *Kerkelijk Dordrecht.* Elke Schrijver heeft zijne

eigene manier, en bij zoo veel goeds en belangrijks als hier gevonden wordt, kan ook ieder de manier van den Heer SCHOTEL goedkeuren. Indien wij iets aan te merken hadden, zou het zijn op de menigvuldige, door den Schrijver gebezigde, *oude* woorden en benamingen, hem gemeenzaam en ligt te vergeven, maar minder gemeenzaam voor den gewonen lezer, die nu en dan wel eens eenig oud woordenboek van KILIAAN of anderen noodig heeft, om het geschrevene goed te verstaan. Dit is een algemeen gebrek bij een gedeelte van onze Letterkundigen, beminnaars van oud *Nederlandsche* Taal-, Dicht- en Letterkunde, 't welk wij hopen, dat de beste werken van onze meest geachte Dichters van de 16de en 17de eeuw niet moge doen minachten; om niet te spreken van de geachte Dichters van dezen tijd, waarvan sommigen dit werk, op verzoek van den Schrijver, met bijdragen hebben verrijkt, overwaardig gelijk 't geheele werk, om ter lezing en behartiging, aanbevolen te worden. — Zelden levert de drukpers een zoo belangrijk geschrift.

D. V.

Blikken in het rond, naar binnen en naar boven. *Door* ELISE. *Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1850. *In gr. 8vo.* 178 *bl. in karton. f* 1 - 90.

De bekwame Schrijfster van *Hermine* heeft dezen titel door den inhoud geregtvaardigd. Maar wie zou van de geniale ELISE iets anders verwachten. Haar geest volgt den vogel na die op een torenspits gezeten, zijne blikken heen en weder slaat, en straks de vleugelen ontplooit, en klapwiekend de wolken te gemoet stijgt, als zocht hij elders een vaster rustpunt. Het is echter geen sperwer die uit de hoogte naar prooi gluurt; maar een echte *Hollandsche* leeuwrik, met nog ietwat *Zweedsch* bloed, die somwijlen in onschuld des harten hoog opstijgt, en van betere gewesten zingt.

ELISE heeft weder een boekje geschreven, dat wel door niemand onbevredigd uit de hand zal worden gelegd. Hare blikken gaan, uit het hart, in en tot het hart, en

vinden een rustpunt bij het kruis des Verlossers — gewisselijk, omdat zij vrede in zijn bloed gevonden heeft; ware het anders, dan zou zij niets beter dan de tooneelspeelster zijn, die zij met haren eersten blik scherp genoeg opneemt. Zij slaat het geoefende oog in het rond en doolt in de vreemdelingschap van Gods kinderen, die wat beters zoeken. Zij ziet opwaarts, en haar blik heeft iets apokalyptisch. ELISE heeft benijdenswaardige gaven, en wij wenschen haar toe, dat hetgeen zij op het papier heeft gebragt, niet zij kunstmatige oefening, maar uitstorting van hetgeen haar binnenste vervult en doorvloeit. Wij stellen de liefde boven de bewondering, en gelooven, dat zij beiden verdient. Gelukkig de vrouw, in welke een zuiver schitterend vernuft aan een teeder en rein gevoel dienstbaar is. Behoore zij op de aarde minder te huis, harer is het Koningrijk der Hemelen.

De voorwerpen, waarop ELISE hare blikken rigt, zijn van hoog gewigt. Eerst treffen haar oog de twee gebouwen ter linker- en regterzijde van de Leidsche poort te *Amsterdam:* de cellulaire gevangenis en de schouwburg. Ik las dat scherp kontrâst met te dieper aandoening, omdat het mij nog levendig voor den geest staat, wat ik eens te *Zwolle* voelde, toen ik aldaar schouwburg, kerk en regtbank naast en tegenover elkander geplaatst zag. Hooren wij de Schrijfster:

»Beide huizen hebben hunne gangen, hunne gaanderijen en hunne kameren. Beide zijn ingerigt voor velen! beide gesticht door Christenen! beide bestemd voor Christenen! in beide belooft men de kranke menschheid te genezen. In het eene wordt zonde en dwaasheid gestraft en verfoeid — in het andere zonde en dwaasheid gesierd en gestreeld. In het eene wordt het gewonde hart tot bloeden geperst — in het andere wordt de wonde ten sieraad gesteld of kunstig verborgen. In het eerste poogt men den mensch aan zich-zelven weder te geven — in het tweede, hem zooveel mogelijk aan zijn binnenste te ontvoeren. Hier wordt hij ontrukt aan den maalstroom der zinnelijke verlokselen — ginds

wordt hij gedompeld in begoocheling en vergeten van zich-zelven. Hier eenzaamheid en overpeinzing in diepe stilte — daar verstrooijing onder de menigerlei bewegingen des vleesches bij geklank en genot.

Hier de eenzame opsluiting in den kerker, de verbanning van den zondaar uit de maatschappij — ginds de gemeenschappelijke verlustiging en verstrooijing der zinnen in den schouwburg, de toejuiching van de zondaren om wederzijdsche ijdelheid!

O bittere vrome, wreede spotternij, diepe beschimping van onze maatschappelijke inrigtingen, hard verwijt voor eene Christelijke bevolking — een kerker tegenover een schouwtooneel! het schaamrood der schande tegenover het blanketsel der onbeschaamdheid, beiden gevolgd door doodsche verbleeking! Hier een zoete slaapdrank, die nog niemand heeft genezen — ginds een streng dieet: waarvan men nog iets hoopt! Hier alles aangebragt om een tooverwereld van bedrog en schijn te scheppen — daar elke blinddoek weggerukt om den bedwelmde te ontnuchteren. De mensch alleen, tusschen vier naakte kerkerwanden, alleen met wat hij waarlijk heeft, en wat hij waarlijk is — tegenover den schouwspeler in zijn bonten kinderachtigen opschik, tusschen zijne bedriegelijke schermen, vertoonende wat hij niet is, wat hij niet heeft; en den toeschouwer die hem aanstaart en schreit, om leed dat niet is, die lacht om vreugd, die niet bestaat, en vreest en hoopt wat niet zijn zal — vergetende zijn waarachtig bestaan en verheven bestemming! De acteur vermomd, om in zijne vreemde dragt, eene ijdele eer, een vlugtigen roem te bejagen — de gevangene in zijn somber gewaad gemaskerd, om het laatste vonkje zijner eer nog te sparen; de acteur in zijne rustelooze wisseling van karakters, en van toestanden, die de zijnen niet zijn, en die hij snel doorleeft in eenige uren, die hij zelf niet leeft, maar de andere die hij voorstelt — uren voor hem verloren, waarin hij eigen persoonlijkheid vergeet, en zich vervormt tot een ander. De acteur, terwijl hij handelt, spreekt en denkt gelijk die andere, die toch ten dage des grooten

oordeels zijne rol niet overnemen zal — tegenover den gevangene, die zich steeds hervindt in den eigen onveranderden toestand, in dezelfde onverbroken verhouding, in dezelfde eentoonige eenzaamheid, tusschen diezelfde naakte wanden; wiens uren slepen en kruipen en rekken, en met elken dag nog trager schijnen; maar die geheel en onverdeeld de zijnen zijn, die hij van eeuwig gewigt en onschatbare waardij kan maken, als hij er zich-zelven en zijnen God in hervindt! — Die God, die wel wil wonen bij de gebrokenen van harte en bij de verslagenen van geest, die den kerker kan maken tot een tempel, en den geboeide tot een vrije in zijne banden — die God, kan Hij ook wonen daar ginds in dat andere huis?..." Dit is eene vraag, zóó scherp, dat de grootste beminnaar van het tooneel voor het antwoord zal terugdeinzen.

»De vreemdelingschap" stort u heimwee in het gemoed naar boven, waar wij een Broeder hebben, die ons een wèl te huis komen bereid. Haar blik op den kouden winter verzacht het verkleumd gevoel, verheldert het oog, en ontvonkt de warmte der liefde.

»Als wij gevoelen, dat snijden der lucht, dat nijpen der koû; als de sneeuwjagt stuift en de wateren stollen; laat ons dan denken, dat er woningen zijn, waar geen dubbel vensterglas, geen wollen togtdeur de windvlaag afsnijdt — waar geen flikkerend vuurtje warmt, geen digte stoffe dekt. Hebt gij ze wel gezien, die hutten van zaâmgevlochten stroo en teenen, bestreken met wat leem of klei, gedekt met riet en mosch? Hoe bar moet daar de winter wezen! — hoe vreeselijk schor de nachtstorm loeijen, als 't rillend lijf naauw deksel heeft. Hebt gij ze wel gezien, die togtige verblijven op de zolders in de steden, en die vochte kelders, waar de armoede woont? — o Gedenk, gedenk den armen in den winter! — Zij zijn ons toebetrouwd! God wil door ons hen helpen. — »De armen hebt gij altijd bij u," sprak de Heer; ze zijn Zijne nalatenschap aan ons, Zijne weduwen, Zijne weezen, Zijne ouden en kranken, waaraan wij onze liefde voor Hem moeten betoonen. — Hen op te zoeken in de verdrukking, hen te helpen, te dek-

ken, te voeden, dat moest het eerste en gewigtigste wintervermaak voor ons zijn. 't Is waar, men weet in onze dagen al zonderling voor de armen te zorgen — men danst en musiceert er voor! — maakt handwerken en verlotingen! — 't is wel, ik zal er vrede mede hebben; maar toch mist men zoo veel, als men niet anders weet te doen; 't is goed voor fondsen en kassen gelden in te zenden, om genootschappen te steunen en maatschappijen op te rigten; maar dat is het verborgene weldoen, dat schenkt de zoete vrucht nog niet der weldadigheid, die van het eigene geeft, en met het hare helpt; die zich wat ontzegt, als het zijn moet, om anderen uitkomst en hulpe te brengen. Hoe menig traan kan worden gedroogd, hoe menig rillende en verkleumde verwarmd, hoe menig hongerige verzadigd en gesterkt, met hetgeen één enkel winteravondfeest moet kosten; waartoe men noodigt die weder kunnen nooden; waar men onthaalt, om te toonen, hoe veel men toch voor vrienden over heeft; voor vrieden! die dat wederkeerig u bewijzen, terwijl gij toch beiden slechts uw eigen ijdelheid hebt gestreeld!"

»De vriendschap" ziet teeder en minzaam, lokt u uit eenen vriend te kiezen gelijk JEZUS is, — wat kan ELISE in de maand Februarij eene lieve, rijke wandeling doen. Wij gelooven inderdaad, dat menigeen, die in het zomergetijde *Arnhem* en *Kleef* gaat bezoeken, bij al de heerlijke gezigten, die op *Beekhuizen* en den *Kleefschen* berg zich aan het oog opdringen, niet zoo veel aanschouwt, niet zoo veel gevoelt, niet zoo veel opmerkt, als zij, terwijl de boomen als geraamten staan, en een vaal kleed over het slapende aardrijk ligt uitgespreid. Maar om zóó te wandelen, moet men nog iets meer hebben dan twee oogen, die slechts kunnen zien. De meeste menschen hebben even als de glazen spiegels, slechts doode kwik achter de beide spiegels van het gelaat. Daarom is de indruk der voorwerpen, die zich daarop afspiegelen, uitgewischt, zoodra zij zich verwijderen, maar die daarachter wat levends hebben, bewaren hem; want hunne spiegels nemen op, en bewerken het opgenomene, en geven het

verrijkt, veredeld terug. Welk eene schoone leering doet ELISE op en deelt zij mede, als zij het winterkoren op het open veld met de prachtbloem onder kunstbehandeling vergelijkt.

»Onze smarten" worden door haren blik veredeld en geheiligd tot boetpredikers, die ons Gods genade in de armen voeren. Lees haar: »Oordeel niet", en zie wat zij van den Heer heeft geleerd: leer het insgelijks! Regt kinderlijk is haar blik in »de kinderwereld." Wij wenschen haar het dierbaar voorregt, eenmaal, als eene van boven gezegende moeder, hare kleinen den grootsten kindervriend toe te wijden.

»Onze stemming" is op een zuiveren toon gestemd. »De nacht" wordt voor haren blik niet met kunstlicht, maar met het licht van Gods heerlijkheid bestraald. Wat weet zij veel en goed in »de wolken" te lezen. Als zij door den regenboog gekleurd zijn, lezen wij er met haar het Noachisch verbondschrift, en somtijds is het ons, als zagen wij op dien boog den Koning der eere getroond, zoo als Hij eens verschijnen zal.

»De oudejaarsavond" is een terugblik, die veel ziet dat verblijdt en bedroeft, doch de hoop niet vermindert of te kort doet. o, Gelukkig hij, wiens oudejaarsavond niet het laatste blad is van een boekdeel, niet beter dan scheurpapier!

»Tot weêrziens," is het laatste woord. Wij nemen het van haar over, zoo als zij het geeft, »nooit voor het laatst!"

H. J. H. S.

BLANCHE EVELIJN, *of de kracht des geloofs. Door de Schrijfster van:* »GEERTRUIDA, *of de liefde des geloofs." Uit het Engelsch vertaald door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr. 8vo.* 681 *bl.* *f* 6 - 80.

De echtgenoote van Lord RUTHERFORD is eene naar het

zwaarmoedige en melancholische overhellende vrouw, die, weinige maanden na de geboorte van hare dochter BLANCHE, krankzinnig sterft, ten gevolge van een twist met haren echtgenoot, met wien zij in levenswijze en begeerten geenszins overeenstemt.

BLANCHE heeft van hare moeder het zwaarmoedige, tot godsdienstige overdrijving geneigde karakter geërfd; zij is opgevoed door eene achtingswaardige kostschoolhouderes te *St. Ebbe*, die echter allezins tot het ontwikkelen van BLANCHE's karakter en zielstemming medewerkt. BLANCHE komt op zestienjarigen leeftijd aan de school en leert nu haren vader kennen, met wien zij naar het vaderlijke verblijf gaat. Zij heeft eene vriendin, de dochter van den predikant van het dorp waar het kasteel ligt, als medgezellin ter school gehad en neemt die thans mede naar het dorp. De Lord bemint zijne dochter met al den hartstogt eener dubbele liefde, en zijne overdrevene zorg draagt er nog toe bij, hare teederheid van gevoelens te verhoogen. Hare vriendin begaat eene, bij vrouwen niet ongewone onvoorzigtigheid, door het intermidiair te zijn tusschen haren broeder en eene adellijke dame: zij vergt van BLANCHE het offer der aanbeveling van haren broeder voor eene collatie, door haren vader te begeven, als predikant, voor welke betrekking de jonge MENTWORTH niet geschikt schijnt. BLANCHE strijdt tusschen pligt en gevoel, doch overwint in het eerste opzigt. Deze strijdt maakt haar mismoedig, en oefent een nadeeligen invloed op haar teringachtig gestel uit; zij wordt ziek en sterft in den bloei der jaren, nadat haar vader alvorens haar met de omstandigheden der ziekte en van den dood van hare moeder heeft bekend gemaakt, en zij met grootmoedigheid den vader zijne verkeerdheid vergeven, en hem al hare liefde geschonken heeft. De Lord wordt door deze dubbele beproeving tot nadenken gebragt, en sterft in den reuk van heiligheid. BLANCHE is goed, lief, zacht en vroom, maar wij laten het aan de beslissing van Schrijfster en Vertaler, of men in haar het beeld van de kracht des geloofs, bij uitnemendheid kunne vinden.

Intrigue is er in dezen roman niet; wij mogen echter de lezing aan vrouwen en meisjes aanbevelen. Ofschoon 't geen *chef d'oeuvre* is, kan dit boek toch bij de zedelijk-godsdienstige lectuur eene goede plaats bekleeden.

Druk, papier en ook de correctie en verdeeling zijn onberispelijk.

L. H. V.

De Omwenteling der Aarde om hare as, voornamelijk in verband met de slingerproeven van FOUCAULT. *Voorlezing, gehouden bij het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten. Te Maastricht, door Dr.* D. J. STEYN PARVÉ. *Met eene Plaat. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1851. *In gr. 8vo.* 36 *bl.* *f* :- 40.

Eenige maanden geleden deelde ARAGO in de *Academie des Sciences* te *Parijs* mede, dat een *Fransch* natuurkundige FOUCAULT, proeven had genomen met eenen slinger, door welke de aswenteling van den aardbol regtstreeks werd bewezen. De Heer VAN BEEK te *Utrecht*, heeft van dit belangrijk onderwerp het een en ander ter kennis gebragt van de wetenschappelijke wereld ten onzent (in den *Kunst- en Letterbode*). De zaak verdiende echter algemeene bekendwording; daarom heeft Dr. STEYN PARVÉ een verdienstelijk werk gedaan met het voordragen en vervolgens uitgeven van deze voorlezing. Zij geeft van de zaak eene zeer bevattelijke voorstelling en geheel overtuigende verklaring, en is alzoo eene welgeslaagde proeve, om de nieuwste nasporingen der wetenschap, ook buiten den kring van hare eigenlijke beoefenaars, te verspreiden.

Wij behoeven niet in eene ontwikkeling van de zaak zelve treden. Zij komt kortelijk hierop neder; dat, volgens de theorie, een slinger zich bestendig in het zelfde vlak zou moeten bewegen, indien de aarde niet om hare as wentelde; dat wil zeggen: indien het oog zoodanig

langs den draad van eenen heen en weder gaanden slinger gaat, dat die draad zelf geene linksche of regtsche beweging heeft, — die bestendig het geval zou moeten blijven, zoolang de slinger zich beweegt; maar dat — het oog onbewegelijk blijvende — de draad van lieverlede naar andere punten moet gerigt zijn, en de bol van den slinger zich van het oosten naar het westen rigten, indien de geheele aardbol zich in eene tegenovergestelde rigting omwentelt. Naauwkeurige proeven hebben het laatste doen zien, en zelfs de hoek van slingering (of eigenlijk de verplaatsinghoek van het slingervlak) komt naauwkeurig overeen met de theorie.

Ofschoon de wetenschap deze proef niet *noodig* heeft als bewijs voor de aswenteling van den aardbol, is zij nogthans eene schoone ontdekking, die de opmerking verdient van ieder, die belang stelt in proeven ter bevestiging van natuurkundige waarheden. De hier besprokene is alzoo voor de dagelijksche beweging der aarde hetzelfde, wat de aberratie van het licht voor de jaarlijksche is. V. O.

Novellen van H. ZSCHOKKE. *Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1851. *In gr. 8vo.* 275 *bl.* *f* 2-70.

Een zestal verhalen: hier ernstig, daar vrolijk, ginds aandoenlijk; die dan eens een lach, dan weder een' traan uitlokken; in een woord, met de meest mogelijke verscheidenheid. Het boekje is een guldenboekje, vol levenswijsheid, stichting en godsvrucht. Referent houdt zich verzekerd, dat, wie het koopt en leest, zich noch over zijn geld, noch over verloren tijd zal beklagen; — vooral het laatste verhaal, gelezen, herlezen, en wel ter harte genomen, kan eene bijdrage zijn tot levensgeluk.

S.

BOEKBESCHOUWING.

JOHANNES CLARISSE, *sprekende nadat hij gestorven is. Een leesboek voor het Christelijk gezin. Met Portret. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1850. *In gr. 8vo.* ƒ 3 - 90.

Neen, de Eerw. VAN ITERSON bedriegt zich niet in de gedachte, welke hij in de inhoudrijke voorrede van het werk uit: »dat het ons welkom zoude zijn." Omstandigheden buiten ons toedoen alleen hebben ons verhinderd deze verklaring vroeger af te leggen.

Ook wij hebben het geluk gehad, CLARISSE te kennen; en hetzij wij hem als Godsdienstleeraar van den kansel hoorden, hetzij wij, in bijzonder gesprek, ons met hem onderhielden, wij noemden hem toch altijd den »onvergelijkelijken", zoo als wij hem thans gaarne »den onvergetelijken" noemen. Wanneer men zich van het naauw verband der edelste wetenschappen, een grondig denkbeeld wilde vormen, dan was het toereikend, CLARISSE te leeren kennen, die, in de ruimste beteekenis des woords, »de man der wetenschap" was! Is het dan wonder, dat beroemde *Nederlandsche* mannen: een VAN HENGEL, BOUMAN, VAN OORT, SIEGENBEEK en andere meer, voor hem een eerekrans gevlochten, en op zijn graf nedergelegd hebben? Is het wonder, dat de nagedachtenis eens mans: »zoo uitstekend in gaven des geestes, als edel van hart, zoo geheel met God en CHRISTUS vereenigd, die nu in den hemel leeft, leeft meer nog dan hier, en die ons niet zijne assche alleen, maar een voorbeeld van studiën, en vooral een voorbeeld des levens heeft nagelaten" (bl. XIII), ook leeft in onze dankbare herinnering!

Eene gelukkige gedachte noemen wij het van den Verzamelaar, om ons van de *laudationes funebris*, over den ontslapene gehouden, eenige uittreksels mede te deelen: daardoor vervalt toch alle vermoeden van te hooge

ingenomenheid met CLARISSE, uit wiens nagelatene leerredenen hij ons eene *anthologie* geschonken heeft. Doch neen, dát is het woord niet, 't welk VAN ITERSON gebezigd wil hebben: »zijn toeleg was het niet, eene bloemlezing uit CLARISSE's kansel-arbeid, of eene verzameling van vernufts- of welsprekendheids-proeven uit zijne onuitgegevene leerredenen te leveren" — een ander en hooger iets beoogde hij: hij zocht veel meer naar vruchten, naar altijd heilzame, verkwikkende, voedende, versterkende vruchten, »en daarom vindt men uit het allerbelangrijkste, of *toepasselijk gedeelte* zijner leerredenen *van vroeger en later tijd*, zoodanige *uittreksels*, als ten allen *tijde eene blijvende* en *onverminderde belangrijkheid bezitten, als overwaardig zijn gehoord te worden, ook in onze dagen.*" bl. 21.

Uit deze aanwijzing leert men genoegzaam den hoofdinhoud van het voor ons liggende werk kennen. Trouwens het behelst ook enkel fragmenten over hetgeen in de geloofs- en zedeleer het gewigtigste en belangrijkste is: de inhouds-opgave strekt hiervoor ten bewijze; en, dat die brokstukken voor ver het grootste deel, ja, bijna uitsluitend uit de toepasselijke gedeelten der nagelaten leerredenen van CLARISSE genomen zijn, hierin heeft VAN ITERSON, dunkt ons, volkomen in den geest des ontslapenen gehandeld; het toepasselijke deel toch hield deze zoo zeer, om eens zijne eigene woorden (zegt VAN ITERSON) te bezigen, »voor het voornaamste der geheele preek, dat het hem altijd ontroerde, wanneer hij een leeraar hoorde zeggen: »de *weinige* oogenblikken, welke *nog overig* zijn, te willen gebruiken, om met een *kort* woord ter toeeigening zijne rede te besluiten." Op de vraag: »wat is de toepassing?" antwoordde hij met eene wedervraag: »Is zij niet het gebruik der bijbelleere tot aanmoediging, bestraffing, besturing, vertroosting, in één woord, ter bevordering van Evangelische heiligheid en deugd? En is dat het hoofdoogmerk der geheele leerrede niet?" Dat voornaamste mogt, naar zijn oordeel, geenszins »zoo maar, als in het voorbijgaan, slordig en met overhaasting behandeld worden." Hij hield »die leerredenen

voor de beste, welke geheel en al toepassing zijn, geheel en al op een gemoedelijken trant leerzaam, geheel en al, van de inleiding aan, daartoe aangelegd: of, zoo het onderwerp dit dan minder gedoogt, dan althans dezulke, bij welke aan het toeëigenend voorstel, eene breede, en aanzienlijke plaats wordt ingeruimd. (*)"

Wat den vorm betreft, waarin deze fragmenten tot »een leesboek voor het Christelijk huisgezin" gegoten zijn, wij zouden dáárop nog al iets hebben aan te merken; maar vermits de Eerw. VAN ITERSON het boek tevens zóó wenschte in te rigten, dat het ook tot een nuttig geschenk voor aankomende gemeente-leden kan dienen, dat het dezen zijn kon — »eene handleiding om zich den hoofdzakelijken en nooit genoeg overwogen inhoud van geloofs- en zedeleer te herinnèren" (bl. XXIII, XXIV), zoo houden wij liefst onze aanmerkingen terug.

In plaats van eenig uittreksel te geven, waaruit men toch maar ten deele over den zin van CLARISSE, en zijne bestendige bedoeling, zou kunnen oordeelen, om hetgeen hij sprak, niet alleen tot verlichting des verstands, maar ook altijd tot heiliging van het hart te doen strekken, verwijzen wij den lezer naar het werk-zelf, dat wij met vollen nadruk aanprijzen; en bij den dank dien wij den waardigen Verzamelaar betuigen, voor de moeite aan de zamenstelling er van besteed, vereenigen wij ons opregtelijk met zijn vurigen wensch, »dat de ons eenmaal zoo dierbare en nu voor altijd onvergetelijke ontslapene, ook daardoor, velen tot leering, vertroosting, en zaligheid, *nog moge spreken, nadat hij gestorven is.*"

Een uitmuntend gelithographiëerd, en uitstekend gelijkend portret van CLARISSE, versiert het werk.

H. C. W. P.

(*) Leerredenen, 2e Bundel, Voorrede bl. XII en XIII.

LUTHER, *een karakterbeeld, ten spiegel voor onzen tijd. Uit het Hoogduitsch van* L. WEYDMANN, *Predikant te Crefeld. Te Amsterdam, bij* D. Werlemann. 1850. *In*

kl. 8vo. ingenaaid: f 1-80; gebonden in zwart linnen band met vergulden stempel: f 2-10.

Zij die de Hervorming verachten en bestrijden, doen zoo kwaad niet, als zij LUTHER-zelven aangrijpen, verguizen, en aan de kaak pogen te zetten; want in hém heeft zich de Hervorming in hare waarde of onwaarde geopenbaard. Wie hém aanschouwt, ziet de Hervorming; wie hém kent, weet wat zij is. Daarom, wie de Hervorming veroordeelt, kan LUTHER niet prijzen. Men kan de Roomsche hiërarchie roemen en een Zesden ALEXANDER vloeken, of het pausdom verachten en eenen Zesden ADRIANUS prijzen; maar anders is het met LUTHER en de Hervorming. Zijn karakter, zijn leven, zijne ontwikkeling, zijn strijd, zijne woorden en daden, zijn met haar als te zamen gegroeid en vereenzelvigd. Aldus geeft de kennis van LUTHER den sleutel tot de hervorming, zoo als die in de zestiende eeuw zich openbaarde, en onderscheidde van elke vroegere poging tot zuivering van de Godsdienst in de Christelijke, — zich echter liever noemende Roomsch-Katholieke Kerk.

Er waren mannen vóór hem en náást hem, die hunne stemmen tot hervorming deden hooren, ja zelfs in feitelijk verzet tegen *Rome* optraden. Wie kent, b. v., niet de namen van eenen VALDUS, WICKLEFF en HUSS? In het begin der zestiende eeuw zweeg de stem van den tegenstand niet; maar niemand bragt als LUTHER, zelfs zonder dat opzettelijk te bedoelen, de geheele Christenwereld in eene beweging, die den pauselijken troon zou hebben nedergeworpen, wanneer die niet met het zwaard en den brandstapel ware beschermd geworden. En waarom voerde hij uit wat anderen mislukte? Omdat hij het geheele bederf der Kerk en hare geheele zuivering, in voortgaande ontwikkeling zich helder bewust werd, en zijne bewustheid uitsprak, niet op een toon van geleerde abstractie, die alleen in de boekencel verstaan werd, noch op een toon van bitteren spot of scherpen hekel, die de lachlustigen vermaakte, doch den mensch in zijne zonde en de Kerk in haar bederf liet; maar op eenen toon, die

weerklank vond in het hoofd en hart des volks, dat zijn woord verstond, begreep en opnam. Trouwens hij was volkomen geschikt om het uit te spreken, wat ieder en allen konden, wilden, en moesten. Zijn eerste woord deed op het volk reeds de uitwerking, die ARCHIMEDES ondervond, toen hij uitriep: »Ik heb het gevonden!" LUTHER greep aan alle zijden, in zijnen tijd en strekte dien tot een spiegel. Hij gewaagde niet enkel van regten, ook niet alleen van pligten: maar leidde die beiden te gelijk af uit de bepaling van de krachten van den mensch, zoo als hij ze vond bij den boom in het paradijs en aan het kruis der verzoening.

Hier kwam nog bij, dat de *Europesche* volksontwikkeling op het gebied van verlichting, beschaving en godsdienstigen zin, de hiërarchische vormen der middeleeuwen over het hoofd groeide, en behoeften deed geboren worden, die zij niet konden bevredigen; doch vóor welke LUTHER voldoening aanwees uit eene bron, door de Kerk met het doode woord eens uitgestorven volks verzegeld, maar die hij met het *Duitsche* woord weder opende. Vandaar dat zoo lang de geschiedenis zal worden beoefend, ook de naam van den *Wittenberger* zal voortduren, en zijn persoon, woord en werk behandeld, en toegejuicht of veroordeeld zal worden.

Men zal wel met ons in de overtuiging deelen, dat het niet genoeg is te weten wat LUTHER gedaan heeft, maar dat men hem ook behoort te kennen, gelijk hij was. Het zou een verdienstelijk werk mogen heeten den inwendigen LUTHER eens in den vollen dag te plaatsen. Wij bezitten vele biografiën van hem, maar hunne Schrijvers redeneren veel meer over hem, dan dat zij trachten met een gewapend oog in zijn binnenste te dringen.

LUTHERS beeld ligt niet in de toejuiching van zijn moed, en geloof, noch in afkeuring van zijne drift en verbolgenheid, maar veel meer in de oplossing, hoe hij de twee eersten verkreeg, en wat de twee laatsten deed ontbranden. Niemand is daarin zoo gelukkig geslaagd als MERLE D'AUBIGNÉ; maar hij eindigt zijne geschiedenis der Hervorming in *Duitschland* kort na de overlevering der

Augsburgsche Belijdenis, en ook zijn blik op LUTHER is derhalve onvolledig.

De Heer WEYDMANN, zoo wij meenen Doopsgezind Predikant te *Crefeld*, heeft zich aan de schoone, doch uiterst moeijelijke taak gewaagd, om LUTHER voor te stellen »*als geheel karakter*," dat wil zeggen: van een standpunt, van hetwelk zich al de levens- en geestes-uitingen zijner rijke natuur voordoen als door ééne hoofdgedachte bezield, waardoor in hem elk gedeelte in organisch verband staat met het geheel en het geheel in harmonische vereeniging met elk gedeelte. »Wij geven" — zegt de Schrijver — »geene biographie, geene levensschildering, geen historisch-psychologisch tafereel. Wij willen het beeld van onzen held zich-zelf laten ontwikkelen uit den aanleg zijner eigene natuur, en uit datgene wat met hem voorviel, en de afzonderlijke trekken, die zich hierbij aan ons voordoen, zamenvoegen tot eene afgeronde persoonlijkheid en karakter. Wij houden dit voor een arbeid, die nog niet is beproefd, zelfs nog niet opgegeven." Doch hij voegt er bescheiden bij: »Deze bladen zijn eene proeve, en hoe meer wij van het belangrijke van dit onderwerp zijn overtuigd, des te meer gevoelen wij de zwakheid onzer krachten, om hetgeen ons daaromtrent voor den geest zweefde duidelijk weer te geven."

De Schrijver noemt daarop LUTHER een man van karakter en een spiegel voor onzen tijd, en geeft er reden van. Verder brengt de Inleiding den lezer geheel op de hoogte, op welke hij dient geplaatst te worden, om den auteur goed te kunnen volgen.

»Wij geven — zegt hij — een zoo veel mogelijk getrouw beeld van LUTHERS persoonlijkheid en karakter: een geestelijk levensbeeld, zoo als de trekken daarvan door natuur, aanleg en invloed van buiten, door vrijheid en noodwendigheid zijn afgerond. Derhalve zal alles, waarin deze trekken zijns geestelijken levens vooral uitkomen, onder het bereik van onze behandeling vallen. Daar nu elke persoonlijkheid zich slechts binnen de grenzen der opgegevene beurtelingsche werking van vrijheid en noodwendigheid ontwikkelt, zullen wij eerst, aan de

hand der geschiedenis, LUTHER volgen op het pad zijner vorming tot aan het punt, waar hij als eigenlijk karakter, in voljarige mannelijke rijpheid voor ons staat; en dan, ten andere, de afzonderlijke trekken daarvan, zoo als die zich in den rijkdom van zijne geestes- en levens-uitingen voordoen, tot één beeld zamenvoegen, dat geheel zijn wezen weêrgeeft.

Men moet menig mensch als kind gekend hebben, om hem als man regt te begrijpen en zijne daden rigtig te beoordeelen. In het kind ligt de mensch. Dit heeft WEYDMANN zeer juist ingezien, en hij doet het daarom ook goed uitkomen, hoe in dát kind des volks de kiem lag om een man des volks te worden, zoo als niemand buiten hem het geweest is, zonder ooit zijne populariteit te verliezen. Wij beamen het volkomen wat de Schrijver zegt: »Wij zien hem onder den bestendigen, dikwijls zwaren druk der omstandigheden, en onder veelsoortige ontbering opgroeijen. Hierdoor werd zijn geest reeds vroeg gehard, en tot den ernst des levens duurzaam voorbereid. Hij had dit lot met vele groote mannen gemeen, die uit eene harde moeitevolle jeugd de regte veerkracht des geestes putten. Het »»de knaap verdroeg veel leeds, veel dorstens, en veel zweets", was in volle mate op LUTHER toepasselijk en droeg bij hem vruchten, zoo als anders maar bij weinigen. Die vrucht bestond echter niet alleen in inwendige kracht tot het dulden van en strijden met een balsturig levenslot. Zijn hart werd er ook vroeg door vertrouwd gemaakt met den nood en de ontberingen der lagere volksklasse, en het werd er door ontgloeid tot dat medelijden, waarvan wij in zijn leven zoo vele aandoenlijke proeven hebben. Als man des volks, die met innige liefde zich deszelfs lijden zou aantrekken, moest hij dit lijden practisch doorleven en de grootste ontberingen bij ervaring kennen, zou hij in waarheid kunnen zeggen: »de kleinsten en geringsten uit het volk moeten opgezocht en uit het slijk opgeheven worden."

In deze zijne jeugd heeft zich niet minder eene andere eigenschap van zijn wezen ontwikkeld, zonder welke hij, bij

al de kracht en voortreffelijkheid van zijnen geest, niet dien zoo algemeenen, tot in de laagste rangen der Maatschappij zich uitstrekkenden invloed zou verkregen hebben. Wij bedoelen dien hoogen graad van volks-eigenaardigheid in gewoonten, uitdrukkingen, en levenswijze, door welke hij zoo onmiddellijk met het volk in betrekking stond, en er zoo spoedig in slaagde om de harten van het volk voor zijne werkzaamheid te openen. Deze populariteit, die men niet door kunst kan aanleeren, was een gevolg van zijne geboorte uit en van zijne opvoeding in den schoot des volks, waardoor 's volks leven, gewoonte en zienswijze de zijnen waren. Al de vezelen van zijn wezen waren in dezen grond geworteld, en noch ingespannen wetenschappelijke studie, noch omgang met geleerden, noch veelvuldig verkeer met hoog geplaatste personen konden immer die volksaardige kleur bij hem uitwisschen of doen verbleeken. Ook staat met zijne jeugd in naauw verband die trek van vreesachtigheid, welke hem tegenover aardsche magten en hoogheden dikwijls verlegen deed zijn en daarvandaan ook dat, hadde hij zijne neiging kunnen volgen, hij in de eerste jaren van zijn optreden als hervormer zoo gaarne alles vermeden had, wat opzien verwekken en de oogen der wereld tot hem trekken kon.

Wij hebben met veel genoegen de geschiedkundige ontwikkeling van LUTHERS karakter »tot aan zijne rijpheid als man" gelezen. WEYDMANN volgt haar in LUTHERS eerste letteroefeningen, in zijn kloosterleven, bij zijn optreden als prediker, bij zijne gevonden rust in Gods genade, zoo als die, in de Heilige Schrift uitgedrukt, door het geloof opgenomen wordt. De handhaving van den gevonden parel, door priesters en monniken in het slijk geworpen, vormt hem, zonder dat hij-zelf het wil, tot hervormer. Op deze nieuwe baan slaat de Schrijver zijne vordering gade, terwijl hij zich als hoofdkampioen bij de ontstane worsteling doet kennen, door, na zijne uitbanning, het wetboek der hiërarchie ten vure te doemen.

Deze daad voor verschillende opvattingen en beoordeelin-

gen vatbaar, geeft den geheelen LUTHER in zijne licht- en schaduwzijde; het vertoont hem in al zijne hevige drift, die echter zich wel in inkt, maar nimmer in bloed koelde; die, ja, een vloekschrift en valsche wetten verbrandde, doch het trotsche opperhoofd der Kerk een plaats naast, nooit *op* zijne onschadelijke houtmijt gaf; maar toont hem ook in zijn moed en zielskracht, daar hij door deze symbolische handeling de uitvaart van het menschelijk gezag in het rijk der waarheid viert, en 't eene *oud-Romeinsche* begrafenis gunt. Het verbranden eener bul, die vroeger een doodelijken schrik in het hart joeg, was een schitterend beroep op den tijd, die *commenta opinionum delet.*

De Schrijver heeft wèl gedaan met deze schets niet verder dan tot aan den Rijksdag van *Worms* voort te te zetten. Hij heeft haar in drie tijdperken verdeeld. In het eerste zien wij LUTHER, onder den invloed van geboorte, huiselijke betrekkingen, opvoeding en harde ontberingen, indrukken ontvangen, die op zijn karakter krachtig inwerken; maar te gelijk ontdekken wij de eerste sporen van eene zedelijke veerkracht, die zich openbaart deels in onwankelbare toewijding en stalen vlijt, deels in moed tot het verduren van allerlei ontberingen en moeijelijkheden. In het tweede tijdperk zien wij, met het ontwaken van zijne bewustheid, zich den reuzenstrijd ontwikkelen, dien hij met zich-zelven streed, en die eene geheele omkeering van zijnen innerlijken mensch ten gevolge had. Onder de hevigste barensweeën en het aan vertwijfeling grenzend worstelen van zijnen magtigen geest, zien wij zijn nieuwen mensch de banden verbreken en geboren worden. Het derde tijdperk vertoont de verdere rijping van zijn karakter op den grond van het nieuwe levensbeginsel, in zijne verschillende betrekkingen, onder het tot dadelijkheid brengen van dat beginsel in den strijd met de wereld en de hiërarchie, tot op het punt waar wij hetzelve voor afgesloten mogen houden.

Na alzoo een hechten grond gelegd te hebben, plaatst hij er zijn karakterkundig gebouw op, als een grootsche

tijdig en naar waarheid in het licht gesteld. Wij stemmen in met het oordeel des Schrijvers over het gedrag van LUTHER tegenover HENDRIK VIII. Dat gedrag is geheel natuurlijk en doet den man kennen, die geen koning ontziet, wanneer deze zich tot een schutspatroon van de dwaling opwerpt; maar die ook zich-zelven niet te hoog acht, noch te hoofdig is om zich te verdemoedigen en te verloochenen, als hij hoopt een koning voor de waarheid te kunnen winnen. — Behalve bij MERLE D'AUBIGNÉ hebben wij nergens zoo goed als hier LUTHER verdedigd gevonden in den droevigen sakramentstrijd, waarin hij door velen is beticht van hardheid, aanmatiging en onverzoenlijkheid. Zonder partij te trekken in het geschil, laat hij geene duim breed gronds aan de beschuldigers over.

Welk een vriendelijk licht werpt de Schrijver op LUTHERS zielelijden, dat hij verdroeg en verwon door de kracht des gebeds. LUTHER was in het bidden een tweede DAVID; daarom zal hij ook zoo ingenomen zijn geweest met de Psalmen. Het gebed was de adem zijner ziel. Hij ging met God om, gelijk een liefhebbend eerbiedig kind met zijnen vader. De Schrijver is hier diep in het gemoed van zijnen held doorgedrongen. Misschien verlangen onze lezers te weten, hoe LUTHER bad, als de nood tot bidden drong. Wij zullen er eene proeve van geven uit het gewigtigste tijdpunt zijns levens; het oogenblik, waarin hij op den Rijksdag van *Worms* voor Keizer KAREL verschijnen zou. De wereld mag het nog wel hooren, hoe hij toen gebeden heeft:

»Ach God, ach God, o Gij, mijn God, mijn God! Sta Gij mij bij tegen de wereld en hare wijsheid! Doe het, Gij moet het doen, Gij alleen. Het is niet mijne, maar Uwe zaak. Ik had hier voor mij-zelven niets te doen, niets met deze wereldgrooten te maken, wilde ik slechts goede rustige dagen hebben zonder moeite; maar het is Uwe zaak, die regtvaardig en eeuwig is. Sta mij bij, Gij, getrouwe, eeuwige God! Ik verlaat mij immers niet op menschen. Dit is vruchteloos en vergeefs; het wankelt alles wat vleesch is en naar vleesch riekt. o God,

o God! Hoort Gij niet, mijn God? Zijt Gij dood? Neen, Gij kunt niet sterven. Gij verbergt U slechts. Hebt Gij mij tot dit werk uitverkoren, ik vraag U, hoe zal ik dan regt weten: zóó wil het God? Immers heb ik tegen zulke groote Heeren in mijn leven niets ondernomen, en heb het ook niet voorgenomen. o God! Sta mij dan bij in den naam van Uwen lieven Zoon JEZUS CHRISTUS, die mijn steun en mijn schild is, ja, mijn vaste burgt, door de kracht van Uwen Heiligen Geest. Heer, waar toeft Gij? Gij, mijn God, waar zijt Gij? Kom, kom, ik ben bereid ook mijn leven daarvoor op te offeren als een lam — mijne ziel is Uwer en behoort U en blijft ook eeuwig bij U, amen. God help mij. Amen."

Dit Hoofdstuk wordt besloten met de voorstelling van de kracht, de zuiverheid en de onafhankelijkheid van LUTHERS geloofsopvatting tegen den dood, getoond in zijn leven, gestaafd in zijne laatste ure. Van LUTHERS sterfbed echter had veel meer partij kunnen getrokken worden.

Nu volgt eene meesterlijke schildering van LUTHER als Hervormer. De Schrijver doet de eigenschappen van zijn geest en karakter treffend uitkomen. Hij beschouwt te regt, als grondslag en voorwaarde van het werk, waaraan LUTHER zijn leven wijdde, diens diep inzigt in het wezen der Evangelische waarheid. En hoe verkreeg hij dit? Niet door Akademisch onderwijs: maar ónder en nà zwaren strijd. Het was hem, als ten antwoord op zijn gebed, in hoofd en hart gestort. Daarom redeneerde, en spotte hij niet gelijk ERASMUS op zijn studeerkamer, maar trad naar buiten en sloeg zijne stellingen aan tegen den aflaat, en daagde alle Heiligen uit, om die te wederleggen, en trok, tegen de bul van den Paus en het zwaard van den Keizer met het Woord, te velde.

Wie lust heeft MELANCHTON ten koste van LUTHER te verheffen, kan van WEYDMANN leeren, dat MELANCHTON, hoe verlicht en geleerd ook boven zijnen vriend, evenwel niet bij magte zou zijn geweest, eene Nieuwe Kerk te stichten. Maar ons verwondert het hier, dat de anders naauwkeurige Schrijver hier van eene *nieuwe* Kerk spreekt. Ook LUTHER heeft die niet gesticht: niet willen, niet kunnen

stichten, of — zijn werk zou de proef niet hebben kunnen doorstaan. De tegenpartijders beweren het, en de Evangelieschen hebben, door zich naar LUTHER of andere hervormers te noemen, aan hunne logenachtige bewering schijn van grond gegeven; doch er is maar ééne Kerk, die Christelijk kan heeten, wijl er maar één Christendom is en CHRISTUS niet gedeeld kan worden. De Kerk, die dit predikaat mist, is geene Christelijke Kerk — doch het zou ons te ver leiden, daarover hier méér te willen zeggen.

Met genoegen daarentegen hebben wij opgemerkt, dat de Schrijver de behoedzaamheid waardeert, waarmede LUTHER de uitwendige gebruiken in de Kerk spaarde, niet onbedacht de handen sloeg aan hetgeen van zelve zou wegvallen, en dus onnoodige ergernis verhoedde. LUTHER wist wel, hoe het gaan zou: hij was geen radikaal, die den wortel afhouwt, om den boom te doen groeijen; en daar hij zich niet buiten de Kerk van CHRISTUS plaatste, zoo vergat hij ook niet, dat zij eene geschiedenis had van vijftien eeuwen, in welke, ja, veel ontaard, maar ook veel ontwikkeld was. Zonder die ontwikkeling te erkennen, ware ook de Hervorming in tegenspraak gekomen met zich-zelve en met de geschiedenis, Wie en wat toch had al die mannen gevormd, die zoo helder en juist de Evangelische waarheid opvatteden? Het is zijne toevlugt nemen tot eenen *Deus ex machina*, als men beweert, dat zij eene *bijzondere* ingeving gehad hebben. Neen, onder de leiding van Gods Geest is de Hervorming *in* en niet *buiten* de Kerk geboren.

Kort en bondig stelt de Schrijver des Hervormers wetenschappelijkheid en zijn karakter als geleerde in het licht, zoodat men de woorden van PASCAL en ALEXANDER VON HALES in hem ziet verwezenlijkt: »Men moet goddelijke zaken liefhebben, wil men ze leeren kennen." »In de logika gaat de rede aan het geloof, in de theologie het geloof aan de rede vooraf."

Lezenswaardig zijn de opmerkingen over LUTHERS taal en stijl. De taal was *Germaansch* en hij leerde zijn volk *Duitsch* spreken. De stijl was als de man, die

de dingen bij hunnen naam noemde, en een tegenbeeld is van den sluwen zoon der *Fransche* revolutie, die beweerde, dat de taal den mensch gegeven is, om zijne gedachten te verbergen. LUTHERS stijl was niet, als een door kunst gegraven kanaal, zoo regt mogelijk en overal binnen gelijke bermen; maar als een bruisende stroom, die rotsen tot zand vermaalt, zich-zelven eene bedding boort, en in het hart des lands zijne wateren werpt. Hij gunde zich alleen bij belangrijke stukken den tijd, om zijnen stijl te beschaven. Wie zou vergen van een krijgsman, die dag en nacht in strijd gewikkeld is, dat hij zijne wapenen steeds blinkend houde, als hij ze maar dapper gebruikt. Zoo gebruikte LUTHER het woord, en wie heeft ooit gestreden, gelijk hij? — Naïf is de bekentenis, die hij over zijne zwakheid op dit punt, op zijne tafel schreef: »PHILIPPUS heeft zaken en woorden; ERASMUS woorden zonder zaken; LUTHER zaken zonder woorden; KARELSTADT noch zaken noch woorden." En toch was de stijl van LUTHER niet slordig of gemeen; wie zich van het tegendeel wil overtuigen, leze maar zijne nog niet overtroffen bijbelvertaling.

Hoe LUTHER predikte geeft hij-zelf aldus op: »Ik kan geene predikatie doen, of opstellen naar de regels der kunst. Ik ben niet gewoon alle bijzonderheden vooraf te bedenken; ik grijp alleen het hoofdpunt aan waarover de geheele predikatie loopen moet. Als ik dan spreek, valt mij het een en ander in, waarover ik van te voren zoo bijzonder niet gedacht heb; want als ik alle woorden zou overleggen, en elke bijzonderheid bepeinzen, dan kwam ik er niet zoo spoedig door." Wie zal WEYDMANN tegenspreken, als hij zegt: dat deze predikwijze eene echt Evangelische is? LUTHER was echter geen achteloos prediker; daartoe was hij te rijk aan denkbeelden, te zuiver van gevoel, en te zeer meester van de taal. Daarenboven, hij kende zijne roeping. Men moet het hier lezen, hoe hij zelfgevoel en ootmoed vereenigde.

LUTHER en de schoone kunsten waren onderling bevriend. Hij was geen afgodisch vereerder der kunsten,

maar ook geen beeldstormer; hij vond stoffe in de kopij om het oorspronkelijke te prijzen, en wilde dat de kunst geheiligd wierd in de dienst van God. Zijn smaak was vooral gevestigd op de toon- en zangkunst, die den hongerenden knaap in de woning bragten van Mevrouw COTTA, en hem bij treurigheid van binnen of vijandelijkheden van buiten opbeurden. Ook op die kunsten, welke slechts vermaken kunnen, zag hij met een vriendelijk oog. Hij was geen stroef veroordeelaar van den dans, mits alles welvoegelijk en eerbaar toeging. »Het geloof laat er zich evenmin uitdansen als uitzitten, wanneer gij maar eerbaar en matig zijt. De jonge kinderen dansen immers zonder zonde; doe dat óók." Evenmin sprak hij een vonnis uit over de tooneelspeelkunst, en was gansch niet afkeerig van de gymnastiek. Hij had ook veel op met de tuinkunst, en beklaagde ERASMUS, die voor de werken der Natuur geen gevoel had, ja, de schepping aanzag gelijk de koe eene nieuwe deur. Gaarne zat hij in vrije oogenblikken aan de draaibank. Hij achtte dit een middel, om, in tijd van nood, zijn brood te verdienen. Men ziet het, de hervorming heeft LUTHER niet rijk gemaakt. Inderdaad het kortste stuk, dat hij ooit gesteld heeft, is zijn testament.

Allergelukkigst is de hervormer geschetst in zijne denkbeelden over het huwelijk en het huiselijk leven. De Schrijver toont met voorbeelden, hoe 't zijne door ernstigen geloofszin werd geheiligd, terwijl in zijne huiskamer de zon van zijn goeden luim steeds vrolijk scheen.

WEYDMANN heeft volkomen gelijk, zeggende, dat het huwelijk van LUTHER in plaats van de Hervorming te benadeelen, haar tot een zegen is geweest: want nu werd zij praktisch in en aan het huiselijk leven geheiligd. De Godsdienst werd van het altaar naar de huiskamer verplaatst.

Het volgende Hoofdstuk schetst LUTHER in den gezelligen omgang, en doet hem kennen als een toonbeeld van vriendschap in den geest des geloofs. —. Dat LUTHER als een echte *Duitscher* zijn vaderland innig beminde, ligt zoo zeer in den aard der zaak, dat de Schrijver dit

Hoofdstuk in slechts vier bladzijden voltooit. Wij mogen hierbij de opmerking niet onderdrukken, dat LUTHERS afkeer van *Rome* welligt ook eenigzins voortkwam uit een Nationaal gevoel. Hij haatte de listige *Italianen*, die de eerlijken *Duitschers* arm maakten en bespotteden. LEO had immers met een Mediceschen glimlach gezegd, toen men hem de opbrengt van den aflaat in *Duitschland* ter hand stelde: „Ziedaar de zonden der *Germanen!*"

Het laatste Hoofdstuk maalt LUTHER's Staatkundig karakter en, verdedigt hem voldingend tegen onverdiende opspraak ter zake van zijne denkbeelden over de betrekking tusschen Vorst en Volk; vooral over zijne houding vóór, in, en na den rampzaligen boerenkrijg. Zij, die veel spreken over scheiding tusschen Kerk en Staat, mogen lezen wat WEYDMANN op dit punt van LUTHER zegt; die eene scheiding begeerde, welke Kerk en Staat niet als vreemd aan, of zelfs vijandig tegen elkander over stelt, maar zich in eene hoogere eenheid des levens oplost.

Aangenaam, eindelijk, is de beschrijving van de betrekking, waarin LUTHER stond tot zijnen Landvorst. Hij was een goed Christen en daarom een goed burger. Het is in hem gestaafd: wie God vreest eert den Koning.

Hiermede nemen wij afscheid van hem en van zijnen karakterschilder. De laatste heeft zijne taak met eere volbragt. Wij hebben LUTHER gezien, niet gevat in een vergulden lijst vol fantastisch bijwerk, maar hoogst eenvoudig, wij zouden haast zeggen, *te* weinig gesmukt. De Vertaler heeft zich van Germanismen niet onthouden, doch wij waren te zeer met LUTHER bezig, om er kennis van te nemen. De Uitgever heeft het werk net uitgevoerd. Moge deze aankondiging den lezer uitlokken, om zich met dit verdienstelijke werk nader bekend te maken.

H. J. H. S.

Handboek voor de algemeene geschiedenis der Nederlanden

en Nederlandsche Koloniën. Door Dr. L. G. VISSCHER, *Hoogleeraar te Utrecht. Afd.* 1, *Deel I. Afd.* 2, *Deel III. Te Maarssen, bij* C. H. van Nederhasselt en Zoon. 1851. *In gr. roijaal form.* 128 *bl. f* 1-60.

Een handboek te schrijven is niet altijd gemakkelijk of aangenaam. Als 't in het licht verschijnt, staat het ook meer dan andere werken aan verschillende beoordeelingen bloot, omdat elk, die het vóór zich neemt, zijne eischen er naast legt. De werkzame Dr. VISSCHER deinst voor die bezwaren niet terug. Reeds een aantal jaren geleden heeft hij een kort begrip der Algemeene Geschiedenis van ons Vaderland uitgegeven. Dat werkje beleeft eenen tweeden druk, en nu treedt hij op met een Handboek, dat in zes boekdeelen de geschiedenis van *Nederland*, zijne Koloniën, zijne taal, zeden, godsdienst, wetenschappen, kunsten, nijverheid, middelen van bestaan en regeringsvormen zal bevatten.

Als dit werk gelukkig uitvalt, zal 't in eene wezenlijke behoefte voorzien. Niet allen hebben tijd, en gelegenheid om de uitvoerige werken van BILDERDIJK, ARENDS en WAGENAAR te lezen. Zij vooral, die zich aan de wetenschappen wijden, hebben een uitgewerkt handboek noodig, dat hen te gelijk met de bronnen bekend maakt; want de bovengenoemde werken zijn geene leerboeken. Wij beklagen echter den jongeling, die zijn Handboek alleen gebruikt, om voor een examen bekwaamd, of, zeggen wij liever, afgerigt te worden. Eene examenstudie eindigt doorgaans met den gelukkigen afloop van het examen. Bij welke professoren mogen wel HERODOTUS en TACITUS, DEMOSTHENES en CICERO, SOCRATES en PLATO hun examen hebben afgelegd? Niet dat wij de examina afkeuren, dat zij verre; maar wij misprijzen 't, dat onze jonge lieden het middel voor het doel, het begin voor het einde aanzien, en daarom met studeren ophouden, als zij eerst regt er mede moesten beginnen; niet begrijpende dat later de openbare meening een *peremtoir examen* komt afnemen. Dat laatste hadden de Ouden,

van welke wij zoo even spraken, te *Athenen* en te *Rome* *summa cum laude* doorgestaan.

Elk die maar eenigzins de letteren beoefent, zal gereedelijk erkennen, dat voor alle rangen en standen der Maatschappij de bekendheid met de geschiedenis des Vaderlands ten hoogsten nuttig en noodig is. — Die kennis evenwel is op verre na nog niet algemeen, en wordt in menig beschaafden kring gemist. Wij hopen daarom te meer, dat dit Handboek zóó moge uitvallen, dat het algemeen voldoe en gelezen worde.

De eerste twee Afleveringen wijzen in een algemeen overzigt aan, wat men te wachten heeft. Van een wetenschappelijk gevormd man, die vijf-en-twintig jaren lang goede bronnen naspoorde en onderzocht, mag men althans iets degelijks en volledigs verwachten.

In de Inleiding omschrijft de Hoogleeraar het gebied en den omtrek der Vaderlandsche geschiedenis. Naar die omschrijving zal eenheid in algemeenheid worden bewaard. Ofschoon de voormalige zuidelijke gewesten niet meer tot de *Nederlanden* behooren, zal hij die echter niet voorbijzien; vooral eene ruime plaats geven aan onze Overzeesche Bezittingen, en ook de geschiedenis van ons Koninklijke Huis behandelen. Wij kunnen ons met dat alles zeer wel vereenigen en prijzen zijn voornemen om de onoplosbare eenheid van *Nederland* met Oranje te handhaven. Aldus kan zijn Handboek mede een bolwerk zijn tegen altijd mogelijke aanslagen van het onverstand om die eenheid te verbreken.

Op het Kerkelijk gebied wil hij eene naauwgezette onpartijdigheid bewaren. Wij prijzen dat; maar kunnen het daarentegen niet goedkeuren, dat hij, »wat nog in het duister ligt *gemakshalve* (!) zal achterwege laten." Wij meenen, dat een man, die tot goede bronnen toegang heeft, geene inspanning behoort te ontzien, om wat in het duister ligt in het licht te stellen. Als de Schrijver dat deed, zou zijn werk er te verdienstelijker om worden. Dat het moeite kost, behoort den geschiedschrijver niet af te schrikken. Maar zegt men welligt:

het betreft hier misschien kerkelijke twisten — welnu, indien dat zoo ware, als zij den volksgeest uitdrukken, moeten ze gekend worden. Wil de Schrijver geen aanstoot geven, hij vergete niet, dat de geschiedenis geene beleefdheid kent: zij is het geweten der volken, en zoo gemakkelijk als het is, dat in slaap te wiegen, zoo zeer is het pligt het wakker te houden. Er is ook een hemelsbreed verschil in, de historie hare eigene taal te laten voeren, of hare feiten zelf en dan hatelijk in te kleeden. Een voorbeeld leere ons, welk nut het aan de waarheid doet, dat men de geschiedenis als ware het een slot op den mond legt. Men heeft in sommige leer- en handboeken der geschiedenis, ook tot algemeen gebruik ingevoerd, de Hervorming, en de worsteling in de *Nederden* daaruit ontstaan, omsluijerd: men stapt zoo omzigtig over het verzet tegen *Spanje* en zijne Inquisitie, alsof men bevreesd ware de tegenhervormingsgezinden tegen het lijf te loopen. Dit zwijgen over den strijd der vaderen, alsof men zich dien schaamde, heeft het volk allengskens voorbereid en gestemd om naar hen te hooren, die van hunne zijden zich het spreken niet ontzien, en om hen te gelooven, die zelfs geene onwaarheden schuwen, om onzen onsterfelijken Prins WILLEM den Eersten als een verrader en majesteitschenner voor te stellen, en den moordenaar BALTHASAR GERARDS, wiens gevloekte naam reeds prijkt of welhaast kan prijken op den spiegel van een onzer koopvaardijschepen, tot een heilige te maken, en godzaligen martelaar, die zich, voor zijnen Koning, de wet en het regt, in een schandelijken dood grootmoedig heeft opgeofferd. Wij zeggen niet tot den Schrijver: kies partij; maar wij zeggen tot hem: geef de feiten naar waarheid. Wie de waarheid spreekt, heeft zich over den indruk dien zij maakt, niet te bekommeren; wanneer hij geroepen is om haar te spreken, of eene taak opvat, welke dat tot pligt maakt.

Opdat de lezer wete, wat hij in dit Handboek zal kunnen vinden, laten wij hier eenigzins bekort de gemaakte verdeeling volgen:

OUDE GESCHIEDENIS.

Ie TIJDVAK. 1. Vroegste gesteldheid. 2. *Romeinsche* overheersching. 3. Opkomst der *Frankische* heerschappij.

IIe TIJDVAK. 1. Invoering van het Christendom. Aanvang van het Leenstelsel. Merovingische Koningen. 481—772. 2. Vestiging van het Christendom. Ontwikkeling van het Leenstelsel. Karolingische Koningen. Opkomst van het *Duitsche* rijk. 772—1100. 3. Verheffing van het volk. Stedewezen. Opkomst der volkstalen. Vrijheden. 1100—1300. 4. Terugwerking en vooruitgang. *Bourgondische* Huis. 1300—1500.

NIEUWERE GESCHIEDENIS.

Ie TIJDVAK. 1. Eenheid des lands. PHILIPS *de Schoone*. KAREL V. 1500—1555. 2. Onlusten. PHILIPS II. 1555—1578. 3. Scheiding. PHILIPS II. WILLEM I. 1578—1584.

IIe TIJDVAK. 1. Republiek. Stadhouderschap van MAURITS. — WILLEM LODEWIJK en ERNST CASIMIR. — *Spaansche* Koningen: PHILIPS II, III, IV. 1584—1625. 2. Republiek. Stadhouderschap van FREDERIK HENDRIK en WILLEM II. — ERNST CASIMIR, HENDRIK CASIMIR I, WILLEM FREDERIK. — *Spaansche* Koning: PHILIPS IV. 1625—1650. 3. Stadhouderloos bestuur in de voornaamste der Vereenigde Provinciën. — *Friesche* Stadhouders: WILLEM FREDERIK, ALBERTINE AGNES. — *Spaansche* Koningen: PHILIPS IV, KAREL II. 1650—1672. 4. Stadhouderschap van WILLEM III. — HENDRIK CASIMIR, AMELIA, JOHAN WILLEM FRISO. — *Spaansche* Koning: KAREL II. 1672—1702.

IIIe TIJDVAK. 1. Tweede Stadhouderloos bestuur. — *Friesche* Stadhouders: JOHAN WILLEM FRISO, MARIA LOUISA, WILLEM KAREL HENDRIK FRISO. — Keizer KAREL VI. 1702—1747. 2. Hereeniging der *Vereenigde Nederlanden* onder één Stadhouder. WILLEM KAREL HENDRIK FRISO (WILLEM IV) en WILLEM V. — MARIA THERESIA, JOSEPH II, LEOPOLD II. FRANS II. 1747—1795.

IVe TIJDVAK. 1. Bataafsche Republiek. De *Oostenrijksche Nederlanden* met de *Fransche* Republiek vereenigd. BONAPARTE. — NAPOLEON Keizer. 1795—1805. 2. Koningrijk *Holland*. LODEWIJK I (?). — De *Oostenrijksche Nederlanden* blijven tot het *Fransche* Keizerrijk behooren. 1806—1810. 3. *Holland* met *Frankrijk* vereenigd. 1810—1813.

Ve TIJDVAK. 1. Hereeniging. WILLEM I. 1813—1830. 2. Scheiding. WILLEM I. 1830—1840 (7 Oct.). 3. WILLEM II. 1840—1849, en *België* onder LEOPOLD I." [Wij zijn verlangend te weten, waarom de Schrijver deze Afdeeling niet sluit met de herziening van onze Grondwet, waarmede toch inderdaad een nieuw tijdperk van regering in *Nederland* is begonnen.] 4. *Nederland* onder WILLEM III. 1849.

De Bijlagen bevatten opgave van alle de geraadpleegde werken over de geschiedenis der *Nederlanden* en *Nederlandsche* Koloniën.

Bij elk deel zal een Register van Zaken en Onderwerpen, een tweede van Personen en een derde van Bronnen worden gevoegd.

Vermits de beide Afdeelingen gelijktijdig gedrukt worden, hebben wij reeds eene aflevering uit de Oude en eene uit de Nieuwere geschiedenis ontvangen. De eerste schetst de oudste bewoners dezer landen; hunne zeden, gewoonten, en godsdienst; hunne onderwerping aan de *Romeinen*, onder CAESAR; den staat des volks, onder de regering van AUGUSTUS tot CLAUDIUS, met inbegrip der oorlogen hier en in *Gallië* en *Germanië* gevoerd.

De tweede Aflevering opent het Eerste tijdvak der Nieuwere geschiedenis met de geboorte van den man, die de vereeniging van al de *Nederlandsche* Gewesten voltooide. Dit tijdvak loopt tot 1584; het scheidingspunt tusschen 't Zuiden en Noorden. Men vindt hier in fiksche trekken de regering van PHILIPS *de Schoone*, zijn karakter en zijne hofhouding. De doopdag van KAREL wordt uitvoerig vermeld, en de toenmalige regerings-

vorm goed uiteen gezet. Vervolgens wordt een blik geworpen op *Utrecht*, *Luik* en *Friesland*, en de worsteling beschreven van den *Gelderschen* Hertog met het *Bourgondische* Huis.

Met verwondering zal de lezer, die van het hoog gelegen *Bellevue* de omstreken van *Arnhem* overziet, op bl. 25 lezen: »dat het *Nederlandsche* leger de TOEN NOG *boomrijke* omstreken van *Arnhem* verwoestte" — alsof er nu geene boomen meer zijn!

Na den vroegtijdigen dood van PHILIPS volgt de geschiedenis der voogdij van den verweesden Vorst, en de Landvoogdij van MARGARETHA zijne tante; een tijdperk vol beweging en verwarring, waarin KAREL van *Egmond* eene groote rol speelt, totdat de jeugdige KAREL in 1515 de regering op zich neemt.

Het spreekt van zelf, dat wij ons niet aanmatigen reeds nu een oordeel over het werk uit te spreken. Dit echter kunnen wij getuigen, dat het veel goeds belooft. De hoofdzaken worden behoorlijk ontwikkeld. Hier en daar treedt de Schrijver ook in bijzonderheden. De stijl echter is niet boven alle aanmerkingen verheven; de Schrijver schijnt daaraan niet zoo veel zorg als aan de zaken te besteden. Wat het werk voor den beoefenaar der Vaderlandsche geschiedenis hoog in waarde kan doen stijgen, is de bronnen-litteratuur, waarmede het verrijkt is. In de eerste Aflevering is een blad daarvan afgedrukt. De Heer VISSCHER geeft niet alleen de namen der Schrijvers en de titels van hunne werken op, maar voegt ook eene korte, kritische biografie er nevens.

Wij wenschen, dat de Hoogleeraar zijn gewigtigen arbeid gelukkig moge voortzetten en voltooijen, dan zal de bijval zijner landgenooten hem zeker niet ontgaan.

S.

De Globe. Schetsen van Landen en Volken. Bijeenverzameld door H. PICARD. *IIIde en IVde Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1850. *In gr. 8vo.* 943 *bl. f* 7-:

Deze twee Deelen bevatten den Jaargang van 1850, en zijn even belangrijk als de vroegere. In een Land als het onze, waar koophandel en zeevaart hartäderen zijn van het volksbestaan, verdient een werk als dit, hetwelk bestemd is de bekendheid met andere landen en volken te vermeerderen, algemeene belangstelling. De zucht om zich te ontspannen met inwendig luchtige, uitwendig prachtige boekwerken, bij welke niet veel te denken valt, moge zich hier en daar doen gelden, de meerderheid echter van onze ernstig gestemde Natie zal ook nog niet opzien tegen degelijke lectuur; want zij weet, dat lezen beteekent: leeren, nadenken, tot het uitlezen van wetenschap en waarheid. Wie nu inderdaad aldus lezen wil, en koornschoven van nuttige en voedzame kennis inzamelen, neme werken als dit — neme ook dit werk in handen.

Men vindt hier ruim vijftig artikelen: meest allen hunne plaatsing waardig. De lezer zou er niet mede gediend zijn, als wij er de titels van opnoemden. Het zij genoeg te zeggen, dat alle werelddeelen tot den inhoud hebben bijgedragen. Bovenal hebben onze aandacht getrokken: »de herinneringen aan *Rusland:* de schetsen uit *Texas* en *Mexico,* en bovenal het Maatschappelijk leven in *Turkijë.*" Met genoegen zal men eenen reiziger naar *Californië* vergezellen, en het vervolg lezen der tafereelen in het *Farwest* van BUXTON. De beschrijving van de *Takits Eilanden* zal welkom zijn voor allen, die door de berigten der *Engelsche* Zendelingen en het laatste indringen der *Franschen*, tot belangstelling in hunne bewoners zijn opgewekt.

Zulke artikelen doen andere van minder belang, b. v. over de *Witte Nijl* en *Trier*, en eenigen, die enkel tot bladvulling dienen, gaarne gedoogen. De bekwame Ver-

zamelaar zorge bovenal voor belangrijke bijdragen over onze Overzeesche Bezittingen, zoo als er hier reeds een uitmuntend artikel over *Borneo* voorkomt.

Wij bevelen dit nuttige tijdschrift met nadruk aan. Het moge uitwendig minder schitteren, zijne inwendige gehalte is voortreffelijk en vermindert niets door den tijd.

Geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van NAPOLEON *tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld door* K. HAGEN, *Hoogleeraar in de Geschiedenis en Staatkunde te Heidelberg. Vrij bebewerkt, naar het Hoogduitsch door Mr.* P. BOSSCHA, *Hoogleeraar in de Geschiedenis en Letterkunde te Deventer. IIde Deel. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 391 *bl. f* 4-:

Dit lijvig en compres gedrukte Deel bevat twee boeken. Het eerste daarvan (het derde van het geheele werk) werpt een blik op de politiek der Mogendheden tot aan de Julij-omwenteling. Het eerste Hoofdstuk wijst den lezer op *Engelands* betrekking tot de overige volken, gedurende het bewind van CANNING, een der grootste Staatsmannen, die, eene verstandige vrijheid voor allen begeerende, *Engelands* welvaart in alles op het oog had. Dr. HAGEN slaat zijne inwendige en buitenlandsche Staatkunde met veel scherpzinnigheid gade, en beoordeelt haar zoo als de vereeuwigde Staatsman dit verdient. Hij heeft de eerste aanleiding gegeven tot de invoering der graanwetten en de vrije scheepvaart. Alleen voor de gevolgen der Parlementshervorming deinsde hij terug; doch zoo veel te vuriger ijverde hij voor de émancipatie der Roomsch-Katholieken. HAGEN telt de zwarigheden op, welke den Minister op dezen moeijelijken weg belemmerden; doch als hij beweert, dat het volk door de Anglikaansche Geestelijken *opzettelijk in de dwaling* gehouden werd; dat daardoor het Pausdom eene deur stond geopend te worden, vergeet hij, onnoozel genoeg, dat

zelfs de naauwgezetsten in *Engeland* in de overtuiging deelden, die nog door geen enkel historisch feit is gelogenstraft of omverre gestooten, dat de Roomschgezinden de vaste gewoonte hebben, om van regtvaardig toegestane regten een onregtvaardig gebruik te maken.

CANNING verdient den roem, dien de Schrijver hem toekent, wegens zijn streven naar de opheffing der slavernij en van den afschuwelijken menschenhandel, die het Christelijk *Europa* drie eeuwen lang met de schande der onchristelijkheid heeft gebrandmerkt.

In zijne buitenlandsche politiek was hij beleidvol en schrander; vandaar is het vervolg der geschiedenis van die dagen, de geschiedenis van CANNINGS zegepraal op den wil der Mogendheden van het vaste land.

Het Tweede Hoofdstuk handelt over de bevrijdingsoorlog in *Spaansch-Amerika*. De aanleiding er toe wordt behoorlijk uiteengezet; doch de worstelstrijd tot in 1823 slechts kronijkmatig beschreven, nog vlugtiger bijkans dan men 't gewoon is in dagblad-artikelen. Wat er ontbrak om den opstand te doen gelukken, bragt CANNING tot stand. Gedreven door 't *Engelsche* handelsbelang, wist hij de gewapende tusschenkomst van het Heilig Verbond, ten behoeve van het verarmde, magtelooze moederland te voorkomen, en sprak eindelijk, tot verbazing en niet geringe grieve van de drie Noordsche Mogendheden de openlijke erkenning uit. Het handelsysteem had over het Monarchaal beginsel gezegevierd.

Het Derde Hoofdstuk beantwoordt het *Portugesche* vraagstuk uit dien rusteloozen tijd, en toont, dat het *Engelsche* handelsbelang ook het lot van *Portugal* en *Brazilië* besliste.

In het Vierde Hoofdstuk komen de *Grieksche* aangelegenheden ter sprake. De loop en lotgevallen van den oorlog worden in krantenstijl, koud en droog, afgehandeld.

Eenigzins vreemd valt daar tusschen in de troonsbestijging van Keizer NIKOLAAS, en het verhaal van den opstand, sinds eenige jaren beraamd, en op den dag der eed-aflegging van den nieuwen Keizer met woestheid

beproefd, maar ook met veerkracht bedwongen. De Staatkundige beeltenis van den *Russischen* Autokraat is naar waarheid. »NIKOLAAS was de uitdrukking der *Russische* politiek. Gelijk hem dadelijk bij zijne troonsbeklimming gelukt was, het aan de autokratie vijandige beginsel derwijze ter neder te werpen, dat aan de wederopheffing daarvan in *Rusland* voor lange jaren niet te denken was, zoo sloeg hij ook in de buitenlandsche politiek zoodanigen weg in, als de *Russische* politiek sedert eeuwen aan de Czaren had voorgeschreven, en wel — in tegenstelling van de toegevende en vriendelijke houding, welke zijn broeder in de laatste jaren zijner regering had aangenomen; met al die veerkracht en vasthoudendheid, welke het te bereiken doel steeds voor oogen had; maar ook met die sluwheid en voorzigtigheid, welke der *Russische* diplomatie eigen zijn, en waarin zij, geholpen door list en trouwloosheid, alle andere Kabinetten overtreft." Erkennen wij, dat de Schrijver het beeld getroffen heeft. Wij zullen daarom eene billijke klagt over den onbetamelijk langen volzin terughouden.

Belangrijk is de gang der onderhandelingen over de bevrediging van het fel geteisterde *Griekenland*. Het verhaal er van geeft meer dan één bewijs van de bekwaamheid van het *Petersburgsche* Kabinet. De Schrijver maakt geene aanmerkingen: doch de stukken, die hij mededeelt, stellen den lezer genoeg in staat, om zelf te oordeelen.

Het Vijfde Hoofdstuk behandelt de ontknooping van het *Oostersche* vraagstuk. Het schetst het door partijschap verscheurde, door *Egyptische* wapenen overheerde *Griekenland*, tot op het »onverwachte" voorval van *Navarino*. Verder worden de gebeurtenissen nagegaan tot op het uitbreken van den *Turksch-Russischen* oorlog. Wij vinden, hoezeer wij ons over de vrijwording der *Hellenen* verheugen, meer eerlijkheid en goede trouw bij de Porte, dan bij de Gezanten van *Engeland, Frankrijk* en *Rusland*. Tot eene proeve diene hun bezoek bij den *Reis-effendi*, op den 28 October, toen zij het berigt van den slag bij *Navarino* ontvangen hadden, en hij nog niets daarvan

wist of vermoedde. Zij legden hem de drie volgende vragen voor. 1°. »Welke zijn de instructiën, die IBRAHIM PACHA van de Porte ontvangen heeft? 2°. Hoe zou de Porte eene vijandelijke handeling beschouwen, die van de zijde der vereenigde Eskaders wel kon plaats hebben, ingeval IBRAHIM weigerde aan den verklaarden wil der drie verbondene Mogendheden te voldoen? 3°. Blijft de Porte nog volharden bij hare weigering, om de eischen der drie Mogendheden te vervullen? De *Reis-effendi* antwoordde kortelijk: »De Porte heeft de verbonden Mogendheden niet naar de lastgevingen gevraagd, welke zij haren admiralen had opgedragen; alzoo is zij niet verpligt, de hare, aan IBRAHIM opgedragen, aan die Hoven mede te deelen. Wat wij doen zullen, indien er vijandelijkheden gepleegd worden, voelen wij ons niet gezind, thans te verklaren; want men geeft het kind geenen naam, voordat het geboren en het geslacht bekend is. Overigens zal de Porte niet van hare reeds verklaarde grondstellingen afgaan."

Vrij levendig wordt de veldtogt van 1828 verhaald, en vervolgens het plan van METTERNICH tegen *Rusland* blootgelegd. De Schrijver was, dunkt ons, omdat hij van dezen man een vijand is, hier verpligt te bewijzen, wat hij hem aantijgt. Men mag eenen Staatsman maar niet alles toedichten. Hij voert ons rond in een doolhof van kuiperijen door METTERNICH in het werk gesteld om *Ruslands* magt tegen de *Porte* te fnuiken, maar wijst geen enkele bron aan, die zijne beweringen gezag bijzet. HAGEN haat den *Oostenrijker*, en wij nemen hem dat niet kwalijk; maar de haat geeft nog geen regt, om iemand te schandvlekken, en geldt zeker nergens voor bewijs.

Met genoegen hebben wij de beschrijving van den veldtogt der *Russen* in 1829 gelezen, die met den roemrijken vrede van *Adrianopel* eindigde, en te gelijk het onafhankelijk volksbestaan der moê gestreden *Grieken* uitsprak. HAGEN ontwikkelt nu den inwendigen toestand van dit volk, hetwelk zoo veel miste van 't geen noodig was om eene geregelde, goed geordende Maatschappij te

vormen. Hij gispt het bestuur van CAPO D'ISTRIA; maar wie anders was beter voor die taak berekend? Hij keurt ook den *Russischen* invloed af; maar wat hebben de *Grieken* bij den *Engelschen* gewonnen?

In het Zesde Hoofdstuk houdt de Schrijver zijne lezers bezig met de Staatkundige gebeurtenissen in *Engeland* en *Portugal*, sedert den dood van CANNING. Hij begint met de optreding van het Tory-Ministerie van WELLINGTON, en beschrijft de schandelijke overweldiging van Don MIGUEL in *Portugal*. Zoo naderen wij de sluiting van een tijdvak vol worsteling en verwarring van strijdige inzigten en belangen, hetwelk zich oploste met een nieuwen schok; zonder dat men heeft kunnen zeggen: »*novus nascitur ord.*:" maar wel: »*oriuntur novi turbines.*"

Het vierde Boek van dit werk omvat de Julij-omwenteling en de algemeene beweging in *Europa*, gedurende 1830 en 1831. Het Eerste Hoofdstuk plaatst den lezer onder de nimmer rustende *Franschen*, die niet zonder meester kunnen zijn, en geen meesterschap verdragen willen. HAGEN vangt aan met het plan des Konings te beschrijven, zoo als hij, in het gareel der priesterschap en der oude leenroerigheid *Frankrijk* buiten de revolutie in den toestand van vóór 1789 poogt terug te plaatsen, en het streven des verontwaardigden volks, om de vruchten der zoo al niet gezegende, dan toch groote revolutie zoo veel mogelijk ongeschonden te bewaren. VILLÈLE zien wij vallen voor de oppositie, versterkt door de ontbinding der Kamers, die laatste stuiptrekking eener op sterven liggende regering. Hardnekkig als een monnik kon KAREL geen vrede hebben met het Ministerie-MARTIGNAC. Het was slechts een middel van overgang tot het Bestuur van het Ministerie POLIGNAC, die het absolute Koningschap zóó hoog opvoerde, dat het instortte en het Huis en den troon der BOURBONS onder zijne puinen begroef.

Met toenemende belangstelling volgen wij den Schrijver op de loopbaan van POLIGNAC, wiens persoonlijkheid alleen genoeg was om geheel *Frankrijk* te verschrikken. Nog eer hij iets gedaan had, hetwelk dien afkeer regtvaar-

digde, vormde zich een geweldigen tegenstand, binnen de perken der wet, wel is waar; doch juist daardoor te meer gevaarlijk. De Kamer kwam in eene dreigende houding bijeen. De Koning maakte zich bij hare opening zóó driftig, dat hem de hoed van het hoofd viel. De Hertog VAN ORLEANS raapte den hoed op, en gaf hem dien terug. Toen den Koning, niet lang daarna, ook de kroon van het hoofd viel, raapte de Hertog VAN ORLEANS ook de kroon op, maar zette die, zonder pligtplegingen, op zijn *eigen* hoofd.

De gelukkig uitgevoerde krijgstogt tegen *Algiers* bedwelmde de *Franschen* niet, noch sloot hunne oogen voor den wezenlijken strijd, waarin voor goed beslist zou worden of men zou vooruitgaan op den weg van vrijheid, licht en beschaving, òf terugkeeren tot den goeden tijd van den Veertienden LODEWIJK, met al zijn priesterlijk poppenspel, misschien wel met eene vrome herhaling der dragonades. De nieuwe Kamer telde eene overgroote meerderheid van vijanden. KAREL besloot haar te vernietigen met zijne drie beruchte verordeningen, welke thans, nu een overweldiger heeft doorgetast, die een OCTAVIANUS tot voorbeeld neemt, zachtmoedig schijnen. Het is onbegrijpelijk, hoe POLIGNAC zich kon inbeelden met dertien duizend man eenen *Parijschen* Staatstorm te zullen bezwaren. Zijne aanmatiging en dwaasheid kostte den Tienden KAREL de kroon, en hem en zijne medestanders de vrijheid.

Zoo ergens dan komt het hier uit, dat de Schrijver een Republikein is. Wij gelooven gaarne, dat zij, die tegen de besluiten des Konings de wapenen opnamen, ook aan het Koningschap den oorlog verklaarden, en, reeds toen, noch een ORLEANS, noch een BONAPARTE, noch een BOURBON begeerden; maar dat, wat eerst later in 1848 is gebeurd. Doch die straatvechters, door hem als helden of halve goden verheerlijkt, waren toch het volk niet. Door zijn republikanisme laat hij zich zelfs verleiden tot onregtvaardigheid jegens LAFAYETTE, en hen die 't voor pligt hielden, den springvloed der revolutie eenen dam tegen te stellen, en in de bedding der Con-

stitutionele Monarchie af te leiden. De verkiezing van LODEWIJK FILIPS tot Stadhouder had wel iets van een luchtig ballet na een akelig treurspel. De Comédie op het stadhuis was een echt *Fransch* spectakelstuk. HAGEN laat haar eindigen met het tegenbezoek van LAFAYETTE op het *Palais Royal*. Men weet, hoe vele beroepen er zijn gedaan op het beruchte programma van het Stadhuis. Welnu, LODEWIJK FILIPS betuigt (*), dat hij 't nooit onder de oogen heeft gehad. De Schrijver lost het raadsel eenigermate aldus op: »Intusschen meende de Republikeinsche partij, toen LODEWIJK FILIPS het Stadhuis had verlaten, toch iets te moeten doen, ten einde van ORLEANS ten minste de verzekering der gewigtigste volksregten te erlangen. Zij ontwierp daarom een Programma, en droeg LAFAYETTE op, bij zijn af te leggen tegenbezoek op het *Palais Royal*, de erkenning daarvan van den Stedehouder te verlangen. Deze kende echter zijnen man; toen LAFAYETTE bij hem verscheen, ontving hij hem met voorkomende vriendelijkheid, liet zich terstond met hem in een politiek gesprek in, en nam hem door de verzekering, dat hij geheel van zijne meening was, geheel en al voor zich in. »Gij weet," zeide LAFAYETTE, »dat ik een Republikein ben, en de Staatsregeling der *Vereenigde Staten* voor de volkomenste houde van alle, die immer hebben bestaan." — »Ik denk juist als gij," hernam ORLEANS, »het is onmogelijk twee jaren in *Noord-Amerika* geleefd te hebben, zonder van dezelfde meening te zijn. Doch gelooft gij, dat het voor ons, in den tegenwoordigen toestand van *Frankrijk*, en naar de algemeene denkwijze raadzaam is, haar aan te nemen?" — Neen," antwoordde LAFAYETTE, »'t geen tegenwoordig het *Fransche* volk noodig heeft, is een *populaire* troon, omgeven van Republikeinsche inzettingen." — »Geheel mijne zienswijze," hervatte daarop LODEWIJK FILIPS. LAFAYETTE was opgetogen over de gezindheden van den Hertog, en vergat geheel en al het *Programma voor den dag te halen*, 't welk hem op het Stadhuis was ter hand gesteld. De Republikeinsche partij was daarvan wel zeer

(*) *Revue Brittannique*, October 1850.

igde,
le pen
e me
gende
openin
viel.
hem
ook d
ORLEA
plegi
De
dwel
den
word
heid
tijd
terli
hali
over
haar
gen
die
sch
inb
Sta
dw
en

ee
te
oc
re
e
1
b
n
l

[illegible]

. Zoo als hr. [illegible] eeuwig
hij [illegible] onmiddellijk [illegible] ongeschikt
en dus vele zaken in een verkeerd daglicht
Dat is niet aangenaam voor den lezer, noch g
hem vertrouwen inboezemen voor de rest; wa
[illegible] hem, dat de auteur niet alles uit een
[illegible] geput, en in een valsch daglicht ge
Zijne beschouwing althans van de Julij-onwe
[illegible] vrij van. De Heer BOSSCHA heeft dit
[illegible] uitgewerkt, doch ook daarbij [illegible]. al
[illegible] gevolgd. Wij vragen: waarom? —
[illegible] bronnen geput; waarom elders gezo
[illegible] voor [illegible] lag? Moeten wij dan zel
[illegible] van ons eigen land van vreemden ver
[illegible] Schrijver Hoogleeraar is in de
Wat aan [illegible] het [illegible]

oorzaken van deze omwenteling op. Hoe ver-
beschreven, zij blijft immer een zwart blad
hiedenis van hen, die zich daarbij aan niet te
n achteloosheid en zwakheid hebben schuldig
Vlugtig loopt de Vertaler of Schrijver over
aal Congres heen, maar de grondtrekken van
he Constitutie, misschien het eenigste goede
lorieuse omwenteling heeft tot stand gebragt,
et zorg aangewezen. Gansch niet vereerend
ouding en het gedrag van LODEWIJK FILIPS bij
van den man, die den *Belgischen* troon zou
n. Het Hoofdstuk sluit met de benoeming van
POLD, een present van *Engeland*, dat het aan
nd geweigerd had.

atkundige bewegingen in *Duitschland* in dit
icht leveren de stof van het Vijfde Hoofdstuk,
AGEN eene algemeene beschouwing geeft van de
issen op het gebied van wetenschap, fraaije
en godsdienst. Hij verhaalt hoe de *Duitsche*
; zich eerst meester maakte van het Noorden,
e tegenstrijdigheid tusschen de behoeften des
de bestaande inrigtingen het sterkst in het oog
Zij neemt daar bijna overal een revolutionair
aan, en het gelukt haar, met uitzondering van
en eenige kleine Staten, haar doel voor een
ereiken; namelijk, eene verandering in de Staats-
in den zin van het stelsel van vertegenwoordi-
en wilde haar slechts volmaken, haar tot eene
maken. De beweging vertoont zich derhalve
elijk langs den wettigen weg, in Stendenver-
en." Zij toonen echter eene groote stoutmoe-
en slepen de regeringen mede. Deze volgen ten
nieuwe denkbeelden. Daarmede bevredigen zij
t der bevolking, ja, bewerken zelfs, dat het li-
us zich met vertrouwen naar de Vorsten wendt,
, dat er een nieuw tijdperk voor het Constitu-
leven zij aangebroken. Dit verschijnsel open-
h ook in het Noorden, sedert ook daar de ver-
rdiging is ingevoerd. De beweging houdt zich

ontstemd, maar LAFAYETTE deed het mogelijke, om overal de edele gezindheid van LODEWIJK FILIPS te verheffen en daardoor zijn gezag te bevestigen." — Het Hoofdstuk eindigt met de verwijdering der Koninklijke familie van het *Fransche* grondgebied, die kort maar toch levendiger beschreven wordt, dan op des Schrijvers gewonen trant. Zal dat Geslacht zijn Vaderland wederzien? Bij de verheffing van den *Orleanschen* tak voorspelden wij zijn val, en de verheffing van de toen half vergeten familie van BONAPARTE, en daarna den terugkeer der BOURBONS. Hoe ver zijn wij nu van de geheéle vervulling dier niet moeijelijke voorspelling nog verwijderd?

Het Derde Hoofdstuk geeft eene doodmagere beschrijving van de troonbestijging van LODEWIJK FILIPS; maar wij zien er toch duidelijk uit, dat hij liever een gevallen hoed dan een gevallen kroon terug gaf, en de mogelijkheid zelfs om die kroon terug te krijgen, behendiglijk wist te vernietigen. — De stand der partijen, op het einde van 1831, wordt naar waarheid, ofschoon wel wat oppervlakkig voorgesteld.

Het Vierde Hoofdstuk geeft een overzigt van de *Belgische* omwenteling. Zoo als Dr. HAGEN haar beschreef, kwam zij den Vertaler volstrekt ongeschikt voor, daar hij blijkbaar alleen *Belgische* bronnen heeft geraadpleegd en dus vele zaken in een verkeerd daglicht geplaatst. Dat is niet aangenaam voor den lezer, noch geschikt om hem vertrouwen inboezemen voor de rest; want wie verzekert hem, dat de auteur niet *alles* uit eenzijdige berigten geput, en in een valsch daglicht gesteld heeft. Zijne beschouwing althans van de Julij-omwenteling is er niet vrij van. De Heer BOSSCHA heeft dit Hoofdstuk geheel omgewerkt, doch ook daarbij BERNERS, alweder een vreemde, gevolgd. Wij vragen: waarom? — Waarom uit vreemde bronnen geput; waarom elders gezocht, wat hier voor zijne voeten lag? Moeten wij dan zelfs de geschiedenis van ons eigen land van vreemden vernemen? Moeten wij die van vreemden vernemen, zelfs dàn als de *Nederduitsche* Schrijver Hoogleeraar is in de geschiedenis en letteren? — Wat daarvan zij, het Hoofdstuk

geeft de oorzaken van deze omwenteling op. Hoe verschoonend beschreven, zij blijft immer een zwart blad in de geschiedenis van hen, die zich daarbij aan niet te verschoonen achteloosheid en zwakheid hebben schuldig gemaakt. Vlugtig loopt de Vertaler of Schrijver over het Nationaal Congres heen, maar de grondtrekken van de *Belgische* Constitutie, misschien het eenigste goede dat die glorieuse omwenteling heeft tot stand gebragt, worden met zorg aangewezen. Gansch niet vereerend zijn de houding en het gedrag van LODEWIJK FILIPS bij de keuze van den man, die den *Belgischen* troon zou beklimmen. Het Hoofdstuk sluit met de benoeming van Prins LEOPOLD, een present van *Engeland*, dat het aan *Griekenland* geweigerd had.

De Staatkundige bewegingen in *Duitschland* in dit tijdsgewricht leveren de stof van het Vijfde Hoofdstuk, waarin HAGEN eene algemeene beschouwing geeft van de gebeurtenissen op het gebied van wetenschap, fraaije letteren en godsdienst. Hij verhaalt hoe de *Duitsche* beweging zich eerst meester maakte van het Noorden, »waar de tegenstrijdigheid tusschen de behoeften des volks en de bestaande inrigtingen het sterkst in het oog sprong. Zij neemt daar bijna overal een revolutionair karakter aan, en het gelukt haar, met uitzondering van *Pruissen* en eenige kleine Staten, haar doel voor een deel te bereiken; namelijk, eene verandering in de Staatsregeling in den zin van het stelsel van vertegenwoordiging: men wilde haar slechts volmaken, haar tot eene waarheid maken. De beweging vertoont zich derhalve voornamelijk langs den wettigen weg, in Stendenvergaderingen." Zij toonen echter eene groote stoutmoedigheid, en slepen de regeringen mede. Deze volgen ten deele de nieuwe denkbeelden. Daarmede bevredigen zij den geest der bevolking, ja, bewerken zelfs, dat het liberalismus zich met vertrouwen naar de Vorsten wendt, hopende, dat er een nieuw tijdperk voor het Constitutionele leven zij aangebroken. Dit verschijnsel openbaart zich ook in het Noorden, sedert ook daar de vertegenwoordiging is ingevoerd. De beweging houdt zich

binnen de wet, en wil enkel hervorming; maar vast beraden, stapt zij moedig voort, en overwint door hare zedelijke kracht. Wij hebben dezen terugblik des Schrijvers opgevangen, om hem niet geheel te volgen op zijn eentoonigen weg. Dit Hoofdstuk leert ten overvloede, dat *Duitsche* eenheid, zoo als die in de laatste tijden is begeerd, een droombeeld is. Slechts eenheid in verscheidenheid is een *Germaansch* idé.

Zeer geleidelijk laat de Schrijver op de *Duitsche* zaken de *Zwitsersche* volgen. Hij maakt zich verdienstelijk bij hen, die met het Staatkundig leven dier volken niet innig bekend zijn, door den inwendigen toestand van het bestuur in *Zwitserland* goed uiteen te zetten. Hier en daar schemert het duidelijk door, hoe weinig door het volk in de Staatshuishouding kan gedaan worden, als het de noodige beschaving mist. De Vertaler klaagt, dat de Schrijver, met die erkentenis, den vijanden van het democratisch beginsel een wapen in de hand geeft; maar hij klaagt ten onregte: de Democratie is haar eigen vijand; want zij is niet bestaanbaar. Wij gunnen 't den Heer BOSSCHA gaarne, dat hij de democratie in *gezonden* zin huldigt: maar zij kan niet gezond blijven. Zij leeft te sterk en sloopt haar eigen kortstondig bestaan, zoodat men ten slotte den despoot toejuicht, die den doodelijk kranke den genadeslag geeft en het riekende lijk maar begraaft.

Het Zevende Hoofdstuk verplaatst ons naar *Engeland* om er den *Reformbill* te zien aannemen. Vandaar steken wij over naar *Portugal*, waar Don MIGUEL voor *Fransche* en *Engelsche* overmagt de vlag strijkt, doch den gewapenden opstand in bloed verdrinkt. De *Spaansche* aangelegenheden doet de Schrijver in een paar bladzijden af, lang genoeg, hoewel hij geen eerekrans vlecht voor de buitenlandsche Staatkunde van den *zoogenaamden* NAPOLEON des vredes.

In het Achtste Hoofdstuk deelt hij de woelingen van *Italië* mede, door de *Oostenrijkers* onderdrukt. Het volgende beschrijft het ongelukkig bewind van CAPO D'ISTRIA, die onder de verraderlijke slagen van de wraak zijner tegenstanders valt.

Het is ligt te verklaren, waarom HAGEN twee uitgewerkte en meer uitgebreide Hoofdstukken wijdt aan de ongelukkige *Poolsche* omwenteling. Men zal hem hier met genoegen volgen. Hij dringt er wel niet door tot de bronnen van den opstand, maar ontwikkelt de aanleiding tot den heilloozen 29 November, die, zoo de opstand ware geslaagd, de geboortedag van het herleefde *Polen* zou zijn geworden. Hij schetst den loop der gebeurtenissen, en wij zien hoe onderlinge verdeeldheid — die *Poolsche* erfsmet! — het welgelukken van het goed begonnen werk onmogelijk maakte. De halve maatregel van den Dictator CHLOPICKO verlamde, daarenboven, de Nationale kracht en verhinderde het buitenland een stap voor de *Polen* te doen. Wij beklagen het volk dat in een ongelijken strijd lauweren behaalde, maar door de misslagen zijner veldheeren belet werd die voordeelen te verkrijgen, door welke ten minste den oorlog zoo lang zou zijn gerekt, dat hunne vrienden elders iets goeds in hun belang hadden kunnen beproeven. Dr. HAGEN leidt ons door een Diplomatieken doolhof, waarin wij hem ongaarne volgen, en de Koning der *Franschen* een zeer bedriegelijke rol vervult. De *Poolsche* opstand eindigde, hoofdzakelijk door eigen schuld, met de vernietiging der *Poolsche* Nationaliteit.

Daarmede eindigt dit Deel, hetwelk echter niet het laatste kan zijn, omdat de titel méér belooft. Wij vinden geene reden om ons oordeel reeds bij de aankondiging van het Eerste Deel uitgesproken, terug te nemen of te wijzigen. Evenwel is het werk zeer belangrijk, en wij kunnen 't als zoodanig aanbevelen.

H. J. H. S.

De oorlog op Java van 1825 *tot* 1830. *Hoofdzakelijk bewerkt naar de nagelatene papieren van Z. Exc. den Luitenant-Generaal Baron* MERKUS DE KOCK, *door* A. W. P. WEITZEL, *Eerste Luitenant bij de Jagers. Eerste Deel.*

Te Breda, bij Broese en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo*. 481 *bl.* *f* 3-90.

Voor ieder, die zijn Vaderland lief heeft, is het een verblijdend verschijnsel, dat de officieren, bij de verschillende wapens van ons leger, zich onderscheiden door beschaving en wetenschappelijke kennis, en dat zij den zoo vaak miskenden krijgsmanstand wezenlijk tot eere strekken.

Ons heugt de tijd dat de lofspraak, die men dezen of genen gaf, »een bijzonder knap man te zijn", uitsluitend de beteekenis had, dat de geprezene ervaren was in de Bataljons- en Linieschool, en dat hij de verschillende dienstreglementen van buiten kende. — Wie iets meer vroeg van »den knappen man", vond zich meestal bitter te leur gesteld en zijne vragen bleven onbeantwoord.

Die treurige toestand heeft, allengs, plaats gemaakt voor eene betere orde van zaken, en de officieren van ons leger kunnen ook dáár, waar niet over de krijgskunde wordt gehandeld, aanspraak maken om opgenomen te worden in den kring van wetenschappelijke mannen.

In de laatste jaren zijn velen onzer Krijgslieden opgetreden als Schrijvers, wel meestal over hun eigen vak, maar dan toch in verband met de algemeene geschiedenis, of met de geschiedenis van ons Vaderland, en zij hebben daardoor licht en kennis verspreid.

Ware het geëerbiedigd Opperhoofd van den Staat niet zoo afkeerig geweest van »alle schrijverijen", zoo als Z. M. dat noemde, dan ware, zeker, ook het aantal van Militaire Auteurs, onder ons, nog grooter geweest.

De Wet op het ontslag, de bevordering en het pensioneeren van de officieren, zal ten deze, zoo wij hopen, gunstig werken.

De Heer A. W. P. WEITZEL, de Schrijver van het hierboven aangekondigde werk, de verdienstelijke Hoofd-Redacteur van den Militairen Spectator, mag, reeds sedert lang, op lof en onderscheiding aanspraak maken.

Wij hebben het Eerste Deel van »den oorlog op *Java*" met groot genoegen gelezen. — Hoewel de Schrijver gelegenheid heeft gehad uit goede bronnen te putten, was het geene gemakkelijke taak de verschillende en zoo afwisselende gebeurtenissen op het oorlogstooneel, duidelijk en geleidelijk voor te stellen.

Wij vinden hier eene goede en beredeneerde uiteenzetting van de oorzaken, die tot den rampspoedigen oorlog op *Java* aanleiding hebben gegeven. — De voorstelling van het karakter van DIEPO NEGORO, de vermelding van zijne grieven en de juiste schildering van den gemoedsaard en de vooroordeelen der *Javanen* werpen een helder licht over de gebeurtenissen, en zij maken het begrijpelijk, hoe een ondergeschikt Vorst, dien men als een onbeduidend wezen had beschouwd, gedurende zoo vele jaren zich heeft kunnen staande houden, en den oorlog voeren tegen de *Nederlanders* en hunne talrijke Bondgenooten.

De beschrijving van DIEPO NEGORO, bladz. 7 tot 10, heeft groote verdienste; even zoo de beschrijving van het land-zelve, dat getuige is geweest van zoo vele roemrijke wapenfeiten, in *Nederland* te weinig gekend en zeker niet genoeg op prijs gesteld.

Dit Eerste Deel schetst ons den zich met snelheid ontwikkelenden opstand met de wisselende oorlogskansen, van den 20 Julij 1825 af, toen, in de nabijheid van *Djokjokarta*, de eerste kanonschoten werden gehoord, tot de verrigtingen en den stand der zaken, na den zegen van *Mousson* van 1826, en alzoo tot den 30 Mei 1827.

Er staat op den titel: »met eene kaart van het oorlogstooneel, in steendruk, en eenige schetsen in houtsneê." Die kaart, welke bij het Tweede Deel zal worden gevoegd, zien wij met groot verlangen te gemoet, daar 't, zonder haar, niet mogelijk is de verschillende troepenbewegingen naauwkeurig te volgen en naar waarde te beoordeelen. De plans van de *Kraton Pleret* en van het gevecht bij *Delangoe*, bij dit Eerste Deel gevoegd, doen te meer het gemis van 't nog ontbrekende betreuren.

De indruk, welke de lezing van dit Eerste Deel van »de Oorlog op *Java*" op ons gemaakt heeft, is dankbaarheid voor den moed en de volharding van allen, die in die hagchelijke dagen hebben gewaakt en gestreden voor het behoud van den schoonsten parel aan de kroon van het Vaderland. — Men staat verbaasd over den rusteloozen ijver onzer aanvoerders en soldaten; over hunne koelbloedigheid te midden van zoo vele gevaren, en over de geestkracht, die zij hebben aan den dag gelegd, bij het overwinnen van moeijelijkheden van allerlei aard, hun berokkend door den toestand van het terrein, of door den haat hunner vijanden. Maar ook liefde en genegenheid wordt bij ons opgewekt voor zoo velen onder de bevolking van *Java*, Vorsten en onderdanen, die zoo menigvuldige bewijzen van trouw en aanhankelijkheid hebben gegeven aan de *Nederlanders*, op wier welwillendheid zij toch niet altijd zich hebben te beroemen gehad, en, misschien nog heden, zich niet altijd te beroemen hebben.

Wij gelooven met gerustheid te kunnen zeggen, dat de Heer WEITZEL zich verdienstelijk van zijne taak heeft gekweten. Ook de stijl is dóorgaans zuiver en vloeijend, en bij het verhaal van zoo vele gevechten, die, uit den aard der zaak, weinig verscheidenheid aanbieden, heeft de Schrijver zich weten te wachten voor herhalingen. Slechts enkele malen hebben wij minder juiste uitdrukkingen ontmoet.

Bladz. 145. »Van eenige dier Dessa's werden de Hoofden gevankelijk medegevoerd: sommige echter werden geheel verbrand." Men zou hier, volgens het taaleigen, moeten gelooven, dat »sommige Hoofden geheel werden verbrand", terwijl de Schrijver heeft willen zeggen: »dat sommige Dessa's verbrand werden.

Bladz. 151. »Zij lieten 30 dooden, eene lilla, een regents-payong en een aantal pieken en krissen op het slagveld." Het persoonlijke voornaamwoord »zij" slaat voor den lezer op de personen, die het laatst zijn genoemd, en doet het schijnen alsof de Luitenants ROSS en MIXA die voorwerpen op het slagveld hadden gelaten.

Men moet de taal geweld aandoen, om dit »zij" terug te brengen tot de vroeger vermelde »opstandelingen."

Wij mogen hier echter zeggen: »*ubi plurima nitent etc.*" Het is dan ook meer om een bewijs te geven van de aandacht waarmede wij het werk gelezen hebben, dan om aanmerkingen te maken, dat wij die onnaauwkeurigheden vermelden.

Voor eene fout, echter, moeten wij den Schrijver waarschuwen, omdat hij er zijn stijl door ontsiert. Hij schrijft, namelijk: »*wat*" voor »*dat*", en »*wie*" voor »*die*".— Op bladz. 407 wordt zelfs de zin er door gestoord. — Dat gebruik van het betrekkelijke voornaamwoord, in de plaats van het aanwijzende, dient vermeden te worden.

Wij wenschen, ten slotte, den Heer WEITZEL geluk met zijn aanvankelijk zoo wel volbragten arbeid, en twijfelen volstrekt niet of hij in de goedkeuring zijner landgenooten en in de achting zijner kameraden belooning zal vinden voor zijn ijverig streven, om den roem des Vaderlands door zijne geschriften te handhaven. — Met verlangen zien wij het Tweede Deel van dit belangrijke werk te gemoet.

Handleiding voor den Ambtenaar van den Burgerlijken Stand in Nederland, door J. C. VAN TOORENENBERGEN, *Candidaat-Notaris, Kommies bij den Burgerlijken Stand der stad Utrecht. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1851. *In gr. 8vo. VI en 142 bl. f* 1-20.

De bedenking, die bij de uitgave dezer Handleiding ligtelijk bij den een of ander kan oprijzen, of ze namelijk niet als overbodig moet worden beschouwd bij het bestaan van het Handboek voor den Ambtenaar van den Burgerlijken stand, door Mr. C. E. VAILLANT vroeger in het licht gegeven, wordt door den Schrijver in zijne voorrede, onzes inziens, gepast wederlegd en weggenomen. Dat Handboek toch, hoe uitmuntend en volledig ook, heeft twee bezwaren tegen zich: vooreerst, dat het

juist om zijne uitvoerigheid velen van het gebruik afschrikt; ten andere, dat sedert zijne uitgave een tiental jaren zijn voorbijgegaan, en 't daarom onvolledig geworden is. De Schrijver wijst, b. v., op de wetten en verordeningen op het zegel, die een jaar na de uitgave van het Handboek des Heeren VAILLANT afgeschaft en door nieuwe vervangen werden; eene verandering, waarbij zeker de Ambtenaren van den Burgerlijken Stand groot belang hebben. Wij zijn overtuigd, dat de Schrijver door deze Handleiding eene wezenlijke dienst aan die Ambtenaren bewezen heeft. Beknopt en toch volledig, duidelijk en geleidelijk wordt hun werkkring uiteengezet en beschreven.

Uit de volgende opgaven van den inhoud zal voorts ieder over het werk beter kunnen oordeelen. Hoofdstuk I handelt over de *ambtenaren;* H. II over de *registers;* H. III over de *akten in het algemeen* en de *vereischten der getuigen;* H. IV over de *akten van geboorten;* H. V over het *huwelijk*, de daarbij vereischte papieren en formaliteiten, de voltrekking, de huwelijken in een vreemd land aangegaan, de ontbinding, en de akten van inschrijving eener echtscheiding. H. VI over de akten van *overlijden.* H. VII over de nieuwe werkzaamheid den ambtenaar van den Burgerlijken Stand opgelegd, in de *bevolkingregisters.* Modellen voor het eene en andere besluiten deze Handleiding, en een uitvoerig Register maakt het naslaan gemakkelijk.

Wij meenen dit werkje aan elken Ambtenaar van den Burgerlijken stand, die er behoefte aan heeft, te mogen aanbevelen. Wie zich zwak gevoelt koope; het zal hem niet teleurstellen; maar vrijwaren van de treurige verlegenheid, waarin, volgens de dagbladen, onlangs een Ambtenaar van den Burgerlijken Stand zich bevond, die de inschrijving eener geboorte-akte weigerde, omdat hij *niet wist* hoe dat aan te leggen, en te zeer bevreesd was voor boeten op 't verzuim der formaliteiten gesteld. Alsof geheele weigering van inschrijving minder strafbaar zou zijn dan gebrekkige inschrijving.

Druk en uitvoering zijn voldoende!

Het Huwelijk naar de Nederlandsche Wetgeving, getoetst aan het Christelijk beginsel, door A. J. VAN EELDE, *Candidaat-Notaris. Te Amsterdam, bij* J. C. Spijker, Az. 1850. *In gr. 8vo.* 43 *bl. f* :-40.

Referent heeft in lang geen wonderlijker geschrift gelezen, dan dit. Verwarring van denkbeelden en begrippen heeft den Schrijver tot de vreemdste conclusiën geleid. Na eenige bespiegeling over de toepassing van het Christelijk beginsel op de Maatschappij in het algemeen (bl. 3—13), komt hij tot de hoofdstof. De bepaling van Art. 83 Burg. Wetb. wordt afgekeurd: »de Wet beschouwt het Huwelijk alleen in deszelfs burgerlijke betrekking." Na eene tamelijk breedvoerige ontwikkeling van 't geen (volgens Gods Woord) tot het karakter des Huwelijks behoort (bl. 14—21), wijst de Schrijver aan, hoe onze Wetgeving op het Huwelijk, naar zijn oordeel, zou kunnen zijn ingerigt.

In deze voorschriften blijkt ten duidelijkste, hoe zeer de Schrijver het tweeledig karakter van het huwelijk verwart. Hij wil in de Wet uitgedrukt zien, »dat het huwelijk is eene instelling van *God*, die de *Wet* aan de volgende bepalingen onderwerpt." Doch wie zou deze waarheid erkennen, maar niet tevens erkennen, dat eene Goddelijke instelling, als zoodanig, niet aan menschelijke wetten en verordeningen mag onderworpen worden? — Dit ziet de Schrijver over het hoofd; hij schijnt niet te begrijpen, dat de Wetgever, regelen vaststellende voor eene Burger-maatschappij, niet anders kan en mag doen dan de *burgerlijke* gevolgen vaststellen ook van deze handeling der menschen, die op het Maatschappelijke leven zulk eenen grooten invloed uitoefent.

Wij willen den Schrijver in alle zijne verbeteringen niet nagaan. Het verwonderde ons, hem, die zoo uitvoerig den heiligen oorsprong van den echt, en zijne hooge verhevenheid betoogde, later te hooren beweren, dat het »huwelijk uit zijnen aard eene geheel vleeschelijke betrekking is." De daarop volgende redenering

over het verband tusschen geest en vleesch moge goed gemeend zijn, maar is tamelijk duister uitgedrukt. De meeste veranderingen door den Schrijver aangeduid, zijn dan ook op zinnelijke vereeniging gegrond (bl. 26, 27, 28, 29, 30 enz.). Wij gelooven, dat de Maatschappij er welhaast wonderlijk zou uitzien, wanneer des Schrijvers ontwerp *wet* wierd. Het *bewijs* van het bestaan eens huwelijks b. v. zou ook moeten zijn in het bewijs, dat er zinnelijke vereeniging hebbe plaats gevonden. Dan zouden de aldus vereenigde personen binnen een bepaalden tijd de verklaring bij den Burgerlijken Stand moeten doen, dat zij elkander tot echtgenoot aannemen. En dat bewijs (!) moet onder anderen aan het Openbaar Ministerie worden opgedragen!!! — Maar als die personen weigeren deze verklaring te gaan afleggen, zal dan daardoor de onzedelijkheid zijn geweerd? En waarmede zou men hen dwingen? Dergelijke onbekookte voorstellen, ook over de nietigheid van het huwelijk, echtscheiding enz. worden er meerdere gevonden, die allen voortspruiten uit de fout, waarin de Schrijver vervallen is, van niet te onderscheiden tusschen het louter burgerlijk en het hooger Goddelijk karakter van den echt. Dat het eene instelling van God is, wordt den gehuwden bij de Kerkelijke inzegening herinnerd, en dan worden hun tevens de pligten voorgehouden, die op hen als *Christelijke* echtgenooten rusten. Maar daarmede heeft de burgerlijke Wetgever niets te maken. — Nog één punt. Het verwonderde ons niet, in den Schrijver een veroordeelaar van de echtscheiding (anders dan om overspel) te zien. Zijne beschouwing over het onverbreekbare van den echt, over het geheel één zijn van man en vrouw naar geest en ligchaam, moge schoon klinken; hij moge er bijvoegen: »dat eene regterlijke uitspraak den band niet kan verbreken, dien de Almagtige Schepper heeft vastgeknoopt" (bl. 24); zoo lang de menschen niet volmaakt zijn, *moet* men haar ook om andere redenen toelaten. Wanneer in een huisgezin dagelijks de ergerlijkste tooneelen tusschen man en vrouw voorvallen; wanneer vervloekingen en mishandelingen het

leven ondragelijk maken; wanneer dat alles geschiedt in het bijzijn van en ten aanhooren van kinderen, dan leidt een aandoenlijk beklag, als dat van den Schrijver, op bl. 24, tot niets; maar dán, voorzeker, is de wetgeving, die in zulke zware gevallen het middel aan de hand geeft om van elkander te scheiden, veel meer in overeenstemming met het Christendom, dan de Schrijver. Daardoor toch worden de kinderen uit eene omgeving verwijderd, die voor hunne zedelijkheid en Christelijken zin niet anders dan hoogst verderfelijk zijn kan. Als de Schrijver eindelijk (bl. 32), het onhoudbare van zijne stelling inziende, de echtgenooten door *strafbepalingen* (gevangenis of boete) wil dwingen tot het nakomen der voorschriften in Art. 158, 161 en 162 B. W. vervat: en wanneer zij zich aan de zamenwoning door het ondergaan dier straf kunnen onttrekken, dan vragen wij of de zedelijkheid en goede orde en tevens de heilige bedoelingen van den echt niet oneindig beter bevorderd worden door de geheele ontbinding van een band, die een knellende keten is geworden, dan door het laten voortduren van eenen toestand, die zedeloosheid en wanorde als naaste gevolgen onmisbaar met zich voert. Het is overigens van algemeene bekendheid, dat uit de Heilige Schrift-zelve meermalen bewijsgronden voor het geoorloofde van echtscheiding, of verlating om andere redenen dan om overspel, zijn bijgebragt: de oude Schrijvers over de *malitiosa desertio* zijn daaromtrent zeer uitvoerig.

De Pleegzuster. Dichtstukje door H. TOLLENS, CZ. *Uitgegeven ten behoeve van de Protestantsche Vereeniging voor zieken-verpleging te Rotterdam. Tweede druk. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr. 8vo.* 15 *bl.* *f* : - 25.

»Reeds van het begin af der 14de eeuw ontbrak het niet aan moedige, volijverige Christinnen, die zich vereenigden, om, zonder aanzien des persoons, gewonden

te verbinden, gevangenen te troosten, kranken te verplegen. — De leden der, zoo het schijnt, eerste vereeniging tot dat opzettelijke doel in óns Vaderland, droegen den naam van *zwarte zusters.* — De inrigting van onze gasthuizen zal wel de oorzaak zijn geweest, dat zulke vereenigingen hier te Lande hadden opgehouden te bestaan. Zij zijn echter van onberekenbare nuttigheid, niet alleen in buitengewone, maar ook in gewone tijden, voor zulke behoeftige kranken, welke in deze openbare liefdegestichten geen toevlugt kunnen of durven nemen. Opgewekt door het voorbeeld der *zusters van liefde*, wier diensten door hare geloofsgenooten, te regt, op hoogen prijs worden gesteld, zijn ook menschenvrienden van verschillende andere Kerkgenootschappen werkzaam om weder vereenigingen tot hetzelfde doel in het leven te roepen. — *Nederlandsche* Vrouwen en Maagden! zulk eene liefde vooral is uwer waardig! — Meer en meer nemen edele moeders en dochteren werkdadig deel aan het besturen, uitbreiden en vermeerderen van Instellingen tot ondersteuning van bedaagde, en bewaring van jeugdige natuurgenooten. Moge de tijd ook nabij zijn, waarin elke kranke die zich verlaten gevoelt, weder kunne rekenen op de bereidvaardigheid eener geloofsgenoote, om grootmoedig mede te werken tot de middelen van herstelling, en tot vermeerdering van den troost der godsdienst! — Is er een edeler taak, een heerlijker loon denkbaar!"

Deze regelen vloeiden Ref. eenige jaren geleden uit de pen (*), en zijne denkwijze over de *zusters van liefde* en *pleegzusters* is nog dezelfde. Met een innig genoegen vernam hij 't steeds, als er, hier of daar, weder eene vereeniging van zulke menschlievende vrouwen was tot stand gekomen. Uit de voorrede van den Heer TOLLENS blijkt nu, dat er ook eene te *Rotterdam* is zamengesteld. Het bovengemelde gedicht is ten haren voordeele uitgegeven. Mag de opbrengst zoo groot zijn als de verdienste van het stuk; dan zal de goede uitkomst beantwoorden aan het liefderijke doel, en de vereeniging er aanzienlijk mede geschraagd worden.

(*) *Vergeet mij niet*, voor 1846 en 1847, bladz. 208.

Het gedicht is, gelijk de meeste werken van den grijzen Zanger, in hooge mate eenvoudig en schoon. In zijn gewonen, door elk beminden, voor elk duidelijken, nog niet geëvenaarden trant, schetst de Heer TOLLENS »naar de aandoenlijke beschrijving door eene *Amsterdamsche* dame gegeven van de goede diensten en der edele gezindheden van eene pleegzuster, die haar in eene gevaarlijke ziekte heeft bijgestaan", zulk eene menschlievende jonge vrouw. Men denke niet, dat de Natuur haar stiefmoederlijk bedeelde:

Dat ze uit bewustzijn van toch nooit
Den bruidskrans in het hair te zullen dragen,
Den sluijer zich had omgeslagen,
Den halsdoek zich had digt geplooid.

Neen, zij was schoon. Ook was zij geene zwaarmoedige dweepster; integendeel:

— Zij was schalk en vol van geest
En wars van angstig woordenwegen,
Zij was voor kortswijl niet bevreesd
Noch bij onnoosle scherts verlegen.

Zij was vrolijk met de vrolijken, en bij kinderen was zij kind. Maar als er gesproken werd, of zij-zelve sprak van menschenliefde, en van de vruchten harer zorgen aan het krankbed, dan

— — bij die tafreelen, bij dat vuur,
Dien toon, die taal, die sprekende gebaren....
Een godheid was haar ingevaren,
Zij scheen van hemelsche natuur.

Na die schets van persoon en karakter, beschrijft de Dichter hare werk- en waakzaamheid aan de sponde eener vrouw van aanzien, op den oever des doods:

Geen trek ontging er aan haar blik,
Geen adem scheen haar oor te ontglippen;
Het was of zij den jongsten snik
Terughield van de bleeke lippen;
Het was of zij de laatste vonk

Weer aanblies en voor uitgaan hoedde,
Of zij het smeulend sprankje voedde,
Dat flikkrend nog bij poozen blonk.

Hare hoop wordt beloond, haar gebed verhoord: de rijke kranke herstelt, en als zij die verlaat, om zich naar eene behoeftige kranke te begeven, dankt haar de ontroerde echtgenoot der herstellende met tranen, en drukt haar — een goudstuk in de hand. Daar schrikt zij van, op hare lippen beeft een woord...... maar zij spreekt 't niet uit, een glimlach plooit haar wezen, en

Dank — zegt ze — dank voor 't welkom goud
Het zal de krankte half genezen,
Waar de armoê wacht aan 't ziekbed houdt.
Daar, derwaarts ijl ik uit uw midden,
Men wacht mijn hulpe slechts voor één;
Ik draag er hulp voor allen heen.

En zoo doet zij, en voelt zich aan het ziekbed der arme eerst regt op hare plaats. Daar roept zij uit:

Neen, geen genot dat bij het mijn mag halen
Als ik de naakte kluis verlaat,
Waarin ik laafnis bragt en baat
En zegen op mijn werk zag dalen! —

De Dichter staarde haar spraakloos aan. Ik, zegt hij,

— stond beschaamd van pijnlijk zelfgevoel,
Onrustig, als beschuldigd van 't geweten;
Die deugd mogt ik mijn deugd niet heeten,
Mijn hart was bij haar hart zoo koel!
o God, die in mijn binnenst hebt gelezen!
Gij zaagt er wat ik wenschte en bad:
't Was, dat ik zulk een deel bezat,
Zoo rijk aan liefde, als zij mogt wezen!

En àl hare deugd, àl hare verdienste, àl zijne bewondering, ten slotte in ééne enkele gedachte te zamen vattende, roept hij uit:

o Almagt, die geen grenzen hebt!
Zoo Gij ook uitverkoornen schept,
Zij, zij is een van de uitverkoren.

Zulk een gedicht, tot zulk een edel doel bestemd, verdient niet slechts een tweeden, maar ook een Twaalfden druk te beleven: Ref. hoopt, dat de Vereeniging voor ziekenverpleging aan de *Maas* er rijke vruchten van inoogste, en zelve, gelijk die aan 't *IJ*, rijke vruchten drage; den menschenvriend in andere steden en plaatsen des Lands tot een nieuwen spoorslag, om insgelijks aan het zamenstellen van zoo nuttige vereenigingen te arbeiden.

Lach en Luim. Losse Dichtstukjes van W. J. VAN ZEGGELEN. *Derde druk. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1852. *In* 16*mo*. 151 *bl.* *f* 1 - 10.

Deze verzameling van luimige, ten deele koddige verhalen en andere gedichten is reeds algemeen bekend. Wij behoeven dus niets van den inhoud te zeggen. Maar wij prijzen 't zeer, dat de smaakvolle Uitgever den derden druk van het lieve werkje, dat meer dan één meesterstuk bevat, in het licht heeft doen verschijnen in dit kleine zak-formaat, zoo geschikt om op reis te worden medegenomen, en, verguld op snede, in een zoo fraaijen band. Het bundeltje is die onderscheiding dubbel waardig, en thans, door zijn uiterlijken tooi, nog meer geschikt om tot een welkom geschenk te dienen. In een kort voorberigt spreekt de Dichter de hoop uit, dat »ook de lezer deze nieuwe onderscheiding aan zijne geringe lettervruchten ten deel gevallen" niet zal afkeuren — hij kan daaromtrent gerust zijn. Wij wenschen het boekje, dat zoo geschikt is om ledige of verdrietige uren te veraangenamen, in alle handen; maar achten 't overbodig iets tot aanbeveling te zeggen, wijl we zeker zijn, dat 't zal voortgaan »zijn eigen lot te maken." — Doch neen, wij willen toch niet verzwijgen, dat men in den derden druk een meesterstukje vindt, hetwelk in de vroegere uitgaven nog niet kon voorkomen. Het is eene Opdragt aan des Dichters »Geliefde

Gade MARIA VAN ZEGGELEN, LOOSJES." Die toewijding is zoo gevoelig en schoon, als zij kort is, en wij kunnen den lust niet onderdrukken haar af te schrijven. »Gij," zegt de Dichter tot zijne gade:

»Gij, voor wie deze versjes reeds oudere bekenden zijn dan de maker zelve, gij, die sedert in den dichter den mensch hebt leeren kennen — den mensch met al zijn goed en kwaad: gij zijt thans in de dagen der ervaring om illusie van werkelijkheid te onderscheiden: de Hemel geve, dat ge de laatste niet weder voor de eerste zoudt willen ruilen. Maar uw opregt hart geeft mij te vele blijken, dat ik daar geen vrees voor behoef te koesteren.

»Beste vrouw, ik mogt de twee eerste drukken van dit bundeltje der vriendschap wijden — laat mij het nu eens der liefde doen, en laat mij uw goedig oog, dat eens de uitdrukking der welwillendheid voor den luchthartigen onbekende te lezen gaf, thans en bij voortduring de reine tolk blijven eener zuivere ziel, die mij lief heeft, en op wier bezit ik meer prijs stel dan op alle denkbare eer en onderscheiding."

De teedere gade en getrouwe moeder, aan welke die opdragt gerigt is, zal haar gewis niet zonder aandoening hebben gelezen. Moge het geluk, waarvan dit juweel van naïve welsprekendheid de spiegel is, hier nog lang het deel zijn des geestigen en gevoeligen Zangers, die, zoo wij hopen, nog menigen herdruk van zijne gedichten zal beleven, en het publiek, dat hem waardeert, nog menigen nieuwen bundel zal aanbieden.

Een fraai vignet versiert den gesteendrukten titel. 't Papier en de letterdruk laten niets te wenschen over. Ook de binder heeft eer van zijn werk. Elk heeft getracht het lieve boekje zoo mooi te maken als 't verdient.

BOEKBESCHOUWING.

Eenvoudige en stichtelijke opheldering der Openbaring van JOHANNES. *Volgens de verklaring van Prof.* E. W. HENGSTENBERG, *voor Christenen van verschillenden stand bewerkt; door* K. W. A. DRESSEL, *Evang. Luth. Predikant te Rohrbeek. Uit het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van Dr.* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg. Ie—IIIe Stuk. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller 1851. *In gr.* 8*vo.; te zamen* 518 *bl. f* 4-95.

Met genoegen kondigen wij de uitgegeven afleveringen van een werk aan, dat ongetwijfeld met graagte door het godsdienstig publiek zal ontvangen worden. Immers het is geen boek voor de theologische wereld bij uitsluiting, maar kan naar waarheid den titel voeren: »voor Christenen van verschillenden stand." Wij achten 't eene hoogst voortreffelijke bijdrage tot hetgeen in ons Vaderland steeds zoo veel bijval vond: populaire en praktikale Bijbelverklaring. Weinig bezitten wij van dien aard over het boek des N. V., hetwelk, meer dan eenig ander, verklaring behoeft: — de Openbaring van JOHANNES. Het is zoo; velen achten 't een gedeelte der Heilige Schrift, welks lezing door den gewonen Christen beter wordt nagelaten; een boek, meer geschikt om het verstand te verbijsteren, dan om den Christelijken blik te verhelderen. Maar dat is niet zoo: het Openbaringsboek is eene rijke mijn van onderrigt, troost en opbouwing in geloof en godzaligheid, en dat het zoo weinig in zijnen inhoud gekend en in zijnen rijkdom gewaardeerd wordt, zal vooral daarin zijne reden vinden, dat hetgeen, om den zin en het belang er van te doen kennen, bij ons is uitgegeven, òf te verouderd is gelijk het werk van DE HAAS, òf te omslagtig en sappig gelijk dat van LAAN.

Met veel belangstelling vernamen wij alzoo, dat DRES-

SEL's populaire en praktikale bewerking van HENGSTENBERG's *Commentaar op de Openbaring* in het *Nederduitsch* zou worden vertaald. Dit werk, voor zoo ver het toen in 't licht was, had ons overtuigd, dat het in vele opzigten voldeed aan hetgeen wij voor niet-godgeleerde Christenen als eene behoefte beschouwden. Wij vreesden maar, dat de bewerking in de handen van een letterlijken overzetter zou vallen, en wij daardoor een boek zouden krijgen, waarmede slechts enkelen van eene zeer bepaalde rigting vrede zouden hebben. In het oorspronkelijke toch komt eene mystiek-piëtistische rigting zeer sterk uit, en zij wordt niet weinig gevoed door de inlassching van dichtregelen uit *Duitsche* Kerk-liederen, die, omdat zij slechts uit enkele versregels bestaan, of ook vaak door hunne inhoud en strekking, geheel en al onvertaalbaar zijn. Nogtans behelst ook DRESSEL's arbeid nog veel dat geschikter is voor vrije overgieting, dan voor letterlijke vertaling, en de taak was, in ons oog, niet gemakkelijk, hier de weelderige waterloten te onderscheiden van het goede vruchthout, en het geheel zóó in een *Nederlandsch* gewaad te kleeden, dat aan den *Duitschen* bewerker van HENGSTENBERGS uitlegkundig werk niets wierde toegedicht, in strijd met hetgeen hij geschreven heeft, maar ook de *Nederlandsche* lezers van verschillende denkwijzen, in de inkleeding en uitdrukking, geene belemmering vonden in het nut, dat zij uit deze opheldering van het moeijelijkste boek des N. V. kunnen trekken.

Gelukkig, naar het ons toeschijnt, is de Vertaler geslaagd in het ontzeilen der klippen die wij aanduidden. Hij heeft niets overgeslagen, dat tot opheldering van dit Bijbelboek door den oorspronkelijken Schrijver is bijgebragt; slechts het uitschrijven van plaatsen uit de Profeten, die tot grondslagen der Apokalyptische uitdrukkingen strekken, is, waar het kan, door eenvoudige aanhaling vervangen. Stichtelijke aanmerkingen zijn verkort, doch zonder opöffering van den geest, en de tallooze versregels, hier en daar, zijn vervangen door gepaste Psalmverzen of aanhalingen uit andere godsdien-

stige gedichten. Het werk is daardoor op sommige plaatsen ingekort, doch nergens ten koste van inhoud en strekking; gelijk eene opzettelijke vergelijking ons daarvan heeft overtuigd. Daarentegen heeft de Vertaler zijne bewerking verrijkt met eene menigte aanteekeningen. Deze dienen niet zoo zeer om zijne wijze van zien en opvatten te verdedigen tegen die van den Schrijver; maar zij behelzen een schat van uitlegkundige opmerkingen over verschillende plaatsen des Bijbels, en ophelderingen van zaken, die op de oudheid-, geschied- en gewijde letterkunde betrekking hebben. Slechts enkele van de belangrijkste dier aanteekeningen noemen wij op. Bladz. 54 (St. I) over den *Hader*, en de uitdrukking: *eeuwig leven;* over de verbindende kracht van MOZES wetten voor Christenen (ald. bladz. 69); over de bijbelsche beteekenis van het woord: *heilig* (ald. bladz. 138); over de vraag, of men bij den *Engel des Heeren* in het O. V. aan den Zoon van God te denken hebbe (ald. bladz. 189); over de redenen waarom de Heer juist *twaalf* Apostelen koos (St. II, bladz. 194); over de afzondering van het Israëlitische volk (ald. bladz. 196); over de Staats-maxime: *de Staat heeft geene godsdienst* (ald. bladz. 243); over de beteekenis van het woord *venijngeving* (ald. bladz. 272); over JOH. II: 19 en gelijkluidende plaatsen (ald. bladz. 293); over de redenen, waarom MOZES en ELIA aan JEZUS verschenen, bij zijne verheerlijking op den berg (ald. bladz. 300); over de uitdrukking: *de naam van God* (ald. bladz. 322); over algemeene impulsie (St. III, bladz. 74); over *Openb.* XIV: 4 (ald. bladz. 87); over de bedoeling der Israëlitische reinigingswetten (ald. bladz. 88); over het lidwoord in het N. V. (ald. bladz. 93), enz. Voegt men hier bij, dat de stijl hoogst beschaafd en zuiver is, dan zal men kunnen begrijpen, dat de *Nederduitsche* overgieting van dit werk het oorspronkelijke in algemeene bruikbaarheid en in behagelijk voorkomen ver overtreft. Ook de uitvoering en correctie getuigen van de netste zorgvuldigheid. Slechts in enkele aanhalingen troffen wij misstellingen aan: St. I, bladz. 152 not. 4 staat: I: 16, lees I: 6; ald. bl. 190 in not. HAGGAÏ voor HAGAR;

St. III, bl. 7 not. 5; bl. 128, lees 194; ald. bl. 178 not. 2, bl. 157 lees 154. Doch dit zijn kleinigheden.

Ongevoelig spraken wij van de vertaling, doch zeiden nog niets van het werk-zelf. De opvatting van de Openbaring door HENGSTENBERG heeft dit eigenaardige, dat men hier niet zoo zeer voorvallen met, als wel toestanden van de Christelijke Kerk vindt afgeschilderd, zoodat de vervulling eener profetische voorstelling telken male intreedt, wanneer die Kerk in eenen toestand verkeert, die met de schilderij overeenkomt. Wij behoeven niet te zeggen hoe dit denkbeeld, eenmaal aangenomen, het praktikale van dit geschrift vruchtbaarder maakt. Ook doet HENGSTENBERG, helderder dan velen zijner voorgangers, de navolging uitkomen van vele trekken uit de schriften der Israëlitische Profeten, terwijl hij — misschien met al te veel kunst — gedurig opmerkzaam maakt op de oeconomie, mogen wij 't zoo noemen, als die b. v. welke hetgeen de aarde betreft door eene vierledige uitdrukking aanduidt. De getallenleer van het Openbaringsboek wordt dan ook met bijzondere, misschien wel te groote naauwkeurigheid uiteengezet. De hoofd-aanmerking, die wij op de *Hoogduitscho* bewerking hadden en die door den *Nederduitschen* overzetter niet geheel is kunnen verholpen worden (hoewel de vertaling 't zoo veel doenlijk heeft weggenomen), is deze, dat de lezing eigenlijk eene reeks van onderscheidene indrukken geeft, en de totaal-indruk daaronder wel eenigermate lijdt.

Doch dit beneemt weinig aan de veelzijdige waarde van dit werk, hetwelk met nog één Stuk volledig zal zijn, en alsdan, blijkens de paginatuur, twee boekdeelen zal bevatten. Te regt wordt het werk door Ds. SCHOTEL in eene Voorrede, met welke hij het ten onzent inleidt, »eenig" genoemd. Die iets degelijks en te gelijk hoog stichtelijks lezen wil, schaffe het zich aan. Wij twijfelen niet, of een ruim vertier zal de Uitgevers schadeloos stellen voor de moeite, om dit belangrijk werk in veel beteren vorm dan het oorspronkelijke, ook door gepaste verdeeling enz. het licht te doen zien. Goede

boeken blijven op den duur niet alleen de eer, maar ook het voordeel der Uitgevers.

Handboek voor de vrienden der Zendingszaak, ten gebruike bij het houden en bijwonen der maandelijksche bedestonden voor de uitbreiding des Christendoms. Naar het Hoogduitsch. Door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Theol. Doct. en Pred. te Leyden. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1851. *In gr. 8vo. XVI en 386 bl. f* 3-75.

Reeds menig werk over de heilige zaak der Christelijke Zending is in dit Tijdschrift aangekondigd, en wij verheugen ons ook nu van dit Handboek te kunnen spreken. Als wij ons niet bedriegen is het tweede Stuk er van reeds in het licht verschenen, doch wij hebben er te vergeefs naar uitgezien. Wij willen de aankondiging, van dit wachten niet langer afhankelijk stellen. Het werk is te belangrijk, om lang onvermeld te blijven; want het verdient eene plaats naast de voortreffelijke redevoeringen van HOFFMANN.

Onze eeuw levert vreemde contrasten op. Men ziet hetzelfde gebouw te gelijker tijd afbreken en optrekken, en in hetzelfde geslacht sporen van afgeleefde uitputting naast proeven van ontwakende jongelingskracht. Op dezelfde plaats, waar men het Christendom voorstelt als een middeleeuwsch bouwstuk, vervallen en verbrokkeld als de ridderkasteelen aan den *Rijn*, gaan, luid en verkwikkend, stemmen op tot Evangelisatie der millioenen van heidenen. Misschien verbeidt ook hen een Christelijke middeltijd. Wij gelooven evenwel, dat in dezen zin de middeleeuwen zullen voortduren, tot eenmaal de laatste komt, waarin de CHRISTUS zal verschijnen in Zijne heerlijkheid.

De zaak der Zending is bij velen nog niet tot heldere bewustheid gekomen. Onze voorouders hebben in dit werk der hoogste liefde geene groote verdienste verworven. De oorspronkelijke roeping van het Protestantismus echter was ook meer 't bestrijden der dwaling in, dan

't uitbreiden der waarheid buiten de Kerk. Slechts uit *Rome* gingen de Heiden-boden naar het Oosten en Westen. Maar eindelijk opende de Zending uit *Hernhutt* de oogen, en men schrikte van de duisternis rondom.

Nog geene zestig jaren bestaat in ons Vaderland het Zendelingsgenootschap. De Kerk heeft het niet opgerigt; vrome leeraren en gemeenteleden sloegen broederlijk de handen ineen. Helaas, zij stonden bijkans eenzaam en aan zich-zelven overgelaten. Hoe lang duurde het niet, eer dit Genootschap de algemeene aandacht trok? In hoe vele Gemeenten worden nog de bidstonden schraal bezocht? Ligt dat in gebrek aan liefde? Wij durven het niet beantwoorden. Of ligt 't aan gemis van belangstelling? Dat zeker ja, en dat gemis komt voort uit onkunde. Wordt deze weggenomen, dan zal de zucht ontwaken, om op het altaar der liefde zilver en gebed te offeren. De profetische verschijning van GUTZLAFF in *Europa* en in ons Vaderland heeft de vraag tot veler hart gebragt: wat is het Zendingswerk? en waarom heb ik er nog geen deel aan genomen? — Van vele zijden wordt op het eerste gedeelte der vraag antwoord gegeven; zal het tweede nu onbeantwoord blijven?

Onder de onmisbare geschriften voor elk, die zich in deze aangelegenheid op de hoogte van den tijd wil plaatsen, behoort, buiten allen twijfel, het te *Caln* uitgekomen Zendingsboek. De *Leydsche* boekverkooper VAN DER HOEK deed er wèl aan, dit werk als een Handboek in het *Nederduitsch* uit te geven, en wij danken de Heeren RUTGERS VAN DER LOEFF en HERSON, dat zij de taak der vertolking zoo loffelijk hebben volbragt.

Vragen onze lezers: wat zij in dit Handboek zullen vinden? Ds. RUTGERS VAN DER LOEFF antwoordt hen: »Eene zoo veel mogelijk beknopte en juiste beschrijving van de aardrijkskundige gesteldheid, den Staatkundigen toestand, de heerschende zeden en gewoonten, de godsdienstige denkbeelden en gebruiken enz. van ieder land en volk, waar de Zendings-arbeid tot dus ver is beproefd en nog wordt voortgezet; mitsgaders eene korte geschiedenis dezer pogingen, inzonderheid gedurende de laatste

zestig jaren, met opgave der voornaamste posten en Zendelingen en andere belangrijke bijzonderheden."

Bij de lezing zal men toestemmen, dat er gegeven is wat er beloofd werd. Inderdaad, wij hebben hier eene Godsdienstig-zedelijke wereldkaart voor ons. Zelfs uit dit oogpunt — het werk overtuigt er ons van — is de Zending nuttig en voordeelig geweest, om volken en landen te leeren kennen, die aan den blik des handels, of van het *Europesche* Staatsbelang ontsnapten. Wil men daar eene proeve van; men volge in het Handboek met aandacht de togten door *West-*, *Zuid-* en *Oost-Afrika*. Maar nog meer boeit ons de beschrijving dier volken, en de opöfferingen van zoo velen, die hier kwamen sterven, om het leven in CHRISTUS op te wekken.

Men moet deze eerste Afdeeling lezen en vergelijken met de redevoeringen, van welke wij straks spraken, en men zal liefde krijgen voor eene zaak, door geene eerzucht te weeg gebragt, waarbij ook niet naar eerelinten wordt gevraagd, maar die der menschheid vóor tijd en eeuwigheid zegen brengt.

De tweede Afdeeling maakt ons bekend met den arbeid, de inspanning en de zelföpöffering van vele wakkere mannen uit *Engeland* en *Amerika*, en ook uit de bekeerde Joden, in de gewesten waar de Koran voor het grootste gedeelte der bevolking het godsdienstig wetboek is. Zij geleidt ons naar *Griekenland*, de *Barbarijsche* Staten, en het *Turksche* Rijk. Wij merken met genoegen op, welk eene zorg er besteed wordt aan de verwaarloosde Christenen in die gewesten, en hoe gunstig men er werkt op de Israëlieten, die eenmaal bij de Moslemim een toevlugt zochten, tegen de woede der Christenen, die, toen zij hen niet konden bekeeren, de handen aan het zwaard der vervolging sloegen.

Met belangstelling zal men zien hoe de Zending voortgaat in *Klein-Azië*, waar het licht des N. V. eens zoo hoog aan den hemel stond; in *Syrië* en *Palestina*, waar de Jood als op het puin des tempels weeklaagt, en vele Christenen in hunne verdrukking zóó diep gezonken zijn, dat zij van het Christendom niet veel anders behouden

hebben, dan de steenen gedenkstukken, die zij afgodisch eeren. Wat wij van de Zendelingen in *Mesopotamië, Arabië* en *Egypte* vernemen, getuigt meer van hunne moed en volharding, dan van rijke vrucht op hunnen arbeid. Ofschoon wij gaarne de laatste zien, schatten wij er toch het werk niet naar; want het is zwaarder onder teleurstelling en tegenwerking dan onder toejuiching te arbeiden en te volharden. Met eerbied zal men de onvermoeide pogingen der Broedergemeente onder de *Tartaarsche* volkstammen in het *Russische* rijk gadeslaan, en het met den Schrijver beklagen, dat de *Russische* Kerkelijke Staatswet hunnen ijver de gunstige gevolgen afsnijdt. Wij weten het, dat wij aan de Zendelingen de nieuwere kennis van de Nestoriaansche volkstammen in *Kurdistan* te danken hebben.

De derde Afdeeling verplaatst ons in de heidenwereld, die op eeuwenheugende beschaving roem draagt. Leert de kennis des zwartgekleurden *Afrikaans*, op welk een standpunt de mensch in den natuurstaat verkeert, de nadere kennismaking met het beroemde volk van *Voor-Indië* getuigt, dat beschaving buiten het Christendom den mensch noch verheft, noch veredelt. Men behoeft slechts den toestand der Heidenwereld gade te slaan, om de bede te uiten: »Onze Vader, Uw Rijk kome!" en te gelijk de behulpzame hand te bieden aan die menschenvrienden, welke zich aangorden en opmaken om het ware licht te ontsteken in de duisternis, en het valsche licht des bijgeloofs te verduisteren.

Ons bestek laat ons niet toe den inhoud op te geven van de hoogst belangrijke mededeelingen des Schrijvers over *Hindostan*, *Ceylon*, *Achter-Indië*, den *Indischen Archipel*, *China*, *Japan* en *Siberië*. Maar wij vertrouwen, dat elk die er prijs op stelt deze volken te leeren kennen, wier geschiedenis, godsdienst, zeden en gebruiken de aandacht der Westersche volken overwaardig zijn, zich het werk zal aanschaffen. Met verlangen zien wij uit naar het slotgedeelte, terwijl wij hopen, vele getallen en jaartallen, die fautief gesteld zijn, verbeterd te zullen zien,omdat zoo menigeen niet in staat is ze zelf te verbeteren.

Wij verblijden ons met het bezit van dit werk, dat de geschiedenis behelst van den aanbrekenden dag des heils in het Morgenland. Dit weten wij, vermits wij weten, dat de zon als zij het Oosten purpert, tot het Zuiden klimmen zal. Het Evangelielicht zal er eens met volle klaarheid schijnen, en het Kruis zal zegevieren, ook zonder ons toedoen, maar die er toe bijdraagt, vergadert ook voor zich-zelven eenen schat.

H. J. H. S.

PAULUS *afscheid van Efeze. Leerrede over Hand.* XX: 36, *door* C. W. PAPE, *Predikant te Heusden, bij het nederleggen zijner Evangeliedierning. Te Heusden, bij* L. Veerman. 1852. *In gr 8vo.* 40 *bl.* *f* :-30. *Ten voordeele der Diaconie-armen te Heusden.*

Ofschoon de leeraren van de Godsdienst niet meer, gelijk de Apostelen en hunne eerste opvolgers, blootstaan voor persoonlijke gevaren, kunnen zij toch moeijelijkheden op den herderlijken weg ontmoeten, die veelvuldig en groot zijn, en hun hart en hoofd, hun geest en karakter op de proef stellen. Dat kan vooral 't geval wezen met de leeraren van eene belijdenis die in het oord hunner standplaatsen de minderheid uitmaakt, wanneer de tijd omstandigheden doet geboren worden, die de hartstogten opwekken, en de verschillende belijdenissen tot de leuzen maken van worsteling en strijd, zoo als dat, b. v., in sommige streken des Lands het geval dreigde te worden, in de eerste weken na het uitbarsten van den *Belgischen* opstand. In 't algemeen ook kunnen de moeijelijkheden der leeraren groot en hagchelijk zijn, wanneer zich in den boezem van hun Kerkgenootschap droevige geschillen opdoen, die tot scheuring leiden, en te grooter en hagchelijker zijn zij dan voor zulke leeraren op of nabij wier standplaats de geschillen zich het eerst openbaren, en die behalve met de zorg voor 't behoud en de rust van hunne gemeente, ook nog met de meer uitgestrekte zorgen van gewestelijk Kerkbestuur

zijn belast. De Eerwaarde Steller van de bovengemelde Afscheidsrede, gedurende zoo vele jaren Predikant te *Heusden*, en President van het Provinciale Kerkbestuur in *Noord-Braband* weet van dat alles uit ervaring te oordeelen, en wij gelooven, dat ons gevoelen in alle opzigten zou worden gestaafd, als hij eens een gedenkschrift wilde uitgeven van zijn wedervaren en van zijne handelingen in een paar gewigtige tijdperken van zijne veertigjarige dienst, die ons voor den geest traden, toen wij zijne leerrede in de hand namen. — Wij hadden ons voorgesteld van die twee gewigtige tijdvakken hier te hooren gewagen; want het ligt toch in den aard van den mensch, bij 't herdenken van 't verledene, de aandacht te vestigen op het daarin ontmoette lief en leed; inzonderheid wanneer dat geschikt is om zijne verdienste — bezadigdheid, moed en standvastigheid, te doen uitkomen. Maar de Heer PAPE is geen gewoon mensch; dat blijkt ook aan zijne omzigtige en bescheiden rede bij 't nederleggen zijner ambtsbediening. Verre van uit te weiden over gebeurtenissen zoo geschikt om eenige belangrijke bladzijden te leveren tot de geschiedenis van den tijd, van de Hervormde Kerk, en van hem-zelven, zwijgt hij schier geheel daarvan, en laat al wat hem wedervaren is, en al wat hij voor zijne Kerk en Gemeente geijverd en gedaan heeft, om wijze redenen rusten, en bepaalt zich, wat hem-zelven en zijne dienst aangaat, tot de eenvoudige herinnering der waarheid, met gemoedelijke overtuiging uitgesproken, dat hij 't Evangelie steeds verkondigd heeft *getrouw, hartelijk* en *zelfstandig*.

De wijze waarop hij, in het eerste deel der rede, naar aanleiding van het afscheid van PAULUS zich deswege op de gemeente beroept, is aandoenlijk schoon. Tot eene proeve — tevens tot een blijk van des Eerwaarden Sprekers echt Protestantschen geest en denkwijze — laten wij hier iets volgen uit hetgeen hij zegt omtrent de derde hoedanigheid van zijne Evangelieverkondiging.

»Zoude het een ijdele roem zijn, Geliefden, als ik verklaarde het Evangelie *zelfstandig* te hebben gepredikt! Gij houdt met mij het groote beginsel waarop onze

Hervormde Kerk steunt: het vrije onderzoek des Bijbels onwrikbaar vast. Trouwens dit beginsel, ten volle met onze waarde als redelijke menschen overeenkomstig, is door den Heer-zelven vastgesteld, en door Zijne onmiddellijke leerlingen aangeprezen. Van *dat* beginsel af te wijken, of *dat* te laten varen, in de plaats *daarvan* een onveranderlijk vasthouden aan menschelijke bepalingen te stellen, achte ik de weg te zijn tot geestelijke dwingelandij, en wij, *wij zijn geroepen tot vrijheid, en moeten staan in de vrijheid waarmede* CHRISTUS *ons heeft vrijgemaakt, en mogen ons door geen juk van menschelijke dienstbaarheid laten bevangen.* (*)

»Teregt begrepen het ook onze Vaderen alzoo: want ofschoon zij in *hunnen* tijd, naar *hun* licht en geweten, *hunne* beschouwingen van de waarheden onzer belijdenis uitspraken, zoo wezen zij echter naar hooger bron van kennis en wijsheid; zoo verklaarden zij echter, dat, bij de feilbaarheid van alle menschen, Gods woord alleen de toetssteen van godsdienstige wetenschap, en de bron van waarheid wezen moest. (†) Getrouw aan dit echt en oud Hervormd begrip, heb ik u onverdeeld den Bijbel aangewezen als een rigtsnoer uwer denkbeelden, en u vermaand, *u niet als kinderen te laten omvoeren door allerhanden wind van leering* (§), *of een iegelijken geest te gelooven, maar de geesten te beproeven of zij uit God zijn.* (**)"

Gelijk het afscheid des Apostels wenken inhield omtrent de toekomst voor de Gemeente te *Efeze*, zoo bevat het tweede deel der rede die ook voor de Gemeente te *Heusden*. Wij kunnen ons niet weêrhouden ook daarvan eene bladzijde over te nemen, wel waardig om in deze dagen door alle Protestantsche Gemeenten behartigd te worden.

»Gij zijt — zegt de Spreker — omringd van eene talrijke bevolking, die in zoo vele godsdienstige opzigten

(*) *Gal.* V: 1, 13.
(†) Nederl. Geloofsbelijdenis, Art. VII.
(§) *Efez.* IV: 14.
(**) 1 Joh. IV: 1.

lijnregt tegen u over staat, en welker houding hoe zeer over het uitwendige verdraagzaam, nogtans onverdraagzaam worden moet, bij de minste ontwikkeling van hare gedrochtelijke hoofdleuze: buiten onze Kerk is er geene zaligheid! Nooit heb ik u tegen hen pogen op te winden, maar integendeel u menigmaal herinnerd, dat bij al het *hout*, *hooi en stoppelen* dat zij op het fundament hetwelk gelegd is, *bouwen*, (*) nogtans ook bij hen het fundament — CHRISTUS blijft. Maar met dat alles heb ik u steeds open en onbevreesd gewaarschuwd, om tegen de woelingen des bijgeloofs op uwe hoede te zijn, en niet te slapen daar gij wakker behoort te blijven. Ik heb u gewezen op de teekenen der tijden; ik heb u opgewekt om te staan in het geloof en den gemeenschappelijken vijand vereenigd te bestrijden, *met de wapenen des lichts*, *en het zwaard des Geestes*, *hetwelk is Gods woord* (†). Ik heb u getoond, waarin gij de hope en de zekerheid der overwinning moest zoeken, namelijk: in onderlinge eendragt en in liefde tot de waarheid. Nog eens voor het laatst: waakt! Zijt eensgezind, en staat, *uwe lendenen* omgord hebbende, met de waarheid, en aangedaan hebbende het borstwapen der geregtigheid (§); — elke scheuring en tweespalt onder u, is eene bres door welke *Rome* binnendringt, en in uw midden zijne zegevaan plant. Hebt de waarheid lief: daarin ligt het geheim uwer kracht, en niet in enkelen afkeer van het bijgeloof; want gelijk niet de afschuw van de duisternis ons voor haar beveiligt, maar alleen het licht, dat wij ontsteken: zoo beveiligt ook alleen de waarheid ons tegen het bijgeloof, en het bijgeloof is de duisternis, de waarheid is het licht."

Bij een gepasten lof aan Kerkvoogden en Notabelen, dat zij van de stoffelijke middelen der Kerk een gedeelte afzonderden om de Gemeente een tweeden Predikant te doen erlangen, vinden wij een gevoelen over 't gebruik van stoffelijke middelen tot bevordering van geestelijk

(*) 1 *Cor.* II. 12. *Rom.* XIII: 12.
(†) *Efez.* VII: 17.
(§) *Efez.* VI: 14.

heil uitgesproken, hetwelk wij, in het Protestantsch belang wenschen, dat de oogen moge helpen openen van alle dezulken, die, tegen de ervaring aan, nog steeds de drogleer verkondigen, dat de zaak des lichts en der waarheid met stoffelijke middelen niet bevorderd *kan* worden. »Wij hebben — zegt de Heer PAPE — zoo dikwerf hooren zeggen, dat het Evangelie niet door stoffelijke middelen mag worden voortgeplant, of in stand gehouden; en zoo dit beteekenen moet, dat wij ons daarbij alleen van zedelijke middelen moeten bedienen, dan houden wij dit gezegde voor schoonklinkenden onzin. Hoe! zoude dan de Hervorming, die wij met regt »de gezegende" heeten, niet ook door stoffelijke middelen tot stand gekomen zijn? Is dan de Bijbel, dien de Almagtige door Zijnen Geest bezigt, om ons tot de kennis des eeuwigen levens te brengen, geen stoffelijk werktuig, en bezigt zelfs God, in zijne regering over de wereld niet vaak stoffelijke middelen, tot bereiking zijner hooge en heilige bedoelingen?" — Als men bedenkt, dat, b. v., de Zending onder de Heidenen onmogelijk zoude zijn, wanneer zij niet geschraagd wierd door de jaarlijksche bijdragen van zoo vele duizenden als haar met geld ondersteunen, vraagt men hoe 't mogelijk zij, dat er nog gevonden worden zoo blind of dwaas, dat zij het tegendeel van 't geen hier geleerd wordt, staande houden? En toch — hun aantal is groot, en hunne blindheid staat maar ál te dikwerf de uitvoering van heilzame ontwerpen, en de opkomst van nuttige instellingen in den weg.

Het derde gedeelte der leerrede handelt over het gebed, als het beste middel voor den leeraar, om, ook bij het ophouden zijner betrekking, de belangen van zijne gemeente te bevorden. »Er is iets onbeschrijfelijk roerends in de woorden van den tekst", zegt de Spreker; maar wij voegen er hier bij: er is iets onbeschrijfelijk roerends, in 't geen door hem-zelven over het gebed gezegd wordt. Ja het is zoo: »gelijk wij altijd vreemd aan elkander blijven, wanneer wij nooit eenigen omgang onderling hebben, zoo blijven wij ook onbekend met en

en vervreemd van God, als wij nooit met Hem omgaan. Maar bidden is omgang met God". — Sprekende over het bidden in geest en waarheid der eerste Christenen, drukt de Heer PAPE een leedwezen uit, dat ook het onze is; gelijk er — waarom zouden wij 't verheelen! — in onze eeredienst en godsdienstoefening meer is, dat wij wel anders zouden wenschen. Het Apostolisch berigt omtrent het knielen van PAULUS verplaatst hem in zijne gedachten in de eenvoudige bijeenkomsten dier eerste belijders van de Evangelische waarheid, wier godsdienstoefening van alle zinnelijke vormen was ontbloot, maar die hunne behoefte aan CHRISTUS des te meer gevoelden, des te meer gloeiden van geloof, en van liefde tot Zijnen Naam, en in welke des te levendiger was de ootmoed der ziel en 't gevoel hunner afhankelijkheid van God. — »Wat wonder — roept hij uit — dat deze gezindheden onwillekeurig in hunne gebaren zich kenmerkten voor Hem, die hen, armen, zoo mildelijk met Zijnen zegen had beweldadigd! — Waarom, mogen wij vragen, is die band van het schoone en goede losgereten? Waarom ook wij, gelijk zij stof en assche, insgelijks onze knieën niet in onze tempels gebogen voor denzelfden God en Vader in CHRISTUS? Waarom niet gemeenschappelijk en openlijk gedaan, wat wij van elkander vertrouwen in eenzaamheid en in het verborgen te zullen doen? Waarom niet biddend geknield, en knielend gebeden?"

Wenschen als deze zullen, helaas, wel immer tot de *pia vota* blijven behooren, al ware 't maar om de kosten die de invoering van een geknield bidden in onze Kerken zou veroorzaken, daar men er de gestoelten en banken voor zou moeten veranderen; maar bij deze gelegenheid kunnen wij eene andere vraag niet onderdrukken, het is de vraag: om welke reden de Kerken in 't algemeen op de werkdagen der week gesloten zijn, en of 't niet voor den godsdienstigen zin en voor de zeden van velen dierbaar en weldadig zijn zou, als de Kerken ook dán open waren, dat zij bezocht konden worden door elk die er behoefte aan gevoelde, alsdan in de Kerk te zijn. »Waar zou dat toe dienen?" hooren wij vragen. »Wat zouden

de leeken in de Kerk uitvoeren, als er niet gepreêkt wordt?" — Wij antwoorden: zij zouden er dan kunnen rusten en bidden. Het hooren naar de gebeden en leerrede des kanselredenaars, dat het voornaamste gedeelte uitmaakt van de godsdienstoefening der leeken, is buiten twijfel heilzaam, stichtend en troostend, maar het aanhooren voldoet niet altijd aan de behoefte des harten. Er zijn oogenblikken waarin 't hart behoefte heeft zich-zelven, al is het dan minder welsprekend en gekuischt, in vrome afzondering uit te storten; maar in het midden van groote gezinnen, die met zes, acht of meer personen zaamgepakt leven in het bekrompen bestek van armoedige woningen, is daar zelden of nooit gelegenheid toe. Men hoort alreeds, dat wij 't openblijven der Kerken alleen maar wenschen in het belang der leeken van den minderen stand. Voornamere, meer gegoede leeken hebben er geene behoefte aan, vermits zij, in hunne binnenkameren, overvloedig gelegenheid bezitten om in stille eenzaamheid hunne gebeden te plengen. Maar de mindere stand! — Het verwondert ons, dat het Bestuur des Genootschaps tot afschaffing van den sterken drank er nog niet aan heeft gedacht, van hoeveel waarde de toegankelijkheid der Kerken op de werkdagen zou kunnen zijn voor de bevordering harer oogmerken. De ambachtsman, b. v., die geen werk heeft en te vergeefsch naar werkt zoekt, als hij vruchteloos aan alle werkplaatsen zijne dienst heeft aangeboden, en, ver van zijne woning, moedeloos en vermoeid, behoefte heeft aan rust voor zijne leden en opbeuring voor zijnen geest; waarheen kan hij nu gaan dan naar de herberg, waar zijne berooidheid al ligt hem tot misbruik drijft van 't verpestend middel, dat zijne denkkracht verdooft, en waar ligtzinnige gesprekken zijne gedachten verre van God en 't vertrouwen op Diens bestuur verwijderen. Zou niet menigeen van die ledigloopende ambachtslieden — en hoe groot is hun getal! — indiën de Kerken geopend waren, in zulke oogenblikken, in plaats van naar de naaste herberg te gaan, de naaste Kerk opzoeken, om op een der zitplaatsen van het ledige heiligdom

de rust voor het ligchaam, en in een vurig gebed de opwekking voor geest en gemoed te vinden, waaraan hij behoefte heeft? — Het is hier de plaats niet om breedvoerig over de zaak te spreken, die wel eene opzettelijke behandeling verdient; maar wij bevelen haar toch in de aandacht van alle Godsdienst- en menschenvrienden, en behouden ons voor er nader op terug te komen.

De zegenbeden door den Eerwaarden Schrijver ten afscheid uitgestort over zijnen zoon, die hem als oudste Leeraar te *Heusden* vervangt, over de Ouderlingen en Diakenen, over de Gemeenteleden, en over allen die tot de Gemeente in betrekking staan, zijn ernstig, waardig, hartelijk, en het vurig gebed waarmede hij eindigt, wie zou er geen amen op zeggen! Wie bidt hem niet uit de volheid des harten na: »Ontstroome uit uwe kennis, en uit de kennis van JEZUS CHRISTUS, het geluk en de vrede der aarde, en worde de menschheid langs dien weg rijp voor het heerlijke tijdstip, waarin zij éène kudde zal zijn onder éénen Herder!"

Hiermede kunnen wij 't overzigt van deze afscheidsrede eindigen. Dat wij haar met ongemeene belangstelling ontvingen, ligt aan de hooge achting die wij den Eerwaarden Schrijver toedragen; dat onze aankondiging eenigzins breed is uitgevallen, ligt aan de verdienste van het zoo bescheidene en zaakrijke stuk.

Wie in deze rede een grooten zwier van woorden, hooge vlugt van gedachten, treffende poëtische beelden, kunstig aangebragte oratorische figuren verwacht, zal zich bedrogen vinden. Hare ongekunsteldheid is eene verdienste te meer. Zoo als zij daar ligt moet zij beschouwd worden als eene improvisatie, gestroomd uit den geest en het gemoed van een diep- en helderdenkenden godgeleerde en ervaren leeraar, vol heiligen ijver voor zijne roeping, blakende voor 't heil der zielen hem aanvertrouwd, en die gewoon is te spreken uit het hoofd, en zijne Gemeente kent, en den toon meester is, dien hij weet, dat in de harten van zijne hoorders doordringt. — Geen wonder voorwaar, dat de Kerkeraad op de uitgave dier rede heeft aangedrongen. Wel diep moet

de indruk van hare voordragt zijn geweest op 't gemoed der hoorders. Wij kunnen hem ons voorstellen, dien indruk van 't levende woord; wij, die 't voordeel hebben gehad den Heer PAPE eenige jaren lang te kunnen volgen, en onder den indruk van zijne heldere denkwijze, bondige redeneringen, en hoogst eenvoudige, maar ook hoogst waardige en zielvolle voordragt, hem, in onze schatting, altijd onder de welsprekendste kanselredenaren des Lands rangschikten, en zullen blijven noemen. — Welke gaven en bekwaamheden zijne opvolgers mogen onderscheiden, de Gemeente te *Heusden* zal 't nog lang betreuren hem niet meer te bezitten; gelijk ook zijn verlies in het Kerkbestuur van *Noord-Braband* lang zal worden gevoeld.

De Eerw. Schrijver — thans nog President van de Synode der Hervormde Kerk en tevens van de Synodale Commissie — heeft eene dikwijls moeijelijke loopbaan eervol ten einde gebragt, en de zedigheid die hem bestierd heeft bij 't uitspreken van zijne afscheidsrede, komt overeen met zijne ongemeene verdienste. Trouwens, die verdienste wordt algemeen gewaardeerd; getuige de hooge Kerkelijke betrekking waarmede hij bekleed is, en de ridderorde die hem versiert. Wij hopen dan ook, en houden ons verzekerd, dat de Heer PAPE, ofschoon verloren voor *Heusden*, evenwel niet verloren zal zijn, noch voor de Kerk, noch voor den Staat, noch voor de godgeleerde wetenschap, noch voor de fraaije letteren.

Wij behoeven niet te zeggen, dat wij onze lezers wenschen op te wekken, om door 't koopen van deze afscheidsrede de *Heusdensche* Diaconie-armen en zichzelven te bevoordeelen.

W.

Karolingische, of Oud-Nederlandsche Verhalen, uit den kring der Gedichten aan KAREL *den Groote gewijd; in nieuwer form overgebracht door* JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM, *met vier platen vercierd door* ED. DUJARDIN. *Te*

Amsterdam, *bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr. 8vo.* XIX *en* 368 *bl.* *f* 3-90. (*)

De studie der *oud-Nederlandsche* geschied-, taal- en letterkunde is hoogst belangrijk. Ref. gevoelt er al het gewigtige van, en als de vruchten dier studie worden medegedeeld, zoo als dat gedaan wordt, bij voorbeeld, in de werken van de Maatschappij van *Nederlandsche* Letterkunde te *Leyden*, dan neemt hij er dankbaar kennis van, en bewondert de vlijt, het geduld en de scherpzinnigheid der geleerde mannen, die er zich mede bezig houden, zonder zich — vermits hij-zelf er niet veel aan gedaan heeft — eenig oordeel aan te matigen.

In den bovengemelden bundel echter doet de Heer ALBERDINGK THIJM eene poging, om middeleeuwsche rijmwerken als werken van poëzij te doen waardeeren en tot volkslectuur te verheffen. Dit laatste, dunkt mij, geeft aan elk het regt om te vragen en te onderzoeken naar de innerlijke waarde der verhalen, die daar worden medegedeeld. Immers zal men die achten en aannemen zoo als de Overbrenger dat wenscht, dan behooren zij in vorm en strekking onberispelijk te zijn, en niets te bevatten dan 't geen wèl luidt, en ook bevorderlijk is aan godsvrucht en deugd, vaderlandsliefde en menschenmin. Missen zij die vereischten, dan wordt er eene belangstelling voor gevergd, die noch het godsdienstig, noch het zedelijk gevoel, noch de goede smaak er aan mogen schenken.

Daar zulke poëtische verhalen in proza, even als de romans, hoofdzakelijk voor Dames zijn bestemd, en ook wel 't meest door Dames gelezen worden, wenschte Ref. eenig vrouwelijk oordeel te vernemen alvorens het zijne

(*) Wij zouden zéér gaarne ons oordeel over dit werk uitspreken; maar hebben 't nog niet ter beoordeeling ontvangen, en zoo lang dát het geval blijft, kunnen wij er niet van gewagen. Intusschen meenden wij de plaatsing van het bovenstaande *ingezonden* stuk, van eene geachte hand, en dat zich hoofdzakelijk met de verhalen-zelve bezig houdt, niet te mogen weigeren.

De Red.

te bepalen. Hij las derhalve aan eene Dame van wier goeden smaak en gezond oordeel hij zeker is, de Inleiding voor van den CAREL en ELEGAST, zeide haar, dat de Heer A. T. 't naar zijn beste vermogen in nieuw proza heeft verbootst, en ging toen over tot de voordragt van 't *poëem*-zelven. Maar de Dame viel hem nu en dan in de rede, zoo als dat tusschen den tekst, dien wij, tevens tot eene proeve, voor een gedeelte overnemen, bij de letter D is aangeduid.

REF. »Eene schoone en tevens geheel ware geschiedenis kan ik u vertellen: luistert met aandacht!

»Op zekeren avond lag CAREL in zijn eersten slaap tot *Ingelheim* op den *Rijn*. De landen daar kwamen hem, den Keizer en Koning, alle in eigendom toe."

»Gij zult hier wonderen hooren en waarheid er bij."

D. De Dichter spreekt zich hier tegen: want in den aanhef zegt hij, dat de geschiedenis *geheel* waar is, en hier sluit hij de wonderen van de waarheid uit.

REF. »'t Volk, daar te *Inglem*, weet er nog wel van te spreken, wat den Koning overkwam. Hij lag en sliep dan, en was voornemens, tot staving van zijn glorie, des anderen daags met gekroonden hoofde hof te houden: maar in zijn slaap kwam een heilige Engel tot hem en riep zijnen naam: zoodat de Koning ontwaakte, op die lieflijke stemme.

»»Staat op, edele man!"" zeide de Engel, »»doet haastelijk uw kleederen aan, wapent u, en gaat naar buiten, om te rooven en te stelen. God, de Heere des Hemelrijks, beval mij — u dit, op verbeurte van lijf en eere, te gelasten. Gaat gij deze nacht niet uit rooven, zoo zal u iets kwaads overkomen; gij zult er het leven om derven en de dood smaken eer dit hof nog scheiden zal. Rekent daar vast op, en, met of tegen uwen dank, vaart uit stelen. Haast u, verliest geen tijd, wapent u, neemt uwen speer en uw schild, en stijgt te paard."" "

»De Koning hoorde dit, en het dacht hem vreemd wat dat roepen beduiden moest; want hij zag niemant. Hij meende 't in zijn slaap gehoord te hebben, en stoorde

er zich verder niet aan. Maar de Engel, die van God gezonden was, sprak nu tot den Koning als een die toornig is: »»Staat op, CAREL, en vaart uit stelen! God gelast mij het u te gebieden en zegt u van te voren aan, dat gij anders uw leven verbeurd hebt."

D. Dat is profaneeren.

REF. »Met deze woorden zweeg hij, en de Koning riep als een die zeer ontsteld is: »Wee mij! wat heeft dit wonder te beduiden? Is het een elfsgedrocht, een spooksel, dat mij kwelt? Ai, Heere des Hemels, wat reden zou ik hebben uit stelen te gaan? Ik ben zoo rijk, dat er niemant in heel het aardrijk is, noch Koning noch Graaf, hoe rijk aan goederen, of hij moet mij onderdanig zijn en dienst doen. Mijn land is zoo groot, dat het nergends zijn weêrgade heeft. Al het grondgebied behoort mij toe: van *Keulen* op den *Rijn* tot *Rome*; 't is alles des Keizers. Ik ben Heer en mijne gade is Vrouwe, van den wilden *Donau* ten Oosten af, tot aan de wilde Zee ten Westen. Bovendien bezit ik nog veel andere goederen: *Gallicië* en 't Land van *Spanje*, dat ik met eigen hand op de Heidenen veroverd heb. Wat behoef ik dan te stelen, ik ellendige! Waarom zendt God mij deze boodschap? Ongaarne brak ik zijn gebod, wist ik, dat Hij 't mij opleide: maar ik zou niet licht kunnen gelooven dat God mij de schande gunde uit stelen te gaan."

D. Mij dunkt hij had moeten zeggen: ga weg van mij, gij satan!

REF. Zoo oneerbiedig was men in die dagen niet, jegens zijne helsche Majesteit, die toen een geheel andere rol speelde dan nu. Laat mij voortlezen:

»Terwijl hij aldus in zijne gepeinzen heen- en weêrgevoerd, ginds en derwaards geslingerd werd, beving hem de slaap weêr een weinig, zoo dat hij de oogen sloot. — Toen sprak de Engel op nieuw: »Zult gij Gods gebod niet volgen, Heer Koning, zoo zijt gij verloren. Het zal u op uw leven staan, Koning," vervolgde de Hemelbode, »doet als de wijzen — vaart uit stelen; wordt een roover. Al is het u hoogst ongevallig — 't is Gode

lief." Met deze toespraak voer de Engel heen, en CAREL zeide, zich zegenende, (*) om het wonder dat hij gehoord had: »Ik wil de woorden Gods niet in den wind slaan; Zijn gebod wil ik naleven. Ik zal een dief zijn, — al is het schande; al zoude ik bij de keel gehangen worden. En toch — ik had oneindig liever, dat de Heere mij alles ontnam wat ik van Hem te leen houde, beiden, burchten en landen — mijn riddersrusting uitgezonderd — dat ik mij met den spere den kost moest winnen, als een die niets bezit en leeft op avontuur: — dit, ja dit zou ik nog eerder willen, dan dus in het net te zijn gevangen, en nu uit stelen te moeten gaan; zoo, zonder eenig uitstel, bij de duistere nacht te moeten stelen of Gods gunst te verbeuren! Nu dan — zoo moge Hij mij sterken!

D. KAREL *de Groote* begint mij, zoo als hij daar wordt voorgesteld, uit de hand te vallen; naar de geschiedenis heb ik mij een heel ander idé van hem gevormd. Is dat die godvruchtige, wijze, krachtige held? Hij waauwelt daar als een bijgeloovige suffer of dwaas!

REF. Vergeet niet, dat ge poëzij hoort uit »*de rozekleurige en lieflijke lente der Nederlandsche beschaving!*" (†) Hoor verder:

»Ik wilde wel" — ging hij voort — »dat ik zonder veel geruchts en opspraak uit het slot was; al had het mij zeven burchten van besten steen op den *Rijn* moeten kosten! Wat zal ik zeggen van schaamte aan de Ridders en hooge Heeren, die hier liggen op het slot? Hoe zal ik het hun verhalen, dat ik in deze donkre nacht alleen, zonder dat iemant mij geweld deed, in een land ga ronddolen, dat mij vreemd en onbekend is?"

Ziedaar den aanhef van dit fraaije *poëem!*

D. Nu, mij is 't godslasterlijk aan den eenen, en te kinderachtig aan den anderen kant. KAREL *de Groote* is in dat *poëem* niet gevleid, maar gelasterd. De dichters stelden hunne helden anders voor in hunne grootheid. Zij bezongen hun verheven deugd en poogden

(*) Een kruis slaande? (†) Bladz. 3.

hen te doen bewonderen om de hooge zedelijkheid van hun doel en de dapperheid van hunne daden. Hier is KAREL *de Groote* in woord en handeling even laf als bekrompen.

REF. Ik had gedacht, dat ge 't roerend naïef zoudt gevonden hebben, als hij zegt: »Hoe zal ik het hun verhalen, dat ik in deze donkre nacht alleen — — in een land ga rond dolen, dat mij vreemd en onbekend is?" — Hoe wordt zijne bangheid voor den donker en de eenzaamheid, en dan zijn ontzag voor den hofstoet geschetst! Dat alles werkt toch waarlijk wel zamen, om deelneming voor hem op te wekken.

D. Gij hebt volmaakt gelijk. Men zou uit medelijden bijkans lust krijgen om den armen bloed een handje te helpen, of hem in te fluisteren: Houd u kras, manneke; houd u kras! 't Zal beter afloopen dan ge denkt! — En wat staat er verder?

REF. Hij kleedde en wapende zich en sloop naar den stal, en steeg te paard onder het volgende schietgebedeke: »God! zoo waarlijk als gij in 't aardrijk kwaamt en *Zoon en Vader* werdt om onzent wille — zoo waarlijk Gij U, om ons.......

D. Hou op, Mijnheer! De aanhef is zóó, dat ik 't overige u liever schenk. — Zoon en Vader te gelijk! Ik weet niet heel veel van de Roomsche mysteriën, maar meen toch, dat zij onderscheid maken tusschen de personen der Heilige Drievuldigheid.

REF. KAREL schijnt de leer niet goed begrepen te hebben, daar hij door het heele gebed heen aan den *Vader* toeschrijft, wat door den *Zoon* is verrigt. — Nu, hij reed dan voort, en een bosch in. »De maan scheen helder, de sterren glansten aan den hemel; het weêr was klaar en schoon."......

D. Dan is hij zeker nog niet regt wakker geweest, toen hij zeide, dat de nacht zoo donker was!

REF. Zoo in dien maneschijn voortrijdende begon hem zijne conscientie ietwat te knagen, omdat hij zekeren ELEGAST, wegens straatrooverij, wat hard had behandeld. »Ik heb" — zeide hij zoo in zich-zelven — »Ik heb ELEGAST,

om *eene kleine zaak* uit mijn land verdreven; ik denk dat hij, die, voor het goed (roofgoed) waarvan hij leeft, zijn lijf vaak te pand stelt, dikwijls groote zorgen heeft." — — — »Ik heb hem zijn land ontnomen, daar was hij Heer van, en zijn burcht er neven: dat mag mij nu wel rouwen. — Dit is toch waar, dat hij nooit een arme besteelt, die van den arbeid leeft. Wat pelgrim of koopman medevoert, laat hij hem in vrede gebruiken; maar anders laat hij niemant met rust. Bisschoppen en Kanunniken, Abten en Monniken, Dekenen en Priesters — waar hij ze betrappen kan, of waar zij in zijn weg komen, daar ontneemt hij hun muildieren en paarden en stoot ze uit den zadel, dat ze ter aarde storten. Met geweld neemt hij hun af, al wat ze meêgebracht hebben: zilver, kleederen en versierselen. Zoo houdt hij zich dan ook altijd in de streken op, waar hij weet, dat rijke lieden zijn. Hij ontdoet hen, op staande voet, van hun klinkende munt — beide zilver en goud. Allerlei listen verzint hij;..."

D. En dat noemt KAREL *de Groote* een *kleine* zaak!? Wel, wel — zou Tante MARTHA DE HARD zeggen — nu sla ik een gat in de lucht! Hoe kwam 't mensch aan die heiligschennende begrippen?

REF. Dat is niet twijfelachtig: zij waren natuurlijke gevolgen van het Godsbevel dat de engel hem gebragt had. KAREL zeide dan ook: »Ik woû wel dat ik ter dezer nacht zijn (ELEGAST'S) gezel mocht zijn", en bad: Ai, Heere God, help mij daartoe."

D. Dat kan ook aan zijn bangigheid zijn te wijten, die volgens 't *poëem* in zijn aard lag. 't Is ook geen kleinigheid, des nachts geheel eenzaam in een bosch te zwerven, al is men ook van top tot teen geharnasd en goed opgezeten. Alleen is toch maar alleen!

REF. Dit ondervond de dappere KAREL welhaast, toen er op eens een ruiter kwam aangereden met den gang van iemant, die in 't geheim voorbij wil gaan, met wapenen zwart als een kool (*). Zwart was de helm,

(*) Als iemand in 't geheim voorbij wil gaan — 't zij dan met of zonder wapenen, en onverschillig (als hij ze draagt) of die

zwart het schild, zwart de maliënkolder, zwart de wapenrok, zwart het paard. De Koning, toen die hem zag, ontstelde hevig en maakte een kruis, in 't angstig vermoeden dat het de duivel ware, omdat hij overal zoo zwart was. — »'t Is de duivel" — zeide hij — »en niemant anders. Kwame hij van Gods-wege — hij zou zoo zwart niet zijn. 't Is alles wat men er aan ziet, alles even zwart — paard en man."

D. Daar wordt ik nu waarlijk wee van! Die arme bangert! En hoe loopt 't af?

REF. De zwarte ruiter was de duivel niet, hoewel voor velen toch niet beter: 't was ELEGAST, de straatroover, met wien de Koning nu, daar zijn vroom gebed verhoord was, kennis maakte en eene soort van compagnieschap sloot. Doch wij moeten de gebeurtenissen niet vooruit loopen. De twee ruiters raakten aan het kibbelen en daarop volgde een vreeslijk gevecht.

Na op die wijze (het was in die schoone dagen zoo de gewoonte) kennis gemaakt te hebben, komen zij tot eene opheldering. ELEGAST noemt zijn naam en vertelt met kinderlijke openhartigheid, hoe hij de geestelijken berooft en uitschudt. Dat doet hij met dezelfde woorden die KAREL vroeger in zijne gepeinzen heeft gebruikt — dit is eene zeer aardige *repetitie* in het *poëem*. — Toen dacht KAREL *de Groote:* »God heeft mijne bede verhoord; nu moge Hij mij verder bijstaan! Dit is de man, dien ik liever dan iemant op aarde bij mij had, om deze

---

wapenen zwart zijn of eene andere kleur hebben — zal hij voorzigtig op zijne teenen loopen. 't Paard van ELEGAST had geene teenen, en kon er dus ook niet op gaan; maar zal dan waarschijnlijk gegaan hebben op de voorpunten van zijne hoeven. Die middeleeuwsche bekwaamheid van dat paard is ook al verloren. Evenwel, zij baatte den ruiter en het beest niet altijd; gelijk ook hier niet; want al reed ELEGAST met den gang van iemand, die met wapenen zwart als een kool in 't geheim voorbij wil gaan, KAREL *de Groote* hoorde 't toch. De kunstigheid van 't dier belette niet dat ELEGAST werd opgemerkt, en dat de dappere KAREL er een schrik van kreeg, groot genoeg om van de uitwerkselen nog meer te doen vermoeden, dan de dichter daarvan zegt. REF.

nacht meê rond te rijden. God heeft op den juisten tijd hem tot mij gevoerd. Nu, om der nood wil, moet ik een leugen zeggen." — En daarop liegt de Koning hem voor, dat ook hij een straatrover is, ADELBRECHT geheeten, die mede geene kerken of kluizen ontziet, en verzekert 't hem »bij den Heer, die hem ten leven riep."

D. Nu, dat is zoo zeer geen logen; *Friesland* zou er van weten te spreken!

REF. »Den rijke noch den arme laat ik met rust" — zegt hij — »en ik let niet op hun kermen."

D. De Dichter maakt hem volstrekt niet tot een ideaal van deugd.

REF. Het idealizeeren behoorde niet tot dien tijd. Kracht en waarheid behoorden tot de heldenschildering van vóór 1300 (*). Zedelijkheid viel niet in den smaak dier verheerlijkte tijden. Zij is ook te koud en te vervelend. (†)

D. En wat gebeurt er nu verder?

REF. KAREL stelt voor om den Koning te gaan berooven, maar dat weigert ELEGAST, omdat de Koning zijn regte Heer is.

D. Dan schijnt nu ELEGAST de held van 't *poëem* te worden.

REF. Zij gingen dan een ander berooven en kwamen voor de burcht van des Konings zwager. »Luistert goed!" — roept de dichter vol geestdrift uit — »Nu zult ge wat hooren!" Zij braken er een gat in den muur. Bij die gelegenheid verstond ELEGAST, door middel van eén kruid dat hij in den mond nam, wat de honden en hanen te zamen spraken.

D. Daar komt de dichter immers op 't gebied van Moeder de Gans!?

REF. Toen vernam ELEGAST ook hoe des Konings zwager aan zijne vrouw verhaalde, dat 's Konings dood was bepaald, en dat zij, die den moord zouden volbrengen, op het punt waren van bij hem te komen. Hij noemde hunne namen, en de vrouw zeide: »Mij ware liever dat

(*) Bladz. 9.
(†) Bladz. 30.

men u ophing bij de keel, dan dat ik dat gedoogen zou."

D. Welk een beminnelijk paar echtelingen!

Ref. Elegast verhaalde dat alles aan den Koning. Men begrijpt van zelf, dat dit de kern, de *intrigue* en de oplossing van 't *poëem* is. Om dat alles te vernemen moest karel *gaan stelen*. De zamenzweerders worden gegrepen, en 's Konings zwager in een Godsgericht (tweegevecht) gestraft en elegast in hooge gunst verheven.

Van het Epiesch gedicht *De vier Heemskinderen* zegt de Heer a. t. (bladz. ix): Van reinout van montalbaen — bij ons, in zijn geheel, onder den naam van *de vier Heemskinderen* bekend — bestaan, in 't *Middelnederlandsch*, maar enkele fragmenten. De XIVde-eeuwsche dichter, die ten beurtzang met de alom in *Nederland* sints eeuwen weêrgalmende voordracht der avonturen van haymans kinderen, zijn *poëem* naar het *Fransche* van huon de villeneuve volgde, was geen eerste meester in zijn vak; en niettemin, hoe steekt bij zijn koloriet, bij zijn aanschouwelijkheid hier en daar, het proza van 1600 af, dat ik ten grondslag mijner bewerking heb moeten leggen! Toch heeft dat proza zoo veel eigenaardig liefs, dat ik (schoon geen regel onveranderd bleef) er den geur van, in mijn opstel, heb trachten te bewaren. Toch is het onderwerp (*let wel!*) zoo schoon en grootsch — toch zijn er zulke heerlijkè epizoden en kleine trekken bewaard gebleven: dat ik de Heemskinderen gerustelijk rangschik onder de *voortreffelijkste epopœën, die de genie der volken ooit heeft voortgebracht*."

Verder verheft hij (bladz. 64) den roem der Middeleeuwen o. a. omdat: Alleen in een tijd dat ook de kleinen (hoe verborgen hun invloed ware) véél vermochten" — — »dat al de klassen der Maatschappij door zekere gelijkheid van geest bezield werden, er echt volksleven en warme volksgeestdrift kon zijn, en dus gansch *Europa* te wapen kon vliegen om de verovering van een ander waerelddeel te gaan beproeven.....

D. Was dat niet in den tijd der lijfëigenschap, toen

de geringen geen eigendom hadden; toen alleen de monnik kon lezen, en de edelman slechts een kruisje, voor naamteekening, kon zetten; toen de werkman aan den grond was verbonden en met den grond, even als 't vee, werd verkocht, geërfd of weggeschonken? — Toen de Ridders eeuwig in strijd waren en de Veemgerigten, *faute de mieux*, noodig geacht werden? Kon dat eenheid van geest en *volksleven* heeten? Ik meende dat de aflaten bij de massa, de zucht naar vrijheid bij de geringen, en de rooflust bij de aanzienlijken, nog al iets hebben medegewerkt, om PETER's fraaije *armée* te doen bijeen stroomen.

REF. Gij zijt een nufje, dat op alles wat te zeggen heeft; en de dichterlijke vlugt van mannen als de Heer A. T. niet kan volgen.

In stilte dacht Ref. bij die gelijkheid van geest en dat eenstemmige volksleven ook nog aan 't *jus primae noctis;* maar hij ging voort met te lezen (bladz. 67): »hoe de groote heerschappij des gevoels van de Middeleeuwen, die de menschen vereenigde."....

D. Getuige de goede vriendschap der Vorsten en 't geluk der onderzaten, ook in de *Nederlanden*.

REF. »de te-rug-werking des Verstands ten gevolge heeft gehad, welke in de latere eeuwen de menschen heeft verdeeld en gescheiden; hoe die te-rug-werking nu uit heeft en hare kracht te niet is, maar toch aan de geesten eene beweging heeft ingeprent die niet is verloren, en zaden heeft doen wortelvatten, die nuttige vruchten kunnen dragen."....

D. Die menschenverdeelende kracht?

REF. Ja, werking baart wederwerking. — »Hoe het gevoel — de liefde, het geloof — weêr zullen regeren"...

D. De liefde der middeleeuwen, en 't geloof aan reliquiën en mirakelen?

REF. »maar ditmaal met vol bewustzijn en — ondersteund door het opgewekt verstand."

D. Dat begrijp ik niet.

REF. Ik geloof 't wel. De Heer A. T. zegt ook: »'t i eene verbijstering te denken, dat heel het volk zich ooit

in omstandigheden geplaatst zal zien, waarin het Verstand zoo algemeen ontwikkeld — zal kunnen zijn, als eens het Gevoel was. — — — maar de verstandelijke elementen worden al vast in de massa opgenomen; de meer gevormde scheiden zich niet alomme meer hovaardig af"....

D. Maar bewerken, tot ontwikkeling des verstands, legenden!

Ref. »integendeel, daar leenen zich velen, om, bij het volk, wat er schoons en goeds in het volk is, tot helder bewustzijn te brengen en tot grooter genot voor allen te doen gedijën."

D. B. v. door CAREL en ELEGAST te verbootsen.

Ref. Mijn waarde vriendin! eerst dán, als gij die verstandelijke elementen in u zult opgenomen hebben, eerst dán zult gij tot helderder bewustzijn komen.

D. Zoo, zoo!?

Ref. Op bladz. 70—78 vindt gij de historie van 't gedicht en eene beschrijving van KAREL *den Grooten*. Die moogt ge wel eens nazien. Gaan wij nu over tot het stuk, waarin zulke heerlijke epizoden, en kleine trekken zijn bewaard gebleven, dat het, volgens den Heer A. T., gerustelijk mag gerangschikt worden onder de voortreffelijkste *épopoeën*, die het genie der volken ooit heeft voortgebracht. »Het vreesselijke" — zegt hij bladz. 78 — »zal u, als iets vreemds en charakteristieksch boeien, en het genot niet bederven van wat er waarlijk grootsch en treffends, voor alle harten van alle eeuwen, in deze volkspoëzie uitschittert."

D. Het verhaal is wat lang; kunt ge niet eene van die epizoden er uitkiezen, waar iets van dat karakteristieke in uitblinkt?

Ref. Gemakkelijk; maar wees zoo goed mij niet in 't lezen te stuiten, wijl het schoone er door verloren gaat. Het gedicht is in *zes-en-twintig capittels* verdeeld, waarvan, bij elk, de inhoud is aangewezen; luister dan naar 't *zesde* capittel:

»Hoe de Grave HAYMYN zijn kinderen Ridders »maakte, en hoe hij REYNOUT 'et Ros BEYAERT

»toonde, en deed hem dat berijden, dat vele Hee»ren aanzagen.

»Als HAYMYN met vrouw AYE in de zaal waren te-ruggekomen, deed hij spreiden een groot laken van fluweel, en liet zijne Kinderen vóor hem komen. RITSAERT kwam eerst. Men bracht hem twee gulden sporen, die zeer kostelijk waren; die spande men aan zijne voeten. En HAYMYN gordde hem 't zwaard, en deed hem knielen en sloeg hem in den hals, zeggende: »Ziet op, RITSAERT, weest kloek en vroom, en helpt het bloed CHRISTI wreken, dat Hij voor ons aan het Cruis gestort heeft. Ik hebbe voortijds vele ongerechte daden bedreven — dat berouwt mij zeer; weest gij altoos een vroom Ridder, heusch in woorden en werken. Ik en geve u erf noch land; gij zult het zelver winnen, met uw welsnijdend zwaerd, op Heidenen en Turken. Ik zal u het zwaerd geven, dat mijn vader mij gegeven heeft. Op 't goed, dat ik bezit, durft geen Leenheer aanspraak maken: ik heb 't met den zwaerde gewonnen op de Turken, Gods vijanden; en wat ook gij daar op moogt winnen, moge u God in vrijen eigendom laten: maar eer gij op de Heidenen vaart, moet gij met mij ten Hove.

Toen liet HAYMYN - ADELAERT komen; hij bracht een zwaerd in de hand, zijn sporen waren gespannen, die kostelijk en goed waren: HAYMYN gordde hem 't zwaerd en sloeg hem in den hals, zeggende: »Peinst op God, dien men in den hals sloeg, en hoe Hij dat minnelijk verdroeg van de Joden ter onzer verlossing! Ik zeg u voorwaar, daar behoort veel toe om Ridderschap eerlijk te dragen. Ik geve u tijdlijk goed, noch borg, noch kasteel. Wint ze met uw vromigheid op de Heidenen en Turken, maar gij moet ook ten Hove met mij, eer gij vaart op de Heidenen."

Daarna maakte HAYMYN - WRITSAERT Ridder, en zeide hem 't geene hij den anderen Kinderen gezeid had.

Dat gedaan zijnde, liet hij REINOUT komen, die stout en van hoogen moede was; zijn sporen waren hem gespannen. Hij was zoo lang, toen hem HAYMYN in den hals zoude slaan, dat hij (deze) op een bank moeste

klimmen. Toen zeide HAYMYN: »REINOUT! staat op goed Ridder, en hebt den moed van een Espetijn: want hij draagt karbonkelen in zijn hoorn, de zege verbeurt hij nimmer. REINOUT, ik geve u alleen *Piërlepont*, *Montagu* en *Valenchyn*, maar gij en zult niet laten op de Turken en Heidenen te vechten."

Toen bracht men daar vier schoone rossen die goed waren, bekoorlijk voor het oog. 't Beste van de vier gaf men REINOUT, daar hij op zoude rijden ten Hove; want het was een voet hoger dan de andere drie. Toen REINOUT dat ros zag, dacht 'et hem te klein, hij verhief zijne vuiste en sloeg 'et ros daar mede tusschen zijn ooren, dat 't dood vóor hem viel. Hij zeide: »Vader, dit is een kleine gifte: dit ros is veel te krank en tenger." Toen de Edelvrouwe AYE dit zag, was zij zeer verwonderd van REINOUTS kracht, en zeide: »Gij zoudt ze alle doodslaan, die men u voorbracht."

Maar HAYMYN zeide verstoort: »Zwijgt, vrouwe, van deze woorden; laat REINOUT, mijn Kind, zijn kracht toonen! Ik zegge u voorwaar, ik woude, dat men hem er honderd voorbracht, en dat hij ze alle dood sloeg." Toen bracht men hem er een uit den stal, dat hooger was dan het andere, en hij sloeg ook dat met de vuist ter neder; daarna bracht men hem een derde, dat uitermate groot was en meerder dan de anderen: daar sprong REINOUT op, en sprong het de lendenen aan stukken, dat 'et stierf.

Als HAYMYN dat zag, was hij verblijd van herte en zeide: »Zone, bedroeft u niet! Ik weet u een Ros; dat heet BEYAERT, en heeft de kracht van tien rossen; in een sterken toren is het opgesloten, niemant durft er bij komen, om zijn groote kwaadheid. Deze BEYAERT is van een dromedaris gekomen: het is zoo snel van loopen, als ware 't een sperwer, die met nieuwe veêren uit zijn wijkplaats af kwam vliegen: zoo hij, die op BEYAERT zat, het reiken mochte, hij zou den sperwer zijn vleugelen kunnen korten, in de vlucht."

Toen REINOUT zijnen vader dit Ros hoorde prijzen, zeide hij al lachende: »Vader, dat eerst zou mijn paerd zijn!"

Toen sprak HAYMYN tot REINOUT: »Doet uw wapenen aan; dat rade ik u, want het is van vreeslijken aard en laat hem niemant genaken, en heeft een sterk gebit, want hij bijt steen, gelijk andere rossen hooi.

— Wat!" sprak REINOUT, »zal ik mij wapenen tegen een paerd? 't ware groote schande voor allen die 't hoorden of zagen." En HAYMYN sprak: Ik rade u, dat gij u wapent, want het Ros is groot, fel en sterk."

Als REINOUT die woorden hoorde van zijnen vader, zoo wapende hij zich met zijn harnas, als of hij ten strijde zoude gaan, en nam in zijn hand eenen stok van vademslengte, en ging in den toren daar het Ros was.

Hem volgden veel Ridders en Jonkvrouwen, om te zien hoe 't REINOUT vergaan zoude; zijn vader en moeder volgden insgelijks. Vele Ridders en Jonkvrouwen lagen over den ringmuur, want zij hadden groote begeerte te zien wat avonture dat er geschieden zoude. Toen gebood HAYMYN, dat men den stal ontsloot', en zeide tot REINOUT: »Zone, beheerscht en temt het Ros, en ik zal het u te berijden geven."

Met dat HAYMYN die woorden tot REINOUT sprak, ontsloot men de staldeure. Toen zag REINOUT het Ros voor hem staan; en het Ros sloeg REINOUT met den der achterhoeven voor het hoofd, dat hij als dood ter aarde viel, en lange lag eer hij bijkwam.

Vrouw AYE, dat ziende, liep haastig toe en wrong haar handen, zeggende: »Och, mijn kind is dood!"

Toen zeide HAYMYN: »Zone, beheersch het Ros: ik gunne 't niemant beter dan dy."

De Edelvrouwe AYE riep zeer jammerlijk: »Och, hij is dood, ziet, daar ligt hij!" HAYMYN zeide: »Zwijgt Vrouwe, hij is van mijnen bloede, en ik hem gewonnen hebbe; twijfelt niet, hij zal genezen."

Ondertusschen verkwam REINOUT en schaamde zich daar hij lag; hij heeft zijn stok verheven, en meende BEYAERT daar mede neder te slaan, doch BEYAERT sloeg hem dien uit de hand, en nam REINOUT in zijn muil, bij de halskrage die hij scheurde, en wierp REINOUT voor zich in de kribbe. REINOUT sloeg BEYAERT met de vuist en

BEYAERT wierp REINOUT op de aarde. Hadde 't REINOUT zonder schande mogen doen, hij ware uit den toren geloopen. Toen nam REYNOUT - BEYAERT bij den hals, het paerd omklemde hem met de voorpooten; toen sloeg hij 't ros met vuisten; aldus wrocht en vocht hij lang tegen BEYAERT; nu boven-, dan onder-liggende, dwong hij het paerd een breidel in den mond, en sprong er op met twee scherpe sporen. Toen zette men de deuren wijd open, en de lieden vlogen van schrik over elkaâr in den eersten loop, bij de sprongen van BEYAERT.

Als REINOUT en BEYAERT kwamen op 'et ruime veld, gaf hij hem de sporen en den toom, en zat er op of hij er uit gewassen geweest ware. En BEYAERT was sterk, groot en snel, en droeg REINOUT door twee wijde grachten, met eenen sprong van veertig voeten wijdte. Aldus reed REINOUT een langen tijd wech en weder, tot het paerd moê wierd: BEYAERT was sterk bezweet en bloedde van de spoorslagen die hem REINOUT gegeven had. Toen trad REINOUT van den Rosse, en veegde 't van zijn bloed en zweet. Vrouwen en Jonkvrouwen kwamen van den muur om BEYAERT te bezien.

Toen sprak REINOUT, de koene Ridder: Voor dit Ros gaf ik al mijn goed!" BEYAERT stond voor hem en beefde, en leîde zijne voeten te zamen, en neeg voor REINOUT neder, en was zoo tam, dat er een kind op kon gaan spelen zonder gevaar. Het was geheel zwart, maar vóór was 'et wit, en breed over de heupen. REINOUT deed maken een goeden zadel, met zijden wanden, die zeer kostelijk waren."

D. Dat is ten minste krachtig. Die REINOUT bevalt mij veel beter dan KAREL *de Groote*. Maar waarom of de Heer A. T. deze verhalen niet óók in rijm heeft gebragt?

REF. Hij zal misschien gevreesd hebben, dat ze dan in kracht, geur en lieflijkheid konden verminderen.

Ref. nam nu 't boek weder op en las van bladz. 7 voor: »Daar zijn eeuwen geweest, waarin men minder verlicht was dan heden; d. i.: dat het denkvermogen minder overprikkeld en het geheugen minder belast werd met dingen, waar het hart niets voor voelt: in die eeuwen ving

men de groote zaken der historie niet op in kritische of onkritische hersens — maar in een ontvankelijk hart: men kende de dingen niet van buiten — maar van binnen: *they knew them* BY HEART; *ils les savaient* PAR COEUR. Dat schijnt in de laatstverloopen eeuwen en vòoral in dit land, meer en meer buiten gebruik geraakt te zijn: in onze tijd kraait dan ook het koude Cijfer viktorie; de statistische wetenschap wordt ten top verheven; gevoelen, gelooven, beminnen, staat op den achtergrond; de poëzij is uit het veld geslagen — althans van het groote veld der waereldgebeurtenissen verbannen: zij is een *luxe* geworden — van een *liefhebberij*, waartoe zij in de Achttiende Eeuw vervallen was: element van het volksleven is zij sints honderden jaren niet meer." — Wat zegt ge daarvan? vroeg hij.

D. Dat ik den eigen natuurlijken stijl van den Heer A. T. liever hoor dan zijne verbootsingen: ofschoon zijne stellingen mij voorkomen volstrekt valsch of verkeerd te zijn. Was CATS geen volksdichter? Heeft HELMERS in 1812 den volksgeest niet opgewekt tot daden? Is TOLLENS niet in duizenden handen en harten? Blijven hunne zangen, honderden malen gelezen, van buiten geleerd, en herhaaldelijk herhaald, zonder invloed op de Natie? — Voor sommigen moge de Heer A. T. wegslepend zijn, als hij de heerlijkheid der Middeleeuwen schildert: ik geloof niet aan volkseenheid in geest en wil, waar het grootste deel erger dan slaaf, en het kleinste deel teugelloos tiran is; waar, gelijk de Heer A. T. zelf dichtte, als een ruitrentrits aanrent:

> Al dekt de helm het *norsch* gelaat,
> In 't maliepak, van 't fiere hoofd,
> Reeds elke boer den Graaf gelooft,
> *En pakte* (ALS OF 'T DE DUIVEL WAAR)
> Zich, met een kruisken, flux van daar.

Ik geloof niet aan de lieflijke harmonie, bij eeuwen durende veeten, als die der Bronkhorsten en Heekerens, Schieringers en Vetkoopers, Hoekschen en Kabeljaauw-

schen, die, ofschoon wat later, de distelige uitspruitsels waren zijner gevierde tijden. Hij moge opsnijden van Ridderlijke deugden: — waren er OTTMARS, naast hen stonden maar al te veel EBERHARDS. Zoeter is 't bij de met mos en klimop bewassen bouwvallen der adellijke burgten, te denken aan de vernietiging der magt van de trotsche Baanderheeren, dan met WILISWINDE op *Stolzeneck* te logéren. Ik gun die adellijken en dorpers de geestgeleidende vaderhand hunner monniken, maar hoor, tot stichting mijner ziel, (om geene levende leeraars te noemen,) liever hoe een BORGER verkondigt: »*Er staat geschreven*", dan de fraaiste Heiligen legenden, in sermoenen als die van Broeder CORNELIS of Pater ABRAHAM. — 't Moge waar zijn, dat velen het harnas aangespten tot bescherming van weeûwen en weezen, zij-zelven getuigen daarmede van het bestaan van zoo vele Ridderlijke bandieten, middeleeuwsche CARTOUCHES, die van straatroof teerden. Daarbij waren die dapperen, niet alleen met lans, zwaard en dolk gewapend; maar ook met helm, kuras en schild, van top tot teen in staal, tegen de wanhopende slagen der weerloozen die zij aanrandden, heveiligd. De Riddergestalten zijn fraai op een prentje, ook op de prenten in dit boek, maar ik denk er steeds bij: al ziet ge er nog zoo barsch uit, de wapensmid staat bij u in zeer hooge waarde. Er behoort, dunkt mij, veel meer moeds toe om het ongedekte lijf aan de kogels van musket en geschut bloot te geven, en kalm in de gelederen te staan; — als dat werkelooze staan, terwijl honderden sneuvelen, alleen baten kan — dan om man tegen man te strijden, wanneer 't gevoel voor eer de hartstogten ontvlamt, de woede prikkelt, en het bloed, door de aderen niet vloeit maar vliegt. — Zoo stonden onze *Nederlandsche* jongelingen bij *Quatre-Bras* en *Waterloo*; terwijl ze bij *Bautersem*, *Hasselt* en *Leuven*, onder hun vaderlandsch *Oranje Boven!* toonden, ook voor den aanval geschikt te zijn. En konden middeleeuwsche epopoeën-dichters Ridderlijker taal voeren dan deze van HELJE:

»Ik wensch den tijd terug, toen hoorngeschal
»Mijn morgengroete was; dien schoonen tijd
»Toen 't Hollands vaneer volgde, en buksgeknal
»Mij klaatrend opriep tot den woesten strijd."

De Heer A. T. weet 't wel beter, als hij zegt: dat het Cijfer victorie kraait *bij 't volk:* dat gevoelen, gelooven, beminnen op den achtergrond staan, (tenzij hij denke aan 't geen hij-zelf ons zoo gaarne zou willen doen gevoelen, gelooven, beminnen!) en dat de poëzij nà 1300 uit het veld geslagen is. Zou hij kunnen loochenen, dat de zangen van TOLLENS, WITHUYS en VAN LENNEP in de harten des volks klinken en bewaard blijven, als zij onze DE RUITERS en VAN SPEYKEN bezingen! Wie, of waar is hij, die zeggen durft: dat hunne strijdkreten, die door merg en gebeente drongen, de strijdbaren koud lieten, en der vrouwen en maagden borst niet deden kloppen in de ure des gevaars? Zou hij ons diets willen maken, dat WILLEMS' melodie en de woorden van »*Wien Neerlands bloed*", de liefde voor Land en Koning niet aanvuren? Dat BRAND's »*Wij leven vrij*" ons niet met wellust aan de ontworsteling der slavernij doet denken? Is hij dan blind en doof voor de hernieuwde Rederijkkamers, waar jonge mannen *Nederlandsche* poëzij doen hooren, en zoo vele honderden de voordragt van verzen hun reeds lang bekend, nog met nieuwe geestdrift toejuichen? Blijkt de poëzij uit het veld geslagen te zijn, als de menigte in volgepropte gehoorzalen hangt aan der dichteren mond? Als elk geluid, elk geruisch, elke beweging vermeden wordt om de welsprekende stilte van zoo vele hoorders en hoorderessen niet te storen; wijl ieder 't schade zou achten een woord, eene silbe te missen? Dat de Heer A. T. zwijge van zijne (ruim begiftigde) minnestreelen in de paleizen en burgten van Vorsten en Grooten. Ja, rumoer genoeg zal er geweest zijn bij de drinkgelagen; maar de nuchtere hulde in onze gehoorzalen, als er toonen rijzen voor *vrijheid*, *Vaderland* en *Oranje*, geldt, dunkt mij, méér en is een veel grooter bewijs van adel van geest. — Mij komt het voor

dwaasheid en onzin te zijn buitenlandsche gedichten en vreemde helden te kiezen (*); om de Natie met het voorgeslacht bekend te maken en het eigenlijke volk met Nationale denkbeelden, en *Nederlandsch* gevoel in Nationale formen vertrouwd te doen worden. Veel beter is 't daartoe met TOLLENS den heldhaftigen MAURITS op *Nieuwpoorts* duin, dan met ALBERDINGK THIJM, ORANJE in een monnikspij te doen optreden.

Wat zou Ref. tegen dien vloed van woorden en zaken uit zulke begaafde vrouwelijke lippen inbrengen? Hij had gedaan wat hij kon, om, naar 't verlangen van den Heer A. T., eere te behalen voor onze middeleeuwsche kunst. (†) Het levend geslacht is nu eenmaal zoo bedorven, dat 't de *luxe* verzen van BELLAMY, HELMERS, LOOTS, BORGER, TOLLENS, WITHUYS, VAN LENNEP, TER HAAR, DE BULL en dergelijke, *zich opschroevende*, poëzijlooze poëten verkiest, ver boven de hem zoo lieve, zoetvloeijende en verhevene zangen van vóór A°. 1300.

Voor eene wedergeboorte tot verzoening tusschen wetenschap en geloof, (§) in den zin van den Heer A. T., d. i. tot verzoening tusschen de wetenschap en 't geloof aan de beeldekens in de kapelletjes en kluiskens aan den weg is de jonkheid door 't uitvinden der beweegbare letters (drukletters), waarmede het prozaïsme aanving en de smaak voor poëzij is verloren gegaan, (**) reeds te verbasterd.

Ref. prijst het papier en den druk van dit boekwerk; maar hij betreurt met weemoed, dat de titel niet is gekleurd en verguld door eene kunstrijke monnikenhand. Ook heeft 't hem zeer bevreemd, dat er, bij zoo vele

(*) KAREL noch ELEGAST zijn *Nederlanders*; en het tooneel van dat *poëem* is aan den *Rijn*. De 4 Heemskinderen, en FLORIS en BLANCE FLOER zijn uit *Zuid-Frankrijk* herkomstig; zie Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, De *Nederl.* Volksromans. De oudste ORANJE was ook ver van een *Nederlander* te zijn.

(†) Bladz. XIX.

(§) Bladz. 66.

(**) Bladz. 303.

opdragten als in dit werk voorkomen, niet ook eene opdragt is van den Uitgever aan de schim zijns verlichten vaders, wijlen den Hoogleeraar N. G. VAN KAMPEN.

L. J. A.

Het Kasteel Haumont, in Auvergne. Naar het Fransch van ELIE BERTHET. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1851. *In gr. 8vo.* *f* 1 - 90.

Dit verhaal geeft een romantisch tafereel uit het leven van den grooten CONDÉ. Het hoofdtooneel is het aloude, nu spoorloos verdwenen kasteel *Haumont* in *Auvergne*, werwaarts een verdwaalde troep ruiters zich begeeft. Die ruiters zijn de Prins van CONDÉ en eenigen zijner hoofdöfficieren, die *incognito*, onder geleende namen, dit gedeelte van *Frankrijk*, hoofdzakelijk met Koninklijke troepen bezet, doortrekken. Zij worden door den hoog bedaagden eigenaar van het kasteel, die niet tot de zoogenaamde *Frondeurs* behoort, gastvrij opgenomen. Aan het middagmaal ontstaan er woordenwisselingen van Staatkundigen aard, die den ouden Baron tot scherpe gezegden aangaande den Prins van CONDÉ vervoeren, en aan dezen stof geven tot nadenken en bijkans tot terugkeer op den ingeslagen weg. De oudste zoon van den Baron en diens eenigst kind is overleden; maar zijne weduwe leeft bij haren schoonvader op het kasteel, waar ook de jongste zoon van den Baron, diens toekomstige erfgenaam, zijn verblijf houdt. Deze laatste is een zedeloos jong mensch, een deugniet en losbol, vol vermetelheid en ondragelijken trots. Staande het verblijf van den Prins op het kasteel wordt er ontdekt, dat die deugniet het zoontje van zijnen broeder, den wettigen erfgenaam der vaderlijke goederen, heeft vermoord, om in diens regten te treden. De oude Baron is bevoegd hem te vonnissen, en verwijst hem ter dood. De Prins komt tusschen beiden, verhoedt de voltrekking der straf, en verwerft door zijnen invloed de genade des Konings voor den misdadiger. Daarop gaat de Prins zijn lot te ge-

moet. De begenadigde doet afstand van zijn regt op de vaderlijke bezittingen, en begeeft zich in een klooster; de oude Baron sterft in hoogen ouderdom. De fabel van dit verhaal is belangwekkend, de karakters zijn goed volgehouden, en er is veel afwisseling in de opvolging der tooneelen, die tot het einde toe boeijen. De blonde, koddige JEAN LOUIS doet lagchen, en ook FANCHETTE is naïf genoeg om de ernstige tooneelen niet onbevallig af te wisselen.

Voor een aantal ledige plaatsen in dit werk vindt men vergoeding in den tamelijk digten druk. De correctie is niet geheel onberispelijk; maar het geheel is zoodanig, dat het werk aanbeveling verdient. L. H. V.

De Iersche Gil-Blas. Lotgevallen en avonturen van CON-CREGAN, *op zijne zwerftogten uit Ierland naar Canada, de Vereenigde Staten, Texas, onder de goudzoekers, door Algiers, Spanje, Frankrijk, enz. Door hem-zelven beschreven. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 698 *bl. f* 6-70.

Wie kent den »Gil-Blas" niet? En als nu een werk getiteld wordt: »de *Iersche* Gil-Blas", is het immers genoeg gekarakteriseerd, en mag men eene even onderhoudende als nuttige lectuur verwachten. — Ook nuttig? Zeer zeker. Aangenaam en niet minder nuttig is dit werk, als men 't maar goed weet te gebruiken.

Ziedaar wat het voorwoord bevat. Onze lezers echter hebben 't regt ook, ons te vragen of het werk aan den titel en die inleiding beantwoordt; maar wij aarzelen niet, ja te zeggen: ofschoon de moraal tamelijk ingewikkeld is. CON, een arme jongen, begint zijne heldenbedrijven met zijnen vader te verraden, die daarop gebannen en van zijne bezittingen beroofd wordt; hij is tevens een ondernemende knaap, die met liegen, bedriegen, aanmatiging van andermans regt, en andere dergelijke midden, zijn avontuurlijk leven doorloopt; hoewel hij, dit mag niet verzwegen worden, steeds *nolens volens*

tot dat alles gebragt wordt. Ten slotte wordt hij millionair, de gunsteling van vorsten, herhaaldelijk gedecoreerd, ambassadeur en legerhoofd, en echtgenoot van het meisje zijner liefde, door hem uit een *Amerikaanschen* stroom gered; terwijl hij zich, nog daarenboven, den titel en de regten van een graafschap — ook als bij geval — toeëigent. Zouden er waarlijk zulke CON's bestaan? — Maar — en hierin schuilt de moraal — CON boet voor elken logen, wordt bij elke aanmatiging vernederd, staat duizenden angsten door bij elk bedrog. De weg tot rijkdom en aanzien is op deze wijze vooral niet gemakkelijk, en indien er niet velen zijn, die den weg van CON zouden willen bewandelen; nog veel minder zijn er die op deze wijze hun doel zouden bereiken. Dat elke misdaad hare straf medebrengt, blijkt hier aan al de handelende personen. De voor CON zoo gunstige uitkomst ligt in de omstandigheid, dat hij 't bedrog, den logen, en de aanmatiging niet beöogde; maar er toe gedrongen werd door den zamenloop der gebeurtenissen. Het spreekt van zelf, dat zijne avonturen niet alledaagsch kunnen zijn; daarom hinderen ons de wel eens verbazende onwaarschijnlijkheden minder; die trouwens niet tot het volstrekt onmogelijke opklimmen. Somwijlen echter, zóo als b. v. bij den *Neger*, die met verlamde beenen zich spoorloos weet te verwijderen, heeft men wel eens noodig zich te herinneren, dat men met eenen GIL-BLAS te doen heeft. Wij wenschen dat CON, in zijn nu gelukkigen, glansrijken staat, de bewustheid moge erlangen van een Opperwezen, waaraan hij, tot het einde van zijn verhaal toe, nog niet heeft gedacht. Dat is, onder zoo vele wisselvalligheden, tegenspoeden en doodsangsten, wel het onbegrijpelijkste in dezen *Gil-Blas.*

Onze aankondiging strekt tot aanbeveling van dit werk, dat eene zeer onderhoudende, en, indien men er bij nadenkt, ook nuttige lectuur bevat; hoewel wij in gemoede er bij moeten voegen, dat eene lectuur als deze niet volstrekt onmisbaar is te achten.

L. H. V.

GRAZIËLLA, *of mijne eerste liefde en wraak. Twee Novellen door een Neefje van* KLIKSPAAN. *Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. 1851. *In gr. 8vo.* 174 *bl.* *f* 1 - 80.

Wilt gij, lezer! met de visschers en Lazzaroni van het heerlijke *Napels* op eene aangename wijze kennis maken, dan kunnen wij u dit werkje aanbevelen. Ook onder die schamele klasse zijn achtenswaardige mannen en lieftallige, schoone meisjes, die, schuldeloos en eerbaar, het hart openen voor de liefde; eene liefde, helaas, te zelden gevonden, en in deze eeuw van stoffelijke belangen met vernietiging bedreigd. Men kan hier zien, hoe gevaarlijk het is zich in eenen stand te verplaatsen, waarin men niet behoort, en zich anders voor te doen, dan men werkelijk is. In zoo veler oogen hebben de liefde, 't geluk, en zelfs het leven van een arm meisje wel niet veel te beteekenen, maar zij zijn evenwel te kostbaar om geofferd te worden aan een jeugdige gril. Doch Ref. raad den lezer aan, zelf kennis te maken met GRAZIËLLA, zij is dat waardig, en de novelle is het waardig om haar. Het verhaal is onderhoudend en natuurlijk. Men zal zich eenen avond onder deze Lazzaroni doorgebragt, niet beklagen, en, onder dien indruk, ook de dichtregelen: *De eerste smart*, niet zonder aandoening lezen.

De tweede novelle is geheel anders, en het wil ons niet behagen lang stil te staan, noch bij eene vrouw die hare pligten vergeet, noch bij een geestelijke, die in het hart zijner biechtelinge dringt, noch bij eene ijselijke, hoewel verschoonbare wraak.

Druk en papier zijn goed; maar het titelvignet zal minder voldoen, al ware 't alleen om de kolossale gestalte van GRAZIËLLA, en toch behoort het niet onder de slechten.

L. H. V.

De Spiegel der waarheid. Fabelen, FLORIAN *naverteld, door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Te Amsterdàm, bij* J. Jager. 1851. *In kl. 4to. III en* 88 *bl. f* 1-25.

De Eerwaarde naverteller zegt in het Voorberigt, dat het Christelijken ouders en onderwijzers, die FLORIAN's fabelen als een leerboek bij het onderwijs gebruiken, wel op 't hart mag worden gedrukt, dat te doen met den geest des onderscheids, en nimmer onbezorgd te vergeten, van welk een tijdvak en van welk eene school ook die gedichten eene vrucht zijn. Daarmede voert hij ons de geheele geschiedenis der *Fransche* philosophie van de XVIIIde eeuw voor den geest, die zoo stellig meende ontdekt te hebben, dat de godsdienst niets anders is, dan eene menschelijke uitvinding, en de Monarchale instelling een slavenlast, en die ten slotte de bloedige klucht bewerkte, dat het schrikbewind de zachte regering van den Zestienden LODEWIJK verving, en dat in plaatse van den eenigen God, de actrice MAILLARD, als godesse der rede, triomfantelijk in de *Nôtre Dame* op het outer getild, werd aangebeden. FLORIAN behoorde wel niet tot de philosophische voorvechters van dat tijdvak; maar hij is toch een leerling en bijzondere lieveling van VOLTAIRE geweest, die hem zelfs den meer zoeten naam van FLORIANET gaf; — van VOLTAIRE omtrent wien, bij het uitbarsten der *Fransche* revolutie een andere zijner leerlingen naar waarheid schreef: »VOLTAIRE *n'a pas vu ce qu'il a fait; mais il a fait ce que nous voyons. Les observateurs éclairés, ceux qui sauront écrire l'histoire prouveront que le premier auteur de cette révolution est sans contredit* VOLTAIRE." Al wat er leerends en onderwijzends uit dat tijdvak nog voortleeft, mag inderdaad wel met omzigtigheid worden gebruikt, en zoo dan ook de fabelen van den beminnelijken FLORIAN, die meer dan een mensch had moeten zijn, om geheel vrij te blijven van den geest zijns tijds. Om nu te helpen zorgen, dat er ook uit die fabelen niets schadelijks in 't hart en geheugen kome, heeft de Heer SCHELTEMA er bloemen

uit zaâmgelezen, en in *Nederduitsche* verzen overgebragt, en van dien arbeid bevat deze bundel eene proeve. Dat oogmerk is allezins loffelijk, hoewel 't waarschijnlijk maar ten deele zal worden bereikt, omdat de fabelen van FLORIAN minder gebruikt worden om de zedeleer, dan om de taal en den stijl; minder om 't geheugen met fabelen, dan om 't met »losse en liefelijke *Fransche* verzen" te stoffeeren.

Dat de smaakvolle Uitgever hoogen prijs op dit werkje stelt, wordt overvloedig bewezen door de kosten en lofwaardige zorgen, aan deze uitgave besteed. Evenzeer verdient de drukker lof voor zijnen arbeid. Maar wij zoeken te vergeefsch naar eene opgave van den inhoud; die schijnt vergeten te zijn. Deze opgave mag nog wel bij de volgende proeve worden gevoegd; wijl anders, om eene fabel die men nog eens wil inzien terug te vinden, 't geheele bundeltje, en als er méér van komen, 't geheele werk moet doorloopen worden, waardoor de bladen gekreukt raken eer men 't denkt. — Ofschoon 't boekje met geen goud prijkt, noch op den band, noch op de snede, is 't toch in zijne soort eene pracht-uitgave, door 't keurige van den letterdruk in afwisselende blaauwe randen, en door dertien mede omlijste kapitale houtgravuren. De laatsten zijn meerendeels met geest en gevoel uitgevoerd, zoo wel door den graveur als door den teekenaar en, naar ons oordeel, ook fraai gedrukt. Als de druk dier gravuren te *Amsterdam* is geschied, getuigt dat van vooruitgang; maar waarschijnlijk zullen de afdrukken wel, gelijk de gravuren-zelve, van *Franschen* of *Belgischen* oorsprong zijn. — Dat gebruik maken van buitenlandsche kunst keuren wij echter volstrekt niet af, daar het debiet in ons Vaderland, voor het bestrijden der kosten, van zoo verdienstelijke oorspronkelijke gravuren te klein is.

Zijn de fabelen dat prachtig kleed, en dien fraaijen opschik waardig? Wie twijfelt er aan, daar FLORIAN als Fabeldichter met LAFONTAINE wordt gelijk gesteld. Maar zij staan hier in 't *Nederduitsch?* — De Heer SCHELTEMA zegt omtrent zijn werk: »Zoo veel in mij was heb ik

den verhaaltrant van 't oorspronkelijke (, *achter?*) met vrijheid en zelfstandigheid (,) gevolgd; en het mogelijk achtende dat dit werkje voor uiterlijke voordragt kon worden geschikt gekeurd, heb ik én voor de afwisseling van versmaat gezorgd én er naar gestreefd, om, door mijnen versbouw, eene vrije en natuurlijke wijze van voordragen in de hand te werken." — Dat is volkomen waar, en wij voegen er gaarne bij, dat hij met geluk heeft gedaan, wat hij zich heeft voorgenomen te doen. Evenwel zijn er ook gegronde aanmerkingen te maken. De taal en de stijl laten in zuiverheid en naauwkeurigheid wel wat te wenschen over, en zelfs de allereerste bladzijde draagt daar bewijzen van, die terstond in het oog moeten vallen. Er staat:

Baas Thomas en zijn vriend Chrispijn
Verlieten op een zomermorgen
Hun dorp bij de eersten zonneschijn,
Om aan hun klanten kleed en schoeisel te bezorgen.
Zij waren naauw een eindwegs voortgegaan,
Of Thomas blijft met glimlach staan
En raapt een beurs vol gouden stukken.
Chrispijn aanschouwt haar met verrukken,

Waarom er CHRISPIJN en niet KRISPIJN staat vatten wij niet. Schijn is mannelijk, en dus moet in vers 3 niet staan *de eersten*, maar *d' eersten*. In vers 5 is *eindwegs* mogelijk eene drukfout; 't zijn twee woorden: *eind wegs*. Als tusschen twee haakjes zij hier ook gezegd, dat de bouw van dit vers niet zeer welluidend is en ook niet gunstig voor de voordragt: *Zij waren* PAS *een eind wegs voortgegaan*, zou beter zijn geweest. Maar vers 6 is geen goed *Hollandsch*, en vers 7 is 't ook niet; of 't drukt iets anders uit, dan de Dichter heeft willen zeggen. Het is strijdig met ons taaleigen hier 't naamw. *glimlach* te gebruiken zonder 't lidw. *een*; en *rapen* is niet hetzelfde als *oprapen*. *Rapen* is verzamelen. Zoo als 't vers is heeft THOMAS eene ledige beurs, die hij vol gouden stukken raapt; maar de bedoeling is, dat hij een volle goudbeurs vindt en *opraapt*. Ook 't voegw. *En*,

waarmede vers 7 begint, is niet juist. THOMAS blijft niet staan *en* vindt; hij blijft niet staan met opzet *en* vindt dan; maar hij blijft staan, *omdat* hij vindt. Men kan hier lezen:

> Of Thomas blijft glimlagchend staan:
> Hij vindt een beurs vol gouden stukken.

Als er stof ware om zoo voort te gaan, zou men reden hebben de navertellingen als gebrekkig te beschouwen; maar die stoffe is er niet. De fabel van *De twee reizigers* is denkelijk 't eerst vertaald, en daardoor minder vlot van de hand gegaan dan de volgende fabelen, en over de eerste bladzijde schijnt iets noodlottigs te hebben gezweefd; want op geen der overigen is zoo veel aan te merken. In het algemeen zijn de verzen glad, los, en ongedwongen. De correctie echter had nog iets beter kunnen zijn. Op bladz. 2 vindt men al dadelijk *onverwachts* voor *onverwachtst*, en op bladz. 24 wordt zelfs een *silbe* gemist; voor: *vroeg eens Peru's gebied*, moet er gelezen worden: *vroeg eens* IN *Peru's gebied.*

Op eene der fabelen is eene aanmerking van meer belang te maken. De fabel eischt, dat er verband zij tusschen de handeling en de moraal, en dat de moraal, als zij door een dier wordt uitgesproken, met den aard en de neiging van het sprekende dier overeenkome. Daarom houden wij de fabel van *de Kat en de Spiegel* voor mislukt. — Om wijzen, die 't ondoorgrondelijke willen doorgronden, hunne pogingen te doen staken, wordt er een kat in voorgesteld, die in een spiegel haar beeld ziet, maar eene andere kat meent te zien, en moeite doet om die te grijpen, tot dat zij zich bezeert en 't opgeeft. Het dier zoekt dus niet, gelijk de wijzen, naar wetenschap; het zoekt niet naar de oorzaak der spiegeling, maar 't zoekt in zijne domheid naar eene kat, die er niet is. Er is dus geene overeenkomst tusschen het doel der fabel en de handeling, en er is ook geen verband tusschen de handeling en de moraal:

Zij 't in den regel ook een pligt,
Den heilgen dorst naar wetenschap te stillen,
'k Wil langer hier geen tijd verspillen.
Hoe hoog mijn hart de wijsheid schat,
Na al de zorg, die mij dit vraagstuk baarde,
Beweer ik stout: een raadsel, dat
Mijn geest na zoo veel zoeken nog niet vat,
Heeft voor geluk of deugd geen wezenlijke waarde.

Die geleërdheid is, bovendien, aan het dier-zelf, dat uit zijn aard volstrekt niet leerzaam is, zeer ongepast toegeëigend. Of de fout aan FLORIAN ligt, behoeft niet onderzocht te worden, daar de Heer SCHELTEMA heeft gewerkt »met vrijheid en zelfstandigheid" en dus haar had kunnen verbeteren, of de fabel terughouden.

De navertelde fabel: *De Grijsaard en de Jongeling*, is ook door FLORIAN naverteld naar GELLERT's *Der Jüngling und der Greis*, indien zij niet ook door dezen is naverteld, naar een ander nog ouder dichter. Opmerkelijk is 't, dat het tweede middel om in de wereld vooruit te komen, bij GELLERT is: *wijsheid*; maar bij FLORIAN: *kuiperij*; 't geen den bedorven staat der Maatschappij in *Frankrijk* in de laatste jaren vóór de omwenteling kenschetst. Omtrent het derde middel stemmen zij overeen. GELLERT zegt:

— — — — wollt Ihr ein leichtres wählen:
So seid ein Narr; auch Narren steigen oft!

Daar de fabel een verhaal onderstelt, waarin, tot verbetering van menschelijke verkeerdheden, aan dieren, planten, delfstoffen, of wat de aarde verder buiten den mensch bevat, rede, vernuft, gevoel en hartstogt wordt toegedicht, zou men mogen vragen: of verhalen als die van: *De grijsaard en de jongeling*, *De twee reizigers*, *De knaap en de spiegel*, *De lamme en de blinde*, *De springhaas*, *De herder en de jager*, *De gevonden schat*, *De Koning van Perzië*, en *De twistende boeren*, in welke de handelende personen menschen zijn, en die niets fabelachtigs behelzen, niets onwaarschijnlijks, niets dat niet werkelijk kan zijn gebeurd, wel onder de fabelen zijn te

rangschikken? — Wij zouden er niet ligt ja op zeggen, en gelooven dan ook, dat de titel had moeten zijn: Fabelen en Vertellingen.

Na deze aanmerkingen weten wij het fraaije werkje niet beter aan te prijzen dan door 't mededeelen van eene der vijf-en-twintig stukjes, en kiezen daartoe:

DE SIJSJES EN DE VLASVINK.

Een knaap, die bij zijn kinderspelen
Van vogels een beminnaar was,
En groot behagen schepte in 't kwelen
Van 't bont geveerd en zangrig ras,
Had, toen de broeitijd was gekomen,
Aan eene distelvink met list
Een van haar eijeren ontnomen.
't Werd door de moeder niet gemist.
En 't sijsjen, in wier nest hij 't vleide,
Bemerkte ook de vermeerdring niet;
Zelfs niet, toen de eijerdop zich scheidde,
En 't jeugdig vinkje in vrijheid liet.
Hij werd met teedre liefdezorgen,
Door 't vreemde vooglenpaar begroet,
En daaglijks, van den vroegen morgen
Tot aan den avond mild gevoed.
Zoo meende hij een sijs te wezen,
En dartelde in der vreemden rij,
Stoutmoedig, vrolijk, zonder vreezen.
Niet een was zoo te huis als hij.
Allengskens kreeg het volkje veeren,
De sijsjes prijkten nu in 't geel;
De vink alleen had bonte kleeren,
Doch was tevreden met zijn deel;
En mogten ze ook in pluim verschillen
Het hart van allen toch bleef een,
Men wist van twisten noch bedillen,
En 't vinkje leefde blij daarheen.
Een oude vlasvink, die dien vrede
Met nijd reeds lange had aanschouwd,
Noodde eens in 't digtst van 't bosch hem mede,
Waar dus 't geheim hem werd ontvouwd.
Mijn knaap, gij meent een sijs te wezen;
En draagt daarom uw hoofdje hoog,

'*t* Is tijd, dat gij thans wordt genezen
Van d'ijdlen schijn, die u bedroog.
'*t* Verschil in zang en kleederdragten,
Zegt u, dat vlasvink is uw naam,
Vergeefs zult ge andrer goudgeel wachten;
Nooit wordt gij tot hun lied bekwaam.
Heb dank voor 't geen gij mij deed weten,
Hernam de vlasvink koel van toon,
Doch weet, mijn hart zal nooit vergeten,
Dat ik behandeld ben als zoon.
'k Wil hun die zoo veel zorgs mij wijdden,
Een kind geheel mijn leven zijn,
En hen door dankbaarheid verblijden,
Hoe vreemd ik hun geslacht ook schijn.
De band waarmeê ze aan zich mij boeiden,
Waardoor zij daaglijks mijn gemoed
Tot heilge wederliefde ontgloeiden,
Spreekt sterker dan de stem van 't bloed.

Gelijk deze, zoo zijn alle de overigen, met uitzondering dat de versmaten aangenaam afwisselen. De laatste hand is er niet aan gelegd; maar zij zijn los en vloeijend, en liefelijk in geest, en niet anders dan wijs en goed in strekking. Het werkje behoort, naar ons oordeel, tot de fraaiste en nuttigste *Nederduitsche* boekgeschenken aan het opkomend geslacht, en is allezins waardig als zoodanig door ouders en opvoeders onderscheiden te worden. Wij bevelen deze proeve in hunne aandacht, en wenschen dat de volijverige naverteller haar spoedig door eene tweede proeve doe volgen.

De mest, zijne scheikundige zamenstelling, uitwerking en de wijze om dien te behandelen. Uit het Hoogduitsch van Dr. P. A. BALLEY *vertaald, onder toezigt van eenen landbouwer, voor Nederlanders bewerkt. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1851. *In kl. 8vo.* 141 *bl. f* :-90.

Dit werkje is verdeeld in zeventien Hoofdstukken, aanwijzende de bestanddeelen van den mest, hunne eigenschappen en voornaamste invloeden op den groei der planten en de scheikundige veranderingen van den bodem.

De meeste voedingstoffen voor dier en mensch worden hierbij aangevoerd, en het bewerken van den grond en de wisseling der verbouwing opgegeven.

Het werkje is voor ieder, die het vak van landbouwer meer wetenschappelijk wenscht uit te oefenen, en de groote voordeelen wil leeren kennen en genieten, die de wetenschap aan de kunst verleent, allezins aan te bevelen.

Er is niets van zoo veel belang voor den landbouw dan de mest en de bemesting, en het is te wenschen, dat ook door dit geschrift worde bijgedragen tot waardeering van een middel, dat de vruchtbaarheid schenkt, waar de Natuur die weigert; dat haar verhoogt, waar zij slechts matig aanwezig is; en haar dubbele vruchten doet dragen, waar zij reeds enkelvoudig is geschonken. Rijkdom van den bodem is het gevolg eener wèl overlegde bemesting, en rijkdom van den bodem is een der grootste schatten eens lands.

De vertaling is goed: *Germanismen* zijn genoegzaam geheel vermeden, dat in een technisch vak nog al moeijelijk is te achten, en op druk, correctie en uitvoering valt geene belangrijke aanmerking te maken; terwijl de prijs dit nuttig werkje voor allen toegankelijk maakt.

L. H. V.

Geschiedenis van ons Vaderland enz. Door G. VAN SANDWIJK. *Met* 120 *houtgravuren. Tweede druk. Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1850. *In kl. 4to. f* 1 - :; *voor schoolgebruik, bij* 12*tallen f* : - 60.

Prentjes zijn voor de jeugd aangenaam en dragen veel bij om haar het gelezene of gehoorde in 't geheugen te prenten, waartoe ook de rijmpjes onder elk prentje kunnen dienstbaar zijn. De zamenstelling van dit werkje is zeer doelmatig. Wij bevelen 't ook om den inhoud aan. Jammer dat eenigen der gravuren zoo slecht, en ook druk en papier niet beter zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Waldenzen van den vroegsten tijd tot op het jaar 1850. *Door* ANTOINE MONASTIER, *Predikant en inboorling der valleijen. Uit het Fransch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Met eene Voorrede van* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leyden. In II Deelen. IIde Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 452 *bl. f* 3-60.

Wij hervatten onze aankondiging met weemoed, maar in de vaste overtuiging, dat het geloof de wereld overwint. Er is wel reden toe, dat de vijand van het Christendom het gedrag der Christenen tot een bewijs gebruikt tegen de Christelijke waarheid, althans tegen de kracht en zedelijken invloed van hare belijdenis. Als men deze geschiedenis leest, die vol is van list, haat, wraak, bloeddorst, moord en brandstichting, in het belang der Kerk, en, zoo het heette, *tot meerdere eere van God*, kan men de vragen niet onderdrukken: waren de vervolgers wel Christenen, en indien zij dit waren, wat was dan hun Christendom?! Die vraag moge *Rome* beantwoorden. Maar wij leggen eene andere er naast! De vervolgden, die zoo veel leeds en smaads met geduld verdroegen, die gehoond, geslagen, gefolterd, aan den moedwil des soldaats overgegeven, onder den last van nameloozе ellende, getroost den dood op het schavot ondergingen, of in verpeste kerkerholen duizend dooden stierven, waren zij niet Christenen? en, zoo ja, welke is dan hunne belijdenis? Als deze laatste vragen zijn beantwoord, behoeft men niet verder te onderzoeken waar de geest des Heeren woont? Bij de afbeelding van MERINO, in priesterlijk gewaad, doch met een ponjaard in de hand, zeggen wij huiverend: neen, zoo is geen priester des Heeren, maar als wij in de valleijen der *Waldenzen* nog grooter gruwelen aanschouwen, dan

voor welke die *Spaansche* onverlaat stierf, roepen wij met afschuw van hunne bedrijven uit: deze tijgers waren belz... digden van zonde, hoogmoed en zelfzucht, maar zij stonden niet in de dienst van den God der liefde. En toch is het goed, dat dit werk algemeen gelezen worde. De beweegreden tot die gruwelen is dezelfde gebleven, en de afwezigheid van gelijke gevolgen ligt aan omstandigheden, die hare werken belemmeren; maar zij zullen niet achterwege blijven, zoo ras de omstandigheden hare ontwikkeling begunstigen. Men spreke niet van verlichting! Het woudgedierte moordt bij den nacht, doch de mensch schaamt zich niet in het licht der zon schuldelooze medemenschen om te brengen. *Frankrijk* heeft nimmer méér bloed vergoten, dan toen het, bij de fijnste beschaving, in de dienst der Kerk stond. *Rome* vloekt nog immer het Protestantisme, en de vloek kan geen zegen baren. Als hij gepaard kan gaan met de magt, brengt dit schrikbarend huwelijk niet anders voort dan helsche feesten met galgen en raderen versierd en door 't verteerend vuur van brandstapels beschenen. De valleijen van *Piemont* getuigen er van.

MONASTIER beschrijft in het Twee-en-twintigste Hoofdstuk hoe de *Waldenzen* bij de Regering belasterd werden, en hoe hard zij, met onverdiend wantrouwen door haar werden behandeld. Dit echter was maar een voorspel van de groote tragoedie die aanstaande was.

Zij wordt in het volgende Hoofdstuk geopend met het verdrijven der vreedzame dalbewoners uit onderscheidene plaatsen. In het barre wintergetijde moesten bij de tweeduizend getrouwen huis en haard verlaten, maar zij namen hun geloof mede. Men wilde hen digter opeendringen, om hen, als 't gelegen oogenblik kwam, met éénen slag te kunnen verdelgen. Het was eene orthodoxe *Romeinsche* gedachte: Keizer CALIGULA had reeds tot hetzelfde einde aan het geheele *Romeinsche* volk slechts éénen hals toegewenscht. Nu hadden de bestookten geene keuze dan tusschen *verbanning* of *de mis*. Ontzettend is de beschrijving van de gruwelen in 1655 door het leger des geloofs in de vallei van *Lucerna*

bedreven. Kannibalenwoede is er slechts kinderspel bij. Alleen vindt de lezer verademing bij den moed en de trouw van eenen JANAVEL, die het geweld wederstaat, de overmagt verschrikt, en den dood der zijnen wil zien, liever dan ongetrouw te worden aan zijn geloof.

De moed met welke de tegenstand werd geleid en de tusschenkomst van Protestantsche Staten verhoedde voor ditmaal nog de algeheele uitvoering van het moordplan: het ongelukkige volk bleef voor latere beproevingen gespaard.

Het volgende Hoofdstuk is een dagboek van leed, misleiding, kwelling, vervolging, en eindelijke barbaarsche uitdrijving. Wij behoeven den Schrijver niet op den voet te volgen. De woede ging nu van twee verschillende punten uit. Men vervolgde de *Waldenzen* om hunne geloofsbelijdenis, en toen zij poogden zich tegen de verraderlijke aanvallen des gewelds te verdedigen, gaf men hen prijs aan verachting, als rebellen die tegen eene *vaderlijke* regering zich met de wapens in de vuist verzetteden. Weemoed vervult ons bij het tafereel, dat de Schrijver ophangt van de maatregelen, welke de Hertog, van den Veertienden LODEWIJK afhankelijk, te werk stelt om de *Waldenzen* te verdelgen. Hunne uitdrijving en gedwongen wintertogt is eenvoudig maar aanschouwelijk voorgesteld.

Het Vijf-en-twintigste Hoofdstuk overtreft alle de overigen in belangrijkheid. Het bevat een feit, boven hetwelk de geschidenis niets heeft te plaatsen. De terugtogt der tienduizend *Grieken* onder XENOPHON kan er niet bij halen; evenmin de aftogt van NEY in den *Russischen* veldtogt. Het is de terugtogt der *Waldenzen* naar het erf hunner vaderen.

Het geheel beslaat de geschiedenis van drie à vier jaren vol ramp en lijden, maar ook vol zelfopoffering, moed en volharding, en met eene zegenrijke uitkomst bekroond. Het arme volk, uit zijne valleijen, als door eene ontaarde stiefmoeder verstooten, wordt door zijne geloofsgenooten in *Zwitserland* en elders opgenomen en verzorgd; maar hunkert naar zijne ouderlijke bergen,

en een gedeelte er van vereenigt zich, om, hoe klein in getal, door het vuur heen van twee magtige en bloedgierige vijanden, over rotsen en afgronden naar de vaderlandsche streken terug te dringen, om daar eene woonstede te vinden of een graf.

Dit heldenfeit heeft der *Waldenzen* naam vereeuwigd, niet zoo zeer om hunne standvastigheid in het geloof, als wel om hunne onbegrensde liefde tot het land hunner geboorte. Immers in *Zwitserland, Wurtemberg* en elders konden zij ongehinderd hun geloof belijden, veel geruster en veiliger dan dáár, ook bij den meest gunstigen uitslag hunner gewaagde zoo niet roekelooze onderneming. Wij gelooven zelfs, dat hun gedrag nog Christelijker ware geweest, wanneer zij lijdzaam in de vreemdelingschap waren gebleven, en geen bloed, zij 't ook van tegenweer, vergoten hadden, eer de gunst der omstandigheden hun betere kans gaf op den gewenschten afloop van een zoo gewaagden togt. Ook zouden wij dien togt niet gaarne, zoo als MONASTIER 't doet, met de optogt der *Israëlieten* naar *Kanaän* vergelijken. Er is onderscheid tusschen de bedeeling van het Oude en Nieuwe Verbond. Wij bewonderen echter hunne vaderlandsliefde en keuren die ook niet af, maar prijzen haar. Zij waren tot hunne onderneming geregtigd, en hun schijnbaar bovenmenschelijk pogen is door de uitkomst geregtvaardigd. Met ontroering zal de lezer het ongekunsteld verhaal van dien togt volgen. Wij verheugen ons, dat het bangste der jaren nog in het hart van hunne kinderen leeft. Wie in het bezit is van het *Kerkelijk Archief* zal dit Hoofdstuk kunnen vergelijken met het verhaal, dat de Hoogleeraar KIST van den togt mededeelt, en zijne kunstelooze voorstelling van die gebeurtenis. Groote verpligting hebben de vrienden der geschiedenis aan den onvermoeiden *Utrechtschen* Hoogleeraar ROYAARDS, die het nieuwe Archief voor Kerkelijke geschiedenis inzonderheid voor *Nederland*, dezer dagen geopend heeft met eene doorwrochte bijdrage »over de betrekking van *Nederland* tot de *Waldenzen*, gedurende hunne ballingschap na de herroeping van het

Edikt van *Nantes*"; een stuk, dat ons met dankbaarheid doet denken aan de vaderen, welke de liefde beoefenden jegens broederen, die, gelijk *hunne* vaderen, eene eeuw vroeger, goed en bloed voor waarheid en vrijheid hadden opgeofferd.

Het Zes-en-twintigste Hoofdstuk beschrijft den toestand en de lotgevallen der *Waldenzen* in de achttiende eeuw, en gedurende de eerste dagen (jaren) der negentiende. Het zwaar beproefde volk komt tot verademing, maar staat nog immer voor de lagen der vijandige priesterschap bloot, terwijl nieuwe edikten hun lot verbitteren, door de uitzetting der *Fransche Waldenzen*, aan welke de *Fransche* ketterhaat zijn wraaklust koelt.

De omwenteling van 1789 verschafte den *Waldenzen*, onder *Fransche* heerschappij gebragt, volkomen vrijheid en rust. Wij betreuren met den Schrijver, dat de denkbeelden, in *Frankrijk* en *Duitschland* gedurende de achttiende eeuw voortgeplant, ook in de valleijen van *Piemont* zijn opgenomen.

Een volgend Hoofdstuk behandelt de lotgevallen der valleibewoners van 1814—1846. Wij zien daar aan den eenen kant, dat *Rome* nimmer iets leert of verleert, en aan den anderen, dat de *Sardinische* regering zich niet van den invloed der tijden heeft kunnen losmaken. De oude beperking wordt weder ingevoerd, hoewel getemperd door mildere bepalingen, die echter nog altijd den stempel dragen van bekrompen onverdraagzaamheid. Met genoegen zien wij de *Waldenzen*, onder de bescherming van hooge Magten en invloedrijke personen, met zege bekroond, hunne kranken verzorgd, en het schoolonderwijs op breeder schaal geregeld. Voortlezende, is het ons, of wij na langdurige stormen en onweders de verkwikkende zon vrolijk zien doorbreken, en onder het lommer van hoog geboomte de verkwikking der rust met al hare verrassing genieten.

Het laatste Hoofdstuk bevat de ontknooping van dit indrukwekkende, bloedige drama, dat zich oplost in 't genot van vrijheid en vrede: het behandelt de émancipatie der *Waldenzen* in het burgerlijke en in het Staat-

kundige. Men heeft dat Hoofdstuk te danken aan de bijzondere bemoeijingen van den Heer OUDIJK VAN PUTTEN, die vrij wat meer dan een gewoon vertaler is. Als vertolker achten wij hem meer gelijk aan den begaafden ontslapen Leeraar LE ROY, en den vertaler van MACAULAY. Niet, dat hij-zelf er een slot heeft bijgevoegd: — hij heeft iets beters gedaan. Dewijl de ontknooping in het oorspronkelijke niet werd gevonden, heeft hij den Schrijver uitgenoodigd om zijne geschiedenis tot 1850 voort te zetten. Aan dien wensch heeft MONASTIER voldaan, en dit Hoofdstuk is de vertaling van het toegezonden handschrift.

Nadat KAREL ALBERT, beter berekend om vredepalmen dan om krijgslauwrieren te planten, bij eene plegtigheid, welke de valleibewoners met angst vervulde, van zijne welwillendheid ondubbelzinnige bewijzen gegeven had, werd door hoog aanzienlijke mannen, waaronder de Markies D'AZEGLIO, met nadruk aangedrongen op de gelijkstelling der zoo lang onderdrukte, zelfs niet als burgers, maar nog minder dan prolétaires geachte *Waldenzen*; en hoezeer, volgens de Constitutie van 8 Februarij 1848, »de Katholieke Apostolische Roomsche Godsdienst toen de heerschende was, en de overige godsdiensten slechts geduld werden in overeenstemming met de wetten", werd op den 17 Februarij het dekreet van burgerlijke émancipatie uitgevaardigd.

Groot was de blijdschap der dalbewoners; zij betuigden den vrijzinnigen Koning dankbaar hunne hulde. Wij zullen, tot eene proeve van den zuiveren, smaakvollen, historischen stijl des Schrijvers, zijn verhaal opnemen.

»Den 27sten Februarij waren deputatiën uit alle grootere en kleinere gemeenten des rijks naar *Turyn* opontboden, om den Koning den dank des volks toe te brengen voor zijne jongste liberale besluiten, en tevens om deel te nemen aan een algemeen feest, waarmede het in werking komen van het nieuwe Constitutionele stelsel van regering voor *Piemont* stond gevierd te worden. Zeshonderd *Waldenzen* en tien hunner leeraars waren ook opgegaan, om te dezer gelegenheid de bevol-

king der drie valleijen te vertegenwoordigen. Van den oogenblik hunner aankomst op het veld van MARS, alwaar de vereenigingsplaats was voor de onderscheidene gezelschappen, vreemdelingen, en waar de voorbereidselen tot het volksfeest gemaakt werden, tot aan den tijd dat de trein in beweging geraakte, hetwelk eenige uren later het geval werd, waren onze eenvoudige, eerlijke berglieden, die in hun geheele voorkomen slechts het landelijke, boersche vertoonden, de voorwerpen van de algemeene belangstelling en hulde. De eerste vriendelijke groete en de eerste regt hartelijke, broederlijke verwelkoming ontvingen zij van een troep opgewondenen, die zij ontmoetten toen zij in den omtrek der stad waren aangekomen, en die, terwijl zij geheel en al de oude vooroordeelen schenen vergeten te hebben, zoodra zij onze bergbewoners in het oog kregen, luid en vrolijk riepen: »leven onze broeders, de *Waldenzen!*"

Het lot had de volgorde beslist, volgens welke de verschillende deputatiën in den optogt plaats moesten nemen. Maar met eene niet genoeg te roemen welwillendheid jegens de *Waldenzen*, had het besturend Committé, waarvan de waardige Markies ROBERTO D'AZEGLIO voorzitter was, met algemeen goedvinden bepaald, dat de *Waldenzen* aan het hoofd zouden gesteld worden der corporatiën van de hoofdstad. »Zij zijn lang genoeg de laatsten geweest," riep men uit, »dat zij nu ten minste eens de eersten zijn!" en terwijl de overige deputatiën de plaats gingen innemen, die het lot haar aangewezen had, deden zij allen, wanneer zij de *Waldenzen* digt voorbijtrokken, — die zij dadelijk herkenden aan het opschrift, dat met zilveren letters prijkte op hunne groote banier van blaauw fluweel: »de dankbare *Waldenzen* aan KAREL ALBERT!" — de lucht weêrgalmen van het levendigst vreugdegejuich: »Leven onze broeders, de *Waldenzen!* Leve onze broederschap! Leve de émancipatie!" De *Genuezen* toonden in het bijzonder hunne belangstelling, door het zenden van eene Commissie uit hun midden, om de *Waldenzen* geluk te wenschen. En toen nu de *Waldenzen* zelven zich in beweging stelden,

om zich in de hun aangewezen volgorde in den trein te begeven, en zij daarbij tusschen de deputatie der studenten en die der handelaars moesten doorgaan, werden hun van alle kanten de handen gereikt, en men sloeg in vervoering de valleibewoners de armen om den hals, terwijl de lucht op nieuw daverde van het vreugdegejuich, en er kreten werden aangeheven, die tot dus verre in *Turyn* ongehoord waren; »Leve de vrijheid van Godsdienst! Leve de vrijheid van geweten!" en meer dergelijken. Ook was de gansche togt door de hoofdstraten, die ruim vier uren duurde, aan een onafgebroken oogst gelijk van bewijzen van deelneming en broederschap, zoo van de zijde der digt zamengedrongen volksmenigte, die aan weêrszijden den weg bezette, als van den kant der toeschouwers van beiderlei sekse, waarmede de ramen en de balkons, — rijk met vlaggen en tapijten versierd, — bezet waren. Voornamelijk werden die gelukwenschingen en die vriendelijke belangstelling ondervonden, in de straten, die door den hoogeren burgerstand en de zoo te noemen fatsoenlijke klasse bewoond werden. »Ik heb gezien," zoo berigt een predikant, die op de plaaats tegenwoordig was, »dat zelfs priesters hunne hoeden hoog in de lucht wierpen, toen wij voorbijtrokken, terwijl zij uit al hunne magt riepen: »Leven onze broeders de *Waldenzen!*" Anderen zag ik door de menigte heendringen, en sommigen der onzen met geestvervoering aan het hart drukken." Hoezeer waren de tijden veranderd! Eertijds had men óók *Waldenzen* door de straten der hoofdstad zien trekken, maar toen waren zij daar als martelaren hunner getrouwheid aan het Evangelie, en gebonden werden zij voortgeleid door de gendarmerie; en de priesters, die hen vergezelden, daar men hen naar de strafplaats voerde, kwelden hen onophoudelijk met hunne aanzoeken om over te gaan tot de belijdenis van *Rome:* en zoo doende maakten zij een wreed misbruik van het regt des sterken, volgens hetwelk de arme *Waldenzen* aan den overmoed hunner vijanden waren prijs gegeven; en thans begroetten de opvolgers dier priesters, de afstammelin-

gen van die martelaren als broeders, en juichten zij in hunne émancipatie! Aangekomen op hetzelfde slotplein, waar eenmaal de verbitterde en verblinde menigte op het gezigt van den veroordeelde het wraakgeschreeuw liet hooren: »Dood aan den ketter!" werden nu de *Waldenzen* van 1848 welkom geheeten door eene bevolking die vriendelijk, die broederlijk gestemd was, en hun klonk het geroep tegen: »Leven de *Waldenzen*, onze broeders!" Aan het einde van dat plein verbeidden hen de Koning, de Koningin, de Koninklijke familie, de hooge Staatsbeambten en het geheele Hof. En daar zij te dieper met dankbaarheid voor hun' grootmoedigen Souverein vervuld moesten wezen, die hun de weldaad der émancipatie geschonken had, daar de plaats waar zij nu hunne hulde kwamen brengen, te voren het schavot of den brandstapel hunner voorouders had gedragen, en getuige hunner gruwzame folteringen was geweest, deden zij met eene bewogene maar doordringende stem hunne juichtoonen hooren, ter eere van KAREL ALBERT, »*den Koning der émancipatie!*"

Het is waar deze émancipatie was nog geene *vormelijke* gelijkstelling van de godsdienst der *Waldenzen* met die der Katholieken; maar *feitelijk* bestaat zij door de vergunning om te *Turyn* eene Kerk te mogen bouwen. Geld geeft de regering niet; dit zal de broederliefde wel verschaffen. Met genoegen lezen wij wekelijks in de *Kerkelijke Courant* van de ruime bijdragen in Kerkkollekten. *Nederland* is nog niet vergeten, dat zijne vaderen tonnen gouds voor dit arme volk der verdrukking hebben verzameld. Alleen de kollekte van November 1687 had de som van ƒ 233,349 17 st. 8 p. opgebragt. Men vergelijke wat Professor ROOYAARDS in het vroeger aangehaalde stuk mededeelt: In het jaar 1655 werden te *Amsterdam* gekollekteerd in de Nederduitsche Gereformeerde Kerken ƒ 45,000, — in de Waalsche ƒ 9000, in de Doopsgezinde ƒ 2,000, — in de Luthersche Kerken ƒ 10,000. Wat dus nu de broederliefde doet, is de voltooijing van het werk der vaderen, toen met sidderende, nu met blijmoedige harten volbragt.

Uit de Bijlagen achter dit werk gevoegd, heeft de Vertaler eene keuze gedaan, terwijl hij er nieuwe, uit HENDERSON overgenomen, heeft bijgevoegd. Zij verdienen allen hare plaats.

Wij nemen een vriendelijk afscheid van dit uitmuntend werk, dat wel verdient algemeen gelezen te worden, en een sieraad ook van onze letterkunde is. De bezitteren van het werk van MARTINET zullen wèl doen met deze geschiedenis er nevens te plaatsen; want zij vullen elkander aan; MONASTIER voltooit wat MARTINET onvolledig heeft gelaten.

Wij wenschen den geëmancipeerden dalbewoners toe, dat hunne maatschappelijke vrijheid hen niet doe verflaauwen in den ijver der geloofs, en — dat hunne émancipatie niet in den draaikolk der reactie bedolven worde.

H. J. H. S.

Beknopte geschiedenis der Kerkhervorming, een lees- en leerboekje voor Protestantsche huisgezinnen, Catechisatiën en Zondagscholen. Te Amsterdam, bij C. L. Brinkman. 1851. *In kl. 8vo.* 176 *bl. f* : - 40; 25 *ex. f* 8-:

Onder de lees- en leerboeken, die tegenwoordig het licht zien en elkander schier verdringen, is dit een parel van kostbare waarde. Men vindt er in een kort bestek meer zaken, dan in menig zwaar boekdeel. Beiden het onderwerp en de behandeling zijn belangrijk. Het werkje is beknopt, levendig, kernachtig, tevens aanschouwelijk en duidelijk; zietdaar zijne hoofdeigenschappen en te gelijk zijne verdienste.

De Inleiding maakt den lezer bekend met de onkunde van de geestelijkheid en het volk in de middeleeuwen, met de verbastering der Christelijke leer, bepaaldelijk omtrent de vergeving der zonden en de Sacramenten, en met den lagen trap op welken de openbare godsdienst stond, en hoe het bijgeloof het verstand beheerschte en de zeden deed verbasteren. Niet, dat de Schrijver al-

gemeene stellingen opgeeft, maar hij kleedt zijne voorstelling in historische bijzonderheden en voorbeelden, hetwelk niet alleen nuttig is, maar ook de lezing aantrekkelijk maakt; terwijl, bovendien, de feiten minder dan redeneringen aan tegenspraak blootstaan. De beschouwing van der geestelijken heerschzucht en misbruik van magt en aangematigd gezag, is kort, maar genoegzaam. Als de priester zich-zelven de magt van boven toeëigent, baadt hij zich in den wierook van 't zelfbehagen en kruisigt de waarheid. Dat deden de Joodsche priesters, en de Christelijke zouden het zelfde gedaan hebben, als de levende CHRISTUS in persoon ware verschenen, om tegen de menschelijke goden te getuigen; althans zijnen belijders, die er tegen protesteerden, bleef geen ander uitzigt dan op houtmijt of strop, of somtijds op den kus van een beeld der Moedermaagd, dat den onhandelbaren ketter in de gruwzame omhelzing doorboorde.

De pogingen tot hervorming der Kerk vóór de zestiende eeuw worden geschetst. Men kan hier geen vollèdig uitgewerkt stuk verwachten. Evenwel zou, naar ons inzien, de Schrijver beter hebben gedaan, wanneer hij de oppositie tegen de Kerk als een groot geheel had opgevat. Zoo als 't doorgaans geschiedt, stelt hij het Protestantisme der zestiende eeuw te verbrokkeld voor, en daardoor komt ook niet genoeg de kracht uit van het verzet tegen dwaling en onzedelijkheid. Vlugtig handelt de Schrijver over hetgeen de Kerk-zelve beproefde tot hare hervorming. Hoe zeer de oorsprong der *Waldenzen* in het duister schuilt, kunnen wij ons toch niet volstrekt met den Schrijver vereenigen, als hij hun PETRUS WALDUS tot stamvader geeft: — deze sloot zich bij hen aan en vermeerderde door woord en bedrijf hun getal; dit is alles. Maar hij geeft een goed overzigt van het hervormingsbedrijf van WIKLEFF, HUSS, en JOHANNES WESSEL, en stipt ook eenige bijzonderheden aan, door welke de Hervorming mede werd voorbereid, waartoe hij vooral betrekt de herleving van de studie der letteren. Het bevreemdt ons, dat hij SAVONAROLA, den profeet en mar-

telaar van *Florence*, geheel met stilzwijgen voorbijgaat, en niet met een enkel woord heeft aangevoerd, dat de beoefening der letteren op zich-zelve onvoldoende was om de Kerk te hervormen; zoo als dat aan de *Italianen* is gebleken. Immers evenmin kon de Hervorming van de school uitgaan, als het Christendom zelf er uit gekomen was. Christus is het leven, en de waarheid is zijn levendmakende geest. De studie der letteren deed niets anders dan lantaarnen ontsteken langs den weg, dien de Hervorming had te betreden.

In dertien paragrafen wordt de geschiedenis van de Hervorming in *Duitschland* afgehandeld. Het is den auteur bijzonder gelukt met korte, maar flksche trekken, die de hand eens meesters verraden, een wèl afgerond geheel te leveren. Wij leeren luther kennen en worden op de hoogte gebragt, om zijn reuzenwerk te overzien, te begrijpen en te beoordeelen. Wij hebben uitvoerige werken gelezen, die zoo vele zaken niet behelzen, als de Schrijver hier in zestig bladzijden mededeelt.

Met dezelfde keurigheid en bondigheid wordt de geschiedenis der Hervorming in *Zwitserland* beschreven, het beeld van zwingli geteekend, en de werkzaamheid van kalvijn geschetst.

In een volgend Hoofdstuk wordt de voortgang der Hervorming in andere landen van *Europa* kortelijk aangewezen; te beginnen met de Noordsche Koningrijken, alwaar de *Saksische* rigting de overhand kreeg. Minder juist worden hier, gelijk door de meeste Schrijvers, de beide hoofdrigtingen der Hervorming, de *Duitsche* en de *Zwitsersche* Hervorming genoemd. Immers die landen werden niet hervormd, maar de godsdienst werd er tot haar oorspronkelijk wezen en Christelijke vormen terug gebragt. Vervolgens schetst hij de werking van de Hervorming, volgende de rigting van zwingli en kalvijn in *Frankrijk*, in sommige *Duitsche* gewesten aan de boorden van den *Rijn*, en in *Brittanje*, en eenigzins uitvoeriger in ons Vaderland.

Daarbij voegt de Schrijver nog eene korte geschiedenis van het Protestantisme, werpt een blik op den dertig-

jarigen oorlog, en besluit met een algemeen woord over den inwendigen toestand van de Protestantsche gemeente in en buiten ons Vaderland.

Wij durven dit lees- en leerboek in elk gezin aanbevelen. Het is een gepast geschenk, dat Leeraars hunne kweekelingen mogen in handen geven, en dat zijne waarde blijft behouden, ook als men den kinderlijken leeftijd verre achter zich heeft. De lezing zal het gemoed niet met verbittering of haat vervullen, maar met dankbaarheid jegens Hem, die het licht gebood te schijnen in de duisternis, en met eerbied voor die mannen, welke hunne rust, hun goed en hun bloed hebben opgeofferd, om de waarheid, die in CHRISTUS is, als een ouderlijken erfschat aan hunne kinderen achter te laten.

Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven. Verzameld door M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING. *Ten voordeele van armen en verwaarloosden. Jaargang* 1851. *Eerste en Tweede Stukje. Te Groningen, bij* M. Smit. 1851. *In kl. 8vo.* 122 *bl. f* : - 80.

Deze bijdragen houden den roem staande, dien zij met regt hebben verworven. De onderscheidene stukjes, in dezen Jaargang opgenomen, zijn van verschillende waarde, doch geen enkel er van is misplaatst. De Heer TH. ADRIANI HORN stelt JEZUS voor als de waarheid. Regt lief is het verhaal, getiteld: »Geloof, Hoop en Liefde." De voorstelling van: »Ons huis", door VAN DER ZWAAG, is levendig en onderhoudend. De »Christelijke stemmen uit de diepte" verdienen diep in het hart door te dringen, en de vier gedichtjes van EMANUEL GABEL zijn sieraden van het eerste stukje.

De Heer AMSHOFF opent het tweede met: de viering van het Heilig Avondmaal, uit het dagboek van eenen predikant. Wèl hartelijk is de toon, waarin die dienaar van CHRISTUS zijne levensërvaring en opmerkingen uitspreekt;— zij zijn overwaardig door allen, die hetzelfde ambt bekleeden, behartigd te worden. Het slot der geschiedenis

van de vereeuwigde SARA MARTIN, door denzelfden medegedeeld, is schoon van eenvoud; gelijk de vrouw-zelve was, die er beschreven wordt. Het gesprek over de vergenoegdheid, door MUURLING, moge het nut stichten, waartoe het de bouwstoffen bevat! De gedachten van GOUDSCHAAL, met welke deze Jaargang gesloten wordt, verdienen het predikaat van Christelijk.

Wij bevelen elk deze wèlgeschrevene, leerzame, onderhoudende Bijdragen welmeenend aan.

Geschiedenis van Engeland, sedert de troonsbestijging van JAKOBUS II, *door* THOMAS BABINGTON MACAULAY. *Naar het Engelsch, met Aanteekeningen. IIde Deel. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, CHz. 1851. *In gr. 8vo.* 429 *bl. f* 4-50.

Met vreugde begroeten wij ook dit Tweede Deel in zijn *Nederlandsch* gewaad. De lezing er van heeft ons uren vol aangename leering en genot geschonken. Als het berigt in een onzer Maandschriften niet uit de lucht is gegrepen, zal de Schrijver de voortzetting van zijn werk eenigen tijd laten rusten, om zich te wijden aan het bestuderen van nieuwe bronnen, uit het tijdvak van den Derden WILLEM, die hem in *'s Gravenhage* geopend zijn. Dit uitstel zal winst opleveren. De geschiedenis zoo als MACAULAY haar schrijft vordert tijd; wij oefenen gaarne geduld en waardeeren 't hoog die van *Engeland* uit zulk eene pen te ontvangen. *Griekenland* heeft in verscheidene eeuwen maar één HERODOTUS, één THUCYDIDES voortgebragt; terwijl 't wijsgeeren en redenaars in menigte bezat. Het getuigt ook van het naauwgezet geweten des Auteurs, dat hij den spoed, die tegenwoordig boven alles geldt, opöffert, om, voor zoo veel sterfelijke vingeren dit vermogen, een wèlvoltooid en volkomen werk te geven.

MACAULAY is eenig. Men zou jegens anderen misschien onregtvaardig zijn, door die met hem te willen vergelijken. Verzamelt hij zijne bronnen; hij staat daar als een

berg, die de dampen, welke de lucht hem aanvoert, ontvangt en opneemt en ze, niet veranderd maar gezuiverd, in breede stroomen aan het aardrijk wedergeeft. Hij heeft werkelijk *Engelands* geschiedenis in zich opgenomen, is in het hart harer personen, in de diepte van hunne toestanden gedrongen, en zoekt niet naar de beginselen der bedrijven en gebeurtenissen, maar ziet die voor zich, en verhaalt eenvoudig wat zijne oogen aanschouwen: zijn heldere blik kaatst de waarheid terug. MACAULAY heeft partij gekozen; niet omdat hij een partijman is, maar omdat hij de waarheid gevonden heeft. Wel komt het steeds uit, dat hij tot de *Wighs* behoort, maar dit maakt hem niet onregtvaardig tegen de *Torys;* immers zoo ver als wij met de lezing van zijn werk gevorderd zijn.

De historie begint met den laatsten der STUARTS, in mannelijke linie, die in ballingschap zijn leven eindigde, als ware hij door het noodlot gedoemd, om zelf de eindpaal te stellen van een ongelukkig geslacht, welks rampen en ondeugden hij den tijd kreeg te overdenken en gelegenheid om het einde er van te gevoelen. Klom hij op tot zijne vaderen in het zesde geslacht, dan stuitte zijn oog op ALEXANDER STUART, die, in het begin der vijftiende eeuw, MALCOLM DRUMMOND, den broeder van de *Engelsche* Koningin vermoordde, en met ISABELLA, de weduwe des vermoorden, in het huwelijk trad. Ziedaar den eersten schakel eener lange reeks van gruwelen, die een geheel geslacht van Vorsten onteerd hebben. De broeder van Koning ROBERT, de Hertog van *Albanië*, wierp ROBERT ROTHSAY, des Konings zoon, zijn eigen neef, in eene gevangenis en liet hem hongeren, dat hij zich 't vleesch van het ligchaam knaagde. JAKOB de Eerste, broeder van ROTHSAY, deed uit wraak alle de zonen des moordenaars ombrengen, en vond zelf uit getergde wederwraak den dood in zestien wonden. Onmenschelijk was de vergelding in welke de Koningin eene onvrouwelijke voldoening zocht. De Tweede JAKOB liet zijne beide neven, de DOUGLASSEN, onthoofden, en stierf zelf een gewelddadigen dood. Zijn zoon JAKOB

de Derde werd, na zich het leven door familietwisten, zelfs met zijn eigen zoon, verbitterd te hebben, verraderlijk vermoord. Zijn opvolger JAKOB de Vierde voelde de doornen in zijn onregtmatig verworven kroon, en JAKOB de Vijfde viel van verdriet in razernij, en stierf acht dagen na de geboorte van MARIA, die later op het schavot van een wulpsch en rampzalig leven scheidde. Haar kleinzoon KAREL zat op den troon, naar welken hare ijdelheid had uitgezien, en eindigde zijn roemloos leven even als zijne grootmoeder.

Niet dan met schroom wagen wij ons aan de aankondiging van dit werk. Het is te groot om lof te behoeven, en wij gevoelen ons te groot om naar gebreken te zoeken, die mogelijk alleen bestaan in de oogen der kritiek. Wij zullen ons daarom tot de nederige en zedige taak van refereren bepalen.

Het Tweede Deel begint aan het sterfbed van een loszinnigen Koning, een goedhartigen ligtmis, die de beleefdheid zelfs zoo verre drijft, dat hij zijnen hovelingen verschooning vraagt, wijl hij zoo lang ligt te sterven. Dit kind der wereld, beladen met ongeregtigheid, werd stervend in de gemeenschap der Moederkerk binnengesmokkeld. De Schrijver stelt dit tooneel voor zoo als hij gewoon is te schilderen, en wijst de bronnen aan uit welke hij de bijzonderheden heeft geput, die de geloofwaardigheid van zijn verhaal boven alle onzekerheid verheffen; zonder dat zou onze twijfel misschien niet zijn verwonnen geworden. Het mondelinge verhaal van zijnen opvolger heeft voor ons geen genoegzaam gezag. Waarom wachtte KAREL zijn sterfuur af, om iets te doen dat geheim moest blijven? Ook is het onverklaarbaar, waarom de Roomsche Kerk, die toch met zijne genegenheid voor haar bekend moest zijn, niet gezorgd heeft, dat hij vroeger in haren schoot wierde opgenomen. Zij kan immers het geweten door dispensatiën gerust stellen. KAREL was ligtzinnig, en ligtzinnige Vorsten zijn de gehoorzaamste zonen der Kerk. Wat er nu van het gebeurde zij; de zaak is bij ons nog niet geheel in het reine.

JAKOB volgt KAREL op en laat zich in den geheimen raad tamelijk onvoorzigtig uit, waarover hij later spijt gevoelt, wijl het openbaar wordt wat hij gesproken heeft. Afzigtelijk maar sprekend gelijkende is het portret van den boozen HAMAN; wij meenen JEFFREYS. Deze mensch was eenen meester waardig, die zijne regering begon met als een slaaf voor den hooghartigen LODEWIJK te kruipen, en hem zijn goud af te bedelen, om *Engelands* vrijheden te kunnen vertrappen, despoot te zijn, en zijn volk in de Roomsche Kerk terug te brengen. Met een wijsgeerigen blik dringt de Schrijver in het gemoed van JAKOBUS, en ontsluijert de geheime drijfveeren van zijne bedoelingen en daden. Dit geeft den lezer ook den sleutel van zijne houding en gedrag bij de krooning.

Voor den dwang, door de onverbiddelijke noodzakelijkheid hem opgelegd, stelde hij zich schadeloos, door met bittere woede te vervolgen en te straffen wie vroeger hem gekweld hadden, en daar het eenen tiran nimmer aan handlangers ontbreekt, vond hij regtbanken, die, op zijn wenk, geeselroeden en stroppen vaardig hielden. De mishandelingen den valschen getuige OATES en zijnen handlanger aangedaan, zijn gruwzaam, hoewel niet onverdiend; maar het regtsgeding tegen den regtschapen BAXTER is beneden alle peil van verachtelijkheid.

Zijnen haat tegen het Protestantismus gaf hij het eerst lucht in *Schotland*. Toen hij als prins zich uit *Londen* naar *Schotland* moest verwijderen, en zoo hoog opgaf van verdraagzaamheid, deed hij reeds zien, wat men van hem te wachten had, als hij eens de kroon zou dragen. Een gevangene, SPREUL geheeten, werd voor eene regtbank gebragt, waarin hij als voorzitter was gezeten. »Zoudt gij den Koning willen dooden?" vroeg de Hertog van YORK op schamperen toon den gevangene. De beschuldigde rigtte zich tot den kanselier, om den Roomschen prins niet te kwetsen, en zeide: »Mylord, ik dank God, dat ik geen Pausgezinde ben. Ik verfoei en heb een gruwel van al die Jezuïtische, bloeddorstige èn moordzuchtige grondbeginselen; noch mijne ouders, noch de leeraars, die ik in mijn leven ooit gehoord heb, hebben

mij iets dergelijks geleerd." De ongelukkige werd tot de foltering van de *dwanglaars* veroordeeld. De regters en de meeste edellieden, die tegenwoordig waren, verwijderden zich; alleen de Hertog bleef en verlustigde zich in het pijnigen van zijn slagtoffer. »Hij bleef" — zegt de *Engelsche* Bisschop BURNES — »den ganschen tijd met de grootste onverschilligheid toezien, en met eene aandacht, alsof hij hier getuige geweest was van de eene of andere belangrijke proefneming."

Als Koning wilde de wreedaard moorden krachtens de wet, en deed door zijne handlangers in het *Schotsch* Parlement de bepaling doorgaan, »dat elk, die in een conventikel, binnen in een gebouw predikte, of die, hetzij als prediker, of als toehoorder, een conventikel in de open lucht bijwoonde, met den dood en met verbeurdverklaring van zijn vermogen gestraft zou worden."

Het tijdperk des bloeds in *Schotland* wordt getrouw, doch als men leest wat bij anderen geboekt staat, met groote matiging beschreven. MACAULAY vergenoegt zich met slechts uit een tijdverloop van veertien dagen voorbeelden bij te brengen. Wel mag hij zeggen: »Aldus werd *Schotland* geregeerd door den Vorst, dien onwetende menschen als een vriend van godsdienstijver hebben geschilderd; wiens noodlot het geweest zou zijn, dat hij slechts te wijs en te goed was voor het tijdperk waarin hij leefde. Ja, de wetten, die hem de bevoegdheid gaven aldus te regeren, waren in zijn oog zelfs van lakenswaardige mildheid."

De meer vriendelijke betrekking tusschen den Koning en de Kwakers wordt in het licht gesteld, ofschoon de smet op den beroemden WILLIAM PENN, den stichter van *Pensylvanië*, geworpen, ons ten minsten twijfelachtig voorkomt. Wij kunnen zeer goed begrijpen, dat deze karakterbeschouwing veel en scherpe tegenspraak heeft uitgelokt. Het zou een vlek op het werk van den Schrijver zijn, indien hij zich niet tegen de aantijgingen van W. E. FORSTER wist te verdedigen. Het is ons niet denkbaar, dat kwade trouw ooit zijne pen zou hebben bestuurd. Misschien heeft gelijkheid van naam

hem misleid. Zoo veel is zeker, dat wij uit bedachtzaamheid, geenszins uit vooringenomenheid met den Schrijver, ons oordeel opschorten, overtuigd als wij zijn, dat de onfeilbaarheid geenen mensch gegeven is.

De handelingen van het Parlement, door JAKOBUS zijns ondanks bijeengeroepen, maar dat voor zijne oppermagt boog en vloog op zijne wenken, eindigen dit Hoofdstuk.

Het Vijfde Hoofdstuk behandelt de geschiedenis van den opstand in het westen van *Engeland;* het onbezonnen voorspel van den val der Dynastie van den huize STUART.

De schilderij der uitgewekenen, die nu ten tooneele treden, staat in levendige kleuren voor ons. Zij bevat een beeldengroep, van welken wij de oogen met weerzin afwenden. Wij bewonderen de kieschheid, waarmede MACAULAY zedelijke wangedrochten naar waarheid voorstelt, en toch den aanschouwer walging bespaart. Het komt ons voor, dat de regering van JAKOBUS in den weg van Hooger Bestuur een middel van zuivering is geweest, dat *Engeland* gereinigd heeft van het bederf door eene vroegere regering over het land uitgestort, en het volk voor beteren tijd en een krachtvoller toestand heeft voorbereid. Gunstig staken bij de *Engelsche* de *Schotsche* uitgewekenen af, maar daarom is het ook gemakkelijk te berekenen, welke uitkomst de vereeniging van zulke vreemdsoortige bestanddeelen moest hebben. Wij zagen, zoo als de Schrijver 't verhaalt, reeds in de eerst genomen maatregelen, de voorbeschiktheid tot het mislukken der onderneming. — Zoo kwam het ook uit. De edele ARGYLE werd er het slagtoffer van. Zijn dood was grooter dan de zwakheid waarmede hij zich in den maalstroom had laten werpen. Wij willen onze lezers het tafereel voorhouden van zijn laatste oogenblikken.

»Hij werd eerst, de Hoogstraat af [in *Edinburg*], naar het raadhuis gebragt, waar hij den korten tijd zou doorbrengen, die nog vóór de ter dood brenging moest verstrijken. Gedurende dien tijd vroeg hij om pen en inkt en schreef hij aan zijne vrouw: »Dierbare, God is onver-

anderlijk. Voor mij is Hij altijd goed en genadig geweest; en geene plaats verandert dit. Vergeef mij alle mijne feilen, en zoek nu uwe troost in Hem, in wien alleen ware troost te vinden is. De Heer zij met u, zegene en sterke u, mijne geliefde. Vaarwel."

»Het was nu tijd het raadhuis te verlaten. De geestelijken, die den gevangene vergezelden, waren niet van zijne belijdenis; maar hij hoorde hen met beleefdheid aan, en vermaande hen, hunne kudde tegen zoodanige leeringen te waarschuwen, als door alle Protestantsche Kerken worden afgekeurd. Hij besteeg het schavot, waar de ruwe, oude guillotine van *Schotland*, de jonkvrouw genaamd, hem wachtte, en wendde zich tot het volk in eene rede, met den eigenaardigen spreektrant zijner sekte doormengd, doch te gelijk den geest van opregte vroomheid ademende. Aan zijne vijanden, zeide hij, schonk hij vergiffenis, gelijk hij hoopte dat hem zou gedaan worden. Slechts eene enkele bittere uitdrukking ontsnapte hem. Een der hem verzellende geestelijken van de bisschoppelijke kerk trad aan den rand van het schavot en riep met luider stem: »Mylord sterft als protestant." — »Ja," zeide de Graaf, insgelijks voorwaarts tredende, »en niet slechts als Protestant, maar met innigen haat bezield tegen papisme, prelatuur en tegen alle bijgeloof." Hij omhelsde daarop zijne vrienden en overhandigde hun eenige gedachtenisteekenen voor zijne vrouw en kinderen; vervolgens knielde hij neder, legde zijn hoofd op het blok, bad gedurende eenige oogenblikken en gaf den scherpregter het teeken. Zijn hoofd werd op den top van het *Tolbooth* [de stads gevangenis] ten toon gesteld."

De invasie van den ongelukkigen MONMOUTH, een *speelkind* van den weelderigen KAREL, bereidde eene sterkere worsteling, maar de uitslag was niet beter dan die der *Schotsche* onderneming. MACAULAY heeft den zin der Wighpartij goed begrepen en ontwikkeld. Daaruit alleen is het ook te verklaren, dat geen man van rang of aanzien zich onder de banieren schaarde eens avonturiers, die voor overweldiger speelde, en de rust en

het geluk van een geheel volk op het spel zette, om eene kroon te winnen, die hem toch, al gelukte zijn aanslag, door eene krachtige hand zou worden betwist. Immers de oogen der Wighs waren reeds gevestigd op des Konings dochter en op haren doorluchtigen gemaal, die, èn als beschermer van het gezuiverd geloof, en als bestrijder van LODEWIJKS overmoed zich deed gelden. Een telg van *Oranje* kon het Protestantisme niet verràden, de vrijheid niet vernietigen; dat wist ieder toenmaals gelijk wij nog heden 't weten, en vertrouwen, dat ook onze kinderen en kindskinderen 't zullen weten en als eene blijvende waarheid zullen voortplanten.

Het verhaal van de onbedachtzame worsteling en het treurig, maar niet onverdiend of onverwacht uitëinde van MONMOUTH is een meesterstuk. In het oog vallend is het verschil van karakter, tusschen den verweekten *Engelschen* prins en den *Schotschen* edelman. Hoe MONMOUTH zich verlagen kon zoo als hij 't gedaan heeft, zou onbegrijpelijk zijn, indien 't niet bekend ware, dat de dierlijke gehechtheid aan het leven in staat is de laatste vonk van geestkracht uit te blusschen.

MONMOUTH's teregtstelling wekte de deelneming des volks op en geeft MACAULAY aanleiding het volk (*plebs*) tegen de algemeene blaam van wuftheid te verdedigen. Hij roemt deszelfs standvastigheid in trouw aan personen, bij voorbeeld, aan SWIFT en aan de gemalin van GEORGE den Vierde, tegenover de veranderlijkheid van zin bij de hoogere standen en Staatslieden. Wij laten daar, wat hij zegt van het gedrag dergenen, die in 1817 KAROLINA van *Brunswijk* verdedigden om GEORGE III te behagen, én in 1820 haar verguisden om zich te verkwikken in de stralen der hofgunst, onder de regering van haren verbolgen gemaal; maar hetgeen hij vroeger heeft aangevoerd als eene reden waarom de hoogere standen aan MONMOUTH — dien zij vroeger als lieveling zijns vaders het hof hadden gemaakt — geenen bijval schonken, toen hij, als troonverweldiger — wel tegen een tiran dien zij haatteden, maar toch geheel in *zijn* belang dat niet *hun* belang was — met de wapens in de hand

in *Engeland* binnendrong, ontneemt op deze plaats, zoo wij niet mis zien, de vergelijking alle hare kracht.

Ontzettende gruweltooneelen worden er geopend, doch de geschiedschrijver mag er geene gordijn voor gedoogen: getrouw als de daguerreotype geeft hij de waarheid, en schrijft geen lofrede op de zonde. — Het moorden, pijnigen en afpersen werd bestuurd door twee monsters: KIRKE en JEFFREYS, in welke de booze geest voer van hunnen Koning, die hard was als marmer, wreed als de tijger, en zwijmeldronken van vreugd over den dood dergenen die hij haatte. Verfoeijelijk was ook het gedrag der Koningin en van hare hofdames in dit bloedig tijdsgewricht. Terwijl haar gemaal in bloed zwelgde, perste zij de rampzaligen hun goud af. Een kille huivering is ons bij de lezing door de leden gevaren. JAKOBUS echter was Katholiek en hij vermoordde maar ketters; doch zijne beulen waren niet Katholiek: zij waren in het vleesch verschenen duivels, in boosaardigheid door de bloeddorstige mannen der Conventie misschien geëvenaard, maar niet overtroffen.

Langs eenen met bloed gebakenden weg tot het toppunt van magt gestegen, zien wij Koning JAKOBUS voortgaan naar het eigenlijk doel zijns levens. Hij zou gaarne als scheidsregter van *Europa* zijn opgetreden, maar die roemrijke bestemming gaf hij op, om eene minder eervolle, maar hem meer aantrekkelijke taak te vervullen. Zijne plannen van inwendig bestuur worden aangewezen, daartoe behoorde zijn pogen om de *habeas corpus acte* te doen intrekken en het staande leger te vermeerderen. Dit alles was ondergeschikt en moest dienstbaar gemaakt worden aan zijn onverzettelijk voornemen, om het gezag der *Roomsche* Kerk in *Engeland* te herstellen: een reuzenarbeid, tot welken hij meer moed en stoutheid, dan bekwaamheid en beleid bezat. *Engeland* haatte het papisme en had er reden toe, omdat het wist, dat de Roomschgezinden, hoe braaf en regtschapen overigens, eene hoofddeugd zagen in de vernietiging van het Protestantisme, al kon zij niet dan door list, verraad, sluipmoord en brandstichting verkregen worden. Immers de

galg was door *Rome* met wijwater besprengd en de moord werd door de Kerk geheiligd. Zijn er zelfs in ons Vaderland niet nog mannen wier braafheid en kunde achting inboezemen, en die toch BALTHASAR GERARDS als een heilige verheerlijken, en zijn verheven slagtoffer als een rebel aan verachting zoeken prijs te geven?

Naauwkeurig en bondig toont MACAULAY, welken weg JAKOBUS had in te slaan, om òf dit ongunstig oordeel over het papisme te bedaren, zelfs als ongegrond te doen verwerpen, en alzoo de bereiking van zijn doel te verhaasten; òf dat oordeel te versterken, alle vertrouwen te verliezen, en eindelijk met al zijne verwachting schipbreuk te lijden tegen de rots waarop de Protestantsche Kerk gebouwd was. Het lag in het karakter van dèn barschen despoot de onverstandigste keuze te doen. Terwijl hij begon met Roomschgezinde officieren in dienst te nemen, poogde hij te gelijk de reeds genoemde acte, die zijn uitzigt verduisterde, te doen intrekken. In het Kabinet verhief zich maar éène stem, die van HALIFAX, daartegen, en deze werd onder 't gewigt van vorstelijke ongenade gesmoord. Het onverstand wapende tegen zichzelven eenen vijand, die weldra edele mannen tot eene keurbende verzamelde rondom de banier van het verzet tegen de tirannieke willekeur, die het geloof des volks poogde aan te randen. Daar kwam nog bij de intrekking van het *Edikt van Nantes* en de gruwzame vervolging der Hugenoten in *Frankrijk*. Het Protestantsche *Engeland* zag er een voorbeeld in van hetgeen 't weldra zelf had te wachten, en de ontsteltenis daarover was zoo groot en algemeen, dat JAKOBUS-zelf er van schrok, en een oogenblik, tegen zijne gewoonte, uit nooddwang veinzende, zijn volk tot geldelijke ondersteuning van de vervolgden opwekte.

En toch was hij vermetel genoeg, om bij de opening van het Parlement te verklaren, dat hij eene wet, die voor den naijverigen Protestant alles gold, overtreden had, en voornemens was, in weerwil van alle aanmerkingen, zijn gedrag te handhaven en op den ingeslagen weg der onwettigheid voort te gaan. Maar het Parle-

ment, hoewel te zamengesteld uit mannen aan den Koning verkleefd, kwam er tegen op, en het Hof leed eene eerste en eene tweede nederlaag. JAKOBUS gaf zijn misnoegen te kennen; maar dat verschrikte de oppositie wel, doch fnuikte haar niet. Nog krachtvoller openbaarde zich het verzet in het Huis der Lords. De Koning was bij die nederlaag zijner regering tegenwoordig, en hij nam er wraak over als een laaghartige.

Wij gelooven, dat elke lezer, ook de Roomschgezinde, MACAULAYS gematigdheid prijzen zal bij de voorstelling van den zin en de denkwijze der Roomschgezinde *Engelschen* in den eersten tijd van JAKOBUS' regering. Met waardigheid deelt hij de gevoelens mede der achtingwaardige Roomsch-Katholieken, doch geeft even getrouwe afbeeldingen der karakters van CASTELMAINE, HENRY JERMYN, als Lord DOVER tot Lord verheven, WHITE, voor zijne diensten als spion, met den titel van Markies van *Abbeville* beloond, en RICHARD TALBOT tot Graaf van *Tyrconnel* verheven. Dit viermanschap met den laatsten aan het hoofd, die volleerd was in alle onzedelijkheid, maakte de kern uit der kabaal, die het Protestantisme in *Engeland* zocht uit te roeijen.

Wij hebben nimmer zulk eene getrouwe afbeelding van de Jezuïten ontmoet als hier gegeven wordt. Ja, zóó waren zij toen en zijn zij nog heden. Hoe onnoozel staat daarbij het portret van pater HOESCH, dat in het vorige jaar zulk eene droevige figuur in het tijdschrift »*Nederland*" maakte. De *Engelschman* beschrijft hunne deugden en ondeugden, in wier zamensmelting en vereenigde werking het geheim ligt van hun bestaan, van hunne kracht, van hunne duurzaamheid. Een even berucht als beroemd *Fransch* Schrijver, wiens verbeelding er wellust in vindt zich in modderpoelen van zedeloosheid te verdiepen, heeft in een gegeven beeld van den Jezuït, de boosheid van allen in éénen enkelen zaamgetast. Waren de Jezuïten alleen zóó geweest, de vernietiging van hunne Orde zou reeds lang van zelve gevolgd zijn. Wat enkel boos is heeft geene duurzaamheid, zelfs niet de roem van een schrijver wiens verbeelding onrein

is. Gelukkiger is MACAULAY, maar hij staat ook onder de banier van historische trouw. Hij ontwikkelt de reden, welke de Jezuïten bewoog om den Koning tot gewelddadige stappen te drijven; terwijl het Hoofd der Kerk, bedachtzamer dan zijne kampioenen, den weg der matiging en voorzigtigheid wenschtte gevolgd te zien.

Met een scherp gewapend oog dringt de Schrijver in het gemoed van den met blindheid geslagen, door een gewetenloozen Staatsman om den tuin geleiden, en in de strikken van vrouwelijke *intrigues* verwarden Koning — zoo als hij zich de regten aanmatigt, die hem in staat moeten stellen zijne ontwerpen te verwezenlijken; zoo als b. v. dat van *dispensatie*, waardoor hij gelegenheid krijgt Roomschgezinden zelfs tot het bekleeden van geestelijke ambten in de Anglikaansche Kerk toe te laten; en van *suprematie*, door 't welk hij de Anglikaansche geestelijkheid hoopt te maken tot een werktuig ter vernietiging van hare eigene godsdienst.

Het wekt verbazing met welk een vermetele stoutmoedigheid de Koning op den weg zijns verderfs voortholde; zelfs toen het gepeupel, aan 't welk meest altijd de voorteekenen van naderenden opstand of revolutie zijn waar te nemen, door zijne demonstratie de toekomst des Konings liet vooruitzien. Maar JAKOBUS ging, ziende blind, zijnen val te gemoet; zeker niet zonder invloed van Hooger Bestuur.

De toestand van *Schotland* en den indruk van het doordrijven van 's Konings willekeur aldaar, worden meesterlijk beschreven. Ook over den toestand van *Ierland* en de middelen die JAKOBUS in zijne magt had om het lot van dit ongelukkig volk te verbeteren, wordt een helder licht verspreid. Maar ook daar bedierf zijn onverstand alles en dreef zijn blinde ijver voor het Katholicisme hem van de eene dwaling tot de andere.

Het Tweede Deel eindigt bij den val van ROCHESTER en CLARENDON, schoonbroeders des Konings, de vrienden zijner jeugd, en zijne getrouwste aanhangers en dienaren. Maar zij waren Protestanten. In hunnen val kon *Engeland* inderdaad zijne toekomst voorzien. Het was

nu klaar, dat hetgeen hij wezenlijk beoogde, geene vrijheid van geweten voor de leden zijner Kerk, maar de vrijheid was om de leden van andere Kerken te vervolgen. — »Er werd een kreet aangeheven, dat het oogenblik van eene algemeene vervolging nabij was, en dat elk openbaar beambte zich moest voorbereiden om eene keuze te doen tusschen het verderf van zijne ziel, of het verlies van zijne betrekking. Trouwens, wie kon er hopen zich te handhaven, daar, waar de HYDE's gevallen waren? — Zij waren de schoonbroeders des Konings, de ooms en geboren voogden van zijne kinderen; zij waren de vrienden zijner vroegste jeugd geweest, zijne trouwste aanhangers in tegenspoeden en gevaren; zijne al te godsdienstige dienaren sedert hij op den troon had gezeten. Hunne godsdienst was het eenige dat hun *ten laste gelegd kon* WORDEN, *en om dit eenige waren zij afgedankt* GEWORDEN. In grooten angst begon men naar hulp om te zien; en weldra waren aller oogen op iemand gevestigd, wien eene zeldzame vereeniging van persoonlijke hoedanigheden en van toevallige omstandigheden hun als redder aanwezen."

Wij hopen, dat het Derde Deel, hetwelk de ontknooping zal bevatten, spoedig moge volgen.

Gelijk het werk is zoo is ook de vertaling, behalve dat de bekwame Overzetter de laatste nog met vele aanteekeningen heeft verrijkt, die voor den *Hollandschen* lezer van groote nuttigheid zijn. De stijl is fraai, hoewel die op enkele plaatsen nog iets meer gepolijst had kunnen worden. Zoo staat b. v. op bladz. 183: *Als — de Parret* MET DESZELFS *zijtakken buiten* HUNNE *oevers* *tra*DEN. Ook de hier boven aangehaalde, met *curçijf* en kl. kap. gedrukte regels zijn niet geheel onberispelijk; maar zulke plaatsen behooren tot de zeldzaamheden. De correctie insgelijks is loffelijk volbragt, indien er nog iets te wenschen blijft, het is: dat de aanhalingen in het *Italiaansch* of in andere niet zoo algemeen bekende talen, die nu en dan voorkomen (bladz. 368 en elders), insgelijks, ter dienste van den gewonen lezer, worden overgezet. — Wij eindigen met den Uitgever lof toe te brengen voor

de zorgen ook door hém aan het werk besteed; — een werk dat, naar óns gevoelen, in geene boekerij mag ontbreken, en zóó belangrijk is, ook voor de geschiedenis van ons eigen Vaderland, dat het niet genoeg kan worden aanbevolen.

J. H. S.

Proeve van een ontwerp van wet op het beleid der Regering in Nederlandsch-Indië, met eene daarbij behoorende memorie van toelichting; door Mr. A. A. VAN VLOTEN. *Tweede herziene uitgave. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1851. *In gr. 8vo. XII en* 120 *bl. f* 1-40.

Na de eerste uitgave van dit werk heeft de Schrijver hetzelve herzien, aangevuld, besnoeid; veelal ten gevolge van bedenkingen daartegen door andere Schrijvers in het midden gebragt; soms ook naar aanleiding van latere opmerkingen, welke hem noopten zich zoo veel mogelijk tot hoofdbeginselen te bepalen, en het overige aan nadere regeling over te laten. Dit stelsel heeft zijne groote en eigenaardige voordeelen; vooral wanneer de nadere regeling aan de wetgevende magt is overgelaten; maar, waar, gelijk hier het geval is, al wat niet in het ontwerp wordt vervat, in den regel door de uitvoerende magt alleen zal worden vastgesteld en verordend, — daar mag men wel goed toezien, dat de beginselen-zelve niet worden ter zijde gesteld. Bij voorbeeld, wanneer Art. 2 van des Schrijvers ontwerp zegt: »De toelating en de uitzetting, zoo van *Nederlanders* als vreemdelingen, *Europeanen* of van *Europesche* afkomst zijnde, geschiedt volgens voorschriften, daaromtrent bij Koninklijk Besluit vast te stellen", — dan gelooven wij, dat hier te weinig aan het Reglement, te veel aan het Koninklijk Besluit is voorbehouden. Het is waar: het beginsel, dat toelating en uitzetting niet vrij zijn, maar geregeld moeten worden, is in het ontwerp opgenomen; doch daarnevens behooren in het reglement-zelf waarborgen gesteld te

worden, die verhinderen, dat de latere regeling niet in een onbeteomd despotisme ontaarde.

Over dit ontwerp zullen wij, nu het ontwerp van wet der regering is bekend geworden en openlijk wordt beoordeeld, niet veel zeggen. Waar het geene politieke regten betreft (omtrent welke de Schrijver niet zeer vrijgevig schijnt te zijn), komen er vele bepalingen in voor, die tot het welzijn der *Oost-Indische* bezittingen zouden kunnen bijdragen.

En het is vooral uit dit oogpunt, dat het werk des Schrijvers lof verdient: zijne breede memorie van toelichting opent een wijd veld voor zedelijke en stoffelijke verbetering; gelijk hij in het nieuwe toevoegsel bij de oude voorrede ook erkent en waarschuwt, dat men niet van het nieuwe regerings-reglement op zich-zelve, maar van een beter stelsel van bestuur verbetering wachten moet. »Men wane echter niet, dat een nieuw beleid op de regering in *Nederlandsch Indië*, op zich zelf genomen, eenige verbetering zal aanbrengen. Zoo min als onze tegenwoordige Grondwet dat voor *Nederland* heeft gedaan, zal zulks voor *Indië* het geval zijn. Het is slechts eene meer zuivere bepaling van het punt van afvaren; indien de geest het levenlooze ligchaam niet bezielt, is er nog niets gedaan. Meer veerkracht bij de natie, minder vrees om den waren toestand van zaken onder de oogen te zien, dit alles is noodig om van *Nederlandsch Indië* te maken, wat het voor *Nederland* kan en moet worden...... Men bestede eenige der millioenen, die *Indië* jaarlijks afwerpt, tot verbetering der middelen van gemeenschap te water en te land; men verbetere het stelsel der zoogenaamde landduiten; men heffe alle hinderpalen op, die handel en nijverheid in den weg staan, en de gezegende gevolgen zullen zich niet laten wachten." enz.

Het ontwerp beslaat 38 bl.; de memorie van toelichting 50 bl. Eene bijlage bevat het thans bestaande regerings-reglement en maakt de vergelijking dus gemakkelijk.

Nadere Toelichting van wetenswaardige bijzonderheden en geschilpunten, betreffende de vroegere en latere gesteldheid der Heemraadschappen, door A. ELINK STERK, JR., *Lid van de Staten van Zuid-Holland, van het Provinciaal Utrechtsch en het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij* C. C. van der Post. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 160 *bl. f* 1-50.

Met genoegen ontwaren wij, dat de Heer ELINK STERK zijne Waterschaps-bouwstoffen nog eens heeft nagezien, en daaruit menige historische of letterkundige aanteekening opgedolven, die aan de liefhebbers van de *Hollandsche* taal, letterkunde en geschiedenis, niet minder dan aan de Waterschaps-besturen, welkom zijn moet. Het is een vervolg op zijn *Oud en Nieuw*, werwaarts dan ook enkele malen wordt verwezen. Ten blijke, hoe het taal-eigen en de geschiedenis te hulp komen tot eene rigtige onderscheiding van verschillende denkbeelden of onderwerpen, mogen wij bijbrengen wat de geachte Schrijver op bl. 41 en volgg. over *keuren*, in tegenstelling van *reglementen*, mededeelt, waarvan de slotsom is, dat het verschil tusschen die beide uitdrukkingen, ook met betrekking tot de daarmede bedoelde onderwerpen, geschiedkundig en taalkundig op dezelfde wijze wordt verklaard als het thans ook in onze wetgeving, na menige wankeling van gevoelen en verwarrende tegenspraak, is geschied. Het verschil tusschen *reglementen* en *keuren* is »daarin gelegen, dat, terwijl de bedoelde reglementen geördende zamenstellen behooren te zijn van constitutieve voorschriften, die met het oog op de algemeene wetten, door het daartoe bevoegd gezag, tot hoofdregel worden gesteld, voor de inrigting en handelingen der wettig erkende zedelijke ligchamen en hunner bijzondere besturen, — de keuren daarentegen uitvloeisels of corollariën zijn van dezen; verordeningen van specialen of ondergeschikten aard; maatregelen van orde en dagelijksch beheer, door die ligchamen of hunne besturen, naar gelang van omstandigheden, te nemen; in onder-

worpenheid aan de regelen, welke hun zoo door reglementen als door andere wettelijke kracht hebbende regeringsverordeningen gesteld zijn." Men ziet, dat dit geheel strookt met de bepalingen van art. 138 en 158 der Provinciale wet, volgens welke de Provinciale Staten bevoegd zijn, de *inrigtingen en reglementen* der Waterschappen te veranderen en nieuwe vast te stellen; maar de *keuren of politie-verordeningen*, door de Waterschappen zelve gemaakt of te maken, slechts de goedkeuring van Gedeputeerde Staten behoeven. De Schrijver had deze artikelen hier wel mogen aanhalen; doch hij komt op bl. 125 op de vraag terug (die eerlang eene wettelijke beslissing zal erlangen, maar waarover de Schrijver geen bepaald gevoelen ontwikkelt): of grondwettig aan de Waterschappen het regt kan worden toegekend om op de overtreding hunner keuren strafbepalingen te maken.

Als een ander voorbeeld van het gewigt der taalstudie tot verklaring van vele, soms nog geldende keuren, mag worden aangemerkt wat op bl. 109 en volgg. over het *maninghe* of *maningen schieren* wordt medegedeeld. De Schrijver verklaart, maanden lang zich grootendeels onledig gehouden te hebben met voortgezette nasporingen, aangaande deze enkele litterarische geheimzinnigheid; maar brengt het dan nu ook tot genoegzame zekerheid, dat deze uitdrukking betrekking had op het regelen van de wijze waarop de bijeenbrenging van mannen moest plaats hebben, om dienst te doen op den dijk; hunne wapening met dijkgeweer; hunne bestraffing in geval van verzuim of onwil, en wat dies meer zij.

Tot aanbeveling van den belangrijken inhoud van dit geschrift moge het gezegde voldoende zijn. Nog één woord over den vorm. De Schrijver heeft de materie verdeeld in dertien bijdragen, waarvan de inhoud vooraan in het werk is opgegeven; deze bijdragen beslaan 159 bl.; daarop volgen eenige geschiedkundige bijlagen; en ten slotte vindt men een hier volstrekt noodig maar dan ook zeer gemakkelijk register, waarin de voornaamsten der behandelde onderwerpen of verklaarde woorden zijn aangewezen.

De uitvoering is zeer net.

De Koninklijke Besluiten van 23 *Mei* 1845 *en* 1 *Julij* 1850 *en de Verslagen der Staats-Commissiën voor de toelating van Studenten tot de Hoogescholen en Athenaea, beschouwd door* P. DE RAADT. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 141 *bl. f* 1-25.

Niemand zal voorzeker aan den Schrijver dezer *brochure* de bevoegdheid ontzeggen, om, waar het onderwijs en opvoeding geldt, het gewigt zijner ervaring mede in de schaal te leggen. De bekende Chef van het beroemd en uitstekend Instituut te *Noorthey*, is hier geheel op zijne plaats, en de beschouwingen door hem voorgedragen, leveren eene belangrijke bijdrage tot de juiste kennis en waardeering der maatregelen door de Regering aangewend, ten opzigte van de toelating van studenten op de Hoogescholen en *Athenaea* in ons land. Het werkje is in twee afdeelingen gesplitst: de eerste handelt over het besluit van 23 Mei 1845, en over de Rapporten der vijf eerste *examina;* — de tweede, over het Besluit van 1 Julij 1850, en het Rapport van dat jaar. Eenige opmerkingen over het ontwerp van wet en de memorie van toelichting der Staats-Commissie voor het Hooger Onderwijs, van 15 Januarij 1849, benevens eenige voorslagen of wenschen van den Schrijver, omtrent de toekomstige regeling van dit aangelegen onderwerp, worden aan het einde medegedeeld.

De slotsom van het onderzoek vat de Schrijver aldus in zijne voorrede te zamen: »1°. het Staats-examen, kracht hebbende van toelaten en afwijzen, heeft eenen onmiddellijken en allergunstigsten invloed op het onderwijs; — 2°. evenzeer met als zonder die kracht is het ontoereikend als maatregel van toezigt op de schoolinrigtingen, en kan het de Inspectie niet vervangen.” Hij wenscht, dat men bij de organisatie van het onderwijs het voorbereidend onderwijs op twee steunpilaren doe rusten: »de Inspectie en het Staats-examen” (bl. 140): van beiden verwacht de Schrijver alles goeds.

Wij zijn 't geheel met hem eens, wanneer hij ontkent dat het Staats-examen — hetzij zoo als het in Mei 1845 werd geregeld, hetzij zoo als het bij 't Besluit van 1 Julij 1850 werd gewijzigd — toereikend is om de Inspectie te vervangen. De gronden daaromtrent door den Schrijver aangevoerd (b. v. bl. 186 en volgg.) zijn afdoende. In het belang van het onderwijs en der schoolinrigtingen is het noodig, dat die, zuinigheidshalve, afgeschafte Inspectie weder worde ingevoerd.

Dat de Schrijver het Besluit van 1 Julij 1850 in zijn geheel afkeurt, was van hem wel te verwachten; want naar zijne meening moet er een Staats-examen zijn; dat den toegang tot de Academiën opent, doch moet bij het regt van toelaten, ook dat van afwijzen bestaan. Op dit punt echter blijven wij bescheidenlijk van den geëerden Schrijver verschillen. Wij zijn door zijne redeneringen nog niet van het onöntbeerlijke en gepaste van het laatstgemelde regt overtuigd. Integendeel, wij scharen ons aan de zijde van hen, die meenen, dat er vrije toegang aan allen moet gegeven worden, terwijl niets belet, dat door eene Staats-Commissie de mate van de verworven kundigheden der leerlingen, die zich voor den toegang tot de Academie aanmelden, volgens eenen bepaalden maatstaf worde aangewezen. Die aanwijzing-zelve kan welligt voor ouders, voogden of de belanghebbenden-zelven een rigtsnoer zijn, om al of niet op den ingeslagen weg voort te gaan. Maar de toegang tot de Hoogeschool blijve voor ieder opengesteld. Is iemand te onkundig, te lui of te ligtzinnig om op de Hoogeschool met kracht werkzaam te zijn, hij zal de verijdeling zijner verwachtingen aan zichzelven te wijten hebben. Want, wenschen wij aan den eenen kant vrijheid voor allen, wij verlangen aan de andere zijde waarborgen voor de Maatschappij, dat geene dan geschikte menschen tot het uitoefenen en bekleeden van beroepen en ambten in haar midden worden toegelaten. Tot dat einde begeeren wij strenge *Examina* aan de Academie-zelve, en voornamelijk een Staats-examen aan het eind der studie, voor ieder die eenige betrekking in de Maatschappij verlangt. Op die wijze zal

èn voor de vorming en ontwikkeling der studenten-zelven, èn voor de Burgerij in wier midden zij zullen werkzaam zijn, gezorgd worden.

Moge zóó eerlang het Hooger Onderwijs worden georganiseerd! B.

De Regtspraak van den Hoogen Raad, van 1 *October* 1838 *tot* 1 *September* 1850, *gebragt op de artikelen der Staats- en burgerlijke wetten, besluiten en verordeningen, alles met ophelderingen en geschiedkundige toelichtingen, verwijzingen, enz., door Mr.* D. LÉON, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden en Lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland. Tweede Deel. Derde Aflevering* (*Burgerlijk Wetboek, Boek* 3 *en* 4)*: van bl.* 313—520. *Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belinfante. 1852. (*Voor rekening des Schrijvers.*) *In gr.* 8*vo.*

De kundige Schrijver gaat ijverig voort met de uitgaaf dezer volledige regtspraak, waarbij het niet aan toelichtingen en ophelderingen van verschillenden aard ontbreekt. Hij heeft zich veel moeite gegeven om ook de beslissingen der mindere regterlijke Collegiën na te gaan, en wijst bovendien nog veelmalen de Schrijvers over *Fransch* of *Nederlandsch* Regt aan, welke bij de behandeling van aangewezen vraagpunten kunnen worden geraadpleegd. Van groote uitvoerigheid getuigen onder andere de veelvuldige aanteekeningen op Art. 1401, omtrent spel en weddingschap (bij welke gelegenheid over de olie-contracten en de Jurisprudentie deswege is gehandeld); Art. 1902, omtrent het bewijs, enz. Met genoegen merkten wij in deze Aflevering menige oordeelkundige aanmerking omtrent de juistheid òf schijntegenstrijdigheid van regterlijke beslissingen, en dergelijken op. Sommige uitspraken worden ook met de nieuwe Gemeentewet in verband beschouwd.

Wij hopen, dat de kundige en bekwame Schrijver aan den aftrek van dit belangrijke werk moge ervaren, dat het wordt gekend en naar verdienste gewaardeerd; dàn

zal hij ook met moed en volharding zijne zoo gewigtige als werkzame taak voortzetten en ten einde brengen: — het is veel waard, dat de uitgave regelmatig voortgaat en telkens tot op de uitgave wordt bijgewerkt.

De Zeevaart der oude volken, door wijlen J. TER PELKWIJK, *A. L. M. J. U. et Philos. Dr. Met Aanteekeningen en Bijlagen van* H. VAN BLANKEN, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Lector in de Wiskundige wetenschappen te Zwolle. Te Zwolle, bij* de Erven J. J. Tijl. 1851. *In gr. 8vo.* 100 *bl. f* : - 90.

Indien wij zelfs iets ongunstigs zouden willen zeggen van het bovenstaande werkje, dan zou het doel, waarmede het is uitgegeven, ons daarvan terughouden. De opbrengst toch moet strekken ten voordeele der Stads Armeninrigting te *Zwolle.* Hier is de wetenschap niet aan winzucht, maar aan menschlievendheid en weldadigheid dienstbaar gemaakt. Doch al ware dat het geval niet, zouden wij toch nimmer een ongunstig oordeel over het voor ons liggend boekske hebben uitgesproken. De monographieën over zulke onderwerpen zijn te zeldzaam, dan dat men door scherpe kritiek iedere poging zou trachten neêr te slaan, en men zou lust en ijver uitdooven, waar die met alle kracht moet worden aangevuurd.

Scheepsbouw, scheepsbesturing en zeevaartkunde of stuurmanskunst, zijn de onderwerpen, welke in het werkje geleidelijk en beknopt worden behandeld. Het spreekt van zelf, niet zonder leemten en misvattingen. Over het bestuur, de aanvoering van oorlogsvloten wordt naauwelijks gesproken. De toestand der havens is voorbijgezien. Men handelt naauwelijks over de bemanning. En toch waren er, vooral met betrekking tot de *Romeinen*, genoegzame gegevens om daaruit een goed geheel te construëren.

Men vergunne ons eenige opmerkingen.

Wij lezen b. v. op bladz. 17, noot *h*: *De Romeinen gebruikten zeldzaam grootere schepen dan van 5 rijen. De ongewoon groote schepen van Perseus, waaronder een*

van 16 rijen, werden door de Romeinen op het veld van Mars geplaatst; blijkbaar omdat men dezelve voor het gebruik ongeschikt achtte. (LIV. XLV. 35. 42.) Uit een onjuiste voorstelling volgt een valsche gevolgtrekking. Het voor die tijden ontzagchelijke *Macedonische* schip voer, onder de bewondering der menigte, den *Tiber* op. En wat gebeurde toen? *Naves regiae, captae de Macedonibus inusitatae ante magnitudinis, in campo Martio subductae sunt.* (*) Blijkbaar, zegt de Schrijver, omdat men dezelve voor het gebruik ongeschikt achtte. Blijkbaar, zouden wij zeggen, om ze gedurende den winter in de werven te leggen en welligt te kalefateren. Te dier plaatse waren *νεώρια, navalia:* (†) daar werden de schepen gebouwd, hersteld en bewaard. *Naves subducere in navalia* is de daarvoor gebruikelijke term. De schepen der *Antiaten* werden gedeeltelijk verbrand, gedeeltelijk *in navalia Romae subductae*, volgens het verhaal van LIVIUS VIII. 14.

De plaats van LIVIUS, aangehaald op bladz. 34 noot *s*, komt mij niet geheel voldoende voor, om er uit af te leiden, dat de vrachtschepen alleen zeilen, geen riemen voerden. Het schijnt echter zoo te zijn, dat de *naves onerariae* van zeilen, de *naves longae* van roeibanken voorzien waren. Voor dit onderwerp is de plaats bij CAESAR B. G. IV. 25 seqq. niet onbelangrijk.

Maar de voornaamste opmerking is deze, dat men niet genoegzaam gehandeld heeft over de bemanning der vloten: geen woord over de *classici* en *socii navales* en *classiarii*, en toch was over dat onderwerp zoo veel te zeggen. Vooral is het opmerkelijk (om daaruit den aard en het karakter van het volk te leeren kennen), dat de zeedienst bij de *Romeinen* veel lager geschat werd, dan de landdienst, zoodat TACITUS Hist. I. 87 verhaalt, dat OTHO eene poging deed, om de zeedienst in aanzien te doen stijgen. Somtijds bestond de geheele équipage uit

(*) De Koninklijke schepen op de *Macedoniërs* veroverd, van eene te voren ongekende grootte, zijn in het veld van MARS op het land getrokken.

(†) Kleine dokken — de groote *navalia* waren aan de andere zijde.

vrijgelatenen. De roeijers-zelve waren strijdbare manschappen, die, als de nood drong, gewapend werden. Zoo lang men echter op zee streed, schijnt het wapenen des roeijers onmogelijk te zijn geweest. Dit vond dán alleen plaats, wanneer men geland was en van de kustbewoners vijandelijkheden ondervond. Zie een diergelijk voorbeeld bij LIVIUS XXXVII. 16.

Eigenlijke baken of vuurtorens waren bij de Ouden niet in gebruik. Maar toch verdient het vermelding, dat alle schepen eener oorlogsvloot zich des nachts rigtten naar het schip, waarop zich de aanvoerder bevond, naar het *navis praetoria.* Daartoe was een sein uitgevonden. CAIUS LAELIUS gebruikte drie lichten: *in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore.* LIV. XXIX. 25. de *naves rostratae* (*) hadden ieder één licht, de *onerariae* hadden er twee. Het lijdt echter twijfel of zulks regel, dan wel uitzondering was.

Dat vele schepen twee roeren hadden is overeenkomstig de waarheid: dat sommigen er van *vier* voorzien waren, zoo als de Schrijver op bladz. 36 zegt, wordt niet bewezen, en wij kennen geen plaats bij eenigen Schrijver, waar dit verhaald wordt. Over de *camerae* is de plaats bij TACITUS III. 47 en de noot van LIPSIUS *ibid.* hoogst belangrijk.

Het is welligt wat gewaagd om tot de grootte der schepen te besluiten uit de omstandigheid, dat zij dikwijls over het land vervoerd werden. Wij gelooven echter niet, dat de Schrijver er melding van maakt (en toch is het zeer wetenswaardig), dat de schepen der Ouden zóó gebouwd werden, dat zij zeer gemakkelijk uit elkander te nemen waren. Hiervoor pleiten eene menigte plaatsen. Een der belangrijkste is die bij CURTIUS VIII. 10 en de noot in de uitgave van SNAKENBURG. 1724.

Ten slotte. Het boekje, als populair werkje over de zeevaart der Ouden, is zeer aanbevelingswaardig. Het spreekt echter van zelf, dat het weinig wetenschappelijke

(*) Ook *aeratae,* omdat de snebbe gekoperd was. Het *navis praetoria* voerde dikwijls (welligt gewoonlijk) een *vexillum* of *velum purpureum.*

waarde heeft: als zoodanig wilde de Schrijver-zelf het niet beschouwd hebben, en daarom bezagen wij het ook niet van dat standpunt. Wij wenschen hartelijk, dat onze aankondiging iets moge bijdragen tot het debiet, daar het doel der uitgave zoo goed en lofwaardig is.

's Gravenhage, Mei 1852. Mr. J. VAN GIGCH.

Dr. GUSTAAF SCHILLINGS *Muzikale Didaktiek, of de kunst van onderrigt geven in de Muziek. Een noodzakelijk Hand- en Hulpboek voor allen die in de Muziek onderwijs geven of ontvangen enz. enz. Uit het Duitsch vertaald. Aflev. I en II. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1851. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 160 *bl. f* 8-:; *bij inteekening f* 6-75.

Van dit werk, hetwelk in zes of zeven Afleveringen compleet zal zijn, hebben wij twee Afleveringen ontvangen, en dat is niet genoeg om reeds te oordeelen of en in hoe verre 't aan den titel beantwoordt. Maar wij kennen deze *Didaktiek* in het oorspronkelijke, d. i., in haar geheel, en dit stelt ons in staat om reeds nu onze gedachten er over uit te spreken; zoo als we dat doen in alle bescheidenheid.

Wie een blik slaat op den toestand der muzijk in ons Vaderland, en hem vergelijkt met dien van een dertigtal jaren vroeger, komt zeer spoedig tot het verblijdend besluit, dat men er in dat tijdverloop wel een halve eeuw in de kunst is vooruitgegaan. Onderscheidene oorzaken hebben medegewerkt om aan die ontwikkeling veerkracht en vlugheid te geven, en bevorderen haar nog bij voortduring. Als zoodanig noemen wij de Maatschappij van Toonkunde; ook in zekere mate de Muzijkscholen, hoewel dezen, door te beperkte fondsen, de noodzakelijke uitbreiding niet hebben kunnen erlangen; voorts het steeds klimmend aantal Zangvereenigingen, Liedertafels, (*)

(*) Als 't waar is, dat een paar dier tafels nog niet aan hare roeping beantwoorden, hopen wij, dat zij spoedig het goede voorbeeld van hare oudere Zusters mogen volgen. De Ref.

Liefhebbers-Concerten en Harmonievereenigingen, bij alle welken zoo vele verdienstelijke mannen volijverig, en veelal belangeloos, als Componisten, Directeuren, Executanten en Onderwijzers, hunne talenten en wetenschappelijke kennis aan den opbouw der Toonkunst hebben dienstbaar gemaakt, en aan de zangen van begaafde Dichters, door bezielde harmonieën en melodiën, hooger zin en waarde gaven in de schatting des volks. Hebben we niet, bovendien, een goefenden Gids, in het *Nederlandsche* Muzijkale Tijdschrift van Dr. KIST, hetwelk reeds twaalf jaren lang nut heeft gesticht? — En als wij dan daarbij in aanmerking nemen, hoe veel méér zorg er nu schier algemeen gedragen wordt voor de muzijkale opleiding der jeugd bij den voornamen en bij den burgerstand, dan moeten we erkennen, dat de muzijkale balans in dezen tijd zeer gunstig staat, en dat het licht der kunst de nevelen van onlust, gewaande onmagt, en vooroordeel reeds genoegzaam heeft doen verdwijnen. — Door dat alles hebben wij dan nu ook onze eigene reeds tamelijk rijpe ondervinding, onze eigene Leerschool, en de hoop van spoedig te zullen kunnen zeggen, dat wij ook weder hebben onze eigene Compositie-school. Wij zeggen *weder;* want wij weten, en 't zal ook velen onzer lezers niet onbekend zijn, dat 't in vroegere eeuwen de *Nederlandsche* school is geweest, die de bouwstoffen voor *Italiës* grootheid heeft opgeleverd.

Ofschoon wij nu gaarne erkennen, dat ook het lezen der werken, die buiten 's Lands over de theorie en de praktijk der Toonkunst zijn uitgekomen, en de ondervinding door eenigen in den vreemde opgedaan, krachtdadig hebben medegewerkt, om de spoedige bereiking van het tegenwoordige standpunt, der Muzijk in *Nederland* mogelijk te maken, komt toch, bij dien stand der zaak, al dadelijk de vraag in ons op: hebben wij behoefte aan deze *Didaktiek?* Leert zij ons theoretisch, praktisch of technisch wat nieuws? Geeft zij, om het wezen der kunst te verhoogen, of om het aanleeren te vereenvoudigen en te bespoedigen, nieuwe middelen aan de hand? — En op al deze vragen gelooven wij, die het werk geheel

doorlezen hebben, ontkennend te moeten antwoorden. SCHILLINGS *Didaktiek* is een zeer verdienstelijk en gewaardeerd werk; doch, naar ons gevoelen, bevat 't voor *onze* School niets *nieuws;* ook voor *onze* ontwikkelde kunstenaars of dilettanten, bevat 't niets *nieuws*, en evenmin zullen *onze* Muzijkscholen en andere Inrigtingen voor muzijkaal onderwijs er iets *nieuws* uit leeren. — Maar al dient het werk niet om in eene volstrekte behoefte te voorzien, en al bevat 't niets *nieuws*, het kan evenwel — en dat erkennen wij gaarne — bij zeer velen groot nut stichten; want niet allen zijn volleerd, en het oude dat 't bevat en aan ontwikkelden in de kunst bekend is, behoort voor vele anderen nog tot de verborgenheden. Een groot aantal leerlingen heeft behoefte aan herhaling en herinnering van de ontvangen lessen en wenken; vele ouders en opvoeders achten de kunst en hare beoefenaren nog niet genoeg, om het onderwijs der kinderen of kweekelingen met al den ernst te ondersteunen, die er zoo onmisbaar toe is; zelfs vele Onderwijzers van Volksscholen, en vele Schoolopzieners zijn nog niet op de hoogte, die men bereikt moet hebben, om geheel zelfstandig te kunnen werken en beoordeelen. Voor die allen zal het bezitten en bestuderen van een Werk als dit groote waarde kunnen hebben, en als zij 't gebruiken zoo als 't behoort, zal dat niet blijven zonder invloed op hen, en op de kunst.

In vele opzigten is deze *Didaktiek* — dit moeten we nog aanmerken — maar ten halve didaktisch; zij verklaart, geeft het vóór en tégen van elk systeem op, en stelt dan veelal de beslissing of keuze aan de ondervinding der lezers. Dit heeft ten gevolge, dat 't den lezer wel eens verlegen en in het onzekere laat. Wij weten dat een Schoolleeraar de grove fout beging in zijn Zang-College van volwassenen, de *tenor*partij door vrouwen en de *alt*partij door mannen te doen zingen: zulk eene en menig andere fout worden er niet bepaald in te regt gewezen. — Overigens is 't SCHILLING gegaan, gelijk 't ieder gaat die onderwijzer is in de Toonkunst of op haar ruim gebied eenige andere invloed hebbende betrekking bekleedt: hij ziet meer en meer, dat alleen

de ondervinding de kortste en zekerste wegen doet kennen, om vereenigingen of individuën in de kunst te doen vorderen; — aldus ook SCHILLING, die echter van zichzelven en van zijne dertigjarige ondervinding wel wat heel dikwijls spreekt, en soms ook wel wat heel lang. Evenwel, hij heeft veel, zeer veel blijken van ondervinding in dit werk nedergelegd, en het is dan ook tot het voorbereiden van *hunne* ondervinding, dat wij — die in de kunst gaarne alle dingen beproefd, en het goede er van behouden zien — het werk aan alle jeugdige *dilettanten* en jeugdige kunstenaren aanbevelen; zij zullen er dikwerf iets in aantreffen dat dadelijk van hunne gading is, of hun later kan dienen, en indien er mogten zijn, die nog niet weten dat ook de Toonkunst hare philosophie en moraal heeft, is dit werk ook wèl geschikt om hun het hoogere wezen en de hoogere waarde dier kunst beter te leeren kennen.

Men ziet uit onze beschouwing dat, en uit welke oogpunten wij nut en waarde aan het Werk toekennen, en de vertaling van hetzelve, ofschoon niet volstrekt noodig, ook gansch niet overtollig keuren — met uitzondering echter van eenige zeer hoogdravende en voorzeker niet onomstootelijke stellingen, die in elk geval kunnen worden gemist.

De overzetting der twee voor ons liggende Afleveringen mag gelukkig heeten; de hier en daar bijgevoegde Aanteekeningen bewijzen, dat de ongenoemde Vertaler geen vreemdeling is op het kunstgebied, en zeer goed ons Nationaal karakter van het *Duitsche* weet te onderscheiden.

Letter, druk en papier zijn prijzenswaardig. 't Formaat der uitgave is aan dat der *Duitsche* gelijk. x. x.

Beschouwingen over den vroegeren en tegenwoordigen toestand van het Tooneel en over de bevoegdheid en verpligtingen der Stedelijke Regeringen te dezer zake enz. Te Amsterdam, bij J. H. van der Beek. 1852. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* : - 25.

Het Rapport der Commissie tot daarstelling van een

Nationaal Tooneel (zie de *Vaderl. Letteroefeningen* voor 1851, N°. XI, bladz. 485 en volgg.) heeft onderscheidene voorstanders van het tooneel bewogen, om ook *hunne* beschouwingen in druk te doen uitgaan. Een hunner heeft daartoe de kolommen gebruikt van het *Amsterdamsche* Weekblad de *IJ- en Amstelbode*, en 't zijn de daarin geplaatste artikelen, die, met eene later geschrevene Inleiding en slotbeschouwing, den inhoud van deze *brochure* uitmaken. De Inleiding bevat het gevoelen des Schrijvers over het besluit van Z. M. om de voorgenomen uitvoering der zaak nog een jaar in beraad te houden, en stelt de beschouwingen voor als gegrond op hetgeen de Schrijver, omtrent het tooneel en de middelen tot deszelfs hervorming, in der tijd vernomen heeft van nu wijlen den hoogst verdienstelijken acteur en tooneeldirecteur HOEDT. Met belangstelling vernemen wij er uit, hoe reeds Koning WILLEM II op die hervorming is bedacht geweest, en den Heer HOEDT eene aanzienlijke som heeft aangeboden, om haar te ondernemen; maar dat deze rondborstig heeft verklaard, er geene mogelijkheid toe te zien; en dat vorstelijke schatten niet (d. i. niet terstond, als met een tooverslag) in het leven kunnen roepen, wat de ontwikkeling noodig heeft van den tijd.

De beschouwingen, die voornamelijk strekken om het gemeld Rapport te wederleggen, en aan te toonen dat het ontworpen hervormingsplan niet voldoende is, getuigen van meer dan gewone bekendheid met tooneelzaken en met de geschiedenis van het tooneel. Zij handelen over de *stukken*, over de *acteurs*, over het *Bestuur*, over het *Publiek*, en over de ontworpen *Opleidingsschool*, en omtrent elk dier belangrijke onderwerpen vindt men waarheden uit de geschiedenis of uit eigen waarneming geput. De opgaaf (bladz. 10) der ontvangsten bij de vertooning van dertien klassieke, en van even zoo vele romantische stukken, in 1794, is belangrijk; maar zou nog veel belangrijker zijn als ook bij elk vóórstuk, 't vertoonde nástuk of ballet ware opgegeven. Op bladz. 14 wordt ook eene opgaaf gevonden van de salarissen der voornaamste acteurs en actrices in dat zelfde jaar. Wie

nadenkt zal er weder eenige oplossing in vinden van de mindere achting door tooneelkunstenaars genoten, wijl de bezoldiging der meesten zoo karig is geweest, dat zij er niet dan zeer armelijk van konden leven, en bij de minste onberadenheid of den minsten tegenspoed in schulden moesten geraken. Niet onaardig is het op bladz. 15 uit de Nieuwe *Nederlandsche* Jaarboeken van 1795 getrokken adres van de tooneellisten, aan de toenmalige Provisionele Municipaliteit van *Amsterdam*, om andere Commissarissen van den Schouwburg benoemd te krijgen, en het berigt daarop door de Commissarissen uitgebragt, waaruit men onder anderen verneemt, dat Mr HILVERDINK hen telkens te leur stelde; dat Mr WATTIER gedurende twee voorjaarsaizoenen telkens ziek was geweest, behalven wanneer men in *den Haag* ging spelen; en dat de Heeren en Dames van het personeel elkander vlijtig dwarsboomden. Het belangrijkst vinden wij de gedachten over de *Opleidingsschool*, van welke ook wij de gewenschte uitkomsten verwachten, wanneer zij onbekrompen wordt ingerigt, theoretisch en praktisch bekwame, tot het onderwijzen van kweekelingen geschikte mannen en vrouwen aan haar hoofd worden geplaatst, en de toekomst verzekerd wordt der leerlingen; immers van die, welke zich het onderwijs ten nutte en bescherming waardig maken. In het algemeen komen de denkeelden hier voorgedragen tamelijk overeen met die, welke ook door ons zijn uitgesproken. De toon echter had hier en daar minder gevoelig kunnen zijn. Wij gelooven, dat de *Amsterdamsche* Rederijkerskamer ACHILLES, die reeds eenige kweekelingen onder hare leiding genomen, en alzoo de grondslagen van eene Tooneelschool in de Hoofdstad gelegd heeft, deswege lof en hulde verdient, en verwachten veel van haar, wanneer zij naar eisch wordt geschraagd, en gelukkig is in de keuze der Onderwijzers. — Meer achten wij niet noodig over de beschouwingen of over de zaak te zeggen, daar toch de uitvoering der maatregelen van hervorming zijn uitgesteld. Indien dat uitstel een afstel mogt worden, het-

geen niet onmogelijk is, nu de Directeuren der tooneelgezelschappen in de Hoofd- en Hofstad zich, naar men zegt, vereenigd hebben, zal men toch altijd aan het gebeurde die School, wanneer zij in stand blijft, hebben te danken. De hoop vervult ons overigens, dat, wanneer door 't vereenigen der twee gezelschappen, de vertooning van hooge treur- en blijspelen mogelijk wordt, het *répertoire* van lieverlede eene verandering zal ondergaan, die voor het gemis van een Nationaal Tooneel ten minsten eenige vergoeding aanbiedt.

Op bladz. 23 wordt gezegd, dat er nog ouden van dagen zijn, uit de laatste helft der achttiende eeuw, die zich herinneren de *Romeinsche* veldheeren en soldaten te hebben zien optreden met gepoederde paruiken. »GIJSBRECHT *van Aemstel*" — staat er — »droeg mede eene paruik, en de engel RAFAËL daalde gekapt *à la* LOUIS XV uit den hemel." Wij weten niet regt wanneer de wansmaak in de costumes van ons tooneel is verdwenen; maar de ouden van dagen, die den *Gijsbrecht* nog aldus hebben zien vertoonen, moeten toch zéér hoog bejaard zijn; want 't moet zijn geweest vóór 't afbranden van den Schouwburg in 1772. Toen speelde men dat treurspel, blijkens de prenten van S. FOKKE, in 't *Fransche galapak*. GIJSBRECHT, AREND, DIEDERIK en anderen staan er op afgebeeld met driekanten hoed, zakjespruik, gekleede rok en vest, korten broek, zijden kousen, schoenen met gespen, staatsiedegen, en (N.B.!) een ridderlijk oorlogsschild aan den linkerarm; terwijl ook de soldaten ten deele in dier voege zijn uitgedost, ten deele echter in 't *Spaansche* pak steken. De engel RAFAËL staat er, in de wolk, gekapt, gekeursd en opgeschikt als eene *Fransche* hofdame. Maar indien dat tot 1772 heeft voortgeduurd, 't geen niet waarschijnlijk is, daar, volgens prenten van W. WRITS, reeds in 1760 de costumes der acteurs overeenstemden met den tijd en de plaats der handeling (de actrices hadden nog hoepelrokken aan); na het openen van den *Amsterdamschen* Schouwburg in 1774 schijnt er geen spoor van dien wansmaak meer bestaan te heb-

ben. Immers in 1775 gaf S. FOKKE eene andere gravure uit, die voor ons ligt, met vijf afbeeldingen uit de verschillende bedrijven van den *Gijsbrecht*, in welke alle de handelende personen voorkomen, en reeds de costumes dragen waarin 't stuk tegenwoordig wordt opgevoerd. Van 1772 tot nu zijn er tachtig jaren verloopen, en alleen menschen van honderd jaren of daaromtrent kunnen dus de herinneringen hebben van welke de Schrijver spreekt. BINGLEY is in 1779, WATTIER in 1780, SNOEK in 1795 aan het tooneel gekomen; ten onregte wordt alzoo op bl. 23 ook gezegd, dat die grove misslagen begaan werden, in weerwil van *hunne* zeldzame talenten.

Wij bevelen deze Beschouwingen allen aan, die in Tooneel belang stellen.

Gedichten van CORNELIS MAERTSZ; *Huisman en Oud-Ouderling te Hoogkarspel. Te Amsterdam, bij* Fred. Muller. 1852. *In* 12*mo. XXIV en* 254 *bl. f* 2-:

In de aankondiging van het *Nederlandsch Liedeboek* (*Vaderl. Letteroefeningen* voor 1851, N°. XIV, blad. 644) is verdienden lof geschonken aan een paar gedichten van CORNELIS MAERTSZ, een *Westfrieschen* landman en dichter, uit de tweede helft der zeventiende eeuw, wiens verzen zoo geheel onbekend zijn gebleven, dat hij noch door DE VRIES, noch door VAN CAMPEN, noch door WITSEN GEYSBEEK wordt genoemd. Even onbekend schijnt hij ook in 't begin der achttiende eeuw reeds geweest te zijn; 't geen uit POOT blijkt, die, vijftig jaren nà hem, van zich-zelven zeide, dat hij POOT

d' EERSTE was
Van AL de Nederlandsche boeren
Die 't zanggodinnendom belas,
Dat het zich bij den ploeg liet voeren.

Van al de gedichten van dien onbekend gebleven Zanger ontvangt men hier eene nieuwe uitgave, met een Voorberigt van den Heer JOH^s. VAN VLOTEN, waaruit blijkt,

dat MAERTSZ in 1661 een bundel, en in 1671 een tweeden bundel heeft uitgegeven, in welken laatsten een versje van den 25ⁿ Januarij 1671 voorkomt. Wanneer hij geboren en wanneer hij overleden is, schijnt nog niet te zijn opgespoord; maar wij vermoeden, dat hij in 1671 zal zijn gestorven; want het lot des Vaderlands was hem, blijkens 't viertal gedichten van bladz. 101 tot 118 niet onverschillig, en wij vinden niets van hem betreffende het merkwaardige jaar 1672, dat hem zeker niet koel zou hebben gelaten, indien hij 't beleefd had. De oude drukken der twee bundels zijn zeldzaam geworden; immers de Heer VAN VLOTEN zegt, dat hij van den eersten maar één Exemplaar heeft gevonden, en dat zal vermoedelijk de reden zijn waarom men nu gekomen is tot eene nieuwe uitgave van *alle* de gedichten van MAERTSZ, van welke anders een gedeelte, naar ons gevoelen, wel onherdrukt had mogen blijven; de beteren hadden dan eene kleine *Bloemlezing* kunnen uitmaken, voor den roem des Dichters genoeg. Als wij ons niet bedriegen zullen de »*Bijbelsche Invallen*" wel verschenen zijn in den eersten bundel, en dat heldert dan de reden van des dichters onbekendheid eenigermate op. Want, ofschoon men bij 't lezen van de »*Zede- en Mengeldichten*" gaarne erkent, dat POOT in 't gelijktijdig behandelen van den ploeg en de lier niet de éérste is geweest; maar in den *Hoogkarspelschen* huisman, een verdienstelijken voorganger heeft gehad, zijn toch de »*Bijbelsche Invallen*" over 't algemeen zoo stroef, of wansmakelijk, of gezocht in vergelijking of toepassing, dat ze onmogelijk konden behagen zoo kort na het gouden bloeiperk der dichtkunst onder HOOFT, CATS, VONDEL, ANTONIDES en andere meesterzangers. De welmeenende MAERTSZ gaf die uit

> Tot een geschenk aan onze jeugd,
> Op zoeten maatzang uitgeschreven,
> Tot deugdenspoor in hare vreugd,

Hij wilde namelijk doen wat in onze dagen de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* beproefd heeft: hij wilde het dartele volksgezang verbeteren. Dat was zeer

loffelijk; maar in zijne vrome eenvoudigheid wilde hij de jeugd op hare pleizierpartijen een soort van Psalmen doen zingen, zeker ook op stichtelijke wijzen; want aan geestelijke liederen op de wijzen van straatdeunen mag men niet denken; hoewel de Noot op bladz. XVII van 't Voorberigt er aanleiding toe geeft. En hoe waren die liederen?

Als Potifars onkuische vrouw
  Meend' Jozef te bevlekken
Met vuile lusten, ende wou
  Hem met geweld AANTREKKEN;
Zij bij zijn rok hem vatten gaat,
  Om 't ligchaam voorts te vatten,
Maar hij liet slippen het gewaad,
  En liet voorts 't lijf WEGSPATTEN

Als David met gedruisch
Inkwam in Achis' huis,
Of hij het malen wou tot gruis,
En schuimde en tierd', ongemanierd,
Gelijk het meer, Ongeroerd door het ONWEÊR.

Als Mozes lag in 't AL-verzuipend water

De wereld komt mij als een BEEST
  Te voorschijn in gedachten,
Dat lang genoeg te weî gemest
  Gereed is om te slachten.

De oly, zoet en waard,
Op Aärons hoofd gegoten,
  Is, langs zijn hoofd en baard,
Al nederwaarts gevloten;
Totdat zij is gekomen
  Op 't priesterlijke kleed,
En heeft de onderzoomen
  Van zijnen rok BEZWEET.

  Zoo is het Hemelsch goed,
Gelijk een gulden regen,
  In vollen overvloed,
Op Kristus neêrgezegen;

En stroomt van hem beneden,
Tot dat, DOOR ZIJN GEWAAD,
De minste van zijn leden
Wordt zaliglijk verzaad.

Het spreekt van zelf, dat de jonkheid, bij hare feestgelagen, in zulke liederen geen behagen kon vinden, en — hoewel men reeds toen meer en meer begon »den Helicon en den Hoofdschedelberg, CHRISTUS en APOLLO ondereen te mengen", konden toch liederen voor den een' zoo zacht, voor den ander' zoo gekunsteld, en waarin zoo dikwerf tegen de versificatie, en de keus en schikking der woorden gezondigd werd, ook de beoefenaren en vrienden der dichtkunt niet bevallen, in een tijdsgewricht waarin een gedeelte van hen reeds het schelle en brommende voor schoon hield, en het andere gedeelte de schoonheid vond alleen in de gladheid der verzen, en in de zuiverheid van de taal. De zoogenaamde »*Bijbelsche Invallen*" konden dus nergens opgang maken. Ook nu zullen zij maar weinigen voldoen, en hadden gerust vergeten mogen blijven.

De *Zede- en Mengeldichten* zijn méér uit het hart gevloeid, en waarschijnlijk ook van latere dagteekening. Meest allen zijn zangerig en dragen blijken van de gemakkelijkheid met welke MAERTSZ zijne gedachten en gevoelens in dichtmaat wist uit te drukken. Poëtische verheffing, diepe gedachten, sierlijke beeldspraak, fraaije figuren of beelden, vindt men niet in zijne verzen; maar zijn hart was blijkbaar open voor de indrukken der schoone Natuur, en dankbaar dat hij woonde in de waarlijk schoone *Streek*, de reeks van bloeijende dorpen tusschen *Hoorn* en *Enkhuizen*, die nog heden tot de fraaiste gedeelten van ons Land behoort, en overwaardig is door elk bezocht te worden. Dáár krijgt men eerst een helder begrip van onzen bemiddelden boerenstand, en van *Hollandsche* reinheid en netheid; maar ook van de goudâderen in onze vruchtbare weiden. *Hoogkarspel* is het middelste dier dorpen, en het fraaiste gedicht uit de verzameling is ook de *Lofzang* aan dat

dorp, die inderdaad schittert van eenvoudigheid en natuurlijkheid. Er zijn echter méér goede verzen in, die MAERTSZ doen kennen als een dichter van bekwaamheid en gevoel. Als zoodanig noemen wij de *Lof van den vliet*, *IJdelheid der rijkdommen*, en *de Huisman*, hoewel dit laatste onderwerp, nà hem, veel uitvoeriger en fraaijer bezongen is in het *Landleven* van LUIKEN en in het *Akkerleven* van POOT. Maar wij kunnen niet alle de stukjes noemen, die ons, 't eene om deze 't andere om die reden behagen, en laten 't liever aan den lezerzelven over verder te oordeelen. Wij loopen wel, nu wij alles gelezen hebben, niet zoo hoog met de gedichten van MAERTSZ als de bezorger van deze nieuwe uitgave; maar achten ze toch, om de goede stukken die er in voorkomen, allezins eene plaats waardig bij de dichtbundels van de laatste helft der zeventiende eeuw, en den dichter-zelven te knap, om zoo geheel vergeten te worden. Hoe eenvoudig de man overigens geweest is, blijkt uit zijn *Boerenlust*, waarin hij zegt:

Ik leef van harten blije,
  De staatszucht lach ik meê,
En in mijn linnen pije,
  Ben ik gansch wel te vreê;
Mijn buik en voelt geen pijnen
Van Spaansche of Rijnsche wijnen;
  Garstengort of haverenbrij,
  Voedt mij meer als lekkernij.

Wij bevelen het werkje in de aandacht der liefhebbers, en brengen lof toe aan den Verzamelaar, aan wien wij onze kennismaking met den dichterlijken Huisman en Oud-Ouderling te danken hebben. — De titel van het werkje, die van een der oude bundels schijnt overgenomen, had wel iets anders kunnen zijn; want als men 't boekje ziet in zijn kleine formaat en modernen band, kan men niet anders denken dan dat CORNELIS MAERTSZ nog heden te *Hoogkarspel* als huisman leeft.

BOEKBESCHOUWING.

Proeven van Christelijke Evangeliebeschouwing door A. VINET. *Uit het Fransch vertaald door* M. COHEN STUART, *Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Alkmaar. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1851. *In gr. 8vo. VI en* 378 *bl., in linnen band met vergulden stempel. f* 3-80.

»Wie, die met eenige belangstelling de geschiedenis der Christelijke Kerk in de jongste tijden gadesloeg, zal geheel onbekend zijn met VINET, den HUSS of WICKLEF dezer eeuw, zoo als hij niet ten onregte genoemd is; wiens invloed nu reeds onberekenbaar groot, waarschijnlijk in de toekomst nog veel grooter zal worden in wetenschap en Kerk? — Christenwijsgeer in den schoonsten zin van het woord, geestverwant van den grooten PASCAL, door juist oordeel en doordringend verstand; van den edelen FÉNÉLON, door mildheid van begripppen en eenvoud van zin; vereenigde VINET nederige godsvrucht met een verheven genie, den geest van een' wijze met een kinderlijk hart. Als Hoogleeraar aan de Universiteit van *Bazel* geplaatst, zag hij een verblijf zich aangewezen, uitnemend geschikt om zijnen rijken geest te ontwikkelen en veelzijdig te vormen. Aan 't naburig *Duitschland* ontleende hij waarheidsliefde en grondige geleerdheid, aan 't aangrenzend *Frankrijk* zuiveren smaak en gelukkige vormen, aan zijn *Zwitsersch* vaderland een edelen vrijheidszin, en van al die onderscheiden elementen, door een warm en levend Christendom bezield, vormde zijn zelfstandige geest een schoon harmonisch geheel, dat zich ook in zijne schriften uitgedrukt heeft. Een kunstzin door geloof geheiligd, eene wijsbegeerte door godsvrucht geleid, een genie door oorspronkelijkheid gekenmerkt en door studie gevormd, maakten de karaktertrekken uit zijner groote ziel, en vormen het heerschend

karakter ook van zijne talrijke geschriften, die met den stempel zijner edele persoonlijkheid, de beproefde keur dragen van heilige waarheidsliefde en innig geloof. Begaafd met een schoonheidsgevoel in buitengewone mate ontwikkeld, en onbedorven gebleven door reinheid van zin, wist hij overal rijkdommen zich te verzamelen voor geest en voor hart, maar boven alles bleef toch voor hem het Evangelie de onwaardeerbare goudmijn, waarin hij steeds dieper zocht door te dringen, om haar verborgen schatten op te graven; de onuitputtelijke bron, waaraan hij 't eerst en 't liefst zijne wijsheid ontleende. Groot als diepdenkend geleerde, als begaafd letterkundige, als welsprekend redenaar, was hij daarom vooral groot, omdat hij Christen was met hart en ziel, Christen met zijn geheele wezen, met al de schoone talenten en edele vermogens van zijn rijk bevoorregten aanleg."

Deze fraaije karakterschets zal voldoende zijn om onzen Schrijver te doen kennen, en de verwondering bij dezen of genen op te heffen, die het vreemd vinden, dat een werk van VINET door eenen Remonstrantschen Prediker is vertaald. Waarom niet? Geestverwantschap is het ware punt van vereeniging en eenheid. Waar geest en hart zamensmelten, vallen de muren van afscheiding weg; ook Kerkelijke namen, die hier en daar de kracht hebben van eene firma, ofschoon de geest die ze oprigtte reeds verdwenen en vergeten is. Niet dat VINET behoorde tot hen, die de leerbegrippen zijner Kerk prijs gaf voor het zwevende, niets beteekenende en wegredenerende, dat wel eens met holle klanken voor Christelijk, voor Bijbelsch, voor Evangelisch doorgaat; hij zwoer niet bij vastgestelde formulieren; integendeel, hij was een man van vooruitgang, maar hij vernielde den weg niet dien hij betrad, en liet ook geene puinhoopen achter zich, maar stichtte veeleer gedenkteekenen der waarheid. LUTHER en CALVIJN zouden hem erkennen als een der hunnen. Ik geloof niet, dat zij als zoodanig hen zouden erkennen, die zich als letterknechten onder de gehoorzaamheid aan formulieren begraven. En of zij de zulken als hunne geestverwanten zouden begroeten, die

de waarheid des geloofs aan het wegredenerend verstand prijs geven, mag men ten minste betwijfelen.

VINET is het beeld der hervorming in zijne ware consequentie. Op het standpunt des Schrijvers behouden het denken en het gevoelen beiden hunne regten, en het geloof brengt ze te zamen aan den voet van het kruis. Hij spreekt tot den geheelen mensch, en doet hem *weten* en *gevoelen*, dat de godsdienst het hoogste zelfbewustzijn is, van boven aangebragt, en in den mensch ontwikkeld. Zijne godsdienst is een leven in den vorm der waarheid, die uit God is, en in CHRISTUS aanschouwd wordt.

Wij danken den Heer COHEN STUART die deze vertoogen in het *Nederduitsch* heeft vertaald; want niet allen lezen gaarne *Fransch*, en velen van hen die *Fransch* lezen nemen liever iets luchtigers in handen.

De inhoud der vertoogen is rijk. Het eerste: »De blik des geloofs" geeft den grondtoon aan voor alle de volgenden: CHRISTUS, en dien gekruist, het middelpunt van het Evangelie. Geen lijdelijk zien beveelt hij aan, maar eene aanschouwing die dóórdringt, bezielt, heiligt en met ijver tot al wat schoon en goed is heenvoert. En alles wordt uit de persoonlijkheid van CHRISTUS afafgeleid, omdat wij niet in het Christendom, maar in CHRISTUS gelooven; terwijl het Christendom een gevolg is van het werk dat de Heer heeft volbragt. Levendig en krachtig stelt hij de verzoening en hare vruchten voor; beide evenzeer voortgevloeid uit den kruisdood des eeuwigen Middelaars.

Het tweede vertoog wemelt van zinrijke opmerkingen en schoone en stoute gedachten. Hij doet, naar aanleiding van *Coloss.* I: 8, »de liefde in den geest" kennen in haar eigen en waar karakter, zoo als zij onderscheiden is van en verre verheven boven elke zinnelijke, elke zelfzuchtige, elke natuurlijke genegenheid; zoo als zij eene liefde is, waarvan God het voorwerp, heiligheid het kenmerk, en éénheid met God en door God met allen het einddoel is. — Wijsgeerig zijn de opmerkingen over het leven en de waarheid. »Waarheid" — zegt VINET —

»is nog iets anders dan een juist en zeker weten van 't verstand; waarheid is geen afgetrokken begrip; waarheid is iets meer wezenlijks; waarheid onderstelt altijd iets, dat is, dat in werkelijkheid bestaat, wat het dan ook zij, een feit of eene zaak. De *waarheid* is reeds, eer de rede haar *waarnemen* kan, zij bestaat inderdaad, eer zij in 't verstand wordt opgenomen, zij is in 't wezen der dingen, eer zij in de begrippen kan zijn. *Waar* is elk ding, 't geen is, wat het *moet* zijn, waar is elk woord, dat uitspreekt, wat het moet zeggen; hetgeen niet daaraan beantwoordt is *onwaar*, is *valsch*. Indien de mensch niet is, die hij zijn moet, niet doet, wat hij moet doen, dan moge hij de waarheid kennen, hij is dan in de waarheid niet, volgens de uitdrukking van JOHANNES, die zegt, dat hij, die zijn broeder niet lief heeft, in de waarheid niet is. De waarheid in de schepping van God is de onderlinge harmonie van alle dingen; en hij, die door de zonde een wanklank brengt in die harmonie en de algemeene orde stoort, brengt logen voort, die met de waarheid strijdt, en is als mensch *niet waar*. Men zegge dus nimmer: die mensch heeft de liefde niet, maar hij heeft de waarheid. Dat kan niet wezen. Zoo hij niet lief heeft, heeft hij ook de waarheid niet."

Het derde vertoog, »Des Christens gemeenschap aan de verdrukkingen van CHRISTUS" is eene vernuftige en gelukkige opvatting van PAULUS woorden, *Col.* I: 24. Hij betoogt daaruit, dat de gemeente des Heeren en in haar elk lid lijdt en ondergaat wat de Heer zou lijden en ondergaan, indien hij als mensch op aarde omwandelde: de Kerk van CHRISTUS is eene lijdende Kerk, en in haar de discipel van JEZUS een kruisdrager. Misschien dat er lezers zijn zullen, die beweren, dat VINET hier ietwat overdreven heeft, en op zich-zelve wijzen als blijken van het tegendeel. Maar dezulken mogen, eer zij veroordeelen, zich-zelven afvragen, of zij wel zoodanige Christenen zijn in WIE CHRISTUS leeft; indien het antwoord op die vraag ontkennend uitvalt, mist hun voorbeeld kracht van bewijs. Bovendien ga men na, of de Chris-

tenen van dezen tijd zich niet beijveren het kruis van CHRISTUS verre van zich te zetten, in plaats van het Hem gewillig na te dragen. Dezulken heeft de Schrijver niet op het oog gehad.

Het vierde betoog geeft, naar aanleiding van *Coloss.* II: 8, eene beschouwing van wijsbegeerte en overlevering, als twee kampvechters in dienst van den vorst der duisternis, den geest van wereld en zonde. Luimig stelt de Schrijver de wijsbegeerte voor, — natuurlijk de valsche, die in het Paradijs den slang tot eerste hoogleeraar had, — zoo als zij uitermate beleefd en bescheiden CHRISTUS en Christendom aantast. Het is of wij de geschiedenis lezen van het Rationalisme, van zijnen oorsprong af tot op STRAUSS, die met éénen slag waande te vellen, waar eene eeuw honderd dolken op had botgestooten. Denk niet, dat VINET met kleinschatting of versmading op de wijsbegeerte nederziet; hoe zou hij dit kunnen, die haar kent, vereert, roemt, beoefent. Maar hij spreekt van die het voorwendt te zijn, doch het niet is: die *eigenwijsheid*, maar geene *wijsheid* bezit. Even zoo wacht hij zich voor misverstand op het gebied der overlevering.

In het vijfde betoog, dat een vervolg is op, en een geheel uitmaakt met het voorgaande, geeft hij den Christen, dien hij de oogen geopend heeft, de wapenen in handen om te strijden, en doet niet alleen den strijd kennen, maar leert ook hoe die gevoerd dient te worden. Wijsgeerige blikken slaat hij op *waarheid*, *geloof* en *liefde*, de zedelijke drieëenheid in het gemoed van den Christen. De aanval, strijd, en overwinning zijn schilderachtig voorgesteld.

Niet minder schoon is de redevoering, getiteld: »De steenen des tempels." Een man met zulk een fijn gevoel als VINET, moet en kan niet anders dan eenen zuiveren smaak voor gewrochten der kunst bezitten. Wij roemen zijn vernuft, als hij de lofspraak op de arme weduwe wegens hare tempelgift met de bewondering der Apostelen over de pracht des tempels verbindt, maar twijfelen of dit in het Evangelisch verhaal ligt. Even-

wel moeten wij hem de eere toekennen, dat hij van die onschuldige vernuftspeling een voortreffelijk en waardig gebruik heeft gemaakt. Menigeen, die zich enkel bepaalt tot waarneming van de uitwendige verschijnselen in het mateloos gebied der Natuur, zonder zich op te heffen tot, en in gemeenschap te stellen met Hem, die alle deze dingen heeft geschapen, neme de leeringen ter harte, die VINET met vriendelijke en heusche hand aanbiedt. Inderdaad, die op de beschouwingen van zijn verstand alleen afgaat en de eischen en regten van zijn hart miskent, ziet met verwondering naar de steenen van dien uitgebreiden tempel; maar den God, die er in woont, den God die hem gesticht heeft ziet hij voorbij of vergeet hem. Verrassend doet de auteur het uitkomen, dat het doel van CHRISTUS verschijning zich verder uitstrekte, dan om het verstand te verlichten, omdat de dwaling des verstands geene behoefte heeft aan verzoening. Onze rede behoeft de waarheid slechts te zien, en het gaat de dwaling dan als de duisternis bij den opgang der zon. Te regt mag hij vragen: »Is Hij gekomen om het zoenoffer te brengen voor de dwalingen van onze rede of — voor de zonden van ons hart? Is hij gekomen om ons te leeren juist en grondig te redeneren of — zuiver en regtvaardig te handelen? Waartoe heeft Hij ons willen vormen door Zijne verschijning op aarde: tot wijsgeeren of — tot godvruchtigen?" Even waar en gepast is hetgeen aangevoerd wordt over de hedendaagsche vergoding van het verstand ten koste van het hart; terwijl eenvoud, door adeldom des harten geheiligd, in minachting deelt. In den tempel der afgoderij onzer eeuw knielen hare priesters voor twee altaren: dat der zinnelijkheid en dat der rede.

Het zevende betoog doet ons de godzaligheid als een gewin beminnen. Wijsgeerig wederlegt VINET eene dubbele beschuldiging tegen de Christelijke godsdienst ingebragt; namelijk, dat het Evangelie zich te veel rigt naar menschenbegeerte tot geluk, en dus zelfzucht bevordert, en: — dat het alleen en te veel op zelfverloochening aandringt en dus het streven naar geluk in den

weg staat. Voldingend lost hij die tegenstrijdige, de eene de andere vernietigende aantijgingen op. Zij liggen in den mensch, niet in de godsdienst. De laatste verzoent die twee tegenstrijdigheden, welke liggen in de zucht naar volmaking en in de neiging tot geluk. Heerlijk ontwikkelt de begaafde Schrijver de heilige en heil aanbrengende kracht van het Evangelie, dat alle behoeften bevredigt, de zelfverloochening verheft boven zelfkwelling, en in de liefde de bron der gelukzaligheid opent. Zoo blijkt het een ijdel pogen te zijn Godsvrucht te willen scheiden van geluk, en uit de godsdienst alle denkbeeld van vreugd en zegen te willen weren, alsof zulk een denkbeeld onteerend voor den redelijken mensch en krenkend voor de zedewet ware."

Het laatste betoog treedt in bijzonderheden over het innig verband tusschen genade en geloof. Gods genade in CHRISTUS is de oorzaak, de grond van onze zaligheid, het geloof het middel, waardoor zij verkregen en aangenomen wordt. Beide is genade en dus de hoofdzaak en het wezen der Evangelieleer, zoodat, indien de zaligheid ons eigendom zal worden, de genade in ons het geloof moet werken. Heldere begrippen heeft VINET over de vergiffenis van schuld en hare gevolgen, over het onafscheidelijk verband tusschen geloof en goede werken.

Onze lezers, deze aankondiging in handen nemende, zullen ontwaren, dat VINET geen alledaagsch werk, geen stichtelijk boek waarbij men insluimeren kan, geschreven heeft. De vertaling is wèl gelukt; men zou bijkans gelooven, dat de *Zwitser* in 't *Hollandsch* geschreven hebbe. De Uitgever heeft voor eene nette, fraaije uitvoering gezorgd, om het boek te brengen, waar het aan zijne bestemming beantwoorden kan, te weten, onder den beschaafden stand. Wil men toch het schoone van dit werk genieten, men mag niet aan beschaafde vormen vreemd zijn. Maar vooral dient men een Christelijk hart te hebben, of althans zucht en lust om dat te ontvangen; gelijk er geestelijke honger en dorst noodig is, om zich te voeden met het brood des levens, en te verkwikken aan de heilfontein des Evangeliums.

H. J. H. S.

Handleiding tot Christelijk Godsdienst-onderwijs voor jongelingen uit den beschaafden stand, inzonderheid aan Gymnasiën en andere Inrigtingen van opvoeding en onderwijs. Naar het Hoogduitsch van Prof. K. R. HAGENBACH. *Te Amsterdam en Rotterdam, bij* P. N. van Kampen *en* H. A. Kramers. 1851. *In kl. 8vo.* 291 *bl., gecartonneerd, f* 1-20.

Met regt was de bekwame *Rotterdamsche* Kerkleeraar BOUMAN van oordeel, dat hij door de vertaling van dit geschrift in eene bestaande behoefte voorzag. Het is volkomen waar, dat jonge menschen, die door geboorte en opvoeding bestemd zijn om zich in de hoogere, immers de meer beschaafde kringen der zamenleving te bewegen; jongelingen, aan wie in vele en veelsoortige kundigheden eene grondige, wetenschappelijke opleiding te beurt valt, ook naar hunne behoeften een ander en dieper onderrigt noodig hebben in de Christelijke godsdienst, dan dat der gewone katechisatiën. Zal hunne godsdienstkennis in evenredigheid staan tot hunne gansche overige opleiding; zal hunne ingenomenheid met het Evangelie worden ontwikkeld; zullen zij zich helder bewust worden van den diep-ingrijpenden invloed van het Christendom op alle vormen van ontwikkeling des menschelijken geestes; zullen de hier bedoelde jeugdige gemoederen beveiligd worden en blijven tegen dien ellendigen geest van betweterij, minachting, zoo niet spotternij omtrent het heiligste en eerwaardigste, dan eischen de behoeften van onzen tijd veel, zeer veel in dit opzigt. Wordt hunne geschiedkundige kennis gevormd, dat geeft eene geheel gewijzigde rigting aan hetgeen zij moeten weten van de Bijbelsche historie; wordt hun schoonheidsgevoel zoo wel opgewekt als bevredigd door de meesterstukken der klassieke oudheid, het is van het hoogste belang, hen te doen zien, hoe de gewijde hierin niet achter staat bij de ongewijde; blijven hun de aanvallen van het ongeloof, zoo op de Christelijke godsdienst als op de verschillende Bijbelboeken niet onbekend, het is noodig, hen de waarheid, voortreffelijkheid en god-

delijkheid der eerste te doen gevoelen, en voor hen kan men de laatste niet met een eenvoudig stilzwijgen — dat vermoeden van onwederlegbaarheid zou wekken — voorbijgaan.

Voortreffelijk is tot het aangestipte dit werkje ingerigt. Het geeft, naar ons inzien, juist wat het geven moet: te veel noch te weinig. Zorgvuldig de scheiding in het oog houdende van het wetenschappelijk en den inhoud van ons godsdienstig geloof, geeft de Schrijver geen dor dogmatisme in de hand, maar ontwikkelt de ontvangbaarheid voor Christelijke indrukken in geest en gemoed. Dat men zulks hier te wachten heeft, blijkt reeds uit hetgeen in de Inleiding gezegd wordt over Godsdienst en Openbaring, waardoor onderwijzer en leerling op het juiste standpunt geplaatst worden, vanwaar zij de Christelijke godsdienst in het hier volgend onderrigt hebben te beschouwen. Daarom keuren wij ook volkomen goed, dat meer dan de helft van het geheel wordt toegewijd aan eene beschouwing van de Bijbelboeken, en de zwarigheden niet verzwegen, die bij het tegenwoordig licht der wetenschap tegen enkele bijzonderheden in sommigen, worden ingebragt. Het is van groot belang, dat de jonge lieden, die HAGENBACH en zijn vertolker zich voor oogen stelden, de Heilige Schriften op haren juisten prijs weten hoog te schatten. Wanneer dit fundament bij hen vast staat, wordt het gebouw, daarop opgetrokken, niet zoo ligt ondermijnd.

De eigenlijke geloofs- en zedeleer wordt verdeeld in: de leer van God, — van den mensch, — van CHRISTUS en zijn heil, — de heilsorde, — de verwachting en beloften des Christendoms (alzoo: *Theologie*, *Anthropologie*, *Christiologie*, *Soteriologie*, *Eschatologie*). Het wijsgeerige is hier met het Bijbelsche over 't geheel gelukkig vereenigd, en waar de Schrijver zich van sommige geijkte terminologiën niet kan of mogt onthouden (b. v. erfzonde, drieëenheid enz.), daar is zijne voorstelling zoodanig, dat een verlicht, nadenkend Christen er zich meestal door bevredigd vindt, en van de Christelijke godsdienst zonneklaar het verwijt wordt afgeworpen, alsof

zij bestond in eene reeks van duistere, zoo niet onverstaanbare of zelfs wel ongerijmde leerstukken. De ontwikkeling van de leerbegrippen wordt ook in geenen deele voorbijgezien, gelijk, ook door aanhaling van klassieke en andere Schrijvers, *Grieksche* bewoordingen in het N. V. enz. het geheel eene gansch niet oppervlakkige ontwikkeling onderstelt, maar daardoor dan ook in zijne soort volkomen bruikbaar is.

Echter — en dit achten wij er eene uitstekend groote verdienste in — niet zonder mondeling onderrigt zal het geschrift regt bruikbaar zijn. Een enkel woord vaak strekt meer tot handleiding voor den onderwijzer, dan wel tot opheldering voor den leerling. Het boek *vordert* nadere toelichting; en waarom wij dit beter achten, dan dat het tot zelfoefening genoegzaam ware? Omdat men dan te ligt op eigen wieken poogt te drijven; tegen misverstand niet genoeg beveiligd is; gevaar loopt van te luchtig heen te stappen over 't geen niet aanstonds klaar schijnt, en vooral: omdat een onderwijzer, niet alleen zijn onderwerp meester, maar ook, er door bezield, en uit wien niet de doodende letter, maar de levendmakende geest spreekt, oneindig beter geschikt is dan een boek op zich-zelf, om de levende kracht ten leven aan te bevelen, die in het Evangelie is.

Behoeven wij van eene Handleiding, door HAGENBACH geschreven en door Dr. BOUMAN vertaald, nog te zeggen, dat zij op de hoogte der wetenschap staat? Dat blijkt niet alleen uit de aanhaling der jongste geschriften, maar ook uit de gansche houding van het boekje, welks vertaling en uitvoering (misstellingen en drukfouten, gelijk *onesymus* (i), bladz. 159, ontmoet men zelden) allen lof verdient, en dat wij daarom ook met alle ruimte aanbevelen. Ω.

Afscheidsrede over MATTH. XXVIII: 20^b, *uitgesproken te Dwingeloo, den* 1 *Februarij* 1852, *door* G. VAN SCHAICK, *Predikant aldaar, beroepen te Paramaribo in Neêrlands West-Indiën, Ridder van den Ned. Leeuw, Lid van ver-*

schillende geleerde Genootschappen. Te Meppel, bij H. J. Gelderman. 1852. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* :-30.

Een hartelijk afscheidswoord, welks uitgave zeker welkom zal zijn geweest aan de Gemeente voor welke het werd uitgesproken, en aan de vele vrienden die VAN SCHAICK zich door zijne uitgegevene schriften en ijverige bemoeijingen had verworven. Dat het stuk als leerrede vrij wat te wenschen overlaat, — kon het anders? Opgesteld te midden van drukten, toebereidselen en aandoeningen, eigenaardig verbonden aan vertrek uit het Vaderland en de afreis naar de overzijde van den Oceaan; het afscheidswoord is er in ons oog te beter, te hartelijker om, dat het niet uitziet als eene afgepaste predikatie.

»*Ziet, ik ben met u*", is de tekst; de Spreker ontwikkelt vooraf wat dit woord zegt, wien het geldt, wie zoo sprak, waarom Hij dit zeide; vervolgens ontvouwt hij, hoe dit woord van den Heer ten allen tijde blijft: een woord van vermaning, voor alle nalatigen en onverschilligen — een woord van bemoediging, ten dage des lijdens — een woord van vertroosting, in de ure des scheidens. Alles is hartelijk en draagt getuigenis van den wederkeerigen band tusschen de gemeente en den leeraar die van haar scheidde. Afzonderlijke aanspraken, die dan ook bij zulke gelegenheden niet zelden vrij gekunsteld zijn, worden niet medegedeeld. Zijn zij gehouden, dan zullen zij voor algemeene mededeeling minder geschikt zijn geoordeeld.

Onze beste wenschen vergezellen onzen Medebroeder naar het oord zijner bestemming. Hij had zich ten onzent eenen gunstigen naam verworven, vooral als volksschrijver en in het schilderen van volksgebruiken, inzonderheid in *Drenthe*. Misschien schreef hij te veel; misschien zou hij zijnen roem niet hebben kunnen handhaven, indien hij, bij langer verblijf in *Drenthe*, zijne vruchtbare pen niet hadde bedwongen. Maar nu hij in een geheel ander oord verplaatst is, zal hij, althans wij hopen 't, ook dáár zijne gave van opmerking en beschrij-

ving niet verloochenen. Wanneer hij er eenmaal op zijn gemak is en zich eene genoegzame mate van kennis der zeden, gewoonten enz. in onze *West-Indische* Bezittingen heeft verworven, mag men, spaart God hem leven, gezondheid en opgewektheid, in dat klimaat, nog veel aangenaams en belangrijks van zijne geoefende pen verwachten.

Onderrigt omtrent het bidden, door J. VAN EYK, *in leven Predikant te Loosduinen. Nieuwe uitgave. Met een aanprijzend woord van* J. BRAVE, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. J. Borleffs. 1851. *In gr.* 12*mo.* 155 *bl. f* :-60.

Dit eenvoudig geschrift van eenen in zijnen tijd hoogst verdienstelijken Godsdienstleeraar, het eerst in 1817 in het licht gezonden, verdiende wel op nieuw uitgegeven te worden, en de Eerw. BRAVE heeft wèl gedaan met het in te leiden bij hen, die het ter onderrigting en besturing kunnen gebruiken. Dat zijn meer eenvoudige Christenen; voor dezulken is het geschreven, maar ook voor dezulken is het hoogst nuttig. Wat het bidden is — tot wien — wat het onderstelt — hoe noodzakelijk het gebed zij, zoowel om te verkrijgen hetgeen wij noodig hebben, als om ons te versterken in het gevoel van behoefte — den Allerhoogste te eeren — aan de eischen van den Bijbel te voldoen enz.; de nuttigheid des gebeds; de wijze waarop wij moeten bidden, zoo wat uitwendige als inwendige vereischten aangaat; de voorwerpen (liever: onderwerpen) des gebeds, zoowel het ligchamelijke als het geestelijke; de tijd en de plaats van het bidden, ten deele dagelijks op gezette tijden — ten deele bij de openbare godsdienstoefeningen enz.; eenige bijzonderheden, als: het gebruik van formuliergebeden in het algemeen en van het gebed des Heeren in het bijzonder — gebedenboeken — onderrigt van kinderen in het bidden — het opschrijven en voorlezen van gebeden — het bidden in den naam van JEZUS — het

bidden door of in den Geest, en eindelijk: eenige gebreken bij het bidden met de middelen daar tegen, — zietdaar de voornaamste hoofdzaken, in dit werkje eenvoudig, verlicht, hartelijk behandeld.

Het gebed is eene zaak van het hart, want het is de hoogste gemeenschaps-oefening met het Wezen aller wezens. Maar het is daarom niet iets, waarbij het voegzame en ordelijke onverschillig is. Daarom mag men dit onderrigt wel ter harte nemen en prijzen wij het werkje gaarne aan. De aanmerkingen, die wij er op hebben, betreffen meestal slechts kleinigheden; de Schrijver, reeds lang ontslapen, kan er zijn voordeel niet meer mede doen. Zegen over het gebruik is onze hartelijke bede!

Geschiedenis der Christelijke Kerk, voor Catechisatiën, Zondagsscholen en huisgezinnen; door P. DUYS. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1852. *In kl.* 8*vo.* 60 *bl.* *f* :-25.

Beknopt overzigt der Algemeene geschiedenis, voor eerstbeginnenden, door J. C. EGER, *Onderwijzer te Appingadam. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1851. *In kl.* 8*vo.* 108 *bl. f* :-60.

Deze beide leerboekjes kunnen in een Tijdschrift als het onze slechts worden aangekondigd. Beiden zijn in hunne soort aanbevelenswaardig, en kunnen dienen om een algemeen overzigt te geven van hetgeen ieder, die aanspraak op Christelijke kennis en algemeene beschaving maakt, iets beter dient te weten dan het weinige, dat er in een zoo eng bestek van kon gezegd worden. Het voornaamste is slechts vermeld, en het is waarlijk niet zoo gemakkelijk als het schijnt, eene goede keuze te doen uit datgene, waarover talrijke boekdeelen kunnen gevuld worden. Gaarne prijzen wij deze boekjes aan.

De Bijbelsche geschiedenis. Een Lees-, Leer- en Prenteboek voor de Jeugd; inzonderheid voor Scholen, Catechisatiën en huisgezinnen. Met 192 *Plaatjes. Door* G. VAN SANDWIJK. *Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1851. *In kl.* 4*to.* 266 *bl. f* 1-10; *bij* 12*tallen f* :-75. *In carton f* 1-40; *bij* 12*tallen f* 1-:

De rij van lees-, leer- en prenteboeken voor de jeugd van den bekwamen en werkzamen stads-onderwijzer VAN SANDWIJK is reeds algemeen bekend en met bijval ontvangen. Het *Prenten-Magazijn*, welks uitgave hij in 1841 onder medewerking van den Heer D. BROEDELET ondernam, is na de verschijning van acht jaargangen als compleet beschouwd. In dat werk zijn de meest merkwaardige zaken en gebeurtenissen kort en duidelijk voor de jeugd behandeld, en met eene houtsneêprent en een vierregelig versje opgehelderd. Het plan, om den inhoud te rangschikken en in afzonderlijke gedeelten uit te geven, is daarna volvoerd, zoodat alsnu in acht Kwarto deelen verkrijgbaar zijn: *Vaderlandsche geschiedenis; Aardrijkskunde; Kinderspelen; Ambachten; Bijbelsche geschiedenis; Natuurkunde; Spreekwoorden; Nederlandsche uitvindingen, ontdekkingen, enz.; Natuurlijke geschiedenis; Kermisvermakelijkheden; Levensbeschrijvingen; Zangkunst; Straatnering; Avonturen van* JORIS PROP; en *Spookhistoriën.* De Bijbelsche geschiedenis ligt nu voor ons en heeft regtmatige aanspraak op aanbeveling. Enkele belangrijke onderwerpen zochten wij wel te vergeefs; enkele anderen beschouwen wij wel als minder geschikt, en ook de uitvoering der prenten kunnen wij niet overal gelukkig noemen; maar den bijgevoegden tekst vinden wij uitmuntend om zijne eenvoudigheid, zaakrijkheid en duidelijkheid. Het werk is allezins waardig kinderen in de hand te worden gegeven, en zelfs bijzonder geschikt om op scholen, en bij cateehisatiën gebruikt en in den huiselijken kring gelezen te worden; ook om voor geschenken te dienen. Volkomen vereenigen wij

ons met hetgeen in de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van Onderwijs, enz.* van Mei 1842 ten aanzien van deze prentwerken is gezegd: »De inhoud dezer prenten maakt »eenen diepen indruk op het kinderlijk geheugen en ge»moed en niet ligtelijk wordt dezelve vergeten, gelijk »mij reeds bij ondervinding gebleken is. — Ik noem het »een gelukkig denkbeeld de geschiedenis aldus aanschou»welijk voor te stellen. Hierdoor wordt zij eerst regt »geschikt voor de lagere school. Deze toch is de plaats »der aanschouwing, niet der wetenschap; en hoe aan»schouwelijker het onderwijs gemaakt wordt, hoe meer »de school aan hare bestemming zal beantwoorden. — »Hartelijk wensch ik daarom dat deze onderneming steeds »bijval moge vinden en ondersteund worden gelijk zij »verdient."

De groote nuttigheid en bruikbaarheid van dit werk in aanmerking nemende, achten wij het jammer dat de prijs, hoe matig ook gesteld, nog altijd te hoog is voor de geringere klassen onder welke vooral wij 't verspreid zouden wenschen, daar jong en oud er op elke bladzijde iets vindt dat hem aantrekt, sticht en leert. De vraag dringt zich dáárom aan ons op, of er, door Vereeniging van Christenvrienden, niet aan eene algemeene verspreiding van dit werk gedacht zou kunnen worden?

De opvoeding der vrouw, haar gewigt, doel en aard. Naar het Engelsch van BARBARA H. FARQUHAR, *eene landmansdochter, Schrijfster van »De Roem der dagen"; door* C. V. A. *Te Amsterdam, bij* M. H. Binger en Zonen, *Drukkers en Uitgevers.* 1851. *In gr. 8vo.; in kartonnen band. XII en* 86 *bl. f* 1-:

Over de opvoeding der vrouw te schrijven is geene gemakkelijke taak; daartoe is bovenal het hoofd en het hart eener vrouw noodig. Wij behoeven niet te zeggen waarom: de heeren der schepping weten het wel, en de dames, die Boekbeschouwingen lezen, zullen het wel gevoelen. De eervol bekende Schrijfster van *de Roem*

der dagen heeft een boekje over die opvoeding in het licht gegeven, en getoond, dat zij geschikt en bevoegd is over dit zoo teeder als belangrijk onderwerp mede te spreken. Van de toepassing harer denkbeelden mag men goede vruchten te gemoet zien, wanneer men behoorlijk het terrein in acht neemt waarop zij de vrouw plaatst, ten aanzien van de roeping en bestemming die zij te vervullen, en van de pligten die zij te volbrengen heeft. Naar het zuiver godsdienstig gezigtspunt der Schrijfster, eene beschaafde landmansdochter, is het geen wonder, dat zij de vrouw tot wat hoogers wil hebben opgevoed dan om voor den muzijklezenaar te zitten, aan de speeltafel den tijd te dooden, in balzalen te schitteren, of om *niets* te zijn. Zij aanschouwt in de vrouw de bezielende moeder der levenden; de deelgenoot des mans in lief en leed, in goede en kwade dagen; den zegen voor de toekomst. Ja, wij gelooven het ook, dat menig zoon behouden is voor tijd en eeuwigheid door het moederlijk gebed, en dat aan menig kind is vervuld geworden wat AMBROSIUS, de Kerkvoogd van *Milaan*, tot MONIKA, de vrome moeder van AUGUSTINUS zeide: »Een kind van zoo vele tranen en gebeden kan niet verloren gaan."

Onze Schrijfster geeft een juist denkbeeld van den invloed der vrouw, en van het gewigt der vrouwelijke opvoeding, en omschrijft zeer naauwkeurig het plan en den aard van die opvoeding. Wij bevelen onze lezeressen aan niet alleen te lezen, maar in bepaalde overweging te nemen wat zij zegt van de geneeskundige wetenschap, als eene wezenlijke behoefte voor de vrouw, als moeder. Behartiging verdienen hare zielkundige aanmerkingen over de moeder, zoo als zij haar kind met gunstig of ongunstig gevolg voor zijne levensbestemming vormt. Een der best gelukte Hoofdstukken is dát, waarin zij de opvoeding der vrouw uit de lagere volksklasse behandelt. Waarheid en scherpzinnigheid geven belangrijke waarde aan hare opmerkingen. Bij de lezing zal ieder overtuigd worden, indien hij 't niet reeds is, dat de vrouw, welke, zoo al niet haar gansche leven, dan toch hare jeugd in dienstbaren staat heeft doorgebragt,

de volle zorg der opvoeding verdient, zoowel tot haar eigen geluk, als tot dat van hen, met welke zij in betrekking komt. Zij eindigt met den invloed der onwetendheid op de vervulling van gewone huiselijke pligten.

Wij kunnen Jufvrouw BARBARA den lof niet weigeren van een menschkundigen blik in het hart en innerlijk leven der vrouw geworpen te hebben. Onze lezeressen beloven wij er veel nut uit, wanneer zij lezen met aandacht. Ook de uitvoering van 't werkje is fraai.

Scheikunde voor den beschaafden stand en het fabriekwezen door J. GIRARDIN, *Hoogleeraar in de Scheikunde enz. Tweede druk. Vijfde tot Tiende Aflevering. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1851—1852. *In gr.* 8*vo.* 352 (478—820) *bl. De prijs van elke Aflevering is: f* 1-: *Het geheele werk alzoo f* 10-:

Met deze vijf Afleveringen is de tweede druk van dit werk compleet, waarvan wij de vijf eerste Afleveringen vroeger in dit Maandschrift (October 1850, bl. 590) aankondigden. Met verwijzing naar die beoordeeling, heeft Rec. hier alleen bij te voegen, dat de inhoud er van de bewerktuigde Scheikunde bevat, die over het geheel alle aanprijzing verdient, vooral voor hen, die op eene onderhoudende wijze zich met de scheikundige wetenschap, ook met toepassing op het fabriekwezen, wenschen bekend te maken. Men geloove echter niet, dat zij voor het *élémentair* scheikundig onderwijs, hetwelk de fabrikant behoeft, voldoende is. Eerst na dit onderrigt zal hem de lezing van GIRARDIN's werk te stade komen en tot nut kunnen zijn. De reeks van onderwerpen, welke hier worden behandeld, heeft de Vertaler op vele plaatsen vermeerderd. Zoo, b. v., vindt men een belangrijk bijvoegsel over *Gutta percha* en gevulcaniseerd *caoutchouc*, dat in het oorspronkelijke boek niet wordt aangetroffen. Daarbij maakt een uitvoerig register het werk voor den lezer bruikbaarder en het opzoeken van elk onderwerp of ligchaam gemakkelijk. Met dit

weinige, meent Rec., is de waarde van deze scheikunde, bij hetgeen daarover in de vorige beoordeeling gezegd is, genoegzaam aangewezen.

Ten aanzien van de vertaling mag niet verzwegen worden, dat de Vertaler weder even vlug, als bij de eerste vijf Afleveringen, is te werk gegaan. Rec. zal eenige der aanmerkingen, die hij onder 't lezen heeft gemaakt, hier aanstippen. — Bij de *élémentair analyse* stuitte hij op meer dan eene onnaauwkeurigheid en betwijfelt zeer het nut van hetgeen hier geleverd is. Bl. 407 wordt gesproken van *dierlijke zelfstandigheid,* die door zuurstof in het koperoxyde brandt en tot water- en koolzuurgas overgaat. Gebeurt niet hetzelfde met alle organische ligchamen, zelfs met de zoodanigen, die geene stikstof bevatten? Verder heet het, dat zich het koolzuurgas in de potassa-oplossing gaat ontbinden. Wat geschiedt dan daarbij? — Bl. 408 wordt gezegd, dat men de waterstof en koolstof *mengt;* moet dit niet zijn: *weegt?*

Wat eene laag zuiver *kooloxyde* beteekent, is ons niet regt duidelijk. Bedoelt men koperoxyde, waartoe dan de laag zuiver oxyde, die er onmiddellijk op volgt?

Het onderzoek op stikstofhoudende zelfstandigheden is vrij oppervlakkig. Bovendien wordt het stikstofgehalte schier uitsluitend aangewezen door de verbinding er van met waterstof, en alzoo door de gewigtsbepaling van het gevormde ammoniac-zout.

Onder de onnaauwkeurigheden, die ons in het oog zijn gevallen, behooren b. v.:

Bl. 424 over oxyde-zout, dat zal moeten zijn: een ijzer-oxyde-zout.

Bl. 459. Bij de bereiding van Pectine wordt gezegd, dat men het vocht laat koken, om de daarin vervatte stikstof of de eiwitstof te doen stremmen. Kan stikstof stremmen? Stremmen andere stikstofhoudende stoffen, behalve eiwit en fibrine?

Bl. 503 wordt bij de levertraan Iodium gemist.

Bl. 602 spreekt de Schrijver van *geschilde* en *ongeschilde* (*robée* en *non robée*) meekrap. In den handel en

de verwerij onderscheidt men ze door *beroofd* en *onberoofd*.

Volgens bl. 619 zou het *Santelhout* met *Fernambuc* vervalscht worden. Wij gelooven het niet, maar wel dat het laatste verwhout met minder dure houtsoorten wordt vermengd.

Bl. 630 is *Thé a poudre de canon* door *buskruid-thee* vertaald. Zij heet *Joosjes thee*.

Bl. 650 wordt *Piment* en *Spaansche peper* voor dezelfde vrucht gehouden, en gesproken van *Indische pijnappelkernen* en van zaden van den *purgeerhoutboom*. Rec. vermoedt, dat met de eerste de zaden der *Jatropha curcas* (*Pignons des barbades, d'Inde*) met de laatste die der *croton Tiglium* (*Bois purgatif des Moluques*) bedoeld wordt; zoodat zij in *Nederland* onder de namen door den Vertaler gegeven, niet bekend zijn.

Bl. 663 is de *chrozophora* (lees *crozophoea*) *tinctoria* (*croton tinctorium*) de plant, van welke in het Zuiden van *Frankrijk* de tournesollappen worden bereid, door braaknoot vertaald, onder welken naam wij alleen de *nux vomica* kennen.

Bl. 747 staat *zuurstof*houdende zelfstandigheden, lees: stikstofhoudende.

Bl. 778. Ofschoon Rec. niet gelooft, dat wijn opzettelijk door loodoxyde wordt gezoet, zou toch het hier opgegeven herkenmiddel geen doel treffen. De kool tot ontkleuring van den wijn aangewend, zal toch het loodzout ontleden en het vormen van zwavellood door gezwaveld waterstofgas verhinderen.

Volgens bl. 759 schijnt het alsof de hop in het bier alcohol zou bevatten; eindelijk, om niet meer aan te halen, is de Vertaler soms ál te getrouw bij de overzetting geweest, en wordt bl. 790 *alsem aftreksel* (*Extrait d'absynthe*) de in *Frankrijk* en hier bekende liqueur genoemd.

De druk en de houtsneêfiguren daarentegen zijn beter, en behalve deze feilen, blijft het werk van GIRARDIN den beschaafden stand aanbevolen.

P.

China, het verledene en de toekomst, door W. G. RHIND. *Uit het Engelsch vrij- vertaald. Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. (*Zonder jaartal.*) *In gr. 8vo.* 195 *bl.* *f* 1 - 90.

Daar *China* eerst door den aanval der *Britten* en vervolgens door de *Europesche* reis en de toespraken van den Heer GUTZLAFF in de laatste jaren zeer de aandacht ook van ons publiek getrokken heeft, zullen wij in de aankondiging van dit werkje iets uitvoeriger zijn, dan anders omtrent dergelijke geschriften onze gewoonte is; te meer, daar het rijk van inhoud mag heeten. Het bevat namelijk overzigten over: I. de geschiedenis; II. 't grondgebied; III. de regeringsvorm en wetten; IV. de beschaving des volks; V. de taal- en letterkunde; VI. de landbouw en bevolking; VII. de godsdienst der *Chinezen*; VIII. de verkondiging der Christelijke godsdienst; IX. de vooruitzigten; X. de verspreiding van het Evangelie door inboorlingen; XI. de tegenwoordige toestand van de Christelijke Zendelinggenootschappen; XII. eene beknopte levensschets van Dr. K. F. A. GUTZLAFF; XIII. eenige opmerkingen omtrent de Evangelisëring van *China*, en ten slotte, XIV. een vijftal bijlagen.

Dat de geschiedenis, waarop het woord: *verledene*, op den titel, doelt, in 14 bladzijden niet volledig kan behandeld zijn, spreekt van zelf. De berekening van het bestaan des rijks, zonder den fabelachtigen en traditioneelen tijd, aan te vangen van ruim 2300 jaren vóór CHRISTUS; dus (volgens de gewone tijdrekening) van vóór den zondvloed af, schijnt wat sterk; want op dien voet zouden de *Israëliten* even goed hun volksbestaan met vader NOACH kunnen doen aanvangen. Eene andere tijdrekening echter brengt het begin tot 104 jaren nà den zondvloed. Maar de *Chinesche* Chronologie blijkt even onzeker als omslagtig te wezen, en vordert, wat de Schrijver er van zeggen moge, ingespannen studie, zonder tot overtuiging te leiden.

Over de begrooting van *China's* uitgebreidheid op

1,298,000 □ mijlen willen wij den Schrijver niet lastig vallen, ofschoon zij elders vrij wat minder wordt opgegeven. Dit zelfde geldt omtrent de bevolking.

Belangrijk is het 3de Hoofdstuk over den regeringsvorm en de wetten. De eerste is aartsvaderlijk. d. i.: De Keizer wordt als de vader van allen beschouwd; de wetgeving is geheel op het stelsel van voortdurende kinderlijke gehoorzaamheid en onbeperkt ouderlijk gezag gegrond. Dit lost, volgens den Schrijver, het vraagstuk op: hoe de *Chinezen*, onbekend met Staathuishoudkunde en Christelijke zedeleer, onder eene verbazend talrijke bevolking, de wetten hebben kunnen handhaven en hun rijk voor overweldiging (hier vergeet hij de vroeger door hem vermelde verovering des Lands door de *Manchou-Tartaren*) en verkleining hebben weten te behoeden. Ook noemt hij de *Chinezen* grondig bekend met de menschelijke natuur en ongewoon ervaren in de toepassing van zuivere beginselen. Toch wordt hier de regeringsvorm een volslagen despotismus genoemd; maar ook gezegd: dat haar zóó te vestigen, een graad van doorzigt en oordeel aanduidt ver boven een barbaarschen toestand verheven. De verdediging van dit stelsel is inderdaad in de gegevene omstandigheden ook niet verwerpelijk. Verder blijkt nogtans, dat eene zorgvuldige bespieding van alle de ambtenaren, niet minder dan eerbied jegens den Landsvader, tot de onderwerping en orde bijdraagt. Het grondbeginsel van kinderlijke onderwerping, de overeenstemming der wetten, de éénheid van 't letterschrift en de gelijkheid der gewoonten zal, naar 't gevoelen des Schrijvers, de taak der Zendelingen gemakkelijk maken; de ondervinding echter heeft dat nog niet bevestigd: immers de pogingen dezer zendingen duren reeds langer dan eene eeuw, maar zijn nog luttel geslaagd. De uitbreiding van den opiumhandel kan ook de Christenen niet in een voordeelig licht plaatsen, maar maakt hen veeleer den overouden titel van *Barbaren* wel waardig, en de tegenwoordige mededinging van Roomsche en Protestantsche Zendelingen kan insgelijks voor de

Evangelisatie niet gunstig werken. Dit Hoofdstuk geeft voorts eene duidelijke beschrijving van het Kabinet, en der zes Hooge Regtbanken (Ministeriën), en andere Ligchamen van bestuur; waaronder de Raad der Keurmeesters, tot toezigt over alle takken van beheer en zelfs over des Keizers handelingen, zeer merkwaardig is. Van de wetten, hier veelal geprezen, wordt mede een voldoend overzigt gegeven, waaruit blijkt, dat het bamboesriet bij derzelver handhaving een gewigtige rol speelt. Hoe de Schrijver die wetten kan beschouwen als bewijzen van *vooruitgaande beschaving* (bladz. 30), terwijl zij van zeer hoogen ouderdom zijn, begrijpen wij niet.

Tot eene proef, hoe dit punt behandeld wordt, diene 't volgende: »De Godsdienstige wetten kennen den Keizer het uitsluitend voorregt toe, om den Allerhoogsten eer te bewijzen, en verbieden den onderdanen de groote offeranden te doen. Er worden overheidspersonen vereischt om het oppertoezigt te hebben over de heilige, godsdienstige gebruiken in de verschillende districten, en waar zij gevestigd zijn, moeten zij zich bij zulke gelegenheden, voorbereiden door vasten, zelfverloochening en onthouding van elk zinnelijk genot, op straffe van, bij overtreding, hun tractement voor ééne maand te verbeuren. Hij, die verzuimt de dieren en het graan, voor de offeranden vereischt, gereed te hebben, wordt gestraft met honderd stokslagen; en eene moedwillige vernieling der publieke altaren, wordt met even zoo veel stokslagen en levenslange verbanning gestraft. De godheden, die door de overheid moeten vereerd worden, zijn de plaatselijke goden, de geesten der bergen en der rivieren, der winden en van den regen, de oude Koningen en heilige Keizers, de getrouwe Staatsdienaren, de beroemde wijzen; deze alle moeten vereerd worden met de gewone godsdienstige gebruiken, door de respective beambten van elk district. Terwijl de regering nu evenwel vordert van hare staatsdienaren, dat zij den goden eerbied bewijzen: overeenkomstig de bepaalde godsdienstige gebruiken, verbiedt zij geheel en al iedere godsdienstige

verrigting, die niet door het gezag gewettigd is, en veroorlooft bijzondere personen niet om zich het ceremoniëel aan te matigen, dat uitsluitend door den regent verrigt wordt. Mogt men de aanmerking maken, dat dit alles nog niet zeer pleit voor de wijsheid der *Chinesche* wetgevers, dan kunnen wij alleen antwoorden, dat zij de eersten niet zijn, die misslagen hebben begaan in de poging, om wetten voor de godsdienst te maken."

De Schrijver sluit dit overzigt, bladz. 40, met de aanmerking: »De kleine schets die wij gegeven hebben is voldoende om te toonen dat de *Chinezen* niet van vernuft verstoken zijn en dat zij verdienen onder de beschaafde volken gerangschikt te worden. Een volk dat geschreven wetten bezit van welken aard die ook zijn mogen, moet beschouwd worden als op eenen hoogeren trap te staan dan barbaren; en een volk dat de geringste bijzonderheden van wetgeving behandelt, en voorziet in elk mogelijk vereischte, voor het besturen van een uitgestrekt rijk, moet natuurlijk vooruit gegaan zijn om die beschaving te bereiken die het thans vertoont en die reeds niet veel meer voor de beschaving der westelijke wereld behoeft onder te doen"; maar op de volgende bladzijde zegt hij: »De ware bron van alle wezenlijke beschaving is het Evangelie — — op de beschaving van *China* is evenzeer geroemd geworden als er weinig gelet is op de duistere en wreede gewoonten van dat land; maar ware beschaving heeft zich voortdurend *slechts weinig ontwikkeld* in elk land, waar de vrouwen miskend worden en haar eene vernederende plaats is aangewezen zoo als in *China* het geval is" enz.; hetwelk het voorafgaande dadelijk weêrspreekt.

Het is bekend dat de *Chinezen* zich van zeer overdreven en bloemrijke spreekwijzen bedienen, en dat zij niet weinig met hun Middenrijk zijn ingenomen bleek onder anderen in zekere TÊEN (TIEN) KE-SCHEH, die zeide: »Ik wensch mij geluk dat ik in *China* geboren ben, en ik denk er aanhoudend over hoe zeer het anders met mij gesteld zou geweest zijn, wanneer ik geboren ware aan

de overzijde der zeeën, in eenig verwijderd gedeelte der aarde, waar de menschen, verstoken van de bekeeringstelsels der oude Koningen en onbekend met de huiselijke pligten, zich kleeden met de bladeren der planten, hout eten, in het wild leven en in holen wonen. In zulk een werelddeel en in zulk eenen staat levende zou ik niet verschillen van de dieren des velds, maar thans ben ik gelukkig geboren in het middelste koningrijk. Ik heb een huis om er in te wonen; ik heb voedsel, drinken, keurige meubelen; ik heb kleederen, ik geniet onwaardeerbare andere zegeningen; waarlijk, ik heb het hoogste geluk."

Dit pleit niet voor de wetenschappelijke beschaving van den *Chinees*, en echter zegt de Schrijver, dat zij deze in eene mate bezitten die de belangstelling voor hen moet opwekken. Hij vindt ook een bewijs van die beschaving in hunne wellevendheid jegens elkander, en in de verheven titels die zij aan anderen, en in de vernederende benamingen die zij zich-zelven geven; niet bedenkende dat dit alles hun van der jeugd af als ingestampt en dus bloot formulierwerk is, waarmede de ware meening niets te maken heeft.

Ook de uitvindingen van het kompas, van de drukkunst, van het buskruid en van de kruidkunde, worden hun vrij hoog aangerekend. En inderdaad is de goedkoopheid en snelheid van hun boekdrukken, met uiterst eenvoudige werktuigen, hoogst opmerkenswaardig; gelijk ook hun graveren door kosteloosheid uitmunt; daar een plaatsnijder in *China* met slechts *f* 1.50 wordt betaald, voor eenen arbeid die in *Engeland* *f* 36 à *f* 48 zou kosten.

Het spreekt van zelf, dat ook in dit werkje verslag wordt gegeven van het porselein-, papier- en zijde-fabrikaat, van de theeteelt enz. Een overzigt over de taal en letterkunde volgt daarop. Naar de voorstelling van deze zou men tot het besluit komen, dat de moeijelijkheden, aan 't aanleeren der *Chinesche* taal toegeschreven, te zwaar zijn voorgesteld, maar (daarlatende wat

de Schrijvèr hier, vrij overtollig, in eene algemeene beschouwing van de uitvinding van het letterschrift zegt,) uit de verschillende beteekenissen, door dezelfde figuur voorgesteld, naarmate zij scherper of zachter, langer of korter, hooger of lager wordt uitgesproken, blijkt toch hoe verbazend moeijelijk voor een vreemdeling het vatten, onthouden en doen hooren dier kleine *nuances*, in de uitspraak van hetzelfde woord wezen moet; vooral voor *Duitschers*, *Engelschen* en *Franschen*, die, gelijk wij weten, bijna nooit in de zuivere uitspraak van vreemde tongvallen, tenzij misschien de zuidelijke slagen. — Wij zouden hier niet bij stilstaan, indien er de Zendelingzaak, tot wier bevordering dit werkje blijkbaar is gèschreven, niet zoo naauw mede zamenhing. Als wij, b. v., de *Duitschers* in de uitspraak de *b* en de *p* enz. hooren verwisselen, dan mogen wij uit den zamenhang de bedoeling vatten; maar welk eene verwarring moet er niet in de uitspraak van 't *Chineesch* heerschen bij menschen, die twee klanken, welke zij beiden *kunnen*, uitspreken, evenwel in 't gehoor niet weten te onderscheiden. De beslissing: of de Zendelingen, door den Schrijver, op bladz. 65, bedoeld, na minder dan een jaar in *China* geweest te zijn, in voor den *Chinees* stichtelijke taal hebben kunnen prediken, willen wij liefst den *Chinezen* overlaten. 't Is waar, de Schrijver heeft hier waarschijnlijk niet van *Duitschers* maar van *Britten* gesproken, doch ook van dezen is 't bekend hoe kluchtig zij met vreemde talen kunnen omspringen. Doch hoe 't zij, de gegeven uitleggingen wegens schrift en taal zijn ons niet duidelijk genoeg om er eenig voldoend begrip van te vormen. Voorbeelden ter opheldering zouden niet overbodig geweest zijn. Het gebrek aan bekendheid met taaldeelen, naamvallen, geslachten, getallen, personen, tijden en wijzen, daar zij sprekende en schrijvende evenmin de naamwoorden verbuigen als de werkwoorden vervoegen, moet de volzinnen zeer onbestemd laten: hij die de kleine rededeelen, welke de duidelijkheid moeten aanbrengen, naar eisch plaatsen kan, wordt ook een erva-

ren geleerde genoemd. Hoewel de Schrijver erkent, dat hun stijl voor den *Europaan* onbepaald en soms onverstaanbaar is, verzekert hij echter, dat voor den inboorling deze beschaafde, korte en bondige wijze van schrijven zoo wel bevallig als *begrijpelijk* is. Hoe dit met 't geen verder over taal en stijl volgt te zamenstemt is ons duister. Hunne dichtkunst schijnt meer een vernuftig woordenspel te zijn, dan een werk des gevoels.

Belangrijk is het medegedeelde omtrent de bevorderingen tot en in ambten en de daartoe bepaalde strenge examens, die ten gevolge hebben, dat er geene bevoorregte standen bestaan, en de hoogste rangen voor elk verkrijgbaar zijn. Zoo zegt de *Chinees:* »SHUN werd door zijne talenten en deugden ten troon verheven; SHUN was een mensch, ook ik ben een mensch; als ik mij beijver, kan ik zoo groot worden als hij was." Doch daar zij, waarschijnlijk ten gevolge der moeijelijkheden hunner taal, zich tot in hoogen ouderdom op de letterkunde toeleggen, blijven zij ook schier geheel onbedrèven in andere wetenschappen. Hun weten is het van buiten kennen der klassieke schriften: alzoo geheugenwerk. Zie bladz. 94 en 95.

Het Hoofdstuk over landbouw en bevolking (de laatste is volgens het 4de aanhangsel van A°. 1400—1812 van 60½ tot 381¼ millioen geklommen) is de lezing allezins waardig, maar wat het voedsel betreft niet uitlokkend. Men oordeele: »Ofschoon de *Chinezen*, wanneer zij goede »en aangename spijzen kunnen verkrijgen, inderdaad »lekkerbekken en gulzigaards zijn, weten zij zich met »weinig en grof voedsel te behelpen, wanneer de nood »hen dringt, dat, helaas! maar al te dikwijls het geval »is. De gewone kost is doorgaans rijst en zoutevis, of »gezouten groenten, waartoe men gewoonlijk eene soort »van *brassica* gebruikt, die, door en door gezouten, aan »de laffe rijst smaak bijzet, en hen in staat stelt om al »hunne spijzen smakelijk te maken. Dit geregt wordt »somtijds afgewisseld door zekere toebereide peulvruch-

»ten, of wel door gierst; zeldzamer worden eenige oncen »varkensvleesch (naar verhouding van een tot vijf) onder »de groenten gestoofd. Het gewone voedsel van de ar»men, evenwel, bestaat uit zoete aardappelen, of yams, »en somtijds uit een weinig rijst, in eene groote hoe»veelheid water gekookt; eens in de maand gebruiken »zij, zoo 't kan zijn, eenen maaltijd van varkensvleesch, »of, bij groote feesten, een weinig gevogelte. Tegen het »eten van ossenvleesch hebben zij een sterk vooroordeel, »niet zoo zeer wegens godsdienstige schroomvalligheden, »als wel omdat de ossen tot den landbouw gebruikt »worden, en zij het voor schande houden, om een arm »dier, nadat het gedurende zijn gansche leven, in hunne »dienst heeft gearbeid, ten laatste in stukken te snij»den en zich dan met zijn vleesch te voeden, of schoenen »van zijne huid te maken. Daarom teekenen zij, in »hunne vermaningstraktaatjes, die van tijd tot tijd uit»komen, de gedaanten van een os, geheel zamengesteld »uit woorden of karakters, die de klagten aanduiden van »het arme vee, over deszelfs zwaren arbeid, gedurende »het leven, en deszelfs nog harder lot bij den dood, en »wijzen de geringste plaats in het Pandemonium toe »aan de vleeschhouwers, die het, uit winzucht, onbarm»hartig slagten.

»Geene omheinde weilanden hebbende, kunnen zij niet »veel schapen of geiten fokken, die, wanneer zij door »de korenvelden en tuinen liepen, meer zouden bederven »dan zij waard zijn. Alleen in bergachtige en onvrucht»bare streken mogen deze dieren omzwerven, en zelfs »dáár niet buiten het opzigt van den herder; daardoor »is het schapenvleesch, in de meer vruchtbare en meer »bevolkte streken, schaarsch, en wordt er zelden gege»ten. In plaats van ossen- en schapenvleesch nemen de »*Chinezen* evenwel toevlugt tot honden en katten, wier »vleesch, in prijs, gelijk staat met dat der zwijnen, bij »gebrek aan welke, zij geene zwarigheid maken, om »ratten en slangen te eten; terwijl kevers en ander »kruipend gedierte als voedsel of geneesmiddel gebruikt

»worden, door een volk, dat zich, door gebrek aan voedsel, dikwijls tot die uitersten gedreven ziet; dieren, »die aan ziekten sterven, en die, welke reeds zeer aan »bederf onderhevig zijn, worden, waar zij te krijgen »zijn, verslonden door het landvolk, dat, half uitgehongerd, naar voedsel zoekt; kortom de *Chinezen* hebben »de minst kieskeurige magen, die men zich kan voor»stellen; al wat aan een dier is, van de huid af tot de »ingewanden toe, — en bijna al wat groeit, van de bla»deren tot de wortels, dient hun tot levensonderhoud; »ja, zelfs sommige voortbrengselen uit het delfstoffenrijk »worden tot dit gewigtig doel aangewend. Zij gebrui»ken o. a. groote hoeveelheden waterhoudende zwavel»zure kalk (gips) die zij onder de peulvruchten mengen »om er eene gelei van te maken, waar zij veel van hou»den", en toch is er dikwerf hongersnood, zoodat de Regering steeds een voorraad van 26 mill. schepels graan en 12 mill. schepels rijst gereed houdt, om in den tijd van gebrek tot lage prijzen aan de armen te worden verkocht. Zeer ongunstig is hier, in weerwil van de geroemde wetten en zedekundige schriften, het volkskarakter geteekend; als vreemd aan mededoogen met armen en in doodsgevaar verkeerenden, verraderlijk gretig naar de bezittingen van hen die van buiten 's lands rijk zijn terug gekomen, daar de zoodanigen buiten de bescherming der wetten zijn. De gewoonte van 't moorden van pasgeboren meisjes, wijt de Schrijver aan de armoede. Bij de geboorte van een zoon worden dan ook alleen teekenen van blijdschap gegeven. Het te vondeling leggen van meisjes is er dan ook veelvuldig.

In het 7de Hoofdstuk worden de drieërlei godsdiensten behandeld, en hier komt de Schrijver weder niet zelden in tegenspraak met zich-zelven. Hij zegt, bladz. 113: »Naar het schijnt deelden de eerste bewoners van »*China* aan hunne kinderen en, door middel van deze, »aan het nageslacht, gedurende verscheidene eeuwen, »eenige ware begrippen mede ten opzigte van het *Hoogste* »*wezen*. Zij leerden hen om Hem te eeren als den *Op*-

»*perheer van het Heelal.* Hiervan vindt men sporen in de »vijf kanonieke boeken, *Kwo* geheeten, *waarvan* CONFU»CIUS *de schrijver was* of tot wier zamenstelling hij de »stof verzamelde. (Vergelijk blad. 9.) — — Dus wordt, in »de *schu-king,* TIEN of de godheid genoemd: *de vader van »het volk — de Onafhankelijke — de Almagtige* — en *een »wezen dat de verborgenste zaken weet, zelfs de geheimen »van het hart.* Hij wordt voorgesteld als wakende over »het bestuur van het Heelal, zoodat er niets zonder zijn »wil gebeuren kan, — als heilig — als genoegen vin»dende in der menschen deugden — als in de hoogste mate regtvaardig, en de misdaad straffende" enz. En in weerwil daarvan leest men een paar bladzijden verder: »Het is vreemd dat CONFUCIUS, zulk een overgroot ontzag (als de S. heeft vermeld) voor ouders aanbevelende, den eerbied, verschuldigd aan den vader onzer zielen zou hebben voorbijgezien enz.; maar het is een beklagenswaardig bewijs van de *verdorvenheid van het menschelijk hart,* dat zulk een scherpzinnige, verstandige, krachtige en onafhankelijke geest, de geslachten der menschen niet heeft terug gebragt tot den grooten Schepper, en zijne leerlingen in 't duister heeft gelaten, ten opzigte van 't Wezen, de eigenschappen en volmaaktheden van den eenigen, levenden, waren God." Hoe de S. hier, bij de door CONFUCIUS gegevene beschrijving van 't Opperwezen, aan verdorvenheid van hart, en niet aan eene eigenaardige wijze van benaming en voorstelling kon denken, is vreemd; doch schijnt een gevolg te wezen van zijne gehechtheid, als zendeling, aan de klanken zijner kerkleer, buiten welke hem, welligt, alles goddeloos is, en waartoe hem ook de woorden: *Hemel, opperste Bestuurder, Keizerlijke opperheer, majestueus in zijne nederdaling, die de bewoners der wereld bewaakt,* en anderen misschien gebragt hebben, daar hij-zelf verhaalt, hoe CONFUCIUS bij zekere gelegenheid zeide: »*Die tegen den Hemel zondigt heeft niemand wien hij kan bidden.*" Het is ook te vermoeden, dat het oordeel des Schrijvers aldus is gesteld om de noodzakelijkheid der Zendeling-

schappen beter te doen uitkomen. Hiertoe echter had hij meer aanleiding bij de volgende opgaaf der stelsels van LAOU-TSZE of LAOU-KEUN en van BUDDHA, die afgodisch en bijgeloovig zijn; vooral de laatste, als in vele opzigten overeenkomende met de Roomsche instellingen, b. v.: de ongehuwde staat, hoofdschering, vrijwillige armoede en bijzondere kleederdragt der priesters, 't gebruik van rozenkrans, kaarsen, wierook, wijwater, schellen, beelden en reliquiën; de leer van 't vagevuur, het verlossen van zielen door gebeden enz., waardoor de Roomsche Zendelingen zeer bekommerd werden, meenende eenigen hunner: dat de duivel deze heidenen had verleid om de ceremoniën der H. Moederkerk na te bootsen, ten einde die in een bespottelijk licht te stellen (bladz. 125—129). Merkwaardig noemt de S. 't, bladz. 130, te regt, dat al de sekten onder verschillende, hier opgegevene benamingen, de leer der Drieëenheid bezitten; maar nogmaals komt hij hier in tegenspraak met zich-zelven, als hij, in weerwil van 't (boven medegedeelde) voorregt des Keizers, om den Allerhoogsten door de groote offeranden te vereeren, alle drie de sekten van *Atheïsme* beschuldigt.

Omtrent de verkondiging der Christelijke Godsdienst in *China* geeft hij een geschiedkundig overzigt van den Apostel THOMAS af tot aan 't jaar 1844, dat wij ter lezing aanbevelen (bladz. 132—161). Daarop volgt een verslag van den tegenwoordigen toestand der Zendelingschappen, waaruit blijkt, dat de volgelingen van CONFUCIUS het meest ontvangbaar zijn voor het Protestantisme, gelijk men ook wel vooraf zou hebben kunnen gissen, en dat er reden tot bemoediging voor de Protestantsche Zendelinggenootschappen bestaat. Eene zeer vereerende levensschets van Dr. GUTZLAFF, uit deze *Britsche* pen gevloed, zal den vrienden van dien ijverigen, nu zaligen Zendeling gewis aangenaam zijn. Met eenige opmerkingen van verschillenden aard, door Dr. HAMBERG, en een vijftal bijlagen wordt het werkje besloten, dat goed vertaald schijnt. Doch onzes inziens zou de Vertaler,

daar het eene *vrije* navolging is, wèl hebben gedaan met zich tot het historiëele te bepalen en des Schrijvers inconsequente oordeelvellingen achterwege te laten.

Druk en papier zijn zeer goed. De titelvignetten doen den smaak der Uitgevers eer aan.

Bijdragen tot eene levensschets van JAN SCHOUTEN, *Scheepsbouwmeester en Houthandelaar te Dordrecht enz. enz. Te Hoorn, bij* P. J. Persijn. 1852. *In gr. 8vo.* 21 *bl.* *f* : - 20.

Met deze bijdragen wordt zeker velen in den Lande eene dienst gedaan. Ook wij hebben 't genoegen gehad den te vroeg ontslapen waardigen Bouwmeester, Handelaar, Industriëel, Dichter en Kunstverzamelaar te kennen, doch 't was maar van verre; — wij waardeerden hem hoog, doch wisten niet anders van hem, dan dat hij beminnelijk was in den omgang, zacht van aard, kiesch in gedachten, rond in woorden, een vriend van de menschen, zorgvuldig voor hen die van hem afhingen — maar van zijne familie, van zijn leven en doen, van zijn gewigt in de stad en 't gewest van zijne geboorte en inwoning, van zijne werken en verzamelingen wisten wij niets, en in dat zelfde geval zullen er velen zijn. Over een man als hij, die onder de eerste scheepsbouwmeesters werd geteld, die, rijk door handel en nijverheid, om zijn werkvolk aan den gang te houden, schepen op stapel durfde zetten voor eigen risico, die een dichtwerk geschreven heeft, hetwelk in onderscheidene talen is overgezet, en, ofschoon van burgerlijke afkomst en aan den burgerstand gehecht, bekleed werd met den hoogsten rang in de voornaamste *Nederlandsche* Afdeeling eener Wereldmaatschappij aan de broederliefde geheiligd, en die vereerd werd met de vriendschappelijke genegenheid van Prins FREDERIK der *Nederlanden*, zal wel een boekdeel zijn vol te schrijven. De stof is dan ook met 't geen hier geleverd wordt volstrekt

niet afgewerkt, veel minder nog uitgeput, maar in afwachting, dat òf de Schrijver-zelf van deze Bijdragen, òf eenig ander begaafd man, iets volledigs over den waardigen JAN SCHOUTEN te zamen stelle, heeft men alle reden om zich over de voorloopige Levensschets, in deze *brochure* vervat, te verheugen. Het kleine geschrift, welks vloeijende, warme stijl niet uit de pen maar uit het hart is gekomen, strekt reeds, door de vele loffelijke daadzaken waarvan 't gewaagt, den ontslapen verlichten burger en ijverigen menschenvriend tot een waardig gedenkteeken. Als zoodanig bewaren wij 't, en bevelen 't zijnen vereerders aan. Eene enkele bladzijde willen wij er uit mededeelen, tot eene proeve van den inhoud en den stijl. Wij kiezen daartoe het volgende, van de bladz. 6 en 7: — »Voegt men hierbij zijne betrachting van liefdadigheid, — ja, wel in navolging van zijn geslacht, dat daarvoor bij *Dordrechts* armen in zegenend aandenken blijft — maar ook uit aandrift, zoo zal men bevroeden, dat JAN SCHOUTEN te *Dordrecht* een' beduidenden invloed had, ook dan, wanneer politieke gebeurtenissen den geest van den minderen stand — mogen wij dien eens zoo noemen — tot verkeerdheden zouden hebben doen overhellen. Bij zulke gelegenheden wist hij zijn werkvolk en velen, die des winters en in kommervolle tijden door hem en zijne familie werden beweldadigd, ten goede te leiden; ja dienstbaar te maken tot handhaving van orde en wet, tot bescherming van have en goed, van bejaarden en kinderen. Immers, dat ondervond *Dordrechts* goede Gemeente ten jare 1813, 1830 en in verdere gewigtige en hagchelijke jaren. De redding des Vaderlands, de herstelling van de Dynastie van ORANJE was zijne zucht, zijn verlangen, zijn doel. Daartoe werden geene gevaren overwogen, geene opofferingen afgemeten."

En daaronder staat in eene noot:

»Hij redde in 1813 het leven van den Luitenant ter zee MAAS, Adjudant van den Admiraal KIKKERT, door den Luitenant aan de handen van het *Rotterdamsch* gemeen

te ontrukken, en in 1832 of 33 schonk hij den Lande een barkschip, om als zinkschip te dienen op *de Schelde*. — Vóór den jare 1813, tijdens de *Fransche* overheersching kocht hij, met zijne moeder, Mevrouw de Weduwe SCHOUTEN, den schipper en knecht van het zijner familie toebehoorende pleizierjagt, vrij van de Conscriptie, door voor elk een remplaçant te stellen."

Dit zij genoeg om den man en deze Bijdragen eenigzins te doen kennen en waardeeren. C.

Wanhoop en Christendom. Dichtstuk door E. W. VAN DAM VAN ISSELT. *Te 's Gravenhage, bij* L. J. Verhoeven. 1852. *In gr. 8vo.* 14 *bl. f* :-35.

De rijkbegaafde redenaar en vriend der Muzen, op den titel genoemd, is, volgens het Voorberigt, hier en daar gehouden de Schrijver te zijn van den *Brief aan den Heer Dr.* J. I. DOEDES, *Predikant te Rotterdam, Door* *****, die te *'s Gravenhage* bij den Boekhandelaar H. C. SUSAN, CHZ. in 1851 is uitgegeven, naar aanleiding van den *Brief* door den Heer DOEDES aan den *Groningschen* Hoogleeraar Dr. P. HOFSTEDE DE GROOT gerigt, en te *Utrecht* uitgegeven bij de Boekhandelaren KEMINK EN ZOON, onder den titel: *De Groningsche School in haren strijd.* Beide die overscherpe brieven hebben sommigen genoegen gedaan, sommigen mishaagd, zoo als dat doorgaans het geval is met geschriften over zaken en aangelegenheden, waaromtrent de gevoelens verdeeld zijn: wie aan den een' zijn zegel hechtte, moest zich noodwendig aan den ander' ergeren. — Een gemoedelijk bij den Heer VAN DAM »hooggeschat man" heeft hém zonder omwegen gevraagd of hij de Schrijver was van den eerstgemelden brief, en daarop een kort, bondig en niets beslissend antwoord ontvangen, in 't Voorberigt medegedeeld, en wel waardig om gelezen en bewaard te worden, door elk die in 't geval mogt kunnen geraken van zich ooit eene dergelijke vraag te hooren doen. Aan het slot van dat antwoord is door den Schrijver gezegd: »Gaarne

Eén oogenblik betreurde Ref. dat de Heer VAN DAM zich niet in proza heeft verklaard; maar 't geloof, de hoop en de liefde zetelen niet in het koude verstand, en te regt is dus de redenaar voor den dichter geweken; te regt wordt de verklaring gegeven in de taal des gevoels.

Over de geloofsbelijdenis-zelve zal Ref. zich niet uitlaten: hij acht 't hier de plaats niet, en acht zich ook niet geroepen, om als ware 't te beslissen tusschen BOGERMANS en DUIFHUIS; hij vordert eerbied voor *zijne* vrijheid van geweten, en eerbiedigt weêrkeerig die van anderen: elk beslisse vóor zich. Maar dit kan hij zeggen, dat het gedicht hem zeer behaagt, naar zijn oordeel, om meer dan ééne reden merkwaardig is, vooral in déze dagen, en allezins verdient niet slechts gelezen, maar ook herlezen en overdacht te worden.

De zelfstandigheid der ziel, aan Prof. J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, *door Mr.* M. C. VAN HALL. *Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1852. *In gr. 8vo.* 7 *bl.* *f* : - 10.

In eene beschouwing van den mensch, geplaatst in de vijfde Aflevering van 't *Album der Natuur*, staaft de genoemde Hoogleeraar *de zelfstandigheid* der ziel, en naast den Wijsgeer plaatst zich de vier-en-tachtig-jarige dichter om ook hare onvergankelijkheid te bezingen, en deze insgelijks te staven met de uitspraken van den Heidenschen Dichter PINDARUS, van den Wijsten der koningen, en van Dien, in wien de waarheid is en het leven. Zie hier 't begin van den uitmuntenden lierzang:

Nog staat daar de overoude boom,
Zich treurig spieglend in den stroom,
En, met een schedel reeds ontbladerd,
Biedt hij, al wagglend, haast vergaan,
Den wandlaar, die zijn omtrek nadert,
Niets meer dan stervende armen aan.

Ras breekt zijn laatste wortel af,
En hij, die 't woud eens sieraad gaf,
Valt haast, bij 't minste windje, neder;
De vaste tronk, waar hij uit sproot,
Vergaan als hij, herleeft nooit weder: —
Zijn toekomst is een eeuwge dood.

Heil u, o Mensch, naar 't beeld van God
Geschapen! u werd zaalger lot,
Na uw bestaan in 't stof, beschoren.

Wie zou 't kunnen gelooven, dat dit verzen zijn van een Dichter zoo hoog bedaagd als de *Nederlandsche* HORATIUS! — En wiens geloof aan de onvergankelijkheid van het leven der ziel, zou niet versterkt worden door die vaste overtuiging, in zulk een laten levensavond, met zoo veel jongelingsgloed voorgedragen! — Aanprijzing heeft een werk als dit niet noodig; maar wij danken den Heer VAN HALL voor zijn hoog gewaardeerd geschenk, en wenschen hem nog vele jaren levens en daarbij kracht en lust toe, om onze Letterkunde met zulke hartverheffende zangen te verrijken.

Dichterlijke Tombola, bijeengebragt door F. J. N. BROUWER, W. A. J. VAN GEUNS *en* A. J. C. KREMER, *Studenten aan de Utrechtsche Hoogeschool. Te Utrecht, bij* van Heyningen *en* Post Uitermeer. 1852. *In* 12*mo.* 82 *bl.* *f* :-75.

Toen Ref. dit bundeltje ter bezigtiging ontving, kocht hij 't dadelijk. Dat zullen er, zoo hij hoopt, velen doen, en om daartoe op te wekken strekt deze aankondiging; want op den titel staat: »*Eene handreiking der* HOLLANDSCHE *gastvrijheid aan een gezin in ballingschap.*" — De inhoud bestaat uit een Voorzang; dertien vertalingen, waarvan negen uit FREILIGRATH, vier uit GOETHE'S FAUST; en zestien oorspronkelijke dichtstukjes, waaronder MERCATURA, of de Huwelijks-advertentieman, een luimig gedichtje, met eene plaat. Vraagt men: aan welke soort van ballingen de hand wordt gereikt? Dat kunnen een

paar coupletten uit den Voorzang van den Heer BROUWER ophelderen:

Voor haardstede en altaren
In krijgs- en doodsgevaren
Had hij den kamp gewaagd;
Thans — zwervend door de landen,
Ontvlugt hij dood en banden,
En zoekt aan vreemde stranden,
Wáár hem een ster der ruste daagt.

Die ongelukkige krijgsman stond verlaten, en smeekte den Hemel om hulp voor zijne gade en kind. Dat hoorde een dichter, en getroffen riep deze hem toe:

Houd moed! hier eindt uw leed, —
Want nooit, in vreugd of smarte,
Vergeet het Hollandsch harte,
Wat God eens aan de Vad'ren deed!

Trots laster en trots leugen
Blijft dát ons eeuwig heugen,
Dies deert ons, arme, uw lot;
Heete ook uw beul geen Spanje,
Geen zege uw campagne,
Uw KOSSUTH geen ORANJE,
Toch — die óns redde is ook *uw* God!

De onderneming doet eer aan het gevoel der Akademie-vrienden, die de verdienstelijke vruchten van hunne kunstoefeningen tot ondersteuning dier ballingen ten beste geven. De sympathie door zoo velen voor KOSSUTH en zijne medestrijders aan den dag gelegd, zal door hunne ongelukken niet zijn verminderd, en kan door 't koopen van dit bundeltje eenigermate bevredigd worden. Hier en daar draagt het een enkel spoor van overhaasting; waarschijnlijk toe te schrijven aan de zucht om *spoedig* te helpen. Ref. maakt er dáárom geene aanmerking op, maar wenscht alleen, dat de aftrek ruim, de opbrengst aanzienlijk zij; opdat de ballingen er inderdaad mede geholpen worden. Het werkje verdient alle aanbeveling, èn om zijne verdienste èn om het menschlievende doel.

Bloempjes mijner jeugd door LAMMERT BERGHUIS. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1851. *In* 12*mo. XXVI en* 148 *bl. f* 1-20.

Onze landgenooten staan als liefhebbers van bloemen bekend, maar dat zijn juist geene dichtbloemen, en al ware 't zoo, dan mogt 't toch wel een wonder heeten, dat er twee duizend en meer liefhebbers zijn gevonden voor deze bloemen van LAMMERT BERGHUIS. De lijst van Inteekenaren, die 52 compres gedrukte kolommen beslaat, zou menig puikdichter jaloersch kunnen maken, en niet kwaad staan al ware 't voor een bundel van TOLLENS. Zijn dan deze bloemen zoo kostbaar of zeldzaam, zoo kleurig en geurig? — BERGHUIS schijnt ergens in de provincie *Groningen* kastelein en logementhouder te zijn; ook een Departement van 't Nut vergadert ten zijnen huize, en terwijl hij door dat alles vele bekenden moet hebben, schijnt ook de uitgave van dezen bloemruiker door hen geschraagd en bevorderd te zijn, om hem in de opbrengst eenig voordeel te doen vinden. Dat heldert het ongewone verschijnsel op. De meeste inteekenaren zijn mannen van landbouw, bedrijf en ambacht, doch bij de overigen zijn ook eenige met lof bekende dichters en schrijvers, en daaronder waarschijnlijk ook zij aan welke BERGHUIS gedacht heeft, toen hij schreef:

En dank zij u voor allen, braven,
Die mij zoo gul hebt aangespoord,
Die mij gesteund hebt met uw gaven,
Die wel mijn liedjes woudt beschaven. —

Hij zou derhalve zich bedriegen, die, bij 't inzien van deze bloempjes, naar de menigte van inteekenaren over den volkssmaak, of over de vermaardheid des Dichters wilde oordeelen; maar zou 't ook dien wel beter gaan, die uit de hier gedrukte verzen een oordeel wilde opmaken over de verdienste des Dichters? — Wij kunnen dat niet beslissen. Verzen door anderen beschaafd laten den aanleg en de bekwaamheid des oorspronkelijken

makers geheel in 't onzekere. Het is wel niet vreemd dat zelfs voorname dichters hunne verzen, eer zij gedrukt worden, aan andere ervaren dichters en prozaschrijvers laten zien, en van hunne aanmerkingen gebruik maken, om de verzen te verbeteren; maar dat verbeteren zal wel niemand aan een ander overlaten. 't Beschaven is zulk eene kleinigheid niet. Gelijk de gedachte en hare uitstorting de hoofdzaak is bij dichters van den eersten rang; zoo is bij dichters van minderen rang de vorm en diens beschaving de hoofdzaak. Er is geen pruldicht, dat onder de beschavende hand van een kunstkeurig en geduldig poëet, niet dragelijk, niet goed, zelfs niet fraai kan worden; maar als 't die herschepping heeft ondergaan, is 't niet meer het werk van den onërvarene, die 't schreef; maar van den ervarene, die 't verbeterde. Wij zullen dáárom alleen maar zeggen, dat de gedichten hier aangeboden over 't algemeen zangerig zijn; niet minder aangenaam lezen dan die uit menige andere verzameling; van vernuft, oordeel en gevoel getuigen, en, in zoo ver zij aldus uit het hart en hoofd van BERGHUIS-zelven zijn gevloeid, een gunstigen aanleg verraden, die zijnen bezitter misschien beroemd had kunnen maken, indien zijn gezegde: »*Hoe zal de arme zich bekwamen!*" geene waarheid behelsde.

Gelijk BERGHUIS door mannen van de kunst tot het uitgeven van dezen bundel is aangespoord, zoo — met het waarschijnlijke doel er van voor oogen — sporen wij onze lezers en de leesgezelschappen aan, om dien te koopen. Aan verscheidenheid, die nu eens een glimlach dan eens een traan ontlokt, ontbreekt 't niet. Hij bevat verhalen, romancen, bespiegelingen, liederen, puntdichten, spreuken en wat niet al meer, doorgaans in gevoeligen toon, fiksch en niet zelden kernig. Wie het boekje koopt zal, gelooven wij, goed doen. Tot eene proeve van den versbouw sta hier de aanhef van »GRIETJE'S *Achttiende Verjaardag*:

Wanneer mij een dichter van 't roosje vertelt,
Als 't puikje van 't bloemperk, en 't kroontje van 't veld,

Er al wat hem lief is meê kranst en meê tooit
En zeegnend de paden der dierbren bestrooit;
Of schildert hij 't spart'len van 't vischje in den plas
Of 't dartlen der geitjes in 't jeugdige gras,
Het hupplen van 't muschje, zoo vlug en zoo snel,
Het zingen van 't vinkje, zoo lief en zoo schel;
Of, als hij de schoonheid van EVA vermeldt
Van lipjes en oogjes en koontjes vertelt;
Van lachjes en lonkjes, zoo minzaam en zoet,
Dat 't hart van een' wijsgeer wel popelen moet, —
Dan vraag ik: o Zanger! hoe zingt gij zoo schoon?
Hoe zoet zijn uw woordjes, hoe lief is uw toon!
Maar 'k gis het: die tinten, die tooisels, — niet waar? —
Ontleent gij van 't meisje op haar achttiende jaar?

Tot eene proeve van dichterlijke gedachte en bescheidenheid voegen wij er nevens:

DE NACHTEGAAL EN DE RAAF.

DE NACHTEGAAL.

Mijn vriend, gij roept en raast te veel;
Mij dunkt gij moet wat zachter zingen.

DE RAAF.

Ik dank u vriendlijk, filomeel!
Ik tracht zoo vaak mijn stem te dwingen,
Te buigen naar uw zoet gekweel;
Maar wat ik buigen mag of wringen,
Mijn stem komt uit een ravenkeel!

Ridder GOLO, *of onschuld en misdaad. Eene overlevering uit de middeneeuwen, door den Schrijver van:* »ALBERT VAN REINSTEIN" *enz. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Tweede verbeterde druk. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1851. *In gr. 8vo.* 543 *bl. f* 5-20.

Vele lezers zullen dezen roman wel reeds kennen. Hij bevat, in een zeer modern romantisch kleed, de bekende legende van de Paltsgravin GENOVEVA, geboren Hertoginne

van *Braband*, door haren gemaal SIEGFRIED wegens vermeenden echtbreuk ter dood veroordeeld, maar door de bescherming des Hemels gered, en weder met haren gemaal verzoend. Wij zouden moeten herhalen wat bij 't aankondigen der eerste uitgave (*) reeds gezegd is, indien wij den inhoud van het werk, dat typografisch zeer goed is uitgevoerd, wilden opgeven. Nu komt veeleer de vraag te pas: verdiende dit werk eene nieuwe uitgave? De Heer MEIJER zal er reden toe gevonden hebben in het debiet; doch wij voor ons zouden aarzelen die vraag toestemmend te beantwoorden. Geenszins ontkennen wij de reine, zedelijke strekking van het werk, waarin 't zeer veel, dat in dit *genre* tegenwoordig in het licht komt, ver overtreft. Wij prijzen ook voor een gedeelte de bewerking: de schildering van karakters, en de vinding en schikking van treffende tooneelen; hoewel 't penseel bij de verrassende ontmoeting van SIEGFRIED en GENOVEVA veel te wenschen laat. Maar het boek verliest te veel wanneer men 't vergelijkt met goede historische bronnen, ten aanzien van de zeden, gebruiken, godsdienst en geestbeschaving in de middeleeuwen. Alleen de namen, en enkele historische feiten, doen er in denken aan de achtste eeuw. De handelende personen gevoelen, denken, spreken, alsof zij in het begin der negentiende eeuw hadden geleefd. Hoe kunnen zij, b. v., bekend zijn met de woorden: »rede, hemel, voorzienigheid" en dergelijke geliefkoosde uitdrukkingen van het idealisérend verstand in 't begin dezer eeuw en het einde der vorige? De achtste had hare Moedermaagd, hare Heiligen, en eerde personen, maar geene toestanden of idéën. Er is dus, naar ons begrip, historische onwaarheid in de voorstelling, die maakt dat het werk de kleur van den tijd mist. — Intusschen zal 't geen kwaad stichten, en zoo vervolge dan ook deze nieuwe uitgave den ruimen weg, dien de eerste er voor gebaand schijnt te hebben. Aan niet vele boeken valt zulk een voorspoed ten deel.

(*) *Vaderl. Letteroefeningen*, bl. 181.

De GREVILLES *en de* LORIMERS. *Twee familie-tafereelen. Naar het Engelsch van Lady* EMILIA PONSONBY *en de Schrijfster van:* »GEERTRUIDA *en* BLANCHE EVELYN". *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 495 *bl. f* 5-:

Toen wij onder het voorberigt den naam van OUDIJK VAN PUTTEN lazen, begrepen wij niet hoe de vertaler van zoo vele ernstige, diep doordachte werken zich kon bezig houden met het overzetten van romans; maar die bevreemding ging met gunstige voorgevoelens gepaard. Iemand die niet werktuigelijk woorden overbrengt, maar in de wereld der gedachten, in welke de oorspronkelijke Schrijvers leefden en zweefden, zelf te huis is, gelijk 't uit de aanmerkingen blijkt, waarmede OUDIJK VAN PUTTEN zijne vertalingen voor den landgenoot verrijkt, kan niets dan 't geen goed en verdienstelijk is onder handen hebben genomen. Hij kan bezwaarlijk den smaak hebben — dien men bij solide lektuur en studie niet ligt krijgt — voor tafereelen, in welke alleen de wilde vlugt eener toomelooze verbeelding te herkennen is, en voelt zich ongetwijfeld alleen aangetrokken door hetgeen de kenmerken draagt van 't schoone en goede. — Wij voor ons gelooven, dat in 't algemeen de reactie op het gebied der romantische letteren haren triomf te gemoet gaat. Het bonte dat schoon heet om afstekende harde kleuren, exceptionele karakters, onnatuurlijke toestanden, en deugd in zedeloosheid, begint te mishagen; de misgeboorten der *Fransche* school verliezen hunne aantrekkelijkheid, en als dat zoo voortgaat, wat blijft er dan voor de Schrijvers over, wier pen toch, onder den invloed van het égoïsme, den volkssmaak niet immer kan leiden, maar ook dikwijls moet gehoorzamen? — Wàt anders, dan terug te keeren tot den goeden smaak? — Zonder waarheid hebben ook de romantische letteren geene waardij. En zij hebben juist niet den vorm en het wezen der middeleeuwen noodig. Elke eeuw heeft hare eigene waarheid in vorm en wezen, die boeijen en treffen kan. Als men de menschen beschouwt van hunne licht- en schaduwzijden, en de karakters toetst aan geloof, hoop en liefde, zal het nimmer aan dezulken ontbreken, waaruit te kiezen is voor hoofdpersonen en groepen in gewigtige handelingen. Wij kennen er ook meer dan één, die den roem der waarheid hebben ingeoogst, door de Natuur en het leven van verschillende tijdperken in zich op te nemen, en bij het licht van goeden smaak kieschheid en zedelijkheid in hunne tafereelen over te gieten. Dat doet ook de *En-*

gelsche Lady PONSONBY, die de eer niet onwaardig is, zulk eenen vertaler gevonden te hebben.

In de GREVILLES geeft zij een tafereel uit het dagelijksche leven, zoo als het werkelijk is, of ten minste kan zijn gebeurd. Het geheel en al de deelen zijn dan ook in hooge mate natuurlijk. De personen hebben karakters van welke men niet behoeft te vragen: zijn er zulke? De Schrijfster heeft een zeer fijn en zuiver gevoel. Zij vat het kwade niet aan als met fluweelen vingeren; maar hoe verschoonend en toch nadrukkelijk waarschuwend is hare voorstelling van het karakter van FLORENCE! De trouw der vriendschap is uitmuntend geteekend in GEORG VIVIAIS; niet minder gelukkig de wispelturigheid en onstandvastigheid in JULIAN; maar de schildering van het karakter van de heldin des verhaals gaat alles te boven. Niets is hier gezocht, niets overdreven.

De strekking van het verhaal verdient mede hoogen lof. De Schrijfster tracht het besef op te wekken, of te versterken, dat er eene Voorzienigheid is, die onze dagen bepaalt, en van welke dat alles tot ons komt, wat wij gewoon zijn beproevingen te noemen, en dat het ons niet alleen betaamt die beproevingen met onderwerping te dragen; maar dat ook de verantwoordelijkheid op ons rust, om er lessen uit te trekken voor ons volgend leven, en Gode offeranden van liefde en dankbaarheid te brengen door verbetering van hart en wandel. Vooral poogt zij tevens een hoofdgebrek in het licht te stellen, dat maar al te veel gevonden wordt: de onstandvastigheid van karakter; de wankelmoedigheid en wispelturigheid, waardoor wij, ook bij den besten aanleg, tot niets deugen; alles *willen*, maar niets *uitrigten*; heden een voornemen opvatten, en 't morgen weder opgeven; kortom voor ons-zelven een ongelukkig leven leiden, en ook voor anderen de bron zijn van verdriet.

Wij laten het daar, of eene onëvenredige dunheid van het Tweede Deel noodig maakte bij dit tafereel nog een tweede te voegen; maar de lezer wint er bij, want ook het tweede verhaal bezit wezenlijke verdienste. Het doet de waarheid aanschouwelijk uitkomen, dat de gevolgen van onze verkeerdheden ons somtijds, tot onze verbetering, door de Goddelijke barmhartigheid scherp worden voor oogen gesteld, en in 't geheugen en in 't geweten als ingeprent worden, tot een immer snijdend en knagend, maar ook altijd heilzaam berouw.

De vertaling is zeer verdienstelijk, en de uitvoering laat niets te wenschen over; niemand zal het boek onvoldaan uit de hand leggen.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio Theologica de JESU CHRISTI eloquentia, Oratori Sacro imitanda, quam — pro gradu Doctoratus, — publico ac solenni Examini submittit GUILIELMUS BERNARDUS JOHANNES VAN EYK, Rheno-Trajectinus. Trajecti ad Rhenum, apud *L. E. Bosch et filium*, Academiae typographos. 1851. Oct. maj. XVI et 300 pagg.

Voor hem, die als Redenaar ons wil boeijen, en tot zijn gevoelen overhalen, is het ongetwijfeld een eerst vereischte, zelf hartelijk ingenomen te zijn met het onderwerp, waarover hij spreekt; en in zóó ver is het bekende gezegde van QUINTILIANUS, *pectus est, quod disertum facit*, boven allen twijfel verheven. De Natuur voorts tot leermeesteresse in zijne voordragt te kiezen, en hare leiding bestendig te volgen, is, (wie vermag zulks tegen te spreken?) evenzeer noodzakelijk; geene mindere behoefte bestaat er echter voor hem, om het hartelijke en natuurlijke zijner taal, door de regelen der kunst, en navolgenswaardige voorbeelden, bij een vrij en onafhankelijk bewaren van eigene oorspronkelijkheid, te wijzigen en te beschaven. Men meene echter niet, dat zelfs het onbepaaldst bezit, of het naauwlettendst gebruik van dat alles, in staat zoude zijn, den Redenaar, in de hooge en heerlijke beteekenis des woords te vormen: neen, zijn edel beeld staat in onze schatting op een nog veel hooger standpunt! En hij, die daarvan de voortreffelijkste hoofdtrekken in zich vereenigen wil, zij tevens voorzien met de uitgebreidste kennis: hij zij geen vreemdeling in eenige wetenschap; vooral kenne hij grondig den mensch-zelven in den geheelen omvang van zijnen aanleg, van zijne vatbaarheden, neigingen en gemoedsbewegingen; opdat hij die beheersche door de kracht van zijn alles bezielend woord, en ze leide werwaarts

hij wille. Maar wat de hoogste kroon des Redenaars is, wat het hoofdsieraad van al zijne verstandelijke gaven en bekwaamheden uitmaakt, is: *regtschapenheid!* En zóó zeker zijn wij van deze stelling overtuigd, dat wij den Redenaar zonder deugd, in weerwil van al zijne overige bekwaamheden, in den grond niet anders beschouwen kunnen, dan als een verderfelijke volksleider, of ten beste genomen, als een — ijdele tooneelspeler.

Het verwondert ons derhalve niet, dat er door alle tijden heen, en bij alle volken, zoo weinig echte Redenaars zijn geweest, en daarom onderschrijven wij gaarne de uitspraken van CICERO, in zijn werk dat hij *over den Redenaar* geschreven heeft. (*Lib.* I. *Cap.* 2 *et* 5.)

Voegt men hier nu nog bij, dat het doel, 't welk de *Christelijke* Redenaar in het oog moet houden, oneindig hooger ligt, dan hetgene een SOCRATES, AESCHINES, LYSIAS, DEMOSTHENES of een CICERO, HORTENSIUS en CRASSUS zich *konden* voorstellen; dat het niets minder inhoudt, dan om een medearbeider Gods te worden tot behoud van onsterfelijke zielen; dan om het gebied van waarheid, deugd en geluk, het Godsrijk op aarde uit te breiden, en voor den hemel en het hemelsche werkzaam te zijn: dan worden de bezwaren om een echt Christelijk Redenaar te worden, nog menigvuldiger en drukkender; en wij vragen niet zonder reden: wáár vinden wij het voorbeeld, naar hetwelk men zich vormen moet? — wáár het modèl geheel menschelijk in vormen, maar zoo Goddelijk in het gebruik der taal, die zelf een Godsgeschenk is aan menschen? — Maar wie aarzelt een oogenblik, om hier aan Hem te denken, die een Leeraar was bij uitnemendheid, Die eens gesproken heeft zoo als niemand spreken konde, en Wiens zwijgen zelfs de hoogste welsprekendheid ademde? Onwillekeurig spreken wij gewis den naam uit van JEZUS CHRISTUS, wiens heerlijkheid vol van genade en waarheid de menschen eens, ook in Zijne taal hebben zien doorstralen, en dien wij, Christenen, huldigen als den Zoon van God, en het Hoofd der Gemeente!

Gelukkig inderdaad noemen wij de gedachte van den

Heer VAN EYK, om bij zijn Academisch proefschrift ter verkrijging der Doctorale waardigheid in de Godgeleerde Faculteit te *Utrecht*, *de welsprekendheid van* JEZUS CHRISTUS *ter navolging door den gewijden Redenaar* voor te stellen; en, hoe moeijelijk uit den aard der zake dit onderwerp ook wezen mag, moeten wij echter na de lezing zijner Dissertatie verklaren, dat hij wèl gedaan heeft, zich door geene bezwaren van de behandeling te hebben laten aftrekken.

Wij zetten ons neder tot eene korte beschouwing en beoordeeling van zijn zaakrijk werk.

Na in de Inleiding over het gewigt, de moeijelijkheid, en de behandeling van zijn onderwerp het noodige gezegd, en in de eerste plaats hen bescheiden te regt gewezen te hebben, die tegen de gewijde welsprekendheid in het algemeen, en tegen zijn onderwerp in het bijzonder mogten ingenomen zijn: beschouwt hij in het *eerste* deel het doel en plan van JEZUS, daar Hij als Leeraar optreedt; in het *tweede* wijst hij op de welsprekendheid des Heeren ten opzigte der stof Zijner Redevoeringen; het *derde* wijdt hij aan de overweging van den vorm, waarin de Verlosser Zijne redenen voordroeg; terwijl in het *vierde* of laatste gesproken wordt over de uiterlijke voordragt des Zaligmakers. Bij elk deel wordt afzonderlijk aangewezen, in hoe ver de kerkelijke Redenaar zich in het een en ander naar JEZUS voorbeeld moet vormen.

Wij zouden den Schrijver in bedenking willen geven, of het eerste gedeelte waarin hij spreekt over het doel en plan des Heeren, wel eigenlijk zóó tot zijn onderwerp behoorde, dat er een afzonderlijk deel voor had moeten ingeruimd worden; en of het niet zonder zigtbare schade geheel had kunnen wegblijven. Onzes inziens had de behandeling van het thema gevoegelijk in twee deelen gesplitst kunnen worden, waarvan het eerste welsprekendheid des Heeren had kunnen aanwijzen: 1°. *quod ad consilium*, 2°. *quod ad materiam*, 3°. *quod ad formam*, 4°. *quod ad elocutionem.* Het tweede deel *de* J. C. *eloquentia Oratori Sacro imitanda,* had dan al die

wenken, opmerkingen en voorschriften kunnen behelzen, die nu in de *pars* 2ª, 3ª en 4ª voorkomen; langs dien weg ware eene zekere omslagtigheid vermeden, die uit de gekozene en gevolgde dispositie onvermijdelijk moest ontstaan.

Eene algemeene aanmerking meenen wij niet te mogen terughouden; zij is deze: naar het schijnt is de Theorie der Welsprekendheid, als kunst beschouwd, te veel tot regel en grondslag gelegd ter beoordeeling van de voordragt onzes Heeren, en heeft de gedachte aan den Redenaar, te veel den Leeraar op den achtergrond geschoven. Maar, de Verlosser was toch naar Zijn doel en plan geen Redenaar voor Zijn volk, zoo als DEMOSTHENES 't voor de *Grieken*, en CICERO 't voor de *Romeinen* was; neen: Hij was de Leeraar bij uitnemendheid van God gezonden, die niet *voor*, maar veeleer *met* het volk sprak, die niet als *Orator* optrad, maar in *dramatischen* toon en vorm de lessen Zijner Goddelijke wijsheid voordroeg, en wiens redenen en gesprekken (niet redevoeringen in den gewonen zin dezes woords), zoo dikwerf de diepste indrukken achterlieten. Wij vertrouwen, dat de verdienstelijke Schrijver het ten deze met ons in de hoofdzaak eens zal zijn, en wij worden bevestigd in deze meening als wij hem op pag. 27 hooren zeggen: »*Dominum non talem consideremus, qualem his temporibus sacrum aut vulgarem oratorem prodeuntem videmus, — quasi elaboratam* JESUS *haberet orationem, nostrae consuetudini regulisque hodiernae Eloquentiae, Rhetorices aut Homiletices accommodatam.*" Maar waarom dan de Theorie der kunst ingeroepen, pag. 77 sqq., en dien ten gevolge den gewijden Redenaar op het voorbeeld des Heeren gewezen, die toch, gelijk wij met zoo veel juistheid opgemerkt vonden, op pag. 156, *nullas admittebat dialecticas demonstrationes, artificiosas divisiones, vel orationem aequaliter procedentem?*

Was de verheerlijking van God in de stichting van Zijn rijk op aarde, het hooge doel tot welks bereiking de Verlosser uit den hemel gekomen was, dan wordt te regt, op pag. 42, aangetoond, dat geen Wijze noch

Redenaar der Oudheid, ooit een zoo edel en veelomvattend ontwerp gekoesterd heeft; ofschoon het ons bevreemde, in geene aanteekening melding gemaakt te zien van een voortreffelijk werk, waarin dit onderwerp van alle zijden beschouwd, en in het helderst licht geplaatst wordt. Wij bedoelen REINHARDS *Proeve over het plan, hetwelk de Stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp;* van welke de *Amsterdamsche* Leeraar WOLTERBEEK, naar de vierde geheel omgewerkte uitgave, eene vertaling met aanteekeningen in 1806 heeft geleverd.

Gegrond is alzins de opmerking, waar de Schrijver in het 2de deel handelt over de stof der welsprekendheid des Heeren, [pag. 75 en 80] dat deze zich altijd onthield van te spreken over moeijelijke en donkere onderwerpen, waaruit zijne hoorders geen het minste nut konden trekken. Wij hadden wel gewenscht daarbij aangeduid te zien, hoe de Verlosser in Zijn onderwijs zich zelfs stellig verklaarde tegen alle ijdele nieuwsgierigheid naar verborgene dingen, zoo als wij dit onder anderen uit JOH. XXI: 21 en *Handel.* I: 6 en volgg. kunnen opmaken. Met genoegen zal men tevens hier de Evangelische denkwijze des Heeren VAN EYK leeren kennen, en gaarne zijne meening hooren aangaande hetgeen de dienaar van CHRISTUS, in navolging van zijn Meester moet prediken. Ja, ieder die prijs stelt op de vrije verkondiging van Gods woord, die het dwaze en schadelijke betreurt van zoo veel »*Schulgezank* en *Sophistische speculationen*" als nog hier en daar, niet alleen in geschriften, maar ook van de predikstoelen vernomen worden, zal zich gereedelijk met hem vereenigen kunnen. De slotsom zijner, naar het ons dunkt, »*aus einem Gusz geflossene*" redenering is (pag. 82) deze: »CHRISTUM *igitur denuntiet orator sacer, quod nulla peccatorum remissio promitti potest, nisi per Ejus sacrificium; quod nulla justitia Deo accepta dici potest, nisi fide Ei habita, quia nec spes nec consolatio aliqua offerri, neque de resurrectione aut de beata post mortem futura vita agi potest, nisi nitatur oratio* CHRISTO *tanquam unico fundamento. Ita demum Evangelii denuntiatio revera fit* CHRISTIANA. Wij kunnen ons niet weêr-

houden om uit de aanteekening, de volgende verklaring van DAV. FR. STRAUSS in zijne *Christl. Glaubenslehre*, II Th. S. 174 u. folgg. hier bij te voegen: »*Auch jetzt noch, ist es leere Abstraction, zu meinen, die blosse* MORAL JESU, *mit Einschluss etwa der Gottes- und Vergeltungslehre, sei noch* DAS CHRISTENTHUM: *da diesem viel mehr eben das wesentlich ist, alle jenen Ideën durch* CHRISTUM *vermittelt, vorzustellen; alles Hohe, was der Menschheit Werth verleiht, und ebenso alles Leid, das sie bedrückt, an* CHRISTUM *zu entäusseren, um es von Ihm als Gnade und Versöhnung sich zurück zu bitten. Wer diese Entäusserung, die das Wesen des Christenthums ausmacht, ueberwunden hat, der mag wohl noch Gründe haben, sich einen Christen zu nennen, aber* GRUND *hat er keinen mehr dazu.*"

Als in het derde deel over den vorm wordt gehandeld, waarin de Heer Zijne redenen voordroeg, dan wordt de aandacht gevestigd op het *populaire, bijbelsche*, en *oratorische* daarvan.

Door eene *populaire* voordragt verstaat de Schrijver zulk eene, die geschikt is niet alleen om door de schare voor welke men spreekt regt verstaan en begrepen te worden, maar ook om haar te boeijen, en te bevallen. Even zoo noemt onze VAN HENGEL de voordragt populair, »*quae Christianis hominibus omnis generis, ordinis et conditionis accommodata est.*" *Institt. Orat sacri*, pag. 27, § 32. Zeker zoude men den jeugdigen geleerde misverstaan, indien men uit zijne definitie van popularitelt meende te kunnen afleiden, dat het eene der bedoelingen des Evangeliedienaars moest wezen, om de Gemeente ook in zoo verre te willen bevallen, als men zich behoorde te schikken naar hare verkeerde begrippen en onevangelische voorstellingen. En ongelukkig genoeg is eene zoodanige ongeoorloofde accommodatie, — een dergelijk bejag van menschenlof en gunst, met voorbijzien der eere Gods, en der waarheid die in CHRISTUS JEZUS is, niet geheel onbekend. Van daar dat veinzend plooijen, en huichelend schikken, dat jagen en streven om slechts der Gemeente »genoegen te geven", met opoffering vaak van eigen beter inzigt en helderder denk-

wijze. Neen, voorwaar, zulk een gedrag is onbestaanbaar met de ware welsprekendheid »*quae postulat etiam animum vere humanum, non illiberali et abjecta lucri cupiditate contaminatum, sed spirantem veri amorem atque aequalium salutem.*" pag. 154.

Bijbelsch was de voordragt des Heeren, en dit blijkt daaruit, dat Hij, òf uit de eene of andere bijbelplaats aanleiding nam, om de schare toe te spreken; òf haar meermalen op MOZES en de Profeten wees, met wier verklaringen en uitspraken Hij de Zijne bevestigde; òf dat Hij haar bij onderscheidene gelegenheden de voorbeelden der heiligen des O. Testaments, ter navolging voorstelde; òf dat Hij den figuurlijken en overdragtelijken stijl des Bijbels dikwerf bezigde. Bijbelsch predike dan ook alzoo de Dienaar des Evangelies; hetwelk niet zeggen wil, dat hij zijne rede doorvlechte met eene menigte bijbelplaatsen, en aanhalingen van Kapittels en Verzen; evenmin beteekent het veelvuldig gebruik te maken van bijbelsche spreekwijzen, beelden, en vergelijkingen, van welke velen, alleen voor Oosterlingen geschikt, bij ons niet te huis behooren: maar het geeft te kennen, dat hij door een aanhoudend lezen vertrouwd met Gods woord, diens inhoud in zijn verstand en hart opneme, — zijne redenen eene bijbelsche tint geve, — ze beziele met den geest des Bijbels, en dien geest, door zijne voordragt, in de gemoederen zijner hoorderen trachte over te storten, pag. 215 sqq. Tot verdere ontwikkeling en nadere bevestiging hiervan worden wij in eene aanteekening gewezen op BUNGENER, *Sermons sous* LOUIS XIV. Waarlijk niet zonder reden! En sedert lang is ons geen werk voorgekomen, dat, bij den behagelijksten vorm, in wegslependen stijl, gewigtiger en belangrijker opmerkingen voor den prediker des Evangelies bevat, dan het opgenoemde.

Slechts kort wordt de *oratorische* of *rhetorische* vorm van de redenen des Zaligmakers behandeld. Daar onze Heer het fijnst gevoel bezat voor alles wat goed, en schoon, en edel is; daar Zijn hart vervuld was met den toeleg om menschen gelukkig te maken, zoo spreekt het

wel van zelf, dat dit gevoel en die neiging zich ook in alle gesprekken moest openbaren. En indien, gelijk ARISTOTELES zegt, het wezen der *Rhetorica* (redekunst) gelegen is in de vatbaarheid en het vermogen, om bij elk onderwerp te kiezen wat het meest tot overreding leidt; ook: indien het hoofddoel des Redenaars daarin moet bestaan, dat hij zijne hoorders tot *zijn* gevoelen overhale: dan ziet men hoe volkomen de Verlosser berekend was voor de groote, moeijelijke, en veelomvattende taak, om als Volksleeraar op te treden, en om met eene overgelijkelijke wijsheid, in kracht van taal, Zijne lessen voor te dragen. Zoo bij iemand derhalve, dan goldt gewis bij Hem in de hoogste mate het: *pectus est, quod disertum facit!* — Zijne welsprekendheid echter was het natuurlijke uitvloeisel van Zijn Wezen, de onafscheidelijke karaktertrek van Zijne Natuur, en het noodzakelijk gevolg van Zijne bestemming. Wil men haar nu gaan beoordeelen naar de strikte regelen der kunst; wil men in de proeven die Zijne levensbeschrijvers ons er van hebben nagelaten, angstig zoeken naar de ronding der volzinnen, naar den zoogenaamden *numerus oratorius* enz.: dan vreezen wij, dat men gevaar zal loopen menigen misgreep te doen, zoo niet het Goddelijke in het menschelijke van zijn woord voorbij te zien. In weerwil dus van alles wat door den Schrijver met zoo veel zorg en naauwkeurigheid is bijeen verzameld, om ons de welsprekendheid des Heilands, in het licht der eigenlijk gezegde *oratorie* te doen beschouwen, blijven wij de meening aankleven, dat zij in haar beginsel met de kunst niets gemeens had; maar als de stroom der heiligste geestdrift, uit de vlekkelooste ziel ontsprongen, moet beoordeeld worden. Gelukkig de Evangeliedienaar die, zij het ook maar op een verren afstand, hierin op zijnen grooten Leeraar mag gelijken! Want, hoe ver hij het ook brenge in de beoefening der uiterlijke welsprekendheid, hij zal bewaard blijven voor het gevaar en de oneere, om op den stoel der waarheid als een tooneelspeler te verschijnen, en zijne heilige roeping voor de gemeente tot een onstichtelijk gebarenspel te vernederen.

Alles wat tot de uiterlijke voordragt des Heeren, tot Zijne stem en uitspraak, tot Zijn gelaat, gebaren, en geheele houding betrekking heeft, maakt den inhoud uit van het vierde of laatste gedeelte der Verhandeling. De Evangelische verhalen leverden den Schrijver daartoe de stof, en wij moeten erkennen, dat hij met ijver van al het voorhandene, een vaak verrassend, en leerrijk gebruik heeft gemaakt. Voldingend vonden wij hier door eene menigte bewijzen uit de heilige oorkonden gestaafd, wat WINER in zijn *Biblisches Realwörterbuch* schrijft: (en als *motto* aan het hoofd der *pars quarta* te lezen staat) »*Ein würdevolles Aeussere, ein scharfer, aber liebevoller Blick, eine die innere Begeisterung abspiegelnde Gesticulation, mögen die Kraft seiner Reden nicht wenig unterstützt und Ihm, den Pharisäern und Schriftgelehrten gegenüber, den Lobspruch zugleich mit erworben haben: er sei δυνατὸς ἐν λογῷ.*"

Zoude men misschien denken, dat de uiterlijke welsprekendheid des Heeren van minder belang is, en voorbijgegaan had kunnen worden, dan merken wij daar tegen aan: dat waar sprake is van de welsprekendheid des Heeren, gewis niet uit het oog verloren mag worden, wat tot Zijn uiterlijke betrekking heeft. Dat uiterlijke toch, op zich zelf genomen, is van zoo veel gewigt, dat DEMOSTHENES (gewis een bevoegd regter ten deze) naar het verhaal van CICERO, op eene hem driemaal gedane vraag, wat hij bij den Redenaar voor het noodzakelijkste hield, telkens tot antwoord gaf: »het uiterlijke!" Daarenboven is de aanmerking, die wij op pag. 263 aantreffen, volkomen gegrond, »dat wij zeer vele uitdrukkingen en redenen des Zaligmakers eerst dàn regt kunnen verstaan, wanneer wij ons Zijn gelaat, en houding, Zijn stem, blik en gebaren voor den geest brengen. Ten slotte wijst de Schrijver aan (even gelijk zulks bij de vorige afdeelingen geschied was), in hoe verre de tegenwoordige Evangeliedienaar zich insgelijks op de uiterlijke welsprekendheid, naar het voorbeeld des Heeren, hebbe toe te leggen.

Onze geheele goedkeuring schenken wij aan VAN EYK's ver-

klaring, dat hierover nog ongunstig in ons Vaderland wordt gedacht; maar minder juist achten wij zijne meening, dat dit zelfs bij uitstekende redenaars het geval zoude zijn. Want hoe zouden deze dan »*oratores valde praeclari*" geworden zijn? Hoe zouden zij eene kunst kunnen veroordeelen, die een gedeelte uitmaakt van hun welverdienden roem? — Wat verder wordt voorgesteld, om tot de beoefening der uiterlijke welsprekendheid op te wekken, verdient aller behartiging, en op de gegevene wenken vestigen wij veler bijzondere aandacht. Meermalen toch hinderde ons dat houterige en koude der voordragt; of die zingende met onverwachte uitvallen afgewisselde toon; of die valsche, met elken nieuwen volzin onveranderd beginnende en eindigende, declamatie; of dat volslagen gebrek aan de regte plaatsing van den klemtoon, zoodat de stichting der leerrede, hoe verdienstelijk anders op zich-zelf, grootelijks er door belemmerd werd, en soms geheel verloren ging. Meermalen betreurden wij het, te moeten erkennen »*que la forme emportait le fond*" en beklaagden ons dat het beste voedsel, ons en der Gemeente zoo onsmakelijk werd voorgediend. Neen, bij gouden appelen behooren ook zilveren schalen! Een FELIX zoude nooit door PAULUS zóó getroffen, een AGRIPPA nooit zóó geroerd zijn geworden, wanneer de moedige kruisgezant niet zóó welsprekend, en met zóó veel vuur en kracht de woorden der waarheid en des gezonden verstands had voorgedragen; en onze Heer-zelf zoude aan de handen dergenen die Hem vangen wilden zeker niet ontkomen zijn, indien Hij door Zijne alles vermeesterende, en alles bezielende taal, hen niet in het hart gegrepen, en hun de verklaring afgeperst had: nooit heeft iemand zóó gesproken als deze mensch!

Maar wij haasten ons naar het einde van deze aankondiging, en kunnen dat niet beter doen dan door den Heer VAN EYK onze ingenomenheid te betuigen met zijne Dissertatie, die door haren veelsoortig rijken inhoud en nuttige strekking ons het bewijs heeft opgeleverd, met hoe veel regt hij den Doctoralen titel verworven heeft.

De gegronde hoop koesteren wij daarom, dat hij-zelf, meer en meer tot echte welsprekendheid, naar het voorbeeld des Heeren gevormd, den Leeraarsstand door zijne talenten zal opluisteren, en zoo wel te *Hindelopen*, als waar hij verder geroepen mogt worden, niet alleen door de openbare Evangelische voordragt, maar ook door een Evangelisch leven het Rijk van Waarheid en Godzaligheid zal bevorderen en uitbreiden.

Naar gewoonte vinden wij achter de Dissertatie onderscheidene *Theses*, van welke de vier eersten en de drie laatsten tot het behandelde onderwerp betrekking hebben; de overigen zijn van verschillenden, en allen van belangrijken inhoud. Wel is het eene *quaestie*, vooral in onze dagen van gewigt, die de achtste *Theses* behelst: *Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Neerlandicae non sunt* NORMA, *sed* FORMA *fidei; non imprimunt a nobis* CREDENDA, *sed exprimunt a nobis* CREDITA." !

Ten slotte merken wij nog aan, dat de Heer VAN EYK eenen goeden *Latijnschen* stijl meester is; hier en daar meenden wij echter het een en ander te mogen aanteekenen. Gebruikt CICERO al het *Grieksche idea*, pag. 7 *et alibi*, hij geeft er toch in het *Latijn*, *species* voor op, TUSCC. *Quaest.* I, 24. *Scopus*, pag. 16, schrijft hij σκοπός, wijl het Grieksch is. Voor *vita socialis*, lazen wij liever: *vita publica*, of *communis*, pag. 184, even gelijk vroeger pag. 153 voor *naturalitas, naturale dicendi genus.* Op pag. 166 zal wel voor *habet, et novit* moeten gelezen worden: *habebat, et noverat*, want op een *imperf.* en *perf.* volgt een *imperf.*, SCHILLER, *De stylo bene Lat.*, pag. 114, 115. Eveneens vergt de *Latijnsche* stijl, dat men schrijve: VINKE, *V. Cl.*, V. OOSTERZEE, *Vir. Doct.*, en niet: *Cl.* V., *Doct.* O.; de eigennaam behoort toch in den regel het ambt of den titel vooraf te gaan, en men zegt niet: *Consul* CICERO, maar CICERO *Consul* enz.

H. C. W. P.

Schetsen van de geschiedenis der Waldenzen. (Maandbode op het gebied der Christelijke beschaving. IV.) Te Am-

sterdam, bij W. H. Kirberger. 1852. *In* 12*mo.* 208 *bl.* *f* : - 60; 25 *Exempl.* *f* 12 - :

Deze Maandbode gaat voort elk in de gelegenheid te stellen, om, op het gebied der geschiedenis op den titel genoemd, zich bekend te maken met personen, zaken en gebeurtenissen, die anders hem vreemd zouden blijven. Het nu aangekondigde boekdeeltje vooral komt regt van pas. Immers de broederliefde wordt nu opgeroepen tot eene gift voor den bouw eener Protestantsche Kerk te *Turin:* — die stad, waar zoo menig doodvonnis tegen de standvastige belijders van het Evangelie is uitgevaardigd, en uit wier poorten zoo dikwerf legerbenden trokken, om dood en verderf over *Piemonts* vreedzame valleijen uit te storten. Het is waar, nog kortelings is het uitvoerige werk van MONASTIER in het licht verschenen, en de geschiedenis door MARTINET geschreven is nog niet vergeten; maar niet elk voegt het guldens te besteden voor een enkel boekwerk, en niet elk is lid van een leesgezelschap. De Maandbode brengt voor allen die gaarne lezen, eene aanbeveling mede in zijne goedkoopheid.

De schetsen zijn uit het *Engelsch* overgenomen, en in zeven Hoofdstukken verdeeld. Het eerste bevat hoofdzakelijk nasporingen omtrent het vroegste bestaan der *Waldenzen*, die echter de onzekerheid niet wegnemen, maar veeleer de gissing door den wakkeren VAN TOORENENBERGEN in de *Godgeleerde Bijdragen* geuit, versterken. Wij voor ons althans hebben geene reden gevonden om het gevoelen te wijzigen, dat wij bij de beoordeeling van het werk van MONASTIER, I[e] Deel, hebben uitgesproken.

Het tweede Hoofdstuk geeft eene aanschouwelijke voorstelling van de valleijen van *Piemont*, en schetst de vroegste leeraren der *Waldenzen*, en hoe zij uit de Heilige Schrift leerden, en hunne kennis den volke mededeelden.

Het derde geeft een overzigt van de geschiedenis, en handelt over de geschriften van CLAUDE van *Turin*, maar is vooral belangrijk door het uittreksel uit de »*Noble leçon*",

waarin de leerbegrippen der oude *Waldenzen* zijn uitgesproken.

Maar — gelijk de titel 't ook doet verwachten — eene bepaalde geschiedenis in strenge orde vindt men hier niet. Wij zouden het geheel liever noemen: keur van gedenkwaardigheden en voorvallen. Roerend zijn de trekken van Kannibalenwoede uit 1655 en de latere vervolging. Meer geregeld wordt de ballingschap, en de roemvolle terugkomst en weder in bezit neming der valleijen beschreven. Het verhaal van de lotgevallen der valleibewoners loopt tot den dag der émancipatie: 17 Februarij 1848.

Het is jammer, dat de *Nederduitsche* bewerker niet heeft opgegeven wat *Nederland* stoffelijks voor de *Waldenzen* heeft gedaan. Dat *Engelschen* dit niet weten is voor hunne rekening, maar de Vertaler had er, dunkt ons, hier niet van mogen zwijgen. Nog heden houdt de Hervormde Kerk in *Nederland*, door eene Commissie *ad hoc*, met de *Waldenzen* voortdurend gemeenschap, en elk jaar bevatten de gedrukte Handelingen der Synode een artikel over hunnen toestand, alsof zij een gedeelte der *Nederlandsche* Hervormde Kerk uitmaakten. — Het verblijdt ons overigens, dat de ijverige Uitgever zich bereid heeft verklaard, om de liefdegiften voor den Kerkbouw te *Turin* te ontvangen. Dit was ook wel te verwachten van een man die zijne pers gebruikt niet alleen om »goede zaken" te doen, maar ook om te winnen voor het Koningrijk der hemelen.

Een paar onnaauwkeurigheden mogen wij niet verzwijgen. Bij het verhaal der krijgsbedrijven van JANAVEL en JAYER, bl. 158, wordt verkeerdelijk gezegd, dat de eerste den heldendood stierf; de waarheid is, dat hij zwaar gewond werd, doch herstelde; maar kort daarna stierf JAYER den heldendood. Bl. 174 wordt verhaald, dat de prediking over de woorden: »vreest niet gij kleine kudde" in het begin van den terugtogt plaats had, maar dat is mede niet juist; want het was bij eene vroegere gelegenheid, toen de toeleg om *Piemont* weder in te dringen mislukte, door de waakzaamheid der *Zwitsersche*

Kantons, die de ballingen wel broederlijk ontvingen en verzorgden, maar toch geen gevaar wilden loopen, om, door het begunstigen van een wanhopig waagstuk, in oorlog te geraken met *Savoije* en *Frankrijk*. Maar deze onnaauwkeurigheden zijn niet van zoo groot belang, dat zij iets afdingen op den lof, waarop deze schetsen billijken aanspraak hebben.

Overdrijft men ook de Zendingzaak onder de Heidenen ten koste van eigene meer dringende belangen? Een vriendelijk, maar ernstig woord voor al mijne Protestantsche landgenooten. Te Deventer, bij D. J. Wilterdink. 1851. *In gr. 8vo. 78 bl. f* :-70.

De vraag aan het hoofd dezer *brochure* geplaatst, is gemakkelijk te beantwoorden, als men het cijfer nagaat van de ontvangsten voor het Zendelinggenootschap in het laatste jaar. Met inbegrip van legaten en geschenken is het *f* 78,945.92, en dus p. m. vier centen per hoofd; waarlijk niet te veel voor onze aanzienlijke Protestantsche bevolking. In het geven is alzoo volstrekt geene overdrijving; maar bestaat zij dan misschien in de zucht om tot deelneming aan 't Genootschap uit te lokken? Wij zouden denken, dat de pogingen daartoe te flaauw zijn; anders zou 't Genootschap méér van de Protestanten genieten dan maar vier centen per hoofd.

Als éénige instelling Christelijk is, dan moet het die zijn, welke door den Stichter der Kerk, den Goddelijken eersten Zendeling, is aanbevolen. De Schrijver, die de bovenstaande vraag met zekeren angst opwerpt, betuigt dat hij ingenomen is met de zaak der Zending; maar hoe is 't hem dan mogelijk af te keuren, dat de leden der Gemeente worden opgewekt tot deelneming aan die zaak, welke hun heilig en dierbaar *moet* zijn. De proeven van overdrijving, die hij aanvoert, doen mede ons bijkans twijfelen aan de ingenomenheid die hij voorwendt. — Of overdrijft iemand die een doel wil, wanneer hij de middelen die voor de hand liggen tot zijn

doel gebruikt? Overdrijft niet veeleer de vrager, als hij 't navolgende zegt, waar wij onze aanmerkingen tusschen zullen voegen: »Dat deze (*overdrijving*) waarlijk bestaat, hiervoor laat zich meer dan éénen grond aanvoeren. Men hoore en beslisse! Behalve de berigten, die op de Zendingszaak betrekking hebben, worden er maandelijksche bidstonden gehouden [is dat ook al te veel?] en jaarlijksche openlijke verslagen gedaan, met dringende opwekkingen tot getrouwe, tot toenemende belangstelling en medewerking. [Minder kan er niet geschieden, tenzij men wille dat het bestuur inslape.] In eene der eerste steden van ons Vaderland [moest het dan in een afgelegen dorp zijn, opdat niemand er konde verschijnen?] komen Hoofdbestuurders en afgevaardigden [Directeuren en werkende leden] telken jare bijeen, ten einde onderling te beraadslagen en te bepalen, wat er kan en moet gedaan worden [ja, maar waartoe? — om kweekelingen voor de zending te bekwamen, en voor *hen* te zorgen en over *hen* te waken, die aan de Heidenen het Evangelie brengen]. Om hieraan des te meer gezag bij te zetten, vindt er eene openbare en plegtige godsdienstoefening plaats, waarbij eene godsdienstige rede, door dankzegging, gebed en gezang afgewisseld, gehouden wordt, alles tot bevordering der Evangelie-uitbreiding onder de Heidenen. [Zou men niet te weinig doen, als men iets daarvan naliet? Overdrijft men den ijver als men doet wat men niet kan, niet mag nalaten?] Doch dit bestond reeds vroeger. Maar hoe veel is er in den laatsten tijd niet bijgekomen? Menige leerrede zag het licht om de Zendingzaak aan te prijzen en voor haar deelneming op te wekken, [alsof zij dat niet waard is!] ook andere geschriften werden met hetzelfde doel uitgegeven, [arme pers!] en zelfs voor de jeugd bestaat er een tijdschrift, om vroeg hare aandacht naar elders henen te wenden. [Is 't dan overdrijven, als men de kinderen doet verstaan wat zij bidden met de bede: Uw rijk kome?] Naauwelijks traden de predikanten-vereenigingen in het leven, of aanstonds werd deze aangelegenheid ter sprake gebragt, en met de hoogste zorg over-

wogen [dat is voor predikanten zeer natuurlijk.], ja, aan zoo veel, dat naar anderer oordeel [die denkelijk andere vraagstukken ter tafel hadden gebragt!] oneindig noodiger was, voorgetrokken. Nieuwe dringende aansporingen gaan er aan Gemeenten en Kerkeraden uit, en waar tot dus verre nog geene afdeelingen van het Zendeling-genootschap bestonden, [tot schande voor den Christelijken zin.] zag men ze ontstaan, terwijl ze nog met elken dag toenemen." — ja, maar nog veel te weinig voor de roeping, die van het Genootschap uitgaat. Waarlijk wij hebben hier vruchteloos naar overdrijving gezocht. Men moet daarenboven in de zaak van het Zendingswerk geheel vreemdeling zijn, wanneer men die vreemd acht aan de Kerk. Aan de Kerk hebben wij de Zendelingen te danken, die onze voorvaderen in den schoot des Christendoms hebben geleid. De beschuldiging welke de verschijning van GUTZLAFF in ons Vaderland, waar hij alles behalve vreemd was, in een verdacht licht plaatst, noemen wij onëdel: het is gemakkelijker den reeds ontslapen man een stoot toe te brengen, dan te doen wat *hij* gedaan heeft.

De bewering, dat het Zendelinggenootschap en haar werk in den geest des tijds ligt, is eene onwaarheid; want zij zijn het werk van reeds achttien eeuwen, en zullen het werk van alle eeuwen blijven.

Maar de ijver voor de Zendingzaak benadeelt andere Instellingen nabij ons, van welke men de voordeelen plukt? — Och neen. Zie maar op de deelneming aan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* en zoo vele andere Inrigtingen, met wier optelling meer dan ééne bladzijde ware te vullen! — Daarenboven, de meeste leden en begunstigers van het Zendelinggenootschap zijn ook leden van het Nut, van Unitas, van de Zedelijke verbetering enz. enz. — Zijn er Instellingen die minder bloeijen, omdat men er flaauwhartig voor werkt, aan wie ligt dat? Gewis niet aan den Schrijver, want zijn ijver is levendig en krachtig genoeg. Jammer, dat hij zijne pen ten koste van iets anders gebruikt! Zelden bevordert men eene zaak door eene andere te willen

verdringen. De Schrijver zou een ruimer en minder verdeelden bijval inoogsten, wanneer hij de ijverloosheid van zoo vele Protestanten voor de belangen hunner geloofsgenooten had in het licht gesteld, en hen opgewekt had, óm te ijveren. Waar hij dát doet, toont hij voor zijne taak wèl berèkend te zijn. Het spijt ons dáárom te meer, dat hij tegen eene zaak, die een meer dan menschelijken oorsprong heeft, dien onvriendelijken toon heeft aangeslagen.

H. J. H. S.

De Cholera Asiatica in Zeeland, haar oorsprong en hare verspreiding gedurende de jaren 1832—1833 *en* 1848—1849. *Geschiedverhaal, door de Vereeniging van Genees- en Heelkundigen in Zeeland, ter bearbeiding opgedragen aan hare leden* J. C. VAN DEN BROECKE *en* J. C. DE MAN, *Medicinae Doctores. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1851. *In gr. 8vo.* 220 *bl. en eene Kaart van Zeeland. f* 2 - :

Tot de zamenstelling van het hier aangekondigde geschiedverhaal over de *Cholera* werden aan de Heeren VAN DEN BROECKE en DE MAN van vele zijden bouwstoffen aangeboden, die hen, in het verder onderzoek, geleid hebben tot de kennis der waarheid, en eenige gewigtige gevolgtrekkingen nopens het ontstaan en de verspreiding dier ziekte, in hunne provincie. Na eene Inleiding en eene algemeene beschouwing van *Zeeland* en deszelfs inwoners, wordt de geschiedenis in *drie* Hoofdstukken afgehandeld. Het *eerste* bepaalt zich tot de eerste verschijning der *Cholera* in *Zeeland* in 1832—1833; het *tweede* handelt over de wederverschijning der *Cholera* aldaar in 1848 en 1849, en daarbij worden de afzonderlijke gevallen, naar de vijf districten, waarin *Zeeland* verdeeld is, plaats voor plaats, zoo volledig mogelijk beschreven. Hieruit worden in het *derde* Hoofdstuk eenige belangrijke gevolgen afgeleid, die over den besmettelijken aard dezer ziekte een helder licht verspreiden, en

de anticontageonisten tot andere denkbeelden nopens haar ontstaan moeten brengen. Wel is waar bepalen de Verhalers zich meer bijzonder tot de contagieuse verspreiding, en te regt, omdat de vele feiten, hier bijgebragt, daartoe als van zelve moesten leiden; maar men zou te ver gaan, als men, op grond van hetgeen in *Zeeland* is gebeurd, den *cosmisch tellurischen* oorsprong en verspreiding der *Cholera* meende te kunnen betwisten. De vele waarnemingen, elders gedaan, waaronder ook die van den *Russischen* arts GUTTZEIT behooren, hebben den oorsprong op deze wijze boven allen twijfel verheven. Alleen kan hieruit volgen, dat de bodem van *Zeeland* èn in 1832/33 èn in 1848/49 tot de ontwikkeling van het *miasmatisch contagium* niet heeft medegewerkt, en de smetstof in die provincie door personen en goederen is overgebragt. Daarbij is het feit merkwaardig, dat het 4de en 5de District weinig van de ziekte geleden hebben bij hare eerste verschijning, toen de gemeenschap met *België* door den krijgstoestand was afgesneden, maar in 1848/49, toen de gemeenschap met *België* vrij was, het hevigst door de ziekte zijn geteisterd geworden. — Vreemd, en niet in overeenstemming met waarnemingen in andere landen gedaan, is ook het verschijnsel, dat in *Zeeland*, waar de intermitterende koortsen *endemisch* zijn, de ontwikkeling der *Cholera* niet is begunstigd geworden. Het is een belangrijk bewijs tegen de stelling, dat zij een *intensief* verschijnsel der *moeras*ziekten zou zijn, en de *intermittentes febres* alzoo zou vervangen.

Dit geschiedverhaal zal gewis reeds in de handen zijn van de meesten dier Vaderlandsche geneeskundigen, welke prijs stellen op waarnemingen, die de wetenschap bevorderlijk kunnen zijn. Wij bevelen het allen, die 't nog niet mogten bezitten, ter lezing aan; vooral ook aan hen, die nog niet van den *contagieuzen* aard der *Cholera* zijn overtuigd geworden. Het werk is in een' duidelijken stijl geschreven, en de typographische uitvoering is allezins te prijzen.

P.

Prijsverhandeling over de goed- en kwaadaardige gezwellen, door Dr. J. M. SCHRANT. *Derde (en laatste) Aflevering. Bekroond met de gouden medaille van het Legaat van* JOHANNES MONNIKHOFF. *Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. 1852. *Met Plaat III. In gr. 8vo. bl.* 301—452. *De prijs dezer Aflevering is f* 1-95; *van de geheele Verhandeling f* 5-85.

Niet lang geleden gaven wij van de twee eerste Afleveringen dezer te regt bekroonde Prijsverhandeling van den ijverigen Heer SCHRANT eene korte beoordeeling (*Vaderl. Letteroef.* April 1852, bl. 198). Eindelijk kunnen wij ook de derde Aflevering aankondigen, waarmede dit oorspronkelijke werk compleet is. Rec. zegt: eindelijk (Julij 1852); omdat het manuscript, naar men ons heeft verzekerd, reeds in 1851 was afgewerkt, maar de uitgave, buiten schuld van den Schrijver of der Bezorgers van het Legaat, tot nu toe is vertraagd geworden. Die vertraging, van welke de reden waarschijnlijk bij de Uitgevers ligt, heeft het nadeel voor den Schrijver gehad, dat sommigen, na hem (hetgeen bij een naauwgezet onderzoek te wachten was) dezelfde microscopische waarnemingen hebben gedaan, waarvan hij zich het prioriteits-regt had mogen toeëigenen. Dit is in sommige opzigten het geval met den kanker, inzonderheid betreffende de *colloid-metamorphose.* Maar hoe dit ook zij, wij mogen ons gelukwenschen thans een belangrijk werk te bezitten over de dusgenaamde goed- en kwaadaardige gezwellen, dat, op eigen grond, door eenen Vaderlandschen kunstgenoot is bearbeid, en een sieraad zal blijven van onze geneeskundige litteratuur in het algemeen en van de werken van het Legaat van JOHANNES MONNIKHOFF in het bijzonder, welks Bezorgers, ten gevolge van regterlijke uitspraak, waarschijnlijk voor de laatste maal zullen hebben bekroond. De 30 eerste bladzijden van deze Aflevering zijn aan de *beursgezwellen* gewijd, terwijl de overige 120 bladzijden het belangrijk onderwerp: de *kanker* bevatten.

Ten aanzien van de beursgezwellen beschouwt de Schrijver de wording der kysten, door gestolde vezelstof; door uiteengedrongen vezelweefsel; door opvulling van een hol deel; door uiteenzetting van cellen; en naar den inhoud, de sereuze kysten, vetkysten, colloidkysten en de *atheromata* uit de sluiting van het buisje van een huidkliertje. Daarna die der kystoïden, uit zamenvloeijing van nabijgelegene beursgezwellen enz.

Aangaande het meer uitgebreide onderwerp, de kanker, zijn belangrijke opmerkingen voor de *pathologie* en *therapie* door den Schrijver gemaakt, waarbij het dusgenaamde *encephaloid*-gezwel als type van kanker wordt aangenomen, dat zich door vrije kernen, welke alleen tot cellen, geenszins tot vezelen ontwikkelen, kenschetsen. Specifiek is die cel niet te noemen, daar zij ook buiten den kanker voorkomt en de *epithelium*-cel het meest nabij komt. Daarbij worden de *epithelium*-gezwellen en *epithelium*-kanker, waar de valsche kanker of zoogenaamde *cancroid* het midden houdt, in het algemeen en bijzonder met al zijne overgangsvormen beschouwd, en tot aan zijne hoogste ontwikkeling, d. i. door toenemende kernvorming, tot mergkanker nagegaan. Zoo komt de Schrijver tot de behandeling van den vezelkanker, veeltijds van *alveolair* zamenstel, die almede door overvloediger cel- en kernvorming tot mergkanker kan overgaan. Hierop volgen de vaat-, pigment- en hydatidenkanker en het boosaardig *osteoid*. Tot eene onvolledige beantwoording gekomen van de vraag, of de kanker is boosaardig, en of de typhusmassa tot kanker behoort, wordt de oorsprong en ontwikkeling er van meer bijzonder nagegaan.

Uit dit onderzoek volgt: dat de kanker niet uit vezelstof-massa ontstaat, wat de cellen aangaat; dat zijne eerste vorming met kernen begint; dat niet waarschijnlijk normale weefsels in kanker-elementen worden omgezet, en dat de kanker-cel en kern, na verloop van tijd, te gronde gaan en door nieuwe worden vervangen. Heeft het eerste boven het laatste de overhand, dan mag men een genezings-procces aannemen; omgekeerd, een toene-

men des gezwels. Ware genezing heeft dán eerst plaats, wanneer de knobbel verdwijnt, zonder door vorming van anderen te worden opgevolgd. Het genezings-proces geschiedt door vetmetamorphose der kanker-elementen, door *colloid*-overgang, en door *incrustatie* van kernen en cellen. Eindelijk levert een onderzoek naar de oorzaken het gevolg op, dat deze niet bekend zijn, en óf in het deel, door kanker aangedaan, óf in het bloed zijn te zoeken. Dat de Schrijver, zonder eene eigene kanker-*crasis* aan te nemen, meer overhelt tot het gevoelen, dat eene bloedziekte den kanker voorafgaat, is niet te bevreemden, wanneer men er op let, dat hij met de leer der *dyscrasiën*, op het voetspoor van SIMON, ROKITANSKY en de jongere *Weener* School, zeer is ingenomen. Bij gemis aan eene zekere geneeswijze tegen den kanker, kan alleen eene *vroegtijdige* en *breede* operatie met waarschijnlijk goed gevolg worden beproefd.

Ziedaar een kort overzigt van den inhoud dezer Aflevering.

Men ontwaart hieruit, welk licht de aanwending van het microscoop over het wezen der gezwellen en des kankers verspreid heeft, en hoe gezonde denkbeelden vroegere onhoudbare hypothesen hebben kunnen verdringen. Onze kennis mist voorzeker nog menigen schakel in den grooten keten van de ziekte-processen dezer gezwellen, b. v., van tuberculosis, kanker enz., die nu nog door redenering en gevolgtrekking moeten worden aangevuld, tot zoo lang voortgezette en getrouwe natuurwaarneming daarvoor positieve feiten zal hebben in de plaats gesteld. Nog een vruchtbaar veld ter bearbeiding, mede voor den verdienstelijken SCHRANT, waarvan eindelijk ook de *therapie* hare vruchten zal inoogsten. Voorloopig bezitten wij in deze Prijsverhandeling eene belangrijke *monographie*, en geen arts zeker, hij zij genees- of heelkundige, zal nalaten dit werk tot eigen leering te bestuderen; waartoe hem de drie op koper gegraveerde platen, met duidelijke microscopische teekeningen, voor het goed begrip zeer dienstbaar zullen zijn.

r.

J. B. J. VAN DOREN, *Oud-Militair Onder-Intendant der Eerste Klasse van het Indisch Leger enz. Herinneringen der (aan de) laatste oogenblikken van mijn verblijf in de Molukko's. Te 's Gravenhage, bij* J. en H. van Langenhuysen. 1852. *In gr. 8vo.* 118 *bl., benevens eenige niet genommerde Bijlagen, en 5 platte gronden of schetskaarten. f* 1-10.

Door de onbepaaldheid van den titel, zal elk, die weet, dat de Schrijver drie jaren op *Amboina* heeft doorgebragt, eenige berigten omtrent dat eiland verwachten. Zoo althans ging het ons, toen wij de »Herinneringen" in handen kregen. Toen wij echter het voorwoord lazen, vernamen wij dadelijk, dat in dit geschrift een overzigt geleverd wordt van »den waren stand van *Banda's* opbrengsten, inrigtingen en het aanwezig personeel", vermeerderd met »aanteekeningen door eenen geloofwaardigen vriend, nog zeer kort geleden, toegezonden", en »verscheidene statistieke opgaven"; alsmede met eene beschrijving van het gebeurde bij en ten gevolge van de schipbreuk van het stoomschip *Willem de Eerste*, den 5 Mei 1837 op de *Lucipara-klippen* gestrand. — De lezer ontvangt dus veel meer, dan hij kan verwachten, en dit zal uit ons verslag nog verder blijken.

Wij vergezellen den Heer VAN DOREN, van zijn vertrek van *Amboina* tot zijne aankomst te *Batavia* op 30 Augustus 1839, en ontvangen in de eerste plaats onderscheidene bijzonderheden omtrent »het witte water of *Ayer-Paetih.*" Onder den naam van *Witte- of Melkzee* hebben wij reeds vroeger over dat verschijnsel eenige opmerkingen gelezen in het Derde Deel van het *Coup d'Oeil Général* van den Heer TEMMINCK, en in het Achtste Deel van *Onze Tijd.* Wij twijfelen zeer of dat vraagstuk omtrent deszelfs oorzaken als geheel opgelost is te beschouwen.

Op de *Bandasche Eilanden* worden wij rondgevoerd, en leeren zoo wel *Banda-Neira* als *Groot-Banda* (ook wel *Lonthoir* genoemd, soms ook in *Lonthoir* en *Celamme* verdeeld)

kennen, en bezoeken de notenperken, en wonen de bewerking der noten en foelie ter verzending bij; alles onder het geleide van den Schrijver, en zouden moeijelijk een beteren gids kunnen vinden. In de verbeelding den reiziger te vergezellen bij het beklimmen van den *Goenong-Api* (bl. 54—72) valt niet moeijelijk; maar om dien bezwaarlijken en gevaarlijken togt mede te doen, daartoe zou gewis bij menigen lezer, gelijk bij ons, de lust ontbroken hebben; vooral dewijl het op *Banda* nog zoo versch in het geheugen lag hoe ongelukkig een Adelborst der 1e Klasse, de Heer PELS-RIJCKE, bij zulk eene beklimming, is omgekomen.

Bij de beschrijving der *Banda-Eilanden* en der togtjes en togten van den Heer VAN DOREN komt de bijgevoegde schets van het Fort *Belgica* te *Banda-Neira*, de platte-grond van dat fort, en de figurative kaart van *Banda* van den zoo verdienstelijken ambtenaar E. FRANCIS, den lezer zeer te stade. Het gezigt van *Lonthoir*, omtrent het fort *Hollandia* genomen, op het Eiland *Neira* met den *Goenong-Api* en het *Zonnegat*, dat beiden van elkander scheidt, draagt mede veel tot het verkrijgen van eene juiste voorstelling bij. Op bl. 21 echter spreekt de Schrijver van het *Vrouwen-eiland*, maar niet duidelijk, of dit al dan niet hetzelfde is, dat op de kaart *Puloc-Krakot* wordt genoemd. Ook zouden wij gaarne geweten hebben, welke beteekenis er gehecht moest worden aan de »Naald van Mr. JACOB DE ZWARTE" op een schiereilandje van *Banda-Neira*, niet verre van *Puloc-Krakot*, op de kaart neêrgelegd. — Voor het overige zou het elk voorzeker aangenaam zijn geweest, op die kaart ook *Rossingyn*, *Ay* en *Rhun* te kunnen vinden. — Doch laten wij tevreden zijn met het ontvangene!

Op bl. 74 vangt het verslag aan van de schipbreuk van het stoomschip *Willem de Eerste*, en het verblijf van 140 schipbreukelingen (waaronder ook de naar zijne bestemming op weg zijnde Gouverneur van de *Molukken* en deszelfs jeugdige kinderen), op eene koraalklip, van den 6 Mei tot den 11 Junij toen zij gered werden. — Bij dit gedeelte behoort de platte-grond van den koraal-

plaat, op welke een zoo groot aantal menschen, bijna van alle kleeding en beschutting beroofd, zoo vele dagen hebben doorgebragt. Nog behoort er bij de schetskaart van de *Lucipara-klippen*, en de vijf verwijderde eilandjes, welke, door de hooggaande branding heen, met moeite bereikt werden, doch waarop maar zeer weinig tot voeding van den mensch gevonden werd.

Aan het einde van het verhaal der ellende door de schipbreukelingen uitgestaan, lezen wij omtrent hunne redding het volgende, waaruit de lezer met den stijl des Schrijvers eenigzins bekend kan worden. »Ziedaar hoe eene zoo zeer gevreesde en bijna voor onmogelijk gehoudene redding, eene gelukkige uitkomst had, en hoe de *Molukko's* eenen man met uitgebreide kennis, een helder doorzigt, uitstekend beleid en moed begaafd, tot Gouverneur bekwamen, terwijl intusschen eene aangename zelfvoldoening den Heer DE STUERS (thans Generaal-Majoor en Adjudant van Z. M.) overbleef, namelijk, dat zijne aangewende pogingen tot behoud van zoo vele menschen levens, met zulke heilrijke uitkomsten waren bekroond geworden, daar men bij het schipbreuk lijden, en bij de zoo gevaarvolle als moeijelijke inscheping, slechts het verlies van een enkel man te betreuren had.

Eenige belangrijke Bijlagen besluiten het werk, als:

A. Opgaaf der overledenen op *Groot-Banda*, *Banda-Neira* en *Podoc-Ay*, van 1829—1844.

B. Vergelijkende staat der zielsbeschrijving van de eigenlijke *Banda-groep*, over de jaren 1839 en 1845. — Hier wordt over alle de zes eilanden gesproken en omtrent de bevolking tot in de minste bijzonderheden afgedaald.

C. Presente perkvolken (namelijk perk- en huisslaven alsmede bannelingen), op den 1 April 1845.

D. Hoeveelheid foelie en notenmuskaat, welke, gedurende de jaren 1841—1845, in 's lands pakhuizen te *Banda-Neira* afgeleverd zijn geworden.

E. Militaire sterkte of formatie ingevolge Gouvernementsbesluit van 1833, en naar een voorstel van den Gouverneur van 1838.

F. Publicatie, uitgevaardigd door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, tijdens zijn verblijf te *Banda-Neira*, den 29 April 1824; houdende eene nieuwe regeling der belangen van de perkeniers en van de perkslaven.

G. Kennisgeving van den Gouverneur Ridder DE STUERS, aan zijne lotgenooten, na de terugkomst van hen, die, met gevaar van hun leven, de vijf eilandjes hadden bezocht.

H. Dank-adres van de onder-officieren en verdere manschappen aan den Gouverneur, voor hetgeen door hem »tot hunne redding, bescherming, behoud en verzorging" was verrigt.

Men ziet, dat er veel meer in deze Herinneringen gevonden wordt, dan men, volgens den titel, zou vermoeden. De lezer ontvangt eene Bijdrage tot de juiste kennis van *Indië*, waarvoor wij den Heer VAN DOREN onze erkenienis betuigen. — De Heeren LANGENHUYSEN hebben voor eene nette uitvoering en fraai papier zorg gedragen, en de drukfouten zijn in geringen getale. Moge een gunstig vertier hunne zorgen beloonen.

JULIANUS *de afvallige, of de strijd tegen het Christendom. In drie zangen, door* C. W. VAN DER POT, *Predikant te Leyden. Met houtgravuren naar teekeningen van* C. ROCHUSSEN, *door* BEST, VERMORCKEN *en* VERVEER. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1852. *In 4to. VIII en 78 bl.* ƒ 3-25.

Dit werk door den kunstkeurigen KRUSEMAN niet alleen uitgegeven, maar ook, als wij niet dwalen, in het aanzijn geroepen, en, bovendien, in zijne eigene werkplaats gedrukt, behoort wel tot de fraaiste voortbrengselen van de *Nederduitsche* pers. De bijval met welke de afbeeldingen van *Bijbelsche Vrouwen* (Buitenlandsche gravuren met bijgevoegde *Hollandsche* gedichten) ontvangen zijn, heeft hem, gelooven wij, aangemoedigd tot het uitgeven van meer uitvoerige verhalen, aan den Bijbel of de ge-

schiedenis der Christelijke Kerk ontleend. Wij begroeten den *Julianus* van den Eerwaarden VAN DER POT als den eersteling van die gelukkige gedachte. Aan de beoordeeling van 't veelsoortig schoon, dat de bundel bevat, zullen wij ons niet wagen; maar van den Heer ROCHUSSEN gelooven wij te mogen zeggen, dat hij in het twintigtal voor den *Julianus* op hout geteekende platen, vignetten en geïllustreerde kapitalen zijn roem gehandhaafd, en een werk geleverd heeft, dat met het beste buitenlandsche van dien aard wedijvert. Elke der platen en vignetten is eene schilderij, uitmuntende in waarheid en gevoel, fraaiheid van ordonnantie en correctheid van teekening. Aan het geestige titelvignet alleen zouden we hem, al ware hij niet genoemd, herkend hebben. Of is het zonderlinge wezen, dat daar achteloos en oneerbiedig op de aarde ligt, en den Keizerlijken Hoogepriester, die, omgeven van bondeldragers en priesters, met de heidensche offerschaal voortreedt, met een blik van kwaadaardige bespotting aanstaart, eene gewone menschengedaante? — Wij gelooven, dat de welsprekendheid der teekenpen, door middel van die figuur, de vreugde der hel over den afval des Keizers van het Christendom heeft willen verzinnelijken. Van ROCHUSSEN zal niemand zeggen, dat hem fantasie ontbreekt. — Ook de Heeren BEST, VERMORCKEN en VERVEER hebben aanspraak op hoogen lof; inzonderheid komen de gravuren van VERMORCKEN ons voor zeer fraai te zijn, bovenal die op den titel, en op de bladz. 5, 14, 17, 35 en 49. Jammer, dat de beitel diens kunstenaars hem heeft te leur gesteld in de snede van een der kopjes in de gravure op bladz. 7. Het minst gelukkig vinden wij de gravure op bladz. 31; maar 't zal voor een gedeelte aan den druk liggen. Over 't algemeen zijn de drukken mede zeer fraai, hoewel 't onderscheid in kleur en de eenigzins meerdere fraaiheid van sommigen doet denken, dat ze niet allen door denzelfden drukker zijn toegesteld. Wij verheugen ons, dat de kunst om goede houtgravuren goed te drukken, die weinig jaren geleden hier nog onbekend was, meer en meer algemeen wordt. In N°. VII

van dit Tijdschrift (bladz. 326) prezen wij onlangs ook den druk der houtgravuren in »*De Spiegel der waarheid*", maar dachten, dat hij te *Amsterdam*, zoo niet in het Buitenland was geschied. Later is ons berigt, dat die druk geschied is te *Leyden* bij den Heer A. W. SIJTHOFF, die alzoo, in dát werk, mede iets geleverd heeft, hetwelk zijne drukkerij tot eer strekt en aanbeveelt. Hoe de Heer FUHRI te '*s Hage* reeds lang *zijne* werkplaats door fraaiheid van houtsneêdrukken heeft onderscheiden is bekend. Nu iets zoo fraais ook van den Heer KRUSEMAN te ontvangen was ons eene verrasaing. Zoo als deze uitgave van den *Julianus* kennen wij geene andere inlandsche, dan de pracht-uitgave met houtgravuren van »*De Overwintering op Nova-Zembla.*" Na die goedkeuring van 't geheel, behoeven 't papier en de letterdruk wel niet geprezen te worden. De laatste is vol smaak en getuigt van groote zorg; hoewel er toch hier en daar in de aanteekeningen (bladz. 69, 70 en 73) nog een enkel straatjen is. Het meerdere wit tusschen couplet 4 en 5 op bladz. 18, zal daar waarschijnlijk zijn verlangd door den Dichter.

Die Dichter is de Eerwaarde VAN DER POT, wiens naam voldoende is om te waarborgen, dat de letterkundige inhoud die fraaije uitvoering verdient. Zoo aangenaam als het werk is voor 't oog, zoo behagelijk is 't ook dadelijk voor 't hart, door eene Opdragt, in welke de begaafde Zanger en welsprekende Kanselredenaar 't aan zijne Moeder, als een offer van dankbaarheid en liefde heeft toegewijd. Die schoone Inleiding, in welke de »dankbare Zoon" zijn geheele hart als openlegt, is wèl geschikt, om hem te doen hoogachten, en, waar hoogachting reeds bestaat, te doen beminnen. Men vindt hier de waarheid ook bevestigd, dat wezenlijke verdienste dikwerf gepaard gaat met groote zedigheid en bescheidenheid, en gelooft den Dichter gaarne als hij verzekert voldaan te zijn, en God vurig te zullen danken, wanneer zijn werk iets toebrengt, om, hier of daar, het geloof in onzen Heer en Zaligmaker te verlevendigen, en het vertrouwen op Zijne wakende zorg over de Christenkerk te bevestigen.

Indien wij eene aanmerking op het werk hebben, die ons voorkomt van eenig gewigt te zijn, dan is het deze: dat er geene overeenstemming is tusschen het dichtstuk en de historische aanteekeningen, in de voorstelling van het Christendom der vierde eeuw, en van JULIANUS, die 't verliet, om tot de goden van het oude *Rome* terug te keeren. De aanhef van het gedicht is grootsch:

De kruisvaan woei van strand tot strand.
Aan Hellespont en Tiberboord,
Stond ze op paleis en kerk geplant.
Het Christendom drong altijd voort.
Al hooger rees, 't geweld ten trots,
De zon der nieuwe schepping Gods;
De nevel scheurde, en 't donker vlood,
Waar zij heur stralen schoot.

Maar als de Kerkelijke Geschiedenissen, en zelfs maar de Historische Aanteekeningen, achter het gedicht, worden geraadpleegd, zullen velen zich met de *drie laatste* verzen niet, of niet onvoorwaardelijk kunnen vereenigen; vooral niet omdat zij gevloeid zijn uit de pen eens Dichters, zoo geacht onder de Leeraren der Godsdienst. Volgens de geschiedenis toch hadden verkeerde begrippen en bijgeloof in de Christelijke Kerk gedurende de derde en vierde eeuw zoodanig de overhand gekregen, dat er van de eenvoudige Evangelieleer, van de aanbidding in geest en waarheid, van de stille eeredienst, van de nederigheid der leeraars, en van de ingetogen levenswijze der eerste Christenen schier geen sprake meer was, en bijkans geen spoor meer bestond, en dat zij, die poging deden om 't Evangelie nog eenigermate te handhaven, versmaad, geschandvlekt en vervolgd werden. Dat lot trof den verlichten, godvruchtigen JOVINIANUS, wijl hij leerde, dat de belooning des toekomenden levens voor hen is weggelegd, die de gelofte houden bij den doop aan CHRISTUS gedaan, en naar de Evangelische voorschriften leven; en dat zij, die hunne dagen in ongehuwden staat, zelfkastijding en vasten slijten, niet aangenamer voor God zijn dan dezulken die in den echten staat eerbaar leven, en

de gaven des Heeren in matigheid gebruiken. Hij werd eerst door de Kerk te *Rome*, daarna (in 390) door de Kerkvergadering te *Milaan* veroordeeld, en vervolgens door Keizer HONORIUS naar het eiland *Boa* gebannen. Dat gebeurde, wel is waar, omtrent dertig jaren na JULIANUS, maar lang vóór hem was 't reeds evenzoo met het Christendom gesteld. Hoe dat gekomen was, door de leer der Nieuwe Platonische Wijsbegeerte met de Evangelieleer te vermengen; door Joodsche en Heidensche gebruiken te volgen, om voor Jood en Heiden den overgang aangenamer te maken; en door de zucht om de eeredienst te omringen met eene zinnelijken luister, die voor den Joodschen en Heidenschen niet behoefde onder te doen, kan men in de Geschiedenis nalezen. Genoeg is 't er hier uit zamen te trekken, dat, ten tijde van JULIANUS, het bijgeloof in de Christelijke Kerk ten troon zat. De godsdienst bestond grootelijks in buitensporige eerbewijzingen aan menschen in de reuk van heiligheid gestorven; in bedevaarten naar hunne graven en naar *Palestina*; in afzondering van de wereld, ligchamelijke zelfkastijding en onthouding in spijzen. Aarde uit *Palestina* of van andere heilig geachte plaatsen, hield men voor een behoedmiddel tegen booze geesten, en aan de gebeenten van martelaren schreef men wonderdadige krachten toe. Hebzucht en bedrog deden met die dwalingen hun voordeel: de droomen of verschijningen in welke geopenbaard werd waar martelaren begraven lagen namen toe, en het land werd afgeloopen door een soort van geestelijken (de Sarabaïten), die doodsbeenderen als reliquiën verkochten, en overal booze geesten ontdekten, en die bezwoeren of er gevechten tegen hielden. Omtrent de leerstukken ging 't soms niet beter toe; de sluwste der partijen bragt zoogenaamde bezetenen te voorschijn, uit wier monden de inwonende duivelen, wanneer men met eenig overblijfsel van een heilige nabijkwam, in hunnen angst openbaarden, wie gelijk had. Vooral leden de godsdienst en de zeden door de gedrogtelijke stellingen, dat wie in dwaling volhardde strafbaar was aan den lijve, en — dat het bedrog deugd werd, wanneer 't belang

der Kerk er door wierd bevorderd. Bij die gesteldheid der Christenen en van 't Christendom behoorde een aanwinst voor 't laatste, door verlichting van den geest en overtuiging des harten, tot de zeldzaamheden; de groote meerderheid nam 't aan op hoop van voordeel, of uit vrees voor nadeel, en de deugdzamen en vromen, die er nog waren, werden onder zedeloozen en ondeugenden als bedolven. De leeraren zelfs, die bij de godsdienstoefening predikten, stelden niet alleen hunne eer in ijdele woordenpraal, maar dreven de onëerbiedigheid zoo verre, dat zij de hoorders vergunden en zelfs aanspoorden, om hen met geschreeuw en handgeklap toe te juichen; en alzoo de kerken aan de schouwburgen gelijk te maken. — Aldus spreekt de Geschiedenis over het Christendom van de vierde eeuw, en dat lezende zal men het aanwezen eener *Nieuwe schepping Gods* wel niet ontkennen, want het Evangelie, hoe verkeerd verstaan en verduisterd, was altijd dáár, wachtende op beteren tijd om weder eene blijde boodschap te worden; maar velen zullen met reden vragen: of *dat* Christendom een *zon* was, die, waar zij scheen, *de nevelen scheurde en 't donker deed vlieden?* — dat is, met andere woorden: het licht des Evangelies bragt? — Van twee zaken ééne: òf *ja*, maar dan.... doch dit *maar dan* zullen we liever niet uitwerken; — òf *neen*, maar dan heeft de Dichter zich *niet* op 't *historische* standpunt geplaatst. Dit laatste is 't geval, en van dáár dat gebrek aan overeenstemming tusschen 't Dichtstuk en de Aanteekeningen. Vandáár, dat de Heer VAN DER POT, als Dichter, van JULIANUS een monster maakt, alle verschooning onwaardig; maar als geschiedkundige hem verschoont; al is 't, dat hij er (bl. 67) op laat volgen: »Het zij verre, dat wij dit zouden hebben aangevoerd, om zijn afval van het Christendom te verontschuldigen." — Wij zien overigens niet in, waarom men in 't verontschuldigen (niet: geheel vrijspreken) van JULIANUS zoo omzigtig moet zijn; MONTESQUIEU was 't óók, maar MONTESQUIEU stond, gelooven wij, op een ander gebied. — In de Aanteekeningen wordt, op de gemelde bladzijde, opgehelderd: hoe 't *mogelijk* was, dat een man als

JULIANUS het Christendom kon verlaten, en in goeden ernst het Heidendom aannemen; maar men dient er nog bij te voegen, wat op bladz. 75 staat, dat hij 't *zuiver* Evangelie nooit in deszelfs hooge goddelijke waarde gekend, noch deszelfs heiligende kracht gevoeld heeft. Ook is 't niet zonder beteekenis, dat de afval eerst plaats had *na* 't jaar 360; en daarbij komt dan nog, dat dezelfde Nieuwe Platonische Wijsbegeerte, die in 't Christendom was opgenomen, buiten twijfel ook invloed had gehad op de leer des Heidendoms, en dat JULIANUS de *Romeinsche* godendienst vergeestelijken, misschien wel tot Godsdienst verheffen, en er wat hij in 't Christendom goeds en liefderijks vond in opnemen wilde. Als Vorst, legerhoofd en wijsgeer tusschen twee eerdiensten staande, die elkander naderden, koos hij *die* voor zich, aan wier Hoofd hij zich-zelven kon plaatsen, en die dáárom met zijne Staatkunde het best overeenkwam, boven de andere, wier invloed op 't leven toch zoo weinig beteekende, dat ze zijn oom, Keizer CONSTANTIUS, niet weêrhouden had van den moord zijner schuldelooze bloedverwanten. Eenmaal die keuze gedaan hebbende en aan 't hoofd der *Romeinsche* godendienst getreden, spreekt 't van zelve, dat hij voor deze ijverde, haar weder zocht uit te breiden, en hare belijders boven de Christenen met ambten begunstigde. Evenwel, JULIANUS was toch menschlievend en wijs genoeg, om te doen hetgeen *Nederland* later heeft gedaan: de gewetens vrij en de godsdienstige overtuiging ongemoeid te laten. Ware *hij* anders geweest, dan had hij de kerken der Christenen kunnen doen slopen. — Of ware zijne *handelwijze* anders geweest, dan zouden gewis hevige oproeren zijne regering hebben ontrust, vooral toen hij met zijn leger afwezig was om de *Perzen* te vernederen; daar toch de Christenbevolking in aantal met de Heidensche nagenoeg gelijk stond. — Hoe oordeelvellingen van elkander verschillen kunnen, blijkt ook weder hier, daar, b. v. MONTESQUIEU (*de L'esprit des Lois*, Livre XXIV, Chap. X,) in vervoering van hem getuigt: »JULLIEN *même*, JULLIEN (*un suffrage ainsi arraché ne me rendra point complice de son apostasie*), *non, il n'y a*

point eu après lui de prince plus digne de gouverner les hommes."

De Eerwaarde VAN DER POT heeft, dit zal niemand ontkennen, in 't gedicht de meest poëtische wending aan de stof gegeven, en hij had misschien vrijheid om dat te doen, want wij weten hoe, b. v. BILDERDIJK dacht, die in den *Brief aan den navolger van* SOPHOCLES zegt: dat de Historische waarheid voor den geschiedschrijver en voor den geleerde is, maar *niet* voor den dichter. In de voorstelling der beweegreden van JULIANUS tot het vergunnen van den herbouw van den tempel der Joden te *Jeruzalem* (onzes inziens een gevolg van de Godsdienstige vrijheid) en van 't geen dien bouw verhinderde, heeft hij mede gebruik gemaakt van eene vergunning welke de Dichter, volgens BILDERDIJK (Nieuwe Mengelingen, D. II, bladz. 502) heeft: om in de duisterheid der geschiedenis datgene te grijpen, waar hij zich 't best aan vast kan houden, om hem tot steunpunt te dienen van 't welk hij zich opheft, en vlugt neemt. — Maar in weerwil van dat alles zullen er onder hen die geene verzen maken, zeker velen zijn, die bezwaar vinden in eene gave goedkeuring van den geest van het dichtstuk. Wij, voor ons, meenen dat het verkieselijk en raadzaam is, zelfs in poëzij, om in 't schilderen van *tijden* de historische waarheid te volgen, en dat het Werk, terwijl dan de eenheid zou zijn gered geweest, in schoonheid nog zou gewonnen hebben, wanneer, in 't dichtstuk, aan den held, die zwartheid van ziel, die duivelachtigheid *niet* ware toegeschreven, die toch in de Aanteekeningen-zelven — tot groot nadeel voor 't effect — weder weg geredeneerd of twijfelachtig gemaakt wordt. — Men dient toch te bedenken, dat de lezers niet allen met de geoctroijeerde vrijheden der poëzij bekend zijn, en dat de meesten 't niet weten, dat een Romantisch Gedicht geene voldoende Inleiding is tot de kennis van voormalige tijden en personen; maar de poëtische voorstelling houden voor Historische waarheid. Ook stellen de Dichters, wanneer zij die laatste niet getrouw in acht nemen, zich somwijlen aan een ander gevaar bloot — het gevaar van met zich-zelven in eene tegenspraak te komen, die tot vrij zonderlinge gevolg-

trekkingen zou kunnen leiden, en wij vestigen daar de aandacht nu des te méér op, omdat wij, zoo als gezegd is, den *Julianus* houden voor den eersteling van eene gelukkige gedachte des Uitgevers; eene gedachte die ons een reeks van zulke verhalen uit den Bijbel en uit de Kerkelijke Geschiedenissen belooft.

In den Eersten Zang van het gedicht worden verder de toestand der Kerk in de vierde eeuw, den held van 't verhaal en diens afval, en de gevolgen er van afgeschilderd:

Sinds Constantijn de Keizerskroon
Aan 's Heilands voet had neêrgelegd,

was 't eeuwenheugend pleit des Christendoms beslist. Maar nog eens verhief zich 't heidendom toen JULIAAN den troon had beklommen. Vraagt men wat soort van man hij was? — De Dichter antwoordt:

Een helder brein; een wakkre geest;
Een fijn vernuft; een scherpziend oog;
Een hart voor geen gevaar bevreesd;
Een wil die voor geen weêrstand boog;
Een fier gemoed; onleschbre dorst
Naar eer en grootheid in de borst;
Een telg van de oude heldenteelt,
Ziedaar des Keizers beeld.

En zijn naam ware niet alleen op de aarde, maar ook in den hemel genoemd, wanneer hij steenen hadde aangedragen voor den tempel, die bestemd is, om onvergankelijk te prijken. Maar hoewel

Hij was in 's Heilands naam gedoopt,
In 's Heilands kennisse opgegroeid,

Naauwelijks grijpt hij den Keizersstaf, of nu wordt hij afvallig, en tracht de Kerk des Heeren te verdelgen:

Nu zwaait zijn hand de brandtoorts om;
Nu wenscht hij 't achtbaar heiligdom,
Dat storm en vloeden heeft weêrstaan,
In rook te zien vergaan.

Weêrhield zijn mond ook 't wreed *gebod*, —
Toch werd er menig zwaard gewet,
En menigeen op 't moordschavot
De martlaarskroon op 't hoofd gezet,
Die zijn geloof, zijn liefde en trouw
Voor goud noch eer verlooch'nen wou; —
En 't stroomen van het Christenbloed
Deed 's Keizers hart toch goed.

Maar wat baten hem die vervolgingen? 't Is ijdel, dat hij beveelt:

»De faam bazuine heinde en ver
»Dat Jezus boog voor Jupiter,
»En hoe Maria's trotsche Zoon
»Gebonsd werd van zijn troon!"

Hij worstelt met den Heer der Heeren, en Dien

— is 't heelal ten rijksgebied;
Zijn Kerk op aarde wankelt niet; —
De Vader gaf de *wereldkroon*
Den eengeboren Zoon.

De Tweede Zang handelt over der Joden tempelbouw te *Jerusalem:*

De trotsche Keizer ziet verbolgen
Hoe luttel al zijn pogen baat;
Hij moog het Christendom vervolgen,
't Ontkomt *gedurig* dan zijn haat.

Maar hij peinst en vindt een onfeilbaar middel om den CHRISTUS doodelijk te wonden. Wie des Heeren magt durfde betwisten werd door de Christenen op het verstrooide Israël en het puin van deszelfs *Jerusalemschen* tempel gewezen. Dat zal veranderen. Hij zal dien tempel doen herrijzen, en roept JAKOBS kroost daartoe, uit alle wereldstreken bijeen, met belofte van goud, hulp en vrijheid. »Herbouwt" — zegt hij — »in *Canâns* dreven" uw tempel, en

De wereld zie in Salems wallen
Des Galileërs woord vergaan;
Hij sprak: »Jeruzalem zal *vallen;*"
Ik spreek: »Jeruzalem zal *staan.*"

Met nooit gekende zielsverrukking stroomen ontelbre scharen van Joden naar hun oude Vaderland. De beschrijving van hun togt en aankomst, en de ordonnantie en uitdrukking der gravure, die een groep voorstelt op eene hoogte van waar zij 't eerst den vaderlandschen grond wederziet, zijn van treffende schoonheid. Een oude wit van haren (op de gravure is de harpenaar een man in de kracht des levens) heft de harp omhoog, en van zijne snaren trilt deze klagt:

o Vorstinne! waar is thans uw kroon en uw staf?
Waar die fierheid, die straalde uit uwe oogen?...
Ach! de staf is gebroken, de kroon viel u af,
En uw hoofd is demoedig gebogen!

Waren eenmaal uw lokken met paarlen getooid,
En uw leden met purper omhangen, —
Nu is 't hoofd u voor paarlen met assche bestrooid,
En het purper door 't rouwkleed vervangen.

Want een dorre woestijn werd uw vruchtbare grond,
En vernield werd uw bloeijende gaarde;
En waar 's Heeren geheiligde tempel eens stond
Wroet het woudzwijn verachtlijk in de aarde.

Maar de herlevende hoop verandert het klaaglied in een vreugdepsalm aan JEHOVA:

»Weêr zullen we Uw wondren verhoogen,
»o Heer! op der Vaderen erf. —
»Geef, Abrahams God! dat mijne oogen
»Uw tempel nog zien eer ik sterf!"

Zij trekken voort en komen te *Jerusalem*. Welk eene vreugde! Dáár ligt de stad; dáár heeft DAVIDS burg gestaan; dáár zijn de graven hunner vaderen; dáár stond de tempel, en

Weêr galmen duizend vreugdekreeten
En langs de bergen rolt een stem:
»Jerusalem! Jerusalem!
»'k Zal eer mijn regterhand vergeten,
»Dan 'k u vergeten zou, en Hem
»Die Isrel weêr *Zijn* volk wil heeten"

Nu wordt de bouw aangevangen. Met onverklaarbare snelheid worden ontilbre rotssteenblokken ten grondslag gelegd, stevige muurwerken opgetrokken, en bindt en pijler vastgehecht; maar een orkaan barst uit, en met den orkaan de onderaardsche donder eener aardbeving: alles kraakt, en scheurt, en valt, — al 't gebouwde wordt nedergeworpen. Israël nogtans hervat den bouw met vernieuwde kracht, en

Het is als werkte, op Isrels bede,
Een schaar van 's Hemels Englen mede,
Zóó groeit de tempel uit den grond. —

Maar de korst der aarde gaat open, en braakt eene zee van vlammen en vuur: al het gebouwde wordt verteerd of verzwolgen, en ook de bouwlieden komen om; slechts enkelen blijven over om den val van *Sion* en diens verstoorden tempelbouw te beschreijen. — Dat was geen werk van 't grillig toeval: in storm en vuur klonk de stem van God tot JAKOBS kinderen:

»Gij hebt het bloed mijns Zoons vergoten; —
»'k Heb u verworpen en verstooten;
»Ik ken u als mijn volk niet meer!"

Met vlammende oogen verneemt Keizer JULIANUS het gebeurde. Had geheel *Gallië* de vaan der vrijheid opgestoken, of stonden de woeste *Germaniërs* op het *Appenijnsche* gebergte, om *Rome* te gaan bestormen — die tijding zou hem zoo vreeselijk niet zijn geweest als deze:

»De bange worstling is verloren!
»Die Galileër, zoo veracht,
»Is sterker dan uw Keizersmagt!"

De adelaar was vermetel hemelwaart gevlogen, maar de bliksem had hem nedergeworpen. De wereld zie en kenne den Heer!

Zijn liefde is hooger dan de bergen,
  Voor wie haar biddend zoekt, gereed;
Maar durft het ongeloof hem *tergen*...
  o Dwaas! die u met Christus meet, —
  Hij is met de Almagt Gods bekleed!

De Derde Zang is getiteld: Laatste strijd en dood. JULIANUS heeft een droomgezigt. Eerst is hij weêr jongeling en buigt zich in *Cesarea's* hoofdkerk voor 't hoog-altaar. Daarna verschijnt aan zijn ledekant eene luchtgestalte, die met de regterhand zijn schedel aanraakt. De hand wordt opgeheven en op zijn voorhoofd staat onuitwischbaar de naam: »Afvallige". Nu voert zijn geweten hem 't beeld des Heeren voor den geest; het is alsof hij JEZUS-zelven aanschouwt; al wat hij van den Heiland heeft gelezen gaat hem in 't geheugen voorbij, en de schrik ontwringt hem bij 't ontwaken de vraag:

Zoo Hij eens *wèl* de Christus was!

Maar — Hij de CHRISTUS; Hij, de afschuw der Wijzen: in een stal geboren: die visschers had tot jongeren, en tollenaars tot volgelingen; Hij, een armoedige Jood, veracht, gevloekt, en opgehangen aan 't kruis!? — Neen, wat hij van JEZUS las is verdichting, is logen. Daarom zal hij diens tempel (kerk?) ondermijnen, en in een vuurgloed doen opgaan. — Nu schrijft hij tegen het Christendom. Dartele spot met Gods Woord bestuurt zijne pen. Hij schrijft alles, wat de geest der logenen, de verbeelding, 't vernuft, de wijsbegeerte, de haat hem ingeven, om 's Heeren Naam te krenken. Nu juichte de Heiden, de wankelmoedige Christen weende, maar de vrome Christen wankelde niet; deze dacht:

In Christus ken ik God als Vader;
En brengt hij *mij* den Hemel nader,
  Hij-zelf moet uit den Hemel zijn.

Zoo slepen de geschriften des Keizers wel eenige zwakgeloovigen mede; maar hij zal ondervinden, dat men de zon niet uit hare banen, CHRISTUS niet van den zetel

schertst: — hij zal ondervinden *Wiens* hand de Christenkerk behoedt. Op eigen kracht gerust heeft hij den kamp gewaagd met Dien

Die, waar Zijn liefde wordt versmaad,
Met roeden Zijner Almagt slaat;
Die tot de winden en de stroomen
Gebiedend spreekt: »*komt!*" — en zij komen,
En tot den dood: »*ga!*" — en hij gaat. —

De eerzucht heeft den Keizer in een' oorlog gewikkeld met *Perzië;* hij wil de kroon der *Perzen* voor zich veroveren: als hem dat gelukken mag, was er nooit uitgebreider heerschappij dan de zijne; nooit grooter Vorst dan hij. Met een ontzaggelijk leger trekt hij dat van SAPOR te gemoet, na 't ingewand der offerdieren, de vlugt der vogelen, en 't drijven der wolken te hebben geraadpleegd — slechts Één vergeet hij te raadplegen. — Zangerig en stout is de beschrijving der twee legers; de glorie van vroegere zegepralen omgeeft de *Romeinen:*

De faam snelt klapwiekend vooruit waar zij treden;
De roem vliegt het heir achteraan.
Verwinnaars op 't veld en bedwingers der steden, —
De lauwren der eer luiken op voor hun schreden,
De zegepraal volgt waar zij gaan!

Maar liever nemen wij tot eene proeve van de voorstelling, den stijl en den versbouw, de beschrijving over van den strijd, die op zich-zelven een geheel vormt:

Daar wijken de Perzen en tijgen ter vlugt;
Maar zijn nog het meest in hun vlieden geducht;
Want plotsling, daar keeren zij, snel als 't geluid,
En schieten hun pijlen in (*en*) werpspiessen uit,
En zaaijen den dood in 't vijandelijk heir.
Dan ijlen zij, vlug als de stormvlagen, weêr,
En wenden den teugel en vliegen daarheen,
Als joeg hen een stuivende dwarlwind uiteen. —
Hier bliksemt het krijgszwaard vergeefs in de hand;
't Is anders, dan toen aan het Westelijk strand
De roem van den Cesar door Gallië klonk,
En 's vijands banier voor zijn adelaar zonk.

Daar kroonde Overwinning de dappren op 't veld,
Waar man tegen man stond en held tegen held:
Hier is 't of de zege moet worden behaald
Op zwevende geesten, van boven gedaald,
Die overal strijden, en nergens weêrstaan;
Die naadren en vlieden, die komen en gaan;
Nu plotsling verspreid en dan plotsling hereend,
Als had hun de stormwind zijn vleuglen geleend.
De Keizer, verwoed, slaat hun krijgslisten ga,
En rent met zijn ruiters de vlugtenden na.
Vergeefs! — 't is als 't ros, dat den breidel ontspringt,
Door zwermen van gonzende horzels omringd;
't Schiet vlammen uit de oogen, schudt manen en staart,
Vliegt woedend vooruit in ontembare vaart,
Slaat vuur uit de keijen en kluiten uit de aard;...
De tergende wespendrom kleeft hem op zij,
Nu hooger, dan lager, maar altijd nabij;
Omzweeft hem in ijlende vlugt waar hij gaat,
Valt aan waar hij wijkt en ontwijkt waar hij slaat;
Tot ademloos, hijgend, de kracht hem begeeft,
En 't ros in de vruchtlooze worsteling sneeft.

In het wild schieten de *Perzen* hunne pijlen af, maar aan ééne wijst Gods hand het mikpunt: de doodelijke pijl doorboort de borst van JULIANUS, en doet hem van 't paard storten. — Verijdeld is zijn hoop, vervlogen zijn droom van grootheid; zijn laatste stond nadert. Stervende vangt hij in de opene hand het bloed dat uit de ongeneesbre wonde gudst, en werpt dat omhoog en roept verwoed:

Als waar' de bittre smaad hem zoet,
Als deed die laatste hoon nog goed
Aan 't stervend hart: »Gij hebt gewonnen,
»Gij Galileër wien ik haat!"

Daarmede is zijn levensdraad afgesponnen; de oogen worden mat, de stem flaauw, de levenskracht mindert, het hoofd zinkt op de borst: hij blaast den adem uit.

O, 't ware den Heer liever geweest den fieren Keizer, arm van geest, voor Zijn genadetroon te zien. Had hij met berouw, al kwam 't spade, nog voor den Heiland geknield; ligt had de oneindige genade, die zelfs den

boeteling aan 't kruis het paradijs beloofde, zijn laatsten stond nog kalm gemaakt.

De morgenster was gevallen; van schrik bevangen treurde het leger; de *Romeinsche* adelaar liet de vleugelen hangen, en 't Heidendom

Scheen 't ook bij 's Keizers leven weder
Tot nieuwe grootheid op te gaan, —
't Viel bij diens dood verpletterd neder,
Om later nooit weêr op te staan.

Maar eene stem des lofs, eene stem der psalmen, eene stem van dank dringt het luchtruim door. Wie heft nu blijmoedig 't hoofd op? Het is eene schare van Christenen, wier hymne ten hemel rijst, tot lof van Hem die zich over de Christenkerk ontfermde, en haar gered heeft van 't verderf, en de magt der wereld heeft verplet. Zij juicht:

Christus draagt eeuwig de kroon!
Moog nog de wereld de harten betoovren
Eindlijk toch dorren haar kransen en loovren;
't Kruis van den Heer zal de wereld veroovren, —
Eens knielt heel de aard voor Zijn Troon!

Aldus eindigt de hymne, en eindigt het gedicht.

Dat het gedicht, als gedicht, eene meer dan gewone waarde voor ons heeft behoeft nu wel niet verzekerd te worden. De eerste Zang echter voldeed ons minder. Behalven dat er, buiten den maat en 't rijm, weinig dichterlijks is in de beschrijving van 't tijdvak en van den held, is er (althans voor ons) iets stootends in den metrischen gang, doordien het laatste vers van elk couplet een voet korter is dan de andere verzen. Dat geeft, vooral waar de coupletten zamenhangen, iets stijfs, en maakt dat 't óverlezen niet vlot. Als men, lezende, alle de verzen viervoetig maakt, dat geene moeite kost, is er dadelijk meer gemak en gang in. — De tweede Zang munt èn in gedachten èn in dichterlijken stijl ver uit boven den eersten; maar de derde overtreft ze daarin beiden, en bevat groote schoonheden. Wij hebben er

enkelen van doen gevoelen, zoo veel 't bestek dat toeliet. Hier en daar vonden we in woordenkeus en versbouw iets aan te merken; maar men zal ons gaarne vergunnen over kleinigheden heen te stappen. Alles draagt blijken van des Dichters meesterschap over taal, maat en rijm. Het geheel — gelijk 't niet anders kon, door 't verschil tusschen 't historische en 't poëtische inzigt — is, dunkt ons, méér gedacht dan gevoeld, minder uit 't hart dan uit 't hoofd gekomen; maar de passages uit 't hart gekomen zijn treffend schoon, en getuigen van des Dichters grootschen, edelen aanleg, die maar behoeft ontwikkeld te worden om vruchtbaar te zijn in schoonheden van den eersten rang.

De Aanteekeningen beslaan zestien smaakvol gedrukte bladzijden, en bevatten, in een keurigen stijl, een beknopt overzigt van hetgeen door en over JULIANUS en zijnen tijd is geschreven. Wij zouden in te groote uitvoerigheid vervallen als wij over deze niet met dichterlijke vrijheid, maar met historische onpartijdigheid gestelde aanteekeningen wilden uitweiden, en eindigen derhalve; doch niet zonder dankbetuiging aan allen, die aan dit fraaije voortbrengsel van onze vaderlandsche pers hebben medegewerkt, en niet zonder den wensch, dat hunne voldoening en het voordeel des Uitgevers groot mogen zijn; opdat het werk nog door vele anderen van niet mindere gehalte en schoonheid gevolgd worde.

Kamper Stukjes. Derde vermeerderde druk. Te Kampen, bij K. van Hulst. 1852. *In gr. 8vo.* 85 *bl. f* : - 75.

Dat deze berijmde anecdoten, betreffende het goede en fraaije *Kampen* en eenigen van hare burgers van den ouden tijd, een derden druk beleven, getuigt van een debiet ruim genoeg om, zoo niet alle de *Kampenaren*, dan toch den Uitgever te verheugen. Het schijnt, dat elk Land zijn *Krähwinkel* moet hebben, en daar *Kampen* nu eenmaal verordineerd is dat van *Nederland* te zijn, zal het er weinig onder lijden, als wij den Uitgever nog een paar bijdragen leveren voor den *vierden* druk, die

toch ôôk wel noodig zal worden. Oudtijds — zegt de overlevering — toen *Kampen* tot de *Hanzee-Steden* behoorde, was er een sterke doorvoer door de drie toen bestaande poorten, en men wil, dat de rijkdom der stad daaruit zij voortgekomen; want de tollen bragten toen aanmerkelijk veel op. Het ging echter hare Regering zoo als 't velen gaat: »wier dorst naar rijkdom nooit door schatten wordt gestild." maar zij rekende aldus: drie poorten geven *dát; ergo:* twaalf poorten geven viermaal *dát;* en — bouwde toen stadspoorten langs den geheelen rivierkant; alsof dat den doorvoer kon vermeerderen. Toen Ref. er woonde bestonden die kleine poorten nog, maar hij weet niet of er juist negen waren. Het waren, zeide men, toegangen tot de rivier om, bij brand, gemakkelijker water te krijgen; maar 't spreekt van zelf, dat dit laatste maar een voorwendsel kan zijn, een uitvlugt beneden de kennisneming van den dichter. — Een der poorten, door welke na den maaitijd veel hooi wordt ingebragt, is ongemeen hoog en in 't oog vallend naauw. De booze wereld geeft daar als reden van op: dat toen de vroegere poort eens groote reparatiën noodig had, de Raad het besluit nam om eene nieuwe, en, tot gemak der landlieden, ruimere poort te doen bouwen, en in het bestek zette: »ruim genoeg, dat er twee hooiwagens te gelijk door kunnen." — Ongelukkig vergat zij er bij te zetten: *naast* elkander; en wat deden de snuggere bouwmeesters? Zij maakten de poort net zoo breed als de oude; maar eens zoo hoog. Dat kwam, dachten ze op 't zelfde neêr; naast of boven elkander deed er niet toe: als de twee wagens er maar door konden.

Ref. rekent voor deze bijdragen op een present-exemplaar van den vierden druk. — De versjes zijn los en ongedwongen. Papier, druk en illustratiën zijn voldoende.

Uitstapje naar Hoenderloo, door J. HERMAN DE RIDDER, *Rem. Geref. Predikant te Gouda. Te Leiden, bij* D. Noothoven van Goor. 1851. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Een gulden boeksko, welks twee bladen druks schatten

van wijsheid bevatten in een hoogst aangenamen stijl, en dat allerlei goede aandoeningen en eene levendige belangstelling opwekt *in*, en overtuiging *van* de deugdzaamheid der daarin geuitte beginselen. Den inhoud mededeelen zullen wij niet; want wij willen den aankoop niet doen verminderen, maar bevorderen. Eene schets van het geschrevene zou hare lezers welligt in den waan kunnen brengen dáárom het stukje-zelf te kunnen missen, en dat ware jammer. Wij wenschen 't in de handen van alle die meer gegoeden en rijken, welke gaarne stoffelijk en zedelijk zich-zelven willen bevoordeelen. Niemand, die in waarheid en met nadenken leest, zal 't uit de hand leggen, zonder door het eene gedeelte beter, en door het andere verstandiger te zijn geworden.

Deze aankondiging komt door toevallige omstandigheden wat laat; maar Ref. hoopt, nu juist dáárom, dat zij iets zal bijdragen om de opletlendheid op dit werkje te vestigen en te vernieuwen.

ISABEL *en* GRACE, *of wezen en schijn. Door* MARIA J. MAC-INTOSCH, *Schrijfster van* »MARY *en* EVELINE, *of droomen en ontwaken.*" *Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1852. *In gr. 8vo. VI en* 352 *bl. f* 3-60.

Dit werk is zijne goede vertaling en goede uitvoering allezins waardig. De Schrijfster moet eene zeer edele vrouw zijn, wanneer zij zoo rein is van hart, als de vrucht van hare verbeelding rein is, die hier wordt aangeboden. Het verhaal onderscheidt zich vooral door zedelijke waarheid, en dikwijls is de waarheid in het leven niet zoo welsprekend als de verdichting hier. Wat hier als wezenlijk wordt voorgesteld, heeft inderdaad een wezen, en hoe de schijn, helaas, verblinden en bedwelmen kan, blijkt er met treffenden nadruk aan de tweede der vrouwelijke hoofdpersonen. Het meisje, dat alleen voor háár toilet, voor uiterlijke vertooning leeft, en hare hoogste voldoening in schitteren vindt, moge zich spiegelen aan GRACE! — Ook de moeder uit de hoogere

kringen, die het geluk van hare dochters afhankelijk acht van uitwendige schoonheid, ontvangt hier in Mevrouw ELLIOT eene heusche maar ernstige waarschuwing. Wij kunnen ons naauwelijks weêrhouden eenige proeven uit het verhaal af te schrijven, maar ontzeggen ons dit genoegen, wijl 't dat der lezers zou kunnen verminderen. Het is toch vooral de verrassende nieuwheid, die bij 't lezen van romans de belangstelling gaande houdt. — Huiveringwekkende tooneelen vindt men hier niet, maar natuurlijke, hoogst eenvoudige ontwikkeling der karakters boeit de aandacht en doet de deelneming steeds klimmen. Men leert als door aanschouwing inzien, hoe de wereldzin bedriegt, hoe de nederigheid van hart over leed en lijden doet zegevieren, en hoe een kinderlijk vertrouwen op God het onfeilbaar middel is tot bereiking van wezenlijk en bestendig geluk. De stijl van het verhaal is zóó, als zich die van eene zoo begaafde en gevoelige vrouw laat verwachten: bevallig, aangenaam, vol gloed en leven.

Wij gelooven dat deze roman, ook zonder opzettelijke aanprijzing, door velen zal worden gelezen, en dat zij die gewoon zijn over het gelezene ook na te denken, aan het einde de belangrijke vraag niet zullen kunnen onderdrukken: »Wat staat *mij* te doen, om gelukkig te leven?"

---

1. *De Godverzaker, door* LODEWIJK GERRITS. *Te Amsterdam, bij* H. J. van Kesteren. *In* 12*mo.* 160 *bl. f* 1-:

2. ARNOLD *de droomer, door* EUG. ZETTERNAM. *Te Amsterdam, bij* denzelfden. *In* 12*mo.* 226 *bl. f* 1-70.

Het oogmerk van den Schrijver van N°. 1 met het schilderen van den ongelukkigen zielstoestand van den Godloochenaar kan goed zijn; maar hoe iemand lust kan hebben om zoo vele bladzijden met naarheden vol te maken, en waarom hij juist een Vorst tot den rampzaligen held der geschiedenis heeft gekozen, begrijpen wij niet regt. Het eerste is ook niet aangenaam voor

den godsdienstige, wijl er redeneringen of liever uitvallen in het werkje voorkomen, die niet dan met een berustend, zwijgend geloof zijn te beantwoorden, en ook alleen met verwijzing naar de orde en de weldadige inrigting der Natuur worden beantwoord; zoodat het duistere in de zedelijke wereld onopgelost blijft. Dat de onttroonde Vorst in de monnikspij geen troost of licht ontving spreekt van zelf, en dat hij door zelfmoord zijn leven eindigt, zal ten afschrik moeten dienen. De Schrijver had beter gedaan door verandering van den held ten goede en, op edele gronden, een behagelijker einde aan zijn verhaal te geven. Wij gelooven niet, dat het boekje veel goeds zal stichten; hoewel den Auteur geene bekwaamheid in het schetsen van toestanden kan worden ontzegd. Aanlokkelijker toch is het deugden, die tot zielrust en tot geluk leiden, geschilderd te zien, dan behoeft men niet, gelijk hier, in den drek van lage hartstogten voort te gaan, en tooneelen bij te wonen, die de goede zeden en de reinheid des gemoeds kwetsen.

Wat men in *België* door een *Droomer* verstaat weten wij niet. In goed *Hollandsch* zou de titel van N°. 2 moeten wezen: de sentimenteele dwaas; want wie op eene gehuwde, oneerbare vrouw platonisch verliefd is, en haar bij vlagen voor een Ideaal van reinheid houdt, en, om hare handelingen te verklaren, aanneemt, dat zij, inwendig verdeeld, JAGO (een neef en huisgenoot) met en om de zinnen, maar hem (ARNOLD) met en om 't hart en den geest bemint, verdient wel een plaatsje te *Gheel*. Over 't geheel is de *Droomer* een onkiesch opstel, vol onzin, dat door de schildering van de liefde eens overdreven gevoeligen jongelings (den zoon eener echtbreekster) voor eens anders wettige vrouw (die reeds een galant heeft, en dikwerf als eene volleerde boeleerster wordt voorgesteld) aan niets dan onzedelijkheid doet denken, en verderfelijk voor de jeugd is. Voegt men daar een echtgenoot bij die den minnehandel aanmoedigt, en toch zoo ijverzuchtig is dat hij een moord-aanslag tegen de gelieven volvoert, alles doorwerkt met *smartparelen* (tranen) en doorweven met bidden en kniebuiging, dan krijgt men zoo wat een denkbeeld van dit quasi zedelijk monster-

romannetje, *s'il en fût jamais*, waartegen wij ernstig waarschuwen: de prille jeugd, om hare verbeeldingskracht te behoeden tegen vertrouwdheid met 't onreine, en den gevorderden leeftijd, om hem te behoeden tegen verveling. Zie hier en proefje van den stijl: (de liefjes zullen een uitstapje naar de *Kompen* doen) »EMMA was gekleed toen ik by haer kwam.

»Ze was zoo vrolyk als ik, en voor de eerste mael juichten wy met onbelemmerde vrijheid: echtgenoot en JAGO waren er niet!...«.

»Wonderbaer geluk, dat in de genieting eener heldere opgeruimdheid bestaet, wat zyt ge aentrekkelyk, doch wat zyn de verpoozingen kort, welke gy aen het afgematte hart vergunt!

»Nu hadden wy ons over geen lot te beklagen; rondom ons wemelde niet dan jubeling en de lucht zelve, welke wy inademden, was blyde. O wat was het lieve zonneke vrolijk dat ons op den rid van *Antwerpen* naar de heide vergezelde!

»Wat geurden de roozekens zoet, die wij medenamen om tegen de dorheid der woestijn af te steken! Ik en EMMA roken ieder overhard als kinderen aen de bloemekens en niesden by wylen uit aentrekkelykheid en uit speelzucht.

»Wy wisten zelve niet, waerom we zoo luchtig waren en toen we ons ver genoeg van de stad verwijderd bevonden om geene ontmoeting van kennissen meer te vreezen begonnen wy, met dezelfde gemoedsbeweging, een huppelend romanske te zingen. — — —

»Ik geloof dat myne gezellin zoo byzonder verheugd was omdat geen wereldlyk opzigt haer intoomde, omdat ze geene harer bewegingen in eene styve beleefdheid moest knellen, en dat zy heur hart ongestoord kon ophalen. — — —

»Op eens verzocht ik EMMA het rijtuig te verlaten.

»Myne reden was dat onze gewaerwordingen by het ontwaren der wildernis, niet mogten ontheiligd worden door het nieuwsgierig oog van een onopgevoeden koetsier, die in onze gevoelens niet was ingewyd. Ik be-

taelde den man en als hy ver genoeg terug gekeerd was, legde ik den arm myner EMMA op den mynen en wy stapten de velden in. Wy doortrokken een smal wegentje dat tusschen laeg schaerhout liep en op een klein speldeboschje uitkwam: dit boschje belemmerde het doorzigt en was als eene gordyn, die voor de grootheid gespannen was, welke ons wachtte.

»Weldra waren wy het wegelyn door, de denneboomen ruischten boven onze hoofden en hier en daer vloog een wild vogeltje weg — door den raren stap van menschen opgeschrikt. Wy zwegen, want onze vrolijkheid had voor afwachting plaets gemaekt, en myne geliefde was diep nieuwsgierig te vernemen of de heide haer wel de voldoening zou geven, welke ik er van had beloofd.

»Eensslags was al wat het gezigt verhinderde verdwenen; de laatste ry boomen waren we voorby en onze blik staerde over eene grenslooze vlakte *in den niet der oneindigheid.*"

Wij hebben bij deze producten van *Vlaemschen* kunstzin wat lang stilgestaan, omdat ze de eersten zijn, die wij ter aankondiging ontvingen; maar eindigen nu in de overtuiging: dat, als 't Zuiden geene stukken van beter allooi konde leveren, er weinig voor ons te winnen zou zijn bij de aangevangen letterkundige verbroedering.

Den liefhebberen van taalverrijking biedt de *Droomer* een rijken oogst aan. Wij vonden er o. a.: *beknibbelen*, voor laken; *kladderaren*, voor kladschilder; *massen*, voor menigten; *orkanenbroeisel*, voor opkomend onweêr; *yllicht dat walmt*, voor bliksemstraal; *pligtig*, voor schuldig; *overvuld*, voor overstelpt; *omwindeld*, voor omgeven; *echtte*, voor klemde; *smoor*, voor regen; *smookregen*, voor stofregen; *dubbend*, voor waggelend of twijfelend; *spreekgemak*, voor vlugheid in 't spreken; *zich verwachten*, voor iets verwachten; *schroom*, voor zorg; *vermildering*, voor verzachting; *verwandelen*, voor veranderen; *overzwollen*, voor overstelpt; *traegzaem*, voor langzaam; *heilzaemheden*, voor geluk; *betrachten*, voor beschouwen; *knoesels*, voor enkels; *smartvocht*, voor tranen; *zich ontmaken*, voor zich

ontslaan; *verdenkt*, voor meent; *genotsperelen*, voor tranen; *aenstoven*, voor voeden; *ikzuchtig*, voor baatzuchtig; *verschillige*, voor verschillende; *zorgelyk*, voor zorgvuldig; *volledigen*, voor volmaken; *kinderachtig*, voor kinderlijk. Voorts ook nog *krikkelheid;* in de kleederen *gedraeid;* een gejuich hooren *knetteren; dodelen*, voor stameren; een liedeken *zeeveren; behelpen*, voor helpen, enz. Sommigen dier woorden, als zij in 't aanstaand Groot Nederlandsch Woordenboek in hunne dubbele beteekenissen worden opgenomen, kunnen tot aardige verwarringen leiden. Doch wat daarvan moge worden, dit hopen wij, dat de Commissie ons genadig zal verschoonen van de *vermaledyding;* in den *Godverzaker* nog al eens gebruikt.

De beide werkjes zijn te *Antwerpen* gedrukt. Aldus schijnt de Uitgever op tweeërlei wijze de verbroedering te willen bevorderen. M....X.

Leesboek voor kinderen over de Natuur. Tweede druk. Te Groningen, bij F. Folkers. 1852. *In kl.* 8*vo.* 95 *bl.; in carton voor huiselijk gebruik: f* :-35; *ingenaaid voor schoolgebruik: f* :-20.

Indien een tweede druk nog niet voldoende getuigen mogt voor de bruikbaarheid en het nut van dit wèlgeschreven werkje, wil Ref. er nog eene dringende aanbeveling bijvoegen. De behandeling is zeer doelmatig; zelfs de afwisseling der letters heeft haar nut. Het boekje is waardig op alle lagere scholen te worden gebruikt. Wij stemmen volkomen met den Schrijver in: »dat vooral gebrek aan kennis der Natuur, hare verschijnselen, wetten en krachten, ons volk belet, den rang onder de Natiën in te nemen, die het door de ligging en hulpbronnen van ons Vaderland toekomt, en dat, zoo die wetenschappen immer een volkseigendom zullen worden, de grondslagen daarvan in de volksschool moeten gelegd worden." Ref. zoude hier bijvoegen: »en ook te huis."

De typographische uitvoering voldoet aan de bestemming van het werkje en de prijs is zeer billijk.

L. H. V.

BOEKBESCHOUWING.

De Redevoeringen uitgesproken in de vergadering van het Evangelisch Verbond te Londen in 1851. *Naar het Engelsch door* S. HOFMEIJER, *Student in de Theologie te Utrecht. Met eene voorrede van* L. J. VAN RHIJN, *Predikant bij de Hervormden te Chaam, c. a. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1851. *In gr.* 8*vo. XIX en* 379 *bl. f* 3-50.

Deze redevoeringen zullen indruk maken, niet alleen omdat er levensvragen van onzen tijd in ter sprake zijn gebragt; maar ook om de plaats waar, en den tijd wanneer zij zijn uitgesproken; bovenal om het doel, waarmede zoo vele mannen uit *Groot-Brittanje*, van het vasteland van *Europa*, en uit andere wereldstreken zich vereenigden, om over de aangelegenheden van het Evangelische Christendom hunne stemmen te doen hooren.

Het vasteland is veel aan *Brittanje* verpligt. Vandaar kwamen vrome monniken in *Nederland* en *Duitschland* het Evangelie verkondigen. De namen van WILLEBRORD en BONIFACIUS zullen hier niet vergeten worden, zoo lang er Kerkelijke geschiedenissen bestaan. En toen in de laatste helft der vorige en in het begin der tegenwoordige eeuw Materialisme, Rationalisme en Atheïsme een graf dolven voor het Christendom, kwam weder het Woord Gods veertienduizendvoudigd over de wateren der *Noordzee*, en ging van de *Britsche* stranden de kreet uit: »Verkondigt het Evangelie aan alle volken!"

Nu stelt eene vereeniging van verlichte, godvruchtige *Britten* zich weder eene groote taak ten doel: het zamentrekken namelijk van krachten, die op zich-zelve schier nutteloos worden verspild. De Christelijke Kerk heeft nog heden in het ongeloof een vijand, die niet te verachten is, omdat hij vlijtige bondgenooten heeft in de weelderige drukpers, in de verbasterde kunst, in de

misbruikte wetenschap, en in het verwilderde volksleven. Maar ook in den boezem-zelven der Christenheid wordt strijd gevoerd, terwijl *Rome* alle middelen aanwendt om 't vóór drie eeuwen verloren alleengezag te heroveren. Om onder Hoogeren bijstand aan alle die wederpartijders het hoofd te bieden, is in 1843 die vereeniging van mannen uit onderscheidene afdeelingen der Protestantsche Kerk tot stand gekomen. JAMES, BAPTIST NOËL, HAMILTON, ALDER, HOWIS, TAYLOR en anderen hebben haar toen voorbereid, en in 1845 is zij te *Liverpool* onder den naam van »*Het Evangelisch Verbond*" gesloten. Daartoe waren er leden van twintig Kerkgenoötschappen te zamen gekomen.

Het Verbond had zulk een weerklank, dat op de Vergadering in het volgende jaar reeds 920 leden uit verschillende landen tegenwoordig waren. Als grondslag en doel van het Verbond werden vastgesteld: de openbaring van de eenheid der ware discipelen van CHRISTUS te midden van hunne verscheidenheid; de aankweeking en bevordering dier eenheid door geestelijke middelen; de kennisneming daartoe van elkanders moeiten, strijd en worsteling, in de verschillende landen, met den Gode vijandigen wereldgeest, zoo als zich die in on- en bijgeloof, en vervolgzucht tegen de Evangelische Christenen openbaart.

Die vereeniging evenwel is geen zamenmengsel van strijdige bestanddeelen. De eenheid mogt niet op ontkenningen rusten. Men verstond elkander niet over hetgeen men *niet* gelooft, en *niet* is, maar over 't geen men *is* en 't geen men belijdt; met vrijlating van elks bijzonder inzigt. »Het Christendom is leven." zegt het woord van den dag, en wij stemmen het toe, maar voegen er bij: het Christendom is ook waarheid, gelijk CHRISTUS-zelf waarheid en leven is. Een Christendom zonder beiden of zelfs maar zonder een van beiden is dood of den dood nabij.

Evenwel heeft de Vereeniging zwarigheden ontmoet bij de bepaling van hare grondslagen. Hare negen artikelen zijn betwist, en er is eene nadere, wat ruimer

geformuleerde verklaring van ontworpen. Wij gelooven, dat het beste zijn zou eenige plaatsen uit de Heilige Schrift bijeen te voegen, en deze te zamen als grondslag aan te nemen. Hij zou dan Bijbelsch-Evangelisch zijn boven alle tegenspraak.

Het jaar 1851, waarin 's werelds Nijverheid feest vierde in een ongewoon paleis, dat honderdduizendtallen uit alle volken en landen naar *Engelands* hoofdstad deed zamenvloeijen, zag ook in de toenmalige vergadering van het Evangelisch Verbond een schouwspel, waardig in de jaarboeken der Protestantsche Kerk vermeld te worden. Godvruchtige mannen van erkenden roem en bekwaamheid uit *Duitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Zwitserland*, *België*, *Holland*, *Italië*, *Zweden*, de *Vereenigde Staten*, *Turkijë*, en *Noord-Afrika* voerden daar toen het woord, en 't zijn hunne redevoeringen die ook óns nu worden aangeboden. De Student HOFMEIJER, bestemd om het Evangelie in de *Kaapstad* te verkondigen, heeft ze, immers voor een gedeelte, vertaald. Wij zijn niet in de gelegenheid om over de waarde der vertaling te oordeelen, maar betreuren 't zeer, dat de vertaalde redevoeringen zoo niet verminkt, dan toch verkort zijn, en dat anderen geheel zijn weggelaten; zoo als b. v. de voortreffelijke redevoering van HAMILTON, die wij in den *Tijdspiegel* hebben gelezen. De Eerwaarde VAN RHIJN heeft bij de vertalingen eene voorrede gevoegd.

Er bestaat in ons Vaderland nog geen tak van dit Verbond. De Heer VAN RHIJN ziet daar een teeken in, dat het met de Evangelische Kerk in *Nederland* niet gunstig gesteld moet zijn; maar wij deelen niet in die meening. Verre te grijpen ligt niet in den smaak der *Nederlanders*. Vandaar het opzien, dat zelfs VAN RHIJNS inspectie-reis heeft gemaakt; in *Engeland* zou men haar voor eene gewone zaak hebben gehouden. De *Nederlandsche* volksäard gevoelt zich op zijn eigen erf het beste t'huis, maar is daarom nog niet onchristelijk. Ons volk, hoe ook in verschillende rigtingen uiteengaande, is een Christelijk volk. Getuige de pers! Onze tijdschriften, onze bellettrische geschriften, onze prachtige jaar-

boekjes ademen den geest van het Evangelie. En wie zou daarvan durven of willen afwijken! Wij verheugen er ons over en wenschen, dat zelfs de strijd, die tegenwoordig ook in ons Vaderland gevoerd wordt, aan de waarheid dienstbaar zij, en de liefde niet doe verkoelen. Wij zouden allen wel willen toeroepen: Broeders! naar het kruis! Maakt daar, onder het oog van den Heer, Wiens Naam gij allen draagt, uwe geschillen af; wordt één in Hem, die gezegd heeft: *Ik zal allen tot Mij trekken*, en streeft dan te zamen tegen 't ongeloof en bijgeloof voorwaarts.

De bundel bevat een dertigtal redevoeringen. Wij kunnen dezelve niet anders dan maar zeer vlugtig aanstippen.

De openingsrede is van ROBERT BUCHANAN, van *Glasgow*, die de zaak eenvoudiglijk voorstelde, gelijk zij is. Hij spreekt daarna over de verdeeldheid, en vindt die in partijgeest, dwaalleer, en aanmatigingen van de besturen, en van de leden der gemeenten. Deze rede is geheel praktisch, even als de handelwijze van een ervaren geneesheer, die aan de ziektesponde niet over den zegen der gezondheid uitweidt, maar eenvoudig den aard en het wezen der krankte zoekt te doorgronden.

W. S. MARTIN, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Aberdeen*, stelde voor hoe 't ongeloof zich in *Engeland* openbaart in den vorm van *Atheïsme, materiëel of objectief Pantheïsme, anti-Christelijk Deïsme, zuiver of philosophisch Deïsme, en ideaal of subjectief Pantheïsme.* De rede is afgetrokken genoeg, maar zóó, dat men de geheele diepte er van doorziet.

Over het ongeloof in *Duitschland* heeft de *Berlijnsche* Hofprediker Dr. F. W. KRUMMACHER een meesterstuk van welsprekendheid geleverd.

De bekende *Parijsche* Leeraar NAPOLEON ROUSSEL beantwoordt de vraag: hoedanig is het ongeloof in *Frankrijk?* en splitst haar in drie andere: »Welke zijn de oorzaken van het ongeloof? Welke uitwerkingen heeft 't, of onder welke vormen openbaart het zich? Welke zijn de behoedmiddelen er tegen?"

Bijzondere opmerking verdient de raad dien hij geeft. Wij gelooven met hem, dat de tijd voorbijgaat, waarin het bijzondere in het algemeene wegsmelt. De mensch moet in den mensch gezocht worden. Een geneesheer zou weinig nut doen als hij in een groot hospitaal alle zieken in eens overzag, en maar een algemeen recept schreef. Elke kranke moet bezocht, onderzocht, en naar den aard zijner ziekte bediend worden.

L. BURNIER van *Morges* handelde met nadruk over het ongeloof in *Zwitserland.*

Nu volgen eenige sprekers over het Pausdom. D. CUNNINGHAM uit *Aberdeen* legt met groote helderheid deszelfs jongste geschiedenis en tegenwoordigen Staat in *Engeland* bloot.

EBERARD van *Erlangen* schetst de verhouding waarin Protestantisme en Catholicisme tot elkander staan in *Duitschland*, en hoe het laatste poogt het gezag van elke wereldlijke regering af te werpen, en in de Roomsche Landen de Protestantsche Kerken en derzelver privilegiën te onderdrukken.

EDMOND DE PRESSENSÉ werpt een veelomvattenden blik op het Catholicisme in *Frankrijk*, en toont aan, dat het daar in geenen deele in eenen gunstigen staat verkeert.

L. BURNIER van *Morges* behandelt de woelingen der Pausgezinden in *Fransch Zwitserland* eenvoudig, helder en met bezadigheid; maar ook met kracht. »Als *Rome*" — zegt hij — »de oude vaan van GREGORIUS VII en PIUS V wederom voor de geheele wereld ontplooit, als het overal zijne legerbenden ten strijde uitzendt, dan moeten de zonen der Hervorming niet verstrooid blijven. Dat wij ons dan vereenigen, en onze eenheid in God zij! Laat ons een verbond vormen, maar alleen in den naam van JEZUS CHRISTUS! Stellen wij tegenover de eenheid van *Rome;* de eenheid des geestes; tegenover de taal van gezagvoering, de taal der vrijheid; tegenover het Catholicisme, dat zijn middel- en steunpunt hier op aarde zoekt, dat Catholicisme hetwelk zijn middel- en steunpunt in den hemel zoekt. *Rome* heeft zijne Staatkunde, dat wij ook de onze hebben! De onze bestaat, zoo als

LUTHER gezegd heeft, in het hebben van geene; in het tegenstaan van listen, door de kracht der waarheid; van wereldlijke Staatkunde, door de kennis van onze ellende; van gewelddadigheid, door geloof."

ED. PANCHAUD van *Brussel* wijst op de Pauselijke leerstellingen omtrent het lezen der Heilige Schrift, en behandelt de vraag: hoe daaromtrent de geest van het Pausdom is in *België?* Wat de Spreker van de Theologische litteratuur in *België* mededeelt, geeft geen hoogen dunk van de wetenschappelijke vorming der Roomsche geestelijkheid aldaar; maar 't zal niemand verwonderen, die zich den afkeer van het *Collegium Philosophicum* nog herinnert. Met weemoed vervult ons zijne beschrijving van de openbare eerdienst vol kunstgenot. Bij het voorbeeld door hem aangehaald, dacht Ref. aan 't gezegde van een niet geloovig Roomschgezinde: »In *België* zou ik *goed* Katholiek zijn, want daar is de eerdienst *amusant.*" — De Schrijver doet ook verslag van den strijd tusschen de geestelijkheid en de liberalen over het zoo belangrijk onderwijs; omdat het gezegde waarheid is: wie het kind bezit wint den mensch.

De vijf stemmen, die te *Londen* tegen het volstrekt gezag in de Kerk zijn opgegaan, hebben de vragen beantwoord: wat is het Pausdom? wat wil het? en hoe handelt het? — Geen blinde haat tegen *Rome,* maar liefde voor den Heer heeft deze mannen het woord op de lippen gelegd, en 't ware te wenschen, dat ook onze Katholieke broeders, vooral de naauwgezetten, deze redevoeringen mogten lezen.

Het zal niemand verwonderen, dat het Evangelisch Verbond zijne aandacht ook vestigt op de heiliging van den dag des Heeren. De Zondag is de roem der dagen voor den Christen; zijn inwendig Christendom openbaart zich in de waarde, die hij aan dezen dag toekent. Ons Christendom geldt zóó veel als de Zondag bij ons geldt. Menschen zouden ons geen zevende gedeelte des levens tot rust gegund hebben. Konden zij, zonder verhooging van loon, acht werkdagen in de week brengen, zij zouden 't niet nalaten. Den rustdag hebben wij alleen te

danken aan God, en de geloovige Christen ziet elken Zondag de zon der opstanding opgaan. Wie dien dag misbruikt, verstikt het leven, dat hem uit den hemel te gemoet ademt. Daarom heeft het ongeloof beproefd dien dag in onbruik of in misbruik te brengen. Zal dat gelukken? — Het verblijdt elken vriend van waarheid en deugd, dat de bondgenooten van het Evangelie hunne krachten er tegenover stellen.

John jordan van *Enstone* voert over de ontheiliging van des Heeren dag in *Engeland* waardig het woord. Hij onderzoekt hare oorzaken, en geeft middelen op tot verbetering, en verlangt van de Regeringen slechts, dat zij de ontheiliging niet bevorderen of begunstigen.

Theodorus plitt van *Bonn* toont aan, dat de dag des Heeren in *Duitschland* nog meer ontheiligt wordt onder de Roomschen dan onder de Protestanten. Hij wijst op de woeling en verwarring van het jaar 1848, die velen de oogen openden voor den afgrond, waarin het volk dreigde neder te storten. Het woord: »binnenlandsche zending" (*innere Mission*) werd uitgesproken, verstaan, opgenomen, en de aandacht werd op de heiliging van den Zondag gerigt. De Algemeene Vrije Kerkvergadering zag te *Stuttgart* in September van 1850 tweeduizend geestelijken en leeken, uit verschillende oorden van *Duitschland*, bijeen. Zij besloot eene toespraak aan het *Duitsche* volk te rigten, om 't de waarde van den dag des Heeren op het hart te drukken, en eene Commissie te benoemen, ten einde de medewerking der *Duitsche* Regeringen te verkrijgen. Niet dat men eene zondagsviering op Staatsgezag begeerde, maar men drukte alleen het verlangen uit, dat de Staat dien dag niet zoude storen, en zich onthouden zou de viering er van onmogelijk te maken.

De verzoekschriften daartoe ingediend, zijn bij onderscheidene Regeringen welwillend ontvangen. Waardig en waar is het woord in het Besluit van het *Pruissische* Departement voor Handel enz.: »Deze zaak moet niet verwacht worden van de bevelen der Regering, maar alleen van de werkdadigheid der Kerk, der School, en van een

goed voorbeeld; hierdoor alleen kan het inwendig bestaan des menschen verbeterd worden." — Alleen in *Hessen* werd in de Tweede Kamer een voorstel ter gunste van den Zondag afgewezen. Schrikkelijk maar gegrond was het verwijt van SARTORIUS, een der Afgevaardigden: dat de ongeloovige predikers door hunne vervelende zedepreken het volk de Kerk hadden uitgejaagd. — Dubbel treurig is de uitkomst van het Rationalisme: want 't heeft uit het hoofd van STRAUSS met zijne geestverwanten, en uit het hart des volks den CHRISTUS weggenomen. Het leven, dat uit God komt, is vermoord. De dood heeft geen Zondag.

De Spreker wijst verder op hetgeen reeds door Christelijke vereenigingen is verrigt, en verheugt zijne hoorders met de zegenrijke uitkomsten.

Hetzelfde onderwerp behandelt Dr. J. H. GRANDPIERRE van *Parijs*, met betrekking tot de hoofdstad van *Frankrijk*, en geeft de oorzaken op, die aldaar tot ontheiliging van des Heeren dag leiden. Het is natuurlijk, dat de luchtige *Parijzenaars* vreemd opzagen bij de Zondagviering te *Londen;* dat de ligtzinnige er mede spotte, doch dat de ernstige tot nadenken kwam, en wij beamen ten volle, wat een oud-Minister van het vorig Koningschap tot een van des Sprekers vrienden zeide: dat, indien de *Franschen* in zoo verre waren te hervormen, dat zij den Zondag vierden gelijk de *Engelschen*, er veel gewonnen zou zijn voor de rust des gemoeds, die dan als zedelijk behoedmiddel ook gunstig voor de ziel zoude werken.

GRANDPIERRE-zelf was verbaasd en opgetogen, en geeft de woorden terug, die hij, onder dezen indruk, te *Parijs* voor eene talrijke vergadering uitsprak: »Het is slechts drie weken geleden, dat de Spreker aan de andere zijde van het *Kanaal* in de hoofdstad van *Engeland* is geweest. Hij zag daar een wonder, grooter dan dat van het onafzienbare en glansrijke kristallen paleis, dat als het ware eene beknopte voorstelling geeft van de industrie der bekende wereld; hij zag daar een vrij, vredig, en gelukkig volk, dat zonder beletselen of revoluties,

met rassche schreden zich voortspoedt op den weg der betering, terwijl het de wetten en de overheid acht en bemint, rijk is, en welslaagt in al wat het onderneemt. Wilt gij weten waarom, mijne broeders? Het is vooral daarom, omdat het eene Natie is, die dien God kent en aanbidt, welken ik u heden verkondig; omdat de Godsdienst in zijne tempels getrouw wordt waargenomen; omdat de dag des Heeren geheiligd wordt; omdat Zijn Woord wordt gelezen, en uit vrienden- en familiekringen gebeden en dankzeggingen tot Zijnen troon opstijgen; omdat dat volk overtuigd is, dat de Heer regeert, en dat er geen waar geluk te wachten is voor eene Natie, voor de familie, of voor bijzondere personen, tenzij men Zijn Woord op regten prijs stelle en Zijne geboden beware."

Streelend is de getuigenis welke GRANDPIERRE van vele Protestanten aflegt. Jammer, dat de poging van den gemoedelijken MONTALEMBERT mislukte, die eene wet verlangde, zoo niet ter gunste van de viering, dan toch ter beteugeling van de openbare ontheiliging van des Heeren dag.

Deze redevoeringen doen het kwaad kennen, en wijzen de middelen van verbetering aan. Worden zij met verstand en beleid aangewend, dan mag men hopen, dat de Zondag eenmaal weder de dag des Heeren zal mogen heeten.

De toestand der Protestantsche Kerk, wat zij lijdt, en hoe zij strijdt en ijvert om het licht des Goddelijken woords te verspreiden, is geenszins vergeten. Dr. ANDREW THOMSON van *Edinburgh* sprak over de godsdienstvrijheid van *Britsche* Protestanten in Roomsch-Katholieke Landen, en hij vraagt: »Heeft onze Regering de godsdienstvrijheid harer onderdanen aldaar gehandhaafd? — Welke is de staat van zaken in eenige dezer landen? En welke maatregelen moeten wij nemen, om die vrijheid hersteld te krijgen? Op de eerste vraag is het antwoord ontkennend. De Spreker staaft dat met hetgeen het *Britsche* Kabinet in *China*, in *Siciliën*, in *Spanje* en op *Madera* gedaan heeft. Het overzigt, dat hij geeft over den

toestand der *Britsche* Protestanten in *Spanje* en *Italië* is bedroevend. De handelwijze der Roomsche Kerk is zoo als men die op haar standpunt niet anders kan verwachten. Het Christendom was al vroeg bij de *Romeinen:* een *genus illicitum.* Men krijgt eerbied voor de gematigdheid, met welke de Spreker de vraag beantwoordt, wat er, vooral door *Engeland,* behoort gedaan te worden, om voor Protestanten in Roomsche Landen die vrijheid te verkrijgen, welke partij elders voor *zich* eischt.

Uit dat *Italië* waar de slavernij des geestes zoo weinig licht kan verdragen, en veeleer met het ongeloof een verbond zou sluiten, dan het Woord Gods zijnen loop laten, 'sprak Signor SAFFI, een der driemannen uit *Rome,* een kort woord, en na hem Dr. ACHILLI, die op den zwarten nacht van *Italië* wees; maar zijne hoorders opmerkzaam maakte op den dageraad, die aan de kimmen doorbreekt.

Hoe moet aller hart zijn opengegaan, toen REVEL, de Moderateur der *Waldenzer* Kerkgemeenschap, het woord opvatte, sprekende over eene broederschap, die eeuwen lang een licht was in de duisternis, hetwelk barbaarsche vervolging niet vermogt uit te blusschen. Eindelijk is de tijd van verademing voor die getrouwe getuigen der waarheid aangebroken. Dat het licht des geloofs hen bestraalt, bewijst REVEL uit hunne werken van stichting, vertroosting en ondersteuning der armen, van onderwijs en van Evangelisatie. Het is bekend, dat in *Turin* eene Kerk voor hen zal gebouwd worden: een nieuwe wachtpost in den strijd voor waarheid en licht.

Van weinig beduidenis is het klaaglied, dat NILSON aanheft, over de onverdraagzaamheid der Luthersche Kerk in *Zweden.* Dr. BAIRD deelde statistieke opgaven mede, wier voorlezing anderhalf uur geduurd heeft. De Vertaler deelt er slechts een uittreksel van mede, en ditmaal keuren wij zijne bekorting goed.

Als een geschikte overgang tot hetgeen er gesproken werd over de poging om Christelijke kennis en godsvrucht naar binnen en buiten te verspreiden, kiezen

wij het woord, dat Professor THOLUCK sprak over den toestand van *Duitschlands* hoogescholen, in betrekking tot het Christendom. Hij spreekt op zijne gemoedaangrijpende wijze over den vroeger rampzaligen toestand van het onderwijs, vooral te *Halle*, en deszelfs wedergeboorte sedert den grooten wereldstrijd, die ALEXANDER deed uitroepen: »De slag van *Moskau* was het vuur waaraan ik de lamp van mijn geloof ontstoken heb!" — Het verdient opmerking, hoe het leven der studenten zich rigt naar de zienswijze der Hoogleeraren.

Na hem sprak Dr. WICHERN uit *Hamburg* met heiligen ijver over de binnenlandsche zending, van welker Centrale Commissie te *Wittemberg* en *Stuttgart* hij afgevaardigde was. Onze eeuw hoort nog eens de stem: »God wil het!" nu Christelijke heidenen voor den levenden Verlosser den weg tot het hart zoeken af te sluiten. De kruistogt der negentiende eeuw echter is niet gewapend met het zwaard, maar met het Woord, doch deszelfs kracht zal de vaan des ongeloofs in het slijk van onzedelijkheid geplant, doen vallen, gelijk het heldenzwaard van GODFRIED VAN BOUILLON de halve maan deed vallen op de Moskee van *Sion*.

Onderscheidene Sprekers hebben over de Zending onder de Heidenen en Joden het woord gevoerd. De Heer GRANDPIERRE deelt mede wat tot dat einde in *Frankrijk*, vooral voor de Zuidkust van *Afrika* wordt gedaan. — Dr. BACON uit de *Vereenigde Staten* bepaalt zich tot de *Amerikaansche* zending in *Syrië*, en verhaalt wat daar voor de goede zaak verrigt wordt. — De Heer MONOD van *Algiers* geeft een verslag van den staat des Christendoms in dat gewest. De Christelijke liefde is er ijverig werkzaam om den *Israëliet* tot het licht te brengen, en den Muzelman, wiens vaderen vóór twaalf eeuwen in de *Afrikaansche* gewesten zeshonderd bisdommen vernietigden, voor den Gekruisigden méér dan eerbied in te boezemen.

Uit *Jerusalem*, hetwelk een Protestantsch bisdom bezit, onder toezigt van *Engeland* en *Pruissen*, dat mede ten doel heeft om den Israëliet tot bekeering te roepen,

doet F. C. EWALD mededeelingen vernemen omtrent den toestand der Joden in het *Heilige Land.*

Overal, in *Europa,* behalve te *Londen* en bij eene wereldtentoonstelling, zou 't verbazen een *Syriër* te hooren; het is HABIB RISK ALLAH EFFENDI, een jongeling, die zich in *Engeland* op de geneeskundige wetenschappen heeft toegelegd. Hij drukt den wensch uit, als geneesheer in zijn vaderland voor den Goddelijken Geneesmeester der zielen te mogen woekeren.

De *Nederlandsche* geneesheer CAPADOSE vestigde de aandacht op de twee polen van de geestelijke wereld: *Rome* en *Jerusalem*, van welke hij de eerste beschouwt als de aanleidende oorzaak van het ongeloof.

Van onzen Mr. DA COSTA hadden wij niet iets beters maar méér verwacht, doch dat wij 't meerdere niet vinden is aan den Vertaler te wijten. — Wat de Heer SCHWARTZ over de *Hollandsche* Joden in vergelijking met de *Duitsche*, en over de zending in *Amsterdam* heeft gesproken verdient opmerking. — De toespraak van den Heer ELOUT is eene warme ontboezeming van beleefdheid, doch beteekent anders niet zeer veel. Hij verzoekt, dat men *Nederland* niet moge vergeten, hetwelk aan de belijdenis van het Protestantisme, aan de zaak des Evangelies zoo vele diensten heeft bewezen. De vraag dringt zich hier weder aan ons op: of *Nederland* niet zelf wel eens de oorzaak is, dat de vreemdeling 't voorbijziet? Hebben de drie Sprekers, of heeft één van hen het Evangelisch Verbond met den toestand van de Kerk en van het kerkelijk leven in *Nederland* bekend gemaakt? — Lezende, wat zij gesproken hebben, kan men die vraag niet toestemmend beantwoorden.

De bijeenkomsten werden met eene bezielde afscheidsrede van JAMES STRATTIN gesloten.

Men ziet uit onze opgave, dat hetgeen er besproken werd, voor een groot gedeelte van plaatselijk belang is: maar dat kon niet anders. Moest de *Duitscher* niet bepaaldelijk over *Duitschland*, de *Brit* over *Engeland*, de *Franschman* over *Frankrijk* spreken? Algemeenheden

gaan in onbestemde idéën verloren; bijzonderheden konden niet behandeld worden zonder plaatselijk te zijn. Hoe zal men ook elkander helpen, zoo lang niet ieder weet wáár en welke hulp er vereischt wordt. Wij willen toch hopen, dat het Evangelisch Verbond niet alleen zal spreken, maar ook zal handelen.

Hoe 't zij, de bundel verdient de opmerkzaamheid en belangstelling van elken Godgeleerde, en van allen, die op de teekenen der tijden letten; want het Evangelisch Verbond is een veelbeduidend teeken van dezen tijd.

H. J. H. S.

Des zondaars Gids tot God en heerlijkheid. Naar het Engelsch van JS. SMITH, *Schrijver van de »Messinger of Mercy: »The Believen Darly remembraner etc." Uitgegeven ten voordeele van het Asyl-Steenbeek. Te Amsterdam, bij* F. C. M. Scheffer. 1850. *In kl.* 8*vo.* 107 *bl. f* :-45.

Onze roem in CHRISTUS, *den Koning des Hemels en der aarde, de toevlugt eener zondige wereld. Een woord voor allen, tot sluiting van de rij der Christelijke feesten. Naar het Engelsch, van* BAPT. W. NOËL, M.A. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In kl.* 8*vo.* 88 *bl. f* :-30; 25 *Exempl. f* 6-:

Wie het eerstgenoemde werkje koopt doet wèl, want hij bevoordeelt eene Inrigting van weldadigheid, en wie 't met aandacht leest, bevoordeelt waarschijnlijk ook zich-zelven. De lezer vindt hier uitstortingen uit een hart vol Christelijke liefde; korte, lieve stukjes, die den mensch, als zondaar met zich-zelven bekend maken, en den heilbegeerigen den weg toonen naar den veelvergevenden Hemelvader. Wij wenschen het boeksken eene ruime verspreiding.

Onder de kleine stukjes, welke de Heer KIRBERGER van tijd tot tijd ons godsdienstig publiek aanbiedt, verdient

ook dit aanbeveling. Het is geschreven met warmte, en met liefde tot den Heer, dien de Schrijver verheerlijkt gelijk THOMAS 't deed. Wij houden ons overtuigd, dat zelfs die lezers, welke zich met de theologische rigting van den Schrijver niet kunnen vereenigen, hier veel zullen ontmoeten, dat hen sticht en genoegen doet.

Vier weken vacantie, of de arbeid is oorlog tegen de ellende. Eene vertelling naar het Hoogduitsch van THEKLA VON GUMPERT. *Door* A. G. BRUINSES. *Met twee plaatjes. Te Maarssen, bij* C. H. Nederhasselt en Zoon. 121 *bl. f* : - 75.

Het stomme kind, of Gods onvergankelijke geest in alles. Eene vertelling naar het Hoogduitsch van THEKLA VON GUMPERT. *Door* A. G. BRUINSES. *Met twee plaatjes. Te Maarssen, bij* dezelfden. 92 *bl. f* :-70.

Deze twee vertellingen voor kinderen zijn door eene vrouw met talent geschreven, en de vertaling is wèl geslaagd.

Het eerste verhaal draagt de kleur van den tijd en van het land, waarin het geschreven is. Gelukkig ons dierbaar Vaderland, waar de arbeid nog in eere is! Maar laten wij daarom het gevaar der besmetting van buiten niet te ligt achten! Moge men in *Nederland* de hersenschimmen van het Communisme verafschuwen, er heerscht toch een gebrek, dat, zoo het algemeen wierd, den arbeid zou vernietigen. Dat gebrek is: dat de leerling te vroeg zijnen meester ontloopt, en daardoor, ja, wel werkt, maar toch geen degelijk en bekwaam werkman wordt. Gebrek aan arbeid in ons Land is niet zelden gemis van bekwaamheid om goed te arbeiden. Meer dan één hoorden wij 't werkbazen zeggen: wij zitten verlegen met de menigte van werk, maar kunnen geene knechts vinden, die hun werk verstaan. Men lette vooral dáárop bij de volksopvoeding; want wie niet geschikt is

tot het doen en leveren van deugdzaam werk, is een kankerachtig lid der Maatschappij, dat schade, ontevredenheid en bederf rondom zich verspreidt.

De Vertaler heeft achter de vertelling een goed woord gevoegd, dat wij gaarne overnemen, omdat 't den inhoud opgeeft, en het doel geheel doet uitkomen.

»Wij hebben acht knapen uit de school te *Posen* bij hunne reis naar huis en hun verblijf aldaar op den voet gevolgd, en den invloed gezien, dien zij op anderen uitoefenden. Wij hebben den vrolijken maar tevens verstandigen PIETER leeren kennen, en BARBARA, de kreupele vrouw, die woorden van ware wijsheid sprak. Ook hoorden wij den waardigen BERNHARDI, en zagen, hoe de kleine, hulpelooze HERMAN door den arbeid niet alleen zijne eigene ellende en die van zijnen grijzen grootvader bestreed, maar ook zijne deugd bewaren en voor een ongelukkig verlaten wezen eene betere toekomst bereiden kon. Wij hebben het in den Graaf gezien, hoe zonder arbeid ook bij den rijkdom groote ellende kan bestaan, en geleerd, hoe werkeloosheid en gemis van bestendig en nuttig werk de bron is van vele en vélerlei ellende, gelijk de ontmoeting in de herberg, het verhaal van BARBARA en de mededeeling der knapen ons toont; al hetwelk berust op de geschiedenis der laatste jaren.

Jeugdigen van jaren, spiegelt u, terwijl gij dit boekje leest, aan de vele nuttige voorbeelden en goede lessen, welke gij, gelijk wij hopen, er in zult vinden. Leert den tijd uitkoopen als het kostelijkst geschenk van God, dat, wèl besteed, den besten zegen aanbrengt, maar, verwaarloosd, ten vloek wordt: een boom, die niet dan wrange vruchten draagt.

»Alleen door werken kan de mensch gelukkig zijn op aarde en beantwoorden aan de hooge, hem door God aangewezene bestemming. Alleen daardoor zal hij rust vinden voor zijn gemoed onder alle omstandigheden des levens, want het schenkt een vrij geweten; hij zal onafhankelijker worden van de gunst of wangunst der menschen; hij zal het gebouw van zijne eigene welvaart optrekken. en dat van zijne medemenschen bevestigen. Hij

zal zich bewáren voor verleiding van allerlei aard, en, door den arbeid de menschelijke ellende bestrijdende, zich-zelven een vrolijk en blijmoedig leven bereiden.

»O, leert dan toch vooral vroegtijdig den arbeid beschouwen als het beste wapen om een geluk te bevechten. Biedt zich aan u de gelegenheid ook niet aan, om zoo bepaaldelijk te werken voor uwe medemenschen, als de knapen in het verhaal die vonden om hunne krachten te ontwikkelen, gij zult daarom de uwen toch wel op deze of gene nuttige wijze kunnen oefenen, en ze voor eene rust bewaren, die maar al te spoedig tot roesten overslaat. Uw geest zal werkende heerlijke vruchten voortbrengen tot eer van God, tot uw en uwer medemenschen tijdelijk en eeuwig welzijn.

»Welnu dan, strijdt den besten strijd tegen de aardsche ellende, en verwacht daarop de kroon der overwinning, die God u schenken zal: een gezond ligchaam en een blijden geest, onder alle omstandigheden des levens, en een vrij geweten, ook wanneer het niet naar bidden en wenschen gaat.

»Wordt dan een zegen voor de Maatschappij! Velèrlei ellende heerscht daarin, maar ze zou veel minder zijn, indien een iegelijk haar in zijnen stand met het wapen van den arbeid bestreed. Door dien strijd zullen armoede en zonde langzamerhand verdwijnen, godsdienst, deugd en geluk zullen zich meer en meer verspreiden. Hoe meer daarenboven gij uwe krachten inspant, hoe grooter de zweetdroppelen zijn, die van uw aangezigt parelen, terwijl gij voor uw brood werkt; hoe meer uw hart open zal staan voor hen, wien de Alwijze de krachten niet heeft geschonken om voor zich-zelven te werken; hoe meer gij u in den gebede zult houden aan Hem, die ook werkt tot nu toe, en die met zijnen bijstand diegenen wil ondersteunen, die des Heeren wijze spreuk voor oogen houden: WERK EN BID.”

Over den titel van de tweede vertelling ligt eene *Duitsche* tint; maar het verhaal staat echter in waarde met het eerste gelijk. Laat de Schrijfster hare kleine heldin in eene ideale wereld, als eene bij over bloemen zweven,

zij doet tevens zien, dat de *praxis* op deze aarde te huis behoort. Aan kinderen kan dit werkje met gerustheid gegeven worden, en ook de ouders die 't lezen, zullen er regtstreeks of zijdelings menigen wenk ontvangen, die nuttig werken kan op hunne niet altoos gemakkelijke taak.

Moeder MARTHA is een toonbeeld van braafheid en opgeruimdheid, het verwezenlijkt ideaal van eene gezonde ziel in een gezond ligchaam. MARIETJE het arme, sprakelooze kind, werd door hare ouders geheel aan de Natuur overgelaten, en de Natuur leidde haar op tot kennis *van* en liefde *tot* God; zij zag en vond Hem in al de wonderen, die haar omringden; en merkte zij de ééne groote les der Natuur niet op: dat alles werken moet, om aan zijne bestemming te voldoen; dit zij voor elk een wenk, tot inachtneming van alles wat de Natuur den mensch leeren kan en leeren wil.

Ook de bijpersonen zijn wèl aangebragt. Als het boekje door *groote* kinderen gelezen wordt, zal 't den hypochondrist kunnen opwekken, om, even als de boekverkooper van THEKLA, bij moeder MARTHA een recept te halen tot zijne genezing. Dat recept wordt in de Natuur-zelve klaar gemaakt, en het gebruik er van is even gemakkelijk als aangenaam. Wij nemen van deze vertellingen een vriendelijk afscheid, met den wensch, dat zij bij velen ook een vriendelijk onthaal mogen vinden.

Nederland in 1672 *en* 1673. *Krijgskundige beschouwingen, door* W. J. KNOOP, *Kapitein der Infanterie aan de K. M. Akademie. Te 's Hertogenbosch, bij* de Gebroeders Muller. 1851. *In gr.* 8*vo.* 212 *bl. f* 2-:

Schreven de Heeren Jhr. J. W. VAN SIJPENSTEIN en J. P. DE BORDES een krijgskundig werk over *Neêrlands* verdediging in 1672 en 1673, bijzonder voor den krijgsman bestemd, de Heer KNOOP schijnt deze *Beschouwingen* van dezelfde gebeurtenissen, vroeger in een der Maandwerken

geplaatst, meer voor alle *Nederlanders*, burgers zoo wel als militairen, bestemd te hebben; met het doel om de geschiedenis der gemelde jaren toe te lichten, sommige grondbeginselen tot 's Lands verdediging aan te prijzen, de regte schatting van mannen toen aan 't hoofd der regering geweest, tot sommiger schande en anderer eer, te bevorderen, en, bij de vaderlandsliefde, een behoorlijk vertrouwen op onze volkskracht, in dezen tijd te ontwikkelen of te versterken. Om de aandacht op die voor *Nederland* zoo roemrijke gebeurtenissen meer algemeen te vestigen, zijn die Beschouwingen, met eenige aanteekeningen verrijkt, ook afzonderlijk uitgegeven.

De Schrijver zegt: »te willen trachten om de overtuiging: dat de lof aan het voorgeslacht toegezwaaid, niet is de vrucht van blinde vooringenomenheid, maar eene regtmatige hulde aan de waarheid, te verbreiden." Te zedig, schat hij de verdienste van dezen arbeid gering. Wij achten letteroefeningen die slechts aangevangen en voortgezet worden omdat zij in de mode zijn, of voor 't oogenblik opmerkzaamheid trekken en spoedig naam maken, oneindig minder dan die welke nuttige waarheden in omloop brengen; in den vrede, volkswelvaart bevorderen, of, in den nood, moed en vertrouwen wekken op eigen Nationale kracht, en wij oordeelen met den Schrijver, dat hij, die zich 't bereiken van een dezer laatste doelëinden voorstelt, een burgerpligt volbrengt.

Het werkje behandelt de vragen: van waar dat aanvankelijke krijgsgeluk van LODEWIJK XIV? die plotselinge val van zoo vele vestingen? dat ongehinderd overtrekken van groote rivieren? dat dadelijk doordringen der *Fransche* legermagt tot in het hart der Republiek? Hoe kwam het, dat de verdedigingsmiddelen, in 1672, zoo geheel zonder waarde bleken te zijn? Waarom hebben toen de talrijke en overwinnende legerscharen van den *Franschen* Koning de verovering van *Holland* niet voltooid? Waarom drongen zij *Amsterdam* niet binnen, maar bleven zij werkeloos staan aan de westelijke grenzen van 't *Sticht?* Om welke reden is *Friesland* toen

niet veroverd? *Groningen* niet bezweken? Welk deel heeft de hulp van vreemden, in 1672, aan *Neêrlands* redding gehad? Bewijst het voorbeeld van dat jaar de dikwijls geuite meening: dat de winterkoude *Neêrland* weerloos maakt? Door welk middel wist WILLEM III, in zoo korten tijd, een sterk en goed leger daar te stellen? En hoe kwam het, dat, in 1673, binnen weinige maanden, de geheele ontruiming der *Vereenigde Nederlanden* plaats had?

Zietdaar dertien belangrijke vragen, welke de Schrijver beantwoordt; zóó, dat men een helder inzigt krijgt van 't geen zelfs met geringe en gebrekkige middelen kan worden gedaan, wanneer vaderlandsliefde en geestdrift ze met bekwaamheid en genie gebruiken.

Gaarne maakten wij onze lezers met de geheele beantwoording dier vragen door een kort overzigt bekend; doch ook dit zou ons bestek reeds overschrijden, en zulk eene dorre schets zou de zaak, die hier in een vloeijenden, dikwerf bezielenden stijl wordt voorgestaan, misschien kunnen benadeelen.

Wij zullen echter, om het hooge belang der onderwerpen, bij enkele punten stilstaan.

Met genoegen zagen wij, bij de voorstelling van 's Lands verwaarloosden toestand, den Raadpensionaris DE WITT door den Schrijver vrijspreken van de blaam, alsof hij van den verwarden en zwakken staat der legers en der verdedigingsmiddelen de oorzaak ware geweest. Hoe meer braven onder onze voorvaderen, hoe liever. Doch juist dáárom hadden wij de onschuld van den Raadpensionaris gaarne nog beter bewezen gezien; ofschoon de Schrijver niet te onregt mogt oordeelen, dat hierover breed uit te weiden buiten zijn plan lag. Evenwel, het punt aanroerende had hij daarbij kunnen aanstippen, dat de tegenstanders van DE WITT te veel uit het oog verliezen hoe zeer hij zich bevond in eene valsche positie, gelijk men zulk een tweeslachtigen toestand wel eens noemt. Zijn invloed was, ja, in *Holland*, groot; maar zijn *wettige magt* was ook zelfs dáár gering. Door overwigt van verstand was hij een *besturend*, maar regtens slechts een

raadgevend dienaar der Staten, en dat nog wel van maar ééne provincie. Alles moest dus bewerkt worden door overtuiging of overreding, voor welke bekrompenheid en eigenbaat meestal onvatbaar zijn. Of echter DE WITT zich even veel moeite hebbe gegeven om eene krachtige wapening, als om het Eeuwig Edict, de acten van *seclusie* en *harmonie* te bewerken, en het bestendige Kapitein-Generaalschap van den Prins te weren, zou bewijs noodig hebben. (*)

Niet minder wèl deed het ons, hier aan WILLEM III, in zijn karakter en in zijne grootheid als Veldheer, regt te zien doen. Het is ons altijd een bewonderenswaardig verschijnsel geweest, dien vorstelijken jongeling, die nog nimmer welligt een groot spiegelgevecht had aanschouwd, en die de ervaring miste welke in de jeugd, door opleiding in mindere rangen te verkrijgen is, van den eersten stond af waarin hij handelen kon, als een groot krijgsman te zien optreden, en wij kunnen ons niet weêrhouden hier de navolgende woorden des Schrijvers, ook als eene proef van zijn mannelijken stijl, in te lasschen:

»Het is onnoodig hier uit te weiden in den lof van den grooten Stadhouder, mét den grondlegger onzer vrijheid, den eersten WILLEM, stellig de uitstekendste van zijn roemrijk geslacht; het is te overbekend, dat hij een dier zeldzame mannen geweest is waaraan volkeren zich hoopvol en met vertrouwen aansluiten, die de ziel van een geheel tijdperk zijn, en door hunnen magtigen geest en vast karakter de wereld van gedaante doen veranderen. Redder van *Nederland* in 1672, bevrijder van *Engeland* van het juk eens dweepzieken Konings, heldhaftig en onvermoeid kampvechter voor de vrijheid van *Europa*, verlicht voorstander van verdraagzaamheid en gewetensvrijheid, dit alles omgeeft den naam van WILLEM III, voor *Nederland*, voor alles wat prijs op

(*) Vergelijk VAN KAMPEN, *Verk. Gesch.*, D. II, bladz. 63. Denzelfden, *Vaderl. Karak.* IIe D., Ie St., blad. 204, 216, 221. SIEGENBEEK, *Schets eener Gesch.*, bladz. 296, 297, beiden aan DE WITT toegenegene Hoogleeraren in de Geschiedenis.

vrijheid stelt, met een onsterfelijken roem." (*) En verder, na des Stadhouders eer als Veldheer tegen de *Fransche* Schrijvers te hebben verdedigd, leest men: »Wat ook een groote verdienste in WILLEM III uitmaakt is, dat hij, even als zijn voorzaat MAURITS, zelf de schepper is geweest der legers waarmede hij oorloogde. In 1672, toen de Stadhouder voor het eerst aan het krijgsbestuur kwam, was het *Hollandsche* leger zoo ellendig als een leger maar zijn kan; en *door Hem* is het een uitmuntend heir geworden, dat, in oefening en dapperheid op het slagveld, voor geen ander onder deed. De groote voordeelen door MARLBOROUGH en EUGENIUS in den *Spaanschen* Successie-oorlog behaald, hebben medegewerkt, om de wapenfeiten van WILLEM III meer in het duister te plaatsen; maar, wanneer men de eerstgenoemde legerhoofden met den Oranjevorst in vergelijking brengt, dan moet men niet vergeten, dat zij met veel meer magt en onder veel gunstiger omstandigheden oorloogden; dat zij tot hunne beschikking hadden dat uitmuntende leger, door WILLEM III geschapen; en dat zij ondersteund werden door de GINKELS, de SLANGENBURGEN, de OUWERKERKS, de FAGELS, de COEHOORNS en al die bekwame onderbevelhebbers, in de school des grooten Stadhouders gevormd. De studie der oorlogen van WILLEM III brengt tot het besluit: dat Hij, als Veldheer, de groote legerhoofden van LODEWIJK XIV evenaarde, zoo niet overtrof." (†)

En deze groote man heeft nog geen standbeeld in *Nederland!!* Waarom? Hij was niet bemind. En waarom was hij niet bemind. De Schrijver lost dit, naar ons oordeel, volkomen op, waar hij zegt: »Wij gelooven, dat het geheel ten onregte is, dat men van WILLEM III een *ideaal* wil maken, door de menschelijkheid (*de zachtaardigheid*) als eene der voornaamste kenmerken van zijn karakter voor te stellen. Wij gelooven integendeel, naar de wijze waarop WILLEM III in de geschiedenis voorkomt, dat er iets *Romeinsch* was in het karakter van

(*) Bladz. 21.
(†) Bladz. 25 en 26.

dien Vorst; dat wil zeggen, iets strengs, hards en onverbiddelijks; (*) iets dat bijna eene noodzakelijke eigenschap is in die mannen, welke, in tijden van nood en gevaar, aan het hoofd van legers en Staten zijn geplaatst." (†)

Zeer is de Schrijver te roemen om de ronde taal waarmede hij personen en zaken behandelt, en om de onpartijdigheid die hij in zijne oordeelvellingen tracht te behartigen, in die mate zelfs, dat hij verontschuldigingen en verdedigende uitleggingen aanvoert voor die dwalingen en handelingen welke hij afkeurt, als daar zijn de misslagen in het plan van verdediging, het gedrag van DE MONTBAS, in zoo ver de beschuldiging van verraad betreft, en meer andere punten.

De redenering over de verdediging van den *IJssel*, heeft voor ons iets duisters, dat afsteekt bij de groote duidelijkheid van het geheel. Op bladz. 43 en 44 wordt de zwakheid der *IJssel*-linie aangetoond, o. a. op grond van omtrekbaarheid; op bladz. 52 wordt gemeld, dat de overtogt van den *Rijn*, door 't *Fransche* leger,, den Stadhouder noodzaakte om de *IJssel*-linie te verlaten, alzoo de linie was omgetrokken, en op bladz. 55 wordt gezegd: »Het moet verwondering baren, dat in dit eerste tijdperk van den veldtogt, de *IJssel* eene zoo onbeduidende rol als verdedigingslijn heeft gespeeld enz." Ons baarde dat geen verwondering, daar wij hier van geen aanval, maar slechts van eene omtrekking gewag vinden gemaakt, zoodat niet alleen ernstige, maar zelfs de zwakste verdediging ons onmogelijk schijnt; want zonder *attaque* geene *defensie*. Het is echter mogelijk, dat wij den Schrijver niet volkomen verstaan, of dat hij door eene nadere verklaring van zijne bedoeling zich op dit punt zal kunnen verdedigen. Onze aanmerking bewijze Hem slechts met hoe groote belangstelling wij zijn werk gelezen hebben.

Intusschen geeft de beschuldiging van den Prins, door DE MONTBAS over die *niet*-verdediging den Schrijver gele-

(*) *Streng* en *onverbiddelijk*. Hierover nader.
(†) Bladz. 22.

genheid tot eene fraaije uitweiding over des Vorsten handelwijze, tot eene leerrijke beoordeeling van den toenmaligen verlammenden provincialen invloed (bladz. 58—60), en tot eene nadrukkelijke waarschuwing tegen dergelijke fouten in het vervolg. De vrees deswege laten wij voor zijne rekening; maar zij getuigt van zijne liefde tot het Vaderland en is met aloude rondheid uitgesproken.

Bij het verkeerde, door den Schrijver vermeld, weet hij ook het goede in 't licht te stellen: »Er is" — zegt hij — »een *Romeinsche* geest in de (liever: in vele der) mannen van dit tijdvak. Tegenover veel zwaks, veel slechts, staat veel dat, met volle regt, groot en verheven mag genoemd worden; en wanneer wij DE WITT den raad hooren geven om, onder Gods genade, den vijand het land tot de uiterste man toe, met Batavische Constantie te disputeren (*); wanneer wij de fiere Afgevaardigden van *Amsterdam*, met mannentaal hunne landgenooten hooren aansporen om onderhandelingen af te breken, die tot niets goeds leiden, maar om alleen in het voortzetten van den oorlog hun behoud te zoeken; wanneer wij WILLEM III, met bezielende woorden, (†) de kansen op redding hooren aanwijzen van dat Vaderland, waarmede hij zweert te zullen staan of vallen, — dan worden wij met eerbied en bewondering voor die mannen en voor dat tijdvak vervuld; en die stoute standvastigheid doet ons onwillekeurig denken aan *Rome*, dat met hoogheid, den vrede afwees, zelfs toen de overwinnende *Karthager* zijne legertenten voor hare muren opsloeg."

Verder, den loop der zaken nagaande, komt de Schrijver terug op zijn al meermalen geuit gevoelen, dat vele vestingen voor *Neêrlands* verdediging onnut zijn. Men ziet klaar, dat 't zijn opzettelijk oogmerk is, om door voorbeelden uit het behandelde tijdvak het schadelijke der verbrokkeling van de legermagt te bewijzen; tegenover de voorstanders van het behoud van sterkten, buiten het

(*) Niet altijd evenwel was hij zoo moedig. Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Handboek enz.*, bladz. 488.

(†) In eene rede welke drie uren duurde en door de Hoogmogenden met bewondering werd aangehoord.

hart des Lands. De beschouwing van *Groningens* verdediging, ofschoon niet als iets buitengewoons bewonderd, strekt om het hoog belang en 't gewigt dier vesting aan te toonen. Allerfraaist is de beschrijving van het heldenfeit te *Aardenburg*, en verheffend het slot (bl. 91):

»Zeg dus ook nooit, dat het ons volk aan dapperheid en krijgsgeest ontbreekt; het heeft die wel degelijk, en wel in hooge mate; men moet ze maar weten op te wekken, en op de juiste wijze, en het juiste oogenblik, aan te wenden. Men moet maar de taal kennen, die weêrklank vindt in het *Hollandsche* hart, en zijne minste zenuw doet trillen van vaderlandsch gevoel." — De volgende aanmerking is schoon:

»Zeg ook nooit, dat de krijgsstand bij ons een ondankbare stand is, die in vergetelheid doet wegkwijnen, en geen toekomst van roem en eer belooft; — dat is eene onware klagt; want juist door den aard der oorlogen, die wij te voeren hebben, is zelfs de officier van minderen rang in staat gesteld, om — even als BEEKMAN te *Aardenburg* — zich een' onvergankelijken naam te verwerven, die, eeuw in eeuw uit, in de geheugenis van een geheel volk blijft voortleven. Benijden wij dus die hooge militaire rangen niet, die men bij de legers van de oostelijke Staten van ons werelddeel zoo spoedig bereikt. Zij, welke die rangen bekleeden, hebben niet mêér kans om zich door krijgsroem onsterfelijk te maken, dan, bij ons leger of bij onze vloot, de officier die den rang van BEEKMAN of van VAN SPEYK bekleedt. Laat ons altijd bedenken, dat er oneindig meer eer in gelegen is om de wapenen te voeren voor het welzijn van een vrij en verlicht vaderland, dan om als werktuig te dienen tot handhaving van onderdrukking en barbaarschheid. Vergeten wij niet, dat een zuivere roem het deel is van den *Nederlandschen* krijgsman, die op *Antwerpens* Citadel zijn bloed vergoot voor de regten van zijn vaderland, terwijl daarentegen de wereld zich met regtmatigen afschuw afkeert van de aanvoerders dier teugellooze horden, die *Brescia* hebben verwoest en *Hongarije* met moord vervuld." Zij bevat eene heerlijke aanmoe-

diging voor den officier in minderen rang. Zulk eene taal doorklinke steeds de zalen van *Neêrlands* Militaire Akademie. Zij kan niet onvruchtbaar zijn in de vorming van toekomstige verdedigers des Lands.

Van bladz. 66 tot en met 69, van bladz. 114 tot 125, en van bladz. 127 tot 131 geeft de Schrijver overzigten van de daden des Stadhouders, nadat hij een uitgestrekter magt door zijne verheffing had verkregen. Eerst wordt zijn beleid geschetst in het vormen van een geordend leger uit een verwarden, neêrslagtigen hoop, door 't vermeerderen der sterkte met landlieden, vrijwillige burgers, matrozen, zeesoldaten enz.; door onvermoeide werkzaamheid tot uitrusting en oefening; door 't gewennen aan krijgstucht, en door 't opwekken van een militairen geest: zoodat »in weinige weken werd geschapen een leger, talrijk, krachtig en goed, in niets gelijkende op die ellendige krijgsmagt, die, bij het begin van den veldtogt, zich zoo zeer door pligtverzuim en lafheid had gekenmerkt;" waarbij des Vorsten gestrengheid, als onvermijdelijk noodig, in 't voordeeligste licht wordt gesteld en geprezen. — Verder wordt de aanval op *Woerden* beschouwd, méér als eene proef om te zien in hoe ver de Veldheer op den moed en de krijgstucht der gevormde benden kon rekenen, dan als een pogen tot herovering van die stad; welke echter óók in het plan lag. De hardnekkigheid van den strijd gaf het bewijs, hoewel de aanval werd afgeslagen, dat de onzen eene dapperheid hadden herkregen, »die hunne vijanden met ontzag en vrees vervulde en den Stadhouder de overtuiging gaf, dat hij met *zulke* legerscharen gerustelijk op ver verwijderde oorlogstooneelen, *Frankrijks* legers zou kunnen opzoeken." — »Niet vruchteloos" — zegt de Schrijver — »heeft het *Hollandsch* bloed op de dijken bij *Woerden* gestroomd; want dat bloed heeft helden gekweekt en de latere overwinningen van WILLEM III voorbereid." — Laat WAGENAAR ons niet anders zien dan mislukking en nederlaag, de Heer KNOOP opent ons een nog schitterender gezigtspunt dan de Hoogleeraar BOSSCHA, die toch

ook het groote zedelijke voordeel er van doet gevoelen. (*)

Eindelijk wordt des Prinsen togt naar *Charleroi* vermeld, en daaromtrent zegt de Schrijver, onder anderen dit: »Het voorjaar van 1672 had *Neêrland* zwak en weêrloos gezien, de nazomer van dat zelfde jaar zag de Republiek krachtig. Het *grootste* maar niet *alle* gevaar was afgewend; want er bleef nog altijd eene sterke legermagt over, die, onder LUXEMBOURGS aanvoering, als een dreigend onweder, *Hollands* grens nabij bleef. Daarom was het noodzakelijk dat gevaar af te keeren en die legermagt terug te doen gaan. Zoo was ook WILLEM III er op bedacht, en de wijze waarop hij dat wilde bewerken bewijst zijne uitstekende bekwaamheid als legerhoofd. Menige veldslag wordt er geleverd, menige overwinning behaald, zonder dat daardoor de uitkomst van den oorlog wordt verkregen; terwijl daarentegen, soms een enkele strijd voldoende is om den vijand de wapenen uit de handen te doen vallen, en het verder voortzetten van den oorlog onmogelijk te maken. De groote kunst des Veldheers bestaat niet alleen daarin om te weten, *hoe* een veldslag moet geleverd worden, maar vooral ook, *waar* en *wanneer* die moet plaats hebben. Dit is een gedeelte der oorlogskunst, waarin NAPOLEON een onovertroffen meester is geweest." — »Dat stoute en geniale dat men in de handelingen van het grootste legerhoofd van den nieuweren tijd met bewondering gadeslaat, blinkt ook hier door, in de oorlogsplannen van WILLEM III, en moet te meer eerbied voor dien Stadhouder inboezemen, omdat zijn tijd, de tijd was der langgerekte oorlogen; der langzame onbeduidende handelingen; der onnutte gevechten en veldslagen. Een gewoon Veldheer, in den toestand van WILLEM III geplaatst, zou, om den vijand van het grondgebied der Republiek te verdrijven, er niets beters op geweten hebben dan dien vijand regtstreeks aan te vallen, en hem gewest voor gewest, stad voor stad weêr te ontnemen; maar dit doende wikkelde men zich in een' moeijelijken, onzekeren kamp, die, ten gunstigste afloopende, toch altijd langdurige, zware in-

(*) *Heldendaden te land*, D. II, bladz. 111.

spanningen zou vorderen met tal van gevechten en belegeringen, groote opofferingen van menschenlevens en vooral een strijd van eenige jaren. — WILLEM III besloot den aanval te doen op eene veel krachtiger wijze; hij wilde in *Holland* eene genoegzame magt achterlaten — maar met het overige zijns legers zuidwaarts trekken om — den oorlog te voeren in de Zuidelijke *Nederlanden*. — Het behalen van overwinningen was, misschien, op dat oorlogstooneel niet zekerder dan in *Holland*-zelf; maar behaalde men die overwinningen, dan waren zij dáár van oneindig beslissender gevolgen — dan moest de vrees voor afgesneden te worden de *Fransche* bevelhebbers bewegen om het grondgebied der Republiek te verlaten." — De togt, ofschoon door verder opgegevene omstandigheden mislukt, is niet naar waarde geschat. »De kansen van den oorlog" — zegt de Schrijver (bladz. 130 en volgg.) — »zijn onzeker, en dáár, even als in alle wereldsche zaken, heeft het geluk een groot deel aan het *niet* of *wél* slagen. Maar wanneer een legerhoofd ál zijne maatregelen zóó heeft genomen, dat voor hem de mogelijkheid en zelfs de waarschijnlijkheid bestaat van te overwinnen; en wanneer die overwinning, wordt zij behaald, noodwendig groote en beslissende uitkomsten moet te weeg brengen, dan verdient het beleid van dat legerhoofd hoogen lof en bewondering, onverschillig of het geluk, al dan niet, dat beleid heeft bekroond."

De togt was mislukt, maar »onbillijk en dwaas is 't enkel op de uitkomst te letten en daardoor het meesterlijke, het Napoleontische, dier handeling van het *Hollandsche* legerhoofd te ontkennen; nu zelfs boezemde zij zijnen vijanden ontzag in voor eene stoutheid, die, terwijl *Frankrijks* legers nog in het hart der Republiek stonden, hare legermagt *Charleroi* deed aanvallen en *Frankrijks* grenzen bedreigen, terwijl *Holland* zelf genoegzaam beschermd bleef." (bl. 131.)

En zulk een legerhoofd, dien *Redder van Nederland*, hoort men naauwelijks meer noemen!! — Nu men als rondzoekt naar voorwerpen voor standbeelden, wordt door niemand aan dien GROOTEN STADHOUDER gedacht!!

In een volgend Nommer zullen wij den geachten Schrijver een paar opmerkingen ter overweging aanbieden. M....X.

Bijdrage tot de Huishoudkunde, in Voorlezingen meerendeels zamengesteld uit spreuken, spreekwijzen en spreekwoorden, door Mr. A. MODDERMAN. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1852. *In gr. 8vo.* 155 *bl. f* 1-50.

Wij willen 't niet onderzoeken of de wereld gelijk heeft, wanneer zij zegt, dat de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* de kweekster is van een overgroot getal rijmelaars; maar dit is niet tegen te spreken, dat de moeite welke hare 300 Departementsbesturen elken winter aanwenden om sprekers te vinden voor het gewone getal van leesbeurten, zeer dikwijls aanleiding geeft tot het schrijven van verdienstelijke prozastukken. Dit bundeltje bevat, in een vijftal voorlezingen, daar nieuwe bewijzen van. De geachte Schrijver heeft die, in den laatstvorigen winter, in vijf achtereenvolgende openlijke Vergaderingen van het Departement *Groningen* voorgedragen, en wij gelooven gaarne wat het Departementsbestuur in de Voorrede zegt, dat zij allen met klimmende belangstelling zijn aangehoord, en bij velen den wensch hebben opgewekt, dat ze door den druk algemeen bekend mogten worden. Aan dit laatste heeft het Departement haar bezit, en het publiek deze uitgave te danken. Toen de Heer MODDERMAN dien wensch vernam, stond hij ze belangeloos af, om ten voordeele van het Departement te worden uitgegeven.

De voorlezingen onderscheiden zich al dadelijk hierin, dat zij werkelijk van algemeen *nut* zijn, en onder 't bereik liggen van ieders bevatting, en dus in het Nut als te huis behooren. Niet met al de voorlezingen in het Nut is dat het geval. De moeijelijkheid om een populair onderwerp te vinden en 't populair te behandelen houdt dan ook menigeen van het lezen in Nutsvergaderingen terug. Geleerde Verhandelingen, afgetrokken

onderwerpen zijn daar niet op hunne plaats; maar dienen alleen om de hoorders te verdrijven, en de hoorderessen te doen dommelen. Wie in den geest der Maatschappij, naar hare bedoeling, en naar de behoefte van de meerderheid harer leden wil spreken, drage zorg een onderwerp te kiezen waar elk belang bij heeft, en zij dan voor ieder verstaanbaar, en, door afwisseling van ernst en scherts, behagelijk. De Heer MODDERMAN is in dat alles bijzonder gelukkig geweest. Zijn onderwerp is de Huishoudkunde, en wie heeft geen belang in eene huishouding, en in de kundigheden om haar tot een zetel te maken van orde en liefde, vlijt en matigheid, gezondheid en welvaart! — Hoe vele huisgezinnen echter, waar die onmisbare bestanddeelen van huiselijk geluk geheel of voor een gedeelte ontbreken; hoe velen waar zij ontbreken onder den minderen stand, al grijpt men er elkander juist niet in 't hair, en al loopt er de verkeerdheid nog niet zóó de spuigaten uit, dat de wereld er zich reeds aan ergert! Is er wel ééne huishouding zonder iets gebrekkigs, dat de belanghebbenden niet opmerken, maar hun in de gevolgen kan schaden? — Wel ééne, zonder iets verkeerds, dat zij kennen, maar uit zwakheid of onkunde niet weten te verhelpen? — Het enkel woordje Huishoudkunde is reeds genoeg om elk tot aandacht te stemmen, in de overtuiging dat 't zaken betreft, waaraan zijn geluk hangt. En niet minder boeijend is de behandeling. Niet dat wij met het zamenstellen van eenig werk geheel of voor 't meerderdeel uit spreuken, spreekwijzen en spreekwoorden, voor ons-zelven zoo hoog loopen. Wij beschouwen 't veeleer als een knutselwerkje. Zeker de spreekwoorden waardeeren wij hoog; want ofschoon er onder zijn op welke 't gezegde »een spreekwoord, een waar woord" niet in alle omstandigheden toepasselijk is, in 't algemeen toch bevatten zij de ondervinding van alle tijden, de wijsheid van alle Natiën, en zoo immer dan is 't *Vox populi, Vox Dei* gegrond, met betrekking tot de waarheden in de spreekwoorden opgesloten. Maar dat hoofdbrekend zoeken en passen om verstrooide gezegden aaneen te schakelen tot volzin-

nen, perioden, en geheele verhandelingen, heeft voor onzen smaak te veel van 't spelen met eene legkaart, of van de oude breikunst met kralen van verschillende kleuren. Intusschen, groote vernuften zelfs vermaken zich soms met letterkundige aardigheden, waarvan het moeijelijke alleen door meesters in de kunst is te overwinnen. Daar hebben we, onder anderen, de A-*Saga*, de E-*Legende*, en de O-*Sprook* aan te danken, van welke *wij* geen kans zouden zien eene wedergade te leveren. Voor zulk eene aardigheid, boven *onze* kracht, omdat wij er 't geduld niet toe hebben, houden we dan ook 't zamenstel van deze Voorlezingen, en 't publiek beschouwe 't óók als zoodanig; gelijk 't waarschijnlijk ook aldus is beschouwd door de hoorders te *Groningen*. Bij déze aardigheid vooral kwam 't aan op geduld bij talent: geduld om te zoeken, talent om de gevondene spreuken, spreekwoorden enz. te koppelen, dat zij geheelen vormen, die de gedachten des Schrijvers verstaanbaar en behagelijk uitdrukken. Hier en daar was ons 't verband wel eens duister; maar in 't algemeen heeft de Heer MODDERMAN wat hij wilde doen met talent gedaan, zoo als den lezer uit een paar proeven zal kunnen blijken.

De eerste Voorlezing strekt tot Inleiding. Zij begint met een kunsteloos maar populair dichtstukje over de waarde van de lessen der ondervinding. De navolgende Coupletten geven een denkbeeld van het geheel:

Als wij eens anders heil benijden
  En meenen, dat in 's buurmans huis
Alleen geluk en blijdschap wonen,
  Dan fluistert zij: »elk draagt zijn kruis."

Zij leert ons, dat op 's levens paden
  Geen roosjes zonder doornen zijn;
En zegt ons bij 't gemis der vreugde:
  »Na regen komt weêr zonneschijn."

Wanneer wij soms te veel verlangen,
  Dan waarschuwt zij, daar zij ons leert:
Hoe 't lid hem op den neus moet vallen,
  Die 't onderste uit de kan begeert.

Wanneer wij zorgloos niet bedenken,
Dat ras de tijd daarhenen gaat;
Dan fluistert zij: »smeed toch het ijzer
»Eer gij het weêr bekoelen laat."

Dat men den vogel aan zijn veêren,
Den boom aan zijne vruchten kent;
Dat wie in 't bosch is bij de wolven
Welhaast aan 't huilen wordt gewend;

Dat ieder in 't Maatschaplijk leven
Zijn uil vermeent een valk te zijn;
Dat velen lange messen dragen
En echter koks zijn slechts in schijn;

Dat geld de ziel van alle zaken
Op deze lievè wereld is;
Dat ieder, meest in troebel water,
Op zijn getij haakt naar den visch;

Dat menigeen, die ver wil springen,
Niet denkt hoe wijd zijn polsstok strekt,
Of, daar hij zonder hospes rekent,
Zich zelv' bedriegt, bespotting wekt.

Met zulke niet onaardige versjes zijn de Voorlezingen, hoewel niet overdadig, doorweven. Dan wordt dat onderwerp in proza voortgezet, en opgegeven: waarom de Spreker de leesbeurten op zich nam, zich bij voorkeur van spreuken en spreekwoorden bedient, en handelen zal, niet over eenige — door hem met satirieken spot opgenoemde — zaken en pligten, die aan de orde van den dag zijn, maar over de Huishoudkunde. Ten slotte wordt het navolgende schetsje van eene goede en van eene slechte huishouding opgehangen:

»Waar de vrouw, in keuken en kelder te huis niet niet al te bang is voor een heet hangijzer; bedenkt hoe naarstigheid de moeder is van 't geluk; hoe sparen rente geeft; en alle dagen één draadje een hemdsmouw is in het jaar: waar de man, overtuigd, dat er meer in het wijnglas verdrinken dan in de zee, dat hij, die noten wil smaken ze moet kraken, de matigheid lief heeft;

den arbeid niet vreest; en immer weldoet, zonder om te zien, daar zullen beide voorzeker, door eigene ervaring, de waarheid erkennen van de Vaderlandsche spreekwoorden: *Keulen* en *Aken* zijn niet op éénen dag gesticht; hardloopers zijn doodloopers; met den tijd en stroo worden de mispels zacht; zuinigheid met vlijt bouwt huizen als kasteelen; die wèl doet wèl ontmoet; en waar het stil is, is het goed haver zaaijen.

»Als man en vrouw het malkander brengen, dan lagchen de engeltjes in den hemel. Waar beide overtuigd zijn, dat eendragt magt maakt en geduld alles overwint; dat het vroeg krommen moet wat eens een goede haak zal worden; en dat hier beneden niets volmaakt kan zijn; daar is het: oost, west, t' huis best; daar blijft tevredenheid het hoogste goed; maar daar ontkiemt ook, in keuken, kelder en woonkamer, onder huisgenooten en vrienden, het vruchtbare zaad van het goede; dáár worden, in kinderkamer en huis, onder dienstbaren en vreemden, toekomstige gelukkige burgers van den Staat gevormd; dáár drukken de maatschappelijke lasten minder zwaar, en wordt de armoede ongetwijfeld van den drempel geweerd.

»Laat men, integendeel, in de huiselijke zaken violen zorgen; gaat het man of vrouw als de muis, altijd uit eten en nimmer in huis; schuurt *zij* de pan van achteren, is *hem* de werkäder geborsten; roeit *hij* meest onder een nat zeil, of halen beide de zeilen te hoog op; heet het voor allen en altijd: hertje wat lust je, mondje wat begeer je; gaat het alles met de rapen in den pot; dan ziet men ras aan het been, waar de kous een gat heeft; dan loopen kinderen en dienstboden overal, en raken de zaken in verval; dan komt het appelmannetje eindelijk om zijn geld; de tevredenheid loopt op de heffe; het geluk ligt op geen goede moer; de herberg wordt vaatsch; en het hammetje is weldra gekloven; maar waar niet in den pot is valt niet meer te schrapen; waar geen brood is ligt het kwaad boven, en als de muizen in de etenskast dood liggen, staat de deur open voor gebrek en armoede, en in hun gevolg, voor ellende en misdaad.

In de tweede Voorlezing wordt de vraag beantwoord: wat is huishoudkunde? De drie volgenden zijn getiteld: tevredenheid, de grond van huiselijk geluk; — tevredenheid, de vrucht van huiselijk leven; — huiselijk leven de bron van toekomend geluk. Allen, op zich-zelven en in heur verband, dragen kenmerken van de goede theorie des Schrijvers. Dat ze vol zijn van levenswijsheid spreekt van zelf; misschien zijn ze *te* vol; want elk spreekwoord drukt eene bijzondere ervaring uit, waarover veel te zeggen valt, en die vele gedachten opwekt, maar wanneer geheele scharen van zulke woorden als in gesloten gelederen voorbijtrekken, moeten de opgewekte gedachten elkander noodwendig verdringen. Niettemin bevat elk stuk uitmunde bladzijden, en wij staan verlegen met de keus van eene tweede proeve. Na de schets die wij overgenomen hebben omtrent de pligten van echtgenooten jegens elkander; gelooven wij echter voor onzen lezers nut aan genoegen te paren, als wij ook iets overnemen omtrent de leiding en opvoeding der kinderen, aan welke de laatste voorlezing hoofdzakelijk is toegewijd.

»Het zotste" — zegt de Schrijver op bladz. 130 — »het zotste wat men vindt is eene moeder met haar eerste kind; mal moertje, mal kindje; schreijende kinders maken zingende moeders; in lateren tijd echter treden zij, die de moeder eens op den schoot trappelden, haar te dikwerf op het harte, en maken omgekeerd zingende kinders schreijende moeders.

Indien de jonkheid niet en deugt
En geeft de schuld niet aan de jeugd;
De vader zelf verdient de straf,
Die haar geen beter lessen gaf.

»Met den paplepel moet het worden ingegeven; jong gewend immers, is oud gedaan. Wat HANSJE niet leert, zal HANS niet leeren. Een jong hondeke kan leeren springen, en jong vogelke kan leeren zingen, een jonge papegaai leert menschenpraat, maar als men oud is komt leeren te laat. Jonge vogels hebben weeke nebben; de hen is als haar wen is; vrienden, zijt ge wijs,

buigt jeugdig rijs, want de oude stam is al te stram; men moet de klei kneden als ze week is. Onkruid wast zonder zaaijen; een kind is als een wit papier, dus let op dit onnoozel dier, want zoo er iemand kwaad in prent, zoo is dat edel wit geschend; en, het goud zij ten allen tijde buigzaam, het kinderlijk (*menschelijk*) gemoed (*is dat*) alleen in de jeugd.

»Trek, denkt welligt iemand, trek aan dat touwtje niet; of zijt gij ook al de man om vijf pooten aan een schaap te zoeken? Het moet vroeg krommen, zal 't een goede reep worden en oude honden is kwaad bassen leeren; dit is waar: zoo echter ooit dan in de negentiende eeuw, zoo ergens dan in ons gezegend Vaderland, is dit algemeen erkend, en wordt de jeugdige wereldbewoner vroeg, regt vroeg onderwezen.

»Ik stem het toe, mijne Hoorders! men onderwijst dikwerf eer men nog aan opvoeden heeft gedacht; maar elke medaille, ook die onzer Maatschappij, heeft eene keerzijde; de zaak moet van alle kanten worden beschouwd.

»In het land der blinden is éénoog koning, maar het verstand komt niet vóór de jaren; men kan niet vliegen eer men vleugels heeft. Vroeg rijp, vroeg rot; vroeg wijs, vroeg zot; alle ding met overleg; vroeg vuur, vroeg asch; vroeg zomer, kwaad gewas: dit wordt wel eens uit het oog verloren. Leer wat, dan kent ge wat; grijp wat, dan hebt ge wat: het komt er slechts op aan, *wat* men leert en *wat* men grijpt, zal de kennis en het bezit tevredenheid baren. Wie in zijn land geen koren zaait, 't is zeker dat hij distels maait; het is evenwel niet onverschillig *wanneer* of *wat* men zaait, om goed geladene halmen te kunnen maaijen, voedzaam graan te kunnen oogsten. Wat heeft geleerd de jonge man, dat hangt hem al zijn leven an; het blijft echter de vraag, *wat* de jeugd moet leeren, zal de man tevreden kunnen zijn. Kinderen eerst het kruipen leeren, om te kunnen gaan met eeren; men zie toe, *wat* men onder kruipen en gaan te verstaan heeft. Gewent een winde tot den pot, de jagthond wordt een keukenzot; men dient dus in het

oog te houden of de hond later in het veld zal moeten loopen, dan wel of het een schoothondje of kettinghond moet worden.

»Is het van belang de jeugdige hersenen niet te overladen, den kinderen het regte pad aan te wijzen, en hen niet voor hunnen stand en hunne betrekking ongeschikt te maken, ook hier is het *te vroeg* even verkeerd als het *te laat*, het *te veel* even nadeelig als het *te weinig.* Al te wijs kan niets beginnen, al te zot kan niets verzinnen. Een jonge domoor, een oude weetniet; een jonge lujaard, een oude bedelaar of schurk; wie niet werkt, zal ook niet eten; die baas wil worden, moet als leerling beginnen; wie een handwerk kan, behoeft niet te bedelen; en een vol vat bomt niet. Maar een ezel blijft een ezel, al doet hij ook driemaal de reis rondom de wereld; nering zonder verstand is schade voor de hand; die veel ambachten leert, doet er zelden één goed; de gestadige jager vangt het wild; en een vol hoofd bij een ledig hart beteekent niets.

»Waar verstand is, dit vergete men nimmer, breekt het uit; goede boomen dragen wel goede vruchten; hoe edeler boom, hoe buigzamer tak; niets dat zoo wèl bedijt, als rijp ter regter tijd; deugd is de beste stok; fij kunst, fij wijsheid en verstand, waarbij de deugd niet is geplant; en een zeer oog kan het licht niet verdragen.

»Het onderwijs behoort tot de opvoeding, maar de opvoeding niet tot het onderwijs. Voor de opvoeding is het huisgezin, en *alleen* het huisgezin de eerste, stille en vreedzame kweekplaats; daaraan kan en moet geheel het huiselijk leven dienstbaar worden gemaakt."

Vervolgens onderzoekt de Schrijver, wat daartoe zoo al behoort, en *hier* in acht genomen, *elders* veronachtzaamd wordt.

Wij vertrouwen onze lezers met deze drie bladzijden uit het werkje eene dienst te hebben gedaan; wijl zij nu nagenoeg kunnen weten hoe de honderd-vijftig overigen zijn. Het nuttige boekje is aardig en 't is merkwaardig bovendien; want men ziet er uit, welk een schat van spreekwoorden (waaraan schier niemand

meer dacht) wij bezitten, en hoe veel er te leeren is uit de ondervinding door de Vaderen daarin nagelaten. Die ondervinding is eene zee, en hare lessen zijn paarlen. De mensch — zegt men — is een spiegel voor den mensch, en er is geen beter spiegel dan een oud vriend, en geen beter tijdverdrijver dan een goed boek; wij raden dus ieder aan om dit werkje, waarin de ervaring van zoo vele oude vrienden staat afgespiegeld, te koopen, en onder zijn bereik te houden, om er in elk ledig oogenblik, al zij 't maar ééne zinsnede van te lezen. Wie dat doet handelt als de mier in den zomer, mits hij 't met aandacht doe; want spoed en goed gaan zelden zamen; en ieder eet wel, maar niet elk geniet; en men heeft wel regen noodig, maar geen zondvloed. Op 't vele komt 't hier niet aan, maar op 't gebruik; wijl één uur van den verstandige méér opbrengt dan een geheelen dag van den dwaas. Een boekje als dit moet niet gelezen, en weggezet, maar als ware 't van buiten geleerd worden. Dat schrikke echter niemand af; want wie van honig houdt moet de korven niet schuwen, en voor gebrek aan genoegen behoeft men niet bang te zijn; wijl een goede put waar men dikwijls uit schept zelden droog is. — Hiermede zeggen wij tot deze Huishoudkunde in spreekwoorden: vaarwel, en danken ten slotte den Heer MODDERMAN voor zijn aardig en nuttig werk; met den wensch, dat hij de voldoening moge hebben, te zien, dat 't *Groningens* Departement, maar vooral vele huisgezinnen in den Lande tot voordeel gedije. X.

LUTTENBERG'S *Chronologische verzameling van Wetten en Besluiten, betrekkelijk het openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813, *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1850, 1851.

Het jaar 1823 beslaat 130 bl., in gr. 8vo., en VI Inhoudsopgave; — het jaar 1824 is ons niet geworden; —

het jaar 1825 beslaat 113 bl., in gr. 8vo., en VII Inhoudsopgave. — Alles is in twee kolommen gedrukt.

Dit werk schijnt hoe langer zoo meer een dorre overdruk te worden van verordeningen uit het Staatsblad en het Bijvoegsel, zonder veel aanteekening of teregtwijzing. Zoo vindt men, b. v., bij den overdruk van het Reglement op de uitoefening van Kerkelijk opzigt en tucht voor de *Nederlandsche* Hervormde Kerk, schier geene aanteekening bij de 16 kolommen overdruks. In het belang zoo wel van den Schrijver en van den Uitgever als van het publiek maken wij deze aanmerking, en schorten ons verder oordeel op tot dat wij in het bezit zullen zijn van latere jaargangen.

Liefdadigheid te Amsterdam. Overzigt van al hetgeen er er in Amsterdam wordt verrigt, ter bevordering van de stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen; voornamelijk der minvermogenden en behoeftigen. Uit echte bronnen bijeengebragt door N. S. CALISCH. *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1851. *In kl.* 8*vo. X en* 497 *bl. f* 4-50.

Het woord van den Heer SURINGAR, waarmede de Schrijver zijn voorberigt eindigt, is een waar woord: »*Amsterdam* is een kostelijke stad; want liefde woont in hare wallen." — Men ontvangt hier een zeer lijvig boekdeel, en dat toch niet de geschiedenis maar schier alleen het bestaan vermeldt van de Inrigtingen te *Amsterdam*, toegewijd aan de stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen van minvermogenden en behoeftigen.

De mededeelingen zijn in twee-en-twintig rubrieken afgedeeld. Het armbestuur. — Het huiszittenhuis; verzorging der huiszittende armen. — De stads bestedelingen. — Maatschappij van weldadigheid; Subkommissie te *Amsterdam*. — Het werkhuis. — Maatschappijen met een weldadig doel werkende, en wier bemoeijingen in de volgende afdeelingen nader worden omschreven. — Gestichten enz. ter verzorging van weezen en oude lieden.—

Instellingen tot ziekenverpleging. — *Nederl.*-Israël. geneeskundig gesticht voor krankzinnigen. — Genootschap ter ondersteuning van behoeftige *Nederl.*-Israël. kraamvrouwen. — Instellingen ter bevordering der koepokinënting. — Gestichten ter verzorging van blinden en doofstommen. — Inrigtingen voor onderwijs, leer-, werk- en bewaarscholen enz. — Vereenigingen tot ondersteuning van hulpbehoevenden, tot werkverschaffing, uithuwelijking enz. — Instellingen tot bedeeling van kleedingstukken, levensmiddelen en brandstof. — Bank van leening; Spaar- en Bewaarkassen; renteloze voorschotten.— Bureau van consultatie. — Hofjes. — Liefdadige instellingen van verschillenden aard. — Instellingen tot ondersteuning van weduwen en weezen; bepaaldelijk opgerigt voor enkele maatschappelijke standen. — Inrigtingen ter bevordering van zedelijkheid, wetenschap en godsdienstzin. — Zieken- en begrafenisbussen of fondsen.

Wij zijn niet bij magte om de naauwkeurigheid der opgaven na te gaan; maar des Schrijvers bekende ijver, zijne naauwgezetheid, en de moeiten, die hij gedaan heeft, om in het bezit van echte bescheiden te komen, waarborgen hier, zoo wij meenen, de juistheid, welke geschikt is aan een werk als dit eene blijvende waarde te geven.

Er behoorde moed toe, om in een arbeid zoo weinig aangenaam of uitlokkend te blijven volharden, bij 't bekend worden met de moeijelijkheden van de opgenomen taak.

Men zal het den Schrijver gaarne toestemmen, dat de grenzen der liefdadigheid bezwaarlijk zijn af te bakenen, en hij heeft daarom wèl gedaan met aan haren omvang zoo ruime grenzen te stellen. — Wie echter nog reden mogt vinden om over onvolledigheid te klagen, wijte haar niet aan hem, maar aan degenen, die meenden hem geene inlichtingen te mogen of te kunnen geven.

Ten aanzien van de bewerking zegt de Schrijver: »Mijn doel was niet en kon niet zijn, te leveren eene uitvoerige, dus ook plaatselijke beschrijving van de gestichten aan de liefdadigheid gewijd, een geschiedkundig verhaal

van den oorsprong en het bestaan van deze instellingen en van al de andere die ik heb vermeld, — voorzeker neen; want in de eerste plaats zou daardoor het werk, thans reeds grooter geworden dan het geraamd was, eene uitbreiding hebben erlangd, die misschien wel den tegenwoordigen omvang hadde vertienvoudigd; en ten tweede ware de inhoud alsdan bijna niets meer dan eene in andere vormen gegoten herhaling van hetgeen WAGENAAR, COMMELIN enz., en na hen NIEUWENHUYS in zijne *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Amsterdam*, en VAN DER VIJVER, in zijne lezenswaarde werken over onze stad, reeds hebben geschreven. Bij de bewerking stelde ik mij ten doel, een *overzigt* — en niet *meer* — te geven van den tegenwoordigen staat, waarin de te dezer stede gevestigde liefdadige instellingen enz. zich bevinden, van hare wijze van werken, en van den kring waarin zij zich bewegen; terwijl de mededeeling der gelegenheid tot deelneming, om de eene of andere weldadige stichting door bijdragen te ondersteunen, en de vermelding van de namen der leden van de verschillende besturen, voor die stichtingen zelven niet onwaarschijnlijk van goed gevolg kunnen zijn, en overigens aan zoo velen, die welligt niet weten wat er al in *Amsterdam* bestaat, dat ondersteuning van weldenkenden en liefdadigen behoeft, tot leiddraad kunnen strekken, waar en hoe hunne liefdegaven aan te wenden. Ook voor de wetenschap zal het boek, voornamelijk wat betreft de Statistische bijdragen, naar ik vertrouw, zijn nut kunnen hebben."

De stalen vlijt des Schrijvers verdient allen lof. Het werk bevat ook een algemeen register, dat in eene wezenlijke behoefte voorziet; want een boek als dit laat zich in uren van uitspanning, noch ook als in éénen adem doorlezen. Maar het is onmisbaar voor ieder die wenscht te weten, hoe de hoofdstad aan den naam van »kostelijke stad" gekomen is, en met het armwezen grondig bekend tracht te worden. Over het innerlijk leven van *Amsterdam* verspreidt het overigens een allerbehagelijkst licht.

Wij wenschen den Schrijver en de Uitgevers de voldoening toe, op welke de degelijke waarde van dit werk hun aanspraak geeft.

ROEMER VISSCHERS *uitgelezen Brabbeling. Te Amsterdam, bij* Frederik Muller. 1851. *In* 12*mo.* 152 *bl. f* 1-25.

ROEMER VISSCHER is een der vroegste zuiveraars en opbouwers van onze taal geweest, en bekleedt eene eerste plaats onder de Dichters der zestiende eeuw. Zijne gedichten, voor een gedeelte uit MARTIALIS door hem vertaald, met niet méér kieschheid dan zijne eeuw vorderde, en bovendien voor onzen tijd stroef en minder bevallig, missen de geschiktheid om tegenwoordig nog aan beschaafde lezeressen te kunnen behagen. Wij mogen dus het werkje bij vrouwen niet aanbevelen. Maar voor beoefenaren van het *Nederduitsch*, en van den *Hollandschen* stijl, en van beider geschiedenis zijn zij altijd merkwaardig om hunne zuiverheid van taal, rijkheid van voorstelling, en krachtvollen, wel eens gepakten en gewrongen maar altijd athletisch gespierden stijl, naar welken de groote HUYGENS den zijnen gevormd schijnt te hebben. Evenwel waren zijne gedichten niet algemeen bekend, en in niet vele particuliere boekerijen meer voorhanden. Hêt bundeltje, dat wij nu aankondigen, waarin de oudheid van 't werk door nieuwheid van formaat en een modernen druk en band als verjeugdigd wordt, kan daarom bij velen welkom zijn, en wij vestigen er gaarne de aandacht op.

In de dagen van VISSCHER, toen »de *Nederlandtsche* spraack — door 't innebreken der Uytheemscher talen heel verarmt en verbastert scheen" hebben zijne werken, met die van andere volijverige Leden der *Amsterdamsche* Rederijkerskamer *In liefde bloeijende*, zeker gestrekt om de taal te zuiveren, of, gelijk BREDERO zeide: »om de bedelbrocken eens nae *Vranckeryck* (ofte elders, daer sy armer van schoone woorden als wy syn) te senden." — Of zij echter ook nog heden — zoo als de Heer V. in de Inleiding zegt — strekken kunnen om de tegenwoordige

»schrijfwijze" te verbeteren, in zoo ver die werkelijk »verfranscht, verduitscht, verengelscht of althans geheel onthollandscht is" — dat wij niet onbepaald toegeven — gelooven wij te moeten betwijfelen. Wie begeerig is om zuiver *Hollandsch* te leeren schrijven, heeft niet noodig derdehalve eeuw terug te gaan om modellen te zoeken; en voor anderen die deze begeerte niet hebben — voor de onverschilligen, de achteloozen, de slordigen, de stompen van geest — zijn alle, zoo wel oude als latere voorbeelden onnut. Maar wat daarvan zij, er is veel en velerlei uit deze zoogenaamde »Brabbeling" te vernemen en te leeren, en wie de werken van den wakkeren *Amsterdamschen* Kamerist nog niet bezit, zal daarom wèl doen met zich dit bundeltje aan te schaffen.

De uitvoering is net; maar er had wel een lijstje van Misstellingen bijgevoegd mogen worden. Op bladz. 138, vers 7, van onder, staat zelfs *Visschen*, in plaats van *Visschers*, waardoor de zin daar onzin wordt.

Van VISSCHERS dichttrant nog proeven te geven ware overbodig; maar wij vergasten ten slotte onze lezeressen tot hare vertroosting op eene *Apostrophe* aan de *Amsterdamsche* meisjes (bladz. 62), waaruit zonneklaar blijkt, dat onze overgrootmoeders reeds in 1600 of daaromtrent, even vlijtig als hare nu levende kleindochters de *Fransche* moden volgden:

De meisjes van de koertezy,
Stellen op Brabants haar fantazy:
Op Brabants zetten zij het kap,
Op Brabants is 't huifken met den oorlap.
Op Brabants zijn haar lubbetjens gezet,
Op Brabants is haar fluwelen klet,
Op Brabants knopen zij haar mouwen,
Op Brabants ronden zij haar bouwen,
Op Brabants zeggen ze ja voorwaar,
Op Brabants spreken ze allegaar,
Op Brabants zingen ze haren zang,
Op Brabants maken ze haren gang; —
Amsterdamsche dochters, doet ons bescheid,
Schaamt gij u van de Hollandsche bottigheid? (*)

(*) Onze Voorvaderen werden door vreemdelingen voor botterikken uitgemaakt, zoo als blijkt uit VISSCHERS puntige teregtwijzing op bladz. 49:

De botte Hollander haalt de bot uit de zee,
De vette botter melkt hij van het grove vee;
Dan gij, allerbotst, die voor bot den Hollander schelt,
Waarom geeft gij hem voor bot en botter, koren en geld?

De vraag beteekent dus: schaamt gij u *Hollandsche* meisjes van den echten stempel te zijn?

Zon en Maan. Beschouwing dier hemelligchamen, zoowel op zichzelve, als in betrekking tot de aarde, door JOH. HEINR. MÄDLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. J. VAN OVEN, *Oud-Conrector der Lat. School te Alkmaar. Te Amsterdam, in* SEYFFARDT'S *Boekhandel.* 1852. *In kl.* 8*vo.* 75 *bl. f* :-60.

Wie nog twijfelt aan den geest onzes tijds; wie, om sommiger oud-kerkelijke zienswijze, of Ultramontaansche beweging, vrees voor de toekomst heeft, sla een blik op de vele uitkomende geschriften over Natuurkundige onderwerpen, zoodanig ingerigt, dat ze geschikt zijn om in de huisgezinnen der eenvoudigen gelezen en verstaan te worden, en daar gezond verstand te ontwikkelen, en tot onbevooroordeeld onderzoek aan te moedigen. Uit zulke werken leert men ook niet haken naar de vervulling van besprokene en wedersprokene toezeggingen, maar kennen en erkennen de schoonheid, grootheid en algenoegzaamheid van de werken des Heeren in de Natuur, en dat de geschonkene gaven van den Algoeden Hemelvader groot genoeg zijn om de bewondering, den eerbied en de dankbaarheid Zijner schepselen te verdienen. En heeft men eens gezien wat er geschonken *is*, dan zal men daarnaar te beter kunnen afmeten of op de vervulling van Goddelijke beloften mag gerekend worden: de overtuiging daarvan zal dan des te sterker en verheffender zijn.

Onze beroemde *Leydsche* sterrekundige heeft met de hem eigene populariteit de kennis der hemelbollen in onze huisgezinnen ingeleid, en het onmetelijk heelal onder het bereik gebragt der bevatting ook van de eenvoudigste verstanden. Het is er echter verre af, dat wij dáárom andere werken als volstrekt overbodig zouden beschouwen. Integendeel, ook andere werken daarover, en onder dezelve het nu aangekondigde ontvangen wij met genoegen. De vorm van dit maakt 't zeer geschikt voor de school, en om in de huisgezinnen te worden gelezen.

Wat de Schrijver bij den aanvang zegt, ware misschien beter achterwege gelaten; want in een boek voor minkundigen bestemd, zijn handelingen over teedere twistpunten, naar ons gevoelen, niet op hare plaats. Misschien heeft hij zich ook ietwat te veel ingelaten met berekeningen, en sterrekundige vraagstukken. Voor den gewonen lezer is 't beter en geheel voldoende, een-

voudig te zeggen en aan te toonen, wat men met zekerheid weet. Vreemd komt het ons voor, dat de invloed van zon en maan op de eb en vloed onvermeld is gebleven. Ook de mededeeling omtrent warmte en licht mist, naar 't ons voorkomt, de vereischte duidelijkheid. — Als bijdrage echter tot bevordering van Natuurkundige kennis verdient het werkje alle aanbeveling.

De vertaling is goed, de uitvoering net en bevallig, de prijs matig.

L. H. V.

Gebeden in Poëzij en in Proza, bij verschillende gelegenheden, voor kinderen van onderscheiden leeftijd, door ELIZE. *Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 1851. *In* 12*mo.* 32 *bl.* *f* :-25.

De gebeden N°. 16 en volgenden in dichtmaat, vinden wij òf minder doelmatig, òf om verschillende redenen minder gelukkig bewerkt dan de vijftien eersten; en onder die in proza is er maar een, dat wij niet te oratorisch, te gemaakt, te geleerd vinden voor kinderen. Reeds in het eerste worden woorden gebruikt en leerstukken als bekend op den voorgrond geplaatst, die 't kinderlijk begrip ver te boven gaan. De begaafde Schrijfster zegt in het Voorberigt: »uit te spreken wat men niet begrijpt kan geen *bidden* genoemd worden; en daarin zijn wij 't eens; maar dáárom ook kunnen wij die gebeden niet goedkeuren. »Voor kinderen" — zegt zij — »is in de éérste plaats noodig: klaarheid van voorstelling, duidelijkheid van bewoording;" wij zouden in de eerste plaats 't vereischte noemen, dat de gedachten, gevoelens en waarheden die men voorstelt, den engen kring van 't kinderlijke weten en beseffen, nimmer te buiten gaan. Maar redeneringen of regelen doen hier weinig af; want den kinderlijken toon en trant te vatten is eene zaak van 't gevoel. Om met vrucht voor kinderen te schrijven is eigenlijk maar één ding noodig; 't is de gave om zich geheel in den toestand eens kinds te verplaatsen; dan komt het overige van zelf.

Maar ofschoon wij, deels om de zaken, deels om den stijl, niet alle deze gebeden goedkeuren voor kinderen, prijzen wij toch het lieve bundeltjen met onderscheiding aan, om die vijftien eerste gebeden in dichtmaat; zoo kort, zoo eenvoudig, zoo gevoelig, dat ze kinderen-zelven uit het hart schijnen gevloeid, en door elk kind met

gemak en liefde in geheugen en gemoed opgenomen en bewaard zullen worden. Zij beslaan maar zeven bladzijden; doch die zeven bladzijden alleen zijn den prijs waardig. »Niet wat veel is, is goed; maar wat goed is, is veel", dat gezegde geldt ook hier. Moge het vele goede van die weinige bladzijden in alle opzigten rijke vruchten dragen!

Zulke kindertjes heeft de Heer lief. Zedelijke verhaaltjes en vertellingen enz. Met gekleurde plaatjes. Te Amsterdam, bij G. W. Tielkemeijer. *In post* 8*vo.* 101 *bl.* *f* :-90.

Men vindt hier vijftien kleine verhalen met aardige plaatjes. De vertellingen zijn voor kinderen zeer wèl geschikt. Zij dalen af tot hunnen leeftijd zonder te beuzelen, en leeren hen, zonder zaken aan te roeren die boven hunne jaren zijn. De strekking van het werkje wordt in 't Voorberigt aangewezen, dat aan de ouders en niet aan de kleinen is gerigt, hetgeen wij minder goedvinden, maar dáárom ten deele overnemen, opdat elk zelf kunne oordeelen.

»Zeker" — zegt de Schrijver — »is het de wensch van alle ouders, hunne kinderen, te gelijk met den ligchamelijken wasdom, in — godsvrucht en deugd te zien toenemen."— »Het is God, die ook hier den wasdom geven moet."— »Maar ons is het ten taak gesteld het goede zaad vroegtijdig in het nog buigzaam kinderlijk hart uit te strooijen, en met zorg het onkruid uit te wieden, dat tusschen de tarwe opschiet. Indien (Als) wij die taak met getrouwheid en een biddend opzien tot den Heer vervullen, dan ook mogen wij daarbij op Zijnen besten zegen hopen." — »Gelijk kwade voorbeelden goede zeden bederven, zoo zullen ook goede voorbeelden gunstig op de verbetering en veredeling dier zeden werken. Met dat inzigt, Ouders! bieden wij u, voor uw geliefd kroost, eenige verhaaltjes aan van zulke kindertjes, die de deugd in hare verschillende vormen bemind hebben." — »Wij zaaijen, begiet gijlieden; den wasdom verwachten en bidden wij van God." — Men ziet, er is een vrome, goede geest in, en het werkje verdient daarom alle aanbeveling; wij bevelen echter ook den gemoedelijken Schrijver aan, zich vlijtig toe te leggen op den eenvoudigen kinderlijken stijl.

BOEKBESCHOUWING.

Beschouwing van den Godsdienstigen waanzin. Eene bijdrage tot de beoordeeling van de Godsdienstige geschillen van den tegenwoordigen tijd. Naar het Hoogduitsch van Dr. K. W. IDELER, *door Dr.* N. B. DONKERSLOOT. *Eerste Afdeeling. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1851. *In gr.* 8*vo.* 214 *bl. f* 2-20.

Wat SCHILLER op de vraag: *Was ist der Mensch?* even dichterlijk als gegrond antwoordt: *halb Thier halb Engel,* vinden wij, in het voor ons liggende werk, door een aantal daadzaken van godsdienstige verbijstering, ontleend uit de geschiedenis der wereld en der Kerk, ten volle bevestigd. De als arts van zielkranken ook door zijne geschriften beroemde IDELER, tracht daarin de wetenschap met eene *Psychologische Anatomie* van den waanzin te verrijken, en het zal wel niet noodig zijn breedvoerig aan te toonen, welk eene belangrijke taak hij daarmede op zich genomen heeft. Bepaaldelijk met het oog op *zijne* landgenooten, deelde de Schrijver zijne nasporingen mede, om hen in staat te stellen »tot eene juiste beoordeeling der tegenwoordige (Godsdienstige) hervormingsplannen. Hiertoe was echter volstrekt noodig, eene zielkundige ontwikkeling der vrome hartstogten, »ten einde hare (hunne) menigvuldige oorzaken volledig te leeren kennen, en zoo doende tegen te werken" (bl. 23, 24); maar, wie ziet niet in, van hoe veel toepassing dit alles ook is op ons Vaderland, waar voor velen het Evangelie niet de verkondiging is des vredes in het toekomstig Godsrijk, maar de twistäppel van ERIS?

Doch zoo belangrijk het onderwerp is, dat hier ter sprake gebragt wordt, zoo moeijelijk is het tevens. Reeds behoort het eigenlijk ontwikkelingsproces van de hartstogtelijke ontaarding der vroomheid, tot de meest ingewikkelde zielkundige vraagstukken (bl. 2, 3), en hoe

bezwaarlijk, ja, hoe onmogelijk is het, den waanzin in zijne juiste grenzen te omschrijven, en duidelijk aan te wijzen waar hij begint, en waar hij eindigt! Men leze wat de Schrijver-zelf zegt bl. 26 en volgg. Zijns inziens behooren de verschijnselen der Godsdienstige dweepzucht en geestdrijverij, slechts dán tot het gebied van den waren waanzin, wanneer zij de werkelijke wereld, met al hare objective betrekkingen, behoeften en wetten, uit het bewustzijn verdrongen, en het gemoed ten eenemale in eene bovennatuurlijke wereld verplaatst hebben, bl. 28. Wij zouden vermeenen, dat in deze bepaling de Godsdienstige waanzin gekenmerkt behoorde te worden, als ook in kennelijken strijd met het Evangelie, en het gezonde verstand.

Ten einde de groote menigte feiten dezer *psychische* kwaal in eene geleidelijke orde te rangschikken, wordt verder bl. 52 aangetoond: dat er slechts twee wezenlijke hoofdtoestanden bestaan, waarin de menschen hunne verhouding tot God plaatsen; juist dewijl beiden tot hunne geestelijk-zedelijke Natuur even noodzakelijk zijn: vandaar, dat beiden dan ook op dezelfde wijze hunnen grond moeten vinden in den eigenaardigen aanleg van den toestand der ziel. Deze beide grondvormen van het Godsdienstig bewustzijn zijn: de liefde tot God, en de eerbied voor zijne geboden; en alle bepaalde Godsdiensten onderscheiden zich voornamelijk dáárdoor van elkander, dat zij deze grondvormen tot elkander in eene verschillende verhouding brengen.

Van dit standpunt uitgaande splitst de Schrijver deze eerste afdeeling, waarin de Godsdienstige waanzin in zijn individuëel voorkomen, overwogen wordt, in vier Hoofdstukken. Het eerste handelt over den waanzin uit hartstogtelijke liefde tot God, waarin (§ 1) eene nadere bepaling wordt gegeven van de hartstogtelijke liefde tot God, die opgehelderd wordt met de voorbeelden van ANTONIUS, HILARION (§ 2), SWEDENBORG (§ 3), GUYON en BOURIGNON (§ 4). In het tweede Hoofdstuk wordt de eerbied voor de Goddelijke geboden in zijne hartstogtelijke verhooging overwogen, en, na de verklaring van

dit begrip (§ 5), de verschijnselen daarvan op de zielsverrigtingen in het algemeen, tot deze drie soorten gebragt: 1°. een met schuld beladen geweten; 2°. een pathologische gemoedstoestand; en 3°. duivelswaanzin, al hetwelk vervolgens nader ontwikkeld en met voorbeelden van vroeger en later tijd toegelicht wordt (§ 6—8). In het derde Hoofdstuk treft men eene beschouwing aan der vereeniging van overdreven vroomheid met andere (sommige?) hartstogten, waartoe eerst weder eene verklaring van dit denkbeeld volgt (§ 9), en zij vervolgens wordt aangewezen in den Godsdienstigen hoogmoed (§ 10), zoo als deze zich bij eenige personen openbaart; (§ 11) in het Fanatismus (§ 12), in zijnen dialectischen waanzin (IGNATIUS VAN LOYOLA, BOUTHILLIER DE RANCÉ, § 13); in het razend Fanatismus (§ 14), en in de mystiek-vrome geslachtsliefde (§ 15). Eindelijk is het vierde Hoofdstuk gewijd aan de voordragt der onverstandige handelingen, als uitvloeisels van den Godsdienstigen waanzin. Na eenige algemeene aanmerkingen (§ 16) wordt hier gesproken van zelfverminking (§ 17), zelfkruisiging (§ 18), moord (§ 19), en brandstichting (§ 20); van welke onderscheidene misdaden, toepasselijke voorbeelden worden aangehaald.

Uit deze korte opgave van den hoofdinhoud des werks, ontdekt men terstond, welk eene rijke en veelsoortige stof er in wordt behandeld, en hoe de arbeid van IDELER uit een ethisch, theologisch, en juridisch oogpunt beschouwd, de ernstige overweging van den zedekundige, godgeleerde, en regtsgeleerde in hooge mate verdient; terwijl het van zelf spreekt, dat de Psycholoog, hier, als op zijn eigen gebied, gaarne vertoeven zal.

Het plan van bewerking is in deze afdeeling ons echter minder bevallen; want daar, volgens den Schrijver, slechts twee grondvormen bestaan van het Godsdienstig bewustzijn, waarop de Godsdienstige waanzin zijn noodlottigen invloed kan uitoefenen, zoo had, onzes inziens, ook alles wat in het derde en vierde Hoofdstuk voorkomt, tot de beide eerste moeten, althans kunnen ge-

bragt worden, en het logische der behandeling zou alzoo gewisselijk gewonnen hebben.

Met volkomen instemming lazen wij: »dat iedere zielkundige navorsching beginnen moet met feiten, zoo als deze zich in uitgedrukte verschijnselen te kennen geven, want dat zij zich juist daardoor verplaatst op het gebied der objective waarheid, waarin zich de onveranderlijke noodzakelijkheid der Natuur openbaart; terwijl daarentegen eene bespiegeling uit vooruitgezette stellingen zich weldra in hersenschimmen verliest, die slechts voor den ontwerper eenige waarde kunnen hebben, en in de practische toepassing tot menigvuldige misvattingen aanleiding geven. Eerst nadat de verschijnselen van den Godsdienstigen waanzin met eene genoegzame uitvoerigheid zijn opgegeven, kan men overgaan om de wetten hunner ontwikkeling en van hun organisch verband na te sporen, en ze alzoo in het kleed eener psychologische theorie te hullen (bl. 49, 50). En toch is onder de lezing meer dan ééns bij ons de bedenking opgerezen, of de Schrijver zich wel altijd naauwkeurig aan deze juiste bepalingen gehouden hebbe, en of hij niet veeleer soms zijn vooraf gevormd systeem, op de verschijnselen toegepast, dan uit de verschijnselen zijne theorie gevormd hebbe.

Welk genoegen overigens dit werk van IDELER ons heeft opgeleverd (immers voor zoo ver het daarin behandelde onderwerp genoegen kan verschaffen), en hoe zeer wij naar de verdere vertaling der overige afdeelingen verlangen, ja, hoe ruimschoots wij het ook aan ons denkend publiek aanbevelen, zoo willen wij echter daarmede niet te kennen geven, als namen wij onvoorwaardelijk al zijne meeningen en stellingen aan, of als hechtten wij eene onverdeelde goedkeuring aan al zijne uitspraken over sommige personen en zaken.

Laat ons van het een en ander eenige proeven leveren.

De zinsbegoocheling meent hij, stelt, waar men uit innige overtuiging handelt, en de verbeelding niet genoegzaam door de wetenschap is opgehelderd, aan het vrije gebruik der rede geen enkelen hinderpaal in den

weg. Maar gegrond achten wij daartegen de aanmerking des Vertalers, dat een normaal verstand waarheid van schijn weet te onderscheiden, en de beelden der phantasie niet in stoffelijke gedaanten overbrengt (bl. 33 in de noot). En het voorbeeld, dat de Schrijver tot staving zijner stelling van de Maagd van *Orléans* ontleent, volgens de schets, die hij van haar naar BRIERRE DE BOISMONT geeft, als van den eenen kant, van een onbesproken gedrag, eene voorbeeldige wijsheid, en eene volmaakte rede, maar van den anderen kant, even als vele andere beroemde personen, vol visioenen en geestvervoeringen, doet maar weinig tot bewijs af; want juist in dit ééne punt, dat zij zich door hemelsche verschijningen geroepen waande tot redding van haar Vaderland, was hare rede verbijsterd, door de visioenen welke hare opgewondene en buitensporige verbeeldingskracht haar voorspiegelde. En, is het ook wel een vreemd verschijnsel waanzinnigen te ontmoeten, die over allerhande onderwerpen gezond redeneren, en nogtans in het een of ander punt alle gezond verstand missen? Zelfs LUTHER moge in die zinsbegoocheling opzigtelijk zijne aanvechtingen van den duivel gedeeld hebben, en in dát opzigt zouden wij niet met IDELER durven beweren, dat hij gezond naar den geest is geweest. Intusschen herhalen wij, wat boven reeds is aangemerkt omtrent de moeijelijkheid om den waanzin juist te karakteriséren, en binnen zijne ware grenzen af te sluiten; en geene mindere moeite heeft het in, overal met naauwkeurigheid de bronnen aan te wijzen wááruit hij ontspringt; ofschoon wij voor ons van meening zijn, dat de hoofdoorzaken der zoogenaamde zinsverbeeldingen, geestverrukkingen, visioenen als anderzins, niet altijd in het verstand, maar dikwerf in het ligchaam, niet altijd in het hoofd, maar dikwerf in — den onderbuik zijn te zoeken.

Als de Schrijver beweert, dat de Joden, uit het *Perzisch Dualisme* (*tweeheid*, niet *tweespalt*) de leer van den invloed des boozen geestes geput hebben, naardien hun, tijdens de *Babylonische* gevangenschap, de begrippen van

ZOROASTER omtrent één goed (ORMUZD) en één kwaad beginsel (AHRIMAN) zouden bekend geworden zijn (bl. 125), dan gelooven wij dit te mogen betwijfelen: immers lang vóór hunne wegvoering naar *Babel*, geloofden zij reeds aan het bestaan van booze geesten, waartoe het genoegzaam zal zijn, naar *Deuteron.* XXXII: 17 heen te wijzen. Dat voorts de verkeerde rigting die het practische gedeelte van de leer des duivels, maar al te veel door alle tijden heen genomen heeft, niets tegen het bestaan des duivels bewijst, achten wij noodig, na hetgeen de Schrijver bl. 19 en 135 en volgg. in het midden heeft gebragt, hier aan te merken.

Vreemd klonk ons de vraag (bl. 143): »Wie vertrouwt het zich toe, om bij een GREGORIUS VII, bij een TORQUEMADA, den stichter der *Spaansche* Inquisitie, de scherpe grenzen te trekken, waaruit men kan opmaken, wat bij hen het meest werkte, óf ware vroomheid, óf onbegrensde heerschzucht?" De geschiedenis toch heeft reeds lang deze vraag beantwoord; en wanneer zij van de eene zijde aan HILDEBRAND de verschrikkelijke grootheid van het onbuigzaamst karakter heeft toegekend, dan heeft zij, van den anderen kant, op de ondubbelzinnigste wijze zijne heerschzucht onverbiddelijk in het licht gesteld. Wat toch zijne voorgangers reeds lang beproefd hadden, bragt hij ten uitvoer; hij maakte de Kerk niet alleen geheel onafhankelijk van den Staat, maar hij onderwierp zelfs den laatsten aan de eerste. Ja, hij deed meer! Al de landen der aarde verklaarde hij een eigendom van den H. Stoel te zijn; den Keizer beschouwde hij als zijn leenman, en alle Vorsten en Bisschoppen als zijne Vasallen; om de Hiërarchie op des te steviger grondslagen te vestigen, dacht hij het coelibaat uit, want daardoor verbrak hij de banden, die den priester aan de Maatschappij hechtten, omdat deze, overeenkomstig zijn plan, slechts één Vaderland, en één Hoofd moest hebben: — *Rome* en den *Paus*. Wij laten het aan elks onbevangen oordeel over ter beslissing, welk aandeel de *ware* vroomheid aan dergelijke handelingen *kan* gehad hebben. Wat TORQUEMADA betreft: hij was niet zoo zeer de stichter der

Inquisitie in *Spanje*, welke reeds vóór zijn tijd er was ingevoerd, als de eerste Groot-Inquisiteur in 1482. Op zijn raad werden in 1492 alle Joden, die geene Christenen wilden worden, uit *Spanje* verbannen, aan welke straf zich ook in 1592 de Mooren van *Grenada* moesten onderwerpen, met verkrachting der plegtige beloften, die hun bij den vrede van 1492 gegeven waren. Toen TORQUEMADA in 1498 zijn ambt nederlegde, waren naar *Llorente*, onder zijn zestienjarig bewind, 8800 menschen levend, en 6500 in beeldtenis (in *effigie*) verbrand, daarenboven hadden er 900004 verschillende straffen ondergaan. Inderdaad, men moet met de oogen van een *Spaanschen* Jezuït willen zien, om de Inquisitie als een geschenk des Hemels tot welzijn van den Staat te beschouwen, (*) en om den man die haar wreedaardige handlanger is geweest, onder de ware vromen te kunnen rangschikken. Neen, blinde en valsche Godsdienstijver kenmerkte zoo wel GREGORIUS VII als TORQUEMADA, en beiden hebben, door onverzadelijke heerschzucht opgewonden, eeuwen lang op de menschheid den noodlottigsten invloed uitgeoefend.

Als proeve, èn van bewerking èn van vertaling, nemen wij een gedeelte over van hetgeen over »den Godsdienstigen hoogmoed" voorkomt op bl. 153: »Doordien beperkte uitwendige omstandigheden aan den hoogmoed te weinig speelruimte laten, om zich krachtdadig te uiten, maar hem veeleer de gelegenheid afsnijden tot wedijver en onderscheiding, zoo ontaardt hij, steeds onbevredigd, maar al te ligt in waanzin, om zich met diens droombeelden voor alle ontbering in de werkelijkheid schadeloos te stellen, en het onverzadiglijk verlangen naar hulde en erkentenis slechts voor een oogenblik te stillen. Hieruit laat het zich verklaren, dat in de krankzinnigen-gestichten, de Godsdienstige hoogmoed naar evenredigheid het veelvuldigst bij de lagere volksklassen voorkomt; want terwijl hun de weg tot wereldschen

(*) *Nulla res reipublicæ universæ majori commodo — remedium a coelo datum.* MARIANA, *Hist. de rebus Hispaniæ*, Lib. XXIV, Cap. 17.

glans versperd is, zoo trachten zij in Godsdienstige overpeinzingen, zich gaarne boven aardsche omstandigheden te verheffen; en, hun geprikkeld eigengevoel op vrome aanschouwingen overdragende, waarin de verbeelding zoo ligt tot dweeperij verhit wordt, komen zij weldra zoo ver, om met des te grootere verachting, op de werkelijke wereld neder te blikken, naarmate zij hierin meer krenkingen en vervolgingen ondergaan hebben." De Vertaler voegt hierbij de gepaste aanmerking: »terwijl ik het den Schrijver volkomen toestem, dat de Godsdienstige hoogmoed veel meer bij personen uit de lagere, dan uit de hoogere klassen wordt aangetroffen, meen ik de oorzaak hiervan voornamelijk te moeten zoeken: 1°. in hunne geringe verstandelijke (en Evangelische?) ontwikkeling; 2°. in hun bekrompen oordeel over afgetrokkene onderwerpen, en 3°. in de rustelooze aansporing van sommige vagabondeerende dweepers, die hen in een warnet van Bijbelsche spreuken verstrikken, hen met den eernaam van »uitverkorenen" vleijen, en hen derhalve een te hoogen dunk van hunne heiligheid boven andere menschen geven, dan dat hunne geringe zelfbeheersching niet voor waanzinnige zelfverheffing zoude plaats maken."

De Heer Dr. N. B. DONKERSLOOT heeft zich op eene gelukkige wijze van zijne taak als Vertaler gekweten, en de hier en daar voorkomende aanteekeningen doen hem ons als een man kennen die genoegzame zelfstandigheid bezit, om met bescheidenheid zijn eigen meening overal uit te spreken, waar hij gelooft van den oorspronkelijken Schrijver te moeten verschillen. Slechts enkele *Germanismen* zijn ons voorgekomen: b. v. *bezonnene* geestdrijver, *geregte* straf enz. De correctie had naauwkeuriger kunnen zijn, hoezeer anders de druk niet te wenschen overlaat.

H. C. W. P.

De Zendingszaak in betrekking tot de uitstorting des Heiligen Geestes in de Gemeente. Feestrede, door H. M. C.

VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In gr. 8vo. 32 bl. f* :-30.

De Eerw. VAN OOSTERZEE had de taak op zich genomen om eene opwekkingsrede te houden, op het jaarfeest der Afdeeling van het Zendelinggenootschap te *'s Hertogenbosch*, en koos daartoe tot onderwerp: »De Zendingszaak in betrekking tot de uitstorting des Heiligen Geestes in de Gemeente." Gepast was deze keuze, èn wat den tijd betrof, daar het gevierde Pinksterfeest nog levendig in de herinnering zijner hoorders moest zijn, èn wat de Zendingszaak-zelve aanging, daar het behandelde onderwerp uit hare eigene diepte is ontleend.

De Spreker gaat uit van de opmerking: dat de uitstorting van den Heiligen Geest niet is aan te merken als iets, dat alleen op den eersten Christen-Pinksterdag te *Jerusalem* heeft plaats gehad, maar volgens de belofte des Heeren heeft stand gehouden in de Gemeente; want daar de uitstorting van 's Heeren Geest in de Christelijke Kerk bestaat in de mededeeling van het eeuwig, geestelijk, Goddelijk levensbeginsel, zoo heeft zich hetgeen onder wind en vuurtongen aanving, meer en meer ontwikkeld. De Geest, die het missen der aanschouwelijke tegenwoordigheid van den Heer volkomen vergoedt, wijkt nimmer van Zijne Gemeente (bl. 7). De uitbreiding nu van het Evangelie, bijzonder door het Zendelinggenootschap, is niets anders dan de *openbaring*, en de *ontwikkeling* van den Geest des Heeren in Zijne Kerk; dit zijn de hoofddenkbeelden, die achtereenvolgende ontvouwd worden, en den hoofdinhoud uitmaken dezer opwekkingsrede.

Gelijk wij niet twijfelen of zij is met algemeene stichting gehoord, zoo hebben wij ze ook met veelsoortig genoegen gelezen. Te regt is de titel: *feestrede;* want in meer dan één opzigt onderscheidt zij zich van de gewone leerrede, en beantwoordt door vorm en inhoud ten volle aan het doel, waarmede zij werd uitgesproken. De gezangen daartoe door onzen verdienstelijken *Nederlandschen* Dichter WARNSINCK vervaardigd, en dan eens

in Koor, of door de Gemeente, dan eens in beurtzangen door mannen en vrouwen aangeheven, dragen daartoe niet weinig bij, terwijl de keus der Evangelische Liederen en Psalmen hoogst gepast heeten mag. Wij danken derhalve den Eerw. VAN OOSTERZEE voor zijn voortreffelijk werk, dat evenzeer door helderheid van begrippen, als door warmte van voordragt uitmunt, en bij welks lezing ons meermalen het *Quintiliaansche: pectus est, quod disertum facit*, voor den geest zweefde. Ware het hier de plaats en de gelegenheid, dan zouden wij gaarne willen uitweiden over de behoefte die er in onze Kerk bestaat, om bij plegtige gelegenheden meermalen soortgelijke feestredenen te houden; maar hiervan welligt op een anderen tijd.

Moge deze feestrede, gelijk zij verdient, talrijke lezers vinden, en boven alles bevorderlijk zijn aan de zaak van het eeuwige en Goddelijke Evangelie.

H. C. W. P.

De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk in 1851. *Algemeen verslag van hare werkzaamheden en besluiten enz., met Aanteekeningen; door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Met een Voorberigt van* H. J. ROIJAARDS, *Hoogleeraar te Utrecht. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In gr.* 8*vo. X en* 147 *bl. f* 1-50.

Sedert de Hervormde Kerk niet meer van Staatswege, maar kerkelijk wordt geregeld en bestuurd, is het eene eerste en dringende behoefte geworden, niet alleen voor de leden der kerkelijke besturen, maar voor de leden der Gemeente-zelve naauwkeurige kennis te dragen van de thans bestaande kerkelijke regten, en daaruit ontspringende kerkelijke verpligtingen; want, hoe zullen zij anders van de eerste een gepast gebruik kunnen maken, of van de laatste zich behoorlijk kwijten? Zoo geredelijk dit zal worden toegestemd, en zoo levendig men deze behoefte gevoelt, zoo onbetwistbaar is het tevens,

dat kerkelijke regtskennis nog verre is van algemeen te zijn. Ja, zelfs bij zulken nog te dikwerf gemist wordt, die daarin door pligt en roeping behoorden te huis te zijn. Wilden wij daarvan sprekende bewijzen leveren — het zoude ons geene moeite kosten. Meer dan ééne reden kan voor dit droevig verschijnsel worden opgegeven, doch wij bepalen ons slechts bij eene enkele: bij het onbehagelijke namelijk, dat er in gelegen is, om de Handelingen der Synode (nu sedert eenige jaren door den drang der omstandigheden *Corpora horrenda* geworden) te doorlezen, met het bepaalde doel, om daaruit tot de kennis van ons hedendaagsch Kerkregt te geraken. Die derhalve zich ten behoeve van het algemeen, de groote moeite getroost, om met naauwkeurigheid en orde, de werkzaamheden en besluiten der Synode, sedert hare émancipatie en die der Kerk, in een kort bestek zaam te vatten, verdient gewis den onverdeelden dank van allen, die, hetzij als leden, hetzij als bestuurder der Kerk, een welgemeend belang in haar stellen.

Bedriegen wij ons niet, dan heeft de verdienstelijke Predikant VAN OOSTERZEE te *Oirschot*, zich in meer dan één opzigt dien onverdeelden dank verworven door de uitgave van dit Algemeen Verslag der Synodale Werkzaamheden en Besluiten in den afgeloopen jare; en aarzelde de *Utrechtsche* Hoogleeraar ROIJAARDS (wiens stem als het vooral op »kerkregt" aankomt, wel boven anderen mag gehoord worden) geenszins, in een lezenswaardig voorberigt, op aangevoerden grond, den arbeid van zijn voormaligen leerling onze Hervormde landgenooten aan te prijzen: dan hebben wij voorzeker, door zulk eene autoriteit gerugsteund, alle vrijmoedigheid om het zelfde te doen; te meer, daar de Eerw. Schrijver, in eene reeks van aanteekeningen, het verschil heeft aangewezen tusschen de Kerk-orde van 1816 en de thans vigerende, en alzoo aan zijn werk eene dubbele waarde heeft bijgezet.

Wij twijfelen dus geen oogenblik aan den ruimen aftrek van dit geschrift, dat vooral door geen lid van eenig hooger of minder Kerkelijk Bestuur gemist kan

worden, en ook in dien aftrek ondervinde de Schrijver eene gewenschte voldoening voor zijnen verdienstelijken arbeid, waarover wij, tot heil der *Nederlandsche* Hervormde Kerk, boven alles Gods dierbaarsten zegen in ruime mate afbidden.

H. C. W. P.

De Reis des levens. Vrij naar het Engelsch, van CATHERINE SINCLAIR, *door* S. W. MOULYN. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1850. *In* 12*mo.* 384 *bl. f* 2-50.

Niet onbekend bij onze landgenooten is CATHERINE SINCLAIR, de Schrijfster van »*Jane Bouverie*" enz. Het geschrift, *de Reis des levens* genoemd, werd door haar in droevige levensomstandigheden opgesteld, en bestemd om ook voor anderen, die met haar behoefte aan dezelfde bemoediging gevoelden, eene troostbron te openen. Het beleefde in *Engeland* reeds eenen derden en vierden druk, binnen het korte tijdsbestek van weinige jaren. Er is, volgens den Vertaler, dien wij niet dan bij name kennen, een schat van nuttige leeringen in vervat, gestaafd door wetenswaardige voorbeelden, toegewijd aan de Christenheid in het algemeen en aan de lijdende Christenen in het bijzonder. Hij heeft zich, bij de overbrenging in onze taal, hier en daar eene geringe afwijking van het oorspronkelijke, benevens eenige bijvoegingen, veroorloofd, meerendeels met betrekking tot de tusschen het werk ingelaschte dichtregelen. Wij meenen, dat zijn arbeid gelukkig geslaagd mag heeten, en danken hem voor de uitgave. Wij zijn echter met den inhoud van dit werk minder onvoorwaardelijk ingenomen dan hij. Het komt ons voor, met de meeste *prakticale* geschriften van *Engelschen* oorsprong het gebrek van noodelooze uitvoerigheid en langdradigheid gemeen te hebben. Ook is de opvatting der Christelijke waarheid, die daarbij ten grondslag ligt, tamelijk *vulgair* en soms een weinig eenzijdig. En aan helderheid van voorstelling en kracht van betoog ontbreekt het soms meer of minder. Maar

de toon is overigens regt lief en hartelijk; de gevoelens, die er in doorstralen, zijn Christelijk en edel; er heerscht hier een heilige ernst, en blijkbaar is het de Schrijfster te doen, om nut te stichten en lijdenden met het Evangelie te troosten. Zij heeft bovendien gezorgd voor afwisseling en verscheidenheid, vooral door middel van de mededeeling van allerlei verhalen en geschiedkundige bijzonderheden, waardoor de lezing niet weinig veraangenaamd wordt. En daar ook de uitvoering gepast is, zoo twijfelen wij niet, of *de Reis des levens* heeft, ook in ons Vaderland, aanvankelijk zijnen weg gevonden, en is reeds in handen gekomen van menigeen, wien het goed was geleerd en vertroost te worden. Wij wenschen in opregtheid, dat onze aankondiging strekken moge, om er ook nu nog de aandacht hier en daar op te vestigen, en durven wel verzekeren, dat, ofschoon ook hier de volmaaktheid niet verkregen is, toch niet ligt iemand zich over den aankoop of de lezing beklagen zal. Aan lijdenden vooral, die bestuur en opbeuring behoeven, bevelen wij dit werk aan.

Nacht en Morgen, of droefheid en hope in CHRISTUS. *Door* HORATIUS BONAR. *Naar de acht-en-twintigste uitgave. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In gr. 8vo.* 260 *bl. f* 2-50.

Onze *Britsche* naburen, die in zulk eene hooge mate de gaaf bezitten, om tot de verbeelding te spreken, munten dikwerf ook uit, als zij spreken tot het hart. *Engeland* vloeit over van stichtelijke boeken, en een werk dat er in den smaak valt, beleeft soms twintig, dertig en meer uitgaven. Het boek, dat voor ons ligt, is, volgens den titel, naar de acht-en-twintigste uitgave bewerkt. De Vertaler heeft twee afzonderlijke stukken tot één gebragt. Het werk is bestemd tot een huisboek voor lijdenden, en bevat twee afdeelingen; de eerste van vijftien, de tweede van twaalf Hoofdstukken. De Schrijver beschouwt den mensch en diens beproeving, lijden, en

uitredding in verband met de Kerk, in haren druk, strijd en heerlijkheid, onder het bestier van CHRISTUS. — Hij deelt in het geloof aan en de verwachting van het duizendjarig rijk op aarde, en zijne voorstelling er van is mystiek genoeg. Dat neemt echter de waarde niet weg van het overige; te minder daar toch elk die gelooft, ook in de hoop en verwachting deelt, dat de CHRISTUS eenmaal in het midden der Zijnen zal heerschen. — Het werk in zijn geheel is ons dermate bevallen, dat wij 't ruimschoots aanbevelen. Tot eene proeve van den geest en ook van den stijl diene het volgende:

»Niet alleen 's menschen ware *leven*, maar ook zijne ware *geschiedenis* begint eerst met zijne bekeering. Tot op dien tijd is hij een wezen zonder geschiedenis. Hij heeft niets te vertellen. Hij maakt slechts een deel uit van eene wereld, die in het booze ligt, en heeft niets in zich, dat waardig is aangeteekend te worden.

»Maar van het oogenblik af, dat hij wedergeboren, en dus uit de groote menigte opgenomen is, krijgt hij zoowel eene *persoonlijkheid* als eene waardigheid, die hem geschikt maakt, om eene geschiedenis te hebben — eene geschiedenis, die God als zoodanig kan erkennen, en die God zelf zal aanteekenen. Van dien tijd af heeft hij eene geschiedenis te vertellen, die zoo wondervol en Goddelijk is, dat zelfs de Engelen toeluisteren, en waarover blijdschap in den hemel is.

»In den onmetelijken oceaan zijn millioenen druppels; nogtans maken zij te zamen *éénen* vloeibaren hoop uit; geen enkele druppel heeft op zich zelven eene geschiedenis. De oceaan moge er eene hebben, maar niet elke druppel. Maar ziet, gindsche druppel heeft zich van den grooten hoop afgescheiden. Hij wordt door eenen zonnestraal opgenomen en rijst in het firmament. Dáár glinstert hij in den regenboog of schittert in de kleuren van den zonsondergang. Nu heeft hij eene geschiedenis. Van het oogenblik af, dat hij uit den oceaan opsteeg, en eene persoonlijkheid verkreeg, had hij eene geschiedenis te vertellen, eene geschiedenis van zich zelven, van luister en schoonheid.

o

»Wat al verschillende vormen zijn er in die groote rotsklompen verborgen? Hoe velerlei gedaanten bevatten zij niet voor de bouw- en beeldhouwkunst! Toch hebben zij geene geschiedenis. Zij kunnen die ook niet hebben. Zij maken slechts een deel uit van een wanstaltigen klomp, waarin niet het minste schoon te ontdekken is. Maar het gerucht van hamers wordt vernomen. De mensch heft zijn gereedschap op: een enkele klomp wordt afgescheiden. Wederom ligt hij zijn werktuig op, en de klomp krijgt eenen vorm; eerst na veelvuldige slagen en aanrakingen, die hem vormen en effen maken, ziet men het volmaakte beeld van de menschelijke gedaante, en het is alsof de hand des kunstenaars slechts gediend had om de steenachtige plaatsen uit die schoone gestalte weg te nemen, en haar uit de sluimering van haar marmeren grot op te wekken. Van het oogenblik af, dat de beitel dat stuk van de rots aanraakte, begon ook zijne geschiedenis."

Nederland in 1672 *en* 1673. *Krijgskundige beschouwingen, door* W. J. KNOOP, *Kapitein der Infanterie aan de K. M. Akademie. Te 's Hertogenbosch, bij* de Gebroeders Muller. 1851. *In gr.* 8*vo.* 212 *bl.* *f* 2-:

Wij besloten het eerste gedeelte der aankondiging van dit werk (*) met te zeggen, dat wij den Heer KNOOP een paar aanmerkingen in overweging zouden geven; zij zijn dezen:

1°. Op bladz. 22 wordt aan WILLEM III iets *onverbiddelijks*, als karaktertrek, toegeschreven. Hier tegen schijnt reeds de verzachting van de vonnissen tegen de in submissie gekomene *Goesche* Regenten WESTERWIJK c. s. en hunne latere loslating, met buiten-werkingstelling der uitbanning, te pleiten. Sterker nogtans bleek 's Vorsten (nietverbiddelijkheid, maar) edele, uit eigen beweging voortkomende *vergevensgezindheid*, uit de voorbeelden door den Heer GROEN VAN PRINSTERER in zijn *Handboek der Gesch.*,

(*) *Vaderl. Letteroefeningen* van de vorige maand, bladz. 500.

bladz. 474 en 475, vermeld. De daar bedoelde personen waren òf zamenzweerders tegen Hem-zelven, òf dezulken die Hem-zelven vijandig waren. Omtrent misdadigers tegen, of overtreders van de krijgstucht, lafaards, of ongeoorloofde onderhandelaars met den vijand van den Staat was hij gestreng. Doch dáárom was die gestrengheid, onzes inziens, geen karaktertrek, maar een gevolg van de overtuiging der noodzakelijkheid. De liefde, hem door zijne gemalin toegedragen, blijkende uit den vertrouwelijken toon harer brieven, het vertrouwen door den Koning aan Haar bewezen, zijne levendige droefheid bij den dood van FAGEL en bij het overlijden der Koningin, schijnen zoo vele bewijzen tegen eigenlijke *barschheid van karakter*.

2°. Op bladz. 67, regel 6 en volgg., staan, in éénen volzin, twee beschuldigingen, die ons bij dézen Schrijver hebben verbaasd, als: *a*. »Het is te overbekend hoe WILLEM III de hem vijandige Staatspartij *deed vallen door op haar de schuld te werpen* van de rampen die de oorlog had aangebragt"; en *b*. »hoe Hij, tot het Stadhouderschap verheven, daarna rusteloos bezig was met het veranderen der regeringen van de *Hollandsche* Steden en het op het kussen brengen van zijne aanhangers." — Wij bekennen, dat het eerste, den Prins hier toegeschrevene, ons in plaats van overbekend, geheel *onbekend* is. Noch de ouderen (*), noch WAGENAAR (†) melden er iets van. De laatste (die den Vorst zelfs geen onkieschen uitval *present* geeft (§)) zou den Stadhouder, indien hij, de bedoelde Regenten lasterlijk had beschuldigd, zoo als het hier voorkomt, zulk een bedrijf niet hebben kwijtgescholden. Integendeel levert deze den inhoud van eene rondgaande (algemeene) aanschrijving des Stadhouders, ten voordeele der verdachte Regenten. (**) Ook in de latere geschiedenissen, als die van de Hoog-

(*) VALKENIER, SYLVIUS enz.
(†) *Vaderl. Hist.*, D. XIV, Boek LIII.
(§) Ald. bladz. 181.
(**) Ald. bladz. 89. De geheele brief bij SYLVIUS op 't jaar 1672, fol. 351.

leeraren N. G. VAN KAMPEN en SIEGENBEEK (*), en van den Heer GROEN VAN PRINSTERER (†) worden geene handelingen des Prinsen, tot eigen verheffing, gemeld. Allen schrijven zijne benoemingen, tot de ambten zijner Voorvaderen, toe aan de begeerte van de groote meerderheid des volks; veroorzaakt (behalve door de liefde tot zijn Geslacht) door de slechte maatregelen tot 's Lands verdediging genomen. Vóór 1672 was de Prins ook te zeer van het volk afgescheiden, te zeer in de onmogelijkheid iets tegen DE WITTS wil en bedoelingen te bewerken, om Hem, al stond 't hier of daar vermeld, den val der hem vijandige Staatspartij te kunnen wijten. Maar de Gemeente had niet noodig bewerkt te worden. De stem des volks was vóór ORANJE. Als een elektrieke schok vloog door geheel 't land het besluit om de Regenten tot de afschaffing van 't Eeuwig Edict en tot de verheffing van den Prins te noodzaken. (§)

Door slinksche wegen verhooging van rang, vermeerdering van magt, of geldwinst te bejagen, schijnt ook regtstreeks tegen 's Vorsten aard te hebben gestreden. Hij toch weigerde in 1672 het door *Amsterdam* hem aangeboden uitzigt op hoogeren rang en meerder gezag. (**) In 1675 den Hertogelijken kroon door *Gelderland* hem opgedragen. (††) In 1676 de groote aanbiedingen des *Franschen* Konings, met betuiging, dat zijn bijzonder belang niet tegen 't Algemeene in aanmerking moest komen. (§§) In 1682 sloeg FAGEL, op grond dat Z. H. roem zocht uit deugd, geenszins uit schatten en waardigheden, de aanbieding af der Souvereiniteit over *Holland*, 't opperbevelhebberschap der *Fransche* legers en verscheiden millioenen in geld; waarom LODEWIJK XIV hem uit wel te voorziene wraak 't Prinsdom *Oranje* ont-

(*) *Verk. Gesch.*, *Vaderl. Karakterk.*, *Schets der Gesch.* enz.
(†) *Handb. der Gesch.*
(§) VAN KAMPEN, *Verk. Gesch.*, D. II, bladz. 68, en WAGENAAR, t. a. p., bladz. 65, 71 en volgg.
(**) WAGENAAR, t. a. p., bladz. 207.
(††) Ald. bladz. 352, 358.
(§§) Ald. bladz. 407—411, 422 en 423.

roofde; (*) in 1688 gaf hij den *Britten*, op eene waardige wijze, kort en goed zijne meening over den door Hem te bekleeden rang te kennen, 't welk hem blootstelde aan de kans om eene kroon, onvergelijkelijk meer dan de *Belgische* waardig, te missen. (†) En eindelijk wordt gemeld, dat Hij, in 1691, het bewind over de *Spaansche Nederlanden* (*België*) van de hand wees, wijl Hij duchtte, dat deze zich niet zouden kunnen vleijen onder eene Protestantsche Regering (Ach hadde men, in 1814, de wijsheid gehad van zijn voorbeeld te volgen!); waarom hij den Keurvorst van *Beijeren* daartoe aanbeval. (§) In al die daden en verklaringen heerschten zoo veel eerlijkheid, ondubbelzinnigheid, onbaatzuchtigheid, ja, edele eenvoudigheid, dat men zich moet verwonderen dien Vorst, in weerwil van zijn minder voorkomend uiterlijk, vooral bij het nageslacht, anders dan met bewondering en eerbied beoordeeld te zien. — Vaderlandsliefde en gehechtheid aan gewetensvrijheid beheerschten in hem zoo zeer alle andere neigingen, dat zijne bedoelingen bij zijn leven noch reden tot twijfel aan hare zuiverheid overlieten, noch herroeping of verschooning tot herwinning van 't vertrouwen vorderden, noch, *na* zijn overlijden, verdediging, of vergoelijking, door zijnen Geschiedschrijver, behoeven.

De tweede beschuldiging, in de boven aangehaalde regels vervat, is nog ligter te wederleggen. Niet door ontkenning, maar door herinnering aan 't onvermijdelijk noodzakelijke en billijke van het feit. Of moesten zij, die de vestingen in weerloozen staat hadden gelaten, die ervaren, doch Oranje-gezinde officieren afgedankt en hunne plaatsen aan onkundige jongelingen gegeven hadden, die alzoo het bestaan des Vaderlands in het uiterste gevaar, in bijna reddeloozen toestand hadden gebragt,

(*) Wagenaar, D. XV, bladz. 99.

(†) Ald. bladz. 499.

(§) Wagenaar, D. XVI, bladz. 162. — Hoe goed hij gezien heeft, en hoe zijn voorbeeld had behooren gevolgd te worden, bleek reeds in 1814 uit de reclames der *Belgische* Prelaten op het *Weener* Congres.

die daarom bij het Volk te regt gewantrouwd, veracht, gehaat waren, op het kussen zijn gelaten, om, bij voortwerking van hunne baat- en heerschzucht, ORANJE, tegen hunnen wil verhoogd, gelijk later bleek, te dwarsboomen en 's Lands redding te bemoeijelijken? Of had de Stadhouder daartoe Regenten noodig, die, aan Hem gehecht, Hem hielpen en *willig* gehoorzaamden, gelijk zij, zoo als men mogt hopen, door de ingezetenen willig zouden gehoorzaamd worden? De magt aan Hem verleend zijnde, moest de tijd der oneindige kibbelarijen en van 't *niet gelastigd* wezen voorbij zijn. Maar behalven alle deze redenen: ORANJE handelde *wettig*. Vele Stedelijke Besturen hadden hunne posten ter zijner beschikking gesteld, en Hij was, door de Staten van *Holland*, bij Besluit van 27 Aug. tot het veranderen der Stedelijke Regeringen gemagtigd, *opdat de rust hersteld wierde*.

Na deze aanmerkingen gaan wij voort met de beschouwing van het werk.

Een overzigt van de maatregelen tot 't in werking houden der overstroomingen toont op nieuws aan, hoe verdedigbaar *Holland*, ook gedurende den winter is (*), en hoe verderfelijk LUXEMBURGS togt, zoo berucht om de afgrijselijke wreedheden te *Bodegraven* en *Zwammerdam*, door zijne benden, geheel in zijnen geest gepleegd, zou zijn afgeloopen, indien KONINGSMARK en PAIN ET VIN hunne posten niet hadden verlaten. De Schrijver verdedigt hier 's Prinsen strenge handeling omtrent den laatstgenoemden, door den Hoogleeraar VAN KAMPEN, wat den vorm betreft, en als stijfhoofdig, afgekeurd. (†) Ons schijnt het oordeel van den geleerde hier minder geldend dan van den krijgsman, die zegt: »men zou niets dan lof kunnen toezwaaijen aan die, ten aanzien van PAIN ET VIN, uitgeoefende gestrengheid, wanneer niet een krijtend contrast daarmede werd gemaakt door de straffeloosheid die KONINGSMARK ten deel viel; straffeloosheid, die geheel onbegrijpelijk is, want *het pligtverzuim is bij beiden hetzelfde geweest.*" — Wij twijfelen of er niet eenig onder

(*) Bladz. 135, en breeder uitgewerkt bladz. 147 en volgg.

(†) *Karakterk.*, D. II, St. I, bl. 350. SYLVIUS, *Procedure*, bl. 511.

scheid in was. KONINGSMARK had last om, in den uitersten nood, naar de *Goudsche Sluis* te wijken, (*) en dat hij 't dreigende gevaar voor uitersten nood hield, was misschien eene dwaling; doch PAIN ET VIN had zulk een last niet. De post te *Bodegraven* lag van achteren open, die aan de *Nieuwerbrug* was aan alle zijden gesloten. (†) PAIN ET VIN liet zijne soldaten aan hun lot over; dit heeft KONINGSMARK niet gedaan; zelfs heeft hij dadelijk, door weder op te rukken, aan de hem door Gedeputeërden te velde gegevene orders gehoorzaamd en zich in slagorde gesteld.

Aan MIJNDERT VAN THIJNEN is, wegens de overrompeling van *Coeverden*, hier te weinig eere gegeven. Het plan was geheel van dézen; aan de uitvoering werkte hij met eigen hand mede; koos den bevelhebber der krijgslieden tot de onderneming uit; had geheel 't beleid er van, en was de voorste in 't beklimmen van den wal. (§)

De krijgsgebeurtenissen van het jaar 1673 worden hier korter vermeld, echter de gunstige wending goed uiteen gezet, zoo door de aanmerking, dat de oorlogszucht in *Frankrijk* en *Engeland* merkelijk was verflaauwd, als dat de Bondgenooten (behalve *Brandenburg*) de zaak ernstiger behartigden, en vooral dat onze Republiek zulk eene ontwikkeling aan hare strijdkrachten had gegeven, dat zij, in 1673, behalve de schutterijen, eene legermagt van ongeveer negentig duizend man, die de geheele bevolking tot ruggesteun had, onderhield; terwijl *Holland*, met zorg en inspanning versterkt, door zee en overstroomingen ingesloten, op alle toegangen krachtige verschansingen hebbende, en beschermd door het beleid van WILLEM III en van DE RUYTER, in 1673 weinig voor zijne onafhankelijkheid te vreezen had.

Melding makende van de aangewende middelen om eene gevreesde landing te beletten, bestrijdt de Schrijver de

(*) WAGENAAR, D. XIV, bladz. 234 en 238.

(†) Men zie den platten grond in SYLVIUS, bij bladz. 251.

(§) VAN KAMPEN, *Karakterk.*, D. II, St. I, bl. 411. Volgens VALKENIER, D. I, bl. 731. SYLVIUS, bladz. 520.

meening alsof daartoe, heden, eene vloot zou noodig zijn. Alzoo nu, door de verbetering van het Artilleriewezen, de verdediging zoo veel meer gunstige kansen oplevert, zou men, zegt hij, even goed, ook zonder vloot, eene landing des vijands kunnen tegengaan.

Bij deze gelegenheid sprekende over den brief door WILLEM III aan DE RUYTER, of liever, onder het adres van DE RUYTER, aan de Scheepsbevelhebbers — want DE RUYTER had noch beloften noch bedreigingen noodig — geschreven, geeft hij daaraan verdienden lof, als een voorbeeld van *Hollandsche*, militaire welsprekendheid, en wijdt tevens uit over de wijzigingen der Welsprekendheid, en de noodzakelijkheid er van in Bevelhebbers. Wij herinnerden ons hierbij, zoo wel de heerlijke *proclamatie* van Keizer ALEXANDER, bij den intogt der *Franschen* in zijn rijk, als het: *waarachtig, jongens! 't zal wel gaan!* van TROMP.

De val van *Maastricht*, hier beschouwd als een gevolg van de onmogelijkheid om aan die ver buiten de grenzen gelegen vesting, toevoer en ondersteuning te bezorgen, geeft den Schrijver nogmaals aanleiding om de oorzaken der meerdere of mindere sterkte eener vesting te ontvouwen; en onder de redenen der spoedige overgave telt hij, behalve de zoo even genoemde, ook *den onwil der burgerij*, die, door Godsdienstige en Staatkundige inzigten (Godsdienst) van de Regering der Republiek vervreemd, naar die overgaaf haakte, en zegt verder: »De meeste oorzaken die, in 1673, *Maastricht* deden vallen, bestaan in onze dagen ook, en daarom kan, bij een hedendaagschen oorlog, van het verdedigen van *Maastricht* geen betere uitkomst verwacht worden dan toen; waarom het eene verderfelijke handeling zou zijn, zich met de verdediging dier stad in te laten en haar als vesting te behouden."

Wij gelooven, dat, indien *Maastricht*, in 1830 of 1831, geregeld ware aangetast geworden, *ál* die oorzaken tot verlies zich weder zouden hebben vertoond. Met gestrengheid toch heeft de Generaal DIBBITZ de bevolking (zelfs zonder aanval van buiten) in bedwang moeten houden (*),

(*) WHITE, *Rev. Belge*, T. I, p. 324. VAN KAMPEN, *Gedenkb.*, bl. 127.

en wij zijn overtuigd dat, in die dagen, nog menig ander punt door den volksgeest in gevaar was; om welke reden wij met den Heer KNOOP niet zoo gaaf kunnen instemmen, als hij (bladz. 94) zegt: »Wanneer men, in onze dagen, somtijds met onrust en vrees, op eene inwendige verdeeldheid verwijst — (die [volgens den Schrijver] meer denkbeeldig dan werkelijk is) en in die verdeeldheid eene oorzaak van zwakheid ziet, die ons Land, bij een oorlog, in gevaar van ondergang moet brengen, — dan vergeet men, dat in vroegere tijden, met name in 1672, die verdeeldheid oneindig grooter was." — Gelijke oorzaken, als te *Maastricht*, zouden, bij gelijke gelegenheid, waarschijnlijk gelijke, maar nu uitgestrekter gevolgen hebben; tenzij ze voorzien, met krachtige hand werden vóórgekomen of beteugeld. Men herinnere zich o. a. het *Maas-* en *Waalsche* in 1830. Het is veiliger dit punt een weinig te somber dan te licht te kleuren.

Nogmaals wordt aan WILLEMS grootheid, als Veldheer, hulde gebragt, wegens de meesterlijke misleiding van den *Franschen* Maarschalk LUXEMBURG, ter herneming van *Naarden*, en wegens die herneming-zelve; met afwijking van alle de regelen eens belegs, door een stouten en beleidvollen aanval, in vier of vijf dagen volvoerd.

De Schrijver besluit zijne beschouwingen met hetgeen de Stadhouder verder deed om de *Franschen* de Republiek te doen verlaten; zoodat *Frankrijk*, in de lente van 1674, van al zijne veroveringen, op *Neêrlands* grondgebied, niets had overgehouden dan de vestingen *Maastricht* en *Grave*, welke laatstgenoemde sterkte, hoe heldhaftig verdedigd, weldra voor 's Prinsen krijgskunde en voortvarendheid moest bukken.

Een aantal belangrijke Aanteekeningen volgen den tekst, en daaronder eene, die wij niet stilzwijgend kunnen voorbijgaan. Zij vangt aan op bladz. 196 en handelt gedeeltelijk over het gedrag van WILLEM III wegens den moord van de DE WITTEN. Dáár wordt hem ten laste gelegd: *ten eerste*, dat hij niets heeft gedaan om dien moord te vóórkomen; *ten tweede*, dat hij niets heeft gedaan om dien moord te straffen, en *ten derde*, dat hij aan sommi-

gen der moordenaars, later, ambten of jaargelden heeft gegeven.

Op het *eerste* punt merken wij aan: het kon, ja, misschien gevreesd, zelfs voorzien worden, dat de sedert lang bij het volk en velen der hoogere standen gehate DE WITTEN gevaar liepen, doch slechts van sluipmoord, gelijk DE GRAAFF getracht had dien aan den oudsten broeder te volvoeren. Maar daartegen kan geene regering waken; doch dat men *zulk eenen in Nederland voorbeeldeloozen moord*, als den gepleegden duchtte, gelooven wij niet, alzoo het feit is gepleegd niet ten gevolge eener lang vooraf beraamde zamenspanning, maar door eene plotseling opgewekte volkswoede, tegen welke, althans de *afwezige* Stadhouder geene voorzorgen heeft kunnen nemen.

Het *tweede* punt is, reeds voor lang, door den Hoogleeraar N. G. VAN KAMPEN afgehandeld, waar hij schreef: »Meer is er te zeggen voor de straffeloosheid der moordenaars, die, inderdaad, naar hunne uiterlijke omstandigheden, niet tot de heffe des volks behoorden. De tijden waren zoo boos, de gemoederen zoo verhit, de vijand zoo nabij, de eendragt zoo dringend noodzakelijk, dat de straf van *zoo vele* menschen (ten minsten twee vendels schutterij), in den zetel des Bestuurs, waarschijnlijk eenen opstand zou hebben veroorzaakt, die van de schromelijkste gevolgen had kunnen zijn en de middelen tot verdediging zou hebben verlamd." (*)

Tegen de *derde* beschuldiging voeren wij aan dat zij is: *onbewezen* en *onwaarschijnlijk. Onbewezen:* De eenige der latere Geschiedschrijvers, die op het verleenen van het bewuste jaargeld aan TICHELAAR terug komt (want dit zal de Heer KNOOP bedoeld hebben) is de Hoogleeraar VAN KAMPEN. (†) Deze verwijst naar WAGENAAR, de Bijvoegselen en de Nalezingen op dien Schrijver, en naar VALKENIER. (§) Maar de laatstgenoemde werken melden

(*) *Karakterkunde*, D. II, St. 1, bladz. 368.

(†) *Verk Gesch.*, D. II. bladz. 72.

(§) Daar de Hoogleeraar VAN KAMPEN, in de zinsnede waarbij de noot behoort, van verschillende zaken heeft gemeld, zijn in die verwijzing waarschijnlijk die zaken, behalve het pensioen, bedoeld.

geen enkel woord van dit jaargeld. Het is dus WAGENAAR *alleen*, die hier tot autoriteit moet strekken; en wat zegt deze?

»Het SCHIJNT dat de Prins, ook na dat hy Koning van »*Groot-Britanje* geworden was, TICHELAAR nog, met een »jaargeld, ondersteund heeft. Immers *ruim een jaar na* »*'s Konings dood*, in den zomer des jaars 1703, vervoegde »hy zig by GERARD WILLEM VAN TUYLL VAN SEROOSKERKE, »*Heere van Welland*, toen, wegens *Utrecht*, voorzittende »ter Algemeene Staatsvergadering, hem (let wel!) *zeg-* »*gende:* dat hy, van wege Zijne Koninklijke Majesteit, »jaarlijks agthonderd guldens ontvangen hadt, in ver- »gelding van den dienst, door hem, in 't jaar 1672 aan »den Lande gedaan; dat de acte, welke hy hiervan hadt, »egter maar sprak van vier honderd guldens, willende »Zyne Majesteit niet weten dat hy hem jaarlijks zo veel »gaf. Voorts verzoekende dat H. H. Mog., als executeuren »van 's Konings testament, hem, *die nu oud en behoeftig* »*was*, uit 's Konings domeinen, de jaarlijksche agthon- »derd guldens lieten trekken als te voren. *Doch men* »*kan ligtelijk denken dat zulk een verzoek toen geen in-* »*gang vond.*" (*)

Wat vond geen ingang? de betaling van de *f* 800. — of ook van de *f* 400·—? Uit het berigt dat TICHELAAR tot de *diepste ellende* verviel, (†) mag men afleiden dat hij *niets* heeft ontvangen.

Op welken grond verhaalt WAGENAAR deze zaak in zijne *Vaderlandsche Geschiedenis?* Volgens de noot, op grond van eene mededeeling uit den mond van den Heer *van Welland* zelven. M. S. (§) WAGENAAR zelf kan het niet uit den mond van den Heer VAN TUYLL hebben gehoord, daar deze in 't jaar 1708 is gestorven en WAGENAAR eerst in het daarop volgende is geboren. WAGENAAR heeft het derhalve overgenomen uit het M. S. van *iemand*, die heeft aangeteekend het uit den mond van den Heer VAN TUYLL te hebben vernomen.

Dan nu mag men in zulk eene teedere zaak billijkerwijze vragen: wie was die *iemand*, schrijver van M. S.?

(*) WAGENAAR, D. XIV, bladz. 181 en volgg.
(†) Ald. bladz. 182.
(§) Zie de noot op bladz. 182 t. a. p.

Was die ongenoemde geloofwaardig genoeg, om zulk eene vuile beschuldiging, zonder verder bewijs, van hem of haar over te nemen?

De eerste vraag moet onbeantwoord blijven, want WAGENAAR heeft niet verkozen zijn persoon te noemen. Over de tweede is, om dezelfde reden, almede geen licht te verspreiden. WAGENAAR-zelf maakt het twijfelachtig, zeggende: *het schijnt.* Was WAGENAAR zéker geweest van zijne zaak, dan zou hij geschreven hebben: *de Prins heeft* — TICHELAAR ondersteund.

Dat deed hij niet; de onpartijdige man (!) vreesde een leugen te schrijven, maar schuwde niet om, zoo dikwerf hij kon, en waar maar eene flaauwe aanleiding was, den Prins in een nadeelig licht te stellen! — Wij vragen: welk regter, welk billijk mensch, zou den geringsten, den minst waardigen burger, op grond van zulk een ijdel: *het schijnt, naar het zeggen van iemand wiens naam verborgen wordt gehouden,* zijne eer durven of willen ontrooven, en hem *na* zijn overlijden bekladden? En dat doet men op zulk een lossen grond (indien 't een grond heeten mag) den Redder van het Vaderland en van *Europa;* eenen Vorst op wiens nagedachtenis anders geen smet kleeft; maar die, integendeel, eenparig geroemd is geworden om opregte, verdraagzame godsvrucht. (*)

De zaak is, daarenboven, *hoogst onwaarschijnlijk.* Het verhaal bevat, naar ons inzien, innerlijke kenmerken van valschheid. *Ten eersten* is het vreemd, dat TICHELAAR, oud en *arm* zijnde, ruim een jaar wachtte met het vragen om den gewonen en hem zoo noodigen on-

(*) De Hoogleeraar TYDEMAN, in 't Xe D. van BILDERDIJKS *Historie des Vaderlands,* bladz. 222 en 223 niet onduidelijk te kennen gevende, dat het jaargeld zou zijn verleend wegens de aanklagte tegen C. DE WITT, aan wier waarheid de Prins, als zoo vele tijdgenooten, om redenen daar vermeld, geloof heeft kunnen slaan, verwijst mede naar WAGENAARS boven bestreden zinsnede; maar ook die uitlegging vervalt, als men onze redenen van verwerping aanneemt; anders zou ze verkieslijk wezen, indien zij met WAGENAAR ware overeen te brengen.

derstand. *Ten andere:* hij bezat de bewuste acte of hij had ze niet. In het eerste geval moet men natuurlijk verwonderd zijn, dat hij, na de ondergane weigering, den weg van regten, tegen 's Vorsten executeuren en erven, niet liever verkoos, dan tot *de diepste ellende* te vervallen. Of was er toen geen regt in *Nederland?* Verondersteld: neen. Verondersteld dat er, in die dagen, geene in dezen competente regtbank bestonde, dan nog ware het in TICHELAARS belang geweest eene poging te wagen, om de erfgenamen of warme vrienden des overleden Konings, door vrees voor *éclat*, tot toegevendheid of transactie te brengen, gelijk wij dat onlangs hebben zien beproeven. En, er zouden wel lieden geweest zijn die, het Huis van ORANJE vijandig, hem hadden ondersteund, terwijl hij, TICHELAAR, daarbij toch niets, noch geld, noch eer had te verliezen. Hij immers was vervallen tot *de diepste ellende.* Het zou dan niet bij WAGENAARS *het schijnt* gebleven zijn.

Wij meenen dus te mogen aannemen, dat TICHELAAR geene acte bezat. Bewijs van het tegendeel is er niet. WAGENAAR zegt niet, dat hij ze aan den Voorzitter van H. H. Mogenden vertoond heeft, maar alleen dat hij *zeide* die te hebben; ook blijkt niet, dat die Voorzitter om inzage er van heeft gevraagd, dat hij toch wel had mogen doen, ten einde over TICHELAARS regt en de mogelijke gevolgen eener weigering te kunnen oordeelen.

Daarbij, WILLEM III was te schrander om zijn' goeden naam, het vertrouwen op zijne eerlijkheid, waardoor hij zoo veel heeft bewerkt, te stellen in de magt van een man, dien hij (volgens WAGENAAR) een *hondsvot* had genoemd. Weinig doet het er toe of de belooning acht of vier honderd gulden beliep. Een bewijs van belooning, hoe groot of gering, zou TICHELAAR in staat hebben gesteld om te toonen, aan wien hij wilde, dat de Prins, die altijd van den moord met afschuw sprak, dien moord had goedgekeurd en betaald.

Om aan het verhaal eenige waarde te hechten, moet men den Vorst verdenken van eene volgehoudene huichelarij, even onvoorzigtig als klein. *Onvoorzigtig.* Wij

meenen dat te hebben aangetoond. *Klein?* doch waar is het tweede bewijs van WILLEMS zwakheid van karakter; van menschenvrees in hem, die niemands blik schuwde, voor wiens blik wel anderen bedremmeld stonden? Neen, welke gebreken WILLEM III moge gehad hebben, een huichelaar was hij niet. Daartegen strijden al zijne kordate verklaringen, door daden bevestigd. Die vlek heeft niemand op hem geworpen.

Maar de Prins heeft (zegt de Heer KNOOP) ook ambten aan sommige moordenaren gegeven. WAGENAAR schrijft alleen van den Schepen JOAN VAN BANKHEM, den opruijer; óók weder volgens het M. S. eens ongenoemden, (*) wiens geloofwaardigheid almede zou moeten bewezen worden. Wij, ten minste, gelooven niet aan die gewaagde eedsafneming van welke WAGENAARS preekt. Doch al ware het zoo, wat bewijst dan nog, dat de Prins van al die bijzonderheden, door aanteekeningen ter kennis van WAGENAAR gekomen, is onderrigt geweest? Is het niet veel aannemelijker, te stellen: dat men hem, die zoo diep ontroerd was bij het vernemen der gruweldaad, en er nooit dan met afschuw van sprak, weinig er mede lastig gevallen, en veel verborgen gehouden hebbe; en dat hij dus zeer onschuldig, op voordragt van Regenten of hooge ambtenaren, die zijn vertrouwen bezaten, menschen heeft kunnen begunstigen die onderscheiding onwaardig?

Al hebben wij, uit liefde tot waarheid en regt en ter eere van den grooten Stadhouder, gemeend tegen het eene en andere, door den Heer KNOOP te boek gesteld, onze bedenkingen te moeten inbrengen, zijn werk is daarom, in onze schatting, niet minder van waarde; ook vertrouwen wij, dat onze aanmerkingen, indien zij gegrond zijn, niemand zoo zeer als hem, den warmen vereerder van WILLEM III, genoegen zullen geven.

Wij herhalen de betuiging van onze ingenomenheid met dit geschrift, hetwelk zoo vele gulden lessen voor den jeugdigen krijgsman en edele gevoelens bevat, van welke wij ons niet kunnen weerhouden het volgende over te nemen:

(*) WAGENAAR, D. XIV, bladz. 164 en 179.

»Wij hebben soms hooren beweren: dat de oorlog zulke handelingen, moorden, branden enz. medebrengt, en dat dit geoorloofde middelen zijn om tot de overwinning te geraken. Dat is eene onwaarheid; dat is eene bewering, waartegen wij ons, met al de kracht der verontwaardiging, verheffen. Zeker, de oorlog kan niet met zachte middelen gevoerd worden; de menschelijkheid moet soms zwijgen voor de harde stem der noodzakelijkheid; — maar ook alleen de noodzakelijkheid kan die afwijking van de menschelijke gevoelens verschoonen; elke onnoodige wreedheid is schandelijk. Niet alle middelen mogen gebezigd worden, om tot de overwinning te komen: alleen eerlijke middelen, alleen eerlijke wapenen mogen daartoe brengen. Oorlog voert men tegen gewapende vijanden; maar oorlog is geen plunderen; oorlog voeren is geen brand stichten; oorlog voeren is geen vermoorden van weerloozen; — wie *dat* beweert, lastert den krijgsstand. Dat een ruw, barbaarsch volk, om zich tegen zijne vijanden te verdedigen, de wetten der menschelijkheid met voeten trapt, — wij begrijpen het; maar dat het leger van eene beschaafde Christelijke Natie zóó handelt, dat is afschuwelijk."

Door het inprenten van *zulke* beginselen in 't hart en hoofd der kweekelingen voor den krijgsstand, moet het aantal der vereerenswaardige officieren, op welke *Nederland* mag bogen, zonder twijfel vermeerderd worden, en zullen die, wanneer zij op vreemden bodem strijden, daar blijken geven van hunne edele opvoeding, en de achting zelfs van den vijand, voor hun vaderland, winnen.

Wij wenschen het werkje in veler handen, ook opdat bij elken *Nederlander* de overtuiging des Schrijvers, in het slot zoo schoon uitgedrukt, verlevendigd worde:

»In 1672 heeft *Nederland* zijn behoud te danken gehad »aan WILLEM III; zonder hem, zou het door schrik ver»lamd, aan geen tegenstand denkende, geene mogelijk»heid ziende, om 's vijands wapenmagt tegen te houden, »eene weerlooze prooi des *Franschen* Konings zijn gewor»den, het zou verdwenen zijn uit de rij der onafhankelijke »Staten. — WILLEM III wist den moed zijner landgenooten

»te doen herleven, hunne geestdrift op te wekken, hen »bekend te maken met de krachten die in hen sluimer»den, (*) ZIJN beleid was het dat *Holland* eene onneembare vesting maakte, eene sterke burgt en veilige »wijkplaats, eene vaste rots, waarop de woedende gol»ven der vreemde dwingelandij zich zonder vrucht kwa»men breken. HIJ was het zwaard en de beukelaar van »het *Nederlandsche* volk; HIJ hield de heirmagten des »vijands tegen; en ZIJN *genie* was het, dat dien vijand »dwong, het grondgebied der Republiek geheel te ont»ruimen en het reeds buit gemaakte prijs te geven."

Zoo iemand, HIJ heeft zich vereenzelvigd met het Vaderland, welks magthebbenden zijne jeugd vreugdeloos hadden gemaakt, door van hem te verwijderen die hem aangenaam en lief waren, en om wier behoud hij met tranen bad; welks Regenten zijne regten hadden miskend en hem van alle gelegenheid om zich verdiensten en eer te verwerven hadden beroofd. — Leven en bezittingen had hij veil (†) voor een Vaderland, dat scheen vergeten te hebben zijnen Voorvaderen vrijheid, roem en welvaart schuldig te zijn. Welk eene dweepende liefde tot den geboortegrond moet er in die ziel, met kouden schors omkorst, hebben gegloeid! De Hekla is zijn beeld: uitwendig ijs, inwendig vuur. (§)

En dien Held, dien Redder onzer haardsteden en altaren bleef *Nederland* nog elk bewijs van dankbaarheid schuldig.

Waarlijk, *Brittanje* was hem voor minder, meer erkentelijk!

HEM en den Regenten van *Amsterdam*, in 1672, rijze dan eene eerzuil en men beitele daarop, ter eener zijde,

(*) In zijne drie uren lange aanspraak in de Vergadering van *Holland*, zoodat elk verbaasd stond over deze taal in den mond van een jongeling. Zij wond aller gemoederen op, en men besloot: vrij te leven of te sterven. Zoo veel vermag een groot man, zegt VAN KAMPEN, *Karakterk.*, t. a. p., bladz. 347.

(†) WAGENAAR, D. XIV, bladz. 125. VAN KAMPEN, *Karakterk.*, bl. 347.

(§) VAN KAMPEN, t. a. p., bladz. 341.

'sPrinsen woord: *Vrijheid en Godsdienst zijn de hoogste goederen voor wier behoud men alles moet opofferen.* (*) En aan den anderen kant de namen van TULP, VALKENIER, HASSELAAR en zoo vele andere Regeerders der Hoofdstad, die hun bloed en goud aan 'sLands vrijheid ten offer wilden brengen. Ook *Zeelands* Staten moeten daarbij niet worden vergeten.

Dit zou een echt Nationaal Gedenkteeken aan 's Vorsten en der Vaderen moed en volharding wezen.

(*) VAN KAMPEN, *Karakterk.*, bladz. 347.

De Globe. Schetsen van Landen en Volken. Bijeenverzameld door H. PICARD. *Vde en VIde Deel. Met platen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1851. *In gr.* 8*vo*. 944 *bl.* *f* 7-20.

Het reizen, 't zien van andere landen en menschen was, in overoude tijden, de eerste bron van studie en wetenschap. PYTHAGORAS bezocht de priesters en geleerden van *Egypte* en elders, om levenswijsheid te verzamelen, en op reis viel hem de naam van wijsbegeerte in. HERODOTUS bezocht vreemde landen en volken, en zijn reisverhaal is de oudste der geschiedenissen, waar *Griekenland* roem op heeft te dragen. Het is bekend hoe veel de wetenschap aan reisbeschrijvingen te danken heeft. Zouden wij anders de volken in het hooge *Azië*, in de binnenlanden van *Afrika* en elders kennen? Zouden er zoo veel rijkdommen naar het Westen zijn gevloeid, indien niet Natuuronderzoekers en handelkundigen de bronnen hadden opgespoord, waar zij uit opwellen? De reizigers, die hunne ervaringen, opmerkingen en avonturen door middel van de drukpers bekend maken, hebben aanspraak op dank.

»Het is niet ieder gegund" — zeiden de Ouden — »*Corinthe* te bezoeken"; wij voegen er bij: dat het zelfs niet ieder gegund is zóó veel te lezen, als hij wel zou wenschen, en gelooven, dat den hierin minder bevoor-

regte elke bundel welkom is, die bijdragen tot land- en volkenkennis mededeeelt. Dat doet bij voortduring *de Globe*. Wij hebben er weder twee deelen van voor ons liggen, niet minder zaakrijk van inhoud dan de voorgaanden.

De Heer PICARD laat zijne lezers voor zeer matige kosten (zeven gulden 's jaars) op hunne stoelen zeer belangrijke reizen doen. Men behoeft er geene koffers en dozen voor in te pakken. Alleen wordt er een helder hoofd en een open hart gevraagd, om op te nemen wat zoo gemakkelijk in den vreemde wordt voorbijgevoerd. Wie daarbij een weinigje verbeeldingskracht bezit, geniet dubbel. Eene groote verdienste van *de Globe* ligt dáárin, dat men leert en zich, leerende, vermaakt. Zoo gaat 't niet ieder die op reis is.

Heden bevindt gij u in gezelschap met een Kolonist in *Australië*, en zijt getuige van eene nieuwe volksontwikkeling, die u vragen doet: waarom men in *Europa* nog honger lijdt? Morgen zwerft gij aan de hand van een GÖBEL over de steppen aan gene zijde van den *Ural*, onder de *Kergesen*, en wordt met hunnen oorsprong, lotgevallen, regeringsvorm, zeden en gebruiken bekend. VAN DER AA voert u naar het eiland *Celèbes*, en beschrijft u de uitwendige gesteldheid van dit eiland, en de godsdienst en zeden der *Boeginezen* en *Makassaren*.

Uit het Morgenland, met zijne waringa's, kokos- en sago-palmen, wordt gij door een onbekende, als met een tooverstaf, naar het eiland *Elba* verplaatst, waar men NAPOLEON zijn *Europeschen* troon met den bespottelijken titel van *Elbaansch* Keizer deed verwisselen, alsof de overwinnende Mogendheden zich inbeeldden, dat krijgsroem en ongeluk den man der veldslagen hadden kindsch gemaakt. De geleider toont u de voortbrengselen van het land, en vertelt u zijne geschiedenis. Vandaar wordt gij uitgelokt tot een uitstap naar *Kabul*, en keert voldaan terug, na er met het volksleven kennis gemaakt te hebben. Wie 't vrijheidlievend volk bezoeken wil, dat op nieuw het hoofd voor *Oostenrijks* geweld heeft moeten buigen, vindt hier schetsen van *Hongarijë*.

Tot afwisseling kan men te *Damaskus* een *Armenischen* bruiloft bijwonen, zonder gevaar te loopen van door een onheuschen slaaf aan de deur te worden afgewezen.

Wie meer prijs op jagt-avonturen stelt, zal in het gezelschap van eenen jager, in *Zuid-Afrika*, onder leeuwen, tijgers en olifanten voldoening vinden voor zijnen smaak. Minder uitlokkend is het bezoek in de strafkolonie op de *Norfolk-eilanden*, waar zich het uitschot van onteugelbare misdadigers bevindt; eene inrigting kostbaar en verdrietig voor het Moederland, dat hyena's in menschelijke gedaanten wel buiten de Maatschappij sluiten maar niet verbeteren kan; trouwens hunne aanwezigheid alhier is het teeken van onverbeterlijkheid.

Een stuk over het Hertogdom *Cornwallis* geeft verademing na de verpeste lucht, die op de *Norfolk-eilanden* wordt ingeademd, en wij gevoelen ons weder in den dampkring van nijvere burgers.

De uitstap naar *Bourbon* en *Mauritius*, of het land der *Mascarenen*, beloont rijkelijk de moeite. Behalve velerlei anders trekt daar de behandeling der slaven bijzondere aandacht, en vooral ook het onderzoek naar den historischen oorsprong van den algemeen bekenden roman: *Paul en Virginie* van BERNARDIN DE ST. PIERRE.

Vervolgens kunt ge, desverkiezende, het eiland *Kaap Breton* geographisch en physisch leeren kennen.

Hebt gij smaak te toeven binnen eene *estancia*, eene landhoeve in de *Pampaas* van *Zuid-Amerika*, gij hebt eenen *Engelschman* slechts te volgen, die zich vrij eenzaam en verlaten daar amuseert, zoo als een *Brit* zich dat overal doet, die zelfs de verveling onder zijne uitspanningen telt. Of wilt gij liever het herdersleven in de *Pyreneën* genieten, gij vindt hier al weder een geschikten wegwijzer. Het bezoek bij de *Araukaniërs* in *Chili* is belangwekkend. Hun, die ALEXANDER VON HUMBOLDT's dichterlijke beschrijving van de grot *Guachero* in de Republiek *Venezuela* zich nog herinneren, zal 't verhaal welkom zijn van den onbekende, die deze grot dieper is ingedrongen dan 't VON HUMBOLDT gegund was. Wij vergezellen den moedigen onderzoeker, die voor

geene hindernissen terugdeinst, en willen eene kleine proeve mededeelen van hetgeen hij daar aanschouwde.

»Het gewelf scheen uit het schoonste kristal te bestaan, dat door de scheppende hand der Natuur, in de grootste verscheidenheid van de fijnste vormen zoo kunstig was uitgewerkt, als de verbeelding van den mensch het zich slechts kan voorstellen. Dropsteenvormen zoo zeldzaam van gedaante, als schitterend van stof, waaruit zij zamengesteld waren, hingen daarvan neder, terwijl zuilen, obelisken, pyramiden, met het wit der sneeuw wedijverend of met de schoonste aderen geteekend, zich aan het opgetogen oog vertoonden. Sommigen waren als uit het fijnste albast gehouwen, anderen schenen uit brons vervaardigd, — terwijl weder anderen, als uit het zeldzaamste marmer gebeiteld, met schitterende punten fonkelden, en het licht onzer toortsen naar alle rigtingen terugkaatsten.

»De vloer was overdekt met de fijnste versteeningen, waarvan ieder zoo schoon gevormd scheen, en met zulk eenen glans blonk, dat zij hierin de zuiverste diamanten evenaarden, en de verbeelding niets schitterender kon verlangen. Deze volgden elkander trapsgewijze op, en dienden veelal tot voetstukken voor eene groote verscheidenheid van schoone dropsteenvormige voorwerpen, die als zoo vele onvoltooide standbeelden door den beeldhouwer daarop geplaatst waren. Deze versteeningen vertoonden al de frischheid van nieuwe vorming, en leverden eene verzameling op, die waardig was, met de diepste bewondering beschouwd te worden.

»In het midden van deze onbeschrijfelijke zaal verhief zich op halfronde trappen, ter hoogte van drie *varas* [ieder *vara* is ruim twee *Engelsche* voeten] een soort van *tumulus*, zoo wit als albast en zoo blinkend alsof hij met zilver overdekt was. De gedaante van dezen *tumulus* was als die van eene ronde tent, geëvenredigd naar hare hoogte; op dezelve was eene halve oranjeappel, zoo kunstig uitgewerkt, alsof hij uit de handen van den bekwaamsten werkman gekomen was; op dezen appel rustte een bol, waarop een afgeknotte pyramide stond.

Aan de linkerzijde zagen wij twee zuilen, bijna van Iōnische bouworde, die zoo volkomen in alle deelen aan elkander gelijk waren, dat zij eerder naar dezelfde teekening schenen gevormd, dan door het geval ontstaan te zijn; deze zuilen dienden, om den boog te ondersteunen, welke den ingang vormde. Hare voetstukken en kapiteelen waren van eene leiachtige of grijze kleur, terwijl het schitterend wit van den steen, waaruit de schachten bestonden, gelijk was aan den glans der sneeuw. Tegenover de zijde, waar deze zuilen stonden, vormden een aantal andere kolommen van verschillende kleur, doch ordeloos door elkander geplaatst, eene groote zaal, vol gekristalliseerde voorwerpen."

Het uitstapje op het land in *Hongarijë* is van weinig belang; vooral na zulk een grotbezoek, komt ons een *Hongaarsche* maaltijd en eene jagtpartij wat te alledaagsch voor. De schets van *Siberië*, door een gebannen *Pool*, is oppervlakkig, maar teekent het lot van hen, die zoo ongelukkig zijn van door de *Russische* beschaving getuchtigd te worden. Wat er van de *Adamangroep* en van de zomerwandeling wordt medegedeeld, is niet hooger te schatten dan eene bladvulling, die men voor gezien kan houden.

Het Zesde Deel bezit niet minder waarde dan het voorgaande. Regt onderhoudend is de breede schets van het soldatenleven in *Mexico*, eigenlijk eene *épisode* uit den bevrijdingsoorlog. De beschrijving van *Chili* is rijk aan bijzonderheden, zoowel wat den grond betreft als de menschen die er op leven. Het reisverhaal van *Patras* naar *Athene* is meer aantrekkelijk door losheid van stijl dan door degelijkheid van stof.

De ethnografische studiën in de *Ukraine*, door J. G. KOHL, verdienen de ruime plaats die ze beslaan; zij doen ons de *Ukrainsche* adellijke landgoederen, bepaaldelijk die der KOTSCHUBEYS kennen, en schilderen levendig het dorpsleven en een kosakkenbruiloft. De togten in de Republieken van *Zuid-Amerika* zijn met groote zaakkennis geschreven. Bovenal trekt de aandacht de beschrijving van de bewerking van het zilver in de mijnen van *Peru*.

Het karakter der *Indianen* is sprekend afgemaald. Het leven der geestelijken in die streken is wereldsch genoeg; daar het bal, bij eene priesterwijding, door den gezalfde des Heeren, in zijn nieuwen priesterrok, geopend werd. De vriend van oudheden vindt hier voedsel in de mededeeling der oudste geschiedenis van de *Peruanen*, hunne wetgeving enz. Weinig bemoedigend is de toestand der Christelijke ontwikkeling, en het onderwijs der priesters zal geene berisping ontgaan, wanneer men ziet, dat zij beginnen met hunne doopelingen beschonken te maken. Hoe onbaatzuchtig de geestelijken zijn, willen wij den reiziger-zelven laten verhalen:

»Gédurende mijn oponthoud aldaar [het dorp *Lares* aan den voet van den *Sierra* der *Andes*] zag ik een armen *Indiaan*, die bij den Alcade kwam klagen over de onverbiddelijkheid van zijnen pastoor, welke halstarrig weigerde zijne vrouw voor 14 piasters te begraven. De *Indiaan* smeekte den Alcade om voor hem tusschen beide te komen. Deze schreef aan den pastoor, die onder vele smaadredenen tegen de regering en den Alcade hem zelf het antwoord bragt. Deze zeide hem beleefd, dat 30 piasters, die hij verlangde, te veel voor die arme menschen was. — »Arm" — hernam de pastoor — »zij hebben twee koeijen, honderd schapen, ik neem de beide koeijen voor 20 piasters, en 20 schapen tot 4 realen het stuk, voor de overige 10 piasters." — »Maar het huisgezin zal dan van honger sterven." — »Bah, die kerels verbergen hun geld; 30 piasters of geen mis. (?)" — Het huisgezin en de vrienden van den *Indiaan* hieven luide klagten aan. — »Tatila (vadertje) begraaf de afgestorvene om Godswil voor 14 piasters!" — »YAPANQUI was armer dan gij, en gaf evenwel 30 piasters voor eene begrafenis." — Daar er geen einde aan scheen te komen, liep de ongeduldige Alcade naar huis, om een tarief van den Onderprefekt van *Calca* te halen, en liet het den pastoor zien; dit tarief (?) luidde: »Het is voorzeker uit dwaling, dat de priester van *Pares* 30 piasters voor de begrafenis van de *Indiaansche* vrouw YAPANQUI geëischt heeft; vermaan hem dringend, in mijnen naam, opdat de burger-

lijke overheid niet gedwongen wordt zich tot de kerkelijke te wenden." — De priester verminderde hierop zijnen eisch tot op 20 piasters, hetgeen nog eene ongehoorde som was, vooral als men bedenkt, dat zij, ongelukkige *Indianen*, afgeperst worden, die jaarlijks tienden, belastingen, en 9 piasters hoofdgeld te betalen hebben."

Uit eene reis om de wereld, met de *Deensche* korvet *Galathea* in den jare 1845—1847 gedaan, onder gezag van STEEN-BILL, wordt een uittreksel opgenomen, dat het leven der *Europeanen* te *Canton* en hunne verhouding tot de inwoners zeer juist beschrijft, en de reden van den haat opgeeft, dien de *Chinezen* niet onnatuurlijk den *Europeanen* toedragen.

De lezers zullen met ons den Heer LAUTS dankzeggen voor de mededeeling der eenvoudig naïve brieven van een *Duitschen* landverhuizer. Van geheel anderen aard is de mededeeling over het land, karakter en volksleven der *Jukeiten*, een *Aziatische* volkstam van *Turkschen* oorsprong, gegeven door iemand, die niet vrijwillig maar ten gevolge van eene *Russische* regtspraak deze gewesten bezocht.

Het berigt van *Majorka* en zijne bewoners is wat schraal uitgevallen; want behalve de beschrijving van een kerkelijken feestdag, waarop in de kerk een gemaskerde dans *elbaile dels cociers* wordt uitgevoerd, waarin ook twee *diablos*, met horens, klaauwen en staart hunne rollen vervullen, is het eene hoewel niet onbehagelijke beschrijving van een *Spaansch* en *Portugeesch* stierengevecht. Doch wij beschouwen 't als eene bladvulling, gelijk ook het volgend artikel over *China*.

Van meer gewigt is de reis in den Staat van *Vera-Cruz*. Zij is, gelijk de overige stukken betreffende dien Staat, in *de Globe* opgenomen, eene rijke bijdrage tot de kennis dier volken, welke door eene onnatuurlijke geboorte, onder eene kunstmatige verlossing, bijkans zouden wij zeggen ontijdig, als zelfstandige volken zijn in het leven getreden. *Noord-Amerika's* vrijwording was eene voldragen vrucht; daarom is het volk zoo krachtvol opgegroeid. Uit zijn ontwikkelend volksleven is zijne

wetgeving, is zijne regering ontstaan. De *Zuid-Amerikanen* hadden eene wet, als zij dien naam verdient, van hunne *Noordelijke* broeders die in een anderen toestand leefden, of van elders overgenomen. Men pastte de wet toe, en het volk stikte van vrijheid. Vandaar telkens oproeren: de stuiptrekkingen van een kind, dat tegen zijne natuur behandeld wordt.

Nu steken wij over naar het land waar de vrijheid eerst uit moedwil verspeeld, en, toen men ze heroveren wilde, onder bloed en tranen begraven is. Aan eene onbekende hand geleid doorkruisen wij een gedeelte van *Russisch Polen.* Zij wijst ons op de natuurlijke gesteldheid des lands, het kerkelijk en maatschappelijk leven des volks. Gematigd is het oordeel over de heerendiensten; maar zoo is het oordeel meer, als men met een onbevangen blik waarneemt wat er werkelijk is, en niet wat men wil zien. Wij beklagen den staat van onderwerping aan den knoet; maar wat de *Polen* zouden geworden zijn, als hunne wapenen in 1830 en 1831 hadden gezegevierd, ligt in het antwoord, door een edelman, die zelf in den vrijheidsoorlog een bataljon gekommandeerd had, aan den reiziger gegeven: »Wat de *Polen* zouden begonnen hebben, indien zij overwonnen hadden?" — »Zij hadden dan elkander bij het hoofd genomen."

Los en levendig, zoo als men 't van GERSTÄCKER gewoon is, zijn de tooneelen uit *Californië.* Men ziet er uit hoe de *Franschen* daar omwentelingetje spelen; hoe naauwgezet het regt er bediend wordt: dat wil zeggen: hoe onbeschaamd de man die wat bezit, er op regterlijke uitspraak wordt uitgekleed; hoe het Paaschfeest tot een kermisgrap wordt verlaagd: geopend en besloten met een *fandango.* Meer ernstig is de beschrijving van het karakter en de leefwijze der *Indianen*, wier uiteinde, een lange moord, de beschaving van *Amerika* voltooijen zal.

Het tweetal dagen aan den *Sequeharina* doorgebragt, bevat een uitstapje, dat men niet zonder genoegen bijwoont, 't is eene verpoozing, waarbij men niet veel, althans niet diep heeft te denken. De prachtige *Ganges*

verdiende eene ruimere beschouwing dan hier wordt aangeboden. Wij houden ons voor de toekomst aanbevolen. De twee dagen in *Cadix* verschaffen den lezer een onderhoudend oogenblik.

Wij hebben voor ditmaal onze lezers met den inhoud van dit periodieke werk wat nader bekend willen maken, om hunne aandacht met nadruk te vestigen op eene onderneming, die meer en meer aan haar doel beantwoordt, en onder onze tijdschriften eene eervolle plaats beslaat.

Het Cederdal. Naar het Engelsch van GRACE AQUILAR. *Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1851. *In gr. 8vo.* 314 *bl.* *f* 3-25.

Dit uitmuntend tafereel heeft de lezende wereld aan eene vrouw, eene Jodin, te danken; maar de dood heeft der jeugdige schilderesse het penseel reeds doen ontvallen. Indien haar hart de bron is geweest van haar dichterlijk werk, hoe zal zij dan in het *Jerusalem* niet met handen gemaakt, Dien aanschouwen, Dien haar volk weigert te kennen, in weerwil van de minachting en vervolging waaraan het ongeloof 't zoo lang heeft blootgesteld. Doch wij spreken niet tot de doode, maar van hetgeen zij geschreven heeft, en dat doen wij met lof.

De fabel verplaatst ons in de gouden eeuw van ISABELLA en FERDINAND, en maakt ons den toenmaligen toestand der Joden in *Spanje* bekend. »Het merkwaardig volk" — zegt een beroemd Schrijver — »hetwelk zijne eigenaardige éénheid onder de duizende afdeelingen, waarin het als verbrokkeld ligt, altijd behouden heeft, genoot in geen ander deel van *Europa* een dergelijk aanzien als in *Spanje*. Reeds onder de *West-Gothen* steeg hun vermogen en invloed zeer hoog. Onder de *Arabieren* bragt de gemeenschappelijke Oostersche afkomst eene soort van gelijkheid en van gemeenschap in streven te weeg. De Joden, onder deze omstandigheden, verkregen niet blootelijk schatten, maar bekleedden ook de

hoogste Staatswaardigheden, en maakten groote vorderingen in onderscheidene vakken van wetenschap en letterkunde. Hunne scholen te *Cordua*, *Toledo*, *Barcelona*, *Granada*, waren rijk in kweekelingen, die met de *Arabieren* wedijverden in het onderhouden van den fakkel der geleerdheid, te midden van de diepe duisternis der middeleeuwen. Hoedanig men ook moge oordeelen van hunne speculative wijsbegeerte, men kan hun met geene billijkheid een aanzienlijk deel praktische en ondervindelijke kennis ontzeggen. Zij waren wakkere reizigers in alle deelen der toen bekende wereld, en ook voor later tijd zijn hunne beschrijvingen van groot nut geweest, terwijl hunne reizen zelve de artsenijkunde vermeerderden met belangrijke voortbrengsels uit het Oosten. De geneeskunst was schier uitsluitend in hunne handen. In wis- en sterrekunde bragten zij het ver. In de beoefening der schoone letteren herleefde bij hen de vroegere heerlijkheid der Hebreeuwsche poëzij. Een soort van gouden leeftijd der latere Joodsche litteratuur was de tiende, elfde, twaalfde en dertiende eeuw in *Spanje*. Het schijnt alsof de oude *Castilianen* van dat tijdperk aan de Joden een deel van de hoogachting hebben toegedragen, die hun afgeperst was door de groote beschaving der *Arabieren* in dat rijk. Wij vinden er voorname Joden aan de hoven der Christenvorsten, hunne geldmiddelen of hunne studiën bestierende of hen bijstaande als geneesheeren. — Hoog was de trap van beschaving en Staatkundigen invloed, dien zij, niettegenstaande de opwelling van tijd tot tijd van volksvooroordeelen, hier bereikten.”

Wij voltooijen dit tafereel met de woorden van onze Schrijfster. »In weerwil van den ellendigen toestand des volks gedurende de binnenlandsche oorlogen, was de rijkdom van *Spanje* niet verminderd. Deze werd beschermd en vermeerderd door eene klasse van menschen, wier lage en verachte staat waarschijnlijk hun middel van behoud was — namelijk de Joden, die gedurende vele eeuwen openlijk en in ’t geheim in *Spanje* gewoond hadden. Verscheidene familiën van dit volk waren door

Kastilië, *Leon*, *Arragon*, *Navarre*, en ook in de Moorsche provinciën verspreid; sommigen bepaalden zich tot de mystieke geleerdheid en diepe studiën der scholen, van waar zij vele grondig geleerde mannen naar andere landen zonden, waar hunne bekwaamheden beter op prijs werden gesteld dan in *Spanje;* — anderen waren naar 't uiterlijke laag en veracht, maar hadden letterlijk het bestuur der financiële en commerciële belangen des rijks in handen: de toestand van deze was het laagst, want zij werden zelfs gehaat en veracht door degenen, die hen gebruikten, en zij waren blootgesteld aan de beleedigingen van alle standen; — de derde en verreweg de talrijkste klasse van *Spaansche* Joden waren zij, die, in 't geheim Israëlieten, naar 't uiterlijke zoo volkomen Katholieken waren, dat men ze aantrof in het hof, in het leger, in den raad en zelfs in de kloosters. Dit was reeds jaren, ja eeuwen het geval geweest; en toch was hun vertrouwen jegens elkander zoo onschendbaar, het gevaar rondom hen zoo vreeselijk waar eenig vermoeden ontstond, dat het noodlottig geheim nimmer geopenbaard werd; Staatsambten en eerbewijzingen werden menigmaal geschonken aan menschen, die, zoo men hunne godsdienst en afkomst vermoed had, beschouwd zouden zijn geworden als het uitvaagsel der aarde, en tot pijnbank en dood veroordeeld, omdat zij het waagden te schijnen wat zij niet waren. In den tijd van ons verhaal bestond de noodlottige vijand der geheime Joden uit een later tijdperk, bekend onder den naam van *Heilig Geregtshof*, nog niet; maar er bestond eene geheime en vreeselijke regtbank, wier magt en uitgestrektheid zelfs aan de vorsten van het land onbekend waren.

»Men beweert algemeen, dat de Inquisitie ingesteld is door FERDINAND en ISABELLA, omstreeks 1480 of 82; maar een naauwkeurig onderzoek leert, dat zij reeds vele eeuwen vroeger in *Arragon* bestond en grooten invloed uitoefende. Vertrouwende op de bescherming van den Pauselijken Stoel, stelden de Inquisiteurs geene perken aan hunnen bloeddorst; geheime berigten, gevangenis, pijnbank, nachtelijke moorden, kenmerkten hunne han-

delingen, maar zij gingen hunne magt te buiten. Geheel *Spanje*, alle kleinere partijzucht ter zijde zettende, stond tegen hen op. Allen die hun aanmoediging of hulp verleenden, werden als landverraders beschouwd; in de uitbarstingen der volkswoede was het leven der Inquisiteurs en hunne familiën in gevaar, maar toen hunne tegenstanders na eenigen tijd dachten, dat zij in onschadelijke nietsbeduidendheid verzonken waren, hielden alle vervolgingen op, en zij maakten zich schuldig aan de onvergefelijke dwaling hen niet geheel en al uitgeroeid te hebben.

»Volgens het algemeen gevoelen des volks sliep de gevreesde regtbank, en wel zoo vast dat men haar ontwaken niet vreesde, ja niet mogelijk achtte. Weinig wist men dat hare onderaardsche holen bij bijna alle voorname steden gevestigd, en hare handlangers dikwijls, zelfs in de paleizen der Koningen, werkzaam waren. Menig huisgezin beweende het verlies van een geliefd lid, zonder te gissen hoe — want wie eens deze noodlottige holen betrad, mogt ze nooit weder verlaten. Zoo geheim waren hare maatregelen, dat zelfs het bestaan dezer vreeselijke bespotting van geregtigheid en godsdienst onbekend was; anders zou zij in dien tijd stellig met wortel en tak zijn uitgeroeid. Het bijgeloof had toen nog niet dat overwigt bereikt, hetwelk in latere jaren den roem van *Spanje* beneveld heeft, en de oorzaak geweest is van het verval en de armoede, waaronder het nog tegenwoordig zucht. De bloedige oorlogen en omwentelingen, die het land beroerden, hebben maar al te vele en te gunstige gelegenheden gegeven tot de uitoefening dezer geheime magt; maar de gedachte aan hare eigenë veiligheid belette nog steeds het meer openlijk vertoon harer magt, hoe zeer de eerzucht haar ook daartoe aanspoorde. De krachtige maatregelen van FERDINAND en ISABELLA maakten haar nog omzigtiger; en de Vorsten vermoedden weinig, dat zelfs aan hun eigen hof deze noodlottige magt den schepter zwaaide. Het bestaan dezer regtbank vermeerderde natuurlijk het gevaar dat de Israëlieten omringde, die stoutmoedig genoeg

waren om als en met de Katholieken te leven; maar van dit bijzonder gevaar waren zij zelven onbewust, en hunne buitengewone behendigheid in het verbergen van hun geloof (waarvan zij toch alle punten getrouw aanhingen), stelde, behalve in zeer weinige voorbeelden, zelfs deze dienaren der duisternis te leur."

Met een henijdenswaardig talent heeft de Schrijfster dien toestand van haar volk gemaald, zoo als hij was kort voor dat de fiolen van lijden over hetzelve in *Spanje* werden uitgestort.

Hoe duurzaam de Israëlieten, zelfs in de hooge raadzaal en aan den voet des troons, zich met een ondoordringbaar masker wisten te dekken, gelijk er nog heden in *Spanje* aanzienlijke geslachten leven, die Christelijke namen dragen, maar de Joodsche godsdienst belijden, toont zij in FERDINAND MORALES. Hoe de wraak over geleden smaad en verguizing woelt en werkt, schetst zij in JULIUS, die zelfs een handlanger van de Inquisitie wordt, om eerder en beter zijn doel te bereiden. Wij vergeven het den zwaar bedreigden, dat zij zich door list zochten staande te houden, waar het hun aan magt daartoe ontbrak; maar wij gelooven niet, dat belijders van des Heeren Naam — althans zulke, die even sterk gehecht zijn aan het Evangelie, als genen aan de wet van MOZES — in staat zouden zijn tot eene zoo verregaande laagheid en huichelarij. Maar wij willen van het onvolkomene de zielskracht niet eischen die het volkomene geeft.

Hoogst belangrijk is het waardige, edele karakter van Donna MARIA in hare liefde, opöffering, standvastigheid en godsdienstige overtuiging. Zij boezemt eerbied in, zoo als zij tegen hare liefde worstelt, omdat zij eene Jodin en het voorwerp dier liefde een Christen is. Wij bewonderen haar, die de verleiding met foltertuig gewapend weêrstaat en overwint, en krijgen haar lief, wanneer zij de gunst van Vorsten, en de neiging van haar hart prijs geeft, voor getrouwheid aan de instellingen van hare Vaderen. Het spreekt van zelf, dat eene Jodin hare helden niet kon opleiden tot de erkentenis

van JEZUS als den Messias: dan ware zij gevallen, en onder hare bewerking de schilderij mislukt. Maar de gemoedelijke Schrijfster wist niet, dat zij-zelve zoo veel Christelijks in zich had opgenomen, dat hare stervende MARIA bijna sterft als eene Christin. Haar ingekankerde haat tegen de Inquisitie heeft haar bijkans onregtvaardig gemaakt tegen Don LOUIS GARCIA, den Groot-Inquisiteur, door hem al wat laag, dierlijks en helsch kan genoemd worden, toe te dichten. Maar schoon en treffend voert zij de onvergetelijke ISABELLA op, die al den lof verdient, welken zij om haren naam als eene zachte glorie doet stralen. Eene vrouw slechts kon die Vorstin aldus teekenen. Hare hand heeft haar met verschoonende goedwilligheid de zoogenaamde *nieuwe* Inquisitie doen invoeren. En inderdaad ISABELLA wilde die niet. Haar hart was doorgloeid van liefde tot CHRISTUS en Diens belijdenis; zij betreurde de verblinding der Joden, maar het schavot was voor haar niet een lievelings-idé; de moord van Israël geen *auto da fé* (daad des geloofs). Zij week voor den invloed van den zedelijk alvermogenden TORQUEMADA en de omstandigheden. Bij het licht van onzen tijd zou zij voorzeker haar eigen werk veroordeelen. Waar is het wat GRACE AQUILAR van de vrome Vorstin getuigt: »ISABELLA had in zich al de eigenschappen eener martelares; eenmaal overtuigd dat het een godsdienstige pligt was, zou zij hare meest geliefkoosde wenschen geweld aangedaan, hare vurigste begeerten opgeofferd, hare ijverigste plannen verzaakt hebben — niet zonder een gevoel van smart, maar overeenkomstig het verkeerd begrepen gevoelen harer godsdienst, dat hoe grooter persoonlijk lijden men ondergaat, hoe verdienstelijker de daad is. Had zij geleefd in een tijdperk, dat het Katholiek geloof vervolgd werd en niet zoo als nu de vervolger was, dan zou deze geest haar vrijwillig als martelares naar den brandstapel hebben kunnen voeren; nu voerde haar die geest tot de Inquisitie en de verdrijving der Joden — daden van zulke vreeselijke gevolgen, dat men de beweegreden van haar vrouwelijk hart daarbij vergeet, en zij zelve veroordeeld

wordt. Wij moeten de kwalijk begrepen leer betreuren, die zulk eenen invloed kon uitoefenen; wij moeten het betreuren, dat de mensch de dienst van eenen God van liefde zoo kon vervalschen, dat hij door zulke daden Gods welgevallen meende te verdienen; maar vóór wij oordeelen, moeten wij stilstaan en vragen: of wij-zelven den invloed van zulk onderwijs niet zouden hebben ondervonden?"

Gunstiger of verschoonender dan hier geschiedt, kan niet geoordeeld worden. Zoo handelt de waarheid, die de liefde niet buiten sluit. Men kan het zien, dat de Schrijfster in de school des Christendoms lessen heeft opgedaan. — Maar genoeg. Wij nemen afscheid van dit, met Oosterschen gloed geschreven werk, dat wel door ieder met toenemende belangstelling gelezen en niet zonder gevoel uit de hand gelegd zal worden.

De Boete van Keizer HENDRIK IV *voor den Paus* GREGORIUS VII *te Canossa. Naar* LAMBERTUS VAN ASCHAFFENBURG. *Uit het Hoogduitsch door* LEONARD. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1852. *In kl. 8vo.* 114 *bl.* *f* :-90.

Ref. begrijpt niet waarom dit werkje is vertaald geworden. De strijd tusschen den genoemden Keizer en den beruchten Paus is toch den geschiedkundige genoeg bekend, en heeft voor den niet geschiedkundigen *Nederlander* weinig belangrijks; of het oogmerk moest zijn om hem ook in dezen twist te doen zien, hoe ver *Rome* 't in de middeleeuwen gebragt had in zijne aanmatiging tegenover de Vorsten, en hoe gevaarlijk 't zij daartegen niet bestendig te waken.

Maar in dit boekje, dat naar de kronijk van eenen monnik gevolgd is, komt HENDRIK IV voor als een allerslechtst Vorst. Zoo leest men op bladz. 20: »De Koning bleef — — dezelfde die hij altijd geweest was; hij had niets verloren of nagelaten van zijne ligtzinnigheid, van zijne wreedheid, of van zijne innige en vertrouwelijke

verbindtenis met de laagste verworpelingen. De uitstekende overwinning, die hij op de *Saksers* bevochten had, had alleenlijk daartoe gediend, om hun eigen bloed en dat van alle andere Vorsten in zijne magt en geweld over te leveren, en om hun thans, als een razende, in straffelooze ongebondenheid, naar den ondergang van alle welgezinden en naar het volbrengen van elke euveldaad, die hij zich had voorgenomen, te doen streven. Niet de geringste hoop, niet de minste bescherming tegen zijne woede, bleef hun voortaan meer overig."

Het was echter niet dáárom dat GREGORIUS VII den banbliksem tegen hem slingerde. Dit geschiedde, omdat HENDRIK zich niet wilde onderwerpen aan 's Pausen besluiten, die, door het ontnemen van de inhuldiging der Bisschoppen met ring en staf, en van het regt van intrekking der leenen en hooge overheid, door de weldadigheid der Koningen aan de prelaten gegeven, de Keizerlijke kroon van allen invloed op de benoemig van dezen, en van een derde gedeelte van 's Rijks grondgebied beroofden; — ook omdat HENDRIK zich verontwaardigd toonde, dat GREGORIUS zich tot opperheer over de Vorsten verhief, en hem, den Keizer, tot verantwoording riep. Daarom was 't dat hij, de Paus, uit naam van den Almagtigen God, verbood aan HENDRIK, zoon van Keizer HENDRIK, die door een gadeloozen hoogmoed (dát was de beschuldiging) tegen de Kerk was opgestaan, het *Duitsche* en *Italiaansche* Koningrijk te regeren, en — vermits hij geweigerd had te gehoorzamen — hem met vervloekingen overlaadde.

Van den Paus, daarentegen, dien de zwaarste misdaden, onder anderen door de *Nederlandsche* Bisschoppen, werden ten laste gelegd; die de Kerkvoogden in den ban deed, niet omdat zij zedeloos leefden of van de Kerkleer afweken, maar dewijl zij, overeenkomstig hunnen eed, als des Keizers leenmannen, hem getrouw waren, vindt men hier (bladz. 96) deze lofspraak: »De H. Vader stond hem (Keizer HENDRIK) zijn verzoek (om in de gelegenheid gesteld te worden van zich te regtvaardigen) zonder vele omstandigheden toe, en nadat de heilige plegtigheid

(eene mis) was afgeloopen, noodigde hij den Koning om met hem te gaan ontbijten. Nadat hij hem op de vriendelijkste en *gulste* wijze onthaald, en hem van alle verpligtingen, die hij op zich had genomen, zorgvuldig onderrigt had, liet hij hem terugkeeren tot de zijnen, die gedurende deze gansche gebeurtenis op zekeren afstand buiten het slot *Canossa* hadden moeten wachten. En zoo verre ging de goedheid van GREGORIUS, dat hij zelfs den Bisschop EPPO van *Zeitz* een geheel eind wegs vooruit zond, met den last om al degenen, die met den uit de gemeenschap der Kerk gesloten Koning, voor zijne vrijspraak van den banvloek, gemeenschap hadden gehouden, zonder zich om de gestelde bepalingen der Kerk te bekommeren, evenzeer in 's Pausen plaats van den Kerkelijken ban te ontslaan. Dit deed hij uit vriendelijke voorzorg, opdat HENDRIK niet na zijne wederopneming in de Kerkelijke gemeenschap, door toevalligen of noodzakelijken omgang met hen, eene nieuwe schuld zich op den hals zoude halen."

Zou men niet zeggen dat die HILDEBRAND het goedigste mensch ter wereld is geweest?

De Vertaler tracht dit aan 't eind wel wat te wijzigen, maar dat hij, die, in zijn Voorberigt, de partij des Keizers trekt, dit geschrift de vertaling heeft waardig gekeurd, is ons volstrekt onbegrijpelijk.

Voor hem die de geschiedenis kent is uit dit boekje niet veel te leeren, en voor hem die ze niet kent, zoo mogelijk, nog minder.

Humoristische Schetsen en Portretten door een Clair-voyant. Te Amsterdam, bij J. M. E. Meijer. 1851. *In gr.* 8vo. *VI en* 239 *bl.* *f* 2-50.

Naast het schrijven in humoristischen stijl is het beoordeelen van dat geschrevene wel een der moeijelijkste gedeelten van den letterarbeid.

De Schrijver van dit werk verklaart te zijn een helderziende kruidenier (niet een gemagnetiseerde); hij heeft verder de pretentie van hersenen te hebben, even als

een Minister; van wien het niet altoos kan gezegd worden, dat hij helder ziet.

Vermits de wijsheid door onzen kruidenier is opgedaan achter de toonbank, zou men vermoeden, dat hij den lezer verhaalt, wat hij daar ziet, opmerkt en naspoort; maar behalve in de Voorrede, worden wij niet weder naar de toonbank geleid, en wij vatten dáárom den zamenhang niet tusschen die toonbank en 's mans helderziende eigenschappen. Onze kruidenier is geen vriend van Recensenten, en hij spaart ze in zijnen humor niet. Arme Recensenten! het is wel der moeite waard, zoo gehavend te worden, om uwe homoïopathische belooning, en 't genot van rijp en groen te moeten lezen en soms nog herlezen! — Waarlijk, brave kruidenier! gij hadt ze gerust van uwen humor kunnen uitsluiten, even als de *satura coronalis* en het ziekmaken van *zieken*, dat weinig helderziendheid in de geneeskundige wetenschap en logica aanduidt. Mogt het eens gebeuren, dat onze kruidenier een Professor ware, als in het geval waarvan hij spreekt, dan zou in die ontdekking voor de Regering een motief kunnen liggen om hem maar te pensioneren. Niet dat Ref. deze schetsen en portretten zoo slecht vindt; integendeel, ze zijn voor een kruidenier zeer verdienstelijk, maar voor een Professor zouden ze wat al te mager zijn.

Het werk bevat vele, waarlijk geestige en naïve opmerkingen; maar ook vele anderen, die naar den kruidenierswinkel rieken. Men hoore: »Wat is een historisch regt? Eene hersenschim, waarmede men domkoppen bij den neus leidt." — »Vóór eene eeuw bestierf het roer van den Staat meestal in de hand des grijsaards, die het als man had opgevat; thans verliezen de Ministers hunne portefeuilles, alvorens zij den tijd hebben te onderzoeken wat er in is." — »Hij overweegt en overweegt... en kiest eindelijk den naam van BOUDEWIJN; want meer dan iets anders lokt hem het Charlatanisme, dat aan dien naam ten eeuwigen dage bij ons zal verbonden blijven." — *De mortuis nil, nisi bene.* De humor moet welvoegelijk en edelmoedig blijven, en daarom is dit laatste gezegde kruidenierachtig. BOUDEWIJN kende

zijn tijd en zijn publiek, en hij maakte gebruik van die kennis; ziedaar alles.

Ref. gelooft overigens, dat het werk, immers voor 't grootste gedeelte, met genoegen zal gelezen worden, en vindt het laatste stuk een der aangenaamsten. Hij wenscht schetsen en portretten goeden aftrek en den Schrijver lust om voort te gaan.

Druk en papier zijn goed, het titelvignet behoort tot de besten; zoodat het werk van den helderzienden kruidenier ook in dát opzigt lofwaardig is.

L. H. V.

Natuurlijke historie van schadelijke Insecten. Eerste Stukje. Met eene plaat. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 8 *bl.* *f* : - 50.

De schadelijke of vergiftige *Noord-Nederlandsche* gewassen vonden vóór eenige jaren in den Heer MIQUEL eenen beschrijver. De Heer JAN SEPP heeft zich opgewekt gevoeld om eene zoodanige beschrijving van schadelijke insecten (zeker slechts schadelijke insecten, die in ons land voorkomen) te leveren, en zulks ten gevolge der mislukte poging van de *Geldersche* Maatschappij van Landbouw bij de *Nederlandsche* Entomologische Vereeniging te *Amsterdam* gedaan.

Naar het oordeel van Ref. ware het, om het publiek opmerkzamer te maken op de strekking van dit werk, beter geweest, den titel eenigzins uitvoeriger te stellen.

De wijze van uitgaaf is doelmatig; daar de aanschaffing er gemakkelijk door is gemaakt, en men een werk als dit ligter bij eenige bladzijden dan in zijn geheel leest. De behandeling stemt met het doel overeen, want het doel is: die insecten gemakkelijk te doen kennen, en hunnen schadelijken invloed aan te wijzen, met de middelen om hen te vernietigen. Al vond dus Ref. den titel wat kort, het werk-zelf verdient, naar zijn bescheiden oordeel, allen lof en daarmede aanbeveling. Hij hoopt, dat een zoo nuttige arbeid tot het einde volbragt kunne worden, en ziet de vervolgen met belangstelling te gemoet. Alleen dáárom is hij ook van zijne gewoonte afgeweken om iets meer dan eene bloote aankondiging te geven van een werk, waarvan nog slechts het begin is ingezonden.

L. H. V.

BOEKBESCHOUWING.

Proeve van onderzoek naar de Goddelijke Natuur van onzen Heer JEZUS CHRISTUS, *en naar het groot belang, dat wij als Christenen hebben bij de erkentenis* (l. *erkenning*) *daarvan, ook in onzen tijd. Door* D.r DOEDES, *Predikant te Ingen. In twee Stukken. Te Utrecht, bij* J. H. Siddré. 1850, 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 316 *bl. f* 3-20.

De Heer DOEDES, ofschoon een man van hooggeklommen leeftijd, heeft zich opgewekt gevoeld, om het leerstuk van de Goddelijke Natuur des Heeren JEZUS CHRISTUS uitvoerig te behandelen voor het publiek. Hij heeft daardoor het bewijs geleverd, dat het hem evenmin aan lust tot den arbeid als aan ijver voor de goede zaak des Christendoms ontbreekt. En dat hij vrijmoedig uitkomt voor zijne veeljarige, hem heilige overtuiging, en haar tegen andersdenkenden zoekt te verdedigen met al de wapenen die hem ter dienste staan, wie zal het wraken? Als hij bovendien den eerlijken strijd zonder bitterheid, doorgaans in den geest der verdraagzaamheid en der liefde voert, en herhaaldelijk verzekert, dat hij van het onzalig twisten onzer dagen van heeler harte afkeerig is, dan krijgen wij den welmeenenden man, onder het lezen van zijn geschrift, allengs meer lief en zouden hem, ook bij verschil van gevoelen, moeijelijk hard kunnen vallen. Dit neemt echter niet weg, dat wij ons minder gunstig oordeel over den inhoud van zijn boek niet verzwijgen mogen, nu het ons gevraagd wordt. Het komt ons namelijk voor, dat hij zich zijne zware taak in menig opzigt al te gemakkelijk heeft laten vallen, en dat zijn betoog, hoe uitvoerig ook, de vereischte overtuigende kracht voor onze dagen niet bezit. Eene korte opgave van den gang zijns onderzoeks zal ons den weg banen, om dit ons oordeel met eenige proeven te staven.

Eene Inleiding gaat vooraf, waarin gezegd wordt, wat

wij te verstaan hebben door de Goddelijke Natuur van CHRISTUS. Zij wordt omschreven als »eene wezenlijke gesteldheid, die Hij door zich zelven bezit van eeuwigheid, waar Hij één is met God Zijnen Vader, in het bezit van Zijne volmaaktheden, niet alleen van de zedelijke, maar ook van de uitsluitende of natuurlijke eigenschappen der Godheid, die aan geen schepselennatuur, welke gebonden is aan ruimte en tijd, kunnen toegekend worden, en waarin Hij aan God gelijk is."

Naar deze Goddelijke Natuur des Heeren onderzoek doende, beantwoordt hij in het Eerste Hoofdstuk de volgende vragen: *Komen in de schriften des N. V. zoodanige termen voor, welke ons verpligten, om aan den Heer* JEZUS *eene andere, eene hoogere Natuur dan Zijne menschelijke toe te schrijven?* Antw. Hij wordt *God* genoemd, JOH. I: 1, XX: 28, *Rom.* IX: 5, 1 *Tim.* III: 16, ook *Zoon van God, eeniggeboren, eigen Zoon van God,* en draagt nog andere Goddelijke namen. *Zou* JEZUS *zich zelven die hoogere Natuur bewust geweest zijn? En wat kunnen wij daarvan opmaken uit Zijne eigene woorden en handelingen?* Antw. Buiten tegenspraak heeft Hij van Zijne jeugd af daarvan eene onbedriegelijke bewustheid bezeten, zoo als blijkt uit Zijne woorden, JOH. X: 30, VIII: 58, XVII: 5, MATTH. XI: 27 enz., en uit Zijne wonderwerken en Zijne voorzeggingen. *Zijn er nogtans niet vele gezegden en handelingen van onzen Heer bekend, die ons tot andere gedachten daaromtrent moeten leiden?* Antw. Er zijn, die nog al moeijelijkheid baren, als de benamingen van *Vader* en *Zoon,* JOH. VI: 57, V: 19, 30, XII: 49, 50, MATTH. XX: 23, JOH. X: 29, 30, MATTH. XIX: 16, XXIV: 36, JOH. XVII: 3 enz., maar deze kunnen en moeten zóó verklaard worden, dat zij in overeenstemming zijn met de Goddelijke Natuur des Heeren. *Heeft de Vader van onzen Heer* JEZUS *ook zulke getuigenissen van Zijnen Zoon gegeven, waaruit wij met eenigen grond besluiten kunnen, dat* JEZUS *eene gelijke Natuur als Zijn Vader bezit?* Antw. Die getuigenissen zijn van drieërlei soort en bestaan in woordelijke verklaringen van den hemel, dat JEZUS Zijn geliefde Zoon is; in de groote daden Gods, die door JEZUS CHRISTUS

zijn verrigt; en in Zijne opwekking uit den doode. *Wat hebben aangaande 's Heilands Goddelijke Natuur getuigd* JOHANNES *de Dooper, de Apostelen en Evangelisten, de eerste Christenen en de oudste, meest beroemde Kerkvaders? En wat kunnen wij deswege opmaken uit hunne gedragingen jegens onzen Heer?* Antw. JOHANNES de Dooper JOH. I: 34, XV: 27, JOHANNES de Apostel JOH. I: 1—3, II: 25, PETRUS JOH. VI: 67—69, XXI: 17, PAULUS *Phil.* II: 6, *Kol.* I: 15—17, vergel. *Hebr.* I, de Apostelen LUK. XXIV: 52, *Hand.* I: 24, STEPHANUS *Hand.* VII: 59, 60, de eerste Christenen *Hand.* IX: 14, XXII: 16, 1 *Kor.* I: 2, en onder de Kerkvaders CLEMENS ROMANUS, IGNATIUS, JUSTINUS *de Martelaar,* IRENÆUS, ORIGENES, LACTANTIUS, AUGUSTINUS, terwijl bij de scheuring der Kerk in Oostersche en Westersche dit geloofspunt behouden gebleven is en ook de Hervormers het bewaard en gehandhaafd hebben. *Vinden wij evenwel in de redevoeringen en geschriften der Apostelen en Evangelisten niet onderscheidene uitdrukkingen, welke in strijd zijn met het begrip van eene hoogere Goddelijke Natuur, die wij aan* JEZUS *toekennen?* Antw. Geene andere dan *Openb.* III: 14, *Hand.* II: 22, III: 13, IV: 27, XVII: 21, *Kol.* I: 15, 1 *Kor.* III: 23, XI: 3, VIII: 6, 1 *Tim.* II: 5, 1 *Kor.* XV: 24, 28, maar ook de bezwaren, die deze plaatsen opleveren, worden zoo veel mogelijk uit den weg geruimd, en de slotsom is, »dat wij" — zegt de Schrijver — »in het geloof aan JEZUS' Goddelijke Natuur op nieuw versterkt en bevestigd zijn en daarin niets gevonden hebben, dat strijdig is met de menschkunde of met den geest des Christendoms."

In het Tweede Hoofdstuk wordt nu het hoog belang van de erkentenis (l. erkenning) der Goddelijke Natuur van onzen Heer aangewezen, en wel in dezer voege: »Die erkentenis behoort tot het eigendommelijke karakter van de Christelijke godsdienst" — in onderscheiding van de Heidensche, Joodsche en Mohammedaansche — »en staat tegenover de al meer en meer doordringende wereld- en menschenvergoding. Eene der hoofdwaarheden van het Christendom" — namelijk de verzoening des zondaars met God door JEZUS CHRISTUS — »ontvangt door die er-

kentenis eene bijzondere kracht en waarde, hetgeen in onzen tijd wel behartigd mag worden, nu er zoo vele bedenkingen tegen die leer in het midden worden gebragt. Die erkentenis staat in het naauwste verband met het geloof aan JEZUS' Koninklijke en regterlijke waardigheid, waardoor deze in het helderste licht geplaatst wordt en de belangstelling in haar van een heilrijk gevolg kan zijn voor velen van onze tijdgenooten. Zij wordt volstrekt gevorderd van wege onze toewijding aan den Heere JEZUS CHRISTUS, waartoe wij door de instelling des H. doops verpligt zijn. Door haar worden wij veel meer gebragt en versterkt in dat eenige, waarachtige, Christelijke geloof, hetwelk ons zalig maakt. Zij heeft eindelijk eenen zeer krachtigen invloed op 's menschen vernieuwing en heiliging, en alzoo op het geheele innerlijke Christelijke leven."

»En hiermede" — zoo eindigt de Schrijver — »achten wij de taak volbragt te hebben, die uit eigene beweging door ons is opgenomen." De vraag is, of hij met eenig regt zóó spreken kan; en juist dit is het, wat wij betwijfelen op de volgende gronden:

1°. De weg, die hier is ingeslagen, kon bij geene mogelijkheid tot bevredigende resultaten leiden. In plaats van, zoo als men in eene *Proeve van onderzoek* verwachten zou, de leer der Schrift op dit punt onbevooroordeeld te onderzoeken en daaruit af te leiden, wat wij aangaande de Goddelijke Natuur des Heeren te gelooven hebben, is hier eene willekeurige bepaling daarvan op den voorgrond geplaatst, en moet nu al het overige strekken tot bewijs van het vóóraf geformuleerde leerstuk. Maar juist op dien weg loopt men gevaar, om alles naar eigene meening te plooijen en haar ten rigtsnoer te stellen bij het onderzoek der Schrift. Aan dat gevaar is de Schrijver niet ontkomen; en in plaats van eene proeve van onderzoek, heeft hij *eene proeve van bewijsvoering* voor de Goddelijke Natuur van onzen Heer, naar zijne bijzondere opvatting, geleverd, waarmede niemand vrede hebben kan, dan die zich vóóraf op zijn standpunt plaatst.

2°. De beschrijving van de *Goddelijke Natuur* des Heeren, die hier gegeven is, mag minstens zonderling heeten. Haar te noemen *eene wezenlijke gesteldheid, die Hij door zich-zelven bezit van eeuwigheid*, is bijkans onzin. Er is hier bovendien, lijnregt in strijd met de Schrift, die al wat de Zoon is en bezit, van den Vader afleidt, beweerd, dat Hij Zijne Goddelijke Natuur *door zich-zelven* bezitten zou. Er is verder geen scherp onderscheid gemaakt tusschen den Zoon vóór en na zijne menschwording. En uit de wijze, waarop geheel deze beschrijving, boven medegedeeld, verklaard en ontwikkeld wordt, blijkt eindelijk ten overvloede, dat het dogmatisch begrip, dat op den voorgrond staat, gebrekkig opgevat, veel te vragen en te wenschen overlaat. Waarom niet eenvoudig gesproken van de *eeuwige Godheid* des Heeren?

3°. De bewijsvoering is, uit een uitlegkundig oogpunt beschouwd, niet minder gebrekkig. Bij JOH. I: 1 wordt geene enkele poging aangewend, om de afwezigheid van het art. bij θεὸς voldoende te verklaren. Bij *Rom.* IX: 5 worden de afwijkende verklaringen te naauwer nood vermeld en in geenen deele wederlegd. Bij 1 *Tim.* III: 16 moet men op het woord van den Schrijver gelooven, dat de aangenomene lezing de ware is. En op al deze plaatsen is het hem genoeg, den naam *God* aangaande CHRISTUS gebruikt te vinden, om daaruit reeds te besluiten tot Zijne Goddelijke Natuur. Zoo wordt ook de vraag niet beantwoord, of de benaming: *Zoon van God*, indien zij gelijkheid aan den Vader te kennen geeft, niet tevens het begrip van afhankelijkheid van Hem in zich sluit. De bewering, *dat de Heer van Zijne jeugd af*, derhalve reeds in zijne eerste kindschheid en op den moederschoot, *eene onbedriegelijke bewustheid* gehad heeft *van Zijne geheele persoonlijkheid*, is van dien aard, dat zij zonder nadenken moet zijn neërgeschreven. *Ik en de Vader zijn één*, JOH. X: 30, wordt zonder eenige bedenking verklaard van *dezelfde magt en gezindheid*, die de Zoon, even als de Vader, bezit. Als er van JOH. V: 26 gezegd wordt, dat *daaruit nimmer met grond kan worden afgeleid, dat* JEZUS *Zijn Goddelijk leven zou ontleend heb-*

ben van God, den Vader, dan kan men te naauwer nood zijne oogen gelooven, te minder daar er wordt bijgevoegd: *want dit Goddelijk leven is voor geene mededeeling vatbaar.* Voorts wordt de verouderde onderscheiding, dat de Heer nu eens spreekt als Zoon van God, dan eens als mensch, dan weder als Messias, te hulp geroepen, zoo dikwijls eene zwarigheid, die zich opdoet, moet uit den weg geruimd worden. Soms is de zwarigheid, b. v. in JOH. XVII: 3, niet eenmaal, zoo 't schijnt, regt gevoeld. En over het algemeen — want waartoe meer aangestipt? — ontbreekt het in de bewijsvoering aan die overtuigende kracht, die de ware uitlegkunde schenken kan. Meestal geeft de Schrijver enkel die verklaring op, die met zijne overtuiging overeenstemt, zonder de gronden op te geven, waarop zij rust, en die, welke daar tegenover staat, te ontzenuwen. In plaats daarvan treden òf stellige verzekeringen op òf aanhalingen uit andere Schrijvers. Is het wonder, dat de resultaten weinig bevredigen?

4°. Wat eindelijk het Tweede Hoofdstuk betreft, wij kunnen ons begrijpen, dat de Schrijver op het standpunt, door hem ingenomen, zóó schrijven kon, maar moeten tevens verklaren, dat uit zijne redeneringen geenszins gebleken is, dat zijne opvatting van 's Heeren Goddelijke Natuur de éénig ware en mogelijke is. Bevreemdend is het, dat er hier geen onderscheid gemaakt wordt tusschen *de verzoening des zondaars met God*, waarvan gesproken, en *de verzoening onzer zonden door* JEZUS CHRISTUS, die in den grond bedoeld wordt. Dit onderscheid toch is niet denkbeeldig, maar waarachtig, en door alle Exegeten toegestemd. Tot regt verstand der waarheid, die in CHRISTUS is, mag het volstrekt onmisbaar heeten. Wij begrijpen niet, hoe iemand, die toont dat onderscheid niet eenmaal te kennen, zóó uit de hoogte spreken kan, als bl. 217 geschiedt. Ook de opvatting van *geloof* en de bewijsvoering, *dat Hij, die, naast God, ook van ons vertrouwen eischt, als God moet zijn, dezelfde wetenschap, wijsheid, almagt, liefde en trouw, dezelfde onveranderlijkheid en onpartigheid als God bezitten moet,*

laat veel te wenschen over. De betrekking van CHRISTUS den Heer als Middelaar, als Zoon van God, door Wien wij tot den Vader gaan, wordt daarbij geheel voorbijgezien.

Maar genoeg reeds. Wij zouden anders nog spreken moeten van de woordenrijkheid, de loquaciteit des Schrijvers, die vooral in het *tweede* Hoofdstuk hinderlijk is, en van meer andere gebreken des ouderdoms, eigen aan zijnen stijl. Liefst echter eindigen wij met de betuiging van onze hoogachting voor den man van jaren, wien het blijkbaar ernst is met de zaak van zijnen Heer, en van ons leedwezen, dat wij, ofschoon van hem in beginselen minder verschillende, dan hij misschien vermoedt, niet gunstiger oordeelen konden over zijnen arbeid. *Ut desunt vires, tamen est laudanda voluntas.*

Een woord over Evangelische opbouwing der Kerke, aan al mijne Protestantsche, bijzonder Hervormde, mede-Christenen; of beantwoording der vraag: Waarvan moeten wij in de Hervormde Kerk uitgaan? van de Kerkelijke leer, bijzonder die van Gods Souvereiniteit? of van de Christelijke prediking, vooral van Gods genade? Door L. G. PAREAU, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Groningsche Hoogeschool. Ter overweging aanbevolen ook aan de lezers van: De leer der Hervormde Kerk, door den Leidschen Hoogleeraar* J. H. SCHOLTEN. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 150 *bl. f* 1-30.

Deze Verhandeling, in het Tijdschrift: *Waarheid in Liefde* geplaatst, is ook afzonderlijk uitgegeven, en verdient zulks, daar zij hoogst gewigtige aanmerkingen en wenken bevat ten aanzien van eene zaak, die tegenwoordig in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk zeer wordt besproken: of men regt hebbe, de Kerkleer op den voorgrond te stellen en van deze uit te gaan, al dan niet. Zoo ja, dan hebben zij ongelijk, die, een scherp onderscheid makende tusschen Evangelie en Kerkleer, slechts

van het eerste willen hooren; en zij vooral hebben dan ongelijk, die beweren, dat, zoo de Christelijke Godsdienst al een leerstelsel *heeft*, zij in het geheel niet *in* een leerstelsel *bestaat*, maar in haar wezen geheel iets anders is; gelijk nog dezer dagen even krachtig als overtuigend werd aangetoond door eenen scherpzinnigen, maar (ach, kon dat van alle Schrijvers in deze zaak worden gezegd!) volstrekt niet scherpen Schrijver, die zich onder den naam van IRENAEUS ALETHOPHILUS verbergt. (*) Indien daarentegen de prediking van Gods genade in CHRISTUS op den voorgrond behoort te staan, dan zien zij verkeerd, die voor eene Kerkleer ijveren en de doode letter verheffen ten koste van den levenden en levendmakenden Geest. Het vraagstuk is hoogst belangrijk, omdat het eene sterke spanning in den boezem onzer Hervormde Kerk levendig houdt, die niet overal en bij allen binnen de perken der gematigdheid blijft; eischen doet hooren, die niet altijd met bezadigdheid worden voorgedragen; en de zucht voor opvatting der waarheid hier en daar de vorderingen des vredes en der liefde doet miskennen. Het is dus een hoogst gewigtig onderwerp, dat de Hoogleeraar PAREAU in deze Verhandeling ter sprake brengt; het is nog tijdig, ofschoon dit stuk reeds ten vorigen jare het licht hebbe gezien.

De Schrijver begint met de opmerking, dat zich sedert geruimen tijd in vele Protestantsche of Evangelische Kerkgenootschappen en met name in het *Nederlandsche* Hervormde, eene neiging openbaart tot het herstellen en weder in eere brengen van het Kerkelijk leerstelsel; en dat niet bij zich noemende orthodoxen, maar ook bij echt vrijzinnige Godgeleerden. Onder dezen heeft PAREAU dan ook bepaald het oog op het bekende, ook in zijne schatting veelzijdig voortreffelijke werk van Prof. SCHOLTEN: *de leer der Hervormde Kerk, enz.*, gelijk de opgegeven titel van de Verhandeling aanduidt. PAREAU beroept zich eenigermate op het hoogst moeijelijke der bepaling, wat eigenlijk de »leer der Hervormde Kerk" is, omdat daarin zoo wel in verschillende landen, als in onderscheidene

(*) *De Morgenster*, N°. 8.

tijden, ja, zelfs ten zelfden tijde in *Nederland*, ook wat hoofddenkbeelden en grondbegrippen aangaat, zeer groote verscheidenheid en hoogst belangrijke wijzigingen hebben plaats gehad; doch dit wordt slechts als in het voorbijgaan aangeroerd, hoewel het onzes inziens een hoogst klemmend bewijs uitmaakt tegen de vorderingen van diegenen, in wier oog alleen datgene echt regtzinnige Hervormde Kerleer is, hetwelk zij er voor verkiezen uit te geven, waarom dan ook reeds in de bekende *Amsterdamsche* Vergadering van 18 Augustus 1848 door een der hoofden van de zich orthodox noemende rigting, met ronde woorden de onmogelijkheid werd geproclameerd van het bepalen wat eigenlijk Hervormde Kerkleer zij. De Hoogleeraar PAREAU wil daarentegen het denkbeeld eener geconstitueerde Kerkleer laten gelden, als bestond die; maar dringt in deze Verhandeling zijn gevoelen aan, dat het uitgaan van de Kerkleer ter ontwikkeling en volmaking, en ter vereeniging der Gemeente, zeer nadeelig is, dewijl het *deels* het inzigt in de *geheele* Christelijke waarheid belemmert; *deels* leidt tot verduistering van deze of die zijde der waarheid; *deels* de Kerk tot eene school van wetenschappelijke begrippen en twisten verlaagt, terwijl het de Goddelijke kracht van het Evangelie ter zijde schuift, waardoor alleen de ware ontwikkeling, volmaking, uitbreiding en eenigheid der Kerk van CHRISTUS kàn worden bevorderd.

Ten slotte wordt herinnerd, dat de *Nederlandsche* Hervormde Kerk dien weg reeds vroeg heeft bewandeld, blijkens hare oudste formulier-schriften (*); en die Kerk zal er het best bij varen, indien zij meer en meer komt tot volkomene bewustheid van haar eigenlijk wezen en karakter, als niet gelegen in hare kenmerkende en onderscheidende *leer*, maar in den *geest*, die haar kenmerkt als eene *Christelijke*, en die haar van allen, welke menschelijke leeringen volgen willen, onderscheidt als *Hervormd* Christelijke of Evangelische Kerk; en indien

(*) Uitvoeriger dan hier door PAREAU, is dat aangewezen in *de Strijd der partijen* door den straks genoemden IRENAEUS ALETHOPHILUS, waarvan wij (1852, N°. V, bladz. 189) verslag gaven.

zij tevens met volle kracht den door haar ingeslagen *Evangelischen* weg bewandelt.

Deze Verhandeling is een voortreffelijk woord te midden van de hevige Kerktwisten onzer dagen. Het is een overtuigend woord, — namelijk voor degenen die zich willen laten overtuigen; maar waar uilen niet willen zien, kan men ook gerust de moeite sparen van hun eenen bril te geven.

Nagelatene Leerredenen van A. STRAMROOD, *in leven laatst Predikant te Sliedrecht. Te Deventer, bij* J. P. Brinkgreve. 1851. *In gr. 8vo.* 198 *bl. f* 1-80.

De Opsteller dezer leerredenen, na dertien jaren dienst in de Gemeente te *Sloten* naar die te *Sliedrecht* geroepen, mogt in deze slechts weinige weken arbeiden, toen de dood hem in den bloei zijns levens ontrukte aan de Kerk, aan zijne Gemeente, aan eene bedroefde weduwe met zes onverzorgde kinderen. Aan de laatste op kiesche wijze eenig geldelijk voordeel te verschaffen, en tevens te voldoen aan de begeerte van velen, die iets uit den nagelaten kanselarbeid van eenen betreurden leeraar en vriend wenschen te bezitten, was het dubbel oogmerk dezer uitgave. Eene zeer aanzienlijke lijst van inteekenaren doet zien, dat althans het stoffelijke doel, ten gevolge der algemeene belangstelling, naar wensch is bereikt; en voor het overige zullen de vrienden van den ontslapene ongetwijfeld den bezorger der uitgave danken, die wèl schijnt gekozen te hebben, althans eenen in vele opzigten voortreffelijken bundel heeft geleverd. Het is zoo: men zal hier dat schitterende en verrassende van plan en ontwikkeling en stijl niet aantreffen, waardoor, naar het schijnt, leerredenen slechts lof kunnen verwerven. Maar of deze nu daarom zoo veel beter aan het doel der Evangelieprediking beantwoorden en zoo veel nuttiger zijn voor de Gemeente, onder welke zich, althans in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk, toch altijd vele, zeer vele eenvoudige toehoorders

bevinden, — wij nemen, ook op grond eener bijna vijf-en-twintig-jarige ondervinding, de vrijheid, dat zeer te betwijfelen, en zien voor de leering en stichting in de Gemeente des Heeren weinig heil, in het overdrijven der eischen op het gebied der kanselwelsprekendheid. Niet dat de Steller dezer aankondiging met minachting nederziet op de meesterstukken, die ons Vaderland in onzen leeftijd heeft opgeleverd en nog oplevert; integendeel — hij schat ze hoog, zeer hoog, maar hij vreest voor het misbruik, dat zoo ligt gemaakt wordt van het aanlokkelijke om naam als prediker te verwerven, door het najagen en navolgen, en voor het misbruik, dat de Gemeente-zelve maakt van modellen, wanneer zij er te eenzijdig andere waardige Evangeliedienaars naar beoordeelt.

Van deze zijde vinden wij het in onze dagen wel eens goed, dat leerredenen als de voor ons liggende worden uitgegeven. Dezulken zijn de ware proeven, hoe tegenwoordig in de Vaderlandsche Kerk wordt gepredikt. Zij zijn niet opgesteld met de gedachte aan de drukpers, en hebben er dus niet op *kunnen* aangelegd worden om opgang te maken; van lofbejag kan haar vervaardiger in geenen deele worden verdacht, want waarschijnlijk is er geen regel in geschreven met het denkbeeld aan uitgave; en zij zijn, om met VAN KOETSVELD te spreken, niet opgesteld zonder voorstelling van kansel of gemeente, maar ingerigt naar en geschreven met het oog op de behoefte van eene eenvoudige landgemeente. En wij durven er — zelve vele jaren voor eene zoodanige gepredikt hebbende — bijvoegen, dat de overledene ons blijkt een hoogst voortreffelijk Evangelieprediker geweest te zijn. Zijn de onderwerpen gepast, aandachtwekkend, leerzaam, — de aanleg der stukken is eenvoudig, maar niet arm; geleidelijk en niet stijf; warm en dat zonder exclamatiën. Kennelijk missen zij de laatste, beschavende hand; maar ook dit geeft er hier en daar iets ongekunstelds aan, dat in geenen deele hindert.

Zoo de Schrijver nog leefde en eenen preekbundel als proeve zijner Evangelieverkondiging aanbood, zouden wij ons denkelijk uitgelokt vinden om hem met sommige

vriendbroederlijke opmerkingen te dienen, en de man, die ons persoonlijk geheel ònbekend was, maar wien de lof ook van bescheidenheid nagaat, zou ze waarschijnlijk niet hebben versmaad noch zich gegronde aanmerkingen op zijne leerredenen laten aanleunen als smaadheid van CHRISTUS. Maar de hand is verstijfd, die deze Evangelische toespraken schreef, en de mond gesloten, die ze tot de Gemeente rigtte. God riep Zijnen dienaar tot hoogeren werkkring daar boven, toen zich pas een meer uitgebreide hier op aarde voor hem had ontsloten. Maar vertroostend moet het voor de zwaar bedroefde weduwe wezen, dat een wèlverdiende eerekrans voor den ontslapene kan worden gelegd op hetgeen haar is aangeboden uit de vruchten van zijnen geest.

Wij meenen te kunnen volstaan met deze aanprijzende aankondiging, zelfs zonder opgave van teksten en onderwerpen van dit twaalftal leerredenen. H. M.

Bijbeloefeningen van J. E. VOET VAN CAMPEN, *in leven Predikant te Leyden. Voorafgegaan van een levensberigt, door* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leyden. Met Portret. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In gr. 8vo. XXXVI en 226 bl. f* 3-:

Een waar genoegen is het ons, dit boek aan te kondigen. De waardige Opsteller dezer Bijbeloefeningen, in eene menigte Vaderlandsche huisgezinnen bekend door zijn uitmuntend *Dagboek bij den Bijbelschen Almanak*, verdiende ten volle de ware en warme hulde, door den Hoogleeraar KIST aan zijne nagedachtenis gebragt in het stuk, dat aan het hoofd dezer verzameling staat; eene verzameling, door den levensbeschrijver met regt eene »Kostelijke nalatenschap" genoemd. Het zijn *Bijbeloefeningen;* iets anders nog dan leerredenen over één geheel Hoofdstuk der H. Schrift, ofschoon sommige, gelijk de eerste (*Gen.* v), de vijfde (1 *Kon.* xx), de achtste (DAN. II), en de negende (JOH. II) juist een Kapittel tot tekst hebben. Doch andere behandelen een grooter gedeelte der

Bijbelsche geschiedenis, gelijk de tweede (*Exod.* XI: 1—XIII—16), de derde (*Lev.* I—VIII), de vierde (JOS. XIII—XXI), de zesde (NEH. X—XII) en de zevende (ESTH. V: 5ᵇ—VII: 10). Wij behoeven niet te zeggen, dat die behandeling geenszins bestaat in eene doorloopende verklaring der verzen van den tekst, 't zij afgewisseld, 't zij gevolgd door praktikale aanmerkingen. De hoogst bekwame Prediker beschouwde het gekozen gedeelte des Bijbels als één geheel, overzag het als zoodanig, en gaf het aldus zijnen hoorderen ter beschouwing. Daarbij kwam hem niet alleen zijn helder inzien in de Schrift-zelf te stade, maar vaak ook zijn vernuft, waarvan b. v. de laatste Bijbeloefening (de eenige tevens uit het N. V.) eene even schoone als kunstelooze proeve levert. Het wonder op de bruiloft te *Kana* en de tempelreiniging hebben schijnbaar weinig met elkander gemeen; maar de scherpzinnige VAN CAMPEN noemde zijne Bijbeloefening: JEZUS *eerste wonder in den kring der Zijnen, en Zijne eerste optreding in den tempel*, en nu gevoelt men gemakkelijk, hoe diep en vruchtbaar deze hoogst eenvoudige aaneenknooping het stuk maakt. Zoo heeft ook de vierde tot hoofdonderwerp: *de verdeeling van het land Kanaän*, en de vijfde: *Gods alomtegenwoordige, almagtige en genadige heerschappij ten beste van de kinderen der menschen.* De hoorder ontving alzoo, en de lezer ontvangt nu ook éénen indruk, en dat geschiedt zonder dat de leeraar ergens zijne toevlugt neemt of behoeft te nemen tot gewrongen zamenstellingen of kunstmatige, maar stijve indeeling. Van deze, gansch niet gering te schatten vaardigheid in het kiezen van en getrouw blijven aan ééne hoofdzaak levert deze bundel proeven, die aankomende en zelfs ook wel ervaren predikers den uitmuntenden overledene niet zonder nut voor zich-zelven zullen afzien. Wij behooren niet tot de blinde *laudatores temporis acti*, maar mogen 't evenwel niet ontveinzen, dat wij met leedwezen zien, hoe de hedendaagsche predikmanier zich afslooft in kunstige schetsen en vernuftige verdeelingsopgaven, waarin slechts weinigen slagen zonder nabootsing te verraden en het natuurlijke op te offeren.

Bundels als deze zijn uit dien hoofde hoogst nuttig: men vindt hier ware modellen om leerzaam, ongezocht natuurlijk en toch stichtelijk te prediken. Men zie slechts de zoogenaamde toepassingen. Is tekst en onderwerp Oud-Testamentisch, — het Evangelisch element ontbreekt nergens; maar ook overal wordt men er op de eenvoudigste wijze toe gebragt. En voegt men er nu nog bij, dat deze Bijbeloefeningen eenen gepasten, waardigen, zuiveren stijl ademen, eene voortreffelijke zamensmelting zijn van licht en warmte, eene degelijke lectuur aanbieden, en ook naar het uiterlijke van het boek eenen hoogst aangenamen indruk achterlaten, dan hebben wij niets meer noodig te zeggen tot aanbeveling. Wij danken de nagebleven betrekkingen van den voortreffelijken *Leydschen* Evangeliedienaar voor dit geschenk; den Hoogleeraar KIST voor zijn belangrijk levensberigt, en de Uitgevers voor deze poging tot verspreiding van verlichte Godsdienst- en Bijbelkennis. Het portret van den overledene moet, naar 't getuigenis van hen, die hem kenden, uitnemend gelijken. Wij hadden dat voorregt niet.

Mijne twee merkwaardigste Leerredenen. Uitgegeven ten behoeve van den wederopbouw der Kerk van de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Frederikstad aan de Eider, door haren Leeraar J. A. M. MENSINGA, *Lid van enz. enz. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl. f* :-45.

De eerste dezer twee leerredenen heeft gediend om afscheid te nemen van de Gemeente te *Sijbecarspel*, en daarmede tevens van het Vaderland en de Hervormde Kerk. Zij heeft tot tekst JOH. XIV: 27, en is, zoo als het bij zoodanige gelegenheid verwacht wordt en voegt, een eenvoudig, hartelijk woord. De andere preek (over *Ps.* XLII: 12) is uitgesproken na het bekende bombardement van *Frederikstad*, en alzoo in dagen van kommer en vreeze, aangaande welke in het breedvoerig voorberigt het een en ander wordt medegedeeld. Beiden zijn

alzoo uitgesproken en ook opgesteld onder omstandigheden, die uit den aard der zaak het kritisch oog moeten afleiden, gelijk *Mens ingenua* zelf zou moeten erkennen, als zij ter beoordeeling in de *Boekzaal* hadden voor hem gelegen van eene andere hand. Om des Christelijken doels wille hebben zij nu onverdeelde aanbeveling.

De leer der zaligheid voorgesteld ten behoeve van het onderzoek der Christelijke waarheid, inzonderheid bij het onderwijs op Katechisatiën; door J. I. DOEDES, *Theol. Doct. en Pred. te Rotterdam. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In kl. 8vo.* 51 *bl. f* :-25.

Beknopt overzigt der Bijbelsche geschiedenissen. Derde verbeterde druk; door W. F. VAN RIJKOM, *Godsdienstonderwijzer bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam. Met een Kaartje. Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. 1850. *In* 12*mo.* 94 *bl. f* :-30.

Tafereelen en Verhalen uit het leven der Apostelen. Voor jonge kinderen bewerkt door Mevr. de Wed. A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Met plaatjes. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1852. *In kl. 8vo.* 135 *bl. f* :-50.

Wij voegen deze godsdienstige onderwijs- en leesboekjes bij elkander, omdat de aard van ons Tijdschrift er slechts eene korte vermelding van gedoogt.

Het vraagboekje van DOEDES is vrij uitvoerig, en toch zal men zich teleurgesteld vinden indien men verwacht, hier eene bepaalde ontwikkeling, of immers aanwijzing te zullen aantreffen van de opvatting der Christelijke waarheid door den man, die zich in den laatsten tijd als ijverig en scherpzinnig voorstander van eene zich noemende regtzinnige rigting heeft getracht bekend te maken. Veel is aan het mondeling onderrigt overgelaten, en zoo wij wilden ontwikkelen, waarin dit katechiseerboekje ons minder voldoet, of liever: waarin wij

van de daarin gegevene voorstelling der Christelijke waarheid meenen te moeten verschillen, zouden wij over te veel ruimte moeten beschikken.

Het leesboekje over de Bijbelsche geschiedenis van VAN RIJKOM paart beknoptheid aan doelmatigheid. Dat het eenen derden druk beleefde verwondert ons niet. Het blijve veel nut stichten!

De *tafereelen* enz. van de begaafde en in haren tijd voortreffelijke Kinderschrijfster, Mevr. VAN MEERTEN, zijn eigenlijk het vijfde of laatste stukje van de: *Bijbelsche verhalen voor jonge lieden.* De verhaaltrant is goed, doch de plaatjes bereiken naauwelijks het redelijke.

Toespraak ter bevestiging van nieuwe Ledematen, door eenen in den Heer ontslapenen Leeraar. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1852. *In gr. 8vo.* 8 *bl. f* :-05.

Deze toespraak is eenvoudig en hartelijk, maar dat is ook alles. De vijf bladzijden druks zouden dan ook zeker het licht niet hebben gezien, indien het niet ware, blijkens den titel: »tot een weldadig doel." Welk doel? Wij weten het niet. Van welken »in den Heer ontslapen Leeraar" is de aanspraak? Wij weten dat óók niet, en moeten ons dus bij eenvoudige aankondiging bepalen.

Tien Voorlezingen voor het volk, over eenige onderwerpen uit de Algemeene Geschiedenis. Door J. DE LIEFDE. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In gr. 8vo.* 502 *bl. f* 3-:

In het Voorberigt meldt de Schrijver voor wie hij deze Voorlezingen heeft bestemd. »Niet voor hen die op het gebied der hedendaagsche letterkunde te huis zijn; maar voor den burger, wiens dagelijksche arbeid hem weêrhoudt in den bloemhof der wetenschap te wandelen." Dat is het oogpunt waaruit het werk moet beoordeeld worden.

Bekwame mannen, die voor het groot getal van ongeletterden, of, met andere woorden, voor het volk spreken en schrijven, met de bedoeling om 't heldere denkbeelden te geven van zijne pligten en belangen, en daardoor beter en gelukkiger te maken, doen een hoogst verdienstelijk en nuttig werk; doch 't moet óf gegrond zijn op die verkregen kennis, welke men bij het volk mag veronderstellen, óf in onderwerp zoo gewigtig, en in behandeling zoo eenvoudig zijn, dat 't den hoorder of lezer in een kort bestek iets leert kennen, hetwelk nog nieuw voor hem is, doch waarbij hij belang heeft.

Dat zoo zijnde, heeft de Schrijver, naar 't gevoelen van Referent, misgetast in de keus der onderwerpen van zijne lezingen: *de Fransche omwenteling*, *de Grieksche wijsbegeerte* en *Socrates*, *de kruistogten* en, *de slavernij* en de *slavenhandel*. Aan hoogbedaagden moge de *Fransche* omwenteling van 1789 misschien nog heugen; maar er zijn toch sedert ruim zestig jaren verloopen, en zij moeten dus tachtig, ten minste ruim zeventig jaren tellen. Voor zulke ouden schrijft men geene geschiedenissen meer. Lieden echter uit het volk, die nog in de kracht des levens zijn, en wier bezigheden hun 't lezen beletten, dragen weinig of geene kennis er van, en nog minder van hetgeen er aanleiding toe heeft gegeven. — Zij kunnen evenmin geacht worden met de *Grieksche* wijsgeeren bekend en met hunne stelsels besmet te zijn, en 't tegengif, hier toegediend, is dus voor hen overbodig. In 't algemeen zijn *Nederlanders* van middel- en minderen stand geene liefhebbers van Filozofische bespiegelingen, en dus boven 't gevaar verheven, dáárdoor ontchristend te worden. — Ook de geschiedenis der *kruistogten*, zoo belangrijk voor hen die de beschaving van *Europa* willen nagaan, ligt te zeer buiten het praktische leven des volks; — en met de *slavernij* en den *slavenhandel* heeft 't óók niet te maken. Hoe afschuwelijk die handel en toestand mogen zijn, zulke eenvoudige burgers kunnen er niets aan veranderen.

Ref. zou dus voor 't volk die onderwerpen niet hebben gekozen. Hij gelooft, dat de Bijbelsche verhalen,

de Geschiedenis des Vaderlands, en die der Hervorming, er veel betere aanbieden. De eersten mogen te overbekend worden geacht, inderdaad zijn zij dat niet. Hij heeft op 't land meermalen gezien met hoe veel genoegen geschiedkundige leerredenen door landlieden en dorpsbewoners worden aangehoord. Er is daaraan ook veel leerrijks vast te hechten, en de Heer DE LIEFDE is, blijkens bladz. 7, van hetzelfde gevoelen.

Tafereelen uit de Vaderlandsche Geschiedenis kunnen nimmer te veel behandeld worden. Het volk kan niet te veel met de lotgevallen des Lands bekend worden gemaakt. Men kan bij het volk niet te veel de achting opwekken voor het voorgeslacht.

De Hervorming is een rijk veld, overvloeijende van geschikte onderwerpen, hoogst belangrijk voor 't volk. Men zegge niet, dat zij hoorders of lezers van 't niet Hervormde Kerkgenootschap kunnen hinderen; deze zullen, om bekende redenen, zich toch niet scharen om de spreekgestoelten, noch de werken in handen nemen van mannen als de Heer DE LIEFDE. — En welk eene menigte van stoffen biedt ook de Natuurkunde in haren ruimen omvang aan.

Eindelijk zijn er de gebeurtenissen van den dag, in zoo ver die voor 't volk belangrijk zijn. Gelukkig wie ze als SURINGAR weet op te vatten en in den volkstoon te behandelen.

Ref. geeft dit met bescheidenheid in overweging aan allen, die zich de loffelijke taak voorstellen van voor het volk te schrijven. En nu nog het eene en andere over deze voorlezingen-zelve.

Hij kan 't den Schrijver niet toegeven, dat juist de *Fransche* omwenteling, zoo als in de voorafspraak (bl. 2) gezegd wordt: »de afschuwelijke kolk is, waaruit de verderfelijke dampen opstijgen, die thans zoo menig hoofd en hart benevelen en bedwelmen." — De bron ligt dieper; zij ligt ten deele reeds in de verheffing van den geestelijken stand onder CONSTANTIJN *den Grooten* en hare gevolgen: eeuwen lange heerschzucht, weelde en losbandigheid, die eindelijk den *Encyclopédisten* tot onge-

loof en spotternij bragt, gelijk dat ook (bladz. 12) wordt opgemerkt. Zonder dezen hadden de *Fransche* filozofen en *beaux-esprits* der achttiende eeuw hunne talenten waarschijnlijk anders gebruikt, of bij 't groot publiek geen ingang gevonden; anderdeels lag de bron in het leenstelsel, in den adel, in de volstrekt slechte regering eener reeks van *Fransche* Koningen, en in de zedeloosheid van het *Fransche* Hof, lang vóór de omwenteling.

Uit het oordeel des Schrijvers over den beklagenswaardigen LODEWIJK XVI (bladz. 5), dat Ref. zeer juist acht, blijkt de onschuld diens Konings aan de revolutie; maar 't strookt niet met volgende bladzijden, waarin zij ook ten zijnen laste gebragt wordt; omdat hij »niet met hart, troon en kroon in God was." — Dit laatste zal wel moeten beteekenen, dat Koning LODEWIJK niet in God was, naar de voorstelling die de Schrijver-zelf van de vereischten van 't »in God zijn" heeft; want anders zou 't weder met een later gezegde niet sluiten. Maar Ref. gelooft, dat men bij de beoordeeling van eens menschen innerlijk leven, de Kerkleer in welke hij is opgevoed, niet mag voorbijzien; — gelijk de Schrijver zelf dat omtrent volken vordert op bladz. 129.

Wij gelooven, dat Koning LODEWIJK de hem geleerde en voorgeschreven godsdienstplegtigheden waarnemende, zedelijk goed levende, en het beste beoogende voor zijn volk, geen zelfverwijt gekend heeft, en in dat opzigt ook niemands verwijt verdient, daar de Bijbel voor hem een gesloten boek, een onbekend rigtsnoer van geloof en wandel is gebleven: zoodat hij met den mond des Heeren niet kón te rade gaan. (bladz. 6.)

Het is gelijk de Schrijver zegt: »Het gansche ligchaam van den *Franschen* Staat was doodelijk krank;" dat is: volgens 't donker maar fraai tafereel op bladz. 7: »het Hof en de adel waren sinds lang zedeloos, de geestelijken bedorven, het volk uitgeput en verdrukt. Een ontzettende *crisis* der ziekte was even nabij als onvermijdelijk." Maar waarom dan aan LODEWIJK, bij herhaling, (bladz. 5, 6, 19, 24 enz.) de schuld gegeven? Waarom

die niet geworpen op zijne Koninklijke voorgangers, op zijne omgeving, en op hen wier pligt het was, in de eerste plaats het volk en den adel te onderrigten, profetentaal te spreken, en met Gods straf te dreigen indien men zich niet bekeerde?

Het volk — dat niet in de vreeze des Heeren, maar reeds in opstand was tegen God, en niet in rust konde blijven (bladz. 17) — verdient óók deswege minder beschuldigd te worden. Het had niets van zijne pligten, dan eenige Kerkceremoniën geleerd. Het verstand en geweten ontwikkelend onderwijs staat, zelfs heden, ná alles wat er in *Frankrijk* is gedaan om 't te verbeteren, nog op een zeer lagen trap. Het volk leert er niet *denken*, en zulk een volk is de speelbal van elken schranderen intriguant, zonder dat 't deswege eigenlijk te beschuldigen is.

De loop der gebeurtenissen is duidelijk, en in goeden stijl verhaald, maar »voor het volk" toch te moeijelijk na te gaan en bezwaarlijk te onthouden.

De tweede redevoering is als 't ware de toepassing der eerste, en eene doorgaande beschuldiging tegen LODEWIJK XVI: »Hij besefte zijn regt niet dat hij van God had en zocht daarom ook zijne *kracht* en *sterkte* niet in God (bladz. 29); De Koning liet troepen aanrukken, maar die troepen rigtten, op zijn bevel niets uit (bladz. 30); zij staan in volle wapenrusting, doch, helaas, alleen om eene ontzaggelijke vertooning te maken, want zij hebben uitdrukkelijk bevel geen bloed te vergieten (bladz. 31); Hij luisterde meer naar de getuigenis van zijn eigen werk en bewegelijk gemoed, dan naar de getuigenis van Gods woord. Geen steunpunt in God hebbende, kon LODEWIJK niet anders doen dan zijnen steun zoeken in menschen (bladz. 32); maar wat zou elke zwakke vleeschelijke mensch aanvangen, nu hij eenmaal de eeuwige fondamenten Gods verlaten had? (bladz. 38); LODEWIJK nam die staatsinrigting aan, en wierp daarmede zijne kroon, van God hem gegeven, in het stof. (bladz. 43.)" — In die en dergelijke zinsneden zijn twee soorten van beschuldigingen: de eerste is, dat LODEWIJK

zijne sterkte niet zocht in God, of, met andere woorden, dat hij ongodsdienstig was.

Hoe strookt dat met hetgeen op bladz. 57 en 68 te lezen staat: »Den tijd, die hem nu nog overbleef besteedde hij tusschen God en zijne ziel. Hij vond den troost dien hij behoefde." — »Wij erkennen dat hij eenen godsdienstigen zin aan den dag gelegd heeft, gelijk wij dien zelden bij hoog geplaatste personen aantreffen. Wij zien hem bidden met eenen ernst, waarvan wij de opregtheid in het minst niet in twijfel willen trekken. Verre zij het van ons dezen gevallen Koning tot het aantal dier goddelooze vorsten te willen rekenen, die, met ACHAB en dergelijken aan de spits, in de geschiedenis als van God vervloekt bekend staan (*); neen, wij willen gaarne gelooven en hopen dat LODEWIJK XVI, in schuldbekentenis en berouw voor God neêrgeknield, genade gevonden heeft aan den voet van dat kruis, 't welk hij, ook te midden van al de nevelen des bijgeloofs, met een gevoelig hart vereerde."

De tweede is: Hij handhaafde zijn, van God verkregen, regt niet. »Had hij als overheid, die Gods dienaresse is, beseft, dat hij het zwaard niet te vergeefs mogt dragen, zoo zou hem de keuze niet moeijelijk gevallen zijn (bladz. 31). Hij heeft geduld dat in zijn persoon, de Majesteit Gods aangerand werd. *Ja dat het schepsel zijnen spot en onwil bot vierde aan de heerlijkheid der Gratie Gods.* Daarom verwondert ons het vernederend uiteinde van dezen beklagenswaardigen vorst ook geenszins. God heeft hem overgegeven in den onwaardigen weg dien hij bewandelde en toegelaten dat de man in het slijk getreden werd, die duldde dat de eere Gods, hem toevertrouwd, voor het aangezigt der gansche wereld verdorven werd. Dat is het oordeel Gods over LODEWIJK XVI geweest."

(*) En niettemin zegt de Schrijver: »Nooit heeft een dienaar zijnen meester slechter vertegenwoordigd dan deze Koning van *Frankrijk* den Koning der Koningen, dien hij geroepen was te vertegenwoordigen voor de oogen zijns volks." Zijne voorgangers LODEWIJK XIV en XV acht hij dus veel eerwaardiger.

Dit leidt tot het besluit, dat LODEWIJK, even als BONAPARTE en KAREL X, het volk had moeten mitrailleren tot handhaving der *heerlijkheid van Gods gratie.* De Schrijver zegt 't niet met ronde woorden, maar wie kan er iets anders uit opmaken? Die leer is overheerlijk voor tirannen! — Dat echter LODEWIJK XVI om het verzuim dáárvan onder Gods straffend oordeel is vervallen, zou Ref. ongaarne aannemen. Liever stemt hij met den Schrijver in als hij zegt: »Wat zullen wij spreken van de dingen, die aan gene zijde des grafs liggen en die God in Zijne eigene hand gesteld heeft. Liever bukken wij ons en zeggen: 's Heeren wegen zijn ondoorgrondelijk en wij begrijpen ze niet."

Doch wat moet men bij dit alles denken van des Schrijvers logica?

Mindere aanmerkingen, b. v. dat MIRABEAU een koningshater was, gaat Ref. voorbij; doch niet onopgemerkt mag hij de gedrogtelijke leer laten, die op bladz. 59 voorkomt: »De gruwelen die wij in dit kort overzigt aanschouwd hebben zijn de natuurlijke uitwerkselen van dat gif, dat met de eerste overtreding in het Paradijs in onze Natuur ingedrongen is; dat gif, 't welk reeds aan de poorten van het Paradijs door broedermoord zijn doodelijk vermogen openbaarde; 't welk in de *Fransche* omwenteling in koningsmoord uitbrak; 't welk eindelijk tot op onze dagen in alle kringen der maatschappij, ja tot in den engsten en teedersten kring des huiselijken levens toe, smart, ellende, dood en verderf brengt. De menschelijke wijsheid weet, door eigenbelang gedreven, de openbaringen van dit noodlottig kwaad onzes harten, voorzigtiglijk te beteugelen, zoodat het in den gewonen loop des dagelijkschen levens niet zoo walgelijk en afschuwelijk te voorschijn treedt. Op dien uitwendigen schijn bouwt dan straks diezelfde wijsheid weêr hare redeneringen om te bewijzen, dat de mensch niet bedorven en geen hater van God en zijne eigene ziel is. *Maar God zorgt dat in den loop der eeuwen, de kunstmatig ingedijkte stroom doorbreekt, en zich in zijne ware verwoestende en boosaardige geweldadigheden vertoont.*"

Dit laatste is, maar 't gevoel en oordeel van Ref., eenigzins godslasterlijk.

Wat moet nu het volk uit deze twee redevoeringen leeren? Dat de Koningen vallen, wanneer zij de scherpte des zwaards niet gebruiken? Dit moge een les zijn aangenaam voor Landvaders als FILIPS II en diens gelijken; maar 't volk zal er wijzer noch beter door worden, en heeft er niets aan. — Aan beiden ontbreken bovendien naauwkeurigheid en waarheid.

De derde redevoering is bestemd om de voortreffelijkheid van het Christendom boven de *Grieksche* wijsbegeerte aan te toonen, en van het standpunt des Schrijvers zeer goed gesteld. De redeneringen zijn hier juister, doch nu en dan ver boven de sfeer des volks. Dat de Schrijver, wijl sommigen de *Grieksche* wijsheid te hoog, anderen die te laag stellen, onpartijdigheid aanbeveelt en waarschuwt, dat 't zich door stelselzucht niet moet laten verleiden, is waarlijk geheel overbodig. De overzigten van 't ontstaan der wijsbegeerte bij de Oostersche volken, en van de wijzen van Godsvereering bij verschillende stammen in *Azië* en elders, zijn mede niet voor 't volk, en de stelling (bladz. 76) dat de heidenen ook door hunne wijsheid niet tot stand hebben kunnen brengen wat *Israël door de wet beproefd had*, acht Ref. niet Bijbelsch. Immers de wet, op *Sinaï* gegeven, was geene proef door JACOBS nakomelingen genomen. — De Schrijver zal die wetgeving, bij nadenken, gewis hooger stellen, dan b. v. de hedendaagsche belasting- of scheepvaartwetten.

De vorm van gesprek tusschen de zeven wijzen van *Griekenland*, is onderhoudend, maar heeft ten gevolge, dat men slechts enkelen hunner stellingen leert kennen; geenszins hunne geheele stelsels van wijsbegeerte, die men toch kennen moet, om over de juistheid der gemaakte gevolgtrekkingen te kunnen oordeelen.

De vierde voorlezing, over het leven en de gevoelens van SOCRATES, begint met eene inleiding, waarin de noodzakelijkheid wordt beweerd, dat de Christen wete te antwoorden als hem gevraagd wordt: vinden wij in SOCRATES

niet hoofdzakelijk alles wat JEZUS later op volkomener wijze ontwikkeld heeft? Ref. gelooft niet, dat zulke vragen aan menschen uit de volksklassen ooit zullen worden gedaan. Verder bevat zij beschouwingen van den tijd die SOCRATES vooraf ging, van het leven en de lotgevallen diens wijsgeers, en van zijne leer en werken.

De gelijkstelling der *Farizeën* met de aanhangers der *Iönische school* is niet gelukkig; immers de Schrijver zegt, dat de eersten zich streng aan de letter en de uitwendigheden der wet hielden, en stelt hen dus voor als vreemd aan het dieper onderzoek, dat hij in denzelfden adem toekent aan de *Grieken*, als zich toeleggende om de zigtbare schepping tot in hare geheimste eigenschappen te doorgronden.

Overigens is deze voorlezing, enkele uitdrukkingen daargelaten, zeer wèl gesteld; maar de verhevenheid van CHRISTUS boven SOCRATES is voor alle Christenen een *axioma*, en de vergelijking van beiden, zelfs voor zoo ver iemand uit het *volk* den *Griekschen* wijsgeer mogt kennen, geheel *overbodig*.

Op bladz. 107 wordt het volk gepeupel genoemd. In een werk voor het volk bestemd is dat eenigzins grof.

In de eerste redevoering over de *kruisvaarten* wordt de gemoedstoestand der Westersche Christenen in de middeleeuwen veel te gunstig voorgesteld. Bladz. 130 is reeds in een ander tijdschrift (*De Recensent*) beantwoord; daar hadden ook nog de wegen over de landëngten van *Suez* en *Panama* genoemd kunnen worden. Doch 't is waar, dergelijke grootsche ondernemingen maken minder gedruisch. Gaarne geeft Ref. toe, dat de kruisvaarten in de middeleeuwen aan den tijdgeest beantwoordden, die toen aan zoo iets behoefte had. Maar de togten der Christenen naar het Oosten zweemden dan, in zoo verre, naar het optrekken der barbaren tijdens de groote volksverhuizingen. Die horden hadden óók behoefte aan beweging. Zij waren vreemd aan kunsten en wetenschappen, en zochten hun behoud in veroveringen, in plaats van in verbeteringen van landbouw en nijverheid. Wat het vrome geloof der Christenen aangaat, dat was — de

Schrijver zegt het zelf — een geloof, niet aan God, maar aan den Paus. — Men leze maar de beschrijving door St. ELIGIUS (zie ROBERTSONS *Historie van* KAREL V, 11de aant. op de Inl.) van een goed Christen gegeven, waarin niets voorkomt van de liefde tot God, of van de liefde tot den Naasten. 't Was eene godsdienst van ijdele pligtplegingen, die men ald. in de 12de aanteekening vindt beschreven. — Is 't te gelooven, dat het hart daarbij warm sloeg voor de dienst van God? Met méér regt wordt op bladz. 140 de opgang der kruistogten toegeschreven aan der ridderen zucht naar avonturen; waarbij men voegen mag: de opheffing van vervolging om schulden, de hoop op buit bij de grooten, op bevrijding van het lijfeigenschap bij de minderen, en — het geloof aan 's Pausen magt tot zaligmaking.

Bladz. 133 is onnaauwkeurig omtrent de investituur. De investituur met ring en staf was de inhuldiging tot de Bisschoppelijke waardigheid. Het in leengeven van landbezit kwam er bij; doch was er geen noodzakelijk gevolg van.

De kerkelijke plegtigheden bij het Ridderslaan bewijzen niet dat het ridderwezen, gelijk op bladz. 137 staat, een godsdienstige instelling was; maar alleen dat men niets deed zonder kerk-ceremoniën. Als deze laatsten het godsdienstige der instellingen bewezen, dan zouden tegenwoordig de ijzeren spoorwegen in *Frankrijk* insgelijks godsdienstige instellingen zijn, daar ook aan dezen het wijwater niet gespaard wordt.

Het beweerde op bladz. 136, dat als de koningen en hooge adellijken door eenig denkbeeld weggesleept werden, de volken er niet aan dachten zich tegen die beweging te verzetten, vermits zij slechts hunne leenheeren hadden te volgen, strijdt regtstreeks met het toeschrijven der kruistogten aan beweegredenen van geloofsmoed en geloofskracht.

Hinderlijk is de redenering (bladz. 143), dat de Paus bij 't aanvaarden van een deel des *Italiaanschen* grondgebieds, de regten schond, door God aan Israël toegekend. Zij maakt met het voorafgaande omtrent Gods

belofte, dat Israël aan het hoofd der volken zal staan, elk landbezit door een ander dan een Israëlitisch Vorst tot eene aanranding der door Israël van God verkregen regten. Hoe is dat overeen te brengen met de bewering, dat LODEWIJK XVI zijne kroon van God had?

Ref. twijfelt ook, of de Paus de meening wel zou gekoesterd hebben, dat alle de beloften omtrent Israëls heerschappij over de aarde, hem toekwamen, en hij daarom *Kanaän* wilde bezitten en zijnen zetel te *Jeruzalem* plaatsen. (Bladz. 144.)

Geheel beäamt hij daartegen, »dat de kruistogten bewijzen, welk eene ontzaggelijke uitwerking eene groote gedachte te weeg brengt, in eene bevolking die haar in het geloof ontvangt; of met andere woorden, welk een ontzaggelijke hefboom in het raderwerk van Kerk en Staat het godsdienstig geloof is. Gansche bevolkingen worden daarmede in beweging gebragt, zelfs tot zulk eene dwaze onderneming als die der kruistogten — en — tegen de *Albigensen*, *Waldensen* enz." enz.

Maar met het oog op de kruistogten kan hij zich niet vereenigen met 't geen er volgt: »wat zou dat geloof niet tot stand gebragt hebben, indien het door beteren geest en op de waarheid Gods ware gerigt geworden! Wat is er niet ten goede uit te rigten met een volk, waarin zich zoo veel geloofs-werking openbaart!" — Over de soort van geloof is reeds genoeg gezegd. Echte godsdienst werkt stil, in zachtmoedigheid en vredelievendheid; en vertoont zich alleen schitterend, — wanneer de martelvuren blaken en 't zwaard der vervolging blinkt — dan, om pal te staan voor waarheid en vrijheid, leidt zij, ongewenscht, tot grootsche daden.

De Bijbelwoorden in den aanvang der Zesde Voorlezing aangehaald, bewijzen niet wat de Schrijver wil; immers het kruisleger werd ook door de wapenen der Muselmannen verslagen, en dus de Mahomedaansche heerschappij door stoffelijke kracht in *Palestina* staande gehouden. 't Is gewaagd, bij de beoordeeling van wereld-gebeurtenissen, Gods raad op bijzonderheden toe te passen, want men doet ligtelijk uitspraken die door

feiten worden wederlegd. — Wie zou verklaren, waarom het Christendom zoo spoedig verbasterd werd; waarom die verbastering tot heden stand hield; waarom de Pauselijke invloed weêr dreigend veld wint; waarom de vorsten zigtbaar tot *Rome* overhellen; waarom zoo vele millioenen menschen op de aarde onbekeerd zijn gebleven tot het Christendom; waarom de *Koran* meer aanhangers telt dan het Evangelie? — Sommigen mogen wanen Gods raad te kennen, en zich in menschelijke verwaandheid een stelsel vormen; de nederige mensch oordeelt niet: hij vertrouwt liever, dat het duister eenmaal zal worden opgeklaard, en wacht zich voor onhoudbare beweringen. Zoo kan men niet met den Schrijver zeggen, dat ABRAHAMS zaad in 't *eeuwig* bezit van Kanaän is; want 't bezit dat land, sedert zijne verstrooijing niet meer, en men zou ook moeten aannemen, dat de oppervlakte des aardbodems eeuwig in den tegenwoordigen vorm zou blijven bestaan. De Schrijver noemt daarentegen het voortbestaan des Joodschen volks, een volstrekt onverklaarbaar verschijnsel, terwijl het toch zeer gemakkelijk te verklaren is. Het onvermengd blijven der Israëlieten, te midden van zoo vele andere natiën, is een gevolg van den haat der Christenen, en van eigen afkeer van alle vermenging, gegrond op de overtuiging van Gods uitverkoren volk te zijn: redenen die niet bestonden bij andere volken, wier afstammelingen onder hunne beheerschers zijn versmolten. Dat *Palestina* onbebouwd ligt is geen wonder; want alle *Turksche* landen. waar de Muzelman niet voor zich kan doen arbeiden, liggen meer of minder woest.

Ref. wil daarmede het Godsbestuur in dezen, niet ontkennen, hij keurt alleen de stelling af, dat de verovering van het *Heilige Land*, door de kruisvaarders ongeoorloofd zou zijn geweest; omdat het aan Israël moest toebehooren, en hij begrijpt niet hoe de Schrijver (bladz. 153) zeggen kan: »hieruit blijkt" dat de volken en natiën voor deze plannen Gods (het bezit van 't land *Kanaän* door ABRAHAM, en zijn zaad tot in eeuwigheid, en de koninklijke regering van den CHRISTUS, zit-

tende op DAVIDS troon, bladz. 152, 153) ten eenenmale blind zijn geweest en nog zijn, en dat zij in die blindheid niet opgehouden hebben met de bestendigste inspanning hunner krachten, steeds eenen weg te bewandelen, *die, indien het mogelijk ware, op eene verijdeling van Gods plannen zou uitloopen.*" Op bladz. 148 erkent hij-zelf immers den Keizer van *Konstantinopel* als den *regtmatigen* erfgenaam van het Heilige Land.

Zoo is de Schrijver, waar hij redeneert, doorgaans onverstaanbaar of in tegenspraak met zich-zelven, of met de waarheid, doch waar hij verhaalt, gelijk van bladz. 159 tot 175, onderhoudend en duidelijk.

Zevende Voorlezing. — Als het verwonderlijke en verhevene der gebeurtenissen afhangt van 't aantal menschen, dat er bij werkzaam is, dan zijn de kruistogten nog niet de bewonderenswaardigste. De uittogt der *Israëlieten* uit *Egypte*, de groote volksverhuizingen, en ATTILAAS verwoestende invallen in *Frankrijk* en *Italië*, overschaduwen ze in dat opzigt. Wel verre dat ook de tegenwoordige geslachten er niet toe in staat zouden zijn, zagen wij-zelve er grootere. NAPOLEON trok aan het hoofd van zesmaal honderd duizend soldaten, en een krijgsmateriëel waarvan de middeleeuwen geen denkbeeld hadden, naar *Rusland*, en zijne heerschzucht kostte, in maar weinige maanden tijds, *Europa* meer dan een half millioen zielen. Het volgende jaar zag de zonen van *Scandinavië* zich vereenigen met die van *Moskovië*, *Tartarijë* en het land der *Kalmukken*, om de strijdkrachten van *Groot-Brittannië* met die van *Spanje* vereenigd, ter hulp te snellen; terwijl geheel *Duitschland* de bloem zijner jeugd gaf tot den heerlijken heirtogt! Dat ontzaggelijke leger, onder *Europaas* Vorsten, rukte van alle kanten aan, om 't geweld te fnuiken en daarna zich weder aan de stille oefeningen des vredes te wijden. — De Heer DE LIEFDE! zie dan wat minder laag, zelfs op de tijdgenooten, neder, als er sprake is van krachtsontwikkeling en moed, en hebbe wat meer achting voor de beweegredenen der hedendaagsche natiën, om den oorlog te schuwen! Juist de bedaardheid waarmede de volken

hunne standaarden omgaven, terwijl zoo vele KÖRNERS hunne geestdrift en strijdlust aanvuurden, ontzenuwt de verwijten des Schrijvers, die even ongegrond zijn als bitsch.

De achtste redevoering over de slavernij, klaagt hen aan die de slavernij in onze Koloniën verdedigen, en betoogt, dat het Christendom niet toelaat slaven te houden. — Daarna volgt een overzigt van de slavernij in het Oosten en bij de *Romeinen*, en eene bespiegeling over de Goddelijke toelating der slavernij, volgens den vloek van NOACH over de nakomelingen van CHAM, uit wiens vierden zoon de Negers zouden gesproten zijn. Ten slotte vindt men hier eene schets van den toestand der *Afrikanen*, en het levensverhaal eener tot het Christendom bekeerde vrouw.

De negende verhandeling betreft den slavenhandel, en strekt om te doen zien, hoe veel kwaads naamchristenen doen aan de vruchten der Evangelieprediking onder de Heidenen. Zij beschrijft de Godsdiensten der Negers; het verbasterde Mahomedanisme en het Fetbisme, en schetst ook het leven van een Negerkoning, die door een slavenhaalder eerst eenigzins met 't Christendom werd bekend gemaakt, doch daarna bedrogen en naar *Noord-Amerika* gevoerd werd; maar die thans een der rijkste inwoners van *Charlestown* is.

Beide die voorlezingen hebben de uitbreiding van het Zendelingschap ten doel, en onderscheiden zich als volksvoorlezingen dáárdoor gunstig van de overigen, dat zij een algemeen belang betreffen en de sfeer des volks niet te boven gaan.

De tiende voorlezing is bestemd, om afgrijzen in te boezemen van de slavernij in onze Koloniën. Ref. heeft hier des Schrijvers redeneringen met genoegen gevolgd; maar het bijgebragte verhaal van de mishandelingen, door een' jongen slaaf geleden, mist zijn doel, daar het niet onze Koloniën, maar eene der Staten van *Noord-Amerika* betreft. De Schrijver wederlegt de gronden voor het in stand houden der slavernij aangevoerd, en spoort aan tot het vrijverklaren der Negers. Om

dat te bevorderen wekt hij het volk op tot het inleveren van een protest bij het Gouvernement, tegen het verder dulden en wettigen van praktijken die den Christen onteeren. — Het doel is edel; maar de Schrijver zegt zelf, niet te weten *hoe* de vrijmaking zou kunnen geschieden; het volk weet dat óók niet, en zoo missen dan beiden de geschiktheid om in dezen iets te doen met kennis van zaken. Ook de laatste voorlezing is daarom voor het volk minder gepast, en hiermede stapt Ref. van het onderwerp af, waarover hij eenigzins breedvoerig is geweest, omdat 't boek, volgens den titel volksverlichting, volksonderwijs ten doel heeft.

Balladen en Gedichten van S. J. VAN DEN BERGH. *Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1852. *In gr.* 12*mo.* *VI en* 223 *bl.* *f* 2-50.

Eene opdragt aan den Koning opent den inhoud van dezen fraaijen bundel. Wie 't wèl met Koning en Vaderland meent, zegt den Dichter van ganscher harte na:

Het Neêrlandsch Volk blijv' Nassau liefde wijden,
Oranjes stam blijv' Neêrlands steun en hoop.
Het Neêrlandsch Volk blijv' steeds de spreuk gedenken,
Dat Eendracht Kracht verleent aan Vorst en Land.

Na een kort Voorberigt, waarin, omtrent den tijd der vervaardiging van elk gedicht, en de ophelderingen, hier en daar noodig, naar de uitvoerige Aanteekeningen achter den Poëtischen inhoud verwezen wordt, vindt men drie-en-twintig Vaderlandsche Balladen, waarvan de onderwerpen ontleend zijn aan de oorlogen met *Spanje*, *Brittannië* en *Frankrijk* van 1565 tot 1672: eene bloemlezing in dichtmaat uit de trekken van zelfopoffering en heldenmoed, en uit de gevallen van hoogere bewaring, waarin de geschiedenis van 't ontstaan, en de vestiging en handhaving van ons voormalig Gemeenebest zoo rijk is. De Dichter heeft alzoo niet geschroomd nieuw voedsel te geven aan den waan van sommigen, die beweren

dat onze Natie mank gaat aan 't euvel van zelfverheffing en eigenlof; want wie de daden der Vaderen prijst, bewierookt het volkskarakter. Maar hij heeft wèl gedaan, zich door vreeze voor dat verwijt, alleen gegrond op bekrompenheid van inzigt of gemis van ervaring, niet te laten afbrengen van zijn plan, om de deugden en bedrijven van eenige uitstekende verdedigers van Godsdienstige en Staatkundige vrijheid, ten voorbeelde van tijdgenoot en nakomeling, in zijne liederen te gedenken. Wij juichen den Dichter toe, die op 't volk ten goede tracht te werken, en keuren 't zoo loffelijk als doelmatig, dat hij ook de treffende voorbeelden niet verwaarloost, welke de geschiedenis aanbiedt der oorlogen voor vrijheden zonder welke *Nederland* geen *Nederland* meer zoude zijn, en voor wier bewaring te zorgen elk is opgelegd, die de beginselen der onafhankelijkheid van den *Nederlandschen* Staat mag huldigen. Wie dat mogen doen, voelen zich door 't schoone en verhevene dier voorbeelden aangetrokken, zonder dáárom nog 't verwijt te verdienen van overdreven Nationalen hoogmoed, of blindheid voor de verkeerdheden der Vaderen, en als de Dichter (bladz. 18) zegt:

o Vaderland! o Vaderland!
  o Wieg van zoo veel helden,
Die meerder dan vergank1ijk goed,
Die 't leven, met Spartaanschen moed,
  Voor 't vrij geweten stelden,
Wat zwelt om u het hart mij hoog,
Zoo vaak me uw luister straalt in 't oog!

o Vaderland! o Vaderland!
  Met zoo veel roems beladen,
o Vrijheids dierbre bakermat,
Die aanspoelde uit het golvennat,
  Bekroond met zoo veel daden,
Wat was u, van mijn jonglingstijd,
Mijn vrijheidsluite toegewijd.

En waar ik uw historieblad
  De twintig zegepralen,

Verworven na den Grasmaanddag,
Die 't eerst den Spanjaard fnuiken zag,
In eenvoud af zie malen,
Daar slaat mij 't hart van dubblen gloed,
Daar klinkt mijn luitsnaar dubbel zoet.

dan drukt hij gewaarwordingen uit van liefde en bewondering door elk hunner met de moedermelk ingedronken, en met dankbare vreugde over zijne gezegende voorregten in eere gehouden en aangekweekt.

De Balladen zijn meest allen van beschrijvenden aard, en de beschrijvende poëzij is niet de verhevenste. Zij munten niet uit door hooge vlugt van gedachten, of door aangrijpende diepte van gevoel, maar de taal is krachtig, de stijl helder, de versbouw welluidend en zangerig, de uitgesproken gevoelens doen wèl aan 't hart dat voor vrijheid klopt, de gloed des vurigen Zangers deelt zich mede, en de levendigheid der beschrijvingen is zijner waardig. Wie echter deze schoonheden ten volle genieten wil, leze niet alle de Balladen achter elkander, als in éénen adem, wijl dan de éénkleurigheid der stukken de belangstelling zou kunnen vermoeijen; maar sla den bundel, na het lezen van elke Ballade, eene wijle digt. — In 't weêr opgeworpen geschil over de regtmatigheid van den opstand der *Nederlanders* tegen Koning FILIPS II, behoeft wel niemand te vragen aan welke zijde deze Dichter zich bevindt; maar wij zouden haast vermoeden, dat hij den bundel opzettelijk heeft geopend met »*De Zonen van den Predikant* DE SWARTE (1563)", opdat elk, bij den eersten blik in het werk, kunne weten in welken geest 't geschreven is en wát hij koopt. Tot eene proeve van dien geest, maar tevens van de taal, den stijl, en den versbouw volgt hier de aanhef dier aandoenlijke Ballade:

Als wachters van het vrij gemoed,
Doorkruist Oostvlaandrens milde streken,
In 't outerkleed een vuige stoet,
Niet om aan 't volk de leer te preêken
Van Romes hoogsten kerkprelaat,
Maar om 't onzalig bloedplakkaat,

Door de Inquizitie uitgeschreven,
Met tijgerwreedheid na te leven,
En elk haar vierschaar prijs te geven,
  Die banden voor 't geweten haat,
En d' Onvolprezen, d' Ongezienen
Slechts naar het voorschrift wenscht te dienen,
  Zoo als hij 't in dien Bijbel leest,
Aan de aarde door den moed hergeven
Des Monniks, wien de God van 't leven
  Daartoe bezield had met Zijn geest.

Helaas! waar zij de schreden wenden,
  Naar dorp of stad, paleis of kluis,
  Daalt niet de vrede van het kruis,
Maar dringt die sleep van bittre ellenden,
  Die de onverdráagzaamheid altoos
Verzelt, het hart des stervlings binnen,
Die 't hemelsche: »gij zult beminnen!"
  Verzaakt voor 't helsch: »wees liefdeloos!"
Waar hij verschijnt, die priesterrije;
  Vervuld van vloekbren godsdiensthaat,
  Zoo zwart van inborst als gewaad,
Ontstaat de bangste dwinglandije;
  Daar wordt van outerkoor tot hut
  De menschlijkheid als uitgeschud;
Daar oopnen, in den naam des Heeren,
  Zich kerkerkot naast kerkerkot,
  Daar waant men een vergevend God
Door 't doemen van zijn naaste te eeren;
  Daar krijt de banvloek, schel en luid,
  Den ketter als een onmensch uit,
Voor wien men 't meêgevoel moet dooven;
  Daar rijst schavot en martelrad,
En vlamt de houtmijt op naar boven
Voor allen, die den Heer niet loven,
  Gelijk de Kerk geboden had;
Daar wordt, gekneld in dweepzuchts keten,
  De stem zelfs der natuur gesmoord,
De band des bloeds vaneen gereten;
  Daar, door 't beloofde loon bekoord,
Verraadt de broeder ook den broeder,
  Die met hem onder 't zelfde hart
Getorscht werd door een dierbre moeder,

Wie hun geboort' nu dubbel smart —
Ach, Kaïnsvolgers, door de logen
Van Zedekiaas wreed misleid,
Als leidde godsdiensthaat ten hoogen,
En broedermoord ter zaligheid.

De titels der overige Balladen zijn: *De slag bij Heyligerlee.* (23 Mei 1568.); ROCHUS MEEUWISZOON. (1572.); SEBASTIAAN DE LANGE. (10 Mei 1572.); *De hond van Prins* WILLEM VAN ORANJE. (1572.); *De Friesche moeder.* (1572.); JACOB MARTENSZ. (1572.); *Hopman* STEENBACH. (21 December 1572.); ERASMUS VAN BREDERODE. (1572.); JASPER LEUNSZOON VAN ZOETELAND. (29 Januarij 1574.); *De Leidsche weduw.* (3 Oktober 1574.); WILLEM AELBRECHTSZ. BERKHEY. (3 Oktober 1574.); MARGARETHA VAN KALSLAGEN. (1575.); 'T HOEN. (1573.); JAN BRAADT. (1576.); AART VAN GRONINGEN. (1580.); *De kogel van Wezel.* (19 Augustus 1629.); PIETER JANSSEN. (1629.); *De Kastelein van Ter Eem.* (1629.); *De onbekende Konstabelsmaat.* (8 Oktober 1652.); MARRETJEN GEERTS. (27 Juli 1672.); *De Drenthsche dienstmaagd.* (1672.); *De tamboer van Koevorden.* (1672.)

Wij kunnen ons niet weêrhouden als proeve van geestige schildering ook een fragment over te nemen uit »De Drenthsche dienstmaagd": — eene heldin, die, alleen te huis gebleven, een zevental ruiters van de *Munstersche* benden moet binnenlaten; maar hen beschonken maakt, en terwijl zij uitslapen, met hunne paarden en de kostbaarste goederen van haar volk ontvlugt:

— moedig, na 't vlien van haar Vrouw en haar Heer,
Zet zij zich alleen in de huizinge neêr —
Waar spoedig, met buldrende keelen,
De Duitschers, bij 't bonzen met kling en geweer,
't Ontgrendlen der deur haar bevelen.

»Weest allen mij welkom!" zoo spreekt wel te moê,
Bij 't oopnen der woning ze 't zevental toe
Der ruiters met hijgende paarden:
»Gunt, dat ik den plicht van een gastvrouw voldoe,"
Vervolgt ze met blijde gebaarden.

»Verzorgt ginds uw dampende rossen op stal;
»'k Wacht spoedig u weêr in de prachtige hal;
»De beker moet schuimen en bruischen!
»Hier is het kwartier van de vreugde — en ik zal
»Er 't lied u ten welkom doen ruischen."

En weldra weêrgalmt in de oud-aadlijke zaal
't Gerinkel van beker en kan en bokaal,
't Geschater der luchtige zangen,
En hoort ze, steeds klimmend, de vrolijke taal
Door dartelend schertsen vervangen.

»Mijn deerne," zegt de een, en hij strookt haar de kin:
»Ge lijkt wel de kostlijke moeder der Min,
»Zoo zie ik uw kijkertjes stralen!"
»Mijn Hebé!" zegt de ander: »schenk haastig mij in,
»Nooit kan ik den wijn zien verschalen!"

Een melkmuil omvat haar de tengere leest;
Een snorbaard, voor handpalm noch blikken bevreesd,
Steelt haastig een kus van haar lippen,
Of dwingt vaak, ontstoken in dartelen geest,
Haar ook uit zijn beker te nippen.

Meest deelt ze in hun scherts en hun snoevend geklap,
En antwoordt steeds rustig op iedere grap,
Maar doet dan hun scherts ze ook betalen;
Vraagt telkens hun drinkhomp met vrolijk gesnap,
En laat den Bourgonjer weêr kralen.

Zoo zwelgt zich een ieder der zeven een roes,
En schalk vult zij altijd ten boorde hun kroes;
Het vuur van hun blik is verdwenen;
En naauwelijks stamert er een meer 't: «*à vous!*"
Al waggelt hij log naar haar henen!

In 't eind heeft de slaap ál de ruiters verrast,
En sluipt ze naar spinde, naar tafel, naar kast,
En, hoe haar de schatten bezwaarden,
Zij sleept ze in den stal, en ze laadt er hun last
Op 't zevental Munstersche paarden:

Het kostbaarst haars meesters gepakt bij elkaâr,
Bindt zij nu de rossen het een aan het aâr,
En heeft ras het eerste bestegen;
En trekt met dien stoet, nu het avondt, van daar,
God smeekend om hulp op haar wegen.

Op de Vaderlandsche Balladen volgen vier anderen, waarvan de onderwerpen aan het buitenland zijn ontleend: EBBA NIELS. (1760.); *De twee spelers.* (1809.); *Het kind.* (1821.), en *De Redding;* waarbij geen jaartal is opgegeven. In poëtische waarde overtreft de EBBA NIELS, naar ons gevoelen, alle de overigen, en na deze zouden we »de Redding" 't schoonst vinden, als wij ons met de daarin voorgedragen beschouwingen geheel konden vereenigen. In »*Het kind*" is de schildering van de vreugde der moeder bij 't ontwaken van haar zoontje, dat zij dood acht, uit den schijndood, eenigzins zwak, en omtrent: »*De twee spelers*" begrijpen wij niet, aan welke soort van speelbank 't geval kan hebben plaats gehad; maar dit kan misschien aan ons liggen. — Daarna volgen nog vier gedichten: *De Visscher van Zandvoort; Kerstnacht;* FIDÈLE, en *De Wachtende.* Alle die stukken zijn hoogst verdienstelijk, en voor 't grootste gedeelte, gelijk ook velen der Balladen, bij hunne verschijning in Jaarboekjes en elders reeds met verdiende toejuiching ontvangen. Inzonderheid is dat het geval geweest met *De Wachtende*, die wij met nieuw genoegen hier zien herdrukt. In FIDÈLE keuren wij de eenigzins kakophonische zamenvoeging af der twee bijw. »*Daar waar*" met welke 't begint; te meer, omdat het eerste overbodig is. Hier en daar, b. v. in Couplet 1 op bladz. 35, zou men nog wel stof tot andere aanmerkingen kunnen vinden; maar wij achten ze, om heur klein gewigt, geene vermelding waardig.

De Aanteekeningen zijn belangrijk tot toelichting van den inhoud, en dragen blijken van des Dichters belezenheid. En hiermede zijn we ten einde — doch neen, wij kunnen aan het gezegde in 't Voorberigt: dat een dichtstuk niet *geschreven* maar *gemaakt* wordt, zoo on-

bepaald ons zegel niet hechten. Naar onze meening zijn er gedichten die *gemaakt*, en andere gedichten die *geschreven* worden. De eersten zijn, in 't algemeen, *die* waaraan de Dichter *moeite* heeft; gedichten van leering, beschrijving, dramatische handeling, en dergelijken, wier noodwendig redekundig of dichtkundig zamenstel overleg en berekening eischt. De gedichten daarentegen van meer poëtischen aard, waar alleen gevoel en verbeelding deel aan hebben; gedichten vooral die de vruchten zijn van *inspiratie*, ook den Heer V. D. B. wel bekend, worden volstrekt niet *gemaakt;* de Dichter-zelf weet niet van waar zij komen, en schrijft, alsof hij maar kopiïst ware, in vervoering op wat hem wordt ingegeven, door eene hoogere, bezielende, scheppende magt; — zulke gedichten worden dus, naar 't óns voorkomt, eenvoudig en zonder moeite *geschreven.*

De Koning heeft de opdragt van dezen bundel, in welken zoo vele daden en gebeurtenissen herdacht worden, die in naauw verband staan met den roem en de grootheid van Zijn Doorluchtig Huis, met de Orde van de Eikenkroon naar waarde vergolden. Moge het publiek de loffelijke pogingen des Dichters om de daden van uitstekende Vaderen te verheerlijken, insgelijks naar waarde beloonen, door aan deze *Balladen en Gedichten* de belangstelling te bewijzen, welke zij verdienen. Dan zal het werk de vruchten dragen, die de Heer VAN DEN BERGH zich voorstelt, wanneer hij voor het volk schrijft, en dan zal ook de Uitgever zijne zorg voor de fraaiheid der uitgave naar eisch zien vergolden.

---

1. *Zes jaren te paard. Herinneringen uit het Hollandsche Dragonderleven. Door* P. DECKER, JR. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1852. *In gr.* 8*vo.* 263 *bl. f* 3-:

2. *Inspectie over de zes jaren te paard, enz., van den gewezen vrijwilligen Dragonder* P. DEKKER JR., *door een gepasporteerd Onderöfficier der Cavalerie. Te Amster-*

dam, bij H. J. van Kesteren. 1852. *In gr. 8vo.* 44 *bl.* *f* :- 40.

N°. 1, geschreven niet zonder talent, maar met tastbare partijdigheid, onder den invloed van, in het werk zelfs, niet verbloemden haat tegen het korps waarbij de Schrijver zes jaren lang heeft gediend, is bestemd om aan te toonen: dat het militaire stelsel, zoo als 't hier te Lande in toepassing wordt gebragt, niets anders is dan *georganiseerde wanörde;* — handhaving van orde uitwendig, door allerlei willekeurige middelen van geweld; zonder eenige bemoeijing met de wanörde in de hoofden en harten (blz. 240). — N°. 2, daarentegen, »*eene stem uit het volk, in oud kameraadschappelijken zin, hoogachtend onder de aandacht gebragt van het leger,*" strekt om te bewijzen, dat de Schrijver van N°. 1 niet bevoegd is om over het militaire stelsel of de toepassing er van te oordeelen, en daardoor een werk geschreven heeft, »den *knappen* soldaat onwaardig." — Ofschoon de *Inspectie* zonder naam is verschenen, zal toch wel niemand meer vragen wiens werk zij is, als hij hare 14de en 15de bladzijde heeft gelezen: — 't is onze bekende, gelukkige navolger van HUYGENS dichttrant, die den handschoen, het leger toegeworpen, heeft opgenomen, en zijne herïnneringen uit de oorlogsjaren van 1830, en volgg., in vergelijking brengt met de in N°. 1 opgegeven bevindingen uit de vredejaren van 1841—1847. Het stukje is merkwaardig, en wij zouden gaarne van de treffende herïnneringen op blz. 8, 9, 25 en 33, iets mededeelen, als 't bestek dit nu gedoogde; maar moeten 't ons voor ditmaal ontzeggen. — De aanval in N°. 1 is stellig genoeg om te doen verwachten, dat er ook een antwoord zal volgen met betrekking tot de gemelde vredejaren; de *Inspectie* kan daarmede een afdoend geheel vormen. Misschien zal ook 't betrokken Departement DECKERS werk niet zonder onderzoek ter zijde leggen, wijl er daadzaken in zijn aangevoerd, zoo als omtrent de *voeding* b. v.; bij wier behandeling verzwegen is den invloed van den hongersnood, door 't mislukken

van den aardappeloogst, toen een tijd lang goede aardappelen en zelfs goede erwten niet te bekomen waren, zonder met goud te worden opgewogen; — ook dewijl DECKER aanleiding geeft om, te vragen: of aan de Militaire Akademie, welke onze bekwame jongelingen, heden nog leerlingen, morgen als Officieren verlaten, genoeg gedacht wordt aan hunne opleiding in de groote kunst om met menschen, vooral met ondergeschikten, dadelijk verstandig om te gaan. — Aan gelegenheid om op de zaak terug te komen zal 't niet ontbreken, en wij bepalen ons dáárom, door gebrek aan ruimte, thans met minder leedwezen, tot de eenvoudige aankondiging der beide werken, die bij elkander behooren; in zoo verre, dat, wie N°. 1 gelezen heeft, zich noodwendig met N°. 2 bekend moet maken. Dit weinige zij voor heden genoeg.

Miscellanea philologa et paedagogica, ediderunt Gymnasiorum Batavorum Doctores societate coniuncti. Nova Series. Fasciculus II. Amstelod., apud *Johannem Muller*. 1851. Oct°. maj. 282 pag. *f* 3-50.

De *Miscellanea philologa*, die de *Symbolae litterariae* vervingen, hebben uitbreiding en verbetering ondervonden. Zij staan meer op de hoogte van den tijd en de wetenschap. De kring harer medewerkers heeft zich uitgebreid: en onder deze worden namen gevonden, die met eere in ons land worden genoemd.

Een' beoordeeling van dezen tweeden bundel te schrijven ligt niet in ons plan. Daartoe zou ieder stuk aan een opzettelijk onderzoek moeten onderworpen worden, en bij het uiteenloopende der behandelde wetenschappelijke vragen, zou ook welligt de kennis van meerderen bij eene recensie moeten worden ingeroepen.

Het eerst ontmoeten wij de *Quaestiones Graecae* van Dr. J. G. HULLEMAN. Zij bevatten onderscheidene punten van Attische oudheden: over de uitkeeringen te *Athene*, van staatswege aan de ἀδύνατοι gedaan: over het gebruik van de clepsydra: over de *Atheensche* overheidspersonen,

die voor straten en wegen zorg droegen, en eindelijk eene vergelijking van de getuigenissen van HERODOTUS en ARISTOTELES, betreffende de Ναύκραροι. Met kritischen blik en veel scherpzinnigheid bewerkt, levert dit stuk eene belangrijke bijdrage voor de kennis van de staatsinrigting der *Atheners*, en moet ter lezing worden aanbevolen aan allen, die in dat gedeelte der oude litteratuur belang stellen.

Behalve eenige bladvullingen, treffen wij in dezen bundel verder aan, een vertoog van Dr. S. A. NABER: over het leven van SOPHOCLES. Het hoofddoel daarvan is de waarheid uit de uiteenloopende en verwarde opgaven van verschillende schrijvers optesporen. Hij behandelt 1°. den naam, en den naam van zijn' vader (Σώφιλος-niet Σόφιλος of Σόφιλλός), 2°. het jaar van de geboorte des dichters, 3°. de veranderingen, die hij in de tragoedie (voornamelijk in de wijze van opvoering) heeft gebragt, 5°. zijn gedrag, 5°. de regtsvordering, die zijne zonen tegen hem, op gevorderden leeftijd, hebben ingesteld, en 6°. over het jaar van zijn overlijden.

Dit stuk draagt de blijken van kennis en studie — maar tevens, zoo als het schijnt, van de meening des schrijvers, dat de vorm (taal en stijl, die beide eenigzins veronachtzaamd zijn) aan de zaken kan worden ten offer gebragt.

Een volgend stuk van Dr. E. J. KIEHL bevat de verdediging van eene verbetering op den Canon Dawesianus, door den Schrijver gevonden. Met betrekking tot de Tragici, (welke hij alleen behandelt) stelt S.: *Vocalis brevis ante tenues* π, κ, τ, *vel adspiratas*, φ, χ, θ, *sequente quavis liquida, uti et ante medias* β, γ, δ, *sequente* ρ, *syllabam brevem perpetuo claudit* IN THESI. Tegen dien regel strijden negen-en-twintig plaatsen, welke K. òf door emendatie, òf op eenige andere wijze tracht weg te cijferen, uitgezonderd vijf, die hij noch verandert, nòch aantoont vervalscht te zijn. Uit de menigte echter der plaatsen, die in het voordeel van zijn regel pleiten, besluit hij tot de waarheid van het gevondene. Hoe dat zij zullen wij niet beoordeelen. Of het logisch is,

à priori een regel op te stellen, en al de plaatsen, die a posteriori blijken daaraan niet te voldoen, corrupt te verklaren, blijft nog een groote vraag. De heer R. B. HIRSCHIG levert een proeve van emendatie op Plato, en deelt zijne verbeteringen in drie klassen; *invecta*, *omissa* en *male lecta*. Het *Epimetrum* is een excursus in ARISTOPHANES, een *hors d'oeuvre*. De conjecturen zelve zullen wij niet onderzoeken, evenmin als de *selectae emendationes in Parthenio* enz., van Dr. G. A. HIRSCHIG, die onmiddelijk volgen: gebrek aan ruimte en tijd verbiedt ons dat. Voornamelijk daar wij een oogenblik langer willen stilstaan bij de proeve tot verbetering van CICEROS brieven aan ATTICUS, door Dr. J. C. G. BOOT. Wij hopen spoedig de geheele verzameling in druk te zien verschijnen: thans een woord over de proeve in onzen bundel, waartoe de Schrijver koos: 1°. Libri I. Ep. 13; Libri VIII. Ep. 14. Libri XV. Ep. 27.

Op Ep. 13. Lib. 1. Noot 1.) *Accepi tuas epistolas Tribus Tabernis:* voeg er bij: CIC. ad Att. II. 12: *Emerseram commode ex Antiati in* APPIAM AD TRES TABERNAS: welligt beter dan uit de Act. Apost. en het Itinerar. van ANTONINUS.

Noot 2.) *Ancora soluta.* Zie ed. Ernesti in not. ad h. loc: *Quae in MS. pal. Gruterus reperit ancoris sublatis, id praetulerim.* Zou zelfs zonder hulp van dien Codex, de verandering niet palaeographisch te verdedigen zijn?

Noot 3). *Quae fuerunt omnes* enz. Een locus conclamatus. De gissing van den Schrijver is scherpzinnig. Maar zou de plaats niet moeten worden opgegeven als een hopelooze zieke, totdat een collatie van *goede* codices hebbe plaats gehad?

Noot 14). *Parvo animo et pravo tamen.* Wij zouden deze lezing gaarne behouden en de plaats aldus opvatten, — alsof CICERO stelde, dat de kleingeestigen *in den regel niet* pravi waren, maar dat de Consul hierop eene uitzondering maakte. Vergl. REISIG, *Vorles. über Lat. Sprachw.* § 259.

Noot 16). *Nihil agens cum rep.* Zoo schijnt het ook reeds ERNEST verstaan te hebben, in *notis ad* h. l.

Pag. 114: *qui nunc leviter inter se dissident.* Vergl. ad Att. VII. 6. *Dissidere cum aliquo*, of *ab aliquo:* komt *dissidere a se*, of *secum* nooit voor? Het schijnt zoo.

Noot 21). *Instaurassent.* Voor het gebruik van *instaurare* is de belangrijkste ons bekende plaats, Liv. II. 36.

Noot 24). *Ad pontifices.* Vergl. CIC. *pro domo*, cap. 53.

Noot 33). *Terrae filio.* Deze uitdrukking is, voor zoo ver ons bekend is, nog nergens behoorlijk verklaard. TERTULLIANUS zegt de geheele waarheid nog niet, als hij zegt: *terrae filios vulgus vocat, quorum genus incertum est.* De plaats bij CIC. ad fam. IX. 3. bewijst er tegen. Ook MINUCIUS FELIX zegt de zaak slechts ten halve. Om kort te gaan: hoe de uitdrukking in het *Latijn* geslopen is, dunkt ons onzeker: doch het schijnt een *Hebraeismus.* In het *Hebreeuwsch* is een uitdrukking van gelijke beteekenis, die wel in de eerste plaats *vulgus* of *plebs* beteekent, maar overdragtelijk in den zin van *weetniet, domoom, lompert*, (triviaal) wordt genomen. Van hier ook dat CICERO zegt: aan dien lompert durf ik zulk een brief niet medegeven. Nog nader bij de Hebreeuwsche uitdrukking, komt het gezegde van PERSIUS, gelijkluidend met *terrae filius* — namelijk *Progenies terrae*, PERS. VI. 57.

Lib. VIII. Ep. 14.

Noot 11). *Eum nescio quo penetrasse etineribus. Magnis* bevalt ons niet: het is te willekeurig en palaeographisch niet goed te verdedigen: *penetrasse* duidt *ongebaande wegen* aan. Zou CICERO in zijn poëtische opwelling (let op *apiscendi*) ook *intentatis itineribus* geschreven hebben?

Lib. XV. Ep. 27.

Noot 11). *O turpem sororis tuae filium!* enz. De verklaring van den Schrijver heeft iets aanlokkelijks: maar wij hebben nog geen vrede met βουλύσει. Komt dit woord voor βουλυτός meer voor, dan op deze plaats? Profitemur ignorantiam. Zoo niet, dan is het vrij verdacht. Bovendien is het bij *coenantibus nobis* wel eenigzins eene tautologie. ATTICUS wist het uur van de *coena.* Wat er van die plaats echter zij, is ons vrij duister.

Over het algemeen wekt deze voorloopige proeve het

verlangen naar het volledige werk op, en wij hopen het dan ook spoedig uit handen van den geleerden, en voor die taak zoo berekenden schrijver, te ontvangen.

Het tweede, in het *Nederduitsch* geschreven gedeelte, bevat *Schoolberigten*, *Boekbeoordeelingen* en twee Verhandelingen, de eene van Dr. W. G. BRILL: over de vorming van de *Latijnsche perfecta* en *supina* — de andere van Dr. P. H. TYDEMAN: de *Studio Historiae Scholarum.* In hoe verre die vermenging van stukken in verschillende talen en over zoo uiteenloopende onderwerpen aan te bevelen zij, laten wij in het midden: vooral daar wij onder de oogen hebben een nieuw werk; getiteld: *Bijdragen tot de kennis en den bloei der Nederlandsche Gymnasiën voor* 1851: *uitgegeven door het Genootschap van Leeraren, aan de Nederlandsche Gymnasiën*, tot welks voorrede wij kortheidshalve verwijzen.

CLARA WICHHORST. *Oorspronkelijk Nederlandsch Verhaal, door* CL. S. MEIJER. *Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1850. *In gr. 8vo.* 248 *bl.* *f* 2-50.

Dat dit werk, hetwelk niet als eene verdichting, maar als 't verhaal van eene gebeurtenis onder verdichte namen, wordt voorgesteld, eerst nu wordt aangekondigd, is aan de late inzending te wijten. Ref. wilde 't echter niet ter zijde leggen; want het is geen vertaald maar een oorspronkelijk werk, en verdient alzoo eenige onderscheiding.

De Heer WIGHORST (op den titel staat, bij vergissing, WICHHORST) is gedwongen, tot redding van zijne vrouw en dochter, in militaire dienst te treden; trekt met het groote leger naar *Rusland*, wordt door de *Russen* krijgsgevangen genomen, en naar *Siberië* gezonden, en sleept daar, vergeten en in ellende, zijne dagen voort. Hem dood achtende, en geloovende vrij te zijn, beantwoordt zijne gade aan de gevoelens van liefde haar toegedragen door een jongen man, die ERFURT wordt genoemd. Ook hare dochter vat eene hartstogtelijke liefde op voor dien

beminde van hare moeder, die weldra haar stiefvader wordt. Zij verlaat het moederlijke huis; haar vader komt uit *Siberië* terug, en nu vallen er tooneelen voor, die zich moeijelijk denken, en ook niet gemakkelijk beschrijven laten, maar hier met levendigheid zijn voorgesteld. Een sterfbed, waarvan het titelvignet eene voorstelling geeft, verzoent ten slotte alle de handelende personen.

Het verhaal is onderhoudend geschreven, en allezins geschikt om den lezer aangenaam bezig te houden.

Druk en papier zijn middelmatig. Het motto op het titelblad zegt iets, dat wel nooit zal worden uitgemaakt.

Als een eenvoudig verhaal mag Ref. zijne bescheidene aanbeveling aan dit werk niet ontzeggen.

L. H. V.

De Binnenkamer van een Kruidenier. Oorspronkelijke schetsen en tafereelen naar het burgerlijke leven, uit de papieren van oudoom JAKOB, *uitgegeven door* B. T. LUBLINK WEDDIK. *Met platen. Te 's Gravenhage, bij* M. Fuhri. 1852. *In g. 8vo.* 239 *bl. f* 3-50.

Een boek vol luim en ernst, dat den vóór- en tégenspoed schetst van brave lieden uit den middelstand, en later nog tot eene *type* zal kunnen dienen van een stand, die, helaas, meer en meer verdwijnt. De karakterschetsen zijn levendig en vol waarheid; zelfs die van de huismoeder, welke hier, misschien iets te veel, den hoogen toon voert en *per fas et nefas* haren wil doordrijft. Maar het is dikwerf zoo en niet anders. De tegenstelling der twee Predikanten is naar het leven geschilderd. In den jongsten, *con amore* behandeld, ziet men den waren Evangeliedienaar. Men krijgt hem lief, en in hem ook den Schrijver; want wij vermoeden dat deze (zonder het te willen) er veel van zich-zelven heeft ingevlochten; immers men zal niet zóó schrijven als men niet zóó gevoelt. — Eene ontleding van het verhaal zullen wij niet geven, omdat we ongaarne den indruk der lezing

van het werk zouden benadeelen. Moge het een volksleesboek worden, en de Heer LUBLINK WEDDIK nog eens in de papieren van oom JAKOB snuffelen, of er niet ook een pendant in schuilt, waarin aan den Vader des huisgezins eene rol is bedeeld dien rang meer waardig.

De uitvoering is fraai, zéér fraai zelfs, en daardoor wat kostbaar voor den bedoelden stand.

Een gerucht. Roman, naar het Zweedsch van EMILIE FLYGARE-CARLÈN. *Uit het oorspronkelijke vertaald door Mr.* C. J. ZWEERTS. *III Deelen. Gedrukt en uitgegeven te Amsterdam, bij* M. H. Binger en Zonen. 1851. *In gr. 8vo.* 450, 438, 454 *bl.* *f* 12-50.

Een roman van 1300 bladzijden moet met talent geschreven zijn, om den roem des Auteurs staande, en een publiek dat vlugtig leest en altijd wat nieuws verlangt, bezig te houden. De begaafde Schrijfster heeft haar eigen trant en toon, die vooral in de eerste helft van het eerste Deel sterk uitkomen, en aangename, zelfs treffende indrukken maken. Ook hare Natuur- en plaatsbeschrijvingen zijn schoon, en klimmen soms tot het verhevene. De fabel van dezen roman rust vooral op de twee hoofdkarakters van PHILIP THURNÉ en LILIA SORENIUS. Een huwelijk gesproten uit wezenlijke, diepe genegenheid, maar aangegaan onder den invloed van overspannen verbeelding, en ontbonden om een misverstand; gelijk meermalen de teederste neiging wordt opgeofferd aan een luim, het geluk vernietigd om een gril, het leven verbitterd door de eenvoudige reden, dat het waarachtig en niet genoeg gewaardeerd gezegde van onzen Vader CATS: »na de trouw, vreyt de vrouw" verkeerd wordt toegepast of geheel uit het oog wordt verloren. De karakters, hier in menigte voorgesteld, hebben allen iets eigenaardigs en opmerkelijks, zonder daarom te zwemen naar de afschuwelijke wezens, met welke SUE, DUMAS en anderen den lezer schokken en met ijzing vervullen. Wij willen niet zeggen, dat in het werkelijke leven zulke

schepselen niet gevonden worden; maar de beschaafde mensch ontmoet hen, zelfs op 't gebied der verdichting, met weêrzin, en maakt ook dáár liever kennis met beter en edeler wezens, die hem met het *genus homo* weder verzoenen. Zulke betere personaadjen vindt men hier meer dan één, en eigenlijk kan men alleen van de twee hoofdpersonen zeggen, dat hunne karakters overdreven zijn; ze zijn althans zonderling genoeg. De bespiegelingen over de liefde, en over den echt, zijn ietwat sentimenteel, en dezelfde tint ligt ook eenigermate over het geheele werk; maar wij willen 't der begaafde Schrijfster niet ten kwade duiden. — Een zoo uitvoerig en verdienstelijk werk zou Ref. gaarne méér omstandig behandelen; maar hij ontving 't te laat om niet te gelooven, dat 't bij zéér velen reeds bekend is. Voor hen die 't werk nog niet hebben gelezen, zij dit kort verslag, hoe vlugtig dan ook, eene krachtige aansporing om er spoedig kennis mede te maken. Ref. houdt zich verzekerd, dat 't door niemand onvoldaan wordt ter zijde gelegd.

De vertaling was aan bekwame handen toevertrouwd, en de uitvoering is den roman waardig. De twee laatste vignetten echter staan ver achter het eerste.

L. H. V.

Gelukkig schijnen en gelukkig zijn. Naar het Fransch. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1852. *In kl. 8vo.* 96 *bl. f* :-50.

Dit boekske, kennelijk geschreven om de *Fransche* lezers, ware 't mogelijk, tot een Evangelisch geloof en het lezen van den Bijbel te brengen, kan welligt ook hier goed doen. Het voorbereidend gedeelte echter komt ons te lang en te weinig belangrijk, en het besluit te bekend voor, om te gelooven dat het geschriftje behagen zal aan dezulken, die iets degelijks verlangen. Het voorwoord, dat van den Vertaler schijnt te zijn, ondersteunt de *fictie* als of het gesprek tusschen Heeren, in een

der *Parijsche salons* (!), werkelijk ware gevoerd. Intusschen het vinde zijne lezers!

Wat een arm dorp kan verrijken. Eene ware geschiedenis. Ten voordeele eener Bewaarschool te Boskoop. Door J. HERMAN DE RIDDER, *Christen-leeraar te Gouda. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1852. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f* :-25.

Met ingenomenheid kondigen wij dezen overdruk uit de »Stads- en Dorpsbibliotheek (1852, N°. 6)" aan. Het is een warm en waar woord, dat onze volksvriend DE RIDDER hier spreekt, en 't mag wel op de daken alom worden gepredikt, dat spaarkassen, doelmatige ondersteuning en goed onderwijs vrij wat meer dan handen vol goud beduiden, om armoede te lenigen en te voorkomen. Neemt men dat ten onzent in acht? Ware het maar zoo! Maar wat te *Schönfeld* gebeurde, heeft ook elders plaats, dat het gewone: »gij hebt gelijk, maar!...." oneindig veel goeds verhindert. Moge het alleraangenaamst geschreven stukje op alle dorpen gelezen worden!

De Sterrenhemel, door J. A. MÄDLER. *Uit het Hoogduitsch, door* J. L. TERWEN. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1851. *In post 8vo.* 68 *bl. f* : - 40.

In *Duitschland* is men voor eenigen tijd begonnen met de uitgave van losse stukjes, onder den titel: *Unterhaltende Belehrungen zur Förderung allgemeiner Bildung,* door onderscheidene geleerden geschreven. Een van deze is het beknopt, maar duidelijk algemeen overzigt van den vaste-sterrenhemel, dat door een der beroemdste hedendaagsche sterrekundigen is opgesteld. Daar het volstrekt geene melding maakt van het zonnestelsel, als wordende zeker daarvan eene beschrijving gegeven in een ander afzonderlijk stukje der verzameling, mist het datgene, waar zij het eerste en het meeste belang bij hebben, wie het slechts om eenige algemeene denkbeelden, ten opzigte van de voorwerpen en verschijnselen des hemels te doen is. Anders is het daar ook zeer geschikt voor, ofschoon men, niets van de zaak wetende, hier en daar nog al eens zal stuiten op dingen, die men niet begrijpt en eerst later verneemt. Zoo staat b. v. blz. 29 dat »eene poolster aan den zuidelijken hemel zoo-

goed als geheel ontbreekt, *en nog gedurende duizenden van jaren geheel ontbreken zal.*" De deskundige begrijpt oogenblikkelijk, dat de Schrijver hier het oog heeft op de algemeene plaatsverandering van de vaste sterren, ten opzigte van de as onzer aarde, ten gevolge van de verplaatsing van het nachteveningspunt: — maar die wordt eerst later vermeld. Het geschiktst komt ons het boekje nog voor tot het verkrijgen van kennis der voornaamste sterrebeelden en groepen, waartoe het bijgevoegde hemelkaartje voor het noordelijk halfrond, op gemiddelde breedte (dus ook voor ons vaderland), met rigtingslijnen, mede dienen kan. Op zich-zelf beteekent dit eigenlijk niet veel, en wanneer het den oppervlakkigheidsgeest van onzen leeftijd in de hand werkt, is het aan eene *allgemeine Bildung* eerder schadelijk dan voordeelig. Maar de sterrekunde (wij spreken nu van de beschouwende of beschrijvende) heeft iets zoo aantrekkelijks, dat de onderzoeklievende door een zoo algemeen overzigt al ligt wordt uitgelokt, om elders het ander en beter onderrigt te zoeken, dat men bij ons nergens beter vinden kan, dan in het uitmuntende werk van onzen beroemden landgenoot KAISER, wiens doorwrocht werk over de planeet-ontdekkingen, wij eerlang hopen aan te kondigen, daarmede een verzuim herstellende, dat door omstandigheden, voor onze lezers van geen belang, ontstaan is.

Verklarende Lijst van verouderde woorden, uitdrukkingen, vormen enz. uit de Staten-vertaling des Bijbels, door Dr. W. HECKER, *Schoolopziener. Te Groningen, bij* P. van Zweden. 1852. *In kl. 8vo.* 56 *bl. f* :-30.

Daar dit werkje eene vrucht is van de ondervinding des Schrijvers als schoolopziener, kan het niet anders beschouwd worden, dan als eene gewenschte voorziening in bestaande behoefte, en verdient 't als zoodanig te worden aangeprezen. Ware het anders, dan zou Ref. meenen, dat er bij veel noodzakelijke uitleggingen ook eenigen in voorkomen, die wel gemist konden worden; als, b. v.: *aenbegin,* begin; *aendragen,* aanbrengen; *alsoo,* eveneens; en zulke meer.

Het boekje is alphabetisch gedrukt op goed, stevig papier, met eene duidelijke letter, en dus regt goed ingerigt voor een handboekje, dat gestadig geraadpleegd moet worden.

BOEKBESCHOUWING.

Handboek tot de kennis van de Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds, door J. J. PRINS, *Theol. Doct. en Predikant te Rotterdam. In twee Deelen. Eerste Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 308 *bl. f* 2-70.

Dat er tot aankweeking van verlichte Godsdienst, en daarmede onafscheidelijk verbondene deugd, geen beter middel is dan de bevordering van echte Bijbelkennis, kan alleen door hen weêrsproken worden, wier vuig belang of onverantwoordelijke verblinding de instandhouding van het bijgeloof ondersteunt, of wier bespottelijke eigenwaan het beneden zich acht, van den Alwijze te vernemen, wat zij kennen en wat zij doen moeten, om wijs, goed, en zalig te worden. Van hier dan ook de oppervlakkig onverklaarbaar schijnende overeenstemming van het Atheïsme met het Romanisme in de verdonkering, miskenning of verachting der Goddelijke Schriften, want beiden ontmoeten elkander immers in één punt: de verkrachting van Gods geboden door menschelijke leeringen.

Om echter de H. Schrift zóó te kennen, dat men er door worde opgebouwd in de waarheid die naar de Godzaligheid is, moet men vooraf overtuigd zijn van hare Goddelijke waarde, en op goede gronden weten, waarom men haar te houden hebbe voor de eenige kenbron van Godsdienstige waarheid; in weerwil der bedenkingen, die met meer of minder regt tegen sommige harer gedeelten zouden kunnen gemaakt worden. Evenmin toch als de triumfboog van TITUS te *Rome* ophoudt een bewijs te zijn van de verovering van *Jerusalem*, omdat er hier of daar een steen is losgeraakt, en evenmin als het karakter van innerlijke grootheid en kracht van het *Pantheon* is verloren gegaan, omdat eene latere bouwkunst met haar lapwerk

het trotsche geheel heeft ontsierd: evenmin verliest de Bijbel, waarin het Woord Gods is nedergelegd, iets van zijne waarde of verbindende kracht, al stuit men ook bij een ernstig en onpartijdig onderzoek hier of daar op iets dat uitsluitend menschelijk is. Ja met regt mogen wij beweren, dat, gelijk AGRIPPAAS heerlijke godentempel de verwoesting der barbaren ontkomen is, de Bijbel met oneindig meer kracht elk ongeloovig of bijgeloovig Vandalisme zal blijven trotseren, of liever in eeuwigheid bestaan zal, omdat hij Gods Woord, dat is, de waarheid behelst, en de waarheid wel onderdrukt maar niet verdelgd kan worden.

Hoe meer wij op goede gronden dit gelooven, des te eerbiedwaardiger en te dierbaarder zullen ons de Heilige Schriften zijn; maar om tot dat geloof te geraken, behooren wij de betrekkelijke waarde der onderscheidene gedeelten des Bijbels, gelijk zij in onzen Kanon voorkomen, in hunne verhouding tot, of in hun verband met het geheel te leeren kennen; want daardoor worden wij het best in staat gesteld, om het oog onafgewend te houden op hetgeen kan en moet verdedigd worden, en om onze krachten daartoe aan te wenden, maar ze niet te verspillen over punten, die minder houdbaar kunnen schijnen.

Werd dit bij het Godsdienstig onderrigt, misschien, in het algemeen te veel over het hoofd gezien, dan zal men de noodzakelijkheid toch wel niet betwijfelen, om er voortaan naauwkeuriger op te letten, en onzes inziens heeft de *Rotterdamsche* Predikant PRINS, niet alleen de Hervormde, maar de geheele Protestantsche Kerk in *Nederland* eene wezenlijke dienst bewezen door de uitgave van zijn *Handboek*, waarvan het doel geen ander is, dan de bevordering van de kennis der Heilige Schriften.

Doch opdat wij onze lezers te beter mogen doen oordeelen over dit doel des Schrijvers, willen wij hem-zelven laten spreken. »Dit Handboek" — zegt hij (Voorrede bl. v) — »is bestemd ten dienste dergenen, die zich meer dan oppervlakkig wenschen bekend te maken met de H. Schriften des O. en N. Verbonds. Het handelt niet

zoo zeer over den Bijbel in het algemeen, als wel over de verschillende Bijbelboeken in het bijzonder. Het spoort van elk hunner den vermoedelijken oorsprong en ouderdom na; beschrijft den inhoud en de innerlijke gesteldheid; wijst de eigenaardigheden aan, waardoor het zich onderscheidt, en de betrekkelijke waarde, die het bezit; maakt op velerlei bijzonderheden, die daarin voorkomen of daarop betrekking hebben, opmerkzaam; en omvat alzoo nog iets meer dan gemeenlijk gerekend wordt tot de zoogenaamde Inleidings-wetenschap te behooren. Het geheel uit deze bestanddeelen zamengesteld, moet strekken, om de kennis der H. Schriften onder ons te bevorderen, en tot haar regt verstand en gebruik den weg te banen. Aan zulk een *Handboek* scheen er in onze dagen behoefte te zijn."

Schumann's *Practische Einleitung in die Bücher des Alten und Neuen Testamentes* (*Berlin* 1848), is als leiddraad in dit werk gevolgd, dat echter genoegzaam, wat den inhoud betreft, afwijkt, om als een meer of minder oorspronkelijk werk beschouwd te kunnen worden, en daarom ook onder den naam des Schrijvers in het licht verschijnt.

Overeenkomstig de indeeling des Bijbels, in de boeken van het Oude, en in die van het Nieuwe Testament, zal het werk in twee Deelen bestaan. Het Eerste Deel ligt thans voor ons, en de uitgave van het tweede mogen wij, volgens de verzekering des Schrijvers in de Voorrede, vóór het einde dezes jaars te gemoet zien.

Zeer gepast vangt de Eerw. prins aan met eene Inleiding: over den Bijbel in het algemeen, in welke, in onderscheidene paragrafen, de namen, de oorsprong (ouderdom?), de talen, de overzettingen, het Kerkelijk gebruik, en de waarde des Bijbels overwogen worden, bl. 1—14. Hierna gaat hij over, om in een eerste Hoofddeel meer bijzonder te spreken over de *Kanonieke* boeken des Ouden Verbonds, hunne vroegere rangschikking, en later ingevoerde volgorde; en behandelt voorts, nadat het noodige omtrent de oude *Hebreeuwsche* Geschiedschrijvers in het algemeen gezegd is, in de eerste Afdeeling de ge-

schiedkundige boeken, van bl. 25—125. In de tweede beschouwt hij de dichtkundige, van bl. 126—166, waar men, onder anderen, met genoegen zijne aanmerkingen omtrent de oude *Hebreeuwsche* poëzij zal lezen. De derde Afdeeling loopt over de Profetische Boeken, en hier heeft de Schrijver van de gelegenheid gebruik gemaakt, om het meest belangrijke aangaande de Profeten, hun ambt, leeftijd, en voorspellingen in het midden te brengen, van bl. 172—256. Eindelijk worden in een Aanhangsel de Apocryfe Boeken des O. T. overwogen, en ten slotte wordt de geschiedkundige inhoud van de Boeken der Makkabeën in het licht gesteld, door een beknopt verhaal van de lotgevallen der Joden gedurende de drie laatste eeuwen vóór CHRISTUS, van bl. 258—308.

De hoofddenkbeelden, die de Schrijver bij de onderscheidene Bijbelboeken der eerste en tweede Afdeeling ontwikkelt, betreffen: hun oorsprong, innerlijke gesteldheid, ouderdom, en (doorgaans) sommige der daarin voorkomende bijzonderheden. Bij het Boek ESTHER wordt ook de geloofwaardigheid vermeld; bij de *Jobeïde* de voortreffelijkheid en waarde er van aangetoond; bij de *Psalmen* wordt gelet, behalve op het aantal, namen, en inhoud, ook op de opschriften, en verschillende makers, waarbij tevens belangrijke wenken omtrent de Boet-, Vloek- en Messiaansche Psalmen worden gegeven. SALOMOOS Spreuken geven aanleiding om ook over den vorm, en de waarde er van te handelen; en van het *Hooglied*, gelijk te verwachten was, worden de verschillende opvattingen voorgesteld.

Minder komen deze hoofddenkbeelden uit, waar de Schrijver ons, in de derde Afdeeling, met de Boeken der Profeten bekend maakt, en hij eene andere wijze van behandeling kiest; want nadat hij, bl. 179 en volgg., een algemeen overzigt van den leeftijd der Profeten heeft geleverd, en alzoo den ouderdom hunner nagelatene geschriften heeft bepaald, vestigt hij onze aandacht meer bijzonder óf op hun profetisch karakter, óf op hunne lotgevallen, óf op hunne voorspellingen, ook aangaande den Messias. Men gevoelt, dat juist de inhoud dier gewijde

geschriften aanleiding gegeven heeft, tot deze verandering in beschouwingswijze. Wanneer echter bij de behandeling der Profeten op nieuw over hun leeftijd wordt gesproken, had zulks na het voorgedragene op bl. 179 en volgg. zonder schade kunnen vermeden worden.

Welk eene hooge waarde de Schrijver met het volste regt aan den Bijbel toekent, en van welk een verbindend gezag hij dit Goddelijk Boek voor den Protestant beschouwt, vernemen wij gaarne uit de volgende zinsneden, bl. 14: »De H. Schrift ontleent hare geheel éénige waarde zoo wel van haren buitengewonen oorsprong, als van haren hoogstgewigtigen inhoud, en wordt door de gansche Christenheid gehouden voor een Heilig en Goddelijk Boek, met geen ander geschrift gelijk te stellen. Onder den invloed van Gods Geest geschreven, onder Gods bijzonder bestuur bijeenverzameld, en door Zijne getrouwe zorg in den loop der eeuwen bewaard gebleven, is zij het gedenkboek van Gods openbaringen, de gewijde oorkonde des Christendoms, de onbedriegelijke kenbron der waarheid, die in CHRISTUS is.

»Als Protestanten in het bijzonder, erkennen en volgen wij geen anderen regelmaat voor ons geloof en onzen wandel, dan hare welbegrepene uitspraken, waaraan wij alle menschelijke leeringen toetsen (JOH. V: 39, *Hand.* XVII: 11, 2 TIM. III: 16, 17, 2 PET. I: 19), waarmede wij alle vroegere en latere dwalingen bestrijden (MARK. XII: 26, 27, *Eph.* VI: 17), waaruit wij de kennis putten van het éénig Evangelie, dat *eene kracht Gods is tot zaligheid* (*Rom.* I: 16, *Gal.* I: 8). In het verbindend gezag van dat Evangelie, ligt de grondslag onzer Godsdienstige en Christelijke overtuiging. Het licht dat in CHRISTUS is opgegaan, duldt geene nevelen van onkunde en bijgeloof nevens zich (JOH. VIII: 12). De kracht die van Hem uitgaat, verbreekt de kluisters van ongeregtigheid en zonde (JOH. VIII: 32, 36). De troost dien Hij ons aanbiedt, schiet noch bij ontwaakt schuldgevoel (MATTH. XI: 28), noch onder het drukkend leed der aarde (2 *Kor.* IV: 16—18), noch in de bange stervensure te kort (2 TIM. I: 10). Het leven dat Hij in ons opwekt door het Evangelie,

is het ware leven des geestes, waardoor de inwendige mensch vernieuwd en geheiligd, en naar het beeld Gods herschapen wordt (JOH. VI: 68, JAK. I: 21, 1 PET. I: 23). En daarom kan er ook van *het Woord Gods*, dat in de Schrift vervat is, gezegd worden dat het *blijft in eeuwigheid* (JES. XL: 8, 1 PET. I: 25)."

Wetenschappelijk gevormd en onbevangen in denkwijze, spreekt de Schrijver menigmaal over sommige gedeelten des Bijbels een oordeel uit, dat bij elken onbevooroordeelde gereeden ingang zal vinden, en wij achten het niet ongepast daarvan een en ander bewijs te leveren.

Over het Boek ESTHER handelende zegt hij (bl. 125): »Zeker verstrekt ons de inhoud meer tot droefheid en tot ernstige waarschuwing, dan wel tot navolging der voorbeelden ons daarin voorgesteld. Dit neemt echter niet weg, dat het geschrift, als geschiedkundig gedenkstuk en spiegel der toenmalige zeden, zijne waarde heeft, ook omdat het den oorsprong van het *Purimfeest* verklaart, en de leer van Gods voorzienigheid heerlijk bevestigt."

Over de *Vloekpsalmen* luidt zijne meening aldus (bl. 150, 151): »Ten allen tijde waren de zoogenaamde *Vloekpsalmen* van DAVID, waarin hij over zijne vijanden en tegenstanders soms de vreeselijkste verwenschingen uitspreekt, velen tot aanstoot. Zeker valt het niet te ontkennen, dat daarin veel voorkomt, wat in tegenspraak is met het gebod der vijandsliefde en vergevensgezindheid, zoo als wij dat in het Evangelie voorgeschreven (MATTH. V: 44) en door het voorbeeld des Zaligmakers (LUK. XXIII: 34, 1 PET. II: 23) aanbevolen vinden. (Vergl. *Ps.* XXXV, LXIX, CIX.) Maar niets is ook onregtvaardiger, dan den Zanger des O. Verbonds te willen beoordeelen naar de voorschriften en beginselen des N., dat liefde ademt. Men vergete daarbij niet, dat hij leefde onder den gloeijenden hemel van het Oosten; dat de Oosterlingen over het algemeen hevig zijn zoowel in hunne vervloekingen als (overdreven?) in hunne lofspraken, en dat blijkens de geschiedenis, bittere wraakzucht

minder tot DAVID's karakter behoorde, dan wel oogenblikkelijke heete drift. En wanneer men eindelijk in het oog houdt, dat hij, de gezalfde des Heeren, zijne persoonlijke vijanden doorgaans mogt aanmerken als vijanden en tegenstanders van God zelven, en dat hij te dezen opzigte ons, Christenen, nergens in den Bijbel tot navolging wordt voorgesteld, dan zal men ophouden, zich over een verschijnsel te verwonderen, dat even weinig bevreemdend, als ligt verklaarbaar is."

Mogen velen weleer tot walgens toe het *Hooglied* van SALOMO hebben willen vergeestelijken, of tot vervelens toe verklaren als eene profetie der dagen van het N. Testament — wij zien met den Schrijver in dit gedicht niets anders dan een overblijfsel van de *Erotische* poëzij der *Hebreën*, waarin de kuische maar vurige min van een jeugdig paar, als bruidegom en bruid aan elkander verloofd, wordt afgeschilderd (bl. 167), en onderschrijven van heeler harte wat hij zegt: »in den bloei zijner jaren zullen zijne (SALOMOOS) omstandigheden hem de meest gereede aanleiding gegeven hebben tot het vervaardigen van minneliederen (1 *Kon.* XI: 1, 3). En welligt werden zij later, bewaard in den mond des volks, tot éénen bundel zamengevoegd en onder de gewijde Schriften mede opgenomen, als bijlage tot zijne geschiedenis (1 *Kon.* IV: 32) en proeve van zijn kunstvermogen" (bl. 169). Wie overigens deze gedachten nader ontwikkeld wil lezen, raadplege MUNTINGHE, *Gesch. d. Menschheid naar den Bijbel*, D. VIII, bl. 128 en volgg.

Doch alzoo voortgaande zouden wij misschien te breedvoerig worden door onze ingenomenheid met dit werk, hetwelk wij tot bevordering van eene regte Bijbelkennis in de handen wenschen van al onze Protestantsche leerlingen en gemeenteleden, naardien zij er beknopt bijeen vinden, wat slechts verspreid in andere boeken werd aangetroffen. Wel is waar komt bij dit geschrift, dat meer voor het algemeen geschikt is, en daarom in populairen vorm het licht ziet, geene reeks van geleerde aanhalingen te pas, en in zóó ver heeft de Schrijver wèl gedaan ze weg te laten; maar vermits hij zijn arbeid

ook bestemde voor godsdienstonderwijzers of die zich daartoe voorbereiden, voor kweekelingen voor de zendingszaak, voor eerstbeginnende beoefenaars der Godgeleerdheid, en voor zijne ambtgenooten in de heilige bediening, voor zoo ver zij daarvan kunnen gebruik maken bij hun onderwijs (Voorr. bl. VIII), zoo kon wel eens de een of ander dezer laatsten, die toch ook tot de eigenlijke Godgeleerden behooren (voor welke de Schrijver echter zegt *niet* geschreven te hebben), den wensch uiten, dat, hier of daar, in korte aanteekeningen, bij sommige onderwerpen, de redenen waren opgegeven der afwijking van het gewone gevoelen, en der gronden waarom de wetenschap, op haar tegenwoordig standpunt, tot andere resultaten gekomen is.

Met verlangen zien wij het Tweede Deel te gemoet; doch kunnen den wensch niet terughouden, dat het werk, bij een te verwachten herdruk, door kleiner formaat en minder papier, meer verkrijgbaar voor het algemeen gesteld worde, daar men juist niet tot de minvermogenden behoeft te behooren om op te zien tegen den prijs van *f* 5, dien wij, te rekenen naar het Eerste Deel, meenen, dat het geheele werk zal kosten. Onder hooger zegen stichte de arbeid des waardigen Schrijvers alle mogelijk nut voor de bevordering der kennis van de Heilige Schriften, die ons wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof dat in CHRISTUS JEZUS is.

H. C. W. P.

De Remonstrantie en het Remonstrantisme. Historisch onderzoek door Dr. JOANNES TIDEMAN, *Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1851. *In gr.* 8*vo.* 131 *bl. f* 1-30.

De tegenwoordige tijd is een tijd van kritiek, zeer mogelijk rijk aan heilzame vruchten voor hen die nà ons zullen komen. Het is eene vraag van den dag geworden: wat de verschillende Kerkgenootschappen onder-

scheidend kenmerkt? Als het onderzoek daarnaar geleid en bestuurd wordt door liefde tot de waarheid, kan de uitslag geen andere zijn dan dat men elkander broederlijk nadert, en ondervindt, dat allen op hetzelfde grondgebied des geloofs staan. — Misschien is er geen ander Kerkgenootschap zoo partijdig en onbillijk beoordeeld als dat der Remonstranten, en uit dien hoofde heeft de Heer TIDEMAN een belangrijk werk gedaan, door een zuiver historisch onderzoek in te stellen naar den *geest*, het *wezen* en den *aard* van het Remonstrantisme. Zoo als hij de zaak heeft aangevat, is zijn arbeid eene geschiedenis niet zoo zeer van zijn Kerkgenootschap, maar van de levensuiting in hetzelve. Langs dien weg ontwijkt hij zoowel de vermelding als de beoordeeling van de misbruiken, welke sommige individuën van het Remonstrantsch beginsel mogten hebben gemaakt, of werkelijk gemaakt hebben.

De Schrijver heeft wèl gedaan met den officiëlen tekst van de Remonstrantie in zijn geheel op te nemen; deels, omdat zij weinig bekend is, maar bovenal, omdat zij de grond-acte is van het Remonstrantisme. Hij behandelt vervolgens haren oorsprong, inhoud, beteekenis en waarde. Met scherpzinnigheid beantwoordt hij de vraag, wat zij is: — een *protest*, een *request*, eene *apologie*, eene *confessie?* — en toont aan, dat zij dat alles te zamen, en niets van dat alles uitsluitend noch geheel is. Zij is dus inderdaad eene *remonstrantie*, een *vertoog dat tot verweerschrift* dienen moest; waarin zij die zich met het Kalvinistisch *Determinismus* niet konden vereenigen, *gemeenschappelijk*, in het openbaar, en luide, en bepaald, hun gevoelen uitdrukten, dat vroeger slechts door enkelen als een individuëel gevoelen was uitgesproken; maar dat nu als ware 't een officiëel karakter aannam. Het was eene stem *in* de Kerk, niet *tegen* de Kerk, maar tegen een gevoelen, dat, toevalligerwijze, eene zekere meerderheid van stemmen had verkregen.

TIDEMAN doet onderzoek naar het oorspronkelijk Remonstrantisme (1610—1632), en geeft de bronnen op van den eersten en tweeden rang, waaruit het te kennen

is, met vergelijking van de andere bronnen; zóó, dat het onderzoek »éérst *analytisch* de wezenlijke bestanddeelen van het Remonstrantsch gevoelen onderscheiden, dán *synthetisch* hun onderling verband kennen, en aldus hun *gemeenschappelijk beginsel*" blijken doet. Langs dien weg komt de Schrijver tot het besluit, dat de Remonstrantie het eigen gevoelen der Remonstranten uitspreekt, betreffende eerst »de *Kerkelijke belijdenis-schriften* of formulieren, in verband met het gezag van Gods Woord in de H. Schriften." — Dat was 't groote struikelblok in de Protestantsche Kerk, die, losgerukt uit de banden van 't Pauselijk gezag en der decreten van Conciliën, vele leden telde, die noode weder den vrij geworden geest wilden buigen onder het gezag van formulieren, ten deele, zoo als de *Augsburgsche* Confessie, niet eens opgesteld of uitgesproken, om de gewetens van volgende geslachten aan hunne opvatting te binden. De Remonstranten, aan de Remonstrantie als eene *negative* belijdenis getrouw, hebben zich ook van dát gezag losgemaakt: erkennende de Heilige Schrift voor den eenigen regel des geloofs, maar de formulieren voor niet verbindend, dan in zoo ver zij met deze overeenstemmen.

Hier ontstaat evenwel de vraag: wie zal deze overeenstemming uitmaken? Doet het de Kerk? waar dan heen met de minderheid? Doen het individuën? welke waarborg alsdan, dat hun oordeel juist en waarachtig zij? Doch wij zullen ons met de formulier-kwestie niet inlaten; deels, omdat dit Tijdschrift zich liefst buiten Kerkelijke verschillen, inzonderheid buiten Kerkelijke geschillen houdt; deels, omdat wij voor ons-zelven nog niet verder zijn gekomen dan tot een: *non liquet.* Eene Kerk die geene gemeenschappelijke belijdenis bezit, loopt gevaar van verwarring. Als hare voorgangers de vrijheid hebben om te zeggen wat zij willen, dan is de gemeente, althans een deel der gemeente, gedwongen om te hooren ook wat zij *niet* wil. Daarentegen hebben formulieren van eenigheid, met de noodige anathemataas, veel van een strafwetboek. Zeker gaat het, dat, als de Heilige Schrift de Gemeente niet bewaart in de gehoorzaamheid des

geloofs, formulieren wel huichelaars maken, maar de waarheid niet handhaven. In het midden treedt de voorrede van de belijdenis der Remonstranten, zeggende: »Gods Woord begrepen in de H. Schriften, is het eenige rigtsnoer des geloofs, de eenige regel der leere. Confessiën zijn uitleggingen des geloofs tot openbaring der waarheid, tot wering van laster, en opbouwing der Kerk in geloof en vrede. Als zoodanig zijn zij niet noodzakelijk, maar ook niet ongeoorloofd en zelfs eenigzins noodig, mits men aan haar geene onwedersprekelijke authoriteit toekenne, en ze niet tot gewetensbanden make, noch ook tot palen van de zaligmakende kennisse Gods." Mogte het overal zoo zijn!

Uitvoerig en duidelijk wordt het eigenaardig gevoelen van het Remonstrantisme over de leer der genade uiteengezet. De Schrijver stelt het in vollen dag, dat niet het verschil over formuliergezag en vrije Evangeliebelijdenis aanleiding gaf tot den praedestinatiestrijd, maar dat omgekeerd de praedestinatiestrijd het verschil over formuliergezag en vrije Evangeliebelijdenis deed ontstaan. Ware dit anders geweest, de uitkomst zou misschien dan ook geheel anders geweest zijn. Wat, indien de nu onderliggende partij de meerderheid verkregen, en de leer der genade, zoo als zij die opvatte, Kerkelijk vastgesteld had? — Zouden de Kalvinisten dan, daar de minderheid doorgaans de vaan opsteekt van liberaliteit en verdraagzaamheid, niet de vrijheid der Evangeliebelijdenis ingeroepen hebben? En zouden dan niet de vrienden van ARMINIUS, ter hunner verdediging, zich op de belijdenis door de Kerk aangenomen beroepen, en het Kalvinisch *Rigorismus*, als daarmede in strijd, verworpen hebben?

De Joodsche rigting van Gods volstrekte Souvereiniteit, die in het Opperwezen een absoluut Monarch meer ontziet dan bemint, werd bestreden door hen, die zich op 't zuiverder Christelijk standpunt bevonden, waarop men God meer lief heeft als vader, dan als koning vreest, en waarop de mensch, meer kind dan onderdaan, met zelfstandigen wil zijne afhankelijkheid van den vaderlijken

wil gevoelt en erkent, en, in levenseenheid met den Vader, dien wil tracht te volbrengen, — het standpunt waarop geene *uitsluiting* dan alleen door ongehoorzaamheid te denken is. — Het verschil gold dus niet zoo zeer *de oorzaak* als wel *den weg* tot zaligheid; een verschil overwaardig om met ernst onderzocht te worden, maar ook te waardig om broederharten met haat te vervullen.

Dat de Remonstranten als voorstanders van verdraagzaamheid optraden, lag in hunne vrijzinnige denkwijze over het gezag der formulieren, en ook in hunnen toestand; daar zij als de minderheid behoefte hadden door de meerderheid geduld te worden. De Schrijver doet de verdraagzaamheid, zoo als die in de geschriften der Remonstranten werd voorgestaan, in haren aard en met hare grenzen kennen, en 't blijkt daaruit, dat zij, althans bij achtingwaardigen, gelijk EPISCOPIUS, VAN LIMBORCH en CURCELLAEUS, geene onverschilligheid was, waarvan ook de wetten van 1655 getuigenis dragen.

Daarna wordt gehandeld over het gevoelen in de Schriften der Remonstranten uitgedrukt, omtrent het gezag der wereldlijke Overheid in Kerkelijke zaken. De Remonstranten erkenden het, onzes inziens, te veel; de Contraremonstranten verwierpen het glad weg. Ieder had er zijne redenen voor, gegrond op den toestand waarin hij zich bevond. Inderdaad hadde 't, vóór 1618, aan de Staten van *Holland* gestaan uitspraak in het geding te doen, het valt wel niet te betwijfelen in wiens voordeel zij beslist zouden hebben. De Synode heeft 't anders beslist; maar 't is toch goed dat de Staten 't niet hebben kunnen beslissen. Een leerbegrip bij resolutiën en plakkaten uitgemaakt, zou grooter blaam op het Protestantismus geworpen hebben dan de Synode in elk geval treffen kan; al meent men ook hare uitspraak te moeten tegenspreken, of zelfs veroordeelen. Dit punt intusschen heeft, zoo als zeer juist wordt aangemerkt, door de veranderde betrekking tusschen Kerk en Staat van zelf alle gewigt verloren, en is nog slechts van historisch belang.

Bevredigend wijst de Schrijver voorts aan, hoe de af-

wijzing van alle formuliergezag, de uitsluitende erkenning van het gezag van Gods Woord, en de leer der verdraagzaamheid en van het gezag der wereldlijke Overheid in Kerkelijke zaken, in verband stonden met de leer der genade; terwijl hij 't onderzoek eindigt met te antwoorden op de vragen: »Welke is de zedelijke vrijheid die de Remonstanten voorstonden, en uit welke oorzaak stonden zij deze zoo voor?" Hij trekt daaruit het besluit: »dat de Remonstranten de heiligende strekking, het zoogenaamde zedelijk element van het Christendom, wilden handhaven tegen den schadelijken invloed van de leer der absolute genade, van het Dogmatisme, en van den formulierdwang der Kerk. Dit was de oorzaak waarom zij als voorstanders van het vrijheidsbeginsel in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk optraden."

Aldus heeft de Onderzoeker het Remonstrantisme op zich-zelven leeren kennen. »Om het juist te kunnen beoordeelen" — zegt hij — »moeten wij het nog in zijn geheel, als historisch verschijnsel, op zijne plaats in de geschiedenis des Christendoms beschouwen. Daarna hebben wij met korte trekken deszelfs karakter aan te wijzen, eindelijk mogen wij, na de voorstelling en beoordeeling, in het werk van Prof. SCHOLTEN gegeven, deze niet voorbijgaan."

Op den voorgrond wordt gesteld, dat het wezen der Godsdienst, en dus vooral het wezen des Christendoms een leven is in zelfstandige afhankelijkheid van God. TIDEMAN ontwikkelt uit den loop der geschiedenis de eenzijdige rigting, welke de belijders van 's Heeren Naam volgden door óf te veel op zelfstandigheid, óf te veel op afhankelijkheid te drukken. PELAGIUS en AUGUSTINUS treden op, doch het *Semipelagianisme* zegevierde over beiden. Vooral doet de Schrijver uitkomen, hoe in *Nederland* zamenstemming tusschen vrijheid en afhankelijkheid den toon gaf, maar van lieverlede overstemd werd door het Kalvinisme. De Remonstranten weêrstonden dien overheerschenden invloed en handhaafden voor zich het vrijheidsbeginsel.

Nu wijst de Schrijver het karakter van het Remon-

strantisme aan, om zijne prosopographie op te maken. »Het was eene poging van den Christelijk godsdienstigen geest in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk, om in haar eene zelfstandige Godsdienst te bewaren. Als zoodanig heeft het een positieve strekking. Maar het moest hiertoe het vrijheidsbeginsel in belijdenis en kerkelijk leven handhaven tegen het overwigt, aan het afhankelijksbeginsel gegeven. Daardoor kreeg het een negatief karakter en dat in den strijd meer dan het positieve werd ontwikkeld, zoodat het meer en beter het gezag der formulieren beperkte, dan dat van Gods Woord bepaalde; meer en beter de leer der absolute genade met hare onvermijdelijke consequentiën bestreed, dan zijne eigene leer van de conditionele genade met hare noodzakelijke praemissen ontwikkelde. Het stond verder geheel op het anthropologisch en practisch gebied van het Christendom, en ontleende daaraan zijne kracht. Het had als tegenwigt tegen het determinisme en partikularisme in de leer, en in de gemeenschap der Kerk, zijne onmiskenbare en blijvende waarde. Als kampioen voor de Kerkelijke vrijheid vooral, wees het den weg, langs welken allen, in den geest der Hervorming, onder de niet beperkte heerschappij van den Heer, en de niet beperkte leiding van den Geest der waarheid, in de waarlijk Katholieke gemeenschap der Kerk, een ongehinderde vooruitgang in kennis, en geloof en leven mogelijk is. Het bood aan het Christendom eenen vorm, in welken het zich onbelemmerd kon ontwikkelen. Deze is een ruime en toch geen losse, niet geslotene vorm. Hij heeft eene bepaalde hooge plaats voor de Goddelijke genade in CHRISTUS, eene bepaalde diepe plaats voor de menschelijke vrijheid, eene ruime plaats voor de liefde. Het is een vorm die voor uitzetting en verandering uit zich-zelven vatbaar is, en niet, zoo als de Roomsch-Katholieke, geheel, zoo als de meeste Protestantsche, ten deele moet verbroken worden, wanneer, bij veranderd standpunt en bij veranderde betrekking tot de wereld, het Christendom in de Kerk eenen anderen vorm behoeft. En als zoodanig verdient het misschien, bij de nieuwe ontwikkeling des Christen-

doms die zich schijnt voor te bereiden, in onzen tijd te meer de aandacht der Protestantsche Kerk." — Wie zal die aandacht weigeren! De Remonstrantsche broederschap heeft een vuurproef doorgestaan. Zij heeft, even als de met formulieren zwaar beladen zusterkerken, van de besmetting des tijds geleden; maar, ook zonder formulieren is de waarheid, die uit God in CHRISTUS is, in haar met verjongde kracht heerlijk te voorschijn getreden. Zoo lang er mannen als een VAN DER HOEVEN, en zijn gezaligde zoon, een VAN TEUTEM, en TIDEMAN het woord voeren, blijkt het overvloedig, dat de Geest des Heeren niet uit hunne broederschap is geweken.

Hiermede stappen wij van 't werk af, dat eene bescheiden maar kordate *apologie* bevat, tegen de beschuldiging van het Remonstrantisme door Prof. SCHOLTEN; wiens repliek echter wel niet achterwege zal blijven.

De Heer TIDEMAN heeft met dit werk eene belangrijke bijdrage tot de Kerkelijke geschiedenis geleverd. Het is niet eene geschiedenis der Remonstranten, maar eene historisch-wijsgeerige ontwikkeling van het Remonstrantisme; minder nog eene *apologie* dan eene *expositie* er van. Wie 't aanschouwt zoo als TIDEMAN 't vertoont, is wèl geschikt oordeel te vellen. De Schrijver, dunkt ons, verdient den dank van zijne Broederschap voor dit wèlgeschreven gedenkstuk, dat zijn verstand maar ook zijn hart vereert.

H. J. H. S.

Handboek voor de vrienden der Zendingszaak, ten gebruike bij het houden en bijwonen der maandelijksche bedestonden voor de uitbreiding des Christendoms. Naar het Hoogduitsch. Door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Theol. Doct. en Pred. te Leyden. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1851. *In gr. 8vo. XVI en 664 bl. f* 6-60.

Na eene lezing waaraan wij uren van waar genot te danken hebben, kondigen wij het tweede gedeelte van dit werk aan. Wij zijn gevorderd tot de vierde Afdee-

ling, bezoeken *Australië*, en zien ons bekend gemaakt met de ligging en voortbrengselen van *Nieuw-Holland*, *Van Diemensland*, *Nieuw-Zeeland*, *Oostelijk-Polynesië*, *Westelijk-Polynesië* en de *Sandwichs-Eilanden*, met het karakter hunner bewoners, en met de geschiedenis van den oorsprong der Zending, haren voor- en tegenspoed en hare gelukkige uitkomsten. Vooral is de Schrijver naauwkeurig in het verhalen van de niet Christelijke pogingen door de partij van *Rome* aangewend, om het Christelijk werk der Protestantsche Zendelingen te verstoren. De vrome paters hebben, niet zonder gevolg, den brandewijn en het *Fransche* kanon tot hunne bondgenooten gekozen.

In de vijfde Afdeeling leidt ons de Schrijver door *West-Indiën*, en *Noord-* en *Zuid-Amerika*. Wij maken kennis met de Zendingen der Broedergemeente op de *Virginische* en *Engelsche* Eilanden, met die der Methodisten, Baptisten en der overige Genootschappen. Vooral onder de *Eskimoos* verdienen de eenvoudige mannen, die hun leven voor de eer huns Zenders en voor menschengeluk veil hadden, eerbied, bewondering en liefde. Met weemoed zal men lezen van het lijden en de verdrukking der *Amerikaansche* volkstammen. Ware 't den Zendelingen gegund geweest hun werk te voltooijen, welk eene rijke winst zou er voor 't Christendom zijn behaald, maar, helaas! de Staatkunde en de brandewijn voltooijen de uitdelging dier stammen.

Eindelijk geeft de Schrijver mededeelingen over de *Indianen* in *Spaansch* en *Portugeesch Amerika*, *Guyana*, *Brazilië*, *Patagonië*, *Vuurland* en *Araukanië*. Het bijvoegsel dat de Zendingen voor Israël behandelt, is mager; zoo als ook tot hiertoe de uitkomsten zijn. Ook in ons Vaderland wordt de zaak van de toebrenging der Israëlieten ijverig ter harte genomen. Wanneer zal het uur slaan, dat Israël zijnen Koning te gemoet gaat? Wij weten het niet, en »het betaamt ons niet te weten tijd of ure, welke de Vader aan zijne magt heeft voorbehouden."

De drie registers, bevattende: I. Namen van personen. II. Namen van plaatsen, volken en landen. III. Inhoud der Maandberigten van het *Nederlandsch* Zendelinggenoot-

schap van 1799—1850, maken 't gebruik van dit werk, als legger, hoogst gemakkelijk, doch het gemak zou nog grooter zijn, als de bladzijden en niet de paragrafen waren aangewezen. Het werk is versierd met eene wereldkaart der Zendingsposten.

Ons oordeel is reeds in een vorig Nommer over dit werk uitgesproken. Zij die in de maandelijksche bidstonden tot de Gemeente het woord voeren, hebben hier een fonds, waaruit veel goeds is te trekken. Wij hebben nu een helderen blik over de onderscheidene Zendinggenootschappen, en kunnen met één oogopslag weten wàt er voor de Evangelisatie onder de Heidenen en Mahomedanen wordt gedaan. Tevens kennen wij de landen en volken, waar gearbeid is, en die vanwaar nog de handen zijn uitgestrekt dergenen, die, gelijk de *Macedoniër* in PAULUS droomgezigt, de hulp der Christelijke liefde inroepen.

Wij bevelen dit leerrijke werk allen vrienden der Zending dringend aan.

H. J. H. S.

Hoe de Duitscher denkt over Nederland en zijne Koloniën. Uit het Hoogduitsch. Tweede druk. Te Utrecht, bij B. Dekema. 1851. *In gr. 8vo.* 115 *bl. f* 1-15.

Den titel lezende is men nog in het onzekere over hetgeen dit werkje behelst. Wij aarzelden ook om het open te slaan, uit vreeze dat het welligt een dier onbekookte, oppervlakkige voortbrengselen mogt zijn, waarin alles wat *Nederland* en zijne Koloniën betreft, met groote laatdunkendheid wordt gehekeld of veroordeeld. Bedenkt men echter dat er reeds een tweede druk van verschenen is, dan verandert de ongunstige meening, en zij vervalt schier geheel, wanneer men een blik vestigt op de eerste bladzijde. Daar toch leest men: »Zoo ergens de toestand van een land, het karakter, de zeden en het bedrijf zijner bewoners den stempel der natuurlijke ligging en betrekkingen met de naburen dragen, dan geldt dit van *Nederland.* De overeenkomst die aldaar

tusschen land en volk bestaat, geeft beiden dat karaktervolle, hetwelk indruk op den vreemdeling maakt en onuitwischbare herinneringen bij hem achterlaat. Eene reis in *Nederland* laat geen gemoed zonder innige bewondering voor de vlijt en levenskracht zijner bewoners. Het gelukte eenen standvastigen ijver, overvloed en schoonheid tevens te geven aan eenen met moeite der zee ontwoekerden en voor haar geweld beschutten grond. Hoe vriendelijk zijn niet het Maas-, Zee- en Kanaalland, de weg van *Dordrecht* naar *Rotterdam*, *Delft* en *'s Gravenhage*, de omstreken van *Haarlem*, *Leiden* en *Amsterdam* in de rijke *Noordhollandsche* dreven! Wat bevallige villaas, bloemen- en moeshoven, aan vele zuidelijke oorden van *Duitschland* nog onbekend; wat groene weiden, prijkende met het heerlijkste vee; wat frischheid, reinheid en netheid door het geheele land! Hoe digt bebouwd is het niet! En dit alles, wat ons aan tooverij doet denken, moet de Natuur en de elementen, ja zelfs de golven van den oceaan steeds bestreden (betwist) worden, en is — — een waarborg, dat de oude vlijt in *Nederland* niet verdoofd zal worden en zijne krachten immer jeugdig zullen blijven."

Deze gunstige uitspraak. die meer bepaald moet strekken tot inleiding van het geschiedkundige gedeelte der taak, welke de Schrijver zich heeft voorgesteld, wordt gevolgd door eene beschouwing waarin hij toont, hoe zeer hij bekend is met de geschiedenis van *Nederland*, van de tijden der Republiek af, en inzonderheid een juisten blik heeft geworpen in de karakters van hen, die, in de laatste vijf-en-dertig jaren, eene rol op het Staatstooneel in *Nederland* hebben vervuld. Waar hij meent te moeten afkeuren, doet hij 't meestal in kiesche bewoordingen. Misschien valt hij Koning WILLEM I wat te hard, ofschoon hij diens grootsche verrigtingen en ontwerpen niet verzwijgt. — Over het geheel is hij jegens het Huis van ORANJE niet onpartijdig. Ook de vergelijking van *Nederland* met *Groot-Brittanje*, zoo als die hier voorkomt, moet tot eenzijdigheid en onnaauwkeurigheid leiden.

In weerwil van zulke leemten en van eenige onjuistheden in de opgave der gebeurtenissen en daaruit gemaakte gevolgtrekkingen, komt het ons toch voor, dat de Schrijver, in het eerste gedeelte, naar onpartijdigheid streeft. Deze strekking missen wij echter in die gedeelten van zijnen arbeid, welke bepaaldelijk den handel van *Nederland* en van zijne Koloniën betreffen. De Schrijver had slechts een blik behoeven te werpen op hetgeen hij vroeger naar waarheid heeft ter neder gesteld, om, vooral ten aanzien van den invloed der *Nederlandsche* Handelmaatschappij, tot andere en betere gevolgtrekkingen te geraken. — Of zou, misschien, handelsbelang in dezen zijn oordeel benevelen? — Doch wij hebben slechts mede te deelen: »Hoe de *Duitscher* denkt over *Nederland* en zijne Koloniën."

In de afdeeling over de *Nederlandsche* Financiën, die op bl. 24 aanvangt, ontmoet men weder eene vrij grondige bekendheid met het onderwerp. Wij lezen op bl. 25: »Met nog geen drie millioen inwoners, van welke zelfs een vijfde van de weldadigheid der vier andere vijfden leeft, heeft *Nederland* een jaarlijksch budget van 70 millioen op te brengen. Bij deze uitgave voor de algemeene aangelegenheden komt nog het niet veel mindere stedelijke en gemeente-budget. Ook daarmede is de rij der belastingen niet gesloten, want op den grondëigendom rusten bovendien nog zware polderlasten ten behoeve van den waterstaat. Vooral in *Noord-* en *Zuid-Holland*, en bijzonder in het laatste, zijn deze opbrengsten tot eene ongewone hoogte gestegen, ten gevolge der groote menigte hoog bezoldigde polderbeambten."

Over het groote finantiële reddingsmiddel van 1844 zegt de Schrijver onder anderen: »Tusschen handel en krediet bestaat een onverbreekbare band, in die mate dat handel zonder krediet onmogelijk is. Werd het krediet een nieuw leven geschonken, dan konden ook weêr gunstige tijden voor het Vaderland aanbreken; was eens het krediet verloren, dan was alles verloren." Eenige regels verder (bl. 34) heet het: »Den Minister VAN HALL komt de roem toe den maatregel van 1844 ontworpen,

gelukkig doorgedreven, en door denzelven gesteund, gedurende zijn vierjarig bestier der financiën de achterstallen uit den weg geruimd, het deficit bestreden, de schuldconversie voordeelig voltrokken, de versmelting der oude munt met groote opofferingen nagenoeg ten einde gebragt, het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven zoo tamelijk hersteld en het openbaar krediet op nieuw bevestigd te hebben."

De Grondwetsherziening is (bl. 41 tot 58) uitvoerig behandeld, ofschoon de Vertaler te regt geoordeeld heeft, onderscheidene bepalingen van de thans vigerende Grondwet, als van algemeene bekendheid in *Nederland*, te mogen overslaan. Alvorens tot het behandelen der Staatkundige gesteldheid, tijdens de Republiek over te gaan, geeft de Schrijver eenige belangrijke regelen ter overweging, die wij onzen lezers niet willen onthouden. »Wat grootsch tafereel zoude *Duitschland* te aanschouwen geven, zoo het, bij andere resultaten der volksbewegingen ten tijde der hervorming, en in verband met de *Nederlanden* en het *Hanzeverbond*, derhalve met vereende krachten, in het strijdperk der Natiën getreden ware!"

»Hoe het ook zij, *Duitschland* mag niet uit het oog verliezen, dat de beide Republieken in het Noord- en Zuidwesten, in het boven- en benedenland, zijne verwondbare plaatsen beschermden en de openliggende grenzen tusschen de Alpen en den Oceaan voor vreemden invloed bewaard hebben; dat zij daar dezelfde taak vervulden, welke de *Pruisische* en *Oostenrijksche* marken in het Noord- en Zuidoosten was opgelegd, wel niet ter afwering van ruw en barbaarsch geweld, maar van eenen meer gevaarlijken vijand: — *Waalsche* zeden en beschaving, die in *Frankrijk* veel sympathie vonden. In weerwil dat de beide Republieken (*Nederland* en *Zwitserland*) zich van den *Duitschen* Bond afgescheiden hadden, arbeidden zij toch als *Duitsche* voorvechters in den *Duitschen* geest, die, in waarheid, Protestantsch in literatuur en wijsbegeerte is. De geest der hervorming, die *Duitschland* op nieuw bezielde en de hoogere vrijheid van

Europa redde, vond ook in *Nederland* en *Zwitserland* zijne verkondigers en moedige verdedigers. — *Spanje* verspilde zijne beste krachten in den tachtigjarigen oorlog met de *Vereenigde Provinciën*, die door hunne standvastigheid misschien de hervorming van den ondergang reddeden, en stellig bevestigden. — Vervolgens werd *Nederland*, gedurende meer dan eene eeuw, de krachtigste bestrijder der *Fransche* veroveringszucht. Kortom, de buitenlandsche geschiedenis van *Nederland* bestaat bijna geheel uit gedurige oorlogen met de vijanden van het *Duitsche* belang; en zonder zulk eene krachtige verdediging der bronnen en mondingen van den *Rijn*, zoude het met *Duitschlands* grensmarken nog erger gesteld zijn, als [dan] thans het geval is."

»Koloniën en handelspolitiek" staat aan het hoofd der afdeeling, welke op bl. 58 een aanvang neemt. Onder dit hoofd is natuurlijk sprake van den Graaf VAN DEN BOSCH, en het door hem ingevoerde kultuurstelsel, en hoewel er sterke kleuren worden gebezigd om dat kultuurstelsel en de daarmede in verband staande verrigtingen der Handelmaatschappij af te keuren, aarzelt evenwel de Schrijver niet, van den Generaal VAN DEN BOSCH op bl. 61 te getuigen: »Hij ademde de *Oost-Indische* bezittingen een nieuw leven in, en vooral grondde hij op *Java* een nieuw stelsel van kultuur, hetwelk aldra de gunstigste gevolgen voor den handel opleverde." — De vermeerdering van productie op *Java* en van den uitvoer worden vermeld, en hieromtrent bijgevoegd: »Slechts eene algeheele verandering in de Staatkunde der *Nederlanders*, ten opzigte hunner Koloniën, met grootere inachtneming van hetgeen tot hare welvaart dient, zoude de kultuur en handelsbetrekkingen van *Java* eenen duurzamen vooruitgang geven, ofschoon de toekomst eene langzamere en meer verstandige toename gebiedt, als [dan] van 1830—40 het geval was."

Vervolgens wordt het nieuwe Handels- en Scheepvaartstelsel besproken, met dat van *Engeland* vergeleken, en daaruit een slotsom getrokken, die de lezer niet overal zuiver logisch vinden zal. Men moet die redeneringen

in haren zamenhang in het werk-zelf nalezen. — Aan het slot vinden wij hier in cijfers het *Nederlandsche* handelsverkeer over 1846, 1847 en 1848 opgenomen.

Het laatste gedeelte van des Schrijvers arbeid heeft tot opschrift: »De overige betrekkingen van *Nederland*, zijne handelsbetrekkingen met *Duitschland. Limburg.*" en vangt aan op bl. 85. Hier komt des Schrijvers bedoeling duidelijk voor den dag. Hetgeen tot dus verre zich bij aanduidingen heeft bepaald, wordt nu met veel scherpzinnigheid en bekwaamheid ontwikkeld: »*Nederland, België, Denemarken* moeten van zelven de bondgenooten van *Duitschland* worden." Zie hier, voor zoo veel het bondgenootschap tusschen *Nederland* en *Duitschland* aangaat, hoe de Schrijver (bl. 87) zijne wenschen onbewimpeld bloot legt.

»Misschien is het oogenblik zeer nabij, waarop de *Duitschers*, op den gewigtigen *Nederlandschen* bodem, het in de jaren 1814 en 1815 verzuimde weder inhalen zullen! Waarover klaagt het westen van *Duitschland* sinds 1815 het meest; wat heeft zijne ontwikkeling het meest gestremd? Dat men de *Engelsch-Russisch-Fransche* diplomatie veroorloofde, een Koningrijk der *Nederlanden* op te rigten, oogenschijnlijk om *Duitschland* tegen *Frankrijk* te beschutten, maar in waarheid om een bolwerk tusschen *Duitschland* en de zee daar te stellen; dat men *Pruisen* zijne kustlanden aan de *Duitsche* zee, en zelfs het matrozenrijke *Oostfriesland* en daarmede zijn steunpunt aan de *Noordzee* ontrukte, en het met *Saksen* in plaats van met de *Nederlanden* schadeloos stelde. Bij de vele verwantschapsbetrekkingen tusschen *Rijnland, Westphalen*, ja tusschen geheel *Pruisen* en *Nederland*, zoude eene naauwere verbinding van beide landen, voor alle deelen, eene groote politiesche commerciële en maritieme uitbreiding ten gevolge gehad hebben. Maar juist dit wilde de Diplomatie verhinderen, en de *Pruisische* Diplomaten lieten zich de zelfzuchtige verordeningen der vreemde welgevallen."

Men ziet het: de *Duitscher* neemt het zoo naauw niet, met het regt dat wij, op het einde van 1813 en in den

aanvang van 1814, door de eigene uitdrijving der *Franschen*, verworven hebben, om over ons-zelven te beschikken, en niemand dan ons-zelven toe te behooren. Hij ontveinst zich echter niet, dat de verwezenlijking zijner droomen — die inderdaad in vele gedeelten van Westelijk *Duitschland* ingang gevonden hebben — nog niet zoo gemakkelijk zal gaan, en dat, zal ze plaats grijpen, *Nederland* vooraf door groote rampen geteisterd, ellendig en hulpeloos moet worden ter neder geworpen.

Dit boekske is een gewigtig voortbrengsel, uit eene bekwame pen gevloeid, welke met den toestand van *Nederland* innig bekend is, en dat uit dien hoofde de aandacht verdient van allen, wier hart voor het Vaderland en deszelfs welvaart klopt. — Den Vertaler zij dank voor zijne fraaije vertolking, doch bij een anderen dergelijken arbeid, raden wij een min schaars gebruik aan van voorzetsels. Daardoor ontbreekt het den volzinnen wel eens aan genoegzame duidelijkheid. De Uitgever heeft voor een sierlijk uiterlijk en voor naauwkeurige correctie zorg gedragen.

Tooneelen uit den Burgeroorlog in Hongarijë in 1848 *en* 1849. *Uit het Engelsch. Met eene titelplaat en de beeldtenis van den Banus van Kroätië, Baron* JELLACHICH. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Kraay. 1850. *In gr. 8vo. X en* 153 *bl. f* 1-80.

Tot ons leedwezen is dit werk eerst nu in onze handen gekomen; wij zouden er met meer genoegen een uitvoeriger verslag van hebben gedaan, toen de belangstelling in den strijd, met zoo veel hardnekkigheid en verbittering in *Hongarijë* gestreden, nog algemeen en levendig was. De gebeurtenissen van 1848 en 1849 in dat gedeelte der *Oostenrijksche* Staten, zijn nu reeds eenigermate in het vergeetboek geraakt, maar toch de beschrijving er van, zoo als die in deze Tafereelen geleverd wordt, verdient nog allezins te worden gelezen; omdat in der tijd de partijschap zoo veel heeft toegebragt

tot verminking der feiten, en op het oordeel van belangstellenden zoo dikwerf een ongunstigen invloed heeft uitgeoefend.

Een werk over den burgeroorlog in *Hongarijë*, uit het *Engelsch* overgebragt, is een eenigzins vreemd verschijnsel. De *Nederlandsche* Vertaler zegt, dat hij wel de *Engelsche* vertaling, doch niet de oorspronkelijke *Hoogduitsche* uitgave heeft kunnen magtig worden. Gelukkig, dat de *Engelsche* Vertaler F. SCHOBERL, evenzeer als de *Nederlandsche*, voor zijne taak volkomen berekend is geweest.

De lezers ontvangen hier in een levendigen, boeijenden stijl, 't verhaal der lotgevallen van een *Oostenrijksch* Officier, die, onder JELLACHICH, tegen de *Magyaren* gestreden heeft, totdat eene ernstige wonde hem buiten staat stelde verder te dienen. Na die verwonding heeft de Schrijver nog meer dan vroeger zich met het gadeslaan van de zeden, gebruiken, gewoonten, denkwijze en vooroordeelen der bevolking kunnen bezig houden, en hij heeft zijne waarnemingen omtrent dat alles in dit werk bewaard. Men weet, dat die bevolking geenszins tot een en denzelfden stam behoort. — De Heer SCHOBERL zegt in zijne voorrede te regt, dat de bevolking van *Hongarijë* bestaat uit een grooter aantal volkstammen, dan eenig ander land in *Europa* heeft aan te wijzen. Geene ineensmelting heeft het verschil dier stammen uitgewischt, want elke volkstam houdt zich afgezonderd van de anderen. De *Magyaren* en *Slavoniërs* of *Slowaken* zijn echter het talrijkst; de eersten bewonen bij voorkeur de vlakten, de laatsten zijn in de bergachtige streken gevestigd.

Noch de Schrijver noch een der Vertalers heeft het gewaagd te beslissen of de opstand, die een zoo bloedigen burgeroorlog ten gevolge heeft gehad, ontstaan is door eene overgewaaide vonk van de revolutionaire uitbarsting in *Frankrijk*, of is voortgesproten uit een misnoegen door heerschzuchtige demagogen, in de ligt ontvlambare gemoederen van een gedeelte der bevolking van *Hongarijë* aangekweekt; dan wel of de bewoners van

dat land zich over wezenlijke grieven, wezenlijk onderdrukkende maatregelen hunner regering, te beklagen hebben gehad. Wij zullen hun voorbeeld daarin volgen, en zonder ons eenig oordeel aan te matigen, eenvoudig den Schrijver der Tooneelen laten optreden.

Na het uiterlijk voorkomen en evenzeer het karakter van den Banus JELLACHICH, zeer gunstig te hebben afgeschilderd, schetst hij het leger, en zegt: »Wij hadden groot gebrek aan kavallerie; want het grootste gedeelte der huzaren-regementen, die in het Zuiden van *Hongarijë* gelegerd waren, had zich onder de vanen van KOSSUTH geschaard. Velen der officieren, en al de manschappen, die niet van *Magyaarsche*, maar van *Slavonische* afkomst waren, waren echter tot ons overgekomen, en wij bevonden ons dus in staat om eenige escadrons bruikbare ligte ruiterij te vormen." — Zulk een eskadron kreeg hij-zelf onder zijne bevelen. (bl. 21.) »Dikwijls hebben wij het" — zegt hij verder — »uitmuntend gehad, brassende als prinsen, door overvloed van allerlei aard omringd, in prachtige huizen wonende, en edelen tokayer drinkende; dan weder, weken achtereen, zonder huis of schuilplaats, naauwelijks eenige maïs-stengels voor onze paarden vindende; de *tschuttera* (groote houten flesch) met halfrottend moeraswater in plaats van wijn of *sklikowitz* (brandewijn van pruimen gestookt) gevuld. Dikwijls ook werden wij als wilde dieren gejaagd door de partijgangers van KOSSUTH, en menigmaal ontkwamen wij hen slechts als door een wonder." — Dat zulk een leven vol afwisseling, voor een jong, moedig en eerzuchtig officier, in weerwil van de gevaren en ontberingen, veel aantrekkelijks kan hebben gehad, laat zich begrijpen.

Volgens den Schrijver waren het niet zoo zeer de familiën der groote Magnaten die deel aan den opstand namen, maar de meestal armoedige *Hongaarsche* Edelen, die over het geheele land verstrooid waren. Deze menschen, op twintig duizend zielen geschat, die zich voorheen als kleine grondeigenaars, of als *jurats*, of als officieren der *Hongaarsche* regementen, een bestaan verschaften, zijn vol mateloozen volkstrots, altijd tot krijgs-

bedrijven en avonturen genegen, en hebben meerendeels weinig te verliezen.

Met veel levendigheid verhaalt de Schrijver de gevechten waaraan hij heeft deel gehad. Hoe zeer hij met zijn *métier* is ingenomen, blijkt genoegzaam uit plaatsen als de volgende, zoo als er meer dan een in het boek worden gevonden (bl. 50). »Eene kavallerie-attaque van dezen aard is iets zeer schoons, en nooit te vergeten door hen, die er aan deel genomen hebben. Wanneer zulk een corps, in digt geslotene orde, paard aan paard, in vollen galop over de vlakte stuift, met flikkerende sabels en brieschende paarden — waarlijk er is iets wegslepends in deze soort van strijd, gelijk geen ander wapen oplevert."

Op onderscheidene plaatsen vindt de lezer treurige bewijzen van barbaarsche wreedheid door de *Hongaren* aan het krijgsvolk des Keizers gepleegd. Zie hier een enkel voorbeeld (bl. 61). Van eene patrouille, bestaande uit een kadet, en drie huzaren, kwam slechts één man zwaar bebloed terug. »Door dezen huzaar geleid, begaven wij ons, met zoo veel spoed, als wij, over een, door bosch en kreupelhout doorsneden grond, konden maken, naar de plek om van daar de *Honvöds* te vervolgen en hun de gevangenen weder af te nemen. Toen wij eene kleine opene plek bereikten — welk een ontzettend schouwspel viel ons daar in het oog! Geheel naakt uitgekleed en door ontelbare wonden misvormd, lagen daar de lijken der twee huzaren; maar de kadet, insgelijks geheel uitgekleed, was aan eenen boom gebonden, nadat de monsters met de handbijlen, die zij gewoonlijk bij zich dragen, hem beide handen bij het gewricht hadden afgekapt. In dezen toestand hadden zij hem gelaten om langzaam dood te bloeden; maar de scherpe koude had het bloed doen stollen, en hij was nog in leven en volkomen bij zijne kennis, toen wij bij hem kwamen."

»Het was waarlijk ontzettend, den armen knaap (een frisschen, levendigen, stevigen knaap, van naauwelijks zestien jaren) aan te zien, die met mannelijke standvastigheid

zijne pijn poogde te bekampen, en slechts nu en dan een zachten kermende zucht slaakte, die ons te dieper door het hart sneed."

»Met eene flaauwe stem en dikwijls afbrekende, verhaalde hij mij dat de *Honvöds* eerst de twee huzaren hadden neêrgehouwen, en toen geëischt dat hij hun inlichtingen zou geven aangaande onze positie en sterkte. Toen hij dit geweigerd had, hadden zij hun geheel uitgekleed, geweldig met stokken geslagen, daarop zijne handen afgehakt en hem aan den boom gebonden, en waren eindelijk lagchend en zingend afgetrokken." — De dood verloste spoedig den moedigen jongeling uit zijn lijden.

Wij hebben in den aanvang van onze vlugtige aankondiging deze »*Tooneelen*" tafereelen genoemd, en dat zijn ze in waarheid door het levendige der schildering. Wie het werk nog niet kent, zal 't gewis met groot genoegen lezen, en van *Hongarijë* en deszelfs bewoners een veel juister denkbeeld krijgen, dan hij waarschijnlijk tot nu toe er van heeft gehad.

Het leven van MAHOMED. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. *In kl. 8vo.* 199 *bl. f* :-60; 25 *exempl. f* 12-:

De Maandbode heeft wèl gedaan met MAHOMED in populairen trant te behandelen. Die man verdient wèl zijne plaats in 't Walhalla der geschiedenis. Men staat verlegen met wien hem te vergelijken. Trouwens als veroveraar en stichter van eenen nieuwen vorm van Godsvereering heeft hij eene geheel oorspronkelijke rol vervuld. Twaalf eeuwen lang is hij reeds als een buitengewoon Godsgezant vereerd, en thans huldigen hem honderd tachtig millioen menschen. Van HERKULES zuilen tot den *Indischen Archipel*, van den *Donau* tot *Voor-Indië* en 't *Himmelayah-gebergte* wordt dagelijks uitgeroepen: »God is groot en MAHOMED is zijn profeet. De *Romeinen* hebben alles gedaan om hunne grenzen uit te breiden, maar weinig of niets voor de godsdienstige en zedelijke ont-

wikkeling der verwonnen volken. TSCHIN-GIS-KAN heeft van de *Gele zee* tot aan den *Oder* slechts brand en moord gesticht. MAHOMED en zijne opvolgers hebben een nieuw leven te voorschijn geroepen, en een groot gedeelte der aarde vervormd met 't zwaard en met eene dichterlijke spreuk.

Reden genoeg, om te vragen: wie was MAHOMED? — en wat heeft hij gedaan? Inderdaad is het jammer, dat eerst acht eeuwen na hem de eerste levensbeschrijving van dien zonderlingen man het licht zag. Sedert is er veel over hem geschreven; doch meest altijd eenzijdig: de een ziet enkel den bedrieger in hem, de ander plaatst hem in een geheel romantisch licht.

De onbekende Schrijver van dit werkje heeft getracht MAHOMED voor te stellen zoo als hij inderdaad is geweest. Zien wij, of hij geslaagd is. Vooraf gaat eene aardrijkskundige beschrijving en geschiedenis van *Arabië*, voor de bekendwording met MAHOMED onmisbaar. Een volgend Hoofdstuk beschrijft het leven, 't werk en 't lot van den voorgewenden profeet. Daarna wordt zijn karakter, doch met een al te Westersch oog bezien. Wij zijn 't eens, dat MAHOMED een bedrieger was, maar de Schrijver dringt niet genoeg in den geest van zijnen held; in zijnen toestand, en in de gebeurtenissen, die hem tot een bedrieger vormden. Er was immers nog iets anders dan het zwaard, dat zijne vijanden dwong voor hem de knie te buigen, en moge hij door zinnelijke voorstellingen zijne aanhangers tot verachting des doods hebben gestemd, hij ontnam hun ook waar ze op de aarde bijzonder gehecht aan waren: den wijn, den sterken drank, en het dobbelspel.

Het vierde Hoofdstuk handelt over de godsdienst van MAHOMED en den Koran. Hier hadden wij meer uitvoerigheid gewenscht, en daarvoor het volgende Hoofdstuk over de geschiedenis van het Islamismus wel willen missen.

De beoordeeling van het Islamismus is voor óns altijd eene veroordeeling van MAHOMED, omdat er geen bewijs is van de zending, die hij voorwendde. Minder begrijpen

wij waarom het gemis van wonderen tégen hem zou getuigen: — het getuigt veeleer van zijne eerlijkheid, dat hij ze niet voorwendde. Een tweede gebrek ligt in het gemis van een offer tot verzoening. Geen wonder, MAHOMED had geen begrip van gemeenschap met God. Daarin ligt ook de bron van het derde gebrek dat de Auteur aanwijst: het gemis van kracht om 't hart te vernieuwen.

Na de geschiedenis van het Islamismus verklaart de Schrijver den gunstigen uitslag van MAHOMEDS pogingen uit het karakter der *Arabieren*, zijn toestand, bekwaamheden, oogmerk en middelen. Verder uit de zwakheid der groote rijken, door de *Arabieren* met woeste dapperheid en vurige dweeperij aangetast. Hunne zegepralen waren geene wonderen. Zou een afgeleefde grijsaard de slagen van een krachtvollen jongen man weêrstaan? Niet anders stond ook het afgeleefde *Romeinsch-Oostersch* Keizerrijk tegenover de opgewonden zonen van het Oosten, maar de *Frankische* KAREL verpletterde hunne onbesuisde kracht. Hadden de volgelingen van *Mekkaas* profeet, aan den *Jordaan* en den *Eufraat Franken* of *Germanen* gevonden, de halve maan zou evenmin te *Sion* als aan den *Bosphorus* zijn opgegaan.

Nu vergelijkt de Schrijver MAHOMED met den Verlosser der wereld aldus: »JEZUS leefde en stierf in *Judea;* MAHOMED reisde en verkeerde met menschen van allerlei natiën en van vijandige Godsdiensten. MAHOMED was een aanvoerder van *Arabische* rooverbenden, JEZUS ging het land door goeddoende. MAHOMED werd een oorlogsman aan het hoofd van legers; JEZUS was »de vredevorst". MAHOMED was een man van ongebonden zinnelijkheid; JEZUS was »heilig, onnoozel, onbesmet, van de zondaren afgescheiden." MAHOMED was hoogmoedig; JEZUS was »zachtmoedig en nederig van hart." MAHOMED grondde zijne eischen op geheime openbaringen; JEZUS deed »de werken die geen ander mensch gedaan had", genezende de zieken, en de dooden in het leven roepende. MAHOMED riep zijne volgelingen op tot bloedvergieten en veroveringen; JEZUS vermaande Zijne discipelen tot be-

rouw, ootmoed en liefde. MAHOMED ontkwam zijne vijanden door de vlugt; JEZUS door een wonder op den vollen dag. MAHOMED leerde eene godsdienst, die zich zelve wederspreekt; JEZUS was altijd dezelfde. MAHOMED was een verdelger; JEZUS is de ZALIGMAKER."

Wij gelooven den lezer geene ondienst te doen met hier ook nevens te plaatsen de vergelijking van SHERLOCK, door BLAIR, voorzeker geen onbevoegd beoordeelaar, een meesterstuk genoemd:

»Ga tot uwe natuurlijke Godsdienst, vertoon haar MAHOMED en zijne leerlingen, zoo als zij, met wapenen en bloed bedekt, zegevieren over den buit van duizenden, die door hun overwinnend zwaard gevallen zijn. Toon haar de steden door MAHOMED in assche gelegd, de landen door hem geplunderd en verwoest, en de beschreijenswaardige rampen van al de bewoners der aarde. Nadat zij hem op dit tooneel heeft aanschouwd, breng haar dan bij hem in zijne eenzaamheid, ontsluit haar des Profeten binnenkamer, laat haar zijne vrouwen en bijwijven zien; laat haar hooren, hoe hij zich op openbaring en goddelijken last beroept, om zijn overspel en onreine lusten te regtvaardigen. Wanneer zij dit gezigt moede is, toon haar dan den gezegenden JEZUS, zoo als Hij nederig en zachtmoedig Zijne weldaden over alle menschenkinderen uitstort. Geef haar hem te aanschouwen in zijne eenzame oogenblikken, dat zij Hem volge naar den berg, en getuige zij van Zijnen eerbied en Zijne gebeden tot God. Breng haar aan Zijne tafel om Zijne sobere maaltijd te zien, en Zijne hemelsche redenen te hooren. Voer haar met Hem voor het gerigt, om te zien het geduld, waarmede Hij den spot en laster Zijner vijanden verdraagt. Leid haar naar het kruis, toon haar den zieltogenden Heiland, laat haar Zijn laatste gebed voor Zijne vijanden hooren: *Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.* Nadat de natuurlijke godsdienst beiden op deze wijze beschouwd heeft, vraag haar dan wie de Profeet van God is? — Doch wij hebben haar antwoord reeds vernomen, toen zij een gedeelte van dit tooneel door de oogen van den

hoofdman, die bij het kruis de wacht had, aanschouwde. Door Hem sprak zij en riep zij uit: »*Waarlijk deze mensch was Gods Zoon.*"

Met fiksche trekken schetst de Schrijver den invloed van het Mohamedanisme op het verstand, karakter en geluk der volken die het belijden.

Het achtste Hoofdstuk wijst op de vooruitzigten, dat het Islamismus eenmaal onder zal gaan. De Muzelman-zelf gelooft dat, op grond van eene overlevering, dat zijn rijk door ligtharige krijgslieden uit het Noorden verwoest zal worden.

Een woord van opwekking besluit deze biografische beschouwing, die wij met veel genoegen gelezen hebben; doch waaromtrent wij niet mogten verzwijgen, dat ook zij nog altijd eenigzins mank gaat aan partijdigheid, en voor ons in 't eene punt niet volledig, in 't andere te uitvoerig is. Wij verheugen ons echter, dat de Maandbode een zoo goeden tred houdt, en bevelen hem ruimschoots aan.

Het leven van JOHANN KASPAR LAVATER. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In kl.* 8*vo.* 211 *bl. f*:-60; 25 *exempl. f* 12-:

Dit levensberigt van den Maandbode verdient mede eene algemeene kennisneming. LAVATER zal niet ligt vergeten worden. Men weet niet wat méér werkte: 't geen hij sprak, of 't geen hij deed; maar zijn woord en bedrijf beiden waren uitvloeiselen van 't hooger beginsel in hem: de CHRISTUS leefde. In dat licht wordt de edele man hier voorgesteld als mensch, Leeraar, Dichter en Schrijver. Kritische beschouwingen vindt men hier niet. Ook onthoudt zich de Schrijver van uitweidingen over de vernuftspelingen des waardigen mans ten aanzien der dingen in eene betere wereld. Hij geeft hem uit zijne geschriften zoo als hij was: eenvoudig, kunsteloos, waar. Daarom zal dit boekje ook nut stichten, want de stém van LAVATER, die zoo velen tot God heeft gebragt, klinkt er den lezer uit te gemoet.

Nederlandsche Geschiedzangen, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht. Eerste Bundel. 863—1572. *Te Amsterdam, bij* Frederik Muller. 1852. *In kl. 8vo. XVI en* 400 *bl. f* 2-50.

Men heeft het compres gedrukte boek, en de opgaaf van den inhoud en der bronnen, maar in te zien, om overtuigd te worden, dat de Verzamelaar er veel tijd en zorg aan heeft besteed. De gedichten hier aangeboden zijn voor een goed gedeelte rariteiten, gezocht en bijeengebragt uit misschien honderd boekwerken, waarvan de meesten in gewone boekerijen niet gevonden worden. Het werk, of althans de Eerste Bundel, is dus een soort van letterkundig rariteitkabinet, voor 't welk zich menigeen aan den ijverigen Verzamelaar verpligt zal gevoelen. De gedachte van den Heer v. om dit werk zamen te stellen noemen wij dáárom gelukkig; ofschoon wij tevens prijzen, dat hij — onder de Geschiedzangen zoo velerlei opnemende, dat er misschien niet toe behoort — de verzameling niet tot een boek voor het volk heeft gemaakt. De meêgedeelde stukken zijn niet alleen in 't *Oud-Nederduitsch,* maar ten deele ook in onvertaald *Latijn, Oud-Engelsch, Oud-Fransch,* en *Oud-Hoogduitsch,* en maken 't werk, in zijn geheel, alleen voor geletterden toegankelijk. De reden waarom wij dit toejuichen is deze, dat bij de keus der stukken, van 1566 af, geen onderscheid is gemaakt tusschen de feiten en de hartstogten. Men vindt dus ook velerlei opgenomen van 't geen de leden der strijdende Kerken, vooral in de eerste jaren van den Opstand tegen *Spanje,* over de Kerkdienst en de leer, elkander hartstogtelijks hebben toegevoegd. De ergernis door de schimpdichten van dien tijd wederzijds toegebragt, wordt door hunnen herdruk als vernieuwd, en 't is daarom goed dat de bundel in geene andere handen kome dan van dezulken die met verstand lezen, en 't gelezene met oordeel gebruiken.

Bij 't verzamelen voor den Tweeden Bundel zal de Heer v. verschillende gewigtige tijdperken ontmoeten van

Staatkundige verdeeldheid, in welke de hartstogten zich óók, wederzijds, in dichtmaat uitgestort en noch zaken, noch zelfs personen ontzien hebben. Hij kan die tijdvakken niet verzwijgen. Eenmaal van 't gebied der feiten op dat der driften overgestapt, is hij te werk gegaan even onpartijdig als de geschiedenis-zelve, — die echter, in háre rollen, zeer veel *niet* opneemt van 't geen beter is vergeten te worden, en die nimmer haar oordeel verzwijgt. Zal hij ook dán wat buiten de rollen der geschiedenis, onder een sluijer van jaren, vergeten ligt, voor den dag halen, en met dezelfde stille onzijdigheid de partijen laten spreken? Wij gelooven dat het niet goed is; ja, dat het schadelijke indrukken kan maken. Naar óns gevoelen komt het ook niet te pas; want wij kunnen b. v. de schimp- en hekeldichten, in welke de Staatkundige partijen in ons Vaderland, van 1780 tot 1795, elkander gehavend en gelasterd hebben, maar niet beschouwen als Geschiedzangen: stukken welke de onpartijdige geschiedenis hare aandacht waardig keurt. In elk geval zouden wij 't gevaarlijk en onverantwoordelijk vinden, wanneer die hartstogtelijke rommelzoo herdrukt, en 't volk in handen gegeven wierd. — De Heer v. gelieve deze aanmerking te overwegen. Wij zijn met dit werk te zeer ingenomen, om niet rondborstig te zeggen wat wij beschouwen als een gebrek in den Eersten Bundel en als een struikelblok voor den volgenden.

Een overzigt te geven van den veel bevattenden inhoud laat ons bestek nu niet toe; maar wij bevelen elken beoefenaar van geschiedenis of dichtkunst den bundel; doch ook hem-zelven, bij 't lezen der laatste 150 bladzijden, verdraagzaamheid aan. — Het werk bevat zelfs menig meesterstukje van stijl, vers-schikking, en berijming. Dat er niets nieuws onder de zon is bleek ons ook nu weder; want we vonden een voorbeeld van VAN ALPHENS verhevene:

— — — — — — maar Neêrlands God zei »IK!"

in 't verheven, hoewel door den naslependen staart ver-

burgerlijkte en verlamde slot van een stukje, getiteld: *Geuzen-echo*, op bladz. 274:

> o God! wie zal dit arme volc
> Verlossen uit den stricke? — ICKE!

De lezers dienen overigens te onthouden, dat de gedichten niet allen geschreven zijn in de jaren der gebeurtenissen; maar later: zij zijn maar zoo, naar de tijdsorde der gebeurtenissen, hier gerangschikt. Wie dat vergeet zou kunnen meenen, dat er lang vóór de helft der zestiende eeuw reeds gedichten zijn geschreven in de nieuwere, vloeijender versmaten. Dat ware verkeerd. Men dagteekent ze, niet zonder grond, van ANNA BYNS (1530). De Kerkhervorming heeft ook dáárin den schok gegeven. Wij merken echter aan, dat JAN VAN HOUT (1573) de eerste is van de ons *bekende* makers van gedichten aan welke groote vooruitgang blijkt. Met dezen bundel voor ons, gelooven wij, dat de herschepping van de *Nederlandsche* dichtkunst eigenlijk in 1566 moet worden gesteld; als een gevolg van den stap tot krachtsontwikkeling in het Verbond der Edelen, dat alom, zoo wel bij tegenstanders als voorstanders, de gemoederen ontvlamde en de geesten verhief. W.

Verspreide Gedichten van H. J. SCHIMMEL. *Te Amsterdam, bij* Loman en Reudler. 1852. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl.* *f* 2-10.

De bundel was niet lang verschenen, of hij was uitverkocht. De wakkere Uitgevers hebben getoond hun en des Dichters belang te begrijpen, door al 't mogelijke te doen, om het debiet te verzekeren, en ze zijn met ijver en geluk daarin ondersteund. Het zware velinpapier, het vignet, door C. ROCHUSSEN geteekend en door W. F. WEHMEIJER gegraveerd, de druk, door M. J. PORTIELJE, en de rijke band, door H. A. VAN DEN HEUVEL; in één woord alles, is fraai. Bovendien is 't boek ook nog op sneê verguld, en toch is de prijs maar twee derden van 't geen men anders betaalde voor zulk een bundel op

dik schrijfpapier, met een schraal vignet, of ook wel zonder vignet, en eenvoudig in karton. Wij brengen hun lof en dank toe; want hun voorbeeld en de vruchten die 't draagt zullen tot navolging opwekken. Gelijk goedkoopheid en spoed de briefwisseling en 't reizen vermenigvuldigen, zoo vermeerderen fraaiheid en goedkoopheid den aftrek van goede dichtbundels, die anders op de zolders der uitgevers blijven liggen, omdat elk den prijs te hoog, of het boek niet mooi genoeg vindt. Bundels als deze zijn goedkoope prachtwerken, die, in hun voorkomen en prijs, alle waarborgen van aftrek en herdruk medebrengen.

Maar ook aan den Dichter ligt die spoedige uitverkoop van den eersten druk. Het publiek kent hem van nabij uit zijne dramatische werken: *Twee* TUDORS, JOAN WOUTERSZ, GONDEBALD, GIOVANNI DI PROCIDA, *Oranje en Nederland*, NAPOLEON BONAPARTE, en *Schuld en boete;* ook uit menig Historiesch-Romantiesch verhaal, en zelfs uit de vijftien gedichten, hier aangeboden; want zij zijn reeds gedrukt, maar in Jaarboekjes en elders verspreid. En inderdaad die gedichten verdienden 't wél, dat zij in eenen bundel vereenigd, en alzoo tegen de vergetelheid beveiligd wierden. Zij zijn: *Aan de Poëzij;* HAGAR; MARGARETHA VAN HENEGOUWEN; *Het ronde putjen;* PIETER DIRKSZOON HASSELAAR; BEATRIX; CHRISTUS *en de Volken; Prentjens-kijken;* HEROSTRATUS; *Zondag-morgen; Kennis-dorst;* GUURTES *kribbe; Terugblik,* en twee Dramatische Fragmenten: ANNA BOLEIN; en: FRANCESCA DI RIMINI.

Wij hebben niet alleen die stukken met vernieuwd kunstgenot gelezen, maar ook menige bladzijde bewonderd: om des Dichters echt poëtische opvatting van zaken en personen; om de rijkheid van zijn poëtischen woordenschat, en om de kunstkeurigheid waarmede hij dien doorgaans gebruikt; om de muzijk in de verzen, en, meer dan eens, ook om de muzijk in de maten en in de schikking van het rijm. Naar onzen pligt echter hebben wij ditmaal gelezen met het potlood in de hand, en aangeteekend wat, naar óns gevoel, nog niet geheel is áfge-

werkt, of nog iets te wenschen laat, en wij zullen dat kortelijk opgegeven; opdat de Dichter 't overwegen kunne, bij 't corrigeren voor den herdruk.

Drukfouten zijn: *beefde*, voor *beefden* (bl. 33); *wal*, voor *wat* (bl. 149); LIUGI, voor LUIGI (bl. 192), en *onrust*, voor *ontrust* (bl. 59). De laatste fout maakt den versregel onleesbaar. — Op die bl. 149 is ook: »*wat zal al uw*" niet welluidend. Er kan staan: *wat zal uwe*. — Onwelluidend en niet correct is, op bladz. 47, 't vers: »*o Dat die vloek op* MIJN *hoofd keere*": *op* zou *naar*, of *keere* zou *kome* moeten zijn; maar MARGARETHA zegt: »*ik vloek hem* NIET", en er is dus geen vloek, die *keeren* kan. In de maat doet overigens die *spondeus:* »MIJN *hoofd*" een kwaad effect. — Aan 't hortende vers 9 op bl. 49 ontbreken denkelijk, vóór het rijmwoord, de woorden *in het leven* of iets dergelijks. Als er eenvoudig stond: *Rust, die u het leven biedt* ware 't in de maat èn korter èn correcter. — Op bladz. 185 vonden we óók een onleesbaar vers. »*Als op den rand des afgronds; ik vertrouwde u; 'k noemde*" staat er. »*Als op des afgronds rand; 'k vertrouwde u, ja, ik noemde*" zou beter zijn. — Voor 't manke »*Het was stil*", op bl. 137, kan gezet worden: »*'t Was nu stil*" — In couplet 2, of in coupl. 3, op bladz. 62, dient de rijmklank *oet* verwisseld te worden; 't beste zal dat zijn in coupl. 2: omdat 't water in een put geen *vloed* is, en in 't vierde vers ook staat *dijt*, 't welk hier *beklijft* moet zijn. In 't zelfde geestige gedichtje vinden we, bladz. 53, 't harde: »*karnde er*", dat daar ook verkeerd is. Men zou er beter lezen: *roomde er*. Ook, op bladz. 59, is veel duisters en stijfs in de twee eerste coupletten, vooral in 't tweede. — Op bladz. 33 ontbreekt, in de verzen 4—9, v. o. de interpunctie, dáár volstrekt noodig. — »*Hoe mij het harte bonst*", bladz. 177, voor: *Hoe* (jaagt en) *bonst mijn hart!* is onzen keurigen Dichter gewis ontsnapt. Zulke lamme, ijle transpositiën vindt men bij sommige andere Schrijvers tegenwoordig dikwijls. Voor: *wat werd hij kwaad!* schrijven ze nu: *wat hij kwaad werd!* Voor: *wat is zij schoon!* — *wat zij schoon is!* enz. Wat die omzetting is, zullen we

maar niet noemen. In onze jeugd gebruikte men haar, met eene zekere uitspraak, alleen om te bespotten en de menschen aan 't lagchen te helpen. Zij is strijdig met ons taaleigen, en zou te gemaakt zijn, als ze niet te plat ware. Wij begrijpen 't niet, hoe die spreekwijze van onze *Amsterdamsche St. Anthoniesbreëstraat*, uit het straatlied en de klucht in het treurspel en den deftigen stijl is gekomen; 't *lienen* en *mienen*, en de *schienen* en *stienen* uit eene andere buurt der hoofdstad is in de taal gegrond, en zou er beter voegen. De Heer SCHIMMEL heeft niet noodig die buurten te beluisteren, om nieuw te zijn. — De zucht om 't oude weêr op te warmen is niet minder ongelukkig, omdat men er onverstaanbaar door wordt. Waarom vindt men hier het oude woord *nesk?* Van honderd lezers zullen er geen tien zijn, die weten wat *neskheid* is. 't Is: zotheid, gekke onnoozelheid, misschien de dwaasheid van een beschonkene. BEATRIX kan 't een noch 't ander zijn geweest, en toch wordt ze, op bladz. 91, »*de schalke en neske schoone*" genoemd. Kan dat zamen gaan? Neen, zij was schalks, vrolijk en fier. — Op bladz. 181 wordt *neskheid* ook toegeëigend aan ANNA BOLEIN. Die ongelukkige Koningin zegt daar, dat zij de menschen *nooit uit haat gekwetst, maar wel uit neskheid gewond heeft*. Men kan antwoorden, dat 't den zwakkere niet veel verschilt, of hij gekwetst wordt uit haat of uit dwaasheid. Zoo als 't gezegde er staat, sluit 't een opzet in óm te wonden, dat verachtelijk maakt wie 't koestert. De gedachte zal dus in alle opzigten beter zijn uitgedrukt als er staat: *In jok*, MISSCHIEN, *gewond; maar nooit uit haat gekwetst*. — Bladz. 98 zit FREDRIK *ter bisschopszete*. Om te rijmen op *veete* is van 't woord *zetel* de sluitletter weggelaten. Dat is niet onaardig, maar is 't goed? Wij kunnen bezwaarlijk een *zoutketel* en een *zoutkete* voor 't zelfde houden. De letters in onze woorden zijn geene zinledige teekenen. — Vers 13, v. o, op bladz. 185, moet noodwendig zijn: »*Die eer hij 't licht verbeurt*, EER *hij ter helle vaart*. — De naauwelijks hoorbare geluiden van 't *golf*GESPEEL eener rivier worden, op bladz. 194, *zange-*

rige noten genoemd, die niet alleen over maar *door een bloembed* gaan: dat is een kapitale *hyperbole.* Op dezelfde bladzijde staat:

De maan was opontboôn, maar schonk heur glansen niet,
Beschaduwd door 't gebergte, dat opdook in 't verschiet.

Die *opontboden* maan, van onze aarde af *beschaduwd,* door gebergte dat *opduikt,* eensklaps voor den dag komt, is ál *te* dichterlijk. 't Zal geene moeite kosten om in een paar andere meer eenvoudige en natuurlijke verzen te zeggen, dat het *donker* was. — Eindelijk nog bl. 186. Daar zegt ANNA BOLEIN:

Zie ginds het *veêrlicht* muschje', op de eiers neêrgestreken,
Bij *iedre rosse* straal — *het onweêrspellend teeken,* —
De vleugels klepperen, als wou ze, in trotschen waan,
Met de aangescherpte neb den bliksem Gods weêrstaan.

Wat moet het woordje »*veêrlicht*" daar uitdrukken? Wil 't zeggen, dat het muschje niet zwaarder is dan een veer? of, dat het veêren heeft, die licht van kleur zijn? — Wij hebben volstrekt geen plan, om, gelijk andere half of geheel niet bevoegden, over de spelling mede te spreken, maar gelooven toch, bij deze gelegenheid, te mogen zeggen, dat zulke dubbelzinnigheden in de spelling door den Heer SCHIMMEL gevolgd, de onwaardeerbare geschiktheid van onze taal, om de omschrijving van dingen en gedachten te vervangen door 't beschrijvende van één enkel zamengesteld woord, ten deele vernietigen; óf men moet de beteekenis van 't woord ophelderen in eene Noot, zoo als 't hier geschieden moet, wanneer de Dichter wil, dat zijne lezers hem verstaan; maar dan is de omschrijving verkieselijker. — Eene Noot ware ook niet overbodig op bladz. 11, waar de toetredende ABRAHAM *het wicht van honderd jaren torscht.* Men zegt wel, dat de tijd honderd jaren lang moet dragen eer hij een groot man baart; de Aartsvader moest honderd jaren oud worden eer zijn zoon, zijn wicht IZAK geboren werd; wij dachten dus, dat met *het wicht van honderd jaren,* poëtischer wijze, 't kind IZAK werd bedoeld, en zouden in dien waan

gebleven zijn, als we niet, bij eene herlezing van 't voorafgaande van 't gedicht, gezien hadden, dat hij gezegd was, te leggen in de armen van SARA, en dat dus »*'t wicht*" hier niet *'t kind*, maar *de zwaarte* beteekent. Deze onduidelijkheden liggen alleen aan de spelling, die ook dreigt onze schorre keelklanken aanmerkelijk te vermeerderen, van wier barbaarsche geluiden men zich overtuigen kan, overal waar gesproken wordt door mannen of vrouwen, die naar de letter spreken; gelijk wij geregeld eenmaal 's weeks ons daarin verlustigen kunnen. — Maar staan de woorden *veêrlicht* en *rosse* hier op hunne plaats? Voegen zij in den mond van een wezen, zoo bezig met zich-zelven als ANNA BOLEYN, in 't voorgestelde moment? Wij gelooven, neen. De *situatie* is te schrikkelijk verheven voor zulke ver gezochte *détails*. 't Zou minder onnatuurlijk zijn, als ANNA sprak van: *zelfs het* ZWAKKE *muschje, dat bij elke bliksemstraal* (niet *rosse* straal) *met de vlerken slaat, om zijne jongen* (niet *eieren*) *te verdedigen;* maar 't is gansch niet waarschijnlijk dat de musch, of eenig andere vogel, zoo iets doet: althans niet bij *rosse* stralen, die weinig verschrikkelijks hebben. Uit instinkt weten de dieren wel, dat ze tegen de Natuur niet kunnen kampen, en trachten bij noodweêr zich te verbergen. Bij 't verschrikkelijke *witte* licht van den bliksem mogen dan de vogels opschrikken, en met de vlerken slaan, maar 't is uit angst en niet om strijd te voeren. SPANDAW zegt, met reden, in 't *Vogelnestjen:*

En bij 't raatlen van den donder
Duikt ze 't kopje in 't nestjen onder
En verwacht een wissen dood."

Dát is de ware toestand van 't verschrokken diertje. Wij gelooven dus, dat de aangehaalde vier *Alexandrijnen* van bladz. 186, èn om de situatie der spreekster, èn om de onwaarschijnlijkheid van 't bijgebragte voorbeeld uit het rijk der vogelen, allezins herziening vorderen. 't Zelfde is ook eenigermate toepasselijk op de vier voorafgaande verzen, betreffende *de* (den) *arend bij zijn nest*. *Engeland* is 't vaderland niet der arenden, hoe kan ANNA

van zoo nabij dan met diens aard bekend wezen, en als zij van dingen spreekt die haar niet of weinig bekend kunnen zijn, welke kracht kan 't geven aan hare redenen, welken indruk kan 't maken op een nadenkenden hoorder; vooral op den haar vijandigen SUFFOLK?

Dat vier- à vijfduizend verzen zoo weinig aanmerkingen in de pen geven, getuigt van hunne waarde. Wij hebben echter geene van onze aanteekeningen verzwegen: omdat een Dichter als SCHIMMEL navolgers zal vinden, en voor vele jonge Dichters een orakel zal worden, en hij dus trachten moet zijn werk zoo véél mogelijk te volmaken, en de kritiek verpligt is hem daartoe de hand te bieden. Nu wij, naar billijkheid, aan dezulken die de gedichten van den Heer SCHIMMEL nog niet kennen, een staaltje willen geven van de schoonheden die zij bevatten, staan wij verlegen; want die schoonheden zijn menigvuldig, en de keus is moeijelijk. In welk eene zeldzame mate de gaaf der objectiviteit aan dezen Dichter geschonken is, weet ieder uit zijne Dramaas. Wij gaan daarom de twee Dramatische fragmenten voorbij, met de eenvoudige betuiging, dat ze, behoudens 't aangemerkte, meesterlijk zijn. Tot eene proeve van den geest en stijl der poëzij, en van 't zangerige en schilderachtige der verzen, laten we hier volgen de vergelijking van 't Noorden en 't Zuiden, beginnende op bladz. 33.

Niet in 't neevlig, buïg (*) Noorden
Waar de winter woont,
Die, aan bloemenlooze boorden,
Op den sneeuwberg troont.

Niet in 't slijk van lager gronden
Waar de stormwind — zijn gezant,
's Meesters wetten komt verkonden,
Aan het afgestreden strand;

(*) Die spelling is niet gelukkig; zij is het beeld, misschien, van eene vroegere uitspraak, maar niet van de tegenwoordige. Men zegt niet *bui-ïg*; men zegt *buijig*, of eigenlijk *buijèg*, met een klank in de tweede silbe tusschen *e* en *i* in; 't is *buijen* met een *g* in plaats van een *n* aan 't slot.

En verdelgend voorwaards rennend,
Stammen splintert, tronken schaaft,
Loten knakkend, knoppen schennend,
Snorrend langs de velden draaft;
't Stroomnat uit zijn banden wikkelt,
Met een stormkap huift,
Dat, ten opstand aangeprikkeld,
Uit zijn bedding stuift;
Niet, waar aan beschuimde boorden,
Bij de sneeuwvlok neêrgehukt,
't Blonde kind van 't blonde Noorden
In de weide bloemen plukt.
Bleeke koon, met gloeijend bloosjen!
Wit met purper overspat!
Purper, als het purpren roosjen,
Wit, gelijk het lelieblad.

Neen, in 't gloeiend, weeldrig Zuien,
Zweeft haar vrije ontboeide geest,
Waar de balsemgeuren kruien
En zich de aarde reedt ten feest.
Waar de zomer, onverwonnen
Door den ijzren kampioen,
Zich een webbe heeft gesponnen
In het eeuwig, jeugdig groen.
En er nestelt, en er wiegelt,
Waar de oranjekorrel kleurt,
En zich afkoelt en zich spiegelt,
Waar de bron den bergrug scheurt.
Waar de zefier wordt geboren,
En zijn wiegjen schomlen gaat,
Half in de aloë verloren,
Of in 't boschjen van granaat.
Waar 't insekt de frissche kleuren
Van zijn vlerkjens tintlen doet,
Badende in de myhrregeuren
Stoovende in den zonnegloed;
Waar de schoonen lokkend reien,
Menglend tot den wulpschen dans,
Bij 't geklingklang der schalmeien
En het strenglen van den krans.
Waar de lippen eeuwig kozen,
En Italjes beemde blaauwt.

Bruine konen, donkre rozen!
  Vlechten, zwart als ebbenhout!
In Itaalje, waar de pieken
  En de rotswand des vulkaans,
't Eerst getint bij 't morgenkrieken,
  Als de woudvorst des Germaans,
Neêrzien op de needrige aarde;
  's Vuurbergs zwart gesmookt kanteel,
Dat den voet plant in de gaarde
  En het lijf dekt met fluweel!

Ziet hier de beschrijving van den strijd in welken MARGARETHA van *Henegouwen* overwonnen wordt door haren ontaarden zoon:

Vreeslijk klonk de maar door Holland:
  »Willem nam Margreet de kroon,
't Wapen zal het pleit beslechten
  Van de moeder en haar zoon!"
Zwijmend zag de Maas het glinstren
  En het blikkren van de knods. —
Of de wintervorst haar toomde
  Bleef ze staan in 't golfgeklots;
Schier onwillig om de koggen
  Met den krijgrenhoop belaân,
Op haar schouders voort te kruien
  Langs de breede waterbaan;
Maar der menschen haat was sterker
  Dan de weerwil der Natuur,
En de kampstrijd werd gestreden:
  Wees gevloekt, rampzalig uur!
Als van schaamte gloeit de liebaart —
  Hollands leeuw op 't gouden veld,
Nu 't geruite ontploken vaandel
  Hertog Willems naadring spelt.
Waggiend naakt de logge kogge
  Glinsterend van lans en spriet,
Als een egel, die den vijand
  De opgetrokken stakkels biedt.
»Beiren, Holland" galmt de krijgsleus
  Bij het horten op elkaâr,
Bij het botsen van de knodsen
  Op den ijzren beukelaar.

Bij het gruizlen en het suizlen
En het gillen ondereen,
Bij het kreunen en het steunen
Der verminkten en vertreên.
Bloedig wordt de strijd gestreden —
De aarde schokt bij 't krijgsgerucht,
Hertog Willem heeft verwonnen,
Margaretha was gevlucht;
Liet haar zoon den gravenzetel,
Bukte voor d' ontaarde neêr,
Zij, zij telde een paerel minder —
De Engelen een misdaad meer.

Als 't bestek ons dat vergunde namen we gaarne GUURTES *kribbe, Zondag-morgen,* of de *Terugblik* geheel over; maar wij moeten eindigen. 't Medegedeelde is ook genoeg voor elk, die maar eenig denkbeeld van poëzij en poëtische taal en stijl heeft. Wij hopen nog menigen bundel van den Heer SCHIMMEL te ontvangen, danken hem voor dezen, en wenschen dien ook nog menigen nieuwen druk. W.

Duizend Spreuken der oudheid voor den Zoon der Negentiende Eeuw. Staat-, Zede- en Huishoudkundige voorschriften van PYTHAGORAS. *Te Amsterdam, bij* J. H. van Kesteren. *In* 16*mo.* 102 *bl.* *f* : - 60.

De wijsheid van PYTHAGORAS, van welke 't hier aangeboden gedeelte zijner *Gouden Spreuken* eenig denkbeeld kan geven, was niet onvruchtbaar voor zijnen tijd. In zijne leerlingen en volgelingen vorderde en bewerkte hij de hoogst mogelijke eenvoudigheid en zuiverheid van zeden. Het doel van den Vertaler om met die Spreuken ook onder óns nut te stichten, is allezins loffelijk. Hier en daar is de vertaling stijf; elders hadden we die korter en naauwkeuriger gewenscht. N°. 823, b. v., had moeten zijn: »Schrijf uwe wetten niet met een bebloed zwaard op de muren der steden." — Jammer ook, dat van *deszelfs, dezelve,* en *hetzelve* een overdadig gebruik is ge-

maakt; men vindt die wel eens tweemaal in twee regels (N°. 819). — Vele der spreuken zijn niet voor óns geschikt, zoo als b. v. 816: »Neem u in acht om, wanneer gij des morgens uitgaat, niet den eersten stap links te doen", en 870: »De getrouwde man drage geen ander linnen, dan dat vervaardigd door de hand zijner vrouw", of 348: »Ontzeg aan de priesters den titel van burger"; of 144: »Bemoei u nimmer met de belangen van het volk." — Ver de meesten echter bevatten nuttige lessen en wenken, die altijd en overal geldig blijven. — Het boekje is helder van druk en in zakformaat; men kan 't dus, op reis gaande, gemakkelijk bij zich steken, en de lezing er van, die tot ernst en nadenken stemt, is altijd aan te prijzen boven die van menig ander werkje, waarmede men enkel den tijd doodt. — Hiermeê eindigen wij, gedachtig aan de les in spreuk 980: »Schrijf weinig."

Feesttoasten voor den beschaafden stand, enz. Te Gouda, bij G. B. van Goor. *In* 16*mo*. 104 *bl.* *f* : - 50.

Het is voor Ref. nog een raadsel, waarom menschen die nooit in dichtmaat spreken, en van welke ieder weet dat zij geene twee rijmregels kunnen verzinnen, evenwel als zij een partijtje zullen bijwonen, volstrekt iets in dichtmaat willen te zeggen hebben. Hun getal is groot, en als zij genoodigd worden, wee dan hunne bekenden die verzen maken: zij moeten *bon gré, mal gré*, de lier voor hen spannen. Maar de aangekondigde rijmbundel kan hun, gelijk andere verzamelingen van feestdronken, in de hand worden gegeven, en dus de vervolgden tot een afleider dienen. Het boekje bevat toasten op ruim honderd en vijftig personen, instellingen en zaken. Wie er gebruik van wil maken, zal maar zelden verlegen staan; en wij hebben er niets onbetamelijks of dubbelzinnigs in gevonden. Dit laatste maakt het aanbevelingwaardig.

De dubbele zelfőpőffering. Naar het Engelsch van MARY MOLESWORTH, *door* C. M. MENSING. *Te Leyden, bij* D. Noothoven van Goor. 1852. *In gr. 8vo.* 306 *bl.* *f* 2-70.

Miss FRANCILLON is eene eenige dochter en zelfs 't eenige kind van bemiddelde ouders uit dén deftigen stand. Gelijk doorgaans zulke meisjes, wanneer zij op den leeftijd van drie- à vier-en-twintig jaren nog vrij zijn,en toch alles in zich vereenigen wat in een huwbaar meisje te wenschen en te verlangen is, wordt ook ADA dikwerf door hare vriendinnen met de vraag gekweld: waarom zij niet trouwt. In zulke gevallen is 't zonderling genoeg, dat de wereld zoo ongaarne geloof slaat aan de menigmaal duidelijke verklaring, dat de regte ADAM nog niet gekomen is. Dit was ook het geval bij ADA, die zich een ideaal had gevormd; maar gelukkig vindt zij nog bij tijds dat ideaal verstoffelijkt, in den persoon van den jongen Kapitein SAINT SERVAIS. De jonge Kapitein (natuurlijk geen *Hollandsche* Kapitein, want deze zijn de jaren der jeugd al lang te boven) voelt zich ook door hare bevalligheden aangetrokken en 't komt tot een *engagement*, hoewel er vóór en tégen is, zoo als met alle zaken. Het garnizoen van SERVAIS is in *Bengalen*, en zijne beminde is wel bereid om hem derwaarts te volgen; maar de bewilliging van hare ouders daartoe is niet te verkrijgén. Hij tracht dus bij een ander regement te worden overgeplaatst, dat óók wel uitlandig is, maar spoedig zal terugkeeren, en dit gelukt hem; maar juist breekt er nu een oorlog uit met de woeste stammen aan de *Kaap*, en hij moet eershalve ten strijde. Hij keert eindelijk van het oorlogstooneel terug, doch gewond, en met een kogel in de borst. Het gevaar waarin hij verkeert van elk oogenblik aan dien kogel te kunnen sterven, houdt hij verborgen, en wil in dien toestand het huwelijk verschuiven, en zelfs aan ADA hare vrijheid terug geven; maar zoo edelaardig als zij is, blijft zij hem getrouw, en verkiest zijn lot met hem te deelen. Eindelijk wordt

hij toch van den kogel verlost, en tevens wordt hij vader. Einde goed, alles goed! Ziedaar het geraamte van dezen roman. Intusschen is er 't verhaal ingevlochten van een twist tusschen SAINT SERVAIS en diens vader, van zijn wegloopen, dienstnemen, straf, verzoening, en van den doód des ouden Kolonels. Het werk laat zich aangenaam lezen, en 't ontbreekt er niet in aan leerzame opmerkingen, gevoelens die 't hart verheffen, en tooneelen, wel in staat om het gemoed te bewegen. Het geheel is schoon, de karakters zijn goed volgehouden, en niet zelden meesterlijk geschilderd. Onder anderen is dat het geval met het karakter van den ouden Kolonel SAINT SERVAIS. Uit dit werk is te leeren voor vaders en moeders, voor mannen en vrouwen, voor zonen en dochters, en gelijk menig man zich wel eene ADA tot gade zou wenschen, zullen er ook wel schoonen zijn, die een even gunstig oog op CLAUDE slaan.

Meer behoeven wij van deze pennevrucht niet te zeggen. Ref. heeft opgemerkt, dat de Romanschrijvers druk gebruik maken van crisis in ziekten, en bovendien dit woord overvloedig gebruiken; minstens te veel om voor het *forum* der geneeskunde te kunnen verdedigd worden. »Zijne borst voor de scheede van zijnen degen te willen gebruiken" is eene triviale uitdrukking, die ons herinnert aan GIJS in den *Overijsselschen* Volks-Almanak; en niet past in den stijl van dit werk. — Sommige zinsneden zijn ook wat ondoordacht nedergeschreven, zoo als b. v.: »Van zijnen kant nam hij zoowel de dienstbetooningen als de *liefkozingen* zijner gade met *kalme vriendelijkheid* aan." Dit is méér dan Platonisch. — Ziedaar een paar opmerkingen, ten bewijze, dat ook déze voortreffelijke roman niet zonder gebreken is.

De vertaling was in goede handen, en toch vindt men eenige stootende taal- en drukfouten. De uitvoering doet de pers van NOOTHOVEN VAN GOOR geene oneer aan; het vignet is allerliefst, doch 't sujet er van is weêrspannig tegen de wet der zwaartekracht.

L. H. V.

Tien Maanden op Zee. Schetsen uit het leven van een Kajuitsjongen. Door A. J. DIEPERINK. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1852. *In gr. 8vo.* 380 *bl. f* 4-25.

Wij hebben dit werk met ongemeen veel genoegen gelezen. De stijl is zeer vloeijend, de verhaaltrant los en aangenaam, en 't onderwerp boezemt te meer belangstelling in, omdat de zucht voor de zeevaart veld wint, meer en meer, zelfs onder den deftigen middelstand. Het schijnt dat de Schrijver-zelf óók gedacht heeft, van Nature voor de zee geschikt te zijn; maar, zoo als 't er velen gaat, genoeg heeft gehad aan zijne éérste reize. Wij vermoeden althans, dat 't zijne eigene ontmoetingen zijn, waarvan 't verhaal hier ondersteld wordt te vloeijen uit de pen van den zoon eens mandenmakers te *Amsterdam.* — Heeft hij dan zoo véél bijzonders ondervonden? Volstrekt niet; behalven dat hij te *Nieuwe-Diep* aan verleiding heeft blootgestaan, en aan boord te *Soerabaija* schandelijke tooneelen van ontucht heeft voor oogen gehad. Dit, gelooven wij, behoort niet tot de *gewone* ontmoetingen der jongens. Voor het overige heeft hij 't geringe werk van den kajuitswachter moeten doen, zijn deel aan klappen en straffen gehad, de mishandelingen gezien, waaraan de vóórjongens onder gemeene fielten kunnen blootstaan, en 't gevaarlijke werk leeren kennen der matrozen in den storm. Niets daarvan beantwoordde aan zijne verwachtingen van het zeemansleven, dat hij zich als een heerenleven had voorgesteld; aan boord kreeg hij er 't heimwee van, en toen hij den *Hollandschen* grond weêr betrad zwoer hij de zeevaart voor eeuwig af, en besloot maar bij 't mandenmaken te blijven, waaraan hij, voor zich, heel wijs heeft gedaan. — Zulk een verhaal is gansch niet geschikt om tot de zeedienst aan te moedigen, en wij keurden dáárom aanvankelijk het werk af. Maar 't getal der knapen, die, verblind door de fraaiheid onzer schepen, zich een *Arcadië* voorstellen vol zonneschijn en vlag- en wimpelguir-

landen, en naar zee willen; doch na een, twee of drie reizen uitscheiden, en alzoo een gedeelte van hunne gewigtigste levensjaren vermorsen, en hunne ouders verdriet, kosten, en ten slotte bittere teleurstelling berokkenen, is grooter dan men denkt. Om die reden komt het werk ons, bij nadenken, voor, in hooge mate nuttig te zijn, en wij raden elken vader, elken voogd, wiens zoon of pupil naar zee wil, dringend aan, om dien knaap, door middel van dit werk, bekend te maken met 't geen hij te wachten heeft. De geboren zeeman zal er zich niet door laten afschrikken; maar wie zich de vaart als eene aaneenschakeling van pleizierreizen voorstelt, kan er door tot inkeer worden gebragt. De Schrijver heeft dus wèl gedaan met de geschiedenis van zijne dwaze verwachting en droevige ontgoocheling in het licht te zenden; anderen ten spiegel en waarschuwing. Ref. wenscht dit werk den ruimsten aftrek toe, en beveelt wat er in gezegd wordt omtrent de mishandelingen, de ongodsdienstigheid, en somwijlen de ontucht aan boord, zeer in de aandacht van elken weldenkende, die er invloed op kan uitoefenen.

Klaverblad van Verhalen voor de Jeugd. Een geschenk voor Jongelingen en Meisjes die de deugd beminnen. Door Mejufvrouw CHRISTINE VAN G... *Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.Hz. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl.* *f* :-70.

Een in- en uitwendig lief boekje, met drie platen in steendruk. Voor jongelingen is de lectuur hier aangeboden te kinderlijk eenvoudig, maar voor *knapen* en meisjes verdient zij alle aanbeveling. Ouders en opvoeders kunnen ze hunnen lievelingen met gerustheid in handen geven. Elk der verhalen is geschikt om 't geloof aan eene wakende, alles besturende Voorzienigheid op te wekken of te versterken. Zij ademen allen een geest van zachtheid en godsdienstigheid, die treft en bekoort, en achting inboezemt voor de jeugdige Schrijfster, en zeer geschikt is om hare jonge lezers te doen wenschen zoo werkzaam, braaf en godvruchtig te worden, als de hoofdpersonen in haar *Klaverblad.* — Het werkje ontmoete bijval naar verdienste; de jeugd tot nut, en de zedige Schrijfster tot aanmoediging en belooning. Voor de nette uitvoering verdient ook de Uitgever allen lof.

BOEKBESCHOUWING.

Het geloof en leven des Christens, eenvoudige en duidelijke voorstelling van de hoofdwaarheden der Christelijke Godsdienst, door S. HOEKSTRA, BZ., *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Akkrum. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1851. *In kl.* 8*vo. XVI en* 343 *bl. f* 2-25.

Het ontbreekt in ons Vaderland zeker niet aan oorspronkelijke handleidingen, tot de kennis der Christelijke Godsdienst, en vooral de laatste 25 jaren hebben eene menigte van dergelijke geschriften zien verschijnen. Oppervlakkig oordeelende, zou men daarom kunnen denken, dat een nieuw werk van gelijksoortigen inhoud veilig kan worden gemist, maar wij zijn evenwel van een tegenovergesteld gevoelen, en verblijden ons veelmeer, wanneer wij door desbevoegden het zelfde onderwerp op nieuw behandeld zien; deels: omdat langs dien weg de waarheden der Godsdienst uit verschillende oogpunten beschouwd, en van onderscheidene kanten toegelicht worden; deels: wijl die beschouwingen en toelichtingen altijd iets eigenaardigs moeten hebben, wanneer zij oorspronkelijk zijn van leden van Protestantsche Kerkgenootschappen, buiten het eigenlijk gezegde Hervormde; waaruit natuurlijk eene nadere bepeinzing der waarheden van onze belijdenis, en der redenen waarom men die zóó, en niet anders gelooft, moet voortvloeijen.

Met genoegen vernamen wij dan ook de uitgave van het voor ons liggende boek, en nadat wij het gelezen hadden, vonden wij des te meer reden, om ons daarover te verheugen; niet, als stemden wij in alles overeen met den Schrijver, of als deelden wij overal in zijne zienswijze; het tegendeel moge veelmeer blijken uit sommige aanmerkingen, die ons onder de lezing voor den geest zijn gekomen, en die wij mededeelen, meer als bewijzen der

belangstelling waarmede wij zijn werk hebben gelezen, dan uit zucht om bedenkingen er op te maken.

Blijkens het Voorberigt bedoelde de Schrijver »het bevorderen van Evangelische kennis en Christelijk leven bij jeugdige Doopsgezinden, en bij zulke leden der Gemeente, voor wie de weg tot wetenschappelijk onderzoek niet openstaat." Naar deze verklaring, en op den titel afgaande, zou men zeker denken dat het werk uit *twee* deelen bestond, waarvan het eerste over het *Christelijke* GELOOF, het andere over het *Christelijke* LEVEN handelde. De Schrijver heeft echter met deze *beide woorden*, slechts *één enkel denkbeeld* willen uitdrukken, waarvoor hij geen woord wist te vinden. Maar vroegen wij ons af: zou het woord »Geloofsleven" niet volkomen de bedoeling van den Eerw. HOEKSTRA hebben uitgedrukt, die te regt het onafscheidelijkst verband tusschen *Christelijk* GELOOF en *Christelijk* LEVEN vaststelt?

Eene lezenswaardige Inleiding beschouwt vooraf de Godsdienst en hare kenbronnen, bl. 1—40; en nu wordt het werk in twee deelen gesplitst, van welke het eerste de wederkeerige betrekking van God en den mensch, tot op de stichting van het Koningrijk Gods (Oude Verbond) ontvouwt; en het tweede het Koningrijk Gods, of de eenheid des menschen met God in en door JEZUS CHRISTUS (Nieuwe Verbond) beschrijft. Het eerste deel bevat weder vier afdeelingen, waarin afzonderlijk wordt gesproken: 1°. over God in zijne betrekking tot het geschapene, in het bijzonder tot den mensch; 2°. over 's menschen oorsprong, natuur, aanleg en bestemming; 3°. over 's menschen afval van God door de zonde, en 4°. over de voorbereidende openbaringen tot grondlegging van het Koningrijk Gods. Het tweede deel behelst drie afdeelingen: in de eerste waarvan wordt gehandeld, over de stichting van het Koningrijk Gods. In de tweede: over onzen ingang in het Koningrijk van CHRISTUS. En in het derde, over het Christelijke leven, zoo als het zich in zijnen rijkdom openbaart. Den inhoud dezer laatste afdeeling wil de Schrijver niet beschouwd hebben als eene *afzonderlijke* ZEDELEER, naast de GELOOFSLEER, maar slechts

als eene *meer ontwikkelde toepassing van het hartelijke geloof in* CHRISTUS, *op de voornaamste toestanden, betrekkingen of omstandigheden des levens.* (Voorber. bl. IV.) Het is ons niet mogen gelukken de kracht en de beteekenis dezer redegeving regt te vatten, want, blijven wij vragen, is dan toch de zedeleer in den grond wel iets anders, dan de toepassing van des Christens geloof, op zijn leven?

Na aldus den hoofdinhoud tė hebben voorgesteld van het werk, willen wij in het kort de aanmerkingen mededeelen, die wij voor ons-zelven gemaakt hebben.

Wanneer wij (bl. 15) lezen, dat de oude bedeeling zich zeer juist met een verbond laat vergelijken, maar dat het woord »*Verbond*" slechts overdragtelijk op de bedeeling van het Nieuwe Testament kan worden toegepast; dan vragen wij: of wij dan ook niet in zóó ver het N. T. een »Verbond" zouden kunnen heeten, als God, onze Vader door CHRISTUS, daarin Zijnerzijds ons van Zijne liefde verzekert, en het eeuwige leven belooft; als wij onzerzijds, door ootmoedig werkzaam geloof den Zoon aannemen, dien Hij ons gezonden heeft?

Te regt wordt de *duidelijkheid* der openbaringen des Bijbels geroemd, omdat er, in eene taal, die ook voor eenvoudigen verstaanbaar is, van God en Zijn welbehagen, en van den weg der zaligheid gesproken wordt (bl. 17); en naar waarheid getuigt de geschiedenis der uitbreiding en vestiging des Christendoms, dat overal, waar CHRISTUS waarlijk gekend en beleden begon te worden, ook de verlichting en beschaving der volkeren met rassche schreden voorwaarts gingen (bl. 31). Maar hoe strookt dit met hetgeen wij lezen (bl. 177), dat er eene zekere ontwikkeling en beschaving toe behoort, om in den waren geest des Evangelies door te dringen, en den zegen die(n) CHRISTUS schenkt, te waardeeren, en waarlijk zegen te achten? Wat moeten wij dan van onze Zendelinggenootschappen denken, die immers de gezegendste vruchten op haren arbeid inoogsten, zonder met de verkóndiging van het Evangelie te wachten tot de ruwe volkstammen waaronder zij arbeiden, eene zekere

ontwikkeling en beschaving verkregen hebben? Onzes inziens is het een der bewijzen voor de hooge waarde des Evangelies, dat de hoofdwaarheden die het voordraagt, door den onbeschaafde evenzeer verstaan kunnen worden, *omdat* zij weerklank in zijn verstand en hart vinden, als zij voor den meest ontwikkelde de rijkste stof tot eerbiedig nadenken opleveren. Naar óns gevoelen dient verstandsontwikkeling, zoodra zij eenen zekeren trap bestegen heeft, meer, om de veelzijdige waardij des Evangelies in haren *geheelen* omvang te beoordeelen en op prijs te stellen, terwijl de kennis van het Evangelie op zich-zelf, op hare beurt, weder het middel tot hoogere beschaving wordt.

Naar de meening des Schrijvers, wordt het bestaan van een boos wezen, dat op den mensch invloed uitoefent, nergens door de gewijde Schrijvers geloochend, die veel meer schijnen 't te hebben aangenomen (bl. 43). Wij gelooven eene schrede verder te moeten gaan, en te stellen: dat, zoo men wil vasthouden aan hetgeen JEZUS en Zijne Apostelen te dezen aanzien geleerd hebben (men zie MATTH. XIII: 39, LUC. XXII: 31, JOH. VIII: 44, 1 JOH. III: 8), er wel niet aan het bestaan van den boozen geest, en zijn invloed valt te twijfelen. Wij stemmen gaarne toe, dat sedert de *Babylonische* ballingschap, het reeds vroeger bij de Joden bestaande geloof aan den duivel, merkelijk is verbasterd, en men in later dagen daarvan het schromelijkste misbruik heeft gemaakt, ten tástbaren nadeele van het zedelijk leven: maar noch het een, noch het ander kan ons bewegen om daarom de leer-zelve ter zijde te schuiven, waar wij zien dat de Heer in het bijzonder onderrigt dat Hij Zijnen leerlingen mededeelde, ze als waarheid heeft aangenomen (LUC. XXII: 31).

Zeker vinden wij in de Bijbelsche oorkonden geene melding gemaakt van eene vroegere bewoning dezer aarde door andere schepselen, maar had zij reeds langen tijd in hare ongevormde gedaante haren jaarlijkschen loop door den hemel volbragt, toen eindelijk de Heer aller dingen haar geschikt oordeelde, om eene woning voor nieuwe schepselen te worden (bl. 42); maar wat zwarig-

heid om bij het Mozaïsch verhaal slechts aan eene *herschepping* te denken, en eene vroegere bewoning door andere schepselen aan te nemen, waarheen ons de onbetwistbare resultaten der Geologie wijzen? De hoofdwaarheid, waarmede de Bijbel aanvangt: *in den beginne* schiep God hemel en aarde, blijft daarom toch onverlet; en is deze redenering niet ongegrond, dan moet de meening des Schrijvers die later (bl. 48) voorkomt, daarnaar gewijzigd worden.

Op den dwazen en onbedachten wensch van sommigen (bl. 64), dat Gods bestuur eenen zoo beslissenden invloed op ons zedelijk leven moet oefenen, dat er voor ons geen strijd tot zonde meer ware; wordt te regt aangemerkt: dat wij alsdan niet vatbaar zouden geweest zijn voor ontwikkeling, volmaking, en zedelijk geluk. Wij zouden er nog bijgevoegd willen hebben, dat, indien God ons zóó geschapen had, dat wij niet *konden* zondigen, daarmede tevens al onze zedelijke vrijheid, al onze menschelijke waarde zoude te loor gegaan zijn; om niet te zeggen, dat onze deugd alsdan geene deugd, maar het gevolg van den nooddwang zoude zijn geworden. Dat dit echter volkomen in den geest des Schrijvers is, zien wij uit zijne redenering over den menschelijken *wil* (bl. 83).

Onder de bewijzen voor de onsterfelijkheid des menschen (bl. 91 en volgg.) misten wij ongaarne die, welke uit het Evangelie kunnen worden bijgebragt; wel is waar wordt daarop later (bl. 217) gewezen, als er gesproken wordt van de opstanding des Heeren, den hoeksteen van 's Christens geloof: maar waar met opzet gehandeld wordt over, en de argumenten voorgedragen worden voor onze voortduring na den dood, daar is het natuurlijk, dat men ook de zoodanige verwacht, die het Evangelie zoo stellig levert.

Is de zonde *ongehoorzaamheid aan Gods geboden*, en bestaat zij dus in *overtreding Zijner bevelen*, en in *verzet tegen Zijnen wil;* en volgt hieruit alzoo, dat alle kwaad, van welken aard het ook zijn moge, eigenlijk slechts zonde *tegen* God, en tegen God *alleen* is, omdat God de

eenige Wetgever is, die over het zedelijke leven kan gebieden, dan vinden wij ook geene reden, waarom men ook niet, zoo als de Schrijver wil (bl. 74) van *straf* zonde moeten spreken; die, onzes inziens, uit het begrip van Gods regtvaardigheid voortvloeit. Want alhoewel wij gaarne toegeven, dat Gods liefde geenszins buiten Zijne regtvaardigheid mag worden gesloten, en Hij zoo wel in het straffen, als in het beloonen, mede het geluk der menschen beoogt: zoo gelooven wij nogtans, dat het *hoofd*-doel der Goddelijke straffen, gelijk dat van al Zijne handelingen, in Hem-zelven en in de openbaring Zijner volmaaktheden gelegen is.

Ongetwijfeld strekte het gebod door God aan de eerste menschen gegeven, om hen te oefenen in *gehoorzaamheid* (bl. 128); maar diende het ook niet tevens, om op eene kinderlijke wijze hen te bepalen bij het gevoel hunner diepe afhankelijkheid van hunnen Schepper?

Als de Schrijver, te regt, de meening van hen wederspreekt, die gelooven, dat er onder de *Israëliten* ten tijde van MOZES nog geene denkbeelden bestonden omtrent een toekomstig leven, en in eene Noot (bl. 154) zijn gevoelen ontegenzeggelijk staaft: waarom zich dan ook niet tevens beroepen op *Hebr.* XI: 13—16? Eveneens hadden wij gewacht bij de leer onzer verzoening met God, gewezen te zien op MATTH. XXVI: 28, want in die getuigenis des Heeren zien wij »dat Zijn sterven waarlijk tot Zijne *taak* behoorde; dat het de *kern* van Zijn verlossingswerk was" (bl. 201).

Het Evangelie, lezen wij verder (bl. 253), is geene *leer*, maar eene *openbaring*. Wij vreezen, dat deze verklaring aanleiding zal geven tot eene te eenzijdige beschouwing van den *geheelen* inhoud des Evangelies. Buiten tegenspraak zijn de zending van Gods Zoon op aarde, Zijn lijden en sterven, Zijne opstanding en verheerlijking zoo vele *feitelijke openbaringen* Gods, zoo vele *gebeurtenissen* waarin wij Gods heilige en genadige liefde en Zijn welbehagen *aanschouwen*, en *ondervinden*; maar het is evenmin buiten tegenspraak, dat al die *gebeurtenissen* door onzen Heer *geleerd* zijn, dat Hij ze Zijnen leerlingen vooraf verkon-

digde, opdat zij bij de uitkomst te vaster mogten gelooven, dat Hij de CHRISTUS de Zoon Gods was; en kon wel het voorbestaan van onzen Heer (om van geene andere leerbegrippen te spreken) ons wel anders dan door Zijne *leer* geopenbaard worden? Wanneer de aanwijzing ons gegeven wordt, om niet alleen op het Lam Gods te *zien*, maar ook het bevel ons wordt ingescherpt om den Geliefde des Vaders tevens te *hooren*. Ja, als de Apostel ons berigt, dat hij ons niet alleen verkondigt, wat hij van het Woord des levens *gezien*, maar ook wat hij *gehoord* heeft, dan vinden wij voor ons geene vrijheid, om het Evangelie alleen als eene openbaring, en ook niet tevens als eene *leer* te beschouwen.

Voor eene onwillekeurige vergissing houden wij, wat (bl. 270 in de Noot) voorkomt, als bestond er bij de Hervormde Kerk een afzonderlijke leeraars*stand*. Het tegendeel is waar: in de Roomsche Kerk moge de Oud-Testamentische priesterklasse zijn opgenomen, — »de Protestantsche Christenheid (en daaronder in de eerste plaats, de Hervormde) heeft, (zeggen wij met Prof. KIST (*)) in het gemeen op Evangelische gronden, het bezit van *een geestelijken stand verworpen*, en zij erkent, door de leer en den wandel harer voorgangers en zielzorgers voorgelicht, het onschatbaar voorregt, en de dure verpligting, elken belijder van het Evangelie voorgesteld, om mede te behooren tot dat uitverkoren Priesterlijk geslacht, bestemd om, met het hart en met het geheele leven, de liefde te verheerlijken van Hem, die uit de duisternis ons geroepen heeft, tot Zijn wonderbaar licht!"

Moge het niet te ontkennen vallen, »dat er veel in den Bijbel voorkomt, dat wij bij het eerste lezen niet begrijpen, en dat voor velen te diep, of niet verstaanbaar is" (bl. 307), zoo is toch de aanhaling van 2 PETR. III: 15, 16, ten betooge hiervan, minder gelukkig; immers wanneer wij het verband raadplegen waarin deze plaats voorkomt, dan doelde de Apostel niet op de moeijelijkheid om hier en daar de brieven van PAULUS te ver-

(*) N. C. KIST, *De Christel. Kerk op aarde*, D. I, bl. 348, tweede vermeerderde uitgave.

staan, maar op het bezwaar om sommige dingen der toekomende wereld, van welke PAULUS gesproken had, regt te bevatten.

In weerwil van deze aanmerkingen schatten wij het werk van den Eerw. HOEKSTRA hoog, en bevelen het volmondig ten gebruike aan als Handboek bij de Catechisatiën, niet alleen van jeugdige Doopsgezinden, maar ook van andere Protestantsche Kerkgenootschappen. Immers wat ons er mede doet ingenomen zijn, is niet alleen de populaire toon, en logische voordragt der waarheden van de Godsdienst, of de volledigheid van den arbeid des Schrijvers, beschouwd van het standpunt dergenen, voor wie hij dien bestemde; maar ook de vrije, onafhankelijke, echt-Evangelische denkwijze die overal doorstraalt, bij milde eerbiediging der gevoelens van zulken die met hem in denkwijze verschillen. Wilden wij van dit alles bewijzen leveren, het zou ons gewis aan geene voorbeelden ontbreken; men leze slechts wat wij voorgedragen vinden omtrent de eeuwigheid der straf (bl. 124, 125), de Godheid van CHRISTUS (bl. 190 en volgg.), onze verzoening met God (bl. 199 en volgg.), den eed (bl. 269) enz. Als proeve van 's mans Exegese brengen wij zijne opvatting hier bij van 1 *Kor.* VII: 14, en wij doen zulks te liever, omdat het een gewigtig, tusschen de Doopsgezinden en de overige Protestanten, betwist punt, *den kinderdoop*, van zoo nabij raakt: »Wel zegt de Apostel PAULUS, dat *de kinderen der Christenen heilig zijn* (vergelijk de aanteekening op bl. 266); maar dit *heilig zijn* is nog geheel iets anders, dan dat de kinderen reeds werkelijk in het Koninkrijk van CHRISTUS ingelijfd, of door den Doop in 's Heeren Gemeente opgenomen zijn. Men leze slechts het geheele redebeleid, waarin deze woorden voorkomen. PAULUS spreekt namelijk over gemengde huwelijken, waarvan de eene echtgenoot tot de Gemeente van CHRISTUS behoorde, de andere nog heiden was. Zijn de beide echtgenooten, in weerwil van dit verschil van Godsdienst, met elkanderen tevreden, dan moeten zij elkander niet verlaten, zegt PAULUS vs. 12, 13. Ook moeten zij zulk een huwelijk niet als *onheilig* beschouwen, of meenen,

dat zij daardoor zondigen tegen CHRISTUS. 't Is een *heilig* huwelijk; *want*, zegt hij, vs. 14, *de ongeloovige man is geheiligd door de vrouw, en de ongeloovige vrouw is geheiligd door den man; want anders waren uwe kinderen onrein, maar nu zijn zij heilig.* Uitdrukkelijk leert ons de Apostel hier alzoo, dat *de kinderen der Christenen* om dezelfde reden, EN IN GEEN ANDEREN ZIN, *heilig* genoemd moeten worden, als de ongeloovige man of vrouw geheiligd is door zijn of haar huwelijk met de Christelijke vrouw of man. Wij geven den zin der woorden van PAULUS het best weder, op de volgende wijze: »Want de ongeloovige man, staat door middel van zijne Christelijke vrouw, onder den heiligenden invloed der Gemeente van CHRISTUS, en neemt als van zelf iets van den Christelijken geest der vrouw over; zoo ook in het omgekeerde geval, de vrouw door haren man; en wel geheel en al op dezelfde wijze, als kinderen van Christelijke ouders niet meer onrein zijn, d. i. met heidensche kinderen gelijk staan, maar door de ouders onder den heiligenden invloed der Gemeente van CHRISTUS leven." Uit deze woorden des Apostels blijkt overtuigend, dat ook de kinderen, uit Christelijke ouders geboren, in den tijd der Apostelen *niet* gedoopt werden, omdat anders de gelijkstelling van *heidensche mannen of vrouwen, die met Christelijke vrouwen of mannen gehuwd waren*, en van *kinderen uit Christelijke ouders geboren*, ten eenenmale mank zoude gaan."

Wij vereenigen ons van harte met den wensch des Schrijvers, aan het slot van zijn Voorberigt: »Moge deze korte voorstelling der Christelijke waarheid strekken tot vermeerdering van Christelijke kennis en tot stichting en opbouwing van Christelijk geloof en leven! Moge zij veler belangstelling in den kostbaren schat des Evangelies verhoogen!" Daartoe zegene de Heer der Gemeente dit geschrift, en heilige door Zijnen Geest den arbeid des Eerw. Schrijvers, tot bevordering van het echte Christendom, ten nutte onzer Vaderlandsche Gemeenten!

H. C. W. P.

Een-en-twintig dagen te Londen, bij gelegenheid der zamenkomsten van de Evangelische Alliantie, doorgebracht door Mr. IS. DA COSTA. *Uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van Christelijke lectuur. Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1852. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl. f* 1-:

Van den vreeselijken »*Freiheits-Schwindel*" die in 1848 bijna geheel *Europa* deed sidderen, heeft alleen — *Rome* partij weten te trekken. Men moet toch willens blind zijn, indien men de oogen sluit voor de hoogte, *hier* van gezag, en dáár van aanmatigingen, tot welke de Hiërarchie vooral sinds dien tijd is opgestegen. In *Oostenrijk*, *Boheme*, en *Hongarijë* ligt de Godsdienstvrijheid op nieuw aan banden, en zijn deze landen afgesloten voor de invoering van Bijbels, als bragten zij eene geestelijke Cholera aan; *Frankrijks* tegenwoordige Staatkunde vindt haar belang in de steviging der Hiërarchie, en in de vermeerdering van den Pauselijken invloed; in *Engeland* deelt de Opperpriester van *Rome*, eigenmagtig allerhande geestelijke waardigheden uit, als bestond er noch Constitutie noch Koningin; in *Italië* werpt men de menschen in den kerker, die moeds genoeg hebben, om CHRISTUS gehoorzaam te zijn, en de Schriften te onderzoeken die van Hem getuigen. In *Pruissen* ziet men de Bisschoppen zich vereenigen om den alouden luister der Kerk te herstellen, en reikt men openlijk eerbewijzen uit, aan openbare tegenstrevers van het wereldlijk gezag; in *België* en *Nederland* overdekt men de gewesten met kloosters als met zoo vele citadellen, wier mannelijke en vrouwelijke bezetting onmiddellijk van *Rome* afhangt, terwijl men van lieverlede allerwege het onderwijs bemagtigt, om alzoo heer en meester der aankomende Natiën te zijn; overal verschijnen, onder allerhanden vorm en gedaante, de Jezuïten, om geheel *Europa* met der tijd in een nieuw *Paraguay* te herscheppen, en het, met ziel en ligchaam verlammende kracht, despotisch te regeeren! *Moeten* bij deze maar al te duidelijke verschijnselen der tijden, de oogen niet opengaan van

allen die het wèl meenen met Christendom en Hervorming? *Moeten* zij zelfs hunnes ondanks, zich niet vereenigen, om met alle stoffelijke en zedelijke middelen die onder hun bereik zijn, zich te verdedigen tegen de schromelijkste *ligue*, die haar aanwezen overal verkondigt, en waarvan de Vorsten het gevaar niet schijnen in te zien, of die zij zelfs, tot ondergang van hun gezag, begunstigen?

Op deze vragen, dunkt ons, kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. En bijaldien wij van harte den overal in *Duitschland*, *Engeland*, en onder ons ontwakenden Protestantschen geest toejuichen; bijaldien wij met blijdschap ontdekken, dat die geest geenszins door onverdraagzazmheid wordt gekenmerkt, (hoe zou het Protestantisme toch zijn eigen beginsel verloochenen?!) maar slechts doelt op handhaving van eigen Godsdienstige vrijheid, tegen het onverdraagzame Ultramontanisme: zoo deed het ons daarenboven van harte goed, te vernemen, dat er in *Engeland* een *Evangelisch Verbond* (*Evangelical Alliance*) is tot stand gekomen, waarvan de grondslagen en hoofdbedoelingen zijn: »de openbaring van de eenheid der ware discipelen van CHRISTUS te midden van hunne verscheidenheid; de aankweeking en bevordering dier eenheid door geestelijke middelen; de kennisneming daartoe van elkanders moeiten, strijd en worsteling, in de verschillende landen, met den Gode vijandigen wereldgeest; zoo als zich die in on- en bijgeloof, en vervolgzucht tegen de Evangelische Christenen openbaart." (*)

In den verleden jare werd er te *Londen* eene Vergadering van het Verbond gehouden, die inderdaad een roerend schouwspel opleverde, want mannen van algemeen erkende verstandelijke en Godsdienstige waarde, vereenigden zich uit *Duitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Zwitserland*, *België*, *Holland*, *Italië*, *Zweden*, de *Vereenigde Staten*, *Turkije*, en *Noord-Africa*, om er te spreken over de waarheid en de vrijheid zoo als zij in CHRISTUS is.

Ook uit ons Vaderland ontbraken geene gemoedelijke

(*) *Vaderl. Letteroefeningen*, Sept. 1852, N°. XI, bl. 474.

mannen, die als leden of gasten zich in de Vergadering lieten vinden; en een der laatsten, onze DA COSTA, teekende (oorspronkelijk ter mededeeling aan zijne vrienden) het belangrijkste van het aldaar verhandelde op. Reeds in het dagblad: *de Nederlander*, des vorigen jaars, kwam dat in eene reeks van artikelen voor, maar »aan het te kennen gegeven verlangen gehoor gevende, heeft hij in den vorm van een klein boekdeel, de geheele redactie zijns verhaals hier onveranderd teruggegeven. Hetgeen hij vóór had aan zijne vrienden en landgenooten uit de zamenkomsten der Evangelische Alliantie mede te deelen, was wel niet het *geheel* der aldaar verhandelde zaken en redevoeringen, maar veeleer eene zoodanige schakeering, of het ware, van uittreksels uit den overrijken voorraad, welke voor den lezer eenigzins aanschouwelijk mocht doen worden, de treffende verscheidenheden van Nationaliteit, Kerkgenootschap, individuëele gave, werkzaamheid en richting, die bij deze gelegenheid op nieuw in dat eenig middelpunt van eenheid en vrede: den levendigen (levenden?) CHRISTUS zamenliepen." bl. 169.

Wij zeggen den Schrijver dank voor die mededeelingen, niet alleen omdat zij ons bekend maken met den tegenwoordigen stand van het Evangelisch Christendom tegenover bijgeloof en ongeloof, maar ook omdat zij bijzonderheden behelzen, welke allezins opmerking verdienen. Daaronder rekenen wij, nu er ook in onze Hervormde Kerk sprake is van eene nieuwe Bijbelvertaling, den belangrijken wenk volgens DA COSTA, van den Predikant JOSEPH HAY, omtrent de noodzakelijkheid om de geautoriseerde *Engelsche* Bijbelvertaling over te zien, en, naar aanleiding der vorderingen van de wetenschap, in het vak van taalkennis bij name, de noodige verbeteringen te doen ondergaan, bl. 83; de vermelding der ontheiliging van den Zondag door zoogenaamde pleiziertreinen, waartoe men ter kwader ure, ook in ons land is overgegaan, bl. 88; de aanwijzing van Dr. CUNNINGHAM, dat de hoog geroemde verlichting der negentiende eeuw geen voldoenden waarborg oplevert tegen de herleving des Pausdoms; en dat de tijd voorbij is waarin men alle

vrees voor iets dergelijks, belachelijk meende te kunnen noemen, bl. 93; het berigt aangaande de gezegende werking van een vrouwelijk Genootschap tot verspreiding des Bijbels in *Ierland*, en tot oprigting van scholen die meest door Catholijke kinderen, ondanks den tegenstand der priesters, worden bezocht, bl. 96 enz. Ten slotte vinden wij den hoofdinhoud eener *schets* over *Nederland*, voor een aanmerkelijk gedeelte in de laatste vergadering van het Verbond voorgedragen, en *zakelijk* reeds in eene vroegere *meeting* uitgesproken. Een tafereel heeft DA COSTA daarin opgehangen van den strijd, dien het Protestantsch of liever Bijbelsch-Christelijk geloof, tegenover de onderscheiden vormen van ongeloof, bepaaldelijk zoude voeren op het gebied van het Hooger Onderwijs in de Theologie; hetwelk, in ons Vaderland voor verreweg in handen van geleerden zoude zijn, die niet kunnen gezegd worden belijders te zijn der groote waarheden, met welke naar zijne en zijner hoorderen overtuiging, ons Christendom staat of valt, bl. 163. Wij laten deze beschuldiging geheel voor rekening van den Schrijver, maar meenen daaromtrent toch het volgende te moeten opmerken. Vooreerst: dat, daar DA COSTA, minder zich vereenigende met de verklaringen die de basis van het Evangelisch Verbond uitmaken, het beter oordeelde zich enkel en alleen te vereenigen in het levende geloof van des Heeren JEZUS CHRISTUS waarachtigen persoon, dan den grond van overeenstemming te zoeken in een klein aantal leerstellingen, waaronder er zijn, die bij noodzakelijke en regtstreeksche gevolgtrekkingen sommige zeer uitnemende — algemeen beminde en hooggeschatte belijders van het levende Christendom uitsluiten: het ons onbegrijpelijk voorkomt, hoe hij, met zijne eigene zienswijze consequent blijvende, een onverdienden blaam kan werpen op *Nederlandsche* Hoogleeraren, die den hechtsten grond der Hervormde Kerk, niet in een klein aantal leerstellingen, maar alleen in het levende geloof van des Heeren JEZUS CHRISTUS waarachtigen persoon willen zoeken. Ten tweede: dat, daar een der grondslagen van het Evangelisch Verbond de openbaring is van de eenheid

der echte leerlingen des Heeren, te midden van hunne verscheidenheid: men met reden mag vragen, of de beschuldiging van DA COSTA niet een ongelukkig *hors d'oeuvre* is geweest, in eene Vergadering die hij als gast bijwoonde, en die de verscheidenheid in denkwijze geëerbiedigd wilde hebben van allen die één zijn in CHRISTUS, tegenover den Gode vijandigen geest des bijgeloofs, welks leus het is: *te verdeelen* en *te heerschen?*

H. C. W. P.

Dr. KAREL GÜTZLAFF *herdacht. Door* H. C. VOORHOEVE, *Predikant bij de Hervormden te Harlingen. Ten voordeele van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* :-40.

Het was eene gelukkige gedachte van Heer VOORHOEVE, om eene ure, bestemd tot het gebed voor de zaak der zending, ten deele te wijden aan de herdenking van den onvergetelijken GÜTZLAFF. Treffend was de treurmaar, dat de Apostel van *China* door den Almagtige van zijne zending was weggenomen. Hoewel deze merkwaardige man een ruimer werkkring koos, dan het *Nederlandsch* Zendelinggenootschap hem aan konde wijzen, bleef hij echter in betrekking tot hen, in wier midden hij was opgeleid, en door wie hij uitgezonden was, om het Evangelie van Gods genade den Heidenen aan te kondigen. Wie met belangstelling van het werk der zending kennis namen, volgden hem op zijnen moeitevollen weg. En toen hij, als eene verschijning uit eene vreemde wereld, *Europa* doortrok, en zich ook in ons Vaderland, nu hier dan daar vertoonde, was het, alsof een gloed van boven de geesten doorstroomde. Een nieuw leven werd opgewekt, alsof een Apostel uit den dageraad der Christelijke Kerk zich had doen hooren. Het is zoo, er waren er, die hem van ter zijde aanstaarden, zoo als eenige *Jerusalemsche* broeders 't PAULUS deden, toen hij van zijne togten onder de Heidenen terugkwam; het is zoo,

dat hij zijne eigenaardigheden en gebreken had, maar 't waren dezulke, die bijkans onafscheidbaar zijn van zoo hooge gaven en edele hoedanigheden, als waarmede God hem boven velen had toegerust. Hij was een man, die, gelijk PAULUS, den moed had zijnen weg te vervolgen onder goed en kwaad gerucht. Hij stond op eene hoogte, die het weinigen gegeven is te bereiken; maar God heeft hem weggenomen, en op deze aarde leeft hij nog slechts voort in zijn werk, en bij hen die dit werk op den waren prijs weten te schatten.

De Heer VOORHOEVE heeft een geurig offer te zijner eere op het altaar der herinnering ontstoken. De laatste uren van den vereeuwigden dienstknecht des Heeren zijn roerend geschetst. Aldus beginnende, won de Spreker te gelijk het hart zijner hoorders en stemde hen tot aandacht om te vernemen, hoe in de woorden en in de daden van GÜTZLAFF zijn geloof zich openbaart; voor welke hinderpalen 't niet terug deinsde, en welke zegepralen 't behalen mogt. Voortreffelijk heeft de Redenaar zich van zijne taak gekweten. De redevoering, eenvoudig, hartelijk, ongekunsteld, van al de warmte des Christelijken levens en van al den gloed des geloofs doordrongen, is der zake waardig, in wier belang zij werd uitgesproken. Wie haar koopt, kan er zegen uit voor zichzelven verwachten, en sticht tevens iets goeds met de penningen die hij er voor betaalt.

H. J. H. S.

De Christelijke Waarheidsvriend. Een Maandschrift voor eenvoudige waarheidlievende Christenen. Eerste Jaar. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1851. *In gr. 8vo.* 192 *bl. f* 1-25.

Men zal niet zeggen, dat er te weinig over Christelijke waarheid en deugd geschreven wordt, en wij zouden een gelukkigen tijd beleven, als de beoefening daar een gelijken tred mede hield. Dit nieuwe tijdschrift wordt geopend met een gepast antwoord op de vraag: »Waar

wordt de Christelijke waarheid gevonden?" Evenwel kan de bepaling van de *hoofdwaarheid des Christendoms:* »God is de Vader van alle menschen" den naauwkeurigen denker te onbepaald, te algemeen voorkomen. Immers de Jood gelooft hetzelfde, en zegt de Muzelman iets anders?

GOUDSCHAAL geeft een helder betoog over vooroordeelen in hunnen aard, bronnen, werking en over de middelen om hen te bestrijden.

De derde bijdrage handelt over Gods wezen, en verspreidt voor den eenvoudigen een helder licht over de zamenstemming van Gods eigenschappen. Zulk eene beschouwing kan niet zonder gezegenden invloed blijven op het leven des geloofs, en neemt veel weg dat hard luidt, en tot ontmoedigende opvattingen aanleiding gaf; of het geweten in slaap wiegde, en het gemoed met valsche gerustheid vervulde.

N°. 4 belooft meer dan het geeft. Het heet: »Een verhaal van de Wijzen uit het Oosten toegelicht." maar had, onzes inziens, wel gemist kunnen worden.

Meer zijn wij ingenomen met de wenken betreffende het Bijbellezen, door D(IEST) L(ORGION). Hij verlangt te regt, dat men naauwkeurig opmerke wát er gezegd wordt, dat men onbevooroordeeld leze, en naauwkeurig acht geve op het verband en den zamenhang.

Het volgende opstel is bestemd om een duidelijk begrip te geven van de vergeving der zonde. Wij dachten er bij, hoe LUTHER eene rijke waarheid in weinig woorden wist uit te drukken, zeggende: »Waar vergeving van zonde is, daar is ook leven en zaligheid." Zoo vergeeft geen Koning, zoo vergeeft alleen God, die Vader is.

Het achtste nommer handelt over het geloof in JEZUS CHRISTUS, over de zonde en hare vergeving, en over de waarde van den *Heidelbergschen* Catechismus; bepaaldelijk over de eerste vraag, zoo uitmuntend door inhoud. De Schrijver kiest den vorm van een trioloog, waarin een predikant bemiddelend zich plaatst tusschen een ultraliberaal en een oud Catechismus-vriend.

Dit onderhoudend gesprek wordt in 't volgend nommer

voortgezet, terwijl vooraf vier vragen beantwoord worden: wat beteekent dat woord: *God is geopenbaard in den vleesche? Hoe kan het waarheid zijn? Waar vindt het zijne vervulling? Waartoe dient die openbaring?* Wij laten daar, of hetgeen over de tekstkritiek wordt aangevoerd hier op zijne plaats is; maar de verklaring lezende, herinnerden wij ons eenen prediker, die van zijnen tekst zeide: »dat hij eerst zou verklaren wat de Apostel gezegd had, en daarna wat hij niet gezegd had; want dat hij er veel meer uit zoude halen dan de Apostel er in had gelegd."

Behartigenswaardig is het betoog: de verlossing uit genade, door het geloof in JEZUS CHRISTUS, zonder eenige onzer verdiensten, de reine bron van goede werken.

In N°. XI wordt het gesprek over den *Heidelbergschen* Catechismus hervat en de tweede vraag opgehelderd, en tegen blaam van hardheid geregtvaardigd. — Daarop volgt eene leerrede over de wet, als middel om ten leven in te gaan, en ten laatsten een wèlgeschreven betoog over JOHANNES doop en prediking in de woestijn.

Onze lezers zien uit deze opgave de belangrijkheid der onderwerpen. De behandeling er van is over 't algemeen praktikaal, populair, leerend en stichtend. Niet dat wij in alles met de Verzamelaars overeenstemmen; — op sommige punten is dat volstrekt het geval niet; maar des te onpartijdiger zal onze getuigenis worden opgenomen, als wij zeggen, in dit Nommer te prijzen den gematigden toon; een zoeken naar waarheid; en handhaving in liefde van hetgeen men meent als waarheid gevonden te hebben.

Feestklanken en Lijdenstoonen. Door ELISE, *Schrijfster van:* »HERMINE." *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1851. *In kl.* 8*vo.* 106 *bl. f* :- 75.

Men ontvangt hier een feestboekje voor de gedenkdagen der Christelijke Kerk. »Onze Christenfeesten" — zegt de Schrijfster — »zijn van eene hooge waardij! Zij

zijn als het teeken des kruises op de spitsen onzer Kerken; zij zijn als de standaard aan het hoofd des legers; zij zijn de banieren in den grooten kamp van licht en duisternis, de vanen der Christenheid, gesierd met het wapen onzes Konings, waaronder allen zich scharen en vereenigen tot één doel, één strijd onder één hoofd, één leidsman — en elk zijn schild draagt tot teeken: eene kribbe en een kruis, waarboven eene duive, omkransd met den olijftak des vredes en den palm der zegepraal."

Jammer, voorwaar, dat de wereld kans heeft het Christendom te dooden met zijne eigene feesten, door, namelijk, den Christen te verleiden om den tijd tot feestviering bestemd, en met dien tijd zich-zelven en anderen te ontheiligen. Onmiskenbaar zijn de feestboekjes, die van tijd tot tijd het licht zien, dienstig om den Christen de oogen te openen, en zijn ingesluimerd godsdienstig zedelijk gevoel weder te doen ontwaken. Daartoe kan ook dit boekje van ELISE het zijne bijdragen. Het geeft de indrukken weêr, welke de Christen op die heugelijke dagen ontvangt. De grootste helft van het werkje is gewijd aan eene beschouwing van het lijdend leven en sterven van den Eenigen, die ons zulke heerlijke gedenkdagen geschonken heeft. Ofschoon wij hier noch de diepte van inzigt, noch de fijnheid van opmerking herkennen, die ons in de »*Blikken*" der Schrijfster verrast hebben, kunnen wij toch het lieve boekjen aanprijzen bij elk die behagen vindt in stichtelijke lectuur.

Bladen over Japan, verzameld door J. H. LEVYSSOHN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, laatstelijk Opperhoofd van de factorij voor den Nederlandschen handel op Japan. Met eene afbeelding van Decima. Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belinfante. 1852. *In gr. 8vo. XVI en 176 bl. f* 1-90.

Aan deze en gene zijde van den *Atlantischen Oceaan* wordt, sedert eenigen tijd, in dagbladen en *brochures*, het vraagstuk besproken, of de beschaving eischt of al-

thans niet veroordeelt dat eene Natie, die niemand ter wereld eenig leed doet, door geweld gedwongen worde, den staat van afsluiting, dien zij voor zich-zelve verkieselijk acht, en waarin zij zich tot dusverre heeft gehandhaafd, op te geven, en andere Natiën in hare havens en steden toe te laten. Zonderling moet het menig onpartijdigen beschouwer voorkomen, dat zulk een vraagstuk is opgeworpen, en zoo vele pennen bezig houdt. Kan 't niet ook ten bewijze strekken, dat het juiste denkbeeld van beschaving, voor velen nog achter een mist van vooroordeelen verborgen ligt, en dat er op de zoo hoog geroemde verlichting van onzen tijd vrij wat valt af te dingen?

Een aantal *Engelsche* en *Noord-Amerikaansche* Schrijvers hebben beweerd en betoogd, dat de beschaving eischt: de Eilanden-Staat, ten Oosten van het oude vasteland gelegen, met geweld »te openen", voor »het vreedzame verkeer" (?!) der handeldrijvende Natiën. Men weet het: *Groot-Brittanje* is er door overgroote edelmoedigheid (?!) toe gebragt geworden, die taak op zich te nemen ten aanzien van het uitgebreide *Chinesche* rijk. Die zelfde edelmoedigheid schijnt het thans te bewegen, om dezelfde, maar misschien roemrijker taak ten aanzien van *Japan* aan de *Noord-Amerikaansche Unie* over te laten, die sedert eenigen tijd het gebied over de Oceanen met *Engeland* deelt. — En van de *Amerikaansche* zijde is verzekerd, dat de vloot gereed is; dat de instructiën voor den Vlootvoogd, alsmede de volmagt tot het sluiten van een handelsverdrag met het rijk van *Nippon*, geteekend en bezegeld zijn.

Onder zulke omstandigheden moeten alle geschriften welkom wezen, die den tegenwoordigen toestand van dien Eilanden-Staat, tegenover de handeldrijvende Natiën der wereld, met juistheid doen kennen. Vroeger heeft reeds de Heer LAUTS, in zijn werk over *Japan*, op eene bevattelijke wijze, dat rijk doen kennen in zijne Staatkundige en burgerlijke inrigtingen, het voormalig verkeer met de *Portugezen* en *Engelschen*, het voortdurend verkeer met de *Nederlanders*, en de pogingen door de

voornaamste Zeemogendheden, sedert den aanvang dezer eeuw, aangewend, om deel aan den handel met *Japan* te bekomen — maar het geschrift dat wij nu aankondigen, vult dat alles aan, tot op het tegenwoordige oogenblik toe, en is in hooge mate belangrijk, omdat het komt van een man, die, vier jaren achtereen (van 1846—1850) aan het hoofd heeft gestaan van de Factorij op *Decima*, en er als zoodanig veel bekwaamheid heeft doen blijken.

De Heer LEVYSSOHN heeft te regt gemeend »dat het bijeenbrengen en algemeen maken van deze bladen nuttig kon zijn in een oogenblik, waarin de aandacht van de gansche wereld meer bijzonder op *Japan* gevestigd is, ten gevolge der pogingen van de *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika*, om met dat verre Oostersche Rijk betrekkingen aan te knoopen."

»Het stond niet aan mij" — zegt hij verder in het Voorberigt — »de onderneming, waarvan sprake was, te schatten; maar ik mogt den wensch, in het belang der menschheid, niet onderdrukken, dat kalme beradenheid daarbij mogt voorzitten, en ik kon vooral niet ongevoelig blijven, als ik, ter gelegenheid van die uitrusting, in de vertoogen, in zoo verschillenden zin deswege te voorschijn getreden, tot mijn leedwezen maar al te dikwerf, zoowel *Nederland* als *Japan*, in een verkeerd daglicht gesteld, ja grovelijk miskend zag."

Ziedaar de overwegingen aan welke wij deze verzameling te danken hebben. Zij bevat:

I. Geschiedkundige herinneringen, wegens de betrekkingen tusschen *Nederland* en *Japan*, benevens eene uit de *Revue des deux mondes* overgenomen schets van *Japans* Staats-inrigting.

II. Merkwaardige bijzonderheden, welke tijdens het verblijf van den Heer LEVYSSOHN als Opperhoofd der Factorij van den *Nederlandschen* handel op *Japan*, vooral ten aanzien van het verschijnen van eene *Fransche* en *Amerikaansche* scheepsmagt, en het redden van schipbreukelingen, hebben plaats gegrepen.

III. Officiëele stukken, berigten en vertoogen over de nadere pogingen tot handelsaanknooping, en de voorge-

nomen scheepsuitrusting der *Noord-Amerikanen.* — Deze stukken zijn zeer belangrijk, vooral om het verschil der gevoelens, naarmate de pennen der Staatslieden en Schrijvers zijn bestuurd geworden door vooroordeelen, of door bijzondere bedoelingen, of door partijdigheid, of door zaakkennis en waarheidsliefde. De brief van den President der *Amerikaansche Unie* aan den Keizer van *Japan* is te vinden op bl. 119, en wordt onmiddellijk gevolgd door de instructie aan den *Amerikaanschen* Vlootvoogd in 1851 afgegeven.

IV. Nalezing. Onder 't geen hier voorkomt verdienen bijzondere opmerkzaamheid de bewijzen van de zucht der *Japansche* geleerden, om hunne wetenschappelijke kennis te vermeerderen.

Een Bibliographisch overzigt over *Japan* komt ten slotte, en beslaat van bl. 137—176. Deze bibliographie is van hooge waarde, want haar bijeen te brengen en met oordeelkundige aanmerkingen te verrijken, heeft vele nasporingen en groote moeite gekost. De vroegere werken over de verrigtingen der *Portugesche* Zendelingen zijn, althans in *Nederland*, uiterst zeldzaam; ook andere alhier vermelde en beoordeelde geschriften zijn vrij zeldzaam. — Had de Heer LEVYSSOHN niets anders geleverd, dan dit overzigt van de geschriften, welke over *Japan* in het licht zijn verschenen, dan zou hij reeds daardoor de wetenschap grootelijks aan zich hebben verpligt. Voor dat geschenk zeggen wij hem welmeenend dank.

Nopens het nieuwste geschrijf der *Engelschen* over *Japan*, waarvan de Heer LEVYSSOHN spreekt op bl. 170 en 172, kan ook gezegd worden, dat het stuk uit *Papers for the people*, almede is overgenomen in *de Globe*, die, onder Redactie van den Heer H. PICARD, bij den Boekhandelaar SIJBRANDI wordt uitgegeven. De Redactie geeft van die overname de volgende reden aan: »Wij hebben dit stuk schier letterlijk overgenomen, opdat men ook bij ons zoude weten hoe verkeerd wij door de *Engelschen* beoordeeld worden." — Sedert is in *Londen* verschenen: »CHARLES MAC FARLANE, *Japan an account, geographical and historical from the earliest period at which*

the Islands composing this empire were known to Europeans, down to the present time."

Wij moeten ook nog melding maken van het »Chronologisch overzigt der *Nederlandsche* Opperhoofden van *Japan*", dat een voornaam gedeelte der «Geschiedkundige herinneringen" uitmaakt. Die opgave der Opperhoofden is zeer belangrijk; vooral door de bijvoeging van bijzonderheden in verband met den *Nederlandschen* handel, of met de wederwaardigheden van het rijk.

De geachte Schrijver vergunne ons ééne enkele aanmerking betreffende den Brief van den Keizer van *Japan* aan Prins MAURITS, op bl. 28—30. De Heer LAUTS vermeldt dien brief op bl. 170 en volgg. van zijn »*Japan*"; maar in het Koloniaal Archief is er niet het minste spoor van te ontdekken, en dan zouden wij ook nog vragen: of de stijl met den hoofschen briefstijl in *Japan* overeenkomt? Een onzer Geschiedschrijvers, aan wiens handelskennis en waarheidliefde niet te twijfelen valt, E. VAN METEREN, meldt den inhoud van dat schrijven en de bijzonderheden omtrent de gelijktijdig overgebragte goederen. Als een tijdgenoot van die gebeurtenis zullen wij hem geen geloof mogen weigeren, maar moeten dan onderstellen, dat de *Japansche* brief zeer vrij is vertaald geworden.

Na deze vlugtige mededeeling van hetgeen de lezer in dit werkje heeft te wachten, behoeven wij omtrent de belangrijkheid van den inhoud niets meer te zeggen. In een oogenblik nu de beschaafde wereld zijn gespannen blik naar *Japan* heeft gewend, om gade te slaan wat het *Noord-Amerikaansche* eskader aldaar zal uitrigten, zijn de »*Bladen over Japan*" van den Heer LEVYSSOHN onmisbaar te achten.

De Uitgevers hebben voor eene fraaije uitvoering, en eene scherpe, duidelijke letter gezorgd.

H. J. LION. *Beschouwingen over het Indische Muntstelsel, naar aanleiding van de brochure van den Heer Mr.* C. W. MEES, *over het Muntstelsel van Nederlandsch Indië, en*

het oordeel daarover in het Algemeen Handelsblad en de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Te Utrecht, bij N. de Zwaan. 1852. *In gr. 8vo. 20 bl. f* :-20.

Het doet ons leed deze *brochure* niet vroeger te hebben ontvangen. Daar het onderwerp, in de »*Beschouwingen*" behandeld, ten gevolge van eene voordragt van het Gouvernement, in Julij l.l., bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in discussie is geweest, en het eerste gedeelte of Ontwerp A, door eene meerderheid van 38 tegen 22 stemmen is verworpen, zou men de zaak als afgedaan kunnen beschouwen. Maar de meesten van hen, die met het *Indische* Muntstelsel bekend zijn, achten eene regeling van dat onderwerp noodzakelijk, en er is, uit dien hoofde, daaromtrent een nieuw ontwerp van wet van het Gouvernement te wachten. Het is dus nog niet overbodig of te laat om zich ook met deze Beschouwingen bekend te maken.

De Schrijver bestrijdt het gevoelen door den Heer Mr. C. W. MEES ontwikkeld in zijn geschrift: »Over het Muntstelsel van *Indië:* dat het Gouvernement bij de invoering van een nieuw Muntstelsel wettig volstaan kan, met den Recepis-gulden te betalen met 90 Cents *Nederl.*" — Wij kunnen hem hier in zijn betoog niet volgen, en verwijzen daartoe den lezer naar de *brochure.* — Vermits echter de door het Gouvernement voorgestelde opératie tot herstel van het *Indische* Muntwezen, zoo wij ons niet vergissen, twee-en-twintig millioenen Guldens zou gevorderd hebben, gelooven wij niet kwaad te doen met hier iets over te nemen, dat wij elders gelezen hebben:

»Veel raadzamer, voorzigtiger en meer overeenkomstig de bezadigdheid van het *Nederlandsch* karakter zal het wezen, de recepis- en koper-circulatie te laten blijven bestaan; naarmate van de behoefte tegen de recepis-gulden, wissels a 95 Cts. op *Nederland* af te geven; — de circulatie van kopergeld eenigermate te beperken, — en vooral te waken tegen den invoer van kopergeld, door speculanten gefabriceerd. — Bovendien, even als onder de O. I. Compagnie, wigtige pilaar-piasters te laten slaan,

en die bij veiling, mits nimmer onder de eigenlijke coursverhouding, in circulatie te brengen, opdat ook in de behoefte van den *Chinees* worde voorzien."

Een denkbeeld, dat tot geen finantiëel bezwaar leidt, en geene groote opofferingen vordert, is de overweging niet onwaardig van hen, die geroepen zijn in eene zoo gewigtige zaak te beslissen.

A. J. LASTDRAGER. *Tafereelen en Karakschetsen uit Vaderlandsche Geschiedschrijvers, sedert het begin der 16de Eeuw, voor Protestantsche Nederlandsche Jongelingen. Eerste Deel, van* 1521—1648. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1850. *In kl.* 8*vo. VII en* 328 *bl.* — *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1851. *In kl.* 8*vo. VIII en* 420 *bl.; elk Deel voorzien van eene Titelplaat; te zamen f* 3-70.

De Heer LASTDRAGER, wiens geschriften over de Vaderlandsche geschiedenis gunstig bekend zijn, heeft dit geschiedkundige werk met een bepaald en allezins loffelijk doel zamengesteld. Hij heeft geschreven voor *Nederlandsche* Protestantsche jongelingen. In zijne woorden: »Aan den Lezer" zegt hij, dat het zijn oogmerk is: »mede te werken om de dagen, waarin het hoogste ook het hoogste gold en, bij manhaftige verdediging van haardsteden en altaren, laauwheid onbekend was, in het geheugen der jongelingschap te prenten, en dat te doen met de woorden van hen, die slagtoffers of getuigen waren van den dwang." — Dit eerste en voornaamste doel dezer verzameling, uittreksels te geven uit onze oudere Geschiedschrijvers, springt vooral helder in het oog bij het lezen van het Eerste Deel, dat, van het midden der 16de tot het midden der 17de eeuw, de voornaamste gebeurtenissen aanroert. Daar vindt men stukken uit de *Historie der Martelaren*, uit de *Chroniick* van TWISK, uit BOR, VAN METEREN, HOOFT, en anderen; zoodat ook de Schrijver zich meermalen genoopt heeft gevonden, een woord in den tekst of aan den voet der bladzijde te plaatsen, tot

verklaring van voorkomende verouderde woorden of spreekwijzen.

Omtrent de redenen die den Heer LASTDRAGER tot de zamenstelling van dit werk bewogen hebben, zegt hij in de Inleiding: »Naar het gewone begrip, en vooral volgens de aanvallen der Roomschen op LUTHER en zijne medehervormers, moge het schijnen alsof de tegenstand, tegen der Geestelijken magt, leer en zeden, behoort tot den tijd der algemeen bekende Reformatie, in den aanvang der 16de Eeuw, en, dat dus aan deze de opstand der *Nederlanders*, tegen *Spanje* en *Rome*, zij toe te schrijven. Het laatste is grootendeels waar; het eerste niet. De bedoelde tegenstand dagteekent van eeuwen vroeger, en vernieuwde zich bij verschillende gelegenheden, naarmate de druk der pauselijke driedubbele kroon, door nieuwe eischen, aanmatigingen en vervolgingen, meer of minder zwaar gevoeld werd, of de losbandigheid van de pijlers des H. Stoels meer openlijk ergernis verwekte.

»De grond tot de scheuring der Kerke, in genoemde eeuw, lag dus dieper, en, derhalve, ook de aanleiding tot de gebeurtenissen, waarvan de geschiedenis de tafereelen heeft bewaard." — Om dit te bewijzen, doorloopt de Schrijver de vroegere eeuwen, van het midden der 8ste eeuw af, en maakt het den lezer allezins duidelijk, dat de grond tot de scheuring der Christelijke Kerk, in het algemeen, tegenover *Rome*, dieper lag. — Later wordt de gelegenheid om dit met betrekking tot *Frankrijk* nader aan te toonen, niet ongebruikt gelaten. In de Noot (D. II, bl. 196) bij 't behandelen van de »Aankomst en opneming van vlugtelingen uit *Frankrijk*, *Piemont* en den *Paltz*, A°. 1600—1752", leest men: »Het was niet de *eerste* vervolging in *Frankrijk*. Neen; de gruweltooneelen dagteekenden reeds van het begin der 13de eeuw, en duurden met meer of minder woede voort, tot het midden der 18de eeuw; dus gedurende 550 jaren."

Zietdaar het standpunt, waarop de Heer LASTDRAGER zich plaatst en tot het einde toe waardiglijk handhaaft door 't mededeelen van onderscheidene »Tafereelen en karakterschetsen", uit een aantal Schrijvers bijeengebragt;

hier en daar, als de oorspronkelijke Schrijver minder schilderachtig wordt, of zich in uitweidingen verbreedt, eene wijle afgebroken, doch later, als hij weêr bondiger en krachtiger wordt, weder opgevat tot voortzetting of voltooijing van de behandelde gebeurtenis óf daad.

Het Eerste Deel begint met de aanleiding tot den opstand tegen *Spanje*, het lijden der eerste martelaren, die reeds in 1523 door dén geloofshaat werden geofferd. Onder dezen had HENRICUS VAN SUTPHEN wel niet het minst te lijden (bl. 20—26). Dan volgen bijzonderheden omtrent Keizer KAREL V, zijn afstand, de oogmerken van zijnen zoon FILIPS II, de invoering der Inquisitie, en de uitvoering harer bloed-vonnissen. Na het verbond en smeekschrift der Edelen, den invloed der Rederijkers, de openbare prediking der Hervorming in het open veld, door de zoogenoemde »Hagepredikers", komt het onweder uit *Spanje* dreigend opzetten. ORANJE, daarvan in tijds verwittigd, week naar *Duitschland*. Vele *Nederlanders* namen de vlugt (bl. 105, volgens BRANDT): »Duisenden van menschen van allerley staet, die sich maer eenigsins aen 't invoeren of gedoogen van 't preeken of kerkschenden of oproer, schuldig kenden, verylden de vlugt en maekten sich ten land' uit, op syn voorgank en waerschouwing (van ORANJE). — Daer (te *Amsterdam*) quam niet alleen 't gerucht, voorboode der naekende benautheit, maer menigte van vlugtelingen uit verscheide gewesten, voor de poort, en moesten buiten staen; ja hun wierd ook door de wethouders belast terstond te vertrekken. Een deerlyk aenschouwen, soo veel ellendige luiden, met wyf en kinderen, op den dyk; sonder aenhoudt (verblijf), sonder hope, uit d'eene noodt in d'andre swervende."

Bl. 106: »De groote menigte van menschen, die uyt het land vlugteden, en die, nae de meining van sommige, wel het getal van hondert duysent uytmaekten, die haer huysgesin, haer goederen, neering of handwerk, moesten verlaeten, en buyten 's Lants gaen omswerven, waerdoor een groot verval in de koophandel en neering quam, en die de konsten en handwerken ook

buyten 's Lants bragten, veroorsaekte een groote ontsteltenis en beklag."

ALVA, in het land gekomen, deed bij plakkaat alle uitgewekenen indagen, op verbeurte van lijf en goed. Hoe hij voornemens was hen te handelen, bleek in de eerste dagen van Zomermaand 1568, toen hij vele Edelen te *Brussel*, onder glimp van regt, deed ombrengen; ook EGMOND en HOORNE, die, als zoo velen, aan de trouw des Konings hadden geloofd.

Hoe woordbreuk, verraad en openbaren of sluipmoord ALVA, zijnen zoon, en hunne trawanten kenmerkten, hebben de belegering van *Naarden*, *Haarlem* en het lot dier steden, na overgave, bewezen. — Doch wat evenaart in afgrijselijkheid de moordaanslagen, met groote beloften, door FILIPS II uitgelokt, waarvan de onvergetelijke Prins WILLEM I het voorname mikpunt was. De voornaamste aanslagen worden vermeld (bl. 236—243), en de moord door BALTHASAR GERARDS gepleegd, in den kernachtigen stijl van HOOFT gegeven (bl. 243—249). Volgens STRADA, die in dezen vooral geloof verdient, hadden, toen GERARDS den moord volbragt, nog drie andere ellendelingen 't op het leven van den grondlegger onzer vrijheid gemunt. Maar, hoe Koning FILIPS te noemen, die de menschelijkheid zoo geheel verloochende, dat hij, hoogst geplaatste Souverein in de Christenheid, eenen moordenaar schatten en adeldom beloofde! En wat te zeggen van het Kerkgenootschap, dat den booswicht, eer hij den moord volbragt, van alle schuld vrijsprak, en na den moord tot martelaar verklaarde! — BOR, een tijdgenoot, aan wiens waarheidsliefde geen twijfel is, stelt dit alles buiten kijf, en verhaalt, hoe in verschillende steden in *Nederland*, de R. K. geestelijkheid, den volbragten moord, met gebeden wilde vieren. Te *'s Hertogenbosch* werd in de Domkerk inderdaad een *Te Deum* gezongen; maar de Gemeente beschouwde 't als eene straf des Hemels, toen des avonds de toren der kerk door den bliksem getroffen werd en verbrandde.

Het is waarlijk niet te onpas de Protestantsche jeugd deze feiten te herinneren, in eenen tijd waarin Schrijvers

opstaan, die zich niet schamen de gebeurtenissen, waarvan in de tweede helft der 16de eeuw, de *Nederlanden* het tooneel zijn geweest, te verdraaijen, en te verminken, en op alle wijzen aan de waarheid te kort te doen, om de helden der Hervorming in een hatelijk licht te plaatsen.

Eenige daden van held MAURITS en diens edelen broeder, en van eenige vermaarde zeehelden, uit den tachtigjarigen krijg, worden geschetst of in tafereelen voor oogen gesteld. Verder handelt dit Deel over eenige latere gebeurtenissen, b. v. de zeetogt en krijgsbedrijven van L'HERMITE en SCHAPENHAM, de vredehandeling te *Munster*, en het overlijden van den Stadhouder FREDERIK HENDRIK.

Het Tweede Deel loopt tot den tegenwoordigen tijd, en is niet minder belangrijk dan het vorige. De lotgevallen van *Nederland* zijn, ook gedurende de twee laatst verloopene eeuwen, hoogst merkwaardig geweest; ook door uitredding, als er geen hope meer was en elke gunstige wending onmogelijk scheen!

Treffend was het afsterven van WILLEM II, nog geen 25 jaren oud. Uit den »*Hollandsche Mercurius*" van dien tijd, vernemen wij (bl. 3): »Het was remarcabel te sien het groot getal van menschen komende uyt Zuyden ende Noorden, getrocken door eygen affectie en niet aensiende noch onbruyckbare wegen, uytnemende hooge vrachtloonen, ende dat met seer weynigh gemack ende pleysier alles in een suur ende ongestuymigh saysoen des jaers. Degeene die hun in tydts van een goede herberge niet voorsien hadden, waren gedwongen de kerck tot hun logys en een bosje stroo tot hun bedde te nemen." — Zoo groot was de toeloop om den Stadhouder de laatste eere te bewijzen en de begrafenisplegtigheid bij te wonen. — De karakterschets, alhier bl. 5, door den Heer LASTDRAGER aan WAGENAAR ontleend, volge: »Stoutmoedig, wakker, onvermoeid, beleefd, mild tot eigen schade toe, fraai van leest, gezond, hield men hem voor een' Vorst, die in den jeugdigen leeftijd reeds voor zijne voorvaderen, niet behoefde te wijken. Schoon te groot een liefhebber van jagen, kaatsen, balslaan, zwemmen en baden

in koud water, verzuimde hij echter de oefeningen van den geest niet; want hij sprak met gemak vijf talen en was niet onbedreven in de geschiedenis, dicht-, rede-, wis- en natuurkunde.

»De groote meerderheid des volks beweende zijn' dood, daar men verwachten mogt dat hij, was 't nood, zijne voorvaderen zou geëvenaard hebben." — En die Vorst, sedert door zoo velen en nog ten huidigen dage miskend, wordt, in die bedrijven, welke hem het meest ten blaam worden aangewreven, op bondige wijze verdedigd niet alleen, maar van allen blaam gezuiverd in het vertoog van de Staten van *Zeeland*, opgemaakt toen de Staten van *Holland* in 1667, het Kapitein-Generaalschap, van het Stadhouderschap over *Holland* en *Zeeland*, wilden afscheiden. Kort daarna volgde, van de zijde van *Holland*, het zoogenaamde Eeuwig Edict.

Eenige zeeslagen worden vermeld uit den oorlog tegen *Groot-Brittanje*, van 1665—1667. De lezer vindt een tafereel van den vierdaagschen zeestrijd van 11 tot 14 Junij 1666, zoo als die door »*de Hollandsche Mercurius*" is geleverd, op bl. 31 enz. — Uit den volgenden oorlog tegen *Engeland*, vergunne men ons een paar aanhalingen: — Kapitein DE HAAS, met een convooi van 60 koopvaardijschepen, door HOLMES in het *Kanaal* aangetast wordende. »De *Engelse* Commandeur gaf heel onverwagt met scherp de heele laag aan DE HAAS, die deselve met syn beyde lagen beantwoordde, eer HOLMES syn schip hadde gewent. Met dit begin verhief zig de stryd der *Engelsen* tegens de *Nederlandse* vloot, op dewelke deselve, als felle wolven op een hoop weerlose schapen, met groot gejuych en geschreeu furieus quamen aanvallen, in meninge, om haar van malkanderen te stroyen, en dan te gemakkelyker d' eene voor en d' ander na in te slokken, en als een buyt in hare roofhaven op te brengen; maar wierden, tegens haar vermoeden, so mannelyk gerepousseert, dat sy tegens den avond genoodsaakt waren met schande en sonder buyt af te wyken." Den volgenden dag werd de strijd hervat, en ofschoon aan »6 kleyne *Nederlandse* convoyers, die door

hare langduyrige reyse vuyl en onbequaam waren geworden tot vaardig zeylen" de zorg van 66 koopvaarders was aanbevolen; terwijl zij besprongen werden door »12 grote en 5 mindere vyandsschepen; die alle wel bezeylt en bemant", gelukte het DE HAAS de meeste schepen behouden binnen te brengen, met gering verlies. Slechts 4 koopvaarders vielen den *Engelsen* in handen, en een convoyer ging te grond; hetgene »nochtans haar (der *Engelschen*) geledene schade geensins konde vergoeden; want behalve dat hare schepen heel schadeloos en ontramponeert waren, zyn van haar, verre over duysent mannen gebleven, en ruym soo veel gequetst."

De gebeurtenissen, in welke WILLEM III regtstreeks of zijdelings is betrokken geweest, worden in schetsen of in tafereelen voorgesteld, die meer dan 100 bladzijden beslaan. Inderdaad een hoogst belangrijk tijdvak voor *Nederland* en voor geheel *Europa*, dat tijdvak van den Stadhouder-Koning! — Welke gewigtige lessen heeft het jaar 1672 voor *Nederland* nagelaten! Is de maand Junij 1672 eeuwig gedenkwaardig in de Jaarboeken van *Nederland*, van wege de lafhartigheid, het verraad en de kleinmoedigheid van zoo velen, en van wege de overgave van steden, sterkten en geheele gewesten aan den vijand, — zoo eindigde evenwel die maand niet, zonder dat redding opdaagde. Als eene heldere ster, in een donkeren nacht, vertoonde zich de heldhaftige verdediging ven *Aardenburg*. Zij was de morgenster, die den dageraad vooraf ging. Te *Dordrecht* ging die dageraad op in 't hoofd van den Oranjeloot, in de waardigheid zijner Vaderen. Wat de Regenten van *Amsterdam*, ruim twintig jaren vroeger, tegen de Unie hadden misdreven, werd nu uitgewischt door hun eenparig besluit: »»om alle »»onderhandelingen met den vijand af te snijden, en na »»geen conditiën meer te luisteren."" — Koning LODEWIJK had zijn hoofdkwartier te *Utrecht*, en dacht het Gemeenebest aan zijne gloriekar gekluisterd te hebben, maar het genie van ORANJE dwong hem welhaast, al zijne overwinningen te ruimen, bijna even schielijk als hij

ze gewonnen had. — Als ooit — hetgeen God verhoede! — *Nederland* weder, gelijk in 1672, op den rand des verderfs moeste komen, dan denke de Landzaat aan de wonderdadige uitredding des Vaderlands van dat zelfde jaar, en trachte zijne Vaderen te evenaren; dan zal *Nederland* gewis ook alsdan behouden worden en over zijne vijanden zegevieren.

De lezer wordt ook door den Heer LASTDRAGER in den treurigen tijd verplaatst, toen wij in eigen ingewanden woelden, en eerst in het Bondgenootschap met de groote Republiek daarvoor werden gestraft, later van NAPOLEON BONAPARTE de grievendste vernedering en verguizing moesten ondervinden. Het herstel, op het einde van 1813, dat *Nederland* aan eigen moed en geestkracht had te danken, en de ongewenschte vereeniging met *België*, om te zamen één Koningrijk uit te maken, worden levendig voorgesteld; ook hoe in *België* 't Ultramontanisme de toegestoken broederhand terugstiet, en de Nijverheid verlangde, dat de *Hollandsche* koophandel aan haar zou worden opgeofferd. Verder schetst het werk beknoptelijk het oproer in en den afval van *België*; VAN SPEYKS heldhaftige opöffering, en den Tiendaagschen veldtogt, in welken de Prins van *Oranje*, later Koning WILLEM II, op nieuw bewees een uitstekend Veldheer te wezen.

Zal men nu toestemmen, dat het werk alleen voor Protestantsche jongelingen is bestemd; of zal men zeggen, dat ook de meer bedaagde Protestanten 't in handen behooren te nemen? Wij achten deze Historische Bloemlezing, vooral haar Eerste Deel, eene doelmatige handleiding voor Protestantsche ouders en opvoeders, om in hunne gezinnen den *Nederlandschen* geest te onderhouden en aan te kweeken. Of vordert de tegenwoordige tijd geene buitengewone waakzaamheid, opdat het kleinood, door onze Vaderen in de 16de eeuw, ten koste van hun bloed verworven, niet verloren ga, maar 't erfdeel blijve ook van onze nakomelingen! — Moge dit werk bijdragen om alle laauwheid af te wenden, en bij elk het hoogste steeds het hoogste te doen gelden! — Zoo zij 't ook voor den laten naneef ten zegen! L.

OLIVIER CROMWELL, (*) *Protector der Engelsche Republiek; of een groot man in zijne eer hersteld. Een historisch onderzoek door* J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. *Uit het Fransch en Engelsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *In II Deelen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr. 8vo. XX en 486 bl f* 4-80.

Lang is de nagedachtenis van CROMWELL miskend geweest, en dat kón wel niet anders; omdat de omwenteling, door welke hij groot is geworden, weldra door eene Restauratie werd vervangen, die even wreed als ligtzinnig was. In de 17de eeuw heeft men CROMWELL, over het algemeen, als een opstandeling en overheerscher beschouwd; in de 18de, toen men het godsdienstig karakter der *Engelsche* Omwenteling voor eene gevaarlijke en belagchelijke dweeperij hield, heeft men hem als een dweeper of als geveinsd en huichelachtig en eerzuchtig voorgesteld. Daardoor verschilt het oordeel zoo zeer, dat BOSSUET en HUME over hem vellen. In de laatste tijden heeft men dien buitengewonen man beter en onpartijdiger leeren beoordeelen. GUIZOT, VILLEMAIN en MACAULAY laten hem in vele opzigten regt wedervaren, en plaatsen hem als Volksvertegenwoordiger, Legerhoofd en Regent in een geheel ander en gunstiger licht. Hij spreidde voorzeker ongemeene talenten en geestkracht ten toon; zonder hem waren de grootste verwarring en volstrekte regeringloosheid op den dood van KAREL I gevolgd. Het Parlement was niet in staat *Engeland* te redden. CROMWELL deed dat door zich meester te maken van het gezag; hij beteugelde de Godsdienstige en Staatkundige partijen, en legde den grond voor de toe-

(*) Van dit belangrijk werk zonden twee onzer medearbeiders gelijktijdig eene aankondiging in, en wij plaatsen die beiden, wijl hunne beschouwingen niet in alle deelen overeenstemmen. Van de uitvoerigste, méér eene Verhandeling, opent het eerste gedeelte de Mengelingen, in dit Nommer. De uitspraak in 't hoogste ressort over het uitmuntende werk, blijft dus aan zijne lezers overgelaten.

DE RED.

komstige grootheid van het *Britsche* rijk. Wat het Staatkundige betreft, was dus CROMWELL reeds sedert een aantal jaren in zijne eer hersteld; maar ten opzigte van zijn karakter en bedoelingen bleven er altijd nog twijfelingen over: minder of meer, naarmate van het standpunt dat men in zijne beoordeeling aannam.

Intusschen verscheen er een werk van THOMAS CARLYLE, getiteld: »OLIVER CROMWELL's *Letters and Speeches*", waarin vele tot nog toe onbekende brieven en aanspraken van den Protecter voorkomen; uit welke hij, als mensch, huisvader en Christen nader bekend werd. Van deze vroeger niet gekende bronnen hebben in onze dagen twee Schrijvers gebruik gemaakt, om CROMWELL nog meer te zuiveren en hem geheel in zijne eer te herstellen; namelijk de *Fransche* Schrijver PHILARÈTE CHASLES en de Heer MERLE D'AUBIGNÉ, wiens werk wij nu aankondigen. CROMWELL wordt daarin voornamelijk van de zijde zijner godsdienstige overtuiging en Christelijke gevoelens beschouwd, en zijn Staatkundige loopbaan wordt hierdoor verklaard, en geregtvaardigd. De beschuldiging van huichelarij wordt met veel zorg wederlegd, en CROMWELL als een opregt en geloovig Christen, en beschermer van het Protestantismus voorgesteld. De *Letters and Speeches* van CARLYLE zijn de hoofdbronnen, uit welke hij geput heeft, en in dit opzigt heeft het werk van den *Zwitserschen* Godgeleerde veel waarde.

Een andere vraag is het: of allen die niet zóó gemoedelijk of niet gehéél overeenstemmend met den Heer MERLE denken, even als hij, ál wat in de brieven van CROMWELL voorkomt zoo letterlijk zullen opvatten. Dat CROMWELL geen huichelaar is geweest, blijkt duidelijk; en dat zijne overtuiging opregt was, daaraan valt niet te twijfelen. Maar hem voor een geloofsheld te houden, die alles gedaan heeft alleen tot eer van God en tot behoud van de Kerk van CHRISTUS, zonder eenige inmenging van persoonlijke eer- of heerschzucht, dat zou, dunkt ons, weinig menschenkennis verraden. Zijne stichtelijke woorden, zijne gedurige aanhalingen uit de

Heilige Schrift, zijne predikatiën in het Parlement, zijn voor een gedeelte uit de algemeene gewoonte van zijnen tijd te verklaren, en wij voor ons kunnen er zóó veel gewigt niet aan hechten als de Schrijver. Dit achten wij ten minsten zeker, dat onder zulke ontboezemingen persoonlijke bedoelingen en Staatkundige inzigten kunnen vermengd zijn geweest. CROMWELL wist zeer goed, *hoe* zijne landgenooten toen moesten aangesproken worden; in ónzen tijd zou hij 't gewis anders hebben gedaan. Vele uitdrukkingen in zijne brieven kan men óók op rekening van den geest des tijds stellen; de meeste *Engelsche* en *Schotsche* brieven uit de 17de eeuw zijn in denzelfden stijl en trant, wanneer zij van Puriteinsche Schrijvers afkomstig zijn. Wij moeten echter den Schrijver 't regt doen wedervaren, dat ook hij 't met sommige gevoelens van CROMWELL niet eens is, en zijn gevoelen van de bijzondere inspiratie; het gedurig zoeken van den Heer, om aanwijzing *hoe* hij in bijzondere gevallen handelen moest — in plaats van in de Heilige Schrift den regel van zijn gedrag te zoeken — afkeurt. — Of hun, die slechts eene geschiedkundige eerherstelling van CROMWELL in dit werk zoeken, de vele uitweidingen over 't verband van Kerk en Staat, die er in voorkomen en soms weinig ter zake doen, altijd aangenaam zullen zijn, laten wij in het midden.

Dat CROMWELL een ijverig voorstander van het Protestantisme, en een groot man is geweest; een man, die in vele opzigten met NAPOLEON kan gelijk worden gesteld, en in andere hem overtroffen heeft, is door MERLE D'AUBIGNÉ voldingend aangetoond. Zijne karakter- en levensschets van CROMWELL heeft ons echter te véél van eene lofrede, voornamelijk op overeenkomst van godsdienstige gevoelens gegrond, dan dat wij haar een zuiver geschiedkundig gedenkstuk zouden durven noemen. CROMWELLS gedrag omtrent KAREL I, schijnt ons door den Schrijver ook niet voldoende geregtvaardigd. Vooral kunnen wij 't ook niet goedkeuren, CROMWELL met onzen WILLEM I gelijkgesteld te zien. De godsvrucht van dezen was even

vurig en ongeveinsd, maar zijn blik was ruimer, en zijne verdraagzaamheid grooter; hij liep niet bij alle gelegenheden met zijne godsdienstigheid als 't ware te koop. CROMWELL was daarin een kind van zijnen tijd. WILLEM I was, in zijne godsdienstige gevoelens, zijne eeuw vér vooruit.

De vertaling verdient allen lof, zij is ook 't werk van iemand die reeds menigvuldige blijken van zijne bekwaamheid gegeven heeft. Een kleine fout is hem ontsnapt, toen hij ergens, waar van de *Fransche* Hervormden gesproken wordt, *Guiana* in plaats van *Guienne* schreef. Wij twijfelen, even als hij, aan de verwisseling van het lijk van CROMWELL met dat van KAREL I. Hoe kon die plaats hebben, daar het hoofd van dezen van het ligchaam was afgescheiden, en ook geene de minste gelijkenis op dat van CROMWELL had? Men zie dáárover het korte Naschrift van den kundigen Vertaler.

B.

Voorname Kasteelen in Nederland. Voor jonge lieden bewerkt door Mr. J. VAN LENNEP *en* W. J. HOFDIJK. *Met Platen en Kaarten.* 1*ste*—4*de Aflev. Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 1852. *In gr.* 8*vo.* 125 *bl. De prijs van elke Aflevering is f* :-60.

De tijd der kasteelen is voorbij. Ook in ons Vaderland heeft het oude Ridderwezen reeds lang opgehouden te bestaan. Die poëzij der middeleeuwen is voor het proza van den vooruitgang geweken. Elke eeuw heeft haar eigen karakter en hare licht- en schaduwzijde. De middeleeuwen zijn het tijdperk van gelooven geweest; onze tijd wil weten. De middeleeuwen zochten roem in oorlogsbedrijven, de onze in wetenschappelijk denken. In de middeleeuwen blonk de krijgskunst en het breede krijgszwaard, de onze wordt bewogen door de Nijverheid en de werktuigkunde. Zullen wij ruilen met het voorgeslacht? Ongerijmde vraag! Men kan niet te gelijk

vooruit en achteruit gaan. Wie is in staat den loop der zon te veranderen? Maar 't is eene andere vraag, of wij 't regt aan onze zijde hebben, als wij de vorige dagen verachten en verguizen. Verachten is gemakkelijk; doch in 't miskennen steekt geene verdienste. De grootheid en het goede, dat wij geërfd hebben, liggen niet in de bouwvallen van vroegeren tijd, maar in 't geen het voorgeslacht gevoeld, gedacht en gedaan heeft. Zonder hun loftrompet te willen steken, hebben wij eerbied voor hen, die, in eenzame cellen, zonder de hulpmiddelen welke onzen tijd zoo ruim ter dienste staan, de ingewikkeldste vraagstukken onderzochten, bepaalden en beantwoordden; die dáár op hunnen leerstoel stonden met schatten van kennis toegerust, als ware de rijke mijn eener geheele boekerij in hun brein besloten. Wij bewonderen de helden, zoo krachtig, fier en stout, die, ontvlamd en bezield door *godsdienst*, *moed* en *liefde*, de zedeloosheid bestreden, de onschuld verdedigden, en de vrouw verheerlijkten.

De middeleeuwen hadden behoefte aan monniken en ridders, om de volksontwikkeling te bevorderen; — wij kunnen hen ontberen, maar bewaren wij het goede dat zij te weeg bragten! Zij hebben aan hunne bestemming voldaan, in weerwil van hunne gebreken, die voor een gedeelte te wijten zijn aan den toestand waarin zij leefden, en aan de middelen die zij moesten aanwenden om zich te handhaven. — Maar wat zijne bestemming bereikt heeft, sterft weg of overleeft zich-zelven. Het laatste zien wij in de ridders, het eerste in de kasteelen en burgten, hunne voormalige woonplaatsen.

Het zou ondankbaar zijn de bedrijven van het voorgeslacht moedwillig aan de vergetelheid prijs te willen geven. De stift der historie, het penseel en de teekenpen, en het genie der poëzij bewaren ons vóór die blaam. Ook de Heeren VAN LENNEP en HOFDIJK maken die allen met talent aan de waardeering van het voorgeslacht op nieuw dienstbaar. Zij hebben zich vereenigd tot een werk, dat, als 't door hen met blijvende zorg be-

handeld wordt, even nuttig als fraai mag heeten. Het is: bij afbeeldingen van de voornaamste kasteelen in ons Vaderland, ter dienste van jonge lieden, in proza en poëzij, de geschiedenis te beschrijven en te bezingen van de geslachten, die er in geleefd, genoten en gewerkt hebben; 't zij goed of kwaad. Dat werk zal in twaalf Afleveringen kompleet zijn.

Te oordeelen naar de eerste Afleveringen, die voor ons liggen, ontvangt men hier eene kastelen-geschiedenis voor jonge lieden, zoo als b. v. VAN DER PALMS Bijbel voor de jeugd een boek voor jonge lieden is. Niet dat wij het werk voor den jeugdigen leeftijd ongeschikt achten; dit zij verre: wij willen alleen zeggen, dat bejaarden en jongen het werk met evenveel genoegen en vrucht zullen lezen. Bovendien, als men ziet dat jonge lieden van zestien tot twintig jaren een toon voeren als waren zij grijsaards — die men óók al onder de jeugd ontmoet — dan wordt het moeijelijk te weten, wie nog voor jonge lieden moeten gehouden worden. Wij, die stellig zeker tot de bedaagde lieden behooren, hebben de vier verschenen Afleveringen met groot en toenemend genoegen gelezen.

De Inleiding schetst: het ontstaan der burgten en kasteelen in onze gewesten; hunne gedaante en gesteldheid in het algemeen; hunne verdedigingsmiddelen bij belegering vóór de algemeene invoering van het buskruid; en ook de dagelijksche levenswijze der kasteelbewoners. Dit alles wordt beknopt, eenvoudig en bevattelijk voorgesteld, en door afbeeldingen en platte gronden opgehelderd.

Elke Aflevering bevat de plaat van een kasteel, uitmuntend geteekend en met smaak uitgevoerd. De reeds uitgekomene zijn de kasteelen van EGMOND, BREDERODE, TORENBURCHT, en ARCKEL. Bij elke plaat is eene beschrijving van den oorsprong en het wedervaren van het afgebeelde kasteel, en van de geschiedenis des burgheers en van diens geslacht.

Grootsche herinneringen verbinden zich aan het kasteel

van *Egmond*, en wie hoort den naam er van uitspreken, zonder met smart te denken aan den bloedigen dag van *Brussel* en den tijd van *Neêrlands* eerste worsteling voor de vrijheid van den geest.

De wandelaar in *Haarlems* dreven zal, als hij *Brederodes* bouwvallen bezoekt, en hunne oude torentrappen en gewelven aanschouwt, met heilige aandoening zich eenige eeuwen terug plaatsen, en met genoegen de verzen van HOFDIJK lezen.

In 't frisch en helder najaarsuur,
Als purper wemelt om de duinen,
En rozig goud langs de eikenkruinen —
Ga dan naar Breêroôs grijzen muur.

Drie eeuwen stormden om zijn kruin,
En knaagden aan zijn ijzer puin —
De denkmaal eedler Voorgeslachten
Verschoot van glans, verviel van krachten;
Zijn kroon viel af; zijn vorm verdween;
Daar bleef slechts schaduw van 't voorheen.

De geele roerdomp plascht door 't moer,
Waar 't golfgespeel der breede grachten
Weleer door 't suizend rietbosch voer;
De steen-uil weeklaagt in den toren;
Aan de uitgekalkte vensternis
Speelt daags de bonte hagedis;
Ter nacht doet zich de krekel hooren
In 't donker welfsel, schril van toon;
En toch — de bouwval is nog schoon.

Als 't late zonlicht om de transen
Een glorie van rood goud penceelt,
En vonken in den mistdrop glansen
Die over 't blaauwend muurkruid speelt;
Als 't schemert in gewelf en kelder,
Van struik en braamstruweel omzoomd,
Maar 't purpren licht nog klaar en helder
Door reet en boograam binnenstroomt;

En 't vinkjen, dwalend van de abeelen,
Een weeken toon, een kweelend lied,
Van de afgebrokkelde kanteelen
In 't zwijgen van het landschap giet —
Ja, dan is 't schoon hem aan te staren,
Den steenen reus in 't bloeiend dal!
Wie dus nog schittert in 't verval,
Wat moest dien niet al prachts omwaren,
Toen nog de frischheid van zijn bloei
Den tijdstroom tartte als 't windgeloei...

Met menig historisch feit, los en geestig verteld, wordt de aandacht geboeid. Vooral trok ons de beschrijving van de *Torenburcht*, ter bescherming tegen de koene *Westfriezen* opgerigt, maar toen hij gelukkig had uitgediend van zijne plaats verdween, gelijk later de fraai gebouwde *Westfriesche* poort, die dit kasteel verving, maar nog alleen door den naam van eene straat en den kooltuin te *Alkmaar* in 't geheugen voortleeft. Als ter loops, maar hoogst gepast, wordt de aloude geschiedenis der *Kennemers* en *Friezen*, de oorzaak *van* en de aanleiding *tot* hunnen onderlingen haat verhaald en opgehelderd. De noodlottige dag van den Roomsch-Koning, den ridderlijken WILLEM II, is met schilderachtige trekken geteekend.

Het vereert den smaak des volks en niet minder de denkwijze en gevoelens der afstammelingen van die aloude kasteelbewoners en helden, dat zij toonen prijs te stellen op dezen arbeid. Het heeft ons ook verheugd te vernemen, dat de Koning, ingenomen met alles wat tot eer van Vaderland en Volk ondernomen wordt, den wensch heeft geopenbaard, dat ook aan het Koninklijke jagtslot *het Loo*, hetwelk nog een anderen Derden WILLEM in 't geheugen roept, hier eene plaats worde ingeruimd. Wij twijfelen niet, of bij de veelzijdige kennis der Schrijvers zal hun ook de toegang niet ontbreken tot bescheiden, die hen in staat stellen, om van dat jagtslot eene geschiedenis te geven, die menige gaping aanvult.

Het Regentschap van den Hertog van Orleans. *Door* A. DUMAS. *Te Haarlem, bij* J. J. van Brederode. 1851. *In gr. 8vo.* 320 *bl.* *f* 3-:

Wij hebben dit boek, dat, onzes inziens, onvertaald had kunnen blijven, zonder dat iemand er iets degelijks bij zou verloren hebben, niet zonder bezorgdheid gelezen, en ten slotte gevraagd: waartoe die tooneelen van schandelijkheden, ontucht, roekeloosheid en losbandigheid, uit het tijdperk van het Regentschap van den Hertog van Orleans, in al hunne naaktheid voorgesteld, en met bloemen van vernuft en stijl opgesierd? Dat drijfveren van onedelen aard vooral toen de handelingen der hoogere klassen in *Frankrijk* bestuurden, dat ongeloof de plaats van godsdienstzin, oneerlijke kuiperij de plaats van betamelijke eerzucht, de verregaandste schier ongeloofelijke zedeloosheid de plaatsen van deugd en goede zeden hadden ingenomen, kan men er uit zien; maar wie wist dat niet reeds, en wat nut brengt het aan te wroeten in een vuilnishoop van ontucht, godverzaking, en oneerlijken handel om in de wereld vooruit te komen? De *Franschen* plegen te zeggen: *la vie privée doit être murée,* en dat beginsel behoort ook in acht genomen te worden bij 't schrijven van geschiedkundige verhalen. Als men CAPEFIGUES: PHILIPPE D'ORLÉANS, *Régent de France,* 1715—1723, naleest, zal men bij de beschrijving van dat zelfde tijdvak die uitspattingen en euveldaden zijn geschiedverhaal niet zien bezoedelen. Hij zegt ook, dat ze niet voegzaam zijn voor den Geschiedschrijver; en al rekent de Heer DUMAS zich bevoegd, om, voor jeugd en onschuld, den sluijer van 't losbandigste tijdperk der aanzienlijke klassen in *Frankrijk* weg te nemen: wij keuren dat, om der gevolgen wille, met nadruk af. — Ook is het opmerkelijk dat CAPEFIGUE, waar hij gewaagt van aan den Hertog van *Orleans* toegeschreven schandelijkheden en misdrijven, veeltijds zegt: die geheel of gedeeltelijk te betwijfelen; terwijl DUMAS, op grond van dezelfde door CAPEFIGUE genoemde *Mémoires,* alles als zeker stelt, en zelfs verder gaat, door aan de meesten van

'sVorsten handelingen, zoowel bijzondere als Staatkundige, slechte, den braven mensch onwaardige drijfveren toe te schrijven. Dit geldt ook den Kardinaal DUBOIS, aan wiens verdienste als Staatsman de Heer CAPEFIGUE regt laat wedervaren. Het werk van DUMAS schijnt bestemd te zijn tot een tijdkorter in ledige uren, maar kan niet anders dan ziel- en zedenbederVend op de jeugd inwerken. Als men op die wijze de geschiedenis moet lezen, zoü 't beter zijn als zij nooit geschreven ware. Met één woord: wij vinden het titelplaatje en de druk te fraai voor een werk als dit, en zouden wenschen dat het niet ware uitgegeven.

M. M. V.

De kleine Parijzer ROBINSON. *Een verhaal voor de jeugd. Naar het Hoogduitsch van* EUGENIE FOA, *door Mevr.* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Met fraaije plaatjes. Te Dordrecht en Zierikzee, bij* van Elk en Quanjer. *In kl. 8vo.* 154 *bl. f* 1-:

De waarheid der spreuk: »God helpt wie vroom is en zich-zelven helpt" (tracht te helpen), wordt in dit lieve boekje in de lotgevallen van den kleinen EMIEL voor oogen gesteld. EMIEL, onbarmhartiglijk door zijn naasten bloedverwant verlaten, vindt, onder velerlei teleurstellingen, overal ook goede menschen die hem helpen; want hij vertrouwt op God, en zoo wordt aan hem het spreekwoord bevestigd: »Wie op God vertrouwt, lijdt geen gebrek." — De inkleeding van dit verhaal is zeer bevallig, en de strekking allezins zedelijk en godsdienstig. Maar wie zou 't ook ánders verwachten in een werkje door Mevrouw VAN MEERTEN, geb. SCHILPEROORT, vertaald. Haar stijl is hier zóó vloeijend, dat men volstrekt niet bespeurt eene vertaling te lezen. Wij danken de hoogbedaagde Schrijfster voor dit keurig, nieuw lettergeschenk, hetwelk, door de zorg der Uitgevers, met gekleurde platen, op goed papier en in een netten band, der jeugd wordt aangeboden. Moge een gunstig debiet aan het onderhoudend en nuttige werkje ten deel vallen.

JAARBOEKJES VOOR 1853.

AURORA. *Jaarboekje voor* 1853. *Uitgegeven door Mr.* J. L. D. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In kl.* 8*vo. VIII en* 288 *bl., met Portret en Platen. f* 4-90.

Holland. Almanak voor 1853. *Uitgegeven door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Kraay. *In kl.* 8*vo. XVII en* 249 *bl., met Kalender en Platen. f* 3-90.

Almanak voor het Schoone en Goede. 1853. *Te Amsterdam, bij* A. Jager. *In* 12*mo.* 180 *bl., met Kalender en Platen. f* 1-80.

De jaarlijksche Tentoonstelling der werken van onze Dichters en Novellisten is weder geopend. Gelijk op die der voortbrengselen van 't penseel de bijdragen in verschillende zalen ten toon hangen, zoo worden deze in verschillende prachtbanden aangeboden. Wij zullen, daar 't bestek ons niet vergund in veel bijzonderheden te treden, op de drie bovengemelden voorloopig een blik werpen, omdat zij zoo vroegtijdig zijn ingezonden, en eene korte aankondiging nu aangenamer zal zijn dan de breedvoerigste over eene maand.

De *Aurora* overschittert ditmaal hare mededingers door de gelukkige keus en fraaije uitvoering der platen, gegraveerd door J. W. KAYSER, J. D. SLUYTER en W. F. WEHMEIJER, naar schilderstukken van C. KRUSEMAN, H. TEN KATE, J. D. KOELMAN, J. SPOEL en B. WITKAMP. Tegenover den gegraveerden titel staat het wèlgelijkend portret van den Dichter HOFDIJK, gegraveerd door W. F. WEHMEIJER, naar eene teekening van A. J. EHNLE. De gelijkenis zou volmaakt zijn, als de oogen wat minder strak waren. De verdienstelijke teekenaar en portraiteur zal 't ons niet ten kwade duiden als wij hem aanraden te trachten, om de uitdrukking der verveling, die een poserenden van eenigzins levendigen aard doorgaans aangrijpt, van diens persoonlijkheid af te scheiden.

Vijf-en-twintig stukken in proza en poëzij maken den inhoud uit, en ook dááronder zijn, in verschillende *genres*, bijdragen van de hoogste verdienste. De Heeren ALBERDINGK THIJM, BEELOO, BENNINK JANSSONIUS, S. J. VAN DEN BERGH, BOXMAN, BRESTER, TER HAAR, HEIJE, HOFDIJK, VAN DER HOOP JR'ZOON, TEN KATE, SCHIMMEL, H. TOLLENS CZ., WARNSINCK, WITHUYS, WIJSMAN en TATUM ZUBLI, en Mrs. M. BÖESBEKEN hebben in poëzij, de Heeren VAN KOETSVELD en NEPVEU in proza bijgedragen. Bovendien bevat het fraaije boekje nog twee proza-stukken: *De beste troost*, door THINEUS (*Schrijver van Ons Dorp*), en *Arabella*, door V. D. G. — Over dien inhoud zullen we later spreken. Wij bepalen ons nu tot de mededeeling van een paar coupletten uit het aandoenlijke schoone »*Des Konings vrijspraak*", van den Heer TOLLENS, en 't zal gewis niemand krenken als wij er bijvoegen, dat dit juweel van gevoel en meesterstuk van stijl en versbouw, het fraaiste is van ál wat de Jaarboekjes ditmaal bevatten:

Daar deedt gij goed en loflijk aan,
o Vorst, dat gij uw regt deed gelden,
Om d' armen zondaar kwijt te schelden,
Wat hij te roekloos had misdaan.
De wet was stellig: hij moest sterven;
De regter las hem 't vonnis voor;
Hij bad genâ: gij gaaft gehoor.
Ik dank u, Koning! duizendwerven.
Gods zegen blijv' ten loon u bij!
'k Had in uw plaats gedaan als gij.

Dat weegt wat meer dan rang en schat,
Dat kostbaar regt van schuldvergeven!
De wet zeî: »Sterven!" gij zegt: »Leven!"
Geen magtwoord luidt zoo schoon als dat.
'k Benij, o Vorst! u 't rijksvermogen
Noch geen der titels, die gij draagt;
Ik heb uw purper nooit gevraagd;
Uw luister steekt mij niet in de oogen;
Maar voor een regt, zoo godlijk schoon,
Getroostte ik mij het wigt der kroon.

De *Holland* overtreft zijne mededingers in uitwendige

pracht, en inwendige verscheidenheid. De boekbinder MONDT, te *'s Gravenhage*, heeft in den met goud en kleuren gestempelden band iets ongemeen rijks en fraais geleverd. Ook de gravuren — van D. J. SLUYTER, W. J. STEELINK, en W. F. WEHMEIJER, naar schilderijen of teekeningen van V. BING, H. F. C. TEN KATE, MARIE TEN KATE, C. KRUSEMAN en C. ROCHUSSEN — zijn uitmuntend. — Dit Jaarboekje, niet uitsluitend aan *belletrie* gewijd, paart, gelijk men weet, het nuttige aan 't schoone en ook aan 't vermakelijke. De inhoud wordt weder geopend met een ten aanzien van de Hemelverschijnselen uitvoerigen Kalender van F. J. STAMKART. Aan het slot vindt men ook weêr de tweeslagtige, half drooge, half satirieke Kronijk, die eene Staatkundige kleur aan 't werkje geeft; ten overvloede op bladz. 135 toegelicht door de *burleske* toespraak (een bedsermoen) van een burgervrouwtje tot haren man (een waren hals) over zijn kiezerschap in 1850. Van de Staatkunde willen we, vooral op 't gebied der Fraaije Letteren, niet weten; maar de aangename afwisseling van scherts en ernst maakt dit boekje, zeker voor velen, tot de onderhoudendste van alle onze zoogenaamde Almanakken. Uit de oude doos vindt men hier een brief en dichtjen van ANNA ROEMERS, met gedeelten van brieven van VAN BAERLE en VAN DER PUTTE, »*in den opgesmukten stijl dier dagen*"; meer uit het hoofd dan uit het hart, gekunsteld en geknutseld, zoo niet geheel dan toch *ietwat.* (Dit lelijke woord komt meer en meer in trek.) Bij eene afbeelding van den voormaligen Haringpakkers-toren te *Amsterdam*, »dat overblijfsel der grijze oudheid, zoo langen tijd de zwijgende getuige van zoo veel bedrijvigheid en welvaart aan den *IJ*-kant" en een sieraad der stad, in 1829 door eene Sloop-kommissie voor afbraak verkocht, is een belangrijk historisch verhaal omtrent zijne oorspronkelijke en latere bestemming, door den Heer P. SCHELTEMA geleverd. In de ernstige *genres* hebben voorts bijgedragen in proza de Heeren: BEELOO, Mr. B. PEN en Mejuf. HASEBROEK; in poëzij de Heeren: BEETS, S. J. VAN DEN BERGH, BRESTER, DE GENESTETT, DE HAAN JR., HOFDIJK, TEN KATE, Mr. J. VAN LENNEP, PEYPERS, WIJSMAN, TATUM ZUBLI en Mejuf. S. E.

BÖRSEKEN. Luimige stukken zijn er, in proza, drie: van Mr. J. VAN LENNEP, Mr. A. MOLSTER en een ongenoemden; in dichtmaat vijf, waaronder het reeds vermelde *bedsermoen*, een van den Heer DE BULL, en drie van den ongenoemden hoewel niet onbekenden Schoolmeester. Wij kunnen de verscheidenheid van den inhoud niet beter doen uitkomen dan door 't mededeelen van eenige verzen uit een paar der Bijdragen. Ook de *Holland* bevat een juweel van stijl in het lied van N. BEETS: »*Aan eene jonge dichteresse*"

Is poëzij een gaaf van God,
Een godenspijs voor menschenharten,
Een teug van hooger zielsgenot,
Een laafdronk in hun smarten:
o Pleng dien, pleng dien, stort hem uit,
Laat in ons hart dien nektar glippen,
Op 't klinken van uw zilvren luit,
Op d' adem van uw lippen.

Wij zullen, met verrukt gemoed,
Uw Godgewijde toonen vangen,
Wij zullen drijven op dien vloed
Van maagdelijke zangen.
Een bleekte, een blos, een traan vooral,
Een blik zal onze erkent'nis toonen,
Maar eerbewijs en lofgeschal
Uw zedigheid niet honen.

Geen weelderige mirtenkrans
Van dart'le rozengeur doortrokken,
Durft naadren tot den kuischen glans
Die afstraalt van uw lokken;
En ook de lauwer wage 't nooit
Zich tot een krans voor 't hoofd te strengelen
Dat met een schoonheid is getooid
Verwant aan die der engelen.

Zes bladzijden verder staat de *Natuurlijke Historie* van den *Olifant*, door den Schoolmeester:

»Onze wieg", zegt een Oostindisch olifant,
»Staat gewoonlijk in ons geboorteland,
Net als die van mijn Afrikaanschen bloedverwant,
En wo zijn beiden twee beesten uit den deftigen middenstand."

Als een olifant een ijsbeer of gild-os ontmoet,
Vraagt hij doorgaands aan VAN AKEN: »Wat is dát voor kleingoed?"
Omdat hij-zelf zoo groot is. Want op zijn voor-zaten zag men in vroeger tijden,
Immers heele krijgsbenden in een kasteel naar 't leger rijden.
Doch niets, helaas! is bestendig op aard:
Diezelfde krijgslui rijden thans meer te voet of te paard.

Zoo men aan den schijn alleen het oor wou leenen,
Vroeg men licht: »Heeft menheer het water ook in de beenen?"
Want waar is eigenlijk 't onderscheid tusschen zijn kuiten en zijn scheenen?

— Zoodra hij 't land aan u krijgt zijt gij in doodsgevaar.
Als gij dus, bij geluk, eens onder zijn VOETEN mocht belanden,
Zeg dan maar: »menheer, mijn leven is in UW HANDEN."

Hoogmoed brengt echter de beesten tot den val;
Hij waant zich ál te vaak een afgod, in de Oost vooral,
Waar men hem over 't paard licht (*tilt.*). Doch hier is men niet zoo mal;
Aan zulke afgodendienaars doet Holland voorloopig niemendal.
Onze jeugd geeft aan *olifantolatrie* dus geen gehoor,
Wij respecteren hem eenvoudig als UITVINDER van ons ivoor.

De *Almanak voor het Schoone en Goede*, onder Redactie van Mw. BOSBOOM-TOUSSAINT, ziet er mede, in- en uitwendig, zeer behagelijk uit. De band en de plaatjes zijn fraai. Een kleine Kalender gaat den letterkundigen inhoud vooraf. Daarop volgt een Voorberigt, waarin de begaafde Redactrice, onder anderen, zegt: »de *meeste* onzer gevierde dichters, de *meeste* onzer begaafde auteurs hielpen mede tot de zamenstelling van den Almanak." — »waarin zeker wel een enkele naam wordt gemist, dien men er had mogen verwachten, doch het is dan ook slechts *een enkele.*" — Dat zal, hoe lief het boekje zij, voor velen een raadsel blijven. Van de Dichters moge 't gelden; want men kan een zeer groot Dichter zijn, zonder daarom juist *gevierd* te wezen: de *gevierdheid* hangt evenzeer af van *geluk* als van *verdienste.* Maar we hebben toch meer dan vijf begaafde Auteurs. — Behalve door de Redac-

trice is in proza bijgedragen door de Heeren: J. J. V. O. (VAN OOSTERZEE), T. H. VAN WESTRHEENE WZ., en JOH. C. ZIMMERMAN. In poëzij hebben de Heeren ALBERDINGK THIJM, BEELOO, BEETS, S. J. VAN DEN BERGH, Mr. J. VAN LENNEP, LESTURGEON, POTGIETER en SCHIMMEL, kleine of vertaalde bijdragen geleverd. Een onbekende geeft bovendien een fragment uit een onuitgegeven, naar 't schijnt oorspronkelijk en verdienstelijk treurspel *Deidamia.* De poëtische bijdragen maken maar een vierde gedeelte van den inhoud uit; de overige drie vierden bevatten twee lieve romantische verhalen, eene uitvoerige zedenschets »*de Voltairiaan*", en 't Godsdienstig aandoenlijk verhaal van eene *Avondmaalviering*, door den Eerwaarden VAN OOSTERZEE in de Nederduitsch-Hervormde Kerk te *Londen*: degelijke zaken in fraaijen stijl. Daar 't proza in dit Jaarboekje den boventoon heeft, deelen we uit dit laatste, tot aanbeveling, de beschrijving mede van het Kerkgebouw, beginnende op bladz. 127.

»Weldra vond ik mij — overgebragt naar de eenigzins afgelegene, maar uiterst rustige plek, waar het opschrift in onze moedertaal: »Nederduitsch-Hervormde-Kerk" geplaatst boven eene ronde poort, de plaats mijner bestemming mij aanwees. Ik had vóór den aanvang der Godsdienstoefening — zij zou op *Engelsche* wijze eerst ten elf ure beginnen — overvloedig den tijd om mij bezig te houden met de beschouwing van het eenvoudig, eenigermate somber, en toch in zoo vele opzigten merkwaardig gebouw; wat al herinneringen, die voor mijne verbeelding zich plaatsten! Hier was vóór driehonderd jaren de schuilplaats der Nederduitsche Hervormden en Walen, onder de *Spaansche* vervolging geweest! Dit was dan »*le temple du Seigneur Jesus*" door den vromen EDUARD VI, bij plegtig Edict, dat nog heden door onze landgenooten als een kostbaar legaat wordt bewaard, aan de verdrukten om de zaak der waarheid geschonken: als een veelbeteekenend historisch *souvenir* stond nog het *templum Jesu* in een der kleurige vensterramen! Hier hadden vóór dien tijd, Augustijner monniken gevast en gebeden, tot ook in hun heiligdom de lichtstralen door-

drongen, door den Augustijner monnik uit *Erfurt* verspreid! Belangrijk oogenblik in de geschiedenis van het Protestantisme in *Engeland*, toen de noodkreet der verdrukten het eerst den jeugdigen Monarch veelbeteekenend tegenklonk, en de grijze LATIMER hem toeriep: »hoe wenschte ik, dat wij velen van dezulken in dit Koningrijk vergaderen konden! Het zou een *zeker* middel zijn, om zijnen bloei te bevorderen, want »»die u ontvangt"" zegt de CHRISTUS »»ontvangt Mij."" Hoe zeer zou het den Koning tót eere verstrekken, hen te ontvangen en te beschermen!" Dat woord had weêrklank gevonden: eene veilige ark werd voor de schipbreukelingen uit den stroom dier tijden geopend. Op gindschen kansel stond de beroemde A. LASCO als Superintendent, en nevens hem vier andere Leeraars, sprekende in onderscheidene talen, aan het hoofd eener Gemeente van niet minder dan 4000 Leden. Hier had zich de angstkreet der op nieuw belaagden doen hooren, en was de blik naar *Emden* geslagen geworden, toen MARIA begon af te breken, wat EDUARD opgebouwd had. Hier waren de verstrooiden, na weinig jaren afwezenheid, gedeeltelijk wedergekeerd, en — dank zij ELISABETH's gastvrijheid — zij hadden zich zoo regt *te huis* gevoeld in het land hunner vreemdelingschap. Hier.....

Doch wij moeten eindigen. Van den druk en het papier behoeft wel niet gezegd te worden dat ze fraai zijn. Elk dezer Jaarboekjes doet zijn wezenlijken Uitgever eer aan. Wij brengen den Heeren A. C. KRUSEMAN, Gebroeders KRAAY, en A. JAGER wèlverdienden lof toe, voor de zorgen en kosten, die zij aanwenden, om onze Jaarboekjes met die van het buitenland meer en meer te doen wedijveren, en hopen, dat deze voorloopige aankondiging moge bijdragen, om de aandacht van onze lezers bij voorkeur op dit uitmuntend drietal te vestigen.

(*Het vervolg hierna.*)

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. J. L. TEN KATE, *Predikant te Middelburg. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1851. *In gr. 8vo. VIII en* 364 *bl. f* 2-90.

Wij gelooven dat men geen onjuisten maatstaf gebruikt, wanneer men de waarde van leerredenen beoordeelt naar de kracht van het Christelijk leven, dat zich in de Gemeente openbaart. Onze Leeraars wassen uit, in, en met het volk op. Zij vormen geene afgesloten kaste van priesters, in het bezit van *mysteriën;* maar drukken uit wat zij in het midden des volks ontvangen hebben. Vandaar hun verschil in rigting, vorm, en dergelijken. Evenwel is bij allen het voornaamste steeds blijvend: JEZUS CHRISTUS, dezelfde tot in eeuwigheid. Als die éénheid gemist wierd, zouden beiden Gemeente en Leeraren moeten onder gaan in den stroom des tijds. Waar dat gebeurt treedt ook het Christelijke alleen weder te voorschijn, als beleefde 't eene opstanding uit den dooden. *Duitschland* is daar, om dit te bevestigen. Wij zouden niet gaarne met alles instemmen wát er gepredikt wordt, maar 't zou toch eene uitzondering zijn, als de kansel door eene onchristelijke voordragt wierd ontheiligd. Wij kennen er in onze dagen geen voorbeeld van. Als we de Eerwaarden VAN HENGEL, VAN OOSTERZEE, VAN KOETSVELD en TEN KATE tegen elkander vergelijken, welk een onderscheid van rigting, van inhoud, van vorm! Maar allen leiden tot één zelfde doel: heiliging van hart en wandel; gemeenschap en levensëenheid met God in CHRISTUS, door den Heiligen Geest.

Met gespannen verwachting ontvingen wij de leerredenen van den Eerw. TEN KATE. Vroeger, toen wij zijne poëzij lazen, die hem reeds als kind vermaardheid schonk, konden wij de vrees niet onderdrukken, dat de leeraar in den dichter zou onder gaan. Die vreeze is niet ge-

heel ongegrond geweest; want deze leerredenen toonen duidelijk, dat de poëet den prediker niet alleen beheerscht, maar zelfs overheerscht. Zij bevatten dichterlijk proza, poëzij zonder metrum, volheid van beeldspraak, en poëtische figuren, overvloed van schoonheden; maar ook velerlei niet schoons, wijl 't ondoordacht, overdreven, of misplaatst is.

De eerste leerreden, over den achtsten Psalm, is eene dichterlijke uitstorting naar aanleiding van DAVIDS veldlied. TEN KATE noemt haar: »de stemme des avondhemels, prachtig genoeg om ons Gods grootheid te verkondigen; des menschen nietigheid te prediken; en de verheven bestemming te herinneren, door dien grooten God voor dien nietigen mensch weggelegd." Maar de Prediker ziet daarbij iets anders, dan de Psalmdichter; want al wil men beweren, dat DAVID de grootheid van den mensch als zoodanig niet op het oog heeft gehad; niemand zal toch ontkennen, dat hij de voorregten van den mensch als Gods stedehouder op aarde bezong. De Spreker-zelf gevoelt, dat hij eene verkeerde stelling heeft ingenomen; want hij roept uit (bl. 21): »Neen! DAVID, neen! het beeld dat gij schildert is het onze niet meer!"

De tweede leerreden stelt, naar aanleiding van *Ps.* LXIII: 20ᵃ, het sterven voor, als een ontwaken uit den droom des levens. Het is echter duidelijk, dat ook hier de Koninklijke zanger geheel iets anders zegt, dan waarover TEN KATE spreekt. Hij-zelf is er van doordrongen, en zegt tot de hoorders: »Gij zoudt recht hebben van mij te eischen, dat ik tot u spreken ging over »»den ondergang des boozen, even onverwacht en volkomen als het verdwijnen eens nachtgezichts."" — Waarom dan aan dien billijken eisch niet voldaan? Het ontbrak toch den begaafden Spreker daartoe niet aan talent; maar — hij had een bepaald plan, en daar behoorde een tekst bij, al moest die er met eene magt van dichterlijke vrijheid toe gewrongen worden. »Ik wil mij" — zegt hij — »liever eene kleine uitlegkundige (?) vrijheid veroorloven, dan vaarwel zeggen aan mijne begeerte om het schoone zinnebeeld in onzen tekst van eenigzins alge-

meener toepassing te maken." — Wij, daarentegen, willen ons liever getroosten deze preek voor *teksteloos* te houden. — In het eerste deel toont de Spreker hoe hij dit leven beoordeelt, als veranderlijk van gedaante; broos van bestaan; bedriegelijk van verschijnselen. Vervolgens schildert hij 't ontwaken uit den droom des levens als eene afbeelding van 't sterven; want het eerste zoo wel als het tweede is: overgaan in eene andere wereld; tot zelfbewustheid wederkeeren; tot erkentenis der waarheid komen. Eindelijk stelt hij 't sterven voor als een ontwaken uit den droom des levens: ter waarschuwing voor allen; ten schrikbeeld voor den zondaar; ten troost voor den Christen.

Wij kunnen 't ons voorstellen dat die leerrede een diepen indruk op de hoorders moet hebben gemaakt. Zij is vol dichterlijken gloed. De broosheid en veranderlijkheid der dingen in dit leven is voortreffelijk geteekend. Jammer, dat men hier en daar op onverdedigbare uitdrukkingen stuit. Onnaauwkeurig is 't, b. v., te zeggen: »Wie droomt, bevindt zich in eene logenwereld"; immers de logen is geene onwillekeurige onwaarheid. En ligt er éénige waardigheid in als men zegt: »de Heilige Geest klapwiekte boven zijn hoofd"? Zulke uitdrukkingen vindt men in menigte.

Nu volgt eene leerreden over het Avondmaal, naar LUK. XXII: 19, 20, waarin de Spreker verklaart wat het Avondmaal is, en op de onvergetelijke gebeurtenissen wijst, die het verzinnelijkt; op de zalige beloften, die het verzegelt; op de Goddelijke krachten, die het openbaart. Eene toepassing in verband met de eischen des Avondmaals besluit deze preek, die een heerlijk woord bevat vol warmte, geest en leven; overwaardig zoo wel gelezen, als gehoord te worden.

De vierde leerrede, naar aanleiding van JES. XLIX: 15, beschouwt Gods liefde tot den mensch, als eene meer dan moederlijke liefde; maar ook déze leeft en beweegt zich niet in den tekst, en zal daarom van mindere waarde zijn voor hen die in eene leerrede eene bepaalde Schriftverklaring verlangen. Anderen echter, voor wie 't

genoeg is, wanneer de leerreden den weg naar CHRISTUS wijst, en den hoorder in het hart grijpt, zullen er ware Evangelieprediking in vinden. TEN KATE beschouwt de liefde Gods in haren aard, en verduidelijkt haar door de volgende tegenstellingen: »De liefde der moeder tot haar kind is eene onwillekeurige aandrift; — de liefde van God tot den mensch is eene vrijwillige deugd. De liefde der moeder tot haar kind is een dure plicht; — de liefde van God tot den mensch is eene verbeurde gunst. De liefde der moeder tot haar kind is menschelijke eigenliefde; — de liefde van God tot den mensch is Goddelijke zelfverloochening. Deze tegenstellingen zijn zeer gelukkig uitgewerkt. Voorts onderzoekt hij, hoe Gods meer dan moederlijke liefde zich openbaart, en doet haar kennen: »als de onbegrijpelijkste voorzorg, die ons ten goede gedacht, éér wij nog geboren waren; als de onuitputtelijkste genade, die voor ons arbeidt zoo lang wij leven als de standvastigste trouw, die zich over ons ontfermt, ook nadat wij gestorven zijn." — Wij erkennen hier vele schoonheden; doch tellen vooral 't gezegde: »Het is Zijn herscheppende Geest, die onvermoeibaar broedt over den stormenden bajert van ons hart." daar niet bij. Het is waarlijk jammer, dat de rijk begaafde Spreker zich aldus aan de scherpte der kritiek bloot geeft.

In de vijfde leerreden ligt zijn talent in al deszelfs weelderigheid ten toon. *Psalm* XCV: 5 geeft er aanleiding tot eene Christelijke beschouwing van de zee. Menig prediker zou er voor terugdeinzen, maar niet hij, wiens rijke en vruchtbare verbeelding dit grootsche element geheel overziet. Vreemd is zijne *dispositie;* en het slot althans hadden wij niet zóó gewacht. Het is alsof de Dichter in zijn hooge vlugt aan 't einde gekomen, nog hooger wil, maar niet hooger kan, en nu als aan de voeten van 't geloof, de hoop en de liefde nederstrijkt. Evenwel bevat dit stuk-zelf eene zee van schoone gedachten en treffende bewoordingen. Eene proeve moge dit staven: »Komt" — zegt hij — »volgt mij in gedachte! bestijgen wij samen een dier trotsche dijken,

die het vernuft der menschenkinderen den »ontembare" als een breidel in den mond heeft geworpen! Zietdaar den oceaan; welk een onafzienbare plasch! Als uit een onuitputtelijke bronwel duikt de veelheid dier golven op, die in nooit verpoosde vaart voortwentelen, nu naar ons heen, als wilden zij storm loopen tegen de hoogte die ons beschermt: dán van ons af, als trok een magneet haar tot den horizont, waar wij maar noode de dunne grenslijn meer ontwaren, die scheiding maakt tusschen het azuur der wolken en het azuur der wateren. Ik beken het, hooger zwelt ons de borst bij de stoutheid onzer natuur, die het gewaagd heeft, op een dobberend hout zich een pad te banen door de vloeijende woestijn, waar noch heuvel noch boom eenig herkenningsteeken aanbiedt. Maar weldra sidderen wij over onze vermetelheid, als wij het brooze schip, niet grooter dan eens mans hand, zien worstelen tegen de zwoegende stroomen. Wat wordt de mensch nu klein op dat reusachtig ligchaam! Hoe gering wordt zijn vermogen en hoe ijdel zijn maaksel, tegenover die onweêrstaanbare krachten! Ziet, daar drijft een onweêr aan, en pakt samen, en breekt los! Op het schelden des Almachtigen worden de afgronden ontbloot, en de baren stapelen zich op tot schuimende bergen. Het krakend vaartuig vliegt rond als een bal; de zeilen worden aan flarden gescheurd als het weefsel eener spin; de masten knappen af als riet. Waar zijn nu die sterke helden die straks nog zoo pal stonden met alles braverenden moed? Zij rijzen op naar den hemel, zij dalen neêr tot de helle; hunne ziele versmelt van angst; zij dansen en waggelen als dronken, en al hun wijsheid wordt verslonden.... tot zij de blinde klip genaken, en spoorloos neêrstorten in het groote graf, waar de golven hun doodskleed weven. Wat is er nu in een oogenblik geworden van dat meesterstuk onzer vingeren, wat van die heerschappij onzer wetenschap, waaraan wij zoo veel plannen en schatten en kostbaarder menschenlevens hebben toebetrouwd? Vragen wij het aan die wrakken en lijken, die daar beneden gaan rondzwerven tusschen het gruis der ver-

nielde vloten, de puinen der verdronken steden, de bleeke beenderen der tienduizenden, die hen vóór zijn gegaan in de diepte!... En is ons de les nog niet treffend genoeg; wanen wij ons misschien machtiger op dien vasten bodem, uit wiens stof wij genomen zijn, welnu! ook dán zal de zee ons beschamen! Koninkrijken en Republieken heeft zij zien wassen en vallen, als de ebbe en vloed harer branding. Toren voor toren heeft zij *Tyrus* zien groeien, en steen voor steen heeft zij *Tyrus* zien slechten tot een »naakte rots en uitspreiding der netten." Als een »gezalfden Cherub" heeft zij *Zidon* zien pralen met zijne trotsche galleien, en als een »weedoende distel" heeft zij *Zidon* zien dorren, onder de scherpte des zwaards en der plage. Hare stranden hebben den luister weêrkaatst van de vier groote Monarchijen der wereld: de *Assyrische*, de *Perzische*, de *Grieksche*, de *Romeinsche*. Gaat en zoekt wat er heden van over is! Zullen wij ons wellicht duurzamer gedenkteekenen stichten? Ziet, terwijl wij nog gaan, smelten onze voetstappen reeds weg in het weeke zand. Alleen de zee bleef dezelfde, terwijl alles rondom haar veranderde. Na zestig eeuwen vloeit zij heden nog even frisch als op den morgen der schepping, en immer nog zingt zij het eigen lied, dat zij aanhief toen de aarde op hare zuilen nederzonk bij den lofzang der morgenstarren en het gejuich der kinderen Gods. Zoo worden alle heerlijkheden der menschen overleefd door het werk des Formeerders!" — Is dit niet eene heerlijke proeve van welsprekendheid?

De zesde leerrede behandelt de opwekking van den jongeling te *Naïn*, LUKAS VII: 11—16. Onder velerlei overdrijving en valsch vernuft, zoo als b. v. de voorstelling van JEZUS leven als een dertigjarige oorlog tegen de zonde, vinden wij hier eene heerlijke schildering van Hem, die den koning der verschrikking uit al zijne schuilhoeken heeft verdreven, tot dat Hij eindelijk hem te niet deed aan het kruis, en dit het grafschrift des doods werd: »verslonden tot overwinning.

Het eerste gedeelte, waarin het tafereel uit den tekst

wordt toegelicht, is eenvoudiger dan wij durfden verwachten, maar heeft daardoor te meer gewonnen in waarheid en schoonheid. In het tweede gedeelte wordt de gebeurtenis voor *Naïns* poorte als een treurig toonbeeld beschouwd van onze menschelijke ellende; een opmerkelijk blijk van Gods vaderlijke voorzienigheid, en eene heerlijke proeve van JEZUS Goddelijke barmhartigheid. Wij hadden het laatste onderdeel liever wat meer uitgewerkt gezien. Gaarne echter schenken wij den Schrijver de beide vorige leerredenen: niet omdat zij op zich-zelve niet waar en goed zijn; maar omdat zij te algemeen zijn, en wij liever meer bepaald vertoeven bij den Heer zoo als Hij zich geopenbaard heeft als opheffer van 't leed, als overwinnaar des doods, en als verlosser der zondaren, die, door de zonde, den dood het gezag als in de handen gaven. Het slot is een hartelijk woord tot bevordering van den vrede der ziel in leven en in sterven.

De zevende leerrede, eene Bijbeloefening, heeft tot tekst: *Filipp.* I: 12—30. De titel: »PAULUS te *Rome*" vinden wij te onbepaald. TEN KATE stelt PAULUS voor als »een gevangene, die zijne banden zegent; een lijder, die in zijne verdrukking roemt; een herder, die zichzelven voor zijn schapen verloochent; een held, die al strijdend zijn broeders versterkt.

Wij kunnen niet ontveinzen hier eene helderder Schriftverklaring, en een dieper' blik in het inwendig leven des Apostels, en in den toestand van *Rome* en van *Filippi* te hebben verwacht. Dat PAULUS afgeschilderd wordt als BENJAMINS wolf, door den Oppersten Herder-zelven tot een lam gemaakt, moge eene fraaije zinspeling zijn op de banier van BENJAMIN, *Gen.* XLIX: 27; maar de schoonheid er van wordt totaal bedorven, door de bijvoeging: »opdat hij (hij, die tot een lam is gemaakt) nu op zijne beurt de kudde des Heeren zoude weiden."

Een sieraad in den bundel is de leerrede, die tot opschrift heeft: »*Gethsémané*." MATTH. XXVI: 36—46. Wij hebben nimmer een stuk gelezen, dat het lijden des Heeren in dien onvergetelijken nacht zoo aanschouwelijk

maakt. In de overige preken vinden wij verspreide schoonheden, maar deze is in alle deelen schoon. Geene gewaagde stellingen worden hier opgeworpen, geene gissingen die het licht verduisteren dat men ontsteken wil. Het lijden in dèn hof wordt voorgesteld als een onuitsprekelijk, een heilig, een onvergelijkelijk lijden. De oorzaken er van vindt de Schrijver in het broedend verraad; het aanstaande lijden; de tegenwoordige verzoeking; en hij ziet er in: »een verblijdend gedenkteeken der volbrachte verlossing; een heilige leerschool van Christelijk lijden en strijden; een vertroostend onderpand van Gods vaderlijke barmhartigheid."

Op gelijken, zoo niet nog hoogeren lof heeft de leerrede aanspraak over PETRUS val en berouw: MATTH. XXVI: 58, 69—75. Ja, zoo was PETRUS, de kortzigtige mensch, die in de verzoeking bezweek, maar door zijn berouw behouden werd: dat wil zeggen, die door 't berouw zijn hart opende, opdat de genade des Heeren er konde ingaan; want berouw op zich-zelve is niet genoeg: dat is aan JUDAS gebleken. Ernstig, hartelijk en roerend is het antwoord op de vraag: wat de overweging dezer geschiedenis ons ten nutte aanbrengt? En niemand zal van den Spreker verschillen, die er in ziet: »eene beschamende les; een bemoedigenden wenk; een heilzaam voorbeeld." De aard en aanleg van deze preken zijn te *subjectief*, dan dat zij als modellen zouden kunnen dienen, en te veel aangebragte sieraden maken ze óók minder daartoe geschikt; maar toch gelooven wij, dat menigeen er uit leeren kan, wáár, stichtend en boeijend over de lijdensgeschiedenis te prediken.

De tiende leerrede heeft tot tekst: *Openb.* III: 1—6, en tot opschrift: »CHRISTUS tegenover het Naamchristendom." De Spreker vraagt, en antwoordt: hoe CHRISTUS zich kenteekent? — Door zijne wijsheid, als Koning. — Waarmede Hij dreigt? — Met Zijne regtvaardigheid als regter. — Wat hij belooft? — Zijne getrouwheid als Heiland. — Men zal in deze preek den Dichter der Apokalyptische zangen niet vruchteloos zoeken. Hij beweegt zich gemakkelijk op den hem bekenden grond.

De elfde leerrede, over LUKAS XXIV: 52, 53, is een woord na de hemelvaart, terwijl de blik der Christenen als zweeft tusschen de Gemeente daarboven, in welke de Heer verschenen is, om te zitten aan 's Vaders regterhand; en de Gemeente die op de aarde gesticht zal worden, door 't afdalen van den H. Geest, om de Apostelschaar in alle waarheid te leiden. De Heer TEN KATE heiligt die stemming door den Heer na Zijne hemelvaart te doen kennen als voor allen dezelfde, die Hij voor de Apostelen was. — Of hij daar geen doelmatiger tekst voor had kunnen en moeten kiezen, behoeven wij niet te vragen. Wat hij behandelt ligt niet in den tekst, die hier zelfs nog iets minder is dan een *motto*. Maar hoewel de Spreker aan zijn thema niet getrouw is gebleven, is er toch veel schoons en boeijends in deze leerreden, die op de hoorders een diepen indruk moet hebben gemaakt, en ook onder de lezing eene heilige stemming opwekt. Men oordeele uit dit slot:

»Ik heb gesproken als tot eene vergadering van Christenen, van gedoopten in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Wanneer ik daarbij verondersteld had, dat die allen tevens geheel hun hart en hun leven den Heere JEZUS hebben geheiligd, — wat zegt uw geweten? zou ik gedwaald hebben, al dan niet? Verre zij het van mij, te willen oordeelen, want die u oordeelt, is God: maar ik vrees maar al te zeer, dat er ook hier zullen gevonden worden, die Gods Huis zijn ingegaan, òf uit gewoonte, òf uit kond besef van plicht, òf uit een onbewust gevoel van oppervlakkige godsdienstigheid; kortom, uit allerlei oorzaken, slechts niet uit de ware. Of, zijn er ook hier geene knieën, die zich heden buigen voor den verheerlijkten CHRISTUS, om het morgen te doen voor ieder afgodsbeeld, dat de waereld op een voetstuk zal zetten; de waereld, die CHRISTUS aan het kruis heeft geslagen en den Messiasmoord nog dagelijks voortzet door den zielemoord van honderden en duizenden? Kloppen ook hier geen harten, die liever jagen van de rusteloze vreugde eener zondige zinnelijkheid, dan van de groote, geestelijke blijdschap in de

dingen die boven zijn? Zongen ook hier geen lippen Gode prijs en lof, gelijk de snaren van een speeltuig zingen, zonder zelf eenig gevoel te hebben van den zin der uitgestorte klanken? Zegt niet: »die reden is hard: wie kan haar hooren?" Want God is mijn getuige, dat ik u niet wil wonden, maar u alleen uw verborgen wonde wensch te leeren kennen, opdat gij tot CHRISTUS om genezing mocht gaan! Wat zou het ons baten, het Opstandingsfeest des Heeren gekend te hebben, als wij-zelf niet zijn opgestaan uit het graf der zonde? En wat, het krooningsfeest van JEZUS gevierd te hebben, als de gedachte aan Zijne weêrkomst ons geweten een voorproef geeft van het woord dat allen wacht, die niet als mede-overwinnaars gekroond kunnen worden: »Lafhartigen gaat van Mij! Ik heb u nooit gekend!" O, zoo het geen wanklank ware in de echo van het feestlied, dat nog naruischt aan deze plaatse, ik riep het den Klaagzanger na: »of mijn hoofd water ware en mijn oog een springbron van tranen!" want de dwaasheid der menschenkinderen schreit tot God. Is het niet, of de meesten, bij rampzalige afspraak, de eerste en de laatste bladzijde hebben weggescheurd uit hun Bijbel,om te kunnen vergeten, dat zij uit een Paradijs zijn gekomen en tot een Paradijs moeten wederkeeren? Arme verblinden! meent gij dan inderdaad, dat gij het Verleden en de Toekomst kunt begraven in een Heden van zeventig of tachtig jaren, in een graf van aarde? Ik zeg u, zij zullen uit de dooden verrijzen om tegen u te getuigen! Maar neen, gij meent het niet: gij kunt het niet meenen. Uw eigen Ik staat tegen u op, om u tot een logenaar te maken. Want al vergadert gij u gond tot een schat, toch kunt gij het u niet ontveinzen, dat er een zielevrede bestaat, dien gij mist, en die voor geen waerelden te koop is. Al vlecht gij u menscheneere tot een kroon, toch kunt gij het denkbeeld niet van u werpen, dat er eene andere heerlijkheid gevonden kan worden, waarbij alle grootheid wordt tot dwaasheid en ijdelheid. Al jaagt gij vermaken en genietingen na in de tente der godloozen, toch hebt gij er een voorgevoel

van, dat er in Gods tempel een vreugde te smaken is, die geen wroeging tot angel heeft, maar een weldoenden balsem nalaat in elken schuilhoek des harten. Gij gevoelt u arm en ellendig, hetzij gij het ontkent of niet. Kwijnende plant! Weet gij dan niet, dat uw worstel dorst naar het levenswater des hemels? Gevallen beelddrager Gods! Weet gij dan niet, dat de band der verwantschap, die u met God verbond, door midden is gesneden, en dat al uwe krachten verlamd blijven, tenzij gij de gebroken einden door CHRISTUS weêr laat vereenigen? O laat Hem het doen! Gelooft in CHRISTUS! Houdt u vast aan CHRISTUS! Bekeert u in Zijne kracht tot God, en bedenkt nog heden wat tot uwen vrede dient!... Ziet, daar boven op den groenen *Olijfberg* staan de elven: menschen van gelijke beweging als gij; zondaren als gij; eens vol hoogmoed, vol zelfzucht, vol begeerlijkheid, vol onreinheid, als gij. Maar nu! — Met verrukten blik staren zij naar den blaauwen hemel, waar de Zoon Gods opsteeg, en hunne ziele juicht: »Hij gaat heen om ons plaats te bereiden!" En zij keeren tot den strijd des levens terug als tot een overwinningsfeest, en als zij sterven, is dit hun afscheidssnik: »Dood, waar is uw prikkel! Graf, waar uw zege?".... Wat is er met deze menschen gebeurd? Éène zake, maar die genoeg is om het vonnis der verdoemenis te veranderen in een vrijbrief der eeuwige zaligheid: *zij hebben zich in* CHRISTUS *tot God bekeerd!*

»En nu — volgt mij met uwe verbeelding. De groene *Olijfberg* is verdwenen. Gij zijt in een eenzaam oord, aan den voet van een naakte rots. De wind blaast er door een somberen boom, waar de hongerige raaf zijn lijklied krast. Hoort! daar ritselen de blaâren; daar scheurt een tak krakende af; daar ploft een ligchaam naar beneden. Het is een menschenligchaam, dat, voorovergevallen, in 't midden openbarst en al zijn ingewanden uitstort. Het is JUDAS, de zoon der verderfenis! Hij heeft zijn Heer nooit lief gehad. Hij heeft Zijn brood gegeten, en hij heeft Zijn bloed verkocht. Van nature was hij geen ander dan PETRUS, geen ander

dan THOMAS, geen ander dan JOHANNES. Hij was zondaar als zij. Hij werd Apostel met hen: toch gaat hij naar zijn eigen plaatse, waar weening is en knersing der tanden. Wat is er met dezen mensch gebeurd? Eéne zake, maar die genoeg is om het open Paradijs te verliezen voor de buitenste duisternis: *hij heeft zijn genadetijd verspeeld*, zijn harte verhard, en is onboetvaardig gestorven!

»En nu voorts — eens zullen wij allen òf met de elven naar JEZUS gaan, »lovende en dankende God"; en dat zal een hemelvaart zijn! òf wij zullen met JUDAS gaan, en allen die CHRISTUS met hart en leven hebben verraden; en dat zal een hellevaart wezen! Een derde is er niet. En ziet, nu heeft ons God het grootsche, maar hachelijke en ontzachelijke voorregt gegeven om te kiezen. Welaan dan, Br. en Z., kiest, maar kiest onberouwelijk!..."

Wij mogen 't met een minder dichterlijk gevoel doen, maar wij kunnen evenwel den titel van het laatste stuk in geen geval billijken. De waarheid heeft het kleed der sage of legende niet noodig, dat daarenboven ook zeer schadelijk kan werken. De Heer TEN KATE beschouwt, naar aanleiding van EZECH. XXXVI: 19, 21[a], 22[a], 24, 28, de omzwervingen van het Joodsche volk — »de wandelende Jood" wil er bij ons niet uit — als een voorbeeldeloos wonder zijnde in de jaarboeken der wereld; dat ons een gansch éénig schouwspel biedt van een volk, dat alle tijden doorleeft; alle plaatsen doorzwerft; alle lotverwisselingen doorstaat. Wij herinneren ons echter niet ooit eene meer treffende en meer bezielde schilderij van de lotgevallen, rampen en verdrukkingen des Joodschen volks voor oogen gehad te hebben, dan hier wordt opgehangen. Zij is inderdaad een meesterstuk. Menigeen, die over TEN KATES kanselarbeid een hard oordeel velt, zou niet in staat zijn tot zulk eene schilderij eene wedergade te leveren. Maar behoort zoo iets wel op den kansel? Waarom niet? het beeld van het volk eerst der verkiezing, nu der verwerping, is er niet misplaatst.

Na die wèlgelukte voorstelling wordt de Jood geschetst in zijne omzwerving, als een levende getuige van de waarheid des Christendoms: ten klaarsten voorspeld; ten vollen verdiend; uit den aard onmiskenbaar. Vervolgens verschijnt hij als eene toekomstige openbaring der heerlijkheid Gods; want hij is het voorbestemde toonbeeld der onberouwelijkheid van Gods genade; der alvermogendheid van Gods kracht; der majesteit van Gods Koninkrijk. Het slot der rede vertoont den Jood als een regtmatigen schuldeischer van elken geloovige. Want de Heer-zelf heeft hem aanspraak gegeven op den traan onzer deernis; den cijns onzer achting; den arbeid onzer liefde.

Zietdaar een kort verslag van de Leerredenen van TEN KATE. Wij hebben de gebreken die 't werk ontsieren niet verzwegen of verbloemd; maar zijn de schoonheden ook niet voorbijgegaan. De vorm is niet onberispelijk, maar de geest is waardig aan de plaats waar de Evangeliedienaar het woord voert. De liefde tot CHRISTUS spreekt uit deze leerredenen, en daarom zullen zij niet vruchteloos zijn gehoord, en niet vruchteloos gelezen worden. Wij wenschen, den Heer TEN KATE spoedig weder op het gebied der predikkunde te ontmoeten, gezuiverd van allen bonten opschik, maar steeds even vurig van geest voor zijnen Zender en het heil der Gemeente.

H. J. H. S.

Ernstig leven. Opwekkingen tot Christelijke werkzaamheid en ijver. Door J. HAMILTON, *Predikant bij de Nationale Schotsche Kerk. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij* W. Willems. 1851. *In kl.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* :-75.

Een lief en nuttig boekske, dat onder dezen titel, in netten vorm is uitgegeven *ten voordeele der armen van de Hervormde Gemeente te Hilversum.* Ook afgezien van dit liefdadig doel, verdient de uitgave om den inhoud goedkeuring en lof. Het is een ernstig, werkdadig Chris-

tendom, dat er in wordt aangeprezen, en wij roemen de menschenkennis, daarin ten toon gespreid. De woorden van den Apostel PAULUS: »Zijt niet traag in het benaarstigen. Zijt vurig van geest. Dient den Heer" (*Rom.* XII: 11), liggen bij de behandeling ten grondslag en worden krachtig aangedrongen. Een schat van behartigingswaardige opmerkingen en lessen wordt daaruit afgeleid. En was het onthaal van dit werkje, dat oorspronkelijk zes voorlezingen bevat te *Londen* gehouden, in *Engeland* buitengemeen gunstig, wij verwachten, dat het ook in ons Vaderland opgang zal maken, nu het in een *Nederduitsch* gewaad gestoken en alom verkrijgbaar is. Tot aanprijzing ontleenen wij er het volgende uit:

»Kunt gij, om een goed werk, dat u ter harte gaat, te volbrengen, geen' enkelen geheelen dag afzonderen, beproeft wat gij van uwe gebrokene uren maken kunt. Vergadert zorgvuldig dat stofgoud, dat afknipsel, dien afval van duurzame waarde, die overblijfsels van dagen en uren, die zoo velen verbeuzelen. Indien gij karig en spaarzaam zijt op de oogenblikken; indien gij de overschietende minuten, half-uren en onverwachte vrije dagen zorgvuldig vergadert, zult gij misschien een langer en nuttiger leven, en eindelijk een rijker leven nalaten, dan velen, die geheel over hunnen tijd te beschikken hebben. (Bl. 33.)

»Het was de ijver voor de wiskundige wetenschappen, die NEWTON deed peinzen op zijne vraagstukken, totdat de middernachtwind over zijne papieren de asch blies van het lang uitgedoofde vuur. Het was de ijver voor de kunst, die REYNOLDS zes-en-dertig uren achter elkander het penseel deed in de hand houden, en op het doek beelden deed te voorschijn roepen, die zich over hun aanwezen schenen te verblijden. Het was de ijver voor de dichtkunst, die DRYDEN veertien dagen lang in een' staat van overspanning hield, toen hij zijne Ode opstelde op het feest van St. CECILIA, en de ontberingen niet deed achten, noch gevoelen, die hij leed. Het was de ijver voor de classieke studie, die den *Duitschen* geleerde HEYNE, zes maanden lang, slechts twee

nachten in de week rust deed nemen, ten einde zijne beschouwing van de oude *Grieksche* Schrijvers te voltooijen. Het was de ijver voor de wetenschap, die den luijen, maar wèlsprekenden natuurkundige BUFFON een gedeelte van den geliefden slaap deed opofferen, om zich met zijne nog meer geliefde nasporingen bezig te houden. Er is geen gebied van menschelijke kennis, waarop men geene daden van grooten ijver kan aantoonen. Maar moeten de wetenschap met hare verwelkelijke kroonen en de wereld met hare ijdelheid alleen die voorbeelden van geestdrift hebben aan te wijzen? (Bl. 73.)

»De vroomheid, die niet met werkzaamheid gepaard gaat, is als het plan van een huis, dat nimmer wordt gebouwd, of als het dagelijksch voornemen tot het doen van een reisje, dat nooit wordt begonnen. De vurigheid van geest, die afgescheiden is van de naarstigheid, is gelijk aan eene beek, die op het rad van een' molen stort, maar de as, die het wiel met het werktuig verbindt, is verbroken, en hoewel het rad ronddraait, het werktuig staat stil en volbrengt niets; of zij is gelijk aan eene locomotief, die met den tender voortstoomt en den trein, die er niet mede was verbonden, op de plaats laat staan." (Bl. 89.)

Wij vertrouwen hiermede genoeg gezegd te hebben, om de aandacht van velen op dit klein geschrift te vestigen. Het verdient in aller handen te komen.

M. D. TEENSTRA. *Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen voor beschaafde lezers uit alle standen. Uit de beste bronnen en eigen ervaring in Oost- en West-Indiën geput.* 11*de en* 12*de Aflevering. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1851. *In kl.* 8*vo.; van bl.* 793 *tot* 952. *f* 1-20.

De twee laatstvorige Afleveringen hebben wij aangekondigd in het Nommer van Februarij dezes jaars, bl. 66. De »Aanteekeningen", in die Aflev. aangevangen, gaan

voort tot op bl. 909.. Daarop volgen in tafels: A. de hoogten boven het vlak der zee, van de voornaamste bergen en hoofdplaatsen van Residentiën op *Java*, en van de hoogste bergen op de andere eilanden, met opgaaf van de namen der waarnemers; — B. de geographische ligging der voornaamste plaatsen in *Nederl. Indië*, en 't verschil in tijd uit *Batavia;* — C. de voornaamste forten en sterkten op *Java;* — D. de Barometer- en Thermometer-stand te *Batavia*, vergeleken met andere plaatsen; — E. de zonsopgang en ondergang te *Batavia;* — F. de watergetijden en miswijzingen van het kompas; — G. de maten, gewigten en munten in onze Koloniën, vergeleken met die van andere Landen. Onder de gewigten en maten vindt men sommigen die niet meer in gebruik zijn, en ook onder de munten eenigen die men hier niet zou verwachten; — H. de beroemde personen, die in of voor onze Overzeesche Bezittingen zich verdienstelijk gemaakt hebben; — benevens I. een nader overzigt van den Staat en het beheer onzer Overzeesche Bezittingen, en eenige Statistieke opgaven, tot op den tegenwoordigen tijd (1851, September), van de uitgestrektheid en bevolking van *Nederland* en zijne Koloniën; en van de cultures, voortbrengselen, handel, scheepvaart en jongste geschiedkundige bijzonderheden in *Oost-* en *West-Indiën*.— Er worden hier dus zaken gevonden die men er niet zou verwachten; terwijl overigens de historische herinneringen, en andere opgaven eenigzins worden aangevuld. Maar slechts weinig bladzijden van deze Afleveringen zijn daaraan gewijd; de meesten er van zijn dus nog te verwachten.

Tot ons leedwezen moeten wij 't afkeuren, dat de Schrijver ál wat hem tot aanvulling van het een of ander voorkomt, steeds in Aanteekeningen plaatst. Naar aanwijzing van nommers in den tekst, zoekt men aanteekeningen op; maar weet niet van latere bijvoegsels of verbeteringen die daar niet zijn genommerd. Daar niets den lezer naar die bijvoegselen verwijst, zullen zij velen onbekend blijven. Eene afzonderlijke plaatsing of behoorlijke aanduiding bij het opschrift »Aanteekeningen"

op bl. 757, ware, onzes inziens, doelmatig geweest. Reeds in de vorige Aflevering hebben wij zulke bijvoegsels gevonden; b. v. op bl. 789, over een bezoek van den Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN in de Vorstenlanden. Hoe belangrijk zulke aanvullingen ook zijn, wij vreezen dat zij door velen zullen worden voorbijgezien. — En waárom zijn de op meer dan eene plaats menigvuldige druk- of stelfouten in de Aanteekeningen verbeterd, en niet onder één hoofd bijeengevoegd, zoo als dat gebruikelijk is?

Meer of minder uitvoerige levensberigten zijn te vinden in de Aanteekeningen van den Graaf J. VAN DEN BOSCH, den Generaal-Majoor CLEERENS, den Generaal COCHIUS, den dapperen VELTMAN, den Baron VAN GEEN en diens zoon M. VAN GEEN, den Generaal-Majoor MICHIELS, den Baron VAN DER CAPELLEN, den Burggraaf DUBUS DE GHISIGNIES, RUMPH of RUMPHIUS, FRANÇOIS VALENTYN en zoo vele anderen, die wij niet allen kunnen opnoemen. — Waarom ten aanzien van den Gouverneur-Generaal DE EERENS, wiens overlijden op bl. 515 wordt vermeld, bij de aanteekening deswege op bl. 805, *kortheidshalve* (zoo staat er!) naar »*De militaire Spectator*" wordt verwezen, is moeijelijk te begrijpen. Kortheid is noch in de Aanteekeningen, noch in andere opzigten bijzonder in acht genomen. 't Ware, dunkt ons, voegzamer geweest, een levensberigt van den Generaal DE EERENS te geven, dan de aanteekening over den *Punjaub* op bl. 875.

In de Aanteekening 72, zegt de Schrijver op bl. 798, dat »de *Chinezen* niet te zorgvuldig op *Java* geweerd kunnen worden, wijl zij de nijverheid der inlandsche bevolking verdringen, en haar ten geesel verstrekken." Wij zijn het daaromtrent volkomen eens. Niet alleen behoorde, naar óns gevoelen, voortaan, het verkrijgen van landbezit op *Java*, voor de *Chinezen* onmogelijk gemaakt; maar ook de overgang van hunne landgoederen of huizen aan andere *Chinezen* — hunne kinderen uitgezonderd — belet te worden. — Wat eenige regels verder met de woorden: »nederzetting van *Chinesche* landverhuurders" bedoeld wordt, is ons niet duidelijk.

Eene grove onnaauwkeurigheid staat op bl. 827, alwaar van den Baron NAHUYS *van Burgst* wordt gezegd: *woonachtig te 's Hertogenbosch, alwaar hij in* 1787 *geboren werd.* Deze Generaal-Majoor, Oud Raad van *Nederlandsch Indie*, werd geboren te *Amsterdam* in 1782, en woont met zijn gezin op het adellijke Huis *Burgst*, nabij *Breda*.

Op bl. 836 en 837 wordt een aanzienlijk getal bronnen opgegeven ter dienste van degenen die *Celebes* willen leeren kennen. Daarbij hadden ook nog gevoegd kunnen worden de werken van den Heer ROORDA VAN EYSINGA, en de Handleiding door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* in 1843, aan hare leden medegedeeld en voor schoolgebruik uitgegeven. Van zeldzame werken, als het »*Journael of kort verhael van 't Begin, Voortgangh, en Eynde des Oorloghs tusschen den Koningh en verdere Regeeringe van Macassar en de Nederl. Geoctr. Oost-Indische Compagnie in de jaren* 1666, 1667, 1668 *en* 1669", enz. spreken wij niet.

Deze Afleveringen zijn, gelijk alles wat wij van de »*Beknopte Beschrijving*" gezien hebben, belangrijk; maar of al de geleverde Tabellen hier op hare plaats zijn, laten wij aan de beslissing der lezers over.

Landen, steden, volken en menschen. Een Panorama in negentien groepen, naar A. W. GRUBE *en vele anderen. Door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Eerste Deel. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1852. *In gr. 8vo. VIII en* 424 *bl. f* 4-20.

Volgens het Voorberigt vindt men hier »aardrijkskundige karakterschetsen, die het menschenleven met zijne zeden, gebruiken, onderling verkeer, godsdienst en staatsinrigting, zoo als het gevormd en gewijzigd wordt door den grond, waarop het zich ontwikkelt, door de luchtsgesteldheid waarin het zich beweegt, door de dieren- en plantenwereld welke het omringt, als voor het oog aanschouwelijk maken." — »Levendige schilderingen van

des menschen ontwikkeling tot beschaving, zoo wel in de pool- als in de keerkringstreken; op haren laagsten trap bij den *Australiër*, evenzeer als op haar toppunt van *Europesche* beschaving; in eene *Noord-Amerikaansche* volkplanting zoowel als in de *Engelsche* wereldstad."

Om den mensch op alle die trappen van beschaving en onder alle die klimaten voor te stellen, heeft hij aan verschillende beroemde Schrijvers tafereelen ontleend.

Wij vinden hier inderdaad eene zeer onderhoudende bloemlezing, wèl geschikt tot vermeerdering van den smaak voor land- en volkenkunde; eene bloemlezing uit KOHL, MARMIER, BORROW, ARNDT, WASHINGTON-IRVING, SCHOPENHAUER, LAMARTINE, WAGNER, PUCKLER-MUSKAU, DE GÉRANDO, BURCKHARDT, SARTORIUS, DE SALVANDY, HAMMER-PURGSTALL, VON HUMBOLDT, en anderen.

Dit Eerste Deel bevat negen groepen; maar de beelden van dezelfde groep zijn niet allen door dezelfde pen geschilderd. Door ze bijeen te zamelen uit verschillende Schrijvers, is de eenzijdigheid afgewend, en aan elke voorstelling eene afwisseling gegeven, die de aandacht levendig houdt en de belangstelling doet klimmen. — DE GERANDO en ELSNER schrijven niet beiden over *Hongarijë* in denzelfden geest en toon. In het tafereel van DE SALVANDY van *Spanje* en de *Spanjaarden* opgehangen, vindt men andere verwen en kleurverdeelingen dan in dat van GEORGE BORROW, dèn Bijbelverspreider, wiens genie en zelfstandigheid men moet bewonderen. Scherp is de tegenstelling waar PUCKLER-MUSKAU eene vergelijking maakt tusschen de Roomsch-Katholieke en de Engelsch-Protestantsche eeredienst (bl. 322); maar het beeld wordt geheel anders, wanneer KOHL (bl. 325) eene beschrijving geeft tot in de geringste kleinigheden van de *Grieksche* eeredienst. — Eene tegenstelling van gansch anderen aard treffen wij aan in de beschrijving van het leven vol zinnelijkheid des *Parijzenaars* op den Zondag, en van het godsdienstige leven des *Londenaars* op den Zondag, in de Kerk of in ernstige overweging en Bijbeloefening te huis.

Het plan heeft echter ook zijne minder gunstige zijde:

want als men eenvoudig vertaalt wat elk reiziger, onder den invloed van zijne individuele inzigten en eigene begrippen heeft aangeteekend, kan de kennis die men er uit verkrijgt maar onvolkomen zijn. De Heer GOEVERNEUR had zich, naar óns gevoelen, moeten toerusten met de bekwaamheid om de verkeerde opgaven der Schrijvers, uit wier reisverhalen hij overneemt, aan te wijzen en te verbeteren. Werd men niet geregtigd dit te verwachten toen hij zijn eigen naam aan 't werk gaf, niet als Vertaler *uit*, maar als Schrijver *naar* GRUBE en anderen? — Dat hij dit echter niet, immers niet in alles heeft gedaan, en dat ook de vertaling, nu en dan wel iets te wenschen laat, blijkt onder anderen aan hetgeen wij hier laten volgen uit de laatstgemelde schildering van JOHANNA SCHOPENHAUER: »*Woningen in Londen.*" Wij zullen onze teregtwijzingen er nevens voegen:

»Eigenlijk" — zegt de Schrijfster — »is men in *Londen* over het geheel niet bijzonder goed gehuisvest. Daar de eigenaar van een huis, hier, in het burgerlijke, groote voorregten geniet, beijvert ieder zich er een te bezitten. Hiervan is het gevolg, dat *Londen* genoegzaam enkel uit kleine, smalle huizen bestaat. (?) Wie ook geen eigen huis heeft, wil zich toch gaarne als huisheer voordoen en op zich-zelven wonen.

»In *Parijs* zweven vier steden boven elkander, in *Londen* zijn ze als 't ware aaneengeregen. Aan eene opvolging van verscheiden vertrekken is, in gewone burgerhuizen niet te denken; zelden vindt men, zelfs bij de rijke kooplieden, er twee die aan elkaâr grenzen; iedere verdieping bevat gewoonlijk slechts twee vertrekken, een aan de straat, een naar de doorgaans zeer bekrompene achterplaats. Overal smalle trappen, en weinige en kleine vertrekken. — De keuken en de bodenkamers zijn beneden den grond (*dat wil zeggen: in het onderhuis*), de deuren alle zeer eng en hoog, zoowel de huisdeuren, als die in de vertrekken. Gene vertoonen zich in groote gebouwen dikwijls slechts als eene naauwe spleet. (*Dit is zeer overdreven: ze zijn even als in Nederland.*) Binnenshuis zijn vleugeldeuren iets zeer zeldzaams. — De fraaije

tapijten, die zelfs bij gegoede handwerkslieden, niet alleen den vloer der vertrekken, maar ook trappen, gang en portaal bekleeden, de sierlijke meubelen, het fraaije, gladgewreven mahoniehout, de zindelijkheid overal, geven echter aan deze kleine woningen, iets eigenaardig aantrekkelijks. Alles ziet er net, behagelijk en elegant uit, en is zulks ook.

»De slaapkamers hebben zelden voor meer dan één ledekant plaats. Deze zijn in *Engeland* doorgaans zeer groot, zoodat ligt drie personen daarin plaats zouden vinden. Ook is het algemeen gebruik niet, alleen te slapen; zusters deelen zonder omstandigheden een bed met elkander, en de vrouw van huis [*lees: van 't huis*] schaamt zich niet eene dienstmaagd bij zich te nemen, want de *Engelsche* vrouwen zijn bevreesd, 's nachts alleen in eene kamer te zijn, wijl zij daaraan van der jeugd af nooit gewend worden. Onze (*Duitsche*) donzen oversprreijen (*lees: dekbedden*) zijn geheel onbekend, niet de onderbedden met vederen (*veêren*); sedert eenigen tijd komen deze laatste zeer in gebruik, schoon haren matrassen nog meer in zwang zijn. De deken is aan het onderbed vast en laat slechts eene opening om in te kruipen. Bedden zonder gordijnen, even als kamers zonder vloerkleeden, kent slechts de bitterste armoede." (*dit laatste is zeker overdreven*).

Behalve 't geen wij reeds tusschen haakjes hebben gezegd, moeten we nog laten volgen, dat er hier over de slaapkamers veel onnaauwkeurigs wordt gemeld. Eene fatsoenlijke vrouw, b. v., neemt de dienstmaagd niet bij zich in bed; het bevreesd zijn is een sprookje; en dat de deken aan het onderbed zou vast zitten is uit de lucht gegrepen. Het onderkleed of onderlaken wordt zoo strak aangehaald, dat het veêren-bed hard wordt als eene matras, en 't overlaken en de dekens zijn zoo vast en diep onder het bed gestopt, dat het is alsóf ze rondom vast zitten.

Maar dat gemis aan teregtwijzing in het werk belet niet, dat het, even als andere bloemlezingen uit behagelijke reisverhalen, eene leerzame en zeer onderhou-

dende lectuur bevat, en dus een welkom geschenk is, inzonderheid voor de Leesgezelschappen. Ook de vertaling is over het algemeen verdienstelijk, en omtrent den aangenamen stijl van den Heer GOEVERNEUR behoeft niets gezegd te worden. — Wij prijzen derhalve het werk met nadruk aan, en schenken ook verdienden lof aan den Uitgever voor zijne zorgen. De druk en het papier zijn fraai.

De Fransche Republiek in December 1851. *Verslag van de jongste gebeurtenissen in Frankrijk, naar authentieke bescheiden medegedeeld door* A. GRANIER DE CASSAGNAC. *Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1852. *In gr. 8vo.* 78 *bl. f* :-75.

Men vindt in deze *brochure* van een der voorstanders van den voormaligen President der *Fransche* Republiek, nu Keizer der *Franschen*, een vrij volledige opgave der gebeurtenissen van December 1851, die aan den onzekeren toestand van *Frankrijk* een einde hebben gemaakt. Het verhaal is door officiëele stukken genoegzaam toegelicht; maar geeft ook weinig meer dan 't geen men in der tijd in de dagbladen heeft kunnen lezen, en is van eenzijdigheid niet vrij te spreken. Als een kortbegrip van daadzaken en gebeurtenissen is het kleine geschrift niet zonder waarde, en daar 't geschreven is in de dagen van den *coup d'état*, kan men hier ook geene zuivere geschiedkundige voorstelling verwachten of vergen.

Zonder in eene beoordeeling te willen treden van het gedrag van den President mag men erkennen, dat er, door den onzekeren toestand van zaken in *Frankrijk* en de woeling der partijen, in 1852 bij de verkiezing van een nieuwen Voorzitter en eene andere Nationale Vergadering, groot gevaar zou hebben bestaan dit rijk weder in regeringloosheid vervallen, en de rust van *Europa* op nieuw bedreigd te zien. De aanhangers van de Sociale-Democratische-Republiek waren gereed tot den strijd; de gematigden waren onderling verdeeld, en LOUIS NAPOLEON

moest van het tooneel aftreden, of, gesteund door het leger en de geestelijkheid, het oppergezag vermeesteren. Hij deed het laatste, en heeft zich daardoor den weg tot den troon gebaand. In hoe ver hij *Frankrijk* en *Europa* daarmede eene dienst heeft bewezen, moet later blijken. Zoo veel is zeker, dat de rust van ons werelddeel in 1852 is bewaard gebleven, en dat de volken reden zullen hebben om hem te loven, indien zijne daden overeenstemmen met zijne verzekering: »Het Keizerrijk is de vrede."

Wij hebben 't verhaal van GRANIER DE CASSAGNAC met belangstelling gelezen, en gelooven 't ook anderen te mogen aanprijzen.

REGINALD HASTINGS, *een Verhaal uit den tijd der Onlusten van* 164—. *Door* ELIOT WASBURTON. *Naar den tweeden druk uit het Engelsch door* C. M. MENSING. *II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1851. *In gr.* 8*vo.* 560 *bl.* *f* 5-25.

Wie is die REGINALD HASTINGS? — Een *Cavalier*, die, ten tijde van CROMWELL, het zwaard heeft aangegord voor de zaak zijns ongelukkigen Konings, tegenover de geestdrijvende Puriteinen, en er goed en bloed voor heeft veil gehad. De Schrijver doet het voorkomen alsof HASTINGS zijne lotgevallen mededeelt. De romantische voordragt van zijne levensbijzonderheden is overal met warmte, op eene belangwekkende, en allezins onderhoudende wijze volgehouden; maar de karakterteekeningen van ZILLA en PHEBE, twee geheel verschillend gevoelende en denkende zusters, zijn misschien wat te opgesierd. Wij gelooven echter gaarne, dat eene maagd of vrouw het vuur der liefde in haar hart bedwingen, immers 't voor den geliefde verbergen, en zelfs een schijn van koelheid en onverschilligheid tegen hem aannemen kan. — Meesterlijk heeft de Schrijver dien toestand van een fijn gevoelend vrouwelijk wezen geschetst, en niet minder fraai geteekend, hoe zich dit met kracht bedwongen gevoel, nu en

dan, bij onvoorziene levenstoestanden doet gelden. Maar bij zulke toonbeelden van vrouwelijke fierheid moeten dan ook al die verhevenheid van ziel, regtschapenheid van inborst, fijnheid van gevoel, en reine zedelijkheid in een teeder gemoed vereenigd zijn, om te kunnen handelen gelijk ZILLA handelde, onder den invloed van den, zijn omgang met haar misbruikenden Puriteinschen geestdrijver en prediker HEZEKIAH. Hoogst voordeelig komt het karakter der edelaardige ZILLA uit, tegen dat van de meer zinnelijke en bewegelijke, hoewel altijd lieve PHEBE. — Het portret van den geestdrijver, die, ondanks zijn godsdienstijver, heimelijk een oog van begeerte op ZILLA had geworpen, en daardoor de bitterste vijand werd van REGINALD HASTINGS, is wat te sterk gekleurd. Den beminnelijken, ingetogen, niet vloekenden en ook op het slagveld menschlievenden held van 't verhaal zullen de lezers gaarne vergezellen naar *Engeland* en naar *Holland*, naar *Parijs* en naar het meer van *Lausanne;* voornamelijk ter liefde van zijne gehechtheid aan hetgeen hij eer en pligt achtte: zijne trouw aan de zijnen, en aan zijnen Koning, zijne trouw ook aan háar die hij leerde beminnen en hoogachten, en die hij, zelfs bij schijnbare ontrouw, bleef vereeren en aanhangen.

De keurigheid van den stijl; en de belangwekkende gebeurtenissen, waaraan de levensgeschiedenis van HASTINGS zich vasthecht, geven dit werk eene uitlokkende aantrekkelijkheid, die, bij de smaakvolle afwisseling van licht en donker gekleurde tafereelen, het werk niet onvoldaan uit de hand doet leggen.

Ook de druk en de titelplaat verdienen lof.

M. M. V.

ALVA *te Antwerpen, of de wraak eens vaders. Door* J. DE VRIES. *Te Maarssen, bij* C. H. van Nederhasselt en Zoon. 1851. *In gr. 8vo.* 216 *bl.* *f* 2-:

Dit verhaal uit de dagen van het verblijf des *Spaanschen* beuls in de *Nederlanden* houdt de belangstelling

gaande, in weerwil van de onwaarschijnlijkheid van sommige tooneelen; zoo als b. v. die der zamenkomsten en gesprekken van Don PEREZ met ALVA. Zij doet ook minder kwaad wijl er, buiten ALVA, geene historische personen in optreden, en de fabel geheel verdicht is. Het oogmerk des Schrijvers om den lezer eenige uren aangenaam bezig te houden, kan dus bij velen wel zijn bereikt; inzonderheid door de voorstelling der volkszeden in de zestiende eeuw, en van den toenmaligen toestand der Protestanten te *Antwerpen*. Het werk wordt door toevallige omstandigheden eenigzins laat aangekondigd, en mag dáárom reeds bekend worden geacht; doch al ware dit anders, Ref. geeft ongaarne een overzigt van de handeling, wijl de vóórwetenschap van den afloop, de deelneming in hare verwikkeling gewis niet vermeerdert. Liever geeft hij eene proeve van den levendigen, hoewel niet altijd eenvoudigen, maar wel eens gezwollen en niet genoeg gekuischten stijl, en kiest daartoe eene *passage* over de Volksfeesten, en de schets van ALVAAS gang naar de voltooide Citadel van *Antwerpen*. Uit die *passage* zal hij echter een paar zinsneden weglaten, in welke, omtrent de hoogste en de voornamere standen der Maatschappij, gevoelens doorschemeren, waarvan hij de uitdrukking afkeurt, en die het werk ontsieren; hoewel 't geen over ons gebrek aan Volksfeesten gezegd wordt niet geheel ongegrond is. Ref. begrijpt evenwel niet, in welk opzigt het vermelde zoogenaamde feest te *Antwerpen* méér den naam van volksfeest zou verdienen, dan elke andere in- of optogt van eenig voornaam personaadje in eene *Nederlandsche* stad. Ook in *België* blijft dan het volk ten eenenmale vreemd aan de handeling; vooral wanneer de held van het feest een man is die meer schrik dan genegenheid inboezemt.

»Geheel *Antwerpen*" — zegt de Schrijver — »had een feestvierend aanzien, en gij moet de *Belgen* kennen, en met *België* bekend zijn, om te weten wat bij hen en daar feesten zijn.

Volksfeesten, mijne landgenooten, zijn bij ons niet bekend.

»Want aan welke volksfeesten neemt in *Nederland* het volk werkelijk deel? Bij welke volksfeesten speelt hier het volk eene andere rol, dan de lijdelijke rol van bloote toeschouwers?"

»Geheel anders is het in *België*. Daar neemt ieder bij een volksfeest aan de algemeene vreugde deel; ieder die wil kan bij zulke gelegenheden een rol vervullen. Dàn verdwijnt de klove tusschen meerder en minder, aristocraat en burger, rijken en armen. Gij, die de volksfeesten in *België* hebt bijgewoond, zult moeten bekennen, dat wij de waarheid hier nederschrijven.

»*Antwerpen* had een feestelijk aanzien. Van alle torens wapperden vlaggen, en de gevels der huizen waren, de eene meer de ander minder, versierd. De torenklokken luidden, en noodden de menigte tempelwaarts. Het kasteel of citadel, dat in de latere geschiedenis zulk eene gewigtige rol vervulde, was voltooid; en hij, de Hertog VAN ALVA, de man die dat reuzenwerk tot stand bragt zoude er zijn intrede doen.

»De kapel, die thans niet meer in wezen is, zoude plegtig door den Bisschop van *Mechelen*, tot het verrigten van die plegtigheid te *Antwerpen* gekomen, worden ingewijd, en het standbeeld, dat de moordenaar der Graven VAN HOORN en EGMOND voor zich-zelven had opgerigt, zoude op zijn voetstuk verheven worden, zonder dat er iemand aan dacht, hoe spoedig dat beeld van die verhevenheid afgerukt, verbrijzeld en onder de voeten des verbitterden volks vertreden zou worden. Zoo besteeg wel eens een Vorst den troon, zonder de planken van het schavot gewaar te worden, die door het zachte fluweel bedekt werden,

»Vrolijk klonk de krijgsmuzijk, moedig trappelden en steigerden de vurige rossen onder hunne ruiters, oogverblindend schitterden de blanke kurassen, de glinsterende helmen, de zwaarden en lansen en andere werktuigen des doods in de stralen der zon; vanen wapperden, vederbossen golfden, en de menigte drong zich opéén om den man te zien voorbijgaan, die reeds zoo veel bloed vergoten had, en op wien zoo vele vervloekingen kleefden.

»En daar reed hij voorbij, die trotsche, lange gestalte, in de kostbaarste wapenrusting die men aanschouwen kon, met de linkerhand den strijdhengst bedwingende, die fier den moedigen kop omhoog hief en het schuim, dat langs bit en kinketting droop, om zich wierp, als ware hij trotsch een' man te dragen, die de geweldige verdiende geheeten te worden, door Koning PHILIPS II uit *Spanje* gezonden om de *Nederlanden* te tuchtigen.

»Daar reed hij henen, die man wiens haren reeds vergrijsd waren, zonder dat hij er aan dacht, dat de ure niet ver meer af kon zijn, waarin hij rekenschap zoude moeten geven van het bloed door hem vergoten, van de rampen die hij had gezaaid, aan Hem, voor wiens troon de magtigste Vorst naast den bedelaar neêrknielt en om genade smeekt.

»Daar reed hij heen, in wiens vurig oog de dood te lezen was; die man met zijne strakke, onbewegelijke gelaatstrekken, hard en koud als de zerken, welke de graven bedekten van hen die als de slagtoffers zijner bloeddorst gevallen waren.

»En terwijl hij voorbij reed, beving de menigte eene koude rilling, als stolde haar het bloed in de aderen; zij drong zich achterwaarts, als ware hij die daar voorbij ging een booze geest."

Papier en druk zijn goed; maar de teekenaar van 't vignet schijnt de persoonsbeschrijving van Don PEREZ op bladz. 23 niet geraadpleegd te hebben, en ook de houding van ALVA is vreemd.

---

1. *Een eenig kind. Schets uit het dagelijksche leven. Door* BARNEVELDT. *Te Rotterdam, bij* S. van Reyn Snoeck. 1851. *In gr. 8vo.* 235 *bl.* *f* 2-40.

2. *De Sluijer. Twee verhalen. Door* denzelfden. *Te Rotterdam, bij* denzelfden. 1852. *In gr. 8vo.* 226 *bl.* *f* 2-40.

Geen veld zoo ruim als dat der verbeelding. Het is

grenzeloos, en verliest zich voor het pinkend oog als de oppervlakte der zee, die met lucht en wolken schijnt zamen te vloeijen. Het veld der verbeelding is echter geen watervlak, maar eene vruchtbare kweekgrond, waaruit gestadig duizenderlei soorten van bloemen opschieten. Dat veld wordt in onze dagen door bevoegde en onbevoegde handen ontgonnen. Er bestaan zelfs compagnieschappen, die gedeelten er van bij aanbesteding laten bewerken. Daar komt nog bij het overplanten uit vreemden grond; voor velen eene schrale broodwinning. In dit laatste vooral onderscheidt zich ons Vaderland; maar het teelt ook eigene vruchten. Wij hebben er hier weder een paar voor ons liggen. Of zij met de werken van onze voorname Schrijvers op 't gebied der verdichting kunnen vergeleken worden, zullen wij niet vragen, om niet onbillijk te schijnen. Een stuk is nog niet slecht, al staat het niet met het beste gelijk: een diamant houdt niet op een edelgesteente te zijn, omdat het geen juweel is van het eerste water. De romans van BARNEVELDT hebben niet veel uitstekends, pikants, of verrassends, tenzij hier en daar door onwaarschijnlijkheid; maar zij kunnen zich handhaven onder het matig goede, en hebben de verdienste van een lossen, gemakkelijken verhaaltrant.

N°. 1 is eene schets van menschen zoo als men die altijd en overal vindt. Zij betreft een eenigen zoon, die bedorven is. Maar hoe de Schrijver dien WILLEM VAN BEUKEL zoo aartsdom met dat ondergeschoven briefje kon doen handelen, begrijpen wij niet. Dat er een duël in het spel komt behoort nog tot den wansmaak des tijds; maar de regtshandeling, die er op volgt, zóó te laten afloopen, is den knoop doorhakken. De karakters van de familie EVING, en van MAARTEN VROEG zijn goed geteekend, ofschoon wij 't voorbarig besluit van den vader en de moeder, bij eene zoo vreemde verrassing, zonderling vinden. De dochter van MAARTEN is eene idylle in eene kroeg, vreemd geplaatst; maar voor den roman is alles mogelijk. De belaagde en eindelijk triomferende EVERARD VAN LANGENHUIZEN is een toonbeeld van regtschapenheid.

Het eerste verhaal in N°. 2 is »*de Naam*" getiteld, en het uitgebreidste. Het verplaatst ons in den tijd van den tiendaagschen veldtogt. Regt levendig wordt het militaire leven geschetst. De Schrijver is daar als te huis en beweegt zich op zijn gemak. Zijn held heeft ten gevolge van een kinder-avontuur, dat op het vignet vrij slordig is afgebeeld, den naam lafhartig te zijn, en een noodlottig toeval in den strijd schijnt dien te bevestigen. Vrij onnoozel laat hij zich dien schijn aanleunen, totdat eindelijk een brand hem gelegenheid geeft, om zijn naam en zijne eer te redden.

Ook het tweede verhaal: »*de Wees*" getiteld, is levendig en los verteld. Bovenal beviel ons de schilderij van het leven op de kostschool; — minder die van den toestand in het huis van TAGELAAR. Het karakter van diens vrouw is, dunkt ons, niet gelukkig gekozen. Er ligt eene blaam op haar, van welke de Schrijver haar niet heeft weten te zuiveren, en de voorstelling van haar gedrag is min of meer onzedelijk. Gelijk het eerste verhaal door een brand wordt ontknoopt, valt hier eensklaps een personaadje weg, die 't verhaal intéressant had kunnen maken. Hij verdrinkt. Op die wijze ruimt de Romanschrijver gemakkelijk personen op, met welke hij geen weg weet. Maar de Wees krijgt eene lieve vrouw, en wij zijn toch min of meer nieuwsgierig met zijne verdere familie kennis te maken. Mogt ons daartoe de gelegenheid worden gegeven, dan zullen wij even onpartijdig en rond getuigen, hoe wij de vrienden gevonden hebben.

Hoe men een zonnestraal in het leven kan opvangen. Naar het Engelsch. Te Arnhem, bij H. B. Breijer, *en te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 1851. *In kl.* 8*vo.* 45 *bl. f* :-45.

Toen dit boekjen in de heete dagen van den afgeloopen zomer uitkwam, zal menigeen bij 't lezen van den titel wel gedacht hebben, dat het zoo moeijelijk niet was

onder onzen Oostersch geworden hemel een zonnestraal op te vangen. Nu de najaarsstormen en buijen 't zwerk beroeren en verduisteren, heeft de vraag meer bekoorlijkheid, en is de lieve zon in hare volle waarde hersteld. Wat zouden wij zijn, als de dagvorstin hare levenwekkende stralen terughield? En wat is de mensch, met een hart door misnoegen, wrevel en zelfzucht zoo dik omschorst, dat de stralen van de zon des geestelijken levens er niet in door kunnen dringen? Voor dezulken is dit boekje geschreven, maar ook voor elk die den goeden wil bezit, om bij anderen, die in zedelijke duisternis omtasten, het vriendelijk licht van tevredenheid en zielerust vrijen toegang te verschaffen. Ja, de Schrijver, die blijken geeft van geestverwantschap met DICKENS, en ons »*het Kerssprookje*" in het geheugen roept, heeft diep in het menschelijk hart gelezen, en een middel aangewezen, om het kwaad dat ingeworteld is uit te roeijen. Hij verdicht het kwaad niet, en schept evenmin droombeelden van geluk. De toestand dien hij schildert is vol waarheid. Met een fijn gevoel bezoekt hij arme lijders, stelt hun in staat hunne eigene geneesheeren te zijn, en als zijn raad gevolgd wordt is de herstelling volkomen. De nacht wijkt uit zijn gemoed, en hij wandelt in den helderen dag. Wij hebben talloos vele dichtstukken gelezen, waarin niet half zoo veel poëzij was als in dit eenvoudige proza. Over de waarde der vertaling kunnen wij niet oordeelen; maar de Heer LUBLINK WEDDIK plaatst niet ligtvaardig zijn naam onder het voorberigt eener vertaling, van welker waarde hij niet zeker is. Wij zullen ons niet veroorloven den inhoud mede te deelen van dit geestvol verhaal, van hetwelk een *Engelsch* beoordeelaar getuigt, dat het vergeleken kan worden bij een pas ontloken viooltje, bij een kleine lentebloem, bij de eerste roos in Junij,. of bij den zang des leeuwriks, als hij zweeft tusschen hemel en aarde; liever noodigen wij onze lezers uit 't zelf te lezen. Zijn er onder hen, die over 's levens plagen morren, die hoofd en handen laten hangen, en den moed opgeven, wij wenschen, dat de lezing ook hun een LIOS-ALFAR uit *Alfheim* doe vin-

den, die hun leere het licht des levens door »geestkracht, volharding, vlijt, Christelijke liefde, geloof, hoop en tevredenheid" tot zich te lokken.

Lief en Leed, *door* JOHANNES. *Tweede druk. II Deelen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1852. *In kl.* 8*vo.; te zamen* 424 *bl. f* 1-90.

Dit werkje brengt in den herdruk het bewijs mede van de goedkeuring des publieks. Er is ook inderdaad veel liefs in deze verhaaltjes. Vooral dát, getiteld: *De Gouvernante*, spreekt tot het verstand en 't gevoel. Hier en daar echter blijkt, naar óns oordeel, eenige overhelling tot mysticisme; waaraan wij wenschen, dat de Schrijfster, die alle aanmoediging verdient, niet verder toegeve.

De *pseudonym* JOHANNES zal gewis elk bevreemden, zoo ras hij uit de Inleiding verneemt, dat het werkje door eene vrouw is geschreven. Waarom dat niet door een vrouwelijken naam in overeenstemming gebragt?

Wij bevelen 't werkje, overigens, om zijne erkende verdienste, gaarne aan.

Nederduitsche Taalkunde ter dienste van leerlingen en jeugdige onderwijzers, *door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte.* 1° *Stukje.* 1° *Afdeeling, bevattende de regels der taal. Te Groningen, bij* M. Smit. 1852. 69 *bl. f* :-25.

2° *Afdeeling, bevattende taaloefeningen.* 36 *bl. f* :-15.

In de Voorrede zegt de Schrijver, onder anderen, dat het eigenaardige van deze *Taalkunde* hierin bestaat, dat zij in vragen en antwoorden is opgesteld; omdat men de taalregels letterlijk van buiten behoort te leeren. — Ref. kan wel instemmen, dat de regelen, over 't geen geheugenwerk is, van buiten geleerd moeten worden, maar niet dat dit het geval is met ál de regelen, vooral niet met die betreffende het gebruik der naamvallen en dergelijken, waarbij verstand en redenering te pas komt.

Eene langdurige ondervinding heeft hem bewezen, dat het beter is zoo veel mogelijk op het begrip te werken. Dat ontwikkelt meer het verstand en is ook aangenamer.

Ofschoon Ref. meent, dat er reeds zeer vele bruikbare werkjes over de taal voor eerstbeginnenden bestaan, kan hij echter ook dit wel aanbevelen; doch niet zonder de volgende aanmerkingen. De bepaling: »een woord is de verstaanbare uitdrukking van eene gedachte of gewaarwording," (bladz. 4) is niet juist. Lidwoorden, voorzetsels en voegwoorden drukken noch gedachten noch gewaarwordingen uit. — Wat op bladz. 4 en 5 over letters enz. voorkomt behoorde, naar de gekozen orde van opvolging, in het volgende Stukje. Op bladz. 9, bij de verbuiging der voornaamw., hadden de meer en meer weder in gebruik komende *me*, *we*, *ge*, *ze* en *heur* gevoegd kunnen zijn. Ref. houdt *mij* voor geen wederkeerend voornaamw., maar voor den 4den naamval van *ik*, ofschoon 't eene terugwerking aanduidt; doch wil men zoo, dan hadden in een werkje voor jeugdige leerlingen *ons* en *u* duidelijkheidshalve niet moeten zijn weggelaten. De Schrijver noemt (bladz. 11) slechts vijf soorten van werkwoorden: men mist daar de *hulp-* en de *hulpbehoevende* werkwoorden (*kunnen, mogen, moeten, willen* en *zullen*); waarbij sommigen nog de *gebrekkige* voegen. — De reden waarom de *tusschenwerpsels* zoo worden genoemd, is (bladz. 15) niet naauwkeurig opgegeven, daar zij zoo wel vóór en achter als tusschen de rede kunnen worden geplaatst. — Is het ook wel waarheid, dat de lidw., zelfstandige naamw. enz. veranderingen van geslacht, getal en naamval ondergaan? — Zou het niet beter zijn te zeggen: »bij de veranderingen van enz. moet men letten op geslacht, getal en naamval?

In geene *Nederduitsche* of andere *Grammaires* der levende talen vond Ref. toekomende en voorwaardelijke tijden in de Aanvoegende wijs, en daar de Schrijver zegt, dat zij gelijk die der Aantoonende wijze vervoegd worden, schijnen ze ook overbodig.

Het 2° Stukje bevat goede praktische oefeningen ter toepassing van het eerste.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

REGISTER.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

R.

S.

T.

V.

W.

Z.